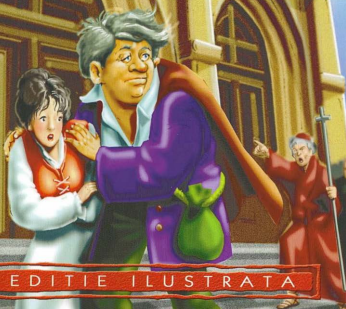

VICTOR HUGO

Cocosatul de la Notre-Dame

EDITIE ILUSTRATA

CAPITOLUL UNU

I

SALA CEA MARE

Se împlinesc astăzi trei sute patruzeci și opt de ani, șase luni și nouăsprezece zile din ziua când parizienii se deșteptară în zgomotul tuturor clopotelor, ce sunau din toată puterea în insula Cité, la universitate și în oraș.

Cu toate acestea, istoria nu a păstrat amintirea zilei de 6 ianuarie 1482. Nu era nimic deosebit în evenimentul care punea astfel în mișcare, dis-de-dimineată, clopotele și pe burghezii din Paris. Nu era nici vreo năvală a picarzilor sau a bourguignonilor, nici vreo procesiune de vânătoare, nici vreo revoltă a școlarilor ca aceea din orașul Laas, dar nici vreo intrare în oraș a prea temutului nostru senior regele, sau vreo spânzurătoare a hoșilor sau hoățelor, ordonată de justiția din Paris. Nu era nici sosirea pe neașteptate, așa de obișnuită în secolul al XV-lea, a vreunui ambasador înzorzonat. Trecuseră abia două zile de când ultima cavalcadă de genul acesta, aceea a ambasadorilor flamanzi însărcinați de a duce la bun sfârșit căsătoria între fiul cel mare al regelui Franței și Margareta de Flandra, își făcuse intrarea în Paris, spre marea neplăcere a domnului cardinal de Bourbon, care, pentru a fi pe placul regelui, fusese silit să primească bine toată ceata aceea de primari flamanzi și să-i ospăteze în palatul său de la Bourbon, pe când o ploaie torențială inunda la poarta-i mărețele sale tapișerii.

Ziua aceasta de 6 ianuarie, care punea în mișcare toată populația Parisului, cum zicea Jehan de Troyes, era serbarea, obișnuită din moși strămoși, a zilei regilor și a petrecerii nebunilor.

În ziua aceea trebuiau să aibă loc focuri de artificii în piața Grevei, plantare de pomi la capela Braque și reprezentarea unei piese biblice la Palatul de Justiție. Strigarea fusese făcută în ajun cu sunete de trompetă la răspântii, de către servitorii domnului intendent general, îmbrăcați în frumoase bluze de pânză violetă cu mari cruci albe pe piept.

Mulțimea burghezilor și burghezelor se îndrepta deci din toate părțile, dis-de-dimineată, după ce își încuiaseră casele și își închiseseră prăvăliile, spre unul dintre cele trei locuri desemnate.

Fiecare se hotărâse, fie pentru focul de artificii, fie pentru sădirea arborilor, fie pentru reprezentarea piesei biblice. Trebuie să o spun, spre lauda vechiului bun simț al acelor gură-cască din Paris, că cea mai mare

parte din mulțimea aceea se îndrepta spre focul de artificii, care era la modă, sau spre marea sală a Palatului, unde avea să se reprezinte piesa biblică, sală bine acoperită și închisă, încât curioșii se înjeleaseră să lase sârmanii arbori abia înfloriți să tremure de frig singuri sub cerul lui ianuarie, în cimitirul carpelei Braque.

Poporul se revărsa mai cu seamă pe aleile Palatului de Justiție, pentru că se știa că ambasadorii flamanzi, sosiți cu două zile mai înainte, aveau să asiste la reprezentarea piesei și la alegerea papilor nebuni, care avea să aibă loc de asemenea în sala cea mare.

Nu era lucru ușor să pătrunzi în ziua aceea în sala mare, ce avea renumele de a fi cel mai mare loc acoperit din lume. Este adevărat că Sauval nu măsurase încă marea sală a castelului de Montargis. Piața Palatului, ticsită de popor, oferea curioșilor de la ferestre aspectul unei mări, în care cinci sau șase străzi, ca tot atâtea guri de fluvii, vărsau la fiecare moment noi valuri de capete. Undele acelei mulțimi, ce creștea neconținut, se loveau de colțurile caselor, care ieșeau ici și colo, ca tot atâtea limbi de pământ din bazinul neregulat al pieței.

În mijlocul înaltei fațade gotice a Palatului, scara cea mare, urcată și coborâtă întruna de către un îndoit curent, care, după ce se frământase sub peronul intermediar, se răspândea în mari valuri pe cele două pante laterale, șuvoia fără încetare în piață ca o cascadă într-un lac.

Strigătele, râsetele, tropăiturile acelor mii de picioare făceau un zgomot și un vuiet infernal.

Din când în când, zgomotul și vuietul acela se mărea, curentul care împingea toată mulțimea aceea spre scara cea mare dădea înapoi, se tulbura și făcea vârtejuri.

Era lovitura bruscă a unui arcaș, sau calul vreunui sergent, ce alerga spre a restabili ordinea; tradiție admirabilă pe care a păstrat-o jandarmeria noastră din Paris.

La uși, la ferestre și pe acoperișuri furnicau mii de figuri burgheze, liniștite și cinstite, privind Palatul ori mulțimea și nedorind mai mult decât atât; căci foarte mulți oameni din Paris se mulțumesc numai cu spectacolul spectatorilor; lucru pentru noi foarte curios: e ca un zid în dosul căruia se petrece ceva.

Dacă ne-ar putea fi dat nouă, oamenilor din 1830, să cunoaștem gândurile parizienilor aceia din secolul cinsprezece și de a intra cu ei, târâți, înghionțiți și dați peste cap, în sala aceea imensă a Palatului, așa de mică în ziua de 6 ianuarie 1482, priveliștea nu ar fi nici fără interes, nici fără farmec, și am avea în jurul nostru o mulțime de lucruri vechi,

care ne-ar impresiona.

Dacă cititorul consimte la aceasta, vom încerca să regăsim impresia pe care el ar fi avut-o împreună cu noi trecând pragul acelei săli mari în mijlocul cetei aceleia îmbrăcate în tunici, bluze soldățești și fuste excentrice.

Mai întâi simțeau vâjăitură în urechi și scânteiere în ochi. Deasupra capetelor se afla o dublă boltă în ogivă, căptușită cu sculpturi în lemn, zugrăvită ca cerul și ornată cu crini de aur; iar dedesubt un pavaj de marmură, la care albul alterna cu negrul. La câțiva pași de noi, un stâlp enorm, apoi un altul, și un altul, cu totul șapte stâlpi în lungimea sălii, susținea în mijlocul lărgimii sale buzele dublei bolți. În jurul primilor patru stâlpi, prăvălii ce străluceau de atâta sticlărie și fluturași de aur se aflau împrejurul ultimelor trei bănci de stejar, uzate și lustruite de pantofii avocaților și roba procurorilor.

În jurul sălii, de-a lungul zidurilor înalte, între uși, între ferestre și între stâlpi, se vedea șirul nesfârșit al regilor Franței începând cu Pharamond; regi trândavi, cu brațele lăsate în jos și cu ochii aplecați, sau regi viteji și războinici, cu capul și mâinile ridicate curajos spre cer. Apoi, la înaltele ferestre ogivale, se oglindeau geamuri de fel și fel de culori; la largile ieșiri ale sălii existau uși bogate și fin sculptate; și totul, bolți, stâlpi, ziduri, pervazuri, tâblii, uși, statui, erau acoperite de sus până jos de o spendidă cufoare albastră și aurie, care, întunecată puțin la epoca la care noi o vedem, dispăruse aproape cu totul sub praful și pânzele de păianjen în anul de grație 1549.

Închipuți-vă cum sala aceea imensă și lungă, luminată de lumina palidă a unei zile de ianuarie, inundată de o mulțime pestriță și zgomotoasă, care se târăște de-a lungul zidurilor și înconjoară cei șapte stâlpi, și veți avea o idee confuză despre ansamblul tabloului, căruia noi vom încerca să-i indicăm mai precis curioasele amănunte.

Este sigur că dacă Ravaillac nu l-ar fi asasinat pe regele Henric al IV-lea, nu ar fi existat dosare ale procesului lui Ravaillac depuse la grefa Palatului de Justiție; nu ar fi fost complici care să facă să dispară acele dosare; prin urmare, nu s-ar fi găsit incendiari, nevoiți din lipsa unui alt mijloc mai bun, să dea foc grefei pentru a arde piesele procesului, să dea foc Palatului de Justiție pentru a arde grefa; prin urmare, nu ar fi avut loc incendiul din 1618. Vechiul Palat ar fi fost încă în picioare cu vechea sa sală mare. Atunci le-aș putea zice cititorilor: Duceți-vă să o vedeți; și noi am fi astfel amândoi dispensați, eu de a o face și el de a citi o descripție imperfectă. Ceea ce probează adevărul faptului că marile evenimente au

urmări incalculabile.

Este adevărat că ar fi foarte posibil ca Ravaillac să nu fi avut complici, sau că aceștia, dacă din întâmplare el avea, să nu aibă nici un amestec în incendiul din 1618. Există alte două explicații plauzibile. Întâi, marea stea în flăcări, lată de un picior și înaltă de un cot, căzu, după cum fiecare știe, din cer pe Palat, la 7 martie, după miezul nopții. A doua ar fi catrenul lui Théophile:

Desigur, fu un joc neașteptat
Când la Paris madame Justiția
Pentru că mâncase prea piperat,
Își puse foc întregului palat.

Orice veți crede despre aceasta întreită explicație politică, fizică, poetică, a incendiului Palatului de Justiție din 1618, rezultă din nenorocire că elementul principal este incendiul. Grație acestei catastrofe, ori a diverselor reparații succesive care au distrus ceea ce catastrofa crușase, rămâne prea puțin din această primă locuință a regilor Franței, din palatul acela mai vechi decât Luvru, construit încă din vremea lui Filip Frumosul, și atât de vechi încât i se căutau urmele printre clădirile ridicate de către regele Robert și descrise de către Helgaldus. Aproape totul a dispărut. Ce a devenit cancelaria în care sfântul Ludovic își consuma căsătoria? Grădina în care el împărțea dreptatea, „îmbrăcat într-o fustă de camelot, cu o bluză de postav ordinar fără mâneci iar pe deasupra o manta de santal negru, culcat pe covoare, cu Joinville”? Unde se află camera lui Sigismund? Dar a lui Carol al IV-lea? Dar a lui Ioan fără Țară? Unde este scara de pe care Carol al IV-lea a promulgat edictul său de grație? Lespedea pe care Marcel i-a sugrumat, în prezența fiului mai mare al regelui Franței, pe Robert de Clermont și pe mareșalul de Champagne? Ghișeul unde fură rupte în bucăți bulele falsului papă Benedict, și de unde porniră aceia care le aduseseră îmbrăcați cu mitra pe cap în bațjocură, și recunoscându-și greșelile prin întreg Parisul? Și sala cea mare cu auriurile, cu azurul său, cu ogivele sale, cu statuetele sale, cu stâlpii săi, cu imensa sa boltă, toată ciopârțită de sculpturi? Și camera aurită? Și leul de piatră care stătea la ușă, în genunchi, cu capul plecat, cu coada între picioare, ca leii tronului regelui Solomon, în atitudinea umilă care convine forței în fața justiției! Și frumoasele uși? Și frumoasele geamuri? Și frecătorile cizelate care o descurajau pe Biscornette? Și delicatele lucrări de tâmplărie ale lui Hancy? Ce a făcut timpul, ce au făcut oamenii din minunile acestea? Ce ni s-a dat pentru toate acestea, pentru toată istoria aceea galică,

pentru toată arta aceea gotică?

Dar să revenim la sala cea mare a adevăratului vechi palat.

Cele două extremități ale acestui gigantic palalelogram erau ocupate, una de către vestita masă de marmură, atât de lungă, de lată și de groasă încât niciodată nu s-a văzut, spun vechile hârtii seniorale, într-un stil ce i-ar fi plăcut și lui Gargantua, o asemenea bucată de marmură pe lume; iar cealaltă de capela unde Ludovic al XI-lea pusese să fie sculptat în genunchi în fața Fecioarei, și de unde el luase, fără să-i pese că rămân două locuri goale în rândul statuetelor regale, statuetele lui Carol cel Mare și a sfântului Ludovic, doi sfinți pe care el îi credea foarte influenți în cer, ca regi ai Franței. Capela aceasta, nouă încă, clădită abia de șase ani, era toată în genul acela fermecător de arhitectură delicată, de sculptură minunată, de fină și profundă cizelare, care arată la noi sfârșitul erei gotice perpetuându-se până către sfârșitul secolului al XVI-lea în fanteziile feerice ale Renașterii. Mica rozetă făcută deasupra fațadei era o capodoperă de finețe și grație; ai fi zis că este o stea de dantelă.

În mijlocul sălii, în fața ușii celei mari, o estradă de brocart auriu, lipită în zid și în care era făcută o intrare particulară printr-o fereastră a sălii camerei aurite, fusese ridicată pentru trimișii flamanzi și pentru celelalte personaje însemnate, invitate la reprezentarea piesei biblice.

Pe masa de marmură trebuia, după obicei, să fie reprezentată piesa. Ea fusese pregătită pentru aceasta încă de dimineață. Bogata sa placă de marmură, cu totul lustruită de breasla avocaților, suporta o colivie de lemn destul de înaltă, a cărei suprafață superioară, accesibilă privirii întregii săli, trebuia să servească drept scenă, și al cărui interior mascat de către tapițerii trebuia să țină loc de vestiar personajelor piesei. O scară așezată în mod naiv în afară, trebuia să stabilească comunicarea între scenă și vestiar și să-și pună la dispoziție ordinele sale trepte pentru intrări și ieșiri.

Nu exista personaj sau lovitură de teatru care să nu se fi suit pe scara aceea. Nevinovată copilărie a artei și a mașinilor!

Patru sergenți ai judecătoriei Palatului, gardieni obligați să ia parte la toate petrecerile poporului, în zilele de sărbătoare ca și în zilele de execuție, stăteau în picioare la cele patru colțuri ale mesei de marmură.

Tocmai când aveau să bată orele doisprezece la prânz la marele orologiul al palatului, trebuia să înceapă piesa. Era prea târziu, fără îndoială, pentru o reprezentație teatrală; dar trebuia să se aleagă ora dorită de către ambasadori.

Ori toată lumea aştepta de dimineaţă. Foarte mulţi dintre acei cinstiţi curioşi tremurau de frig de la ivirea zorilor, în faţa scării Palatului; unii chiar afirmau că au stat toată noaptea pe pragul uşii celei mari, pentru a fi siguri că vor intra cei dintâi. Mulţimea se îngroşa în fiecare moment şi, ca o apă care îşi depăşeşte nivelul, începea să se suie de-a lungul zidului, să se umfle în jurul stâlpilor, şi să se reverse pe partea de sus a zidului, pe ciubuce, pe pervazurile ferestrelor, pe ieşiturile arhitecturii, pe toate reliefulurile sculpturii. Astfel, jena, nerăbdarea, plictiseala, libertatea unei zile de cinism şi de nebunie, certurile care izbucneau în tot momentul pentru vreo lovitură de cot sau pentru vreo gheată potcovită, oboseala unei lungi aşteptări, dădeau cu mult înainte de ora sosirii ambasadurilor, cu accent înţepat şi amar vuietul poporului acela închis, împachetat, împins, strivit, sugrumat. Nu se auzeau decât plângeri şi înjurături la adresa flamanzilor, a starostelui negustorilor, a cardinalului de Bourbon, a judecătorului Palatului, a domnişoarei Margareta de Austria, contra sergenţilor, frigului, căldurii, vremii rele, episcopului din Paris, papei nebunilor, statuetele, stâlpilor, uşii aceleia închise sau ferestrei aceleia deschise; totul spre marea atracţie a bandelor de şcolari şi de lachei răspândiţi în mulţime, ce-şi aruncau glumele şi ironiile lor şi întărâtau, pentru a ne exprima astfel, cu înţepături de ac, supărarea generală.

Era un grup de drăcoşi dintre aceştia veseli care, după ce scoaseră geamurile unei ferestre, se aşezară cu îndrăzneală pe partea de sus a zidului care susţinea acoperişul şi de acolo îşi aruncau rând pe rând privirile şi glumele, înăuntru şi în afară, la mulţimea din sală şi la cea din piaţă. După gesturile lor baţjocoritoare, după râsetele lor răsunătoare şi după strigătele glumeţe pe care le schimbau de la un capăt la celălalt al sălii cu camarazii lor, era uşor de judecat că tinerii aceia nu împărtăşeau oboseala şi plictiseala restului asistenţei, iar ei ştiau foarte bine, pentru distracţia lor deosebită, să scoată din ceea ce aveau în faţa ochilor un spectacol care îi făcea să-l aştepte răbdători pe celălalt.

— Pe legea mea, tu eşti, Joannes Frollo de Molendinol striga unul dintre ei unui fel de drăcuşor mic şi blond, cu o figură frumoasă şi rea, agăţat de partea de sus a unei coloane; te numeşti foarte bine Jehan du Moulin, căci cele două braţe şi picioare ale tale au aerul a patru aripi care merg după vânt. De când te afli acolo?

— Din graţia dracului, răspunse Joannes Frollo, sunt mai bine de patru ceasuri şi sper că ele mi se vor socoti, scăzându-mi-se din purgatoriu. I-am auzit pe cei opt cântăreţi ai regelui Siciliei întonând primul verset al

liturghiei celei mari de la ceasurile șapte în Sfânta-Capelă.

— Frumosi cântăreți! reluă celălalt, și au vocea mai ascutită decât bonetul lor! Înainte de a creea o liturghie sfântului Ioan, regele ar fi făcut bine să se intereseze dacă sfântului Ioan îi plăcea latina psalmodiată cu accent provençal.

— A făcut aceasta tocmai pentru a-i întrebuința pe acei blestemați de cântăreți ai regelui Siciliei! striga înțepat o femeie bătrână, în mulțime, la poalele ferestrei. Vă întreb! O mie de franci parizieni pentru o liturghie! Și încă luați din vânzarea peștelui de mare în halele Parisului!

— Tăcere! Bătrâno, reluă un personaj gras și serios, care se ținea de nas lângă negustoreasa de pește, trebuia să se facă o liturghie. Ai vrea ca regele să se îmbolnăvească din nou?

— Foarte bine vorbești, domnule Gilles Lecorne, maestru blănar al regelui! strigă micul școlar agățat de coloană.

Un râset al tuturor școlarilor izbucni la auzul numelui nenorocit al șarmanului blănar al regelui.

— Lecornu! Gilles Lecornu! ziceau unii.

— *Cornutus et hirsutus!** reluă un altul.

— Hei! Desigur, continuă micul drac al coloanei. De ce râd? Doar este un om cinstit Gilles Lecorne, frate cu Jehan Lecorne, intendent al palatului regal, fiu al lui Mahiet Lecorne, prim notar al văduvei Vincennes, toți burghezi din Paris, toți înșurați din tată-n fiu!

Veselia se mări și mai mult. Grasul blănar, fără să răspundă vreun cuvânt, se silea să scape de privirile fixate asupra sa din toate părțile, dar nădușea și sufla în zadar. Ca o pană care pătrunde în lemn, forțările pe care le făcea nu-i serveau decât să înțepenească și mai solid în umerii vecinilor săi, larga sa față apoplectică, roșie ca focul de ciudă și de furie.

În fine un domn gras, scurt și venerabil ca și el îi veni în ajutor.

— Mășavie! Niște școlari să vorbească astfel unui burghez! Pe vremea mea ar fi fost bătuți cu un snop de nuiele, care ar fi fost apoi arse.

Întreaga bandă începu să râdă.

— Hei! Cine trângânește? Cine este cucuveaua aceea?

— Ascultă, îl recunosc, zise unul; este jupân André Musnier.

— Pentru că el este unul dintre cei patru librari ai Universității! zise celălalt.

— Toate sunt câte patru în prăvălia aceea, strigă un al treilea, cele patru națiuni, cele patru facultăți, cele patru sărbători, cei patru procurori, cei patru electori, cei patru librari.

Încornoratul și părosul. (latină)

- Ei bine, reluă Jean Frolo, trebuie să-l facem și pe dracul împătrit.
- Musnier, o să-ți ardem cărțile.
- Musnier, o să-ți batem lacheul.
- Musnier, o să-ți înghesuim nevasta.
- Pe buna și grasa domnișoară Oudrarde.
- Care este tot așa de gingașă și tot așa de veselă ca și cum ar fi văduvă.

— Să vă ia dracul mormăi jupân André Musnier.

— Jupân André, reluă Jehan, care stătea tot agățat de coloana sa, taci sau îmi dau drumul să cad în capul tău.

Jupân André ridică privirea, păru că măsoară un moment înălțimea stâlpului, greutatea ștrengarului, înmulți în minte greutatea acestuia cu pătratul vitezei și tăcu.

Jehan, stăpân pe câmpul de bătaie, urmă triumfător:

— Căci așa face asta, cu toate că sunt fratele unui arhidiacon!

— Deștepți mai sunt dascălii de la Universitate! Să nu facă să ni se respecte privilegiile cel puțin într-o zi ca aceasta! În sfârșit, este o sădire de arbori și un foc de artificii în oraș; se reprezintă o piesă biblică aici, se alege un papă al nebunilor și sunt ambasadori flamanzi la palat; iar la Universitate nimic!

— Cu toate acestea, piața Maubert este destul de mare! reluă unul dintre secretarii de avocat ce ședea pe pervazul unei ferestre.

— Jos rectorul, electorii și procurorii! strigă Joannes.

— Ar trebui să facem un foc de veselie astă seară în Champ Baillard, urmă celălalt, cu cărțile lui jupân Andry.

— Și cu pupitrele copiștilor! zise vecinul său.

— Și cu bețele paracliserilor!

— Și cu bufeturile procurorilor!

— Și cu pălăriile electorilor!

— Și cu scaunele fără spătar ale rectorului!

— Jos! reluă micul Jehan cu vocea sa de clopot. Jos jupân André, paracliserii și copiștii, teologii, medicii și decretiștii, procurorii, electorii și rectorul!

— Oare a sosit sfârșitul lumii? murmură André astupându-și urechile.

— A! Iată că trece rectorul prin piață, strigă unul dintre cei de la fereastră.

Toți căutară să se uite în piață.

— Oare este într-adevăr venerabilul nostru rector, maestrul

Thibaut? întrebă Jehan Frolo du Moulin, care stând pe capitelul unui stâlp din interior, nu putea să vadă ceea ce se petrecea afară.

— Da, da, răspunseră toți ceilalți, este chiar el, maestrul Thibaut, rectorul.

Într-adevăr, rectorul și toți demnitarii Universității se îndreptau solemn spre ambasadă și traversau în acel moment piața Palatului. Școlarii înghesuiri la fereastră îl priviră în trecere cu glume și aplauze ironice. Rectorul, care mergea în fruntea procesiunii, fu luat în primire primul. Și încă zdravăn.

— Bună ziua, domnule rector! Heil Bună ziua!

— Cum se face că se află aici bătrânul judecător? Și-a găsit oare zarurile?

— Cum mai merge pe măgăreața sa! Ea are urechile mai puțin lungi decât ale lui.

— Heil Bună ziua, domnule rector Thibaut! *Tybolde aleator!** Bătrân imbecil! Hodorog dat în patima jocului!

— Dumnezeu să vă aibă în pază! Ați făcut descori o dublă de șase astă noapte?

— Oh! Ce figură neînsemnată, pământoasă, slabă și obosită de atâta iubire a jocului și a zarului.

• — Unde vă duceți așa, Thibaut, *Tybolde ad dados*,** întorcând spatele Universității și călărind spre oraș?

— Se duce desigur să caute o locuință în strada Thibautode, strigă Jehan du Moulin.

Toată banda repetă gluma proastă cu voce tunătoare și aplaudară furios.

— Vă duceți să vă căutați locuință în strada Thibautode, nu este așa, domnule rector, jucător al partidei dracului?

Apoi veni rândul celorlalți demnitari.

— Jos paracliserii! Jos ușierii!

— Ia spune Robin Poussepoin, cine este acela?

— Este Gilbert de Suilly, *Gilbertus de Soliaco*, director al liceului din Autun.

— Uite, ține gheata mea; tu ești așezat mai bine decât mine, aruncă-i-o în față.

— *Saturnalitias mittimus ecce nuces****.

*Thibaut, jucătorul de noroc. (lat.)

**Thibaut cu zarurile. (lat.)

***Iată, trimitem nuci la Saturnalii. (lat.)

— Jos cei şase teologi cu tot cu robele lor albe!
— Aceia sunt teologi? Eu credeam că erau şase oi albe date de Sfânta Geneviève oraşului, pentru feudul de Roogny.

— Jos medicii!

— Jos certurile cardinale!

— Ține căciulița mea, director al Sainte-Genevièvei! Tu mi-ai făcut o defavoare.

— Aceasta este adevărat! El i-a dat locul meu în nașunea Normandiei micului Ascanio Falzaspada, care este din provincia Bourges, deoarece este italian.

— Aceasta este o nedreptate, ziseră toți școlarii. Jos directorul Sainte-Genevièvei!

— Huo! Ioachim de Ladehors! Huo! Louis Dahuille! Huo! Lambert Hoctement!

— Să-l găsească toți dracii pe procurorul națiunii germane!

— Și pe capelanii Sfintei Capele, cu blănurile lor cenușii. *Cum tunicis grisis!**

— *Seu de pelibus grisis furratis!***

— Huo! meșterii artelor! toate mantalele negre! toate mantalele roșii!

— Țștia fac o coadă frumoasă rectorului.

— Sar zice că este un duce de Veneția, care se duce la cununia mării.

— Jehan ia spune ceva despre călugării de la Sainte-Geneviève!

— Să-i ia dracu pe toți călugării!

— Abate Claude Choart! Doctore Claude Choart! Nu cumva cauți pe Maria de Giffarde?

— Ea stă în strada Glatigny.

— Ea face patul regilor desfrânați.

— Își plătește cei patru dinari: *quattuor dinarios*.

— *Aut unum bombum*.

— Vreți ca ea să vă plătească în față?

— Camarazi! Uitați-l pe Simon Sanguin, electorul Picardiei, care o are în spatele său, călare pe cal, pe soția sa.

— *Post equitem sedet atra cura.****

— Îndrăzneț mai este Simon!

* Cu tunicile cenușii.

** Sau împodobite cu blănuri cenușii.

*** În spatele călăreului șade necazul. (latină)

— Bună ziua, domnule elector!

— Noapte bună, doamnă electoare!

— Să fie ei oare fericiți că văd toate acestea? zicea suspinând Joannes de Molendino, mereu cocoțat pe capetierul coloanei sale.

În timpul acesta, librarul Universității, André Musiner, se aplecă la urechea blănarului regelui, Gilles Lecorne.

— Vă spun, domnule, a sosit sfârșitul lumii. Niciodată nu s-au văzut asemenea fapte din partea școlărimii. Acestea sunt blestematele invenții ale secolului, care distrug totul. Artilerie, serpentine, tunuri și mai cu seamă tipăritura, ciuma Germaniei. Adio manuscrise, adio cărți. Tiparul omoară biblioteca. A sosit sfârșitul lumii.

— Am observat și eu după după progresul stofelor, zise blănarul.

În acel moment sună amiaza.

— Al... zise toată lumea într-un glas.

Școlarii tăcură. Apoi se făcu o mare mișcare a picioarelor și capetelor, precum și o mare izbucnire generală de tuse și de batiste; fiecare se așeză, se înălță, se aranjă și se grupă; apoi urmă o mare tăcere; toate gâturile rămaseră întinse și gurile deschise, toate privirile ațintite spre masa de marmură. Nimic nu apăru pe ea. Cei patru sergenți ai judecătoriei erau tot acolo, drepti și nemișcați ca două statui pictate. Toate privirile erau îndreptate spre estrada rezervată trunișilor flamanzi. Ușa rămânea închisă și estrada goală. Mulțimea aceea aștepta de dimineață trei lucruri: amiaza, ambasada Flandrei și prezentarea piesei biblice. Numai amiaza sosise la timp.

Așteptară unul, două, trei, cinci minute, un sfert de ceas; nimic nu venea. Estrada rămânea deșartă, iar teatrul mut. În timpul acesta supărarea luase locul nerăbdării. Cuvinte iritate circulau, spuse deocamdată încet, este adevărat.

— Piesa! piesa! se murmură încet. Capetele fierbeau. O furtună, care deocamdată amenința numai, plutea la suprafața mulțimii aceleia. Jehan du Moulin făcu să izbucnească primul fulger.

— Piesa, să-i ia dracu de flamanzi! exclamă el din toată forța plămânilor săi și încolăcindu-se ca un șarpe în jurul coloanei sale.

Mulțimea aplaudă.

— Piesa, repeta ea, și s-o ia toți dracii pe Flandra!

— Noi vrem să vedem piesa, imediat, reluă școlarul; sau îl vom spânzura pe judecătorul Palatului spre exemplu de comedie și de moralitate.

— Foarte bine, răspunse poporul, și să începem cu sergenții săi.

Urmă o mare aclamare. Cei patru nenorociți începeau să îngălbenească și să se privească între ei. Mulțimea se puna în mișcare spre ei, și se vedea ușoara balustradă de lemn care îi separa de ea, îndoindu-se și aplecându-se sub presiunea mulțimii.

Momentul era critic.

— Rupeți totul! se striga din toate părțile.

În acel moment tapițeria vestiarului descris mai sus se ridică, și lăsă să treacă un personaj a cărei singură vedere opri subit mulțimea și îi schimbă ca prin farmec supărarea în curiozitate.

— Tăcerel! Tăcerel! strigară toți.

Personajul, agitat și tremurând din tot corpul, înaintă până la marginea mesei de marmură, făcând adânci reverențe, care, pe măsură ce se apropia, semănau din ce în ce mai mult cu niște îndoituri de genunchi.

În timpul acesta, liniștea se restabilise încetul cu încetul. Nu mai rămânea decât zgomotul acela surd, care se desprinde întotdeauna din tăcerea mulțimii.

— Domnilor burghezi, zise el, și domnișoarelor burgheze, avem onoarea de a declama și prezenta în fața Eminenței sale domnul cardinal o foarte frumoasă piesă biblică, care se numește Buna judecată a Fecioarei Maria. Eu voi face pe Jupiter. Eminența sa conduce în acest moment foarte onorabila ambasadă a ducelui de Austria care ascultă la ora aceasta cuvântarea solemnă a domnului rector al universității, la poarta Baudets. Imediat ce prea eminentul Cardinal va sosi, vom începe.

Desigur că nimic altceva nu trebuia decât intervenția lui Jupiter, pentru a-i salva pe cei patru nenorociți de sergenți ai judecătoriei Palatului. Dacă noi am fi avut fericirea de a fi inventat această istorie foarte adevărată, și prin urmare, de a fi răspunzători de ea în fața Doamnei Critice, atunci nu contra noastră s-ar putea invoca în momentul acesta percepțul clasic: *Nec deus intersit*. * De altfel, costumele seniorului Jupiter era foarte frumoase și contribuise la liniștirea mulțimii, atrăgând asupra sa toată atenția. Jupiter era îmbrăcat într-o cămașă de zale acoperită cu catifea neagră, cu nasturi aurii; în cap purta un coif împodobit cu nasturi de argint auriu; și dacă nu ar fi fost vopsit în roșu și dacă nu ar fi purtat o bandă mare roșie, care îi acoperea jumătate din fiecare obraz, dacă nu ar fi avut sulul de carton auriu și acoperit de curele aurite, pe care îl purta în mână și în care niște ochi exersați ar fi recunoscut fulgerul, dacă nu ar fi fost picioarele sale înfășurate în

* Și nici zeii să nu se amestece. (în respectiva problemă; lat.)

panglici, după moda grecească, el ar fi putut suporta comparația, având în vedere severitatea ținutei sale, cu un arcaș breton din corpul domnului de Berry.

II PIERRE GRINGOIRE

Admirația pentru discursul său era subliniată de frumusețea costumului; cu toate acestea, când ajunse la concluzia aceea nenorocită: „Îndată ce eminentul cardinal va sosi, noi vom începe”, vocea sa se pierdu într-o furtună de huiduieli.

— Începeți îndată! Piesa! Piesa să înceapă îndată! striga poporul. Și pe deasupra tuturor vocilor se auzea Johannes de Molendino, care străbătea zgomotul general ca un fluier într-o muzică drăcească de la Nîmes.

— Începeți îndată! striga școlarul.

— Jos Jupiter și cardinalul de Bourbon! vociferau Robin Poussepain și ceilalți secretari de avocați cocoțați pe o fereastră.

— Să înceapă îndată reprezentarea! repetă mulțimea. Imediat! Îndată! Sacul și funia pentru artiști și cardinal! Săracul Jupiter, năuc, speriat, galben sub roșeața sa, lăsă să-i cadă din mână fulgerul, apoi își luă coiful în mână, salutând și tremurând, bălbăindu-se:

— Eminența sa... ambasadorii... Doamna Margareta de Flandra... Nu mai știa ce să spună. În realitate lui îi era teamă să nu fie spânzurat.

Spânzurat de popor pentru că aștepta, spânzurat de către cardinal pentru că nu a așteptat, și nu vedea în amândouă părțile decât un abis, adică o spânzurătoare.

Din fericiire, cineva veni să-l scoată din încurcătură și să-și asume răspunderea.

Un individ ce stătea dincoace de balustradă în spațiul lăsat liber în jurul mesei de marmură și pe care nimeni nu-l observase încă, atât de adăpostită era slaba și înalta lui persoană de orice rază vizuală, de către diametrul stălpului de care era rezemat, suprem, mare, slab, palid, blond, tânăr încă, cu toate că zbârcit la frunte și pe obraji, cu niște ochi strălucitori și o gură surâzătoare, îmbrăcat într-o manta neagră roasă și lustruită de veche ce era, se apropie de masa de marmură și făcu un semn sârmanului artist. Dar celălalt, zăpăcit, nu vedea nimic.

Noul venit făcu un pas mai mult.

— Jupiter! zise el, scumpul meu Jupiter!

Celălalt nu-l auzea de loc.

În sfârșit, marele blond scos din fire, îi strigă aproape în față:

— Michel Giborne!

— Cine mă cheamă? zise Jupiter, ca deșteptat repede din somn.

— Eu, răspunse personajul îmbrăcat în negru.

— Ah! zise Jupiter.

— Începeți îndată, reluă celălalt. Satisfaceți poporul. Eu mă însărcinez să împac pe domnul judecător, care la rândul său va împăca pe domnul cardinal.

Jupiter răsuflă ușurat.

— Domnilor burghezi, strigă el din toată puterea plămânilor săi mulțimii ce continua să huiduiască, avem să începem îndată.

— *Evoe, Jupiter! Plaudite, civis!** strigară școlarii.

— Bravo! Nemaipomenit! strigă poporul.

Urmară niște aplauze asurzitoare, și Jupiter intră sub tapițeria sa, pe când sala tremura încă de aclamațiuni.

În timpul aceasta, personajul necunoscut se întorsese cu modestie în umbra stălpului său, și ar fi rămas acolo, fără îndoială nevăzut și mut ca și mai înainte, dacă nu ar fi fost tras de două femei, care, așezate în primul rând al spectatorilor, observară convorbirea sa cu Michel Giborne-Jupiter.

— Maestre, zise una dintre ele, făcându-i semn să se apropie.

— Ia taci, scumpa mea Liénarde, zise vecina sa, tânără, gîngasă, și foarte îndrăzneată fiind gătită. Aceasta nu este un secretar de avocat, ci un laic, nu trebuie să-i zici maestre ci domnule.

— Domnule, zise Liénarde.

Necunoscutul se apropie de balustradă.

— Ce doriți, domnișoarelor? întrebă el numaidecât.

— Oh! Nimic, zise Liénarde cu totul încurcată; vecina mea Gisquette la Geucienne vrea să vă vorbească.

— Nu, reluă Gisquette roșind; Liénarde v-a spus maestre, iar eu i-am spus că se zice domnule.

Cele două fete tinere stăteau cu ochii plecați. Celălalt, care nu dorea altceva mai bine decât să lege o conversație, le privea surâzând.

— Așadar, nu aveți să-mi spuneți nimic, domnișoarelor?

— Oh! absolut nimic, răspunse Gisquette.

— Nimic, zise Liénarde.

* Hei, Jupiter! Aplaudați, cetățeni! (lat.)

Voinicul tânăr blond făcu un pas spre a se retrage, dar cele două curioase nu aveau gust să le lase să scape prada.

— Domnule, zise vioi Gisquette cu repeziciunea unui stăvilă care se deschide sau a unei femei care ia o hotărâre, dumneavoastră îl cunoașteți deci pe soldatul acela, care are să joace rolul Fecioarei în piesă?

— Vreți să spuneți rolul lui Jupiter? reluă necunoscutul.

— Ei, da, zise Liénarde, ce proastă este! Cunoașteți așadar pe Jupiter?

— Pe Michel Giborne? răspunse necunoscutul; da, doamnă.

— Frumoasă barbă are, zise Liénarde.

— Are să fie frumos ceea ce au să joace? întrebă timid Gisquette.

— Foarte frumos, domnișoară, răspunse necunoscutul fără cea mai mică ezitare.

— Ce au să joace? zise Liénarde.

— Buna judecată a Doamnei Fecioare, piesă morală, domnișoară.

— Ah! Aceasta este altceva, reluă Liénarde.

O scurtă tăcerea urmă, iar necunoscutul o rupse.

— Este o piesă nouă de tot și care nu s-a mai reprezentat.

— Așadar nu este tot aceea, zise Gisquette, care s-a dat acum doi ani, în ziua intrării domnului trimis al Papei și în care erau trei fete frumoase care intrupau...

— Niște sirene, zise Liénarde.

— Și toate în pielea goală, adăugă tânărul.

Liénarde lăsă ochii în pământ rușinată iar Gisquette o privi și făcu tot așa. El urmă zâmbind:

— Era un lucru frumos de văzut, dar astăzi se dă o piesă morală făcută special pentru domnișoara de Flandra.

— Se vor cânta cântece ciobănești? întrebă Gisquette.

— Ei, zise necunoscutul, cântece dintr-o piesă biblică! Nu trebuie confundate genurile. Dacă ar fi vorba despre o farsă satirică, aș înțelege.

— Păcat, reluă Gisquette. În ziua aceea se aflau la fântâna lui Ponceau bărbați și femei sălbătice care se luptau, și care făceau mai multe pauze cântând mici cuplete și cântece ciobănești.

— Ceea ce convine pentru un trimis al Papei, zise destul de aspru necunoscutul, nu convine pentru o prințesă.

— Și lângă ei, reluă Liénarde, mai multe instrumente cântau niște melodii frumoase.

— Și pentru a răcori pe trecători, continuă Gisquette, fântâna

arunca prin trei guri, vin, lapte și hypocras*, pe care îl bea cine vroia.

— Și puțin mai jos de Ponceau, urmă Liénarde, la Trinité, se arăta o scenă alegorică întrupată din personaje care nu vorbeau.

— Îmi aduc bine aminte! exclamă Gisquette: Christos răstignit și cei doi tâlhari la stânga și la dreapta.

Aici, tinerele cumetre, încălzindu-se la amintirea intrării domnului trimis al Papei, începură să vorbească amândouă deodată.

— Și mai înainte, la poarta Pointres, se aflau alte persoane foarte frumos îmbrăcate.

— Și la fântâna Saint-Innocent era vânătorul acela, care urmărea o câprioară în zgomotul a o mulțime de câini și de cornuri de vânătoare!

— Și la abatorul Parisului, schelele acelea care figurau închisoarea din Dieppe!

— Și când trimisul Papei trecu, tu știi, Gisquette, se dădu asaltul, și tuturor englezilor li se tăiară capetele.

— Și în fața porții du Chatelet se aflau foarte multe personaje.

— Și pe podul Change, care era complet decorat!

— Și când trimisul Papei trecu, se dădură drumul de pe pod la mai mult de două sute de duzini de tot felul de păsări; era foarte frumos, Liénarde.

— Va fi mai frumos astăzi, reluă în sfârșit interlocutorul, care părea că le ascultă cu nerăbdare.

— Ne spuneți că piesa aceasta va fi frumoasă, zise Gisquette.

— Desigur, răspunse el; apoi adăugă cu o oarecare îngâmfare: Domnișoarelor, autorul piesei sunt eu.

— Adevărat? întrebă tinerele fete uimite.

— Adevărat! răspunse poetul îngâmfându-se puțin, adică suntem doi: Jehan Marchand, care a tăiat scândurile și a ridicat schelele teatrului și a făcut toți pereții din lemn, și eu, care am făcut piesa. Eu mă numesc Pierre Gringoire.

Autorul Cidului nu ar fi spus cu mai multă mândrie: Pierre Corneille.

Cititorii noștri au putut observa că se scursese un oarecare timp din momentul când Jupiter se întorsese sub tapițerie până în momentul când autorul piesei a fost obiectul admirației naive a Gisquettei și Liénardei. Lucru remarcabil, toată mulțimea aceea, care cu câteva minute înainte era așa de turbulentă, aștepta acum cu blândețe,

* Băutură franțuzească tradițională, din vin îndulcit și aromatizat.

încercându-se în cele spuse de artist; ceea ce probează adevărul acesta etern și încercat din vechime până în teatrele noastre, că cel mai bun mijloc de a-l face pe public să aștepte cu răbdare, este să-i afirmi că are să înceapă îndată reprezentația.

Cu toate acestea școlarul Joannes nu dormea.

— Hei! strigă el deodată în mijlocul liniștitei așteptări care urmase furtunii, Jupiter, doamnă Fecioară, scamatori ai dracului! Vă bateți joc? Piesa! Piesa! Începeți sau începem noi!

Nu trebui mai mult.

O muzică de instrumente se auzi în interiorul teatrului; perdeaua se ridică și patru personaje împeșurate și fardate ieșiră, suiră scara teatrului și când ajunseră pe platforma superioară, se așezară la rând în fața publicului, pe care îl salutară adânc; atunci simfonia încetă. Începea piesa.

Cele patru personaje, după ce fură îndelung răsplătite pentru reverențele lor prin aplauze, începură, în mijlocul unei tăceri religioase, un prolog, de care-l vom scuti bucuroși pe cititor. De altfel, la fel ca și în zilele noastre, publicul se ocupa mai mult de costumele purtate de artiști, decât de rolul pe care îl spuneau; și într-adevăr că aveau dreptate. Artiștii erau îmbrăcați toți patru în robe, jumătate galbene, jumătate albe, care nu se deosebeau între ele decât prin natura stofei; prima era de brocart cusut în fir de aur și argint, a doua de mătase, a treia de lână, și a patra de pânză. Primul dintre personaje purta în mână dreaptă o spadă, al doilea două chei de aur, al treilea o balanță, și al patrulea o sapă; și pentru a veni în ajutorul inteligenței leneșe care nu ar fi văzut bine prin transcendența acestor atribute, se putea citi cu litere mari negre brodate, la poalele robei de brocart: Eu mă numesc Noblețea; pe poalele robei de mătase: Eu mă numesc Clerul; pe poalele robei de lână: Eu mă numesc Negustoria, iar pe poalele robei de pânză: Eu mă numesc Arătura. Sexul celor două alegorii bărbătești era clar indicat oricărui spectator cu judecată prin robele lor mai puțin largi și prin cramignola pe care o purtau pe cap, pe când cele două alegorii femeiești, îmbrăcate cu robe mai lungi, purtau pe cap o căciuliță.

Ar trebui de asemenea foarte multă rea credință pentru a nu înțelege, din poezia prologului, că Arătura era căsătorită cu Negustoria și Clerul cu Nobilimea, și că cele două fericite perechi posedau în comun un chipeș fiu de aur, pe care pretindeau că nu-l vor da decât celei mai frumoase fete. Cutureiau lumea căutând frumusețea aceea, și după ce înălăturaseră rând pe rând pe regina de Golconda, pe prințesa de

Trébisonda, pe fiica marelui Han al Tătarilor, etc..., Arătura, Clerul, Nobilimea și Negustoria veniseră să se odihnească la masa de marmură a Palatului de Justiție, debitând în fața cinstitului auditoriu tot atâtea sentințe și maxime, câte se puteau spune atunci la Facultatea de Arte la examene, sofisme, hotărări, figuri și acte, de unde maeștrii își luau diplomele de licență.

Total era într-adevăr foarte frumos.

În acest timp, în mulțimea aceea asupra căreia cele patru alegorii vărsau întruna valuri de metafore, nu era nici o ureche mai atentă, nici o inimă care să bată mai tare, nici o privire mai zăpăcită, nici un gâtlej mai întins, decât privirea, urechea, gâtul și inima autorului, poetului, bravul Pierre Gringoire, care nu își putuse stăpâni, cu câteva momente mai înainte, bucuria de a-și spune numele celor două frumoase domnișoare. El se întoarse la câțiva pași de ele, în spatele stâlpului său, și de acolo asculta, privea, gusta. Binevoitoarele aplauze care prinseră începutul prologului său îi răsunau încă în inimă, și el era cu totul absorbit în felul acesta de contemplarea extazică cu care un autor vede ideile sale ieșind una câte una din gura actorului, în tăcerea unui numeros auditoriu.

Ne pare rău că o spunem, dar acest prim extaz fu repede tulburat. Gringoire abia își apropiase buzele de cupa aceea îmbătătoare de bucurie și triumf, și o picătură de amărăciune veni să se amestece în ea.

Un cerșetor zdrențuros care nu putea cerși, pierdut cum era în mijlocul mulțimii, și care desigur nu găsisese destui bani în buzunarele vecinilor săi, se gândise să se suie undeva mai sus pentru a ieși în evidență, și pentru a atrage privirea și pomana. El se ridică deci în timpul primelor versuri ale prologului, cu ajutorul stâlpilor estradei rezervate, până la ciubucul care mărginea balustrada la partea sa inferioară, și se așezase acolo încât să atragă atenția și mila mulțimii prin zdrențele sale și printr-o rană oribilă, pe care o acoperea brațul său drept. De astfel, nu spunea nici un cuvânt. Tăcerea pe care o păstra lăsa să se perinde prologul fără greutate, și nici o dezordine însemnată nu s-ar fi întâmplat dacă nenorocirea nu ar fi făcut ca școlarul Joannes să-l observe.

— Hei! Amice, nu ți-a mai plăcut cu rana la picior și te-ai gândit să ți-o muți la braț?

Pe când vorbea astfel, el aruncă cu o îndemănare de maimuță o monedă, în pălăria unsuroasă pe care cerșetorul o întindea cu brațul său bolnav.

Cerșetorul primi fără să zică nimic pomana sau batjocora, și

continuă cu un accent plângător:

— Aveți milă!

Episodul acesta distragă foarte mult auditoriul. Robin Poussepain și toți secretarii în cap, aplaudau cu veselie la acel duo ciudat pe care îl improvizase, în mijlocului prologului, școlarul cu vocea sa ascutită și cerșetorul cu neschimbata sa psalmodiere.

Gringorie era foarte nemulțumit. Venindu-și în fire din prima sa uimire, el se silea să strige celor patru personaje în scenă:

— Continuați! La dracu! Continuați!

Fără să se înjosească de a arunca cel puțin o privire de dispreț celor două persoane care au întrerupt piesa, în momentul acela el se simți tras de poalele surtucului; se întoarse, nu fără oarecare supărare și cu destulă greutate putu să zâmbească. Cu toate acestea trebuia să o facă. Era brațul frumos al Gisquettei la Geucienne, care, strecurat prin balustradă, cerea în modul acesta atenția sa.

— Domnule, zise tânăra fată, au să continue?

— Desigur, răspunse Gringoire, destul de jignit de această întrebare.

— În acest caz, domnule, reluă ea, ați avea gentilețea să-mi explicați...

— Ceea ce ei au să spună? întrerupse Gringoire; ei bine, ascultați!

— Nu, zise Gisquette, ceea ce au spus până acum.

Gringoire sări ca un om căruia i-ai atins o rană vie.

— Fată proastă și mărginită! zise printre dinți autorul; și în acel moment își pierdu orice părere bună despre Gisquette.

În acest timp actorii îi ascultaseră cererea, și publicul, văzând că se reluase piesa, asculta în liniște, nu fără a pierde o mulțime de frumoase scene de legătură între cele două acte ale piesei, așa de brusc întreruptă. Gringoire reflecta cu amărăciune asupra celor întâmplate. Cu toate acestea, liniștea se restabilise încetul cu încetul, școlarul tăcea, cerșetorul își număra cele câteva monede din pălăria sa și piesa îi interesa iarăși pe toți.

Era într-adevăr un spectacol foarte frumos și care s-ar putea întrebuința foarte bine și astăzi cu mici schimbări. Expunerea era puțin cam lungă și neinteresantă, adică simplă și îndeplinind toate regulile, iar Gringoire, în nevinovatul sanctuar al focului său interior, îi admira claritatea. După cum vă închipuiți, desigur, cele patru personaje alegorice erau puțin obosite după ce străbătuseră cele trei părți ale lumii fără a fi putut să scape de fiul lor de aur. De aceea elogiul poetului era minunat, cu o mie de aluzii delicate la tânărul logodnic al Margaretei de

Flandra, retras atunci la Ambroise, și nebănuind că Arătura, Clerul, Noblețea și Negustoria ocoliseră pământul pentru el.

Așa zisul fiu era frumos, tânăr, voinic și mai cu seamă (măreța origine a virtuților regale!) era fiul leului Franței. Eu declar această metaforă admirabilă și că istoria naturală a teatrului, într-o zi de alegorie și de epitalam* regal, nu se va speria deloc de un fiu mai mare al regelui Franței, fiu al unui leu. Tocmai aceste rare amestecuri dovedesc entuziasmul. Cu toate acestea, pentru a da cuvântul și criticii, poetul ar fi putut să descrie această idee frumoasă în cel mult două sute de versuri. Este adevărat însă că piesa trebuia să țină de la amiază până pe la ceasurile patru, după ordonanța domnului intendent general și că trebuia spus ceva în acest răstimp. De altfel, lumea asculta cu răbdare.

Deodată, în mijlocul celei mai frumoase certuri dintre doamna Noblețe și doamna Negustorie, chiar în momentul în care jupân Arătura pronunța versul acesta uimitor: „Nu se văzu în pădure fiară mai triumfătoare!”, ușa estradei, care până atunci rămăsese închisă, se deschise și vocea răsunătoare a ușierului anunță brusc:

— Eminența Sa, monseniorul cardinal de Bourbon.

III DOMNUL CARDINAL

Zgomotul tuturor pocnitorilor de la Saint-Jean, descărcarea a douăzeci de puști, detunarea acelei vesute serpentine din turnul de Billy, care, pe timpul asediului Parisului, duminică 29 septembrie 1465, când au murit șapte Burguignoni, explozia întregii muniții pentru tunuri înmagazinată la poarta du Temple, i-ar fi spart mai puțin timpanele sârmanului Gringoire, în momentul acela solemn și dramatic, decât acele puține cuvinte ieșite din gura ușierului: Eminența Sa, monseniorul cardinal de Bourbon.

Nu pentru că Pierre Gringoire s-ar fi temut de domnul cardinal de Bourbon, sau fiindcă i-ar fi dispărut. El nu avea nici slăbiciunea aceasta, dar nici atâta îndrăzneală. Gringoire era unul din spiritele acelea înalte și hotărâte, moderate și liniștite, care știu să țină linia de mijloc a orice, *stare in diminiis rerum*, ** și sunt pline de rațiune și de filozofie liberală. Rasă prețioasă și niciodată întreruptă de filozofi, cărora înțelepciunea,

*Epitalam – cântec compus în cinstea mirilor.

**A sta într-o poziție de mijloc. (lat.)

ca o altă Ariană, se pare că le-a dat un ghem de ață, pe care ei se duc depănându-l de la începutul lumii prin labirintul lucrurilor omenești, îi regăsești în toate vremurile, totdeauna aceiași, adică totdeauna adaptați la toate vremurile. Și fără a-l socoti pe Pierre Gringoire al nostru, care i-ar reprezenta în secolul al XV-lea, dacă noi am reuși să-i dăm însemnătatea binemeritată, că spiritul lor este acela care influența pe tatăl lui du Breul, când el scria în secolul al XVI-lea cuvintele acestea atât de naive și de sublime: „Eu sunt parizian din naștere la vorbă, deoarece *parrisia* pe grecește înseamnă libertatea de a vorbi, pe care eu am întrebuintat-o chiar față de domnii cardinali, unchiul și tatăl monseniorului prinț de Conty, întotdeauna cu respect față de mărimea lor și fără să offensez pe nimeni din suita lor, care era numeroasă.”

Nu era deci nici ură contra cardinalului, nici dispreț față de prezența sa, în impresia neplăcută pe care ea o făcu lui Pierre Gringoire. Totuși, poetul nostru avea foarte mult bun simț și o păcătoasă de manta prea roasă, pentru a nu da nici o importanță deosebită faptului că mai multe aluzii ale prologului său și îndeosebi glorificarea fiului mai mare al regelui, leul Franței, aveau să fie auzite de o ureche eminentă. Dar în natura nobilă a poetului nu domină interesul. Eu presupun că dacă entitatea unui poet ar fi notată cu zece, cu siguranță că un chimist analizând-o și farmacopolizând-o, cum zice Rabelais, ar găsi-o compusă dintr-o parte de interes și din nouă părți de amor propriu. Ori, în momentul în care ușa se deschisese pentru cardinal, cele nouă părți ale entității lui Gringoire, umflate și mărite de suflul admirației populare, erau într-o stare de creștere uimitoare, sub care dispărea și înăbușea aceea mică parte de interes, care am specificat mai sus că ar exista în sufletele poezilor; ingredient prețios, de altfel, greutate a realității și umanității fără de care ei nu ar atinge pământul. Gringoire se bucura de a simți, de a pipăi și de a vedea o adunare întreagă de ticăloși, este adevărat, dar ce are a face! uimită și împietrită în fața nemăsuratelor triade care apăreau din epitalamul său. Eu afirm că împărtășea mulțumirea generală și, contrariu lui La Fontaine, care la reprezentarea comediei sale *Florentin*, întreba: „Cine este dobitocul care a scris mizeria asta?”, Gringoire ar fi întrebat bucuros pe vecinul său: De cine este această capodoperă? Puteți judeca acum ce efect produsese bruscă și nepotrivita sosire a cardinalului asupra sa.

Se întâmplă tocmai lucrul de care se temea Gringoire cel mai tare. Intrarea Eminenței sale puse în mișcare auditoriul. Toate capetele se întoarseră spre estradă. Nu se mai auzea nimic.

— Cardinalul Cardinalul! repetară toate gurile. Nenorocitul prolog se întrerupsese pentru a doua oară.

Cardinalul se opri un moment în pragul estradei. Pe când el plimba o privire destul de indiferentă asupra auditorului, zgomotul crescuse în intensitate. Fiecare vroia să-l vadă, și era o întrecere de ridicare a capetelor peste umerii vecinului pentru a vedea mai bine.

Cardinalul era într-adevăr un personaj înalt, și a cărui vedere făcea cât orice comedie. Charles, cardinal de Bourbon, arhiepiscop și conte de Lyon, primar al galilor, era în același timp înrudit cu Ludovic al XI-lea prin fratele său Pierre, senior de Beaujeu, ce se însurase cu fata cea mare a regelui și înrudit și cu Charles de Téméraire prin mama sa, Agnes de Bourgogne. Ori trăsătura dominantă, caracteristică și distinctivă a primarului galilor, era spiritul de curtezan și supunerea față de putere. Vă puteți închipui încurcăturile nenumărate pe care i le adusesese această îndoită rudenie, și toate primejdiile trecătoare printre care barca sa spirituală trebuia să plutească în zig-zag, pentru a nu sfârâma nici pe Ludovic, nici pe Charles, acea Charybde și acea Scylla care mâncase capul ducelui de Nemours și pe al intendentului general de Saint-Pol. Mulțumită cerului, el se strecurase destul de bine și ajunsese la Roma fără probleme. Cu toate că se afla în port, nu-și aducea aminte niciodată fără nelinește de diferitele șansele ale vieții sale politice, atât de mult studiată. De aceea el avea obiceiul să spună că anul 1476 fusese pentru el negru și alb; înțelegând prin aceasta că el pierduse în acest an pe mama sa, ducesa de Bourbonnais și pe vărul său ducele de Bourgogne, și că un doliu compensase pe celălalt.

De altfel, era un om bun. Ducea o viață veselă de cardinal, se înveselea bucuros cu un vin regal de Chaillot, nu ura pe Richard la Garmoise și pe Thomasse la Saillarde, făcea pomană mai degrabă fetelor frumoase decât femeilor bătrâne și pentru aceste motive era foarte plăcut de poporul de jos din Paris. El nu mergea decât înconjurat de o mică curte de abați nobili și de episcopi, galanți, îndrăzneți și făcând chef la nevoie; și de foarte multe ori cinstiți credincioși de la Saint-Germain d'Auxerre, trecând seara pe sub ferestrele luminate ale locuinței lui, fuseseră scandalizați că auziseră aceleași voci care le cântase vecernia ziua, psalmodiind în zgomotul paharelor proverbul bahic al lui Benoit al XII-lea, papa acela care adăugase o a treia coroană mitrei papale: „*Bibamus papaliter*“*.

*Să bem la fel ca papa. (lat.)

Fără îndoială că popularitatea aceasta, câștigată atât de drept, îl scuti, la intrarea sa, de vreo primire rea din partea cetei aceleia, așa de nemulțumită cu câtva timp în urmă, și foarte puțin dispusă să respecte un cardinal chiar și-n ziua când acesta ar fi devenit papă.

Dar parizienii nu sunt răzbunători; și apoi obținerea începerii piesei prin autoritatea lor era un triumf suficient. De altfel, domnul cardinal de Bourbon, era un bărbat frumos, purta o robă roșie foarte frumoasă; aceasta înseamnă că avea de partea sa femeile și prin urmare mai mult de jumătate din auditoriu; bineînțeles, ar fi fost de prost gust să huiduiești un cardinal pentru că el a făcut să fie așteptat la spectacol, când este un bărbat frumos și își poartă bine roba sa roșie.

Intră, salută asistența cu surâsul acela ereditar al celor mari față de mulțime și se îndreptă încet spre fotoliul său de catifea roșie, având aerul că se gândește la cu totul altceva. Cortegiul său, ceea ce noi astăzi numim stat major, de episcopi și de abapi, intrară în urma sa pe estradă, ceea ce mări zgomotul și agitația la parter.

Toți căutau să și-i arate, să-i numească, să și arate cunoștințele ce le aveau; unul îl arăta pe domnul episcop de Marsilia, Alandet, dacă îmi aduc bine aminte; altul îl arăta pe principalul abate de la Saint-Denis; altul pe Robert de Lespinasse, abatele de la Saint-Germain-des-Prés, fratele desfrânat al unei amante a lui Ludovic al XI-lea; și totul era făcut cu foarte multe greșeli. Cât privește pe școlari, ei injurau. Aceasta era ziua lor, sărbătoarea nebunilor, saturnala lor, orgia anuală a micilor magistrați și școlari. Nici o faptă rușinoasă nu exista care să nu aibă drept în acea zi și nici un lucru nu era considerat sfânt. Și apoi se aflau niște cumetre nebune în mulțime ca: Simone Quatre-livre, Agnes la Gadine, și Robine Piedebou.

Nu aveai dreptul cel puțin să-ți bați joc de numele lui Dumnezeu, într-o zi așa de frumoasă, în fața fetelor bisericești și a fetelor de la petrecere? De aceea nu pierdeau ocazia și în mijlocul zgomotului era o muzică infernală de blesteme și de enormități, produsă de toate acele limbi slobozite, limbi de copiiști și de școlari, stăpânite în restul anului de frica fierului înroșit al sfântului Ludovic. Sărmane sfinte Ludovic, cât de puțin le păsa de tine și de palatul tău de justiție. Fiecare dintre nou sosiți de pe stradă luase în primire câte un anterior negru, cenușiu, alb sau violet. Cât privește pe Joannes Frolo de Molendino, în calitatea sa de frate al unui arhidiacon, el luase în primire roba cea roșie pe care

o ataca cu îndrăzneală și căuta să-i spargă urechile, uitându-se obraznic la cardinal. *Cappia repleta mero!**

Toate amănuntele acestea pe care noi le reproducem aici pentru edificarea cititorului, erau atât de mult înăbușite de zgomotul general, încât ele se pierdeau până să ajungă la estrada rezervată. De altfel, cardinalul s-ar fi emoționat prea puțin pentru ele, atât de obișnuite erau libertățile în ziua aceea. Fața lui preocupată trăda că are o cu totul altă grijă, și anume ambasada Flandrei.

Nu pentru că el era un mare politician și că încerca să tragă foloase din urmările posibile ale căsătoriei verișoarei sale Margareta de Bourgogne cu vărul său Charles; nici nu se gândea cât va ține buna înțelegere cârpăcită cu ipsos dintre ducele de Austria și regele Franței, sau cum va primi regele Angliei umilirea fiicei sale, căci acesta îl neliniștea prea puțin, și sărbătorea în fiecare seară cu vin regal de Chaillot. Prea onorata ambasadă a domnului duce de Austria nu aducea cardinalului nici una dintre grijile acestea, dar ea îl indispucea într-o altă privință. Era puțin cam aspru, noi am spus câteva despre asta la începutul capitolului, și nu-i convenea de a fi silit să primească bine, el Charles de Bourbon, pe nu știu care burghezi; el cardinal, pe niște consilieri municipali: el francez, vesel comesean, pe niște flamanzi băutori de bere; și încă în public. Aceasta era desigur una dintre cele mai plictisitoare prefăcătorii pe care el a făcut-o vreodată pentru plăcerea regelui.

Se întoarce deci spre ușă cu cea mai mare grație din lume (atât de mult se studia), când ușierul anunță cu o voce sonoră:

— Domnii trimiși ai domnului duce de Austria.

Este inutil de a spune că întreaga sală făcu tot așa.

Atunci sosită, doi câte doi, cu o seriozitate care făcea contrast în mijlocul zglobiului cortegiu ecleziastic al lui Charles de Bourbon, cei patruzeci și opt de ambasadori ai lui Maximilian de Austria, având în cap pe prea cucernicul părinte, Jehan, abatele de Saint-Bertin, cancelar al ordinului Lâna de aur și pe Jacques de Goy, marele judecător la Gand. Se făcu în adunare mare tăcere, însoțită de râsete înăbușite, pentru a asculta numele urâte și toate calificativele burgheze pe care fiecare dintre personajele acelea le transmitea ușierului, iar acesta spunea apoi numele și calitățile talmeș balmeș și total aiurea mulțimii. Era Loys Roezol, consilier municipal al orașului Louvain; Clays d'Etueide, consilier municipal de la Bruxelles; Paul de Boeust, domn de Voirmizelle,

* Glugă plină cu vin. (lat.)

președinte de Flandra; Jehan Coleghens primar al orașului Anvers; George de la Moere, prim consilier municipal al orașului Gand; Gheldolf van der Hage consilier municipal al orașului Gand; domnul de Bierbecque, și Jehan Pimock, și Jehan Dymaerzelle, etc..., etc...; judecători, consilieri municipali, primari, toți țepeni, afectați, greoi, împodobiți în catifea și damasc, purtând pe cap căciuli din catifea neagră cu ciucuri din fir de aur de Cipru; bune căpățâni flamande, la urma urmei, figuri demne și severe, din familia aceloră pe care Rembrandt le face să iasă în evidență așa de puternic și așa de serios pe fondul negru al tabloului său Ronde de Nuit; personaje care purtau cu toate scris pe frunte că Maximilian de Austria avusese dreptate să se încreadă pe deplin, cum zicea manifestul său, în simțul lor, în bărbăția, experiența și loialitatea lor.

Cu toate acestea, era o excepție: o figură fină, inteligentă, șireată, un fel de mutră de maimuță și de diplomat în același timp, în fața căruia cardinalul făcu trei pași și o reverență, și care nu se chema cu toate acestea decât Guillaume Rym, consilier și pensionar al orașului Gand.

Puține persoane știau atunci cine este acest Guillaume Rym. Geniu rar care, pe o vreme de revoluție, ar fi apărut cu strălucire deasupra evenimentelor, dar care în secolul XV era nevoit să se ocupe de intrigi și să trăiască în șanțuri, cum zice ducele de Saint-Simon. De altfel, el era apreciat de primul sâpător al Europei. El uneltea în mod familiar cu Ludovic al XI-lea, și dădea deseori o mână de ajutor la îndeletnicirile secrete ale regelui. Toate aceste lucruri erau ignorate de mulțimea aceea, pe care o uimea politețea cardinalului față de figura aceea slabă a judecătorului flamand.

IV JACQUES COPPENOLE

Pe când pensionarul din Gand și Eminența Sa schimbau o reverență foarte adâncă și câteva cuvinte șoptite, un bărbat înalt, cu o față largă, cu niște umeri puternici, se prezentă pentru a intra în același timp cu Guillaume Rym; ai fi zis că e un câine în urma unei vulpi. Pălăria sa de pânză și haina sa de piele făceau o pată în mijlocul catifelelor și al mătăsurilor care îl înconjurau. Presupunând că era vreun rânđaș ce greșise drumul, ușierul îl opri.

— Hei, amicel Nu se poate intra.

Omul cu haina de piele îl dădu la o parte cu umărul.

— Ce are cu mine păcătosul ăsta? zise el cu o voce răsunătoare care făcu ca întreaga sală să fie atentă la dialogul acela ciudat. Tu nu vezi că și eu fac parte din ambasadă?

— Cum vă numiți? întrebă ușierul.

— Jacques Coppenole.

— Funcția dumneavoastră?

— Ciorăpar, proprietarul firmei „La trei lănșoare“, din Gand.

Ușierul stătu la îndoială. Să anunți primari și consilieri municipali, trece, dar un ciorăpar, prea era de tot. Cardinalul era pe spini. Tot poporul asculta și privea. Erau două zile de când Eminența Sa se forța să-i curețe pe urșii aceia flamanzi pentru a-i face ceva mai prezentabili în public. În timpul acesta, Guillaume Rym, cu zâmbetul lui fin, se apropie de ușier, și-i spuse încetșor:

— Anunță-l pe Jacques Coppenole, secretar al consiliului municipal din Gand.

— Ușier, reluă cardinalul cu voce tare, anunță-l pe Jacques Coppenole, secretar al consiliului municipal al ilustrului oraș Gand.

Aceasta fu o greșeală. Guillaume Rym singur ar fi înlăturat dificultatea, dar Coppenole îl auzise pe cardinal.

— Nul exclamă el cu o voce tremurătoare. Jacques Coppenole, ciorăpar, înțelegi, ușier? Nimic mai mult, nimic mai puțin. Ei, ciorăpar, este destul de frumos. Domnul arhiduce de multe ori și-a căutat mânușile la mine în ciorăpărie.

Răsetele și aplauzele izbucniră. O glumă este îndată înțeleasă la Paris, și prin urmare totdeauna aplaudată.

Să adăugăm că Coppenole era din popor, de aceea înțelegerea dintre el și mulțime se făcuse repede, electric. Semețul scandal al ciorăparului flamand uimi pe cei de la curte, și zgândări în inimile plebei nu știu ce sentiment de demnitate încă vag și nelămurit în secolul al XV-lea. Era un egal al lor ciorăparul acela care-l înfruntase pe domnul cardinal! Reflexie foarte dulce pentru acei nefericiți care erau obișnuiți cu respectul și supunerea față de valeții sergenților judecătorului parohiei Sainte-Geneviève, purtătorul trenei cardinalului.

Coppenole salută cu mândrie pe Eminența Sa, care întoarse salutul atotputernicului burghez temut de Ludovic al XI-lea. Apoi, pe când Guillaume Rym, om înțelept și batjocoritor, cum zicea Filip de Comines, îi urmărea pe amândoi cu un zâmbet de ironie și de superioritate, ei își ocupară fiecare locul, cardinalul cu totul uimit și îngrijorat, Coppenole,

liniștit și mândru gândindu-se desigur că la urma urmei titlul său de ciorăpar făcea cât și un altul și că Maria de Bourgogne, mama Margaretei aceleia pe care Coppenole o mărita astăzi, s-ar fi temut mai puțin de el dacă ar fi fost cardinal și nu ciorăpar, căci un cardinal nu ar fi întârâtat locuitorii din Gand contra favoriților fiicei lui Charles le Teméraire, și un cardinal nu s-ar fi îndârjit cu un cuvânt față de lacrimile și rugăciunile sale, când domnișoara de Flandra veni să roage poporul său pentru ei până la picioarele eșafodului lor; pe când ciorăparul nu făcuse altceva decât să-și ridice cotul său de piele pentru a face să cadă cele două capete ale voastre, prea iluștrii seniori: Guy d'Hymbercourt, și cancelar Guillaume Hugonet!

Totuși, acest cardinal nu scăpase și trebuia să bea până la fund cupa nefericirii de a se afla într-o tovărășie așa de rea.

Cititorul nu a uitat poate de cerșetorul obraznic, care venise să se agațe, de la începutul prologului, de ciucurii estradei cardinalului. Sosirea iluștrilor oaspeți nu-l făcu deloc să-i scape prada din mână, și pe când prelați și ambasadorii se înghesuiau, ca niște adevărate scrumbii flamande, în suraturile tribunei, el se așezase comod și își încrucișase picioarele pe marginea de jos a unei coloane. Neobrăzarea era mare dar nimeni nu o observase în primul moment, atenția fiind îndreptată aiurea. El, din partea-i, nu observa nimic în sală; își legăna capul cu o nepăsare de napolitan, repetând din când în când în zgomotul sălii, cu o obișnuință mecanică: „Aveți milă!”. Cu siguranță că era, din toată asistența, singurul care nu se deranjase să întoarcă capul la cearta dintre Coppenole și ușier. Ori, întâmplarea a vrut ca ciorăparul din Gand, pe care poporul îl simpatiza așa de mult și asupra căruia erau fixați toți ochii, să vină să se așeze tocmai în rândul întâi al estradei, deasupra cerșetorului; și nu a fost mică mirarea de a-l vedea pe ambasadorul flamand, după ce-l privi pe nenorocitul cerșetor din fața sa, că bate prietenește spatele acela acoperit de zdrențe. Cerșetorul se întoarse, fu o surprindere, recunoaștere, și înveselire a celor două fețe. Apoi, fără să-i pese câtuși de puțin de spectatori, ciorăparul și zdențárosul începură să vorbească încet, ținându-se de mână, pe când zdrențele lui Clopin Trouillefou, înșirate pe pânza cusută cu fir a estradei, făceau efectul unei omizi pe o portocală.

Noutatea acestei scene afătă o așa mișcare de nebulie și de veselie în sală încât cardinalul nu întârzie să observe; el se aplecă puțin și neputând, din locul în care era așezat, decât să zărească prea puțin pălăria scârboasă a lui Trouillefou, își închipui destul de natural că

cerșetorul cerea de pomană și revoltat de îndrăzneală, exclamă:

— Domnule judecător al Palatului, aruncă-l pe păcătosul acela în râu!

— Domnule cardinal, zise Coppenole, fără să dea drumul mâinii lui Clopin, dar este unul dintre prietenii mei.

— Bravo! Bravo! strigă mulțimea.

Din momentul acela Coppenole avu la Paris, ca și la Gand, o mare influență asupra poporului; căci oamenii de felul acesta o au, zice Filip de Comines, numai dacă sunt așa de dezordonati.

Cardinalul își mușca buzele și se aplecă spre vecinul său, abatele de la Saint-Geneviève, și îi zise încet:

— Nostimi ambasadori ne mai trimit domnul arhiduce pentru a ne anunța pe doamna Margareta!

— Eminența Voastră, răspunse abatele, își pierde în zadar politețea cu nespălații ăștia de flamanzi. *Margaritas ante porcos.* *

— Spune mai bine, răspunse cardinalul cu un surâs: *Porcos ante Margaritam.* **

Toată mica curte în sutane se extaziasă la jocul acesta de cuvinte. Cardinalul se simți ușurat puțin; el îi plătise lui Coppenole, căci avusese și el o glumă aplaudată.

Acum, cei dintre cititorii noștri care au puterea de a generaliza o imagine sau o idee, cum se spune în stilul de azi, să ne permită a-i întreba dacă ei își imaginează bine spectacolul pe care-l oferea, în momentul în care le-am oprit atenția, vastul paralelogram al sălii celei mari a palatului. În mijlocul sălii, lipită de peretele de la apus, se afla o largă și măreață estradă din brocart cusut în fir, în care intrară solemn, printr-o mică ușă ogivală, niște personaje serioase anunțate de vocea ascuțită a unui ușier. Pe primele bănci stăteau niște figuri respectabile, înfășurate în hermină, în catifele și postavuri stacojii. În jurul estradei care rămânea tăcută și demnă, jos în față, pretutindeni, era mulțime și zgomot. Mii de priviri ale poporului pe fiecare față a estradei, mii de șoapte despre fiecare nume. Desigur, spectacolul este curios, și merită îndeajuns atenția spectatorilor. Dar acolo, jos, la capăt de tot, ce este oare lângă scenă cu omul acela, cu mantaua neagră și figura palidă? Vai! Scumpul meu cititor, acesta este Pierre Gringoire și prologul său.

Noi l-am uitat. Iată că se întâmplase lucrul de care se temea.

* Mărgăritare în fața porcilor.

** Porci în fața Margaretei. (lat.)

Din momentul intrării cardinalului, Gringoire nu încetase de a se agita pentru scăparea prologului său. Poruncise mai întâi actorilor să continue și să ridice vocea, apoi văzând că nimeni nu-i asculta, îi întrerupse; el nu încetă a bate din picior, a se zvârcoli, de a întreba pe Gisquette și pe Liénarde, de a încuraja pe vecinii săi să asculte urmarea prologului, dar în zadar. Nimeni nu întorcea privirea de la cardinal, de la ambasadă, de la estradă, mic centru al cercului acela vast de raze vizuale. Trebuie să credem deasemenea, și o spunem cu regret, că prologul acela începea să plictisească puțin auditoriul, în momentul când Eminența Sa venise să facă o diversiune într-un mod așa de îngrozitor. La urma urmei pe estradă și pe masa de marmură era același spectacol, conflictul dintre Arătură și Cler, dintre Noblețe și Negustorie. Și foarte multă lume dorea să vadă totul viu, respirând, mișcându-se, lovindu-se cu coatele, în carne și oase, în ambasada aceea flamandă, în curtea episcopală, sub roba cardinalului, sub haina lui Coppenole, decât fardați, împopoțonați, vorbind în versuri, și pentru a ne exprima așa, împăiați sub tunicile galbene și albe cu care îi gătise așa de caraghios Gringoire.

Cu toate acestea, când poetul nostru văzu liniștea puțin restabilă, își imaginează o stratagemă, care ar fi salvat totul.

— Domnule, zise el întorcându-se spre unul dintre vecinii săi, un brav și gras bărbat cu o figură liniștită, dacă s-ar reîncepe?

— Ce? zise vecinul.

— Ei! Piesa, zise Gringoire.

— Cum doriți, răspunse vecinul.

Această jumătate de aprobare ajunse la Gringoire, și făcându-și calculul singur, începu să strige, confundându-se cât mai mult posibil cu mulțimea.

— Reîncepeți piesa! Reîncepeți!

— Drace! zise Joannes de Molendino, ce tot strigă aceia acolo jos la capăt? (Căci Gringoire făcea un zgomot cât patru). Ia spuneți camarazi! Oare piesa nu s-a sfârșit? Ei vor s-o reînceapă, aceasta nu este drept.

— Nu, nu, strigară toți școlarii. Jos piesa! Jos!

Dar Gringoire striga și mai tare:

— Reîncepeți! Reîncepeți!

Strigătele acelea atraseră atenția cardinalului.

— Domnule judecător al Palatului, zise el unui bărbat voinic, îmbrăcat în negru și așezat la câțiva pași de el, nu cumva ștrengarii aceia se află într-un cazan, de fac zgomotul ăsta?

Judecătorul Palatului era un fel de magistrat amfibiu, un fel de liliac al tagmei judiciare, fiind în același timp și guzgan și pasăre, și judecător și soldat.

Se apropie de Eminența Sa și fără să se teamă prea mult de nemulțumirea acestuia, explică încet de tot mojiția populară, că prânzul sosisse înaintea Excelenței Sale și că actorii fuseseră siliți să înceapă fără a aștepta.

Cardinalul izbucni în râs.

— Pe legea mea, domnul rector al Universității ar fi făcut bine să facă tot așa. Ce părere aveți domnule Guillaume Rym?

— Monsenior, răspunse Guillaume Rym, să ne mulțumim că am scăpat de jumătate de comedie. Tot am câștigat ceva.

— Ticăloșii aceia își pot continua farsa? Întrebă judecătorul.

— Continuăți, continuați, zise cardinalul, imi este totuna. În vremea asta am să citesc breviarul.

Judecătorul înaintă până la marginea estradei, și strigă, după ce fusese tăcere, cu un gest din mână:

— Burghezi, săteni și locuitori, pentru a satisface pe aceia care vor să vadă sfârșitul piesei, Eminența Sa ordonă actorilor să continue.

Și unii și alții din cele două tabere trebuiră să se resemneze. Nimeni nu fu pe deplin mulțumit de decizia cardinalului.

Personajele din scenă își reluară rolurile și Gringoire speră că cel puțin restul operei sale are să fie ascultat.

Speranța aceasta nu întârzie să fie spulberată la fel ca și celelalte iluzii ale sale. Tăcerea tot nu se restabilise pe deplin în auditoriu, dar Gringoire nu observase că, în momentul când cardinalul dăduse ordin ca piesa să continue, estrada nu era plină și că după trimișii flamanzi mai sosiră și alte personaje care făceau parte din cortegiu, ale căror nume și funcții, strigate în timpul prologului său de către vocea sacadată a ușierului, produceau în sală o dezordine îngrozitoare. Închipuți-vă, în mijlocul unei reprezentări teatrale, lătratul unui ușier, aruncând, între două rime, și adeseori între două jumătăți de vers, paranteze ca acestea:

— Domnul Jacques Charmoluc, procuror al regelui la curtea bisericească.

— Jehan de Harlay, scutaș, comandantul pazei de noapte din orașul Paris.

— Domnul Galiot de Genoilhac, cavaler, senior de Brussac, comandant al artileriei regelui!

— Domnul Dreux-Ragnier, păzitor al apelor și pădurilor regale,

Champagnei și Brié-il

— Domnul Louis de Graville, cavaler, consilier și șambelan al regelui, amiral al Franței, păzitor al pădurii Vincennes!

— Domnul Denis Le Mercier, directorul casei orbilor din Paris!... etc., etc...

Lucrul acesta devenea de nesuportat.

Această ciudată acompaniere, care făcea reprezentarea piesei foarte grea, indigna cu atât mai mult pe Gringoire cu cât el nu putea să nu arate că interesul creștea mereu și că nu-i lipsea operei sale decât de a fi ascultată. Era într-adevăr dificil de imaginat o înălțuire mai ingenioasă și mai dramatică. Cele patru personaje ale prologului se văltau în groaznica lor încurcătură, când Venus în persoană, *vera inoessu patuit dea**, se prezentase îmbrăcată într-o fustă, ce avea pe ea marca Parisului, o corabie. Venus venea în persoană să-l ceară pe fiul mai mare al regelui Franței, promis fetei cele mai frumoase. Jupiter, al cărui fulger se auzea bubuind în vestiar, o sprijinea, și zeița vroia să-l ia, adică, fără nici o ceremonie și să se căsătorească cu fiul regelui, când o tânără copilă, îmbrăcată în damasc și care ținea în mână un mărgăritar (diafană personificare a domnișoarei de Flandra) venise să se lupte cu Venus. Lovitură de teatru și peripeție. Neînțelegându-se, Venus, Margareta și culisele conveniseră să se supună bunei judecăți a Sfintei Fecioare.

Mai era încă un rol frumos, cel al lui domn Pédre, rege al Mesopotamiei; dar printre atâtea întreruperi era greu să înțelegi la ce se referea el. Toți aceștia se suiseră pe scară sus pe scenă.

Dar un lucru era hotărât, că nici una dintre frumusețile acestea nu era simplă și nici înțeleasă. La intrarea cardinalului ai fi zis că un fir nevăzut și magic atrăsese deodată privirile de la masa de marmură la estradă, de la partea de sud a sălii la partea ei de apus. Nimic nu putea să schimbe atitudinea auditorului; toți ochii rămăseseră ațintii acolo, și noii veniți, și numele lor blestемate, și fețele lor, și costumele lor erau o distracție continuă. Era ceva dezolant! În afară de Gisquette și Liénarde, care se întorceau din când în când, atunci când Gringoire le trăgea de mânecă, afară de grasul vecin liniștit, nimeni nu asculta, nimeni nu privea în față biata piesă părăsită. Gringoire nu mai vedea decât profiluri.

Cu câtă amărăciune vedea el prăbușindu-se bucată cu bucată toată scena gloriei și poeziei sale! Și când te gândești că poporul acesta era aproape gata să se revolte contra domnului judecător, nerăbdător de a-i

* Mersul său arăta că este o zeiță adevărată. (lat.)

auzi opera! Acum, când o auzea, puțin îi păsa de ea. Reprezentația aceea care începuse într-o așa de unanimă aclamație! Etern flux și reflux de favoruri populare. Și când te gândești că sergenții judecătorului erau cât pe aci să fie spânzurați.

Ce nu ar fi dat el să se găsească încă în ora aceea de miere!

Brutalul monolog al ușierului făcuse ca toate acestea să înceteze. Toată lumea sosise și Gringoire respiră ușurat. Actorii continuau cu bărbăție, dar, iată că jupân Coppenole, ciorăparul, se ridică deodată și Gringoire îl auzi pronunțând, în mijlocul atenției universale, discursul acesta îngrozitor:

— Domnilor burghezi și nobili din Paris, eu nu știu, pe legea mea, ce facem aici. Eu văd acolo, pe scenă, niște oameni care au aerul că vorbesc în loc să se bată. Nu știu dacă aceasta este ceea ce dumneavoastră numiți o piesă biblică, dar știu că nu este amuzantă deloc. Ei se ceartă cu vorbe și nimic mai mult; este un sfert de ceas de când aștept să văd prima lovitură... Nimic nu se întâmplă! Sunt niște lași care nu-și aruncă decât insulte; trebuiau aduși luptătorii de la Londra sau de la Rotterdam, și atunci mai înțeleg! Apoi fi văzut niște pumni care s-ar fi auzit din piață. Dar aceștia își fac milă. Ar fi trebuit să ne joace cel puțin un dans sau vreo drăcie! Nu mi s-a spus că are să fie așa; mi se promisese o serbare a nebunilor, cu alegerea papei. Avem și noi, în Gand, pe papa nebunilor și în privința aceasta nu suntem în urmă, pe legea mea. Dar iată ce facem noi. Se adună o gloată ca aici și apoi fiecare își bagă capul printr-o gaură și face o strâmbătură la ceilalți. Acela care face cea mai urâtă strâmbătură, în aplauzele și uralele tuturor, este ales papă.

N-ai vrea să alegem un papă al vostru după legea țării noastre? În orice caz va fi mai puțin plictisitor decât să ascultați la flecăreții aceștia. Dacă ei vor să vină să se strâmbe pe gaură, vor fi primiți. Ce ziceți despre aceasta, domnilor burghezi? Se află aici destui caraghioși din ambele sexe, pentru a ne distra și avem destule fețe urâte pentru a ne aștepta la o strâmbătură deosebită.

Gringoire ar fi vrut să răspundă. Uimirea, furia și indignarea îl amușcă. De altfel propunerea ciorăparului popular fu primită cu un așa de mare entuziasm de către burghezii aceia flatați că fuseseră numiți nobili, încât orice rezistență era zadarnică. Nu puteai face altceva decât să te lași purtat de curent. Gringoire își ascunse obrazul în mâini, neavând fericirea de a avea o manta în care să-și ascundă capul, ca Agammemnon de Timaute.

V QUASIMODO

Într-o clipă totul fu gata pentru a executa ideea lui Coppenole. Burghezi, școlari și magistrați inferiori se puseră pe lucru. Mica capelă situată în fața mesei de marmură fu aleasă drept teatru pentru strâmbături. Un geam spart al frumoasei rozace de deasupra ușii lăsa liber un cerc de piatră prin care conveniră că vor trece capul toți concurenții. Pentru a ajunge acolo era de ajuns să te sui pe două butoaie, care nu se știe de unde fuseseră aduse și puse unul peste altul. Se hotărî că fiecare candidat, bărbat sau femeie (căci se putea alege și o papă), pentru a lăsa întreaga impresie a grimasei sale, își va acoperi fața și va sta ascuns în capelă până în momentul apariției. În mai puțin de o clipă capela fu plină de concurenți, în urma cărora ușa se închise.

Coppenole de la locul său coordona totul. În timpul zăpăcelii și zgomotului, cardinalul, nu mai puțin uimit decât Gringoire, sub pretext de afaceri și de liturghie, se retrăsese cu toată suita sa, fără ca mulțimea aceea pe care atât de mult o tulburase cu sosirea sa, să se fi mirat cătuși de puțin de a sa plecare. Guillaume Rym fu singurul care observă fuga cardinalului. Atenția poporului, ca și soarele, își urma drumul său; plecată de la un capăt al sălii, după ce se oprise câțva timp în mijloc, ea se găsea acum la celălalt capăt. Masa de marmură, estrada de brocart avuseseră și ele momentul lor; acum venise rândul capelei lui Ludovic al XI-lea. Câmpul era deschis pentru orice nebunie. Nu se mai aflau pe el decât flamanzi și drojdia poporului.

Grimasele începură. Prima figură care apărură la fereastră cu ploapele răsturnate, cu gura deschisă ca de animal și cu o frunte încrețită ca cizmele noastre de husari de pe vremea imperiului, făcu să izbucnească un râs așa de puternic încât Homer i-ar fi luat pe bătăranii ăia drept zei. Cu toate acestea, sala cea mare nu era altceva decât un Olimp și sărmanul Jupiter al lui Gringoire o știa mai bine decât oricine. Urmă o a doua grimasă, a treia, apoi o alta și mereu râsul și veselia se înteteau. Era în spectacolul ăsta nu știu ce ameteală deosebită, nu știu ce îmbătare și fascinare de care ar fi greu să-i dăm o idee cititorului din zilele noastre și din saloanele noastre. Închipuiți-vă o serie de figuri reprezentând succesiv toate formele geometrice, de la triunghi până la trapez, de la con până la poliedru; toate expresiile omenești, de la mânia la desfrâu; toate vârstele, de la zbârciturile nou născutului până la zbârciturile babei muribunde; toate nălucirile religioase; de la Faune până la Belzebuth;

toate profilurile de animale; de la gură mare până la cioc, de la căpățână până la bot. Închipuți-vă toate figurile grotești ale Podului Nou, luând ființă și venind rând pe rând să vă privească în față cu ochi arzători, toate măștile carnavalului de la Veneția succedându-se prin fața dumneavoastră, într-un cuvânt, un caleidoscop omenesc.

Orgia devenea din ce în ce mai flamandă. Închipuți-vă într-o petrecere zgomotoasă bătălie a lui Salvator Rosa. Nu mai erau niște școlari, niște ambasadori, nici burghezi, nici bărbați, nici femei; nici Clopini Trouillefon, nici Gilli Lecorne, nici Marie Quatre-livre, nici Robini Poussepain. Totul dispărea în libertatea comună. Sala cea mare nu mai era decât un cuptor mare de obrăznicie și de petrecere, unde fiecare gură era un țipăt și fiecare față o grimasă inedită. Toți țipau și urlau. Fețele ciudate care veneau rând pe rând să-și scrâșnească dinții la rozace erau ca tot atâtea torțe aruncate pe foc. Și din toată mulțimea aceea efervescentă se ridica, ca aburii dintr-un cuptor, un zgomot ascuțit, neplăcut, tăios ca aripile unui țânțar.

— Ha! Blestem!

— Ia uită-te la figura aceea!

— Nu face două parale!

— Uite alt!

— Guillemette Maugerepis, ia te uită la botul acela de taur, nu-i mai lipsesc decât coarnele. Acela nu era bărbatul tău.

— O alt!

— Burtă de papă! Ce înseamnă grimasa aceea?

— Heil suntem înșelați. Nu trebuia să ni se arate decât fața.

— No fi păcătoasă aceea de Perette Callebote? Numai ea este capabilă să facă așa ceva.

— Bravo! Splendid!

— Mă sufoc!

— Uite unul care nu-și poate trece urechile!

Etc..., etc...

Trebuie totuși să recunoaștem meritul amicului nostru Jehan. În mijlocul gălăgiei aceleia infernale, îl distingeai încă deasupra stălpului său, ca un marinar pe un catarg. El se zvârcolea cu o furie neînchipuită. Gura sa era larg deschisă și din ea ieșea un țipăt, care nu se auzea, nu pentru că era înăbușit de zgomotul general, oricât de mare ar fi fost el, ci pentru că el atingea fără îndoială limita sunetelor ascuțite percepibile, cele douăsprezece mii de vibrații a lui Sauveur sau cele opt mii ale lui Biot.

Cât privește pe Gringoire, după ce-i trecuseră primele clipe de descurajare, își revenise în fire. Se supăraser pe propriul său nenoroc.

— Continuati! spuse pentru a treia oară actorilor săi, mașini vorbitoare.

Apoi, plimbându-se cu pași mari prin fața mesei de marmură, îi venea câteodată să se ducă să apară la rândul său la fereastra capelei, numai pentru plăcerea de a se strâmba la poporul acela ingrat.

— Dar nu, lucru acesta n-ar fi demn de noi. La o parte răzbunarea! Să luptăm până la sfârșit! repeta el. Puterea poeziei este mare asupra unui popor, am să-i aduc din nou aici. Vom vedea cine va învinge, grîmsele sau versurile frumoase.

Vai! Rămăsese singurul spectator al piesei sale. Acum era mai rău decât adineauri, nu mai vedea decât spatele oamenilor.

Mă înșel. Grasul bărbat liniștit, pe care îl cunoscuse într-un moment critic, rămăsese cu fața spre scenă. Cât privește pe Gisquette și pe Liénarde, ele fugiseră de mult.

Gringoire fu mișcat în adâncul inimii de credinciosul spectator. Se apropie de el și i se adresă zguduindu-i puțin brațul, căci bravul om era rezemat de balustradă și dormea puțin.

— Domnule, zise Gringoire, vă mulțumesc.

— Domnule, răspunse grasul bărbat cu un căscat, pentru ce îmi mulțumiți?

— Eu pricep ceea ce vă plictisește, reluă poetul, este tot zgomotul ăsta care vă împiedică să ascultați în liniște. Dar fiți liniștit! Numele dumneavoastră va trece în posteritate. Cum vă numiți, vă rog?

— Renault Chateau, păzitorul peceței de la Chatelet de Paris.

— Domnule, dumneavoastră sunteți aici singurul reprezentant al muzelor, zise Gringoire.

— Sunteți prea cinstit, domnule, răspunse păzitorul peceței de la Chatelet.

— Dumneavoastră sunteți singurul, reluă Gringoire, care ați ascultat cum trebuia piesa. Cum o găsiți?

— He! He! răspunse grasul magistrat pe jumătate deșteptat, destul de nostimă, într-adevăr.

Trebui ca Gringoire să se mulțumească cu elogiul acesta, căci un tunet de aplauze, amestecat cu o nemaipomenită aclamație, veni să întrerupă conversația lor. Papa nebunilor fusese ales.

— Bravo! Bravo! Superb! striga poporul din toate părțile.

Într-adevăr, figura care se vedea în momentul acela la gaura rozacei

avea o grimasă minunată. După toate figurile pentagonale, hexagonale și ciudate, care se succedaseră la fereastra aceea fără să realizeze idealul strâmbăturilor, care se făcuse în imaginațiile exaltate de orgie, nu trebuia altceva pentru a obține toate voturile, decât grimasa sublimă care fermecase adunarea. Chiar jupân Coppenole aplaudă și Clopin Troillefou, care făcea parte dintre concurenți și Dumnezeu știe cât de multă urătenie putuse atinge fața sa, se declară bătut. Noi vom face tot așa. Nu vom încerca să-i dăm cititorului nici un amănunt privind nasul acela tetraedru, sau gura aceea în formă de potcoavă, sau acel mic ochi acoperit de o sprânceană roșcată și zbârlită, pe când ochiul drept dispărea sub un neg enorm, nici despre dinții aceia nealiniați și șurbiți ici colo, precum crenelurile unei fortărețe, nici despre buza aceea groasă pe care unul dintre dinți o încăleca ca o trompă de elefant, și nici despre bărbia aceea desfăcută în două. Nu putem reda îndeajuns de bine acea fizionomie, amestecul acela de baijocură, de mirare și de tristețe.

Închipuți-vă, dacă puteți, ansamblul acesta.

Aclamația fu unanimă. Cu toți dădură năvală spre capelă. Scoaseră în triumf pe prea fericitul papă al nebunilor. Dar tocmai atunci surprinderea și admirația ajunseră la culme. Grimasa era chiar fața sa.

Sau mai degrabă toată persoana sa era o grimasă. Avea un cap mare acoperit cu păr roșcat; între cei doi umeri o cocoasă enormă; niște coapse și niște gambe așa de strâmbe încât ele nu se puteau atinge decât prin genunchi, și văzute din față, semănau cu două seceri care se uneau prin mânerile sale; niște picioare mari și niște mâini noduroase; și cu toată diformitatea aceasta, nu știu ce aer temut de putere, de agilitate și de curaj; ciudată excepție de la regula eternă, care vrea ca forța și frumusețea să rezulte din armonie. Acesta era papa pe care nebunii și-l aleseseră.

Ai fi zis că el este un gigant zdrobit și vindecat cu diformități.

Când felul acesta de ciclop apăru pe pragul capelei, nemișcat, scund și aproape tot la fel de gros pe cât de înalt, pătrat prin bază, cum ar zice un om de știință, cu mantaua pe jumătate roșie și violetă, presărată cu clopote de argint, poporul îl recunoscă numaidecât după perfecțiunea urăteniei sale și strigă într-un singur glas:

— Acesta este Quasimodo, trăgătorul de clopote! Este Quasimodo, cocoșatul de la Notre-Dame! Quasimodo chiorul! Quasimodo hăitașul! Bravo! Extraordinari!

Vedeți că nenorocitul avea o mulțime de porecle; nu avea decât să-și aleagă.

- Păziți-vă, femei însărcinate! strigau școlari.
- Sau cine dorește să fie, relua Joannes.
- Femeile, într-adevăr, își ascundeau fața.
- Oh! Maimușă scârboasă! zise una.
- Este tot atât de rău pe cât este de urât, relua alta.
- Acesta este dracul, adăugă o alta.
- Eu am avut nefericirea să locuiesc lângă Notre Dame; toată noaptea îl aud dând târcoale pe la streșină.
- Cu pisicile.
- El se plimbă întotdeauna pe acoperișurile noastre.
- Ne aruncă fel de fel de lucruri pe coș.
- Acum câteva seri el a venit să se strâmbe la fereastra podului meu. Credeam că este un om; am tras așa o spaimă!
- Sunt sigură că se va duce în iad. O dată a lăsat o mătură pe ligheanul meu.
- Oh! ce față scârboasă de cocoșat.
- Oh! ce suflet ticălos!

— Brr!

Bărbații, din contră, erau încântați și aplaudau.

Quasimodo, obiect al tumultului, stătea în ușa capelei, în picioare, tăcut și grav, lăsându-se să fie admirat.

Un școlar, Robin Poussepain, mi se pare, veni să-i rădă în nas, foarte aproape. Quasimodo se mulțumi să-l ia de gât și să-l arunce la zece pași prin mulțime. Și totul fără ca să scoată un cuvânt.

Coppenole, uimit, se apropie și el.

— Pe legea mea! zise ciorăparul. Pe Dumnezeuul meu! Tu ești cel mai urât om pe care l-am văzut în viața mea. Tu ai merita papalitatea la Roma ca și la Paris.

Vorbind astfel, el îi puse mâna vesel pe umăr.

Quasimodo nu se clinti. Coppenole urmă:

— Tu ești un păcătos cu care doresc foarte mult să chefuiesc, chiar de m-ar costa o mulțime de bani. Ce zici?

Quasimodo nu răspunse.

— Pe legea mea! zise ciorăparul. Nu cumva ești surd?

Era surd într-adevăr.

Cu toate acestea, începea să se supere de modul de a se purta a lui Coppenole, și se întoarse odată spre el cu o scrâșnire de dinți așa de îngrozitoare, încât gigantul flamand se dădu înapoi, ca un bulldog în fața unei pisici.

Atunci se făcu în jurul ciudatului personaj un cerc de teroare și respect, cu o rază de cel puțin cinsprezece pași geometrice. O femeie bătrână îi explică lui Coppenole că Quasimodo era surd.

— Surd! zise ciorăparul cu un râset răsunător. Pe legea mea, păi atunci este un papă desăvârșit.

— Hei! eu îl recunosc, exclamă Jehan, care coborâse în fine după stâlpul său pentru a-l vedea pe Quasimodo mai de aproape, acesta este trăgătorul de clopote al fratelui meu arhidiaconul. Bună ziua, Quasimodo!

— Afurisit om! zise Robin Poussepain, zăpăcit încă de căderea sa. Când apare vedem că este cocoșat. Merge ca un hăitaș. Ne privește ca un orb. Când îi vorbim, aflăm că este surd. Ah! dar ce face cu limba sa, Polyphém-ul acesta?

— Vorbește când vrea, zise bătrâna. A devenit surd trăgând clopotele, dar nu este mut.

— Asta îi mai lipsea, observă Jehan.

— Are un ochi mai mult, adăugă Robin Poussepain.

— Nu, zise cu multă dreptate Jehan. Un chior este mai incomplet

decât un orb. El știe ceea ce-i lipsește.

În vremea acesta, toți cerșetorii, toți lacheii, toți pungășii împreună cu școlarii, se duseră să caute cu solemnitate în dulapurile magistraților inferiori, coroana de carton și roba papei nebunilor. Quasimodo se lăsă să fie îmbrăcat cu ea fără să se miște și cu un fel de docilitate orgolioasă. Apoi îl așezară pe o targă împopoțonată. Doisprezece ofițeri din confreria nebunilor o ridicară pe umerii lor, și un fel de bucurie amară și batjocoritoare se răspândi pe fața posacă a ciclopului, când văzu sub picioarele sale diforme toate capetele acelea de oameni drepți și bine făcuți.

Apoi, procesiunea zgomotoasă și zdrențăroasă se puse în mișcare, pentru a face, conform obiceiului, înconjurul interior al galeriilor Palatului, înainte de plimbarea pe străzi și pe la răspântii.

VI ESMERALDA

Suntem fericiți să comunicăm cititorilor noștri că în tot timpul acestei scene, Gringoire și piesa sa nu se dăduseră bătăuți. Actorii, silipi de el, nu încetaseră a debita comedia și el nu încetase a o asculta. Se hotărâse să meargă până la capăt sperând într-o întoarcere a atenției din partea publicului. Raza de speranță se mări când văzu pe Quasimodo, pe Coppenole și întregul cortegiu asurzitor al papei nebunilor ieșind cu mare zgomot din sală. Mulțimea fugi repede în urma lor. Bun, își zise el, iată-i pe toți incurcă lume că se duc. Din nenorocire, toți acei incurcă lume erau chiar publicul. Într-o clipă, sala cea mare era goală.

La drept vorbind, rămăneau încă câțiva spectatori, femei, bătrâni sau copii, care erau sătui de târâboi și zgomot. Câțiva școlari rămăseseră agățați pe la pervazurile ferestrelor și priveau în piață.

— Ei bine! se gândi Gringoire, iată destui pentru a auzi sfârșitul piesei mele. Ei sunt puțini, dar sunt un public de elită, un public cult.

Dar chiar atunci orchestra, care trebuia să producă cel mai mare efect la sosirea Fecioarei Maria, lipsi. Gringoire observă că-i fusese luată de către procesiunea papei nebunilor.

— Treceți mai departe, zise el stoic.

Se apropie de un grup de burghezi, care i se păru că discută despre piesa sa. Iată crâmpeliul de conversație pe care îl prinse:

— Știi, Cheneteau, palatul de Navarre, care era al domnului de Nemours.

— Da, în fața capelei de Braque.

— Ei bine, fiscul l-a închiriat lui Guillaume Alexandre, istoric, pentru șase franci și opt solzi parizieni pe an.

— Cum se mai scumpesc chirii!

— Eil zise Gringoire suspinând, iar ceilalți continuă.

— Camarazi, strigă deodată unul dintre ștregarii aceia tineri de la ferestre, Esmeralda! Esmeralda în piață!

Cuvântul acesta produse un efect magic. Toți cei care rămăseseră în sală fugiră la ferestre, suindu-se pe ziduri pentru a vedea, și repetând: Esmeralda! Esmeralda! În același timp se auzea afară un zgomot de aplauze.

— Ce-o înseamna oare Esmeralda? întrebă Gringoire împreunându-și mâinile dezolat. Ah! Doamne! Se pare că acum a venit rândul ferestrelor!

Se întoarse spre masa de marmură și văzu că piesa era întreruptă. Era tocmai în momentul când Jupiter trebuia să apară cu fulgerul său. Ori Jupiter stătea nemișcat jos, la picioarele scenei.

— Michel Giborne! strigă poetul iritat, ce faci acolo? Acesta este rolul tău, suie-te odată!

— Vai! răspuse Jupiter, m-aș sui, dar un școlar mi-a luat scara și nu mai pot ajunge pe scenă.

Gringoire se uită. Lucrul era foarte adevărat. Orice comunicare era întreruptă între încurcătura intrigii și deznodământul său.

— Pungașul! murmură el. Și pentru ce a luat scara?

— Pentru a se duce s-o vadă pe Esmeralda, răspuse jalnic Jupiter. El a zis: Uite o scară care nu servește la nimic! Și a luat-o.

Aceasta era ultima lovitură. Gringoire o primi cu resemnare.

— Dracul să vă ia! zise el actorilor, dar dacă eu voi fi plătit, veți fi plătiți și voi.

Apoi se retrase, cu capul plecat, ca un general care s-a bătut bine dar cu toate acestea a fost înfrânt.

Și coborând scările Palatului, își zise printre dinți: „Frumoasă cireadă de măgari și moșici mai sunt și parizienii aceștia! Vin să vadă o piesă fără să o asculte! S-au ocupat de toată lumea, de Clopin Troillefou, de cardinalul de Bourbon, de Coppenole, de Quasimodo, ce dracu! Dar de Fecioara Maria deloc! Dacă aș fi știut, v-aș fi dat eu Fecioare Marii, găgăuților! Și eu! Să vin pentru a vedea fețe și să nu văd decât spinări! Să fi poet și să ai succesul unui spițer! Este adevărat că Homer a cerșit prin orașele grecești și că Nasou a murit exilat la Moscova. Dar dracu să mă ia

dacă pricep ce vor ei cu Esmeralda asta a lor! Mai întâi ce este cuvântul acesta? Pare a fi ceva din Egipt!”

CAPITOLUL DOI

I

DE LA SCYLLA LA CARYBDA

Noaptea sosește repede în ianuarie. Străzile erau întunecate atunci când Gringoire ieși din Palat. Întunericul îi plăcu. Era nerăbdător să apuce pe vreo stradă obscură și deșartă, pentru a medita în liniște și pentru ca filozoful să pună primul pansament pe rana poetului. Filozofia era de altfel singurul său refugiu, căci nu știa unde să locuiască. După insuccesul răsunător al încercării sale teatrale, nu îndrăznea să se întoarcă în locuința sa, în strada Grenier-sur-l'eau, în fața lui Port-au-Foin, deoarece sperase ca domnul intendent general să-i plătească pentru epitalamul său, pentru a-i plăti lui Guillaume Doulx Sire cele șase luni de chirie pe care i le datora, adică de douăsprezece ori averea pe care o deținea el la ora actuală, cuprinzând inclusiv pantalonii, cămașa și pălăria sa. După ce reflectă un moment, adăpostit provizoriu sub micul ghișeu de la Sainte Chapelle, în privința culcușului pe care avea să și-l aleagă pentru la noapte, având de ales dintre toate pavajele Parisului, el își aminti că observase, în strada de la Saveterie, la ușa unui consilier al parlamentului, o scară folosită de respectivul domn la încălecatul pe catâr și își zisese că piatra aceea ar fi o foarte bună pernă pentru un cerșetor sau un poet.

Mulțumi Providenței că îi trimisese ideea aceasta bună; dar, pe când se pregătea să traverseze piața Palatului pentru a ajunge în întortocheatul labirint din Cité unde șerpuiesc toate surorile acelea bătrâne, străzile de la Barillerie, de la Vieille Draperie, de la Saveterie, de la Juiverie, etc..., astăzi încă în picioare cu casele lor cu nouă etaje, văzu procesiunea papilor nebuni, care ieșea din Palat și se îndrepta, trăsându-i drumul cu strigăte ascuțite, la lumina torțelor și cu orchestra lui, pe care i-o luaseră. Vederea acestora zgândări rănile amorului propriu și fugi. În amărăciunea nenorocirii sale dramatice, tot ceea ce-i amintea serbarea din ziua aceea îl amăra și-l făcea să-i sângereze rana. Vru să apuce pe podul Saint-Michel, dar copiii alergau pe el încoace și-ncolo cu artificii și cu rachete.

— Să le ia toți dracii de artificii! zise Gringoire, și se îndreptă spre

podul au Change. La casele de la capătul podului fuseseră puse trei drapele, evident, reprezentând pe rege, pe fiul regelui și pe Margareta de Flandra, și șase drapele mici cu ducele de Austria, cu cardinalul de Bourbon, domnul de Beaujeu și doamna Jeanne de France, și domnul copil din flori de Bourbon, și nu mai știu cine încă; totul era luminat de torțe. Mulțimea le admira.

— Fericit pictor Jehan Fourbault! zise Gringoire cu un adânc suspin, și întoarse spatele drapelelor. O stradă se deschidea în fața lui; o găsi așa de întunecată și așa de părăsită încât spera să-l scape de zgomot și de lumină. Se afundă pe ea. După câteva momente, piciorul i se izbi de ceva, se împiedică și căzu. Era un mănunchi de arbuști, pe care magistrații inferiori îi depuseseră de dimineață la ușa unui președinte de parlament, în cinstea solemnității zilei. Gringoire suportă eroic această nouă nenorocire. Se ridică și se duse pe malul apei. După ce lăsă în urma lui turnul civil și turnul criminal și după ce trecu pe lângă zidul grădinii regale, pe piața aceea nepavată unde noroiul îi venea până la glezne, ajunse în partea de răsărit a insulei Cité, și privi puțin insula de pe Passeur-aux-Vaches, care a dispărut sub canalul de bronz al Podului Nou. Insula îi părea în umbră ca o masă neagră dincolo de cursul îngust de apă alburie, care îl despărțea de ea. Ghiceai, după razele unei mici lumini, felul acela de baracă în formă de stup, unde luntrașul se adăpostea în timpul nopții.

— Fericit luntraș! se gândi Gringoire, tu nu te gândești la glorie și nu faci epitalamuri! Ce-ți pasă ție de regii care se însoară și de ducesele de Bourgogne? Tu nu cunoști alte margarete decât cele pe care le oferă pajiștea vacilor tale! Și eu, poetul, eu sunt huiduit, și tremur de frig, și datorez șaizeci de bani pentru chirie, iar pingelele mele sunt așa de transparente încât ar putea fi folosite de tine ca geam la lanternă. Îți mulțumesc, dragă luntraș, coliba ta îmi desfată privirea și mă face să uit Parisul!

Fu deșteptat din extazul său aproape liric, de o puternică pleznitoare de la Saint Jean, care pocni deodată din fericita colibă.

Era luntrașul care lua și el parte la distracțiile zilei și trăgea un foc de artificii.

Pleznitoarea aceea făcu să i se zbârlească pielea lui Gringoire.

— Afurisită serbare! exclamă el, nu cumva ai să mă urmărești pretutindeni? Oh! Doamne, până și în casa luntrașului!

Apoi privi cum curgea Sena liniștită la picioarele sale și o ispită oribilă îl cuprinse:

— Oh! zise el, cât de bucuros m-aş îneca, dacă apa nu ar fi aşa de rece!

Atunci luă o hotărâre disperată. Deoarece nu putea scăpa de papa nebunilor, de drapelele lui Jehan Fourbault, de mănunchiurile de arbori şi de artificii, se hotărî să pătrundă cu curaj intrând chiar în inima serbării, în piaţa Grevei.

Acolo cel puţin, se gândi el, voi avea poate un tăciune de la focul veseliei pentru a mă încălzi şi voi putea să mănânc câteva bucăţele din cele trei mari dulapuri de zahăr regal, care se vor afla pe bufetul public al oraşului.

II PIAŢA GREVEI

Nu se mai află astăzi decât o neînsemnată urmă din piaţa Grevei, aşa cum exista ea pe atunci; această urmă este fermecătorul turnuleţ, care ocupă unghiul nordic al pieţii şi care, înmormântat sub urâta vopsea care îngroşase colţurile ascuţite ale sculpturilor sale, va dispărea în curând poate, înecat în mulţimea aceea de case noi care distruge aşa de repede toate faţadele vechi ale Parisului.

Persoanele care ca şi noi, nu trec niciodată prin piaţa Grevei fără să nu arunce o privire plină de milă şi de simpatie acelui sărman turnuleţ sugrumat între două clădiri mari de pe timpul lui Ludovic al XV-lea, pot reconstitui uşor în mintea lor totalul de edificii cărui aparţinea el şi pot regăsi întreagă vechea piaţă gotică din secolul al cincisprezecelea.

Ea era, ca şi astăzi, un trapez neregulat, mărginit pe de-o parte de chei şi de alte trei părţi de o serie de case înalte, strâmte şi întunecate. Ziua puteai admira varietatea edificiilor sale, toate sculptate în piatră şi în lemn şi reprezentând mostre complete ale diverselor arhitecturi domestice din evului mediu, coborând de la secolul al XV-lea până la secolul al XI-lea, de la fereastra care începea să detroneze ogiva, până la bolta în semicerc romană, ce fusese înlocuită de ogivă şi care ocupă dedesubtul ei primul etaj al acelei vechi case de la Tour-Roland ce forma unghiul pieţei spre Sena, dinspre strada de la Tannerie. Noaptea nu se distingea din masa aceea de edificii decât dinţătura acoperişurilor desfăşurând în jurul pieţii lanţul lor de unghiuri ascuţite. Căci una dintre deosebirile radicale ale oraşelor de atunci faţă de oraşele de acum este că astăzi faţadele clădirilor privesc spre pieţe şi străzi iar atunci priveau acoperişurile. În două secole, casele s-au schimbat.

În centru, spre partea de răsărit a pieții, se ridica o greoaie și hibridă construcție formată din trei locuințe suprapuse. Era numită cu trei nume care-i explică istoria, destinația și arhitectura: la Maison-aux-Dauphin, pentru că Carol al V-lea, pe când era moștenitor al tronului, locuise în ea; la Marchandise, pentru că ea servise drept primărie; La Maison-aux-Piliers (*domus ad piloria*)*, din cauza unui șir de stâlpi groși care îi susțineau cele trei etaje ale sale. Orașul găsea acolo tot ce-i trebuie: o capelă, pentru a te ruga la Dumnezeu; o sală, pentru a-i judeca pe servitorii regelui și în pod, un arsenal plin de artilerie. Căci burghezii din Paris știu că nu este de ajuns să te rogi și să te judeci pentru scutirea de taxe a cetății și de aceea ei au întotdeauna de rezervă în podul primăriei vreo bună pușcă ruginită.

Piața Grevei avea de pe atunci aspectul acela sinistru pe care și-l păstrează și astăzi, ideea urâtă pe care o redeșteaptă întunecata Primărie a lui Dominique Bocador, care a înlocuit la Maison-aux-Piliers. Trebuie să spunem că o spânzurătoare și un stâlp de infamie permanent, o justiție și o scară, cum se zicea pe atunci, ridicate una lângă alta în mijlocul drumului, contribuiau mult la a te face să-ți întorci ochii de la fala acelei piețe, unde atâtea ființe sănătoase și pline de viață au murit, și unde avea să se nască cincizeci de ani mai târziu acea febră a lui Saint-Vallier, boala aceea a fricii de eșafod, cea mai monstruoasă din toate bolile, pentru că ea nu vine de la Dumnezeu ci de la om.

Este o idee consolantă, să o spunem în treacăt, când te gândești că pedeapsa cu moartea, care cu trei sute de ani înainte umplea încă cu roțile sale de fier, cu spânzurătorile sale de piatră, cu toate uneltele sale de tortură, permanente și înțepenite în asfalt, piața Grevei, Halele, piața Dauphine, crucea du Trahoir, piața de porci, și oribilul acela de Montfaucon, bariera des Sergents, piața de pisici, poarta Saint-Denis, Champeaux, poarta Baudets, poarta Saint-Jaques, fără a mai socoti înecările judecătorești din Sena; este consolant astăzi, după ce a pierdut succesiv toate piesele armurii sale, luxul său de chinuri, pedepsele inimaginabile și fantastice, tortura căreia ea îi relăcea la fiecare cinci ani câte un pat de piele la Grand-Châtelet, suverana aceea bătrână a societății feudale, aproape îndepărtată din legile noastre și din orașele noastre, micșorată din cod în cod, gonită din piață în piață, că nu mai are în imensul nostru Paris decât un colț dezonorat al Grevei cu o mizeră ghilotină, ascunsă, neliniștită, rușinată, ce pare totdeauna că se teme să nu fie prinsă în flagrant delict, atât de repede dispare după ce și-a făcut treaba!

* Casa cu stâlpi. (lat.)

III BESOS PARA GOLPES

Când Pierre Gringoire sosi în piața Grevei, era rebegit de frig. El o luase pe podul aux Meuniers pentru a evita mulțimea de pe podul au Change și drapelele lui Jehan Fourbault, dar roțile morilor episcopului îl stropiseră în trecere și mantaua sa era udă. Pe deasupra i se părea că insuccesul piesei sale îl făcea și mai friguros. De aceea se grăbi să se apropie de focul veseliei, care ardea măreț în mijlocul pieței. Dar o mulțime foarte mare făcea cerc împrejurul acestuia, nepermițându-i să se apropie și să se încălzească.

— Afurișiți de parizienii își zise el în gând, căci Gringoire, ca un adevărat poet dramatic, era obișnuit cu monologurile, iată-i că mi se pun în fața focului. Cu toate acestea eu am nevoie de un colțșor cald. Ghetele mele sunt ude și toate blestemele de mori au plouat peste mine. Să-l ia dracu pe episcopul Parisului cu morile lui! Aș dori să știu ce face un episcop cu o moară! Nu cumva se așteaptă să devină din episcop morar? Dacă nu-i trebuie decât blestemul meu pentru aceasta, eu îl trimit și catedralei sale și morilor sale! Ia să vedem puțin, dacă mitocanii ăștia se vor da la o parte! Mă întreb ce fac ei acolo! Se încălzesc; frumoasă distracție! Privesc cum ard o sută de surcele; frumoasă priveliște!

Examinându-l mai îndeaproape, observă că cercul era cu mult mai mare decât trebuia pentru a te încălzi la focul regelui și că afluența aceea de spectatori nu era atrasă numai de frumusețea celor o sută de lemne care ardeau.

Într-un vast spațiu lăsat liber între mulțime și foc, o fată tânără dansa.

Dacă fata aceea tânără era ființă omenească, zeiță sau inger, nici Gringoire, oricât de filozof sceptic și de poet ironic era, nu putea să spună, atât de tare îl uimi viziunea aceea fermecătoare.

Ea nu era voinică, dar părea că este, atât de zveltă era fina ei talie. Era oacheșă, dar ghiceai că ziua pielea ei trebuia să aibă acel reflex auriu al andaluzelor și al romanelor. Picioarul său mic era andaluz și el, căci se afla într-o gheață strâmtă și grațioasă. Ea dansa, se învârtea pe un vechi covor de Persia, aruncat nepăsător sub picioarele sale; și ori de câte ori, învârtându-se, figura sa strălucitoare îi trecea prin față, ochii ei mari și negri aruncau fulgere.

În jurul ei toate privirile erau fixe, toate gurile căscate; și într-adevăr, pe când ea dansa în sunetul dairei, pe care brațele sale

rotunde și curate o ridicau deasupra capului, plăpândă, gingașă și vioaie ca o viespe, cu corsajul său auriu fără nici o cută, cu rochia sa împodobită, care se înfoia, cu umerii săi goi, cu picioarele sale fine pe care rochia sa le mai dezvăluia din când în când, cu părul său negru, cu ochii săi în flăcări, era o creatură supranaturală.

— Într-adevăr, se gândi Gringoire, este o salamandră; este o nimfă, o zeiță, o bacantă.

În momentul acela, una din bucele părului „salamandrei” se desfăcu și o bucată de aramă care îi era agățată în păr căzu pe pământ.

— Heil nu, zise el, aceasta este o vagaboantă.

Orice iluzie dispăruse.

Ea reîncepu să danseze. Luă de jos două spade al căror vârf îl spijini pe fruntea sa și pe care le învârti într-un singur sens, pe când ea se învârtea într-altul. Era într-adevăr o vagaboantă. Oricât de dezamăgit era Gringoire, ansamblul tabloului acela nu era lipsit de prestigiu și magie; focul o ilumina cu o lumină roșie, care tremura pe cercul fețelor mulțimii, pe fruntea oacheșă a tinerei fete și pe fundul pieței, aruncând o palidă rază amestecată cu tremurăturile umbrelor lor, de o parte pe vechea fațadă neagră și scârbită a clădirii Maison-aux-Piliers, de cealaltă pe brațele de piatră ale spânzurătorii.

Printre miile de fețe cărora lumina le dădea o culoare roșie stacojie, era una care era cu totul absorbită în contemplarea dansatoarei.

Era o figură de bărbat serioasă, liniștită și întunecată. Omul acela al cărui costum era ascuns de mulțimea ce îl înconjura, nu părea să aibă mai mult de treizeci și cinci de ani; cu toate acestea era chel, abia dacă pe tâmpile avea câteva șuvițe rare de păr încărunțit; fruntea sa largă era acoperită cu riduri, dar în ochii săi înfundați strălucea o tinerețe extraordinară, o viață arzătoare, o pasiune adâncă. Își ținea ochii fără încetare ațintiți asupra vagaboantei și când nebuna tânără de șaisprezece ani dansa și se învârtea pentru distracția tuturor, părea să cadă într-o visare din ce în ce mai mohorâtă. Din când în când câte un suspin și câte un surâs se observa pe buzele sale, dar surâsul era mult mai dureros decât suspinul.

Tânăra fată, obosită, se opri în sfârșit și poporul o aplaudă cu dragoste.

— Djalil zise boemiana.

Atunci Gringoire văzu că sosește o mică capră albă, vioaie, deșteaptă, curată, cu coarnele și picioarele aurite, cu un colier aurit la gât, pe care el nu o observase și care stătea culcată pe un colț al covorului

pe care dansa stăpâna sa.

— Djali, zise dansatoarea, acum este rândul tău.

Și, așezându-se, ea prezentă grațios daireaua sa caprei.

— Djali, continuă ea, în ce lună a anului ne aflăm?

Capra ridică piciorul său dinainte și lovi o dată în dairea. Într-adevăr se aflau în prima lună a anului. Mulțimea aplaudă.

— Djali, urmă egipteanca făcând o mișcare cu daireaua, în ce zi din lună ne aflăm?

Djali ridică micul ei picior aurit și bătu de șase ori în dairea.

— Djali, zise tânăra întorcând daireaua pe partea cealaltă, la ce oră din zi ne aflăm?

Djali bătu șapte lovituri. În același timp orologiu de la Maison-aux-Piliers sună orele șapte.

Poporul era fermecat.

— Asta este vrăjitorie, zise o voce sinistră din mulțime. Vocea era a omului chel, care nu o pierdea din ochi pe vagaboantă.

Ea tresări și se întoarse; dar aplauzele izbucniră și acoperiră morocânoasa exclamație, ștergând-o complet din spiritul său, și continuă să-și întrebe capra.

— Djali, cum face Guichard Grand Remy, căpitan al sergenților orașului, la procesiunea de la Chandeleur?

Djali se ridică pe picioarele dinapoi și începu să behăiască, mergând cu o seriozitate așa de drăgălașă, încât cercul de spectatori izbucni în râs la imitarea aceea a cucerniciei interesante a căpitanului de sergenți.

— Djali, reluă tânăra fată încurajată de succesul acesta crescând, cum predică Jacques Charmolue, procuror al regelui la curtea bisericească?

Capra se așeză pe șezut și începu să behăie, mușcându-și picioarele dinainte într-un mod așa de ciudat, încât lăsând la o parte franțuzeasca și latina stricată, gestul, accentul, atitudinea, toate erau ale lui Jacques Charmolue.

Și mulțimea începu să aplaude nebunește.

— Sacrilegiu! Profanare! reluă vocea bărbatului chel.

Boemiana se întoarse încă odată.

— Ah! zise ea, este scârbosul ăla de bărbat nesimțit!

Apoi întinzându-și buza inferioară peste cea superioară, ea făcu o mică strâmbătură, care părea că-i este obișnuită, se învârti într-un călcâi și începu să strângă în dairea darurile mulțimii.

Monede de toate mărimile curgeau. Deodată ea trecu prin fața lui

Gringoire. Gringoire duse așa de năuc mâna la buzunar, încât dansatoarea se opri.

— Drace! zise poetul, băgând mâna în buzunar și descoperind realitatea, adică vidul. Cu toate acestea, frumoasa fată se afla tot acolo, privindu-l cu ochii săi mari, întinzându-i daireaua și așteptând. Lui Gringoire i se iviră pe frunte mari broboane de sudoare.

Dacă ar fi avut bogățiile din Peru în buzunarele sale, cu siguranță că i le-ar fi dat dansatoarei; dar nu le avea, și de altminteri, America nu fusese încă descoperită.

Din fericire un incident neașteptat îi veni în ajutor.

— Ai de gând să o ștergi de aici, lăcustă din Egipt? strigă o voce ascuțită, care pornea din colțul cel mai întunecat al pieții.

Tânăra se întoarse speriată. Acesta nu mai era vocea bărbatului chel, ci era o voce de femeie, o voce cucernică și răutăcioasă.

De altfel, strigătul acesta, care o înspăimântă pe vagaboantă, provocă veselia unei cete de copii, care se învăteau pe acolo.

— Aceasta este schimnica de la Tour-Roland, exclamă ei cu râsete dezordonate, acesta este sacul care mărăie! Nu cumva nu ai mâncat? Să-i ducem vreun rest de la bufetul orașului.

Toți alergară spre Maison-aux-Piliers.

În vremea aceea Gringoire profitase de tulburarea dansatoarei pentru a o șterge. Strigătele copiilor îl amintiră că nici el nu mâncase. Alergă atunci la bufet. Dar micii drăcușori aveau picioare mult mai bune decât el; până sosi el mâncaseră totul. Nu mai rămăsese nici cel puțin o amărâtă bucată de cârnaț de cincizeci de bani kilogramul. Nu se mai aflau pe zid decât zveltele flori de crin, amestecate cu trandafiri, pictați în 1494 de Mathieu Biterne. Acesta era un supeu sărac.

Este un lucru neplăcut să te culci fără să mănânci, dar este și mai puțin plăcut încă să nu mănânci și nu știi unde să te culci. Gringoire ajunsese aici. Nici pâine, nici culcuș; el se vedea zorit din toate părțile de către necesitate și găsea că lucrul acesta este tare neplăcut. Descoperise de mult timp acest adevăr, că Jupiter crease pe oameni într-un accent de mizantropie și că în timpul întregii vieți a înțeleptului, destinul lui ține în stare de asediu filozofia sa. Cât îl privește pe el, nu se văzuse niciodată așa de nenorocit; își auzea stomacul bătând semnalul de predare și i se părea nedrept ca filozofia să-i fie luată prin foame. Visarea aceasta tristă îl absorbea din ce în ce mai mult, când un cântec ciudat, cu toate că plin de dulceață, veni deodată să-l trezească. Era tânăra egipteană, care cânta.

Vocea îi era ca și dansul, ca și frumusețea sa. Era infinit de fermecătoare; ceva curat și sonor, arian și înaripat, pentru a ne exprima așa.

Erau continue înveseliri, melodii, cadențe neașteptate, apoi fraze simple, semănate de note ascuțite și suierătoare, apoi salturi de game care ar fi încurcat până și o privighetoare, dar în care armonia se regăsea întotdeauna, apoi ondulări ușoare de octave care se ridicau și coborau ca și sânul tinerei cântărețe. Fața sa frumoasă urma cu o mobilitate ciudată toate capriciile cântecului, de la inspirația cea mai dezmățată până la cea mai castă demnitate. Ai fi zis că este când o regină, când o nebună.

Cuvintele pe care ea le cânta erau într-o limbă necunoscută lui Gringoire și care părea că îi este necunoscută ei însăși, atât de mult expresia pe care ea o dădea cântecului se raporta la sensul cuvintelor. Astfel, aceste patru versuri în gura sa erau ca o veselie bună:

*Un cofre de gran riqueza
Hallaron dentro un pilar,
Dentro del nuevas banderas
Con figuras de espantar.*

Și, peste un moment, la accentul pe care îl punea la strofa aceasta:

*Alarabes de cavallo
Sin poderse menear
Con espadas, y los cuellos,
Ballestas de buen echar.*

Gringoire simțea venindu-i lacrimi în ochi. Cu toate acestea, din cântecul său se degaja veselia, crea iluzia muzicii, ca și pasărea, din senin și pe neașteptate.

Cântecul vagaboantei tulburase reveria lui Gringoire, așadar, după cum lebăda tulbură apa. El îl asculta cu un fel de încântare și uitare de sine. Acesta era, după multe ore, primul moment în care simțea că nu suferă.

Momentul acesta fu scurt.

Aceași voce de femeie, care întrerupsese dansul vagaboantei, veni să-i întrerupă și cântecul.

— Nu ai de gând să taci, greiere din iad! strigă ea tot din același colț întunecat al pieții.

Sărmanul greiere se opri îndată. Gringoire își astupă urechile.

— Oh! exclamă el, blestemat fierestrău știrbit, care ai sfărâmat lira!

În acest timp, ceilalți spectatori murmurau ca și el:

— Lua-o-ar dracu de sac! ziceau mai mulți.

Și bătrâna care tulbură serbarea ar fi putut să se căiască de agresiunile sale contra boemienii, dacă ei nu ar fi fost distrași chiar în momentul acela de procesiunea papei nebunilor, care, după ce străbătuse o mulțime de străzi și răspântii, sosea în piața Grevei cu toate torțele aprinse și cu tot tămbălăul său.

Procesiunea aceasta, pe care cititorii au văzut-o plecând de la palat, se organizase în drum și-i recrutase pe toți mitocanii, pe toți hoții și vagabonzii liberi din Paris, astfel că ea prezenta un aspect respectabil când ajunse în piața Grevei.

Mai întâi, pășea Egiptul. Ducele d'Egipt, în frunte, călare, cu conți lui pe jos, care îi țineau frâul și scările; în urna lor egipteni și egiptence, talmeș-balmeș, cu micii lor copii țipând; toți, duce, conți, popor, în zdrențe și plini de podoabe ieftine. Apoi venea regatul argoului, adică toți hoții din Franța, înșirați după gradul de demnitate, cei mai neînsemnați trecând primii. Astfel defilau patru câte patru, cu deosebite insigne ale gradelor ce le aveau în acea ciudată facultate, cea mai mare parte betegi, unii șchiopi, alții ologi. În mijlocul coloanei de fățarnici, abia puteai distinge pe regele argoului, stând pe vine într-o cărucioară trasă de doi câini mari. După regatul argoului venea imperiul Galileii. Guillaume Rousseau, împărat al Galileii, mergea maiestuos în roba sa de purpură pătată de vin, precedat de mucaliți care se prefăceau că se bat, și dansau înconjuțați de secretari ai curții de conturi. În fine venea breasla magistraților inferiori, cu arborii săi plini de flori, cu robe negre, cu muzica sa infernală și cu lumânări de ceară galbenă. În mijlocul acestei mulțimi, marii ofițeri din confreria nebunilor purtau pe umeri o targă mai încărcată cu lumânări decât racla Sfintei Geneviève în vreme de ciumă. Și pe targă aceea strălucea, cu cărja, cu mantia și mitra, noul papă al nebunilor, trăgătorul clopotelor de la Notre-Dame, Quasimodo Cocoșatul.

Fiecare dintre secțiunile acestei parade deosebite avea propria sa muzică. Egiptenii cântau din dairelele lor aduse din Africa. Argoutierii, rasă prea puțin muzicală, aveau viole și trâmbițe învechite.

Nici imperiul Galileii nu stătea mai bine; abia dacă se distingea în muzica sa vreo păcătoasă de vioară cu trei coarde din copilăria artei, închisă încă în re-la-mi. Dar în jurul papei nebunilor se desfășurau într-o cacofonie măreață, toate bogățiile muzicale ale epocii. Nu erau decât viori, flaute și instrumente de suflat. Vai! Cîitorii noștri își amintesc că aceasta era orchestra lui Gringoire.

Este greu de a da o idee despre strălucirea orgolioasă și fericită la care trista și oribila față a lui Quasimodo ajunsese în timpul drumului de la Palat în piața Grevei. Aceasta reprezenta cea dintâi măgulire a amorului propriu, pe care o simțise vreodată.

Nu cunoscuse până atunci decât umilința, disprețul pentru starea sa, dezgustul pentru persoana sa. De aceea, așa surd cum era, el gusta ca un adevărat papă aclamațiunile mulțimii, pe care o ura pentru că se simțea urât de ea. Că poporul său era o adunătură de nebuni, de ologi, de hoți, de cerșetori, ce are a face? Era un popor, și el un suveran. Și lua în serios toate aplauzele acelea ironice, tot respectul acela laș, în care, trebuie să o spunem, se amesteca totuși și puțină teamă.

Căci cocoșatul era voinic, hăitașul era agil, surdul răutăcios; trei calități care temperează ridicolul.

Că noul papă al nebulilor își dădea seama de sentimentele pe care le avea și de cele pe care le inspira, aceasta nu o credem. Spiritul care locuia în trupul acela nedesăvârșit era cu siguranță incomplet și surd. De aceea, ceea ce simțea în acele momente era pentru el absolut vag, indistinct și confuz. Numai bucuria își deschidea un drum, iar orgoliul domina. În jurul acelei întunecate și nefericite figuri era numai strălucire.

Deci, nu cu puțină mirare și fără spaimă, se văzu deodată, în momentul când Quasimodo în semi-beția aceea trecea triumfător prin fața clădirii Maison-aux-Piliers, că un om se repede din mulțime și îi smulge din mâini cu un gest furios cărja sa din lemn aurit, simbol al nebunei sale papalități.

Omul acela era personajul cu capul chel, care cu un moment mai înainte, amestecat în grupul boemienei, o înghețase de frică pe săraca față cu cuvintele sale de amenințare și de ură. Era îmbrăcat în costum ecleziastic. În momentul când ieși din mulțime, Gringoire, care nu-l observase deloc până atunci, îl recunoscu:

— Heil zise el cu un strigăt de mirare, acesta este domnul Claude Frollo, arhidiaconul! Ce dracu are cu urâtul acela de chior? Are să fie sfâșiat.

Un strigăt de groază izbucni într-adevăr. Puternicul Quasimodo sărise jos după targă și femeile își întorceau capul, pentru a nu-l vedea sfâșiat pe arhidiacon.

Quasimodo făcu o săritură până la preot, îl privi și căzu în genunchi.

Preotul îi smulse coroana, îi sfărâmă cărja, îi rupse în bucăți

mantaua cu fluturași de aur.

Quasimodo rămase în genunchi, lăsă capul în jos și își împreună mâinile.

Apoi începu între ei un ciudat dialog de semne și gesturi, căci nici unul dintre ei nu vorbea. Preotul în picioare, iritat, amenințător, poruncitor; Quasimodo prosternat, umil, rugător. Și cu toate acestea este sigur că Quasimodo îl putea zdrobi pe preot.

În fine, arhidiaconul, smucind tare puternicul umăr al lui Quasimodo, îi făcu semn să se ridice și să îl urmeze.

Quasimodo se ridică.

Atunci confreria nebunilor, după ce se dezmetici din uimirea sa, vru să-l apere pe papă, așa de repede detronat. Egiptenii, argotierii și toată breasla magistraților inferiori veniră să urle în jurul preotului.

Quasimodo se așeză în fața preotului, își încordă mușchii brațelor sale atletice și scrâșni din dinți asemeni unui tigru supărat.

Preotul își reluă gravitatea-i posomorâtă, făcu un semn lui Quasimodo și amândoi se retraseră în tăcere.

Quasimodo mergea înaintea sa făcându-i loc prin mulțime.

Când ei străbătură mulțimea și piața, ceata de curioși și de trândavi vru să-i urmeze. Quasimodo luă atunci ariergarda și-l urmă pe arhidiacon de-a-ndăratelea, bondoc, arțăgos, scârbit, monstruos, desăvârșindu-și apărarea de mistreț, mormăind ca o fiară sălbatică și imprimând imense oscilații mulțimii cu un gest sau cu o privire.

Fură lăsați să se infunde amândoi într-o stradă strâmtă și întunecată, unde nimeni nu îndrăzni să riște să-i urmeze, atât de bine îi bloca intrarea numai Quasimodo scrâșnind din dinți.

— Iată ceva minunat, zise Gringoire, dar unde dracu voi găsi ceva de mâncare?

IV

INCONVENIENTELE DE A URMĂRI O FEMEIE FRUMOASĂ SEARA PE STRĂZI

Gringoire, la întâmplare, se apucă să o urmărească pe boemiană. O văzu luând-o pe strada de la Coutellerie.

— De ce nu? își zise el.

Gringoire, filozof practic al străzilor Parisului, observase că nimic nu este mai nimerit pentru visare ca faptul de a urmări o femeie frumoasă, fără a ști unde merge ea. Este în abdicarea aceasta voluntară a

liberului tău arbitru, în fantezia aceea care se supune unei alte fantezii, care nici nu bănuiește lucrul acesta, un amestec de independență fantastică și de supunere oarbă, nu știu ce intermediar între sclavie și libertate, care îi plăcea lui Gringoire, spirit cu totul mixt, indecis și complex, atingând capătul tuturor extremelor, suspendat într-una din îndărmările omenești și neutralizându-le una prin alta. El se compara singur și bucuros cu coșciugul lui Mahomed, atras în sens invers de două magnetice și care există veșnic între sus și jos, între boltă și pavaj, între cădere și ridicare, între zenit și nadir.

Dacă Gringoire ar fi trăit în zilele noastre, ce mijlocire frumoasă ar fi pînă între clasic și romantic.

Dar nu era destul de sfânt pentru a trăi trei sute de ani, și este păcat. Absența sa este un gol, care se simte foarte mult astăzi.

De altfel, pentru a urmări trecătorii pe străzi (și mai cu seamă trecătoarele) ceea ce Gringoire făcea bucuros, nu există o mai bună dispoziție decât aceea de a nu ști unde să te culci.

Mergea cu totul gânditor în spatele tinerei fete, care își grăbea pașii și-o făcea să alerge pe frumoasa sa capră, văzându-i pe burghezi ducându-se acasă și închizându-se cărciumile, singurele prăvălii ce fuseseră deschise în ziua aceea.

— La urma-urmei, se gândea el, ea trebuie să locuiască undeva; boemienile au inimă bună. Cine știe?... Și în punctele de suspensie cu care el continuă întrebarea aceasta în sufletul său erau nu știu ce idei, destul de gingașe.

În vremea aceea, din când în când, trecând pe lângă ultimile grupuri de burghezi ce își închideau ușile, el prindea câteva crâmpie de conversație care veneau să rupă înlanțuirea surzătoarelor sale ipoteze.

Aici erau doi bătrâni care vorbeau.

— Da' frig mai este, Thibaut Fernicle!

(Gringoire știa acest lucru de la începutul iernii).

— Da, Boniface Disome! Nu cumva vom avea o iarnă ca aceea de acum trei ani, în '80, când lemnele costau opt solzi mulul?

— Ei! Asta nu-i nimic, Thibaut, în comparație cu iarna lui '407, când a înghețat totul de la Saint-Martin până la Chateauroux, cu o astfel de furie încât pana grefierului parlamentului îngheța, în camera cea mare, din trei în trei cuvinte, ceea ce a întrerupt înregistrarea dreptății.

Mai departe erau niște vecini la ferestre, cu lumânări pe care ceața le făcea să pâraie.

— Sotul dumneavoastră v-a povestit nenorocirea, domnișoară La

Boudroque?

— Nu. Despre ce este vorba, doamnă Turquaut?

— Calul Domnului Gilles Godin, notar la Châtelet, care s-a speriat de procesiunea flamanzilor și l-a trântit pe Filippot Avrillot?

— Adevărat?

— Chiar așa.

— Un cal burghez! Aceasta este cam mult! Dacă era un cal de cavalerie, mai înțeleg!

Și ferestrele se închideau. Dar și Gringoire își pierduse firul ideilor sale.

Din fericire, îl regăsi destul de repede și îl înodă fără greutate, grație boemiei și a lui Djali, care mergeau înaintea lui; două creaturi fine, delicate și fermecătoare, cărora le admira micile picioare, frumoasele forme, grațioasele maniere, confundându-le aproape în contemplarea sa. Pentru inteligența și buna lor prietenie, crezându-le pe amândouă două fete tinere; pentru agilitatea, sprinteneala și îndemânarea lor la mers, găsindu-le capre pe amândouă.

Străzile, în vremea aceasta, deveneau din ce în ce mai întunecoase și mai pustii. Stingerea fusese sunată demult și începeai să nu mai găsești decât la rare intervale de timp câte un trecător pe stradă și câte o lumină la ferestre. Urmărind-o pe egipteană, Gringoire intră în labirintul acela încurcat de străduțe, răspântii și fundături, care înconjoară vechiul mormânt des Saint-Innocents, și care seamănă cu o jurubiță de apă încurcată de-o mătă.

— Iată străzi care au prea puțină logică! zicea Gringoire, pierdut în atâtea mii de ochiuri care tinerei fete îi păreau foarte cunoscute, alegându-și drumul fără să stea la îndoială și cu un pas din ce în ce mai rapid. Cât îl privește pe el, ar fi ignorat cu totul unde se afla, dacă nu ar fi zărit în trecere masa octogonală a stălpului halelor, al cărui vârf găurit își proiecta tăietura neagră pe o fereastră încă luminată de pe strada Verdelet.

Până la urmă el atrase atenția tinerei fete, care întoarse în mai multe rânduri capul neliniștită; se opri o dată și profitând de o rază de lumină, care se strecura dintr-o bucătărie întredeschisă, pentru a-l privi bine de sus până jos; apoi după ce-i aruncă privirea aceasta, Gringoire o văzu făcând strâmbătura aceea pe care o mai remarcase și apoi trecu înainte.

Strâmbătura aceea mică dădu de gândit lui Gringoire. Era sigur bașjocură și dispreț în grimasa aceea grațioasă. De aceea el începuse să

lase capul în jos, să numere pietrele pavajului și să o urmărească pe tânăra fată ceva mai de departe, când, la cotitura unei străzi, ce făcuse să o piardă din vedere, o auzi scoțând un strigăt pătrunzător.

El grăbi pasul.

Strada era foarte întunecată; doar niște călpi îmbibați în ulei, care ardeau într-un felinar de fier la picioarele Fecioarei Maria din colțul străzii, îi permisese lui Gringoire să o vadă pe boemiană zbătându-se în brațele a doi bărbați, care se sileau să-i înăbușe strigătele. Sărmana capră mitică, cu totul speriată, își apleca coarnele și behăia.

— Ajutor, domnilor străjeri! exclamă Gringoire și înaintă curajos. Unul dintre bărbați se întoarse către el; acesta avea figura îngrozitoare a lui Quasimodo.

Gringoire nu o rupse la fugă, dar nici nu înaintă.

Quasimodo veni la el, îl aruncă la patru pași cu o smucitură de mână și se infundă repede în întuneric, ducând-o pe tânăra fată într-o singură mână ca pe o eșarfă de mătase. Tovarășul său îl urma și săraca capră pe toți, cu behăitul său plângător.

— Ajutor! Asasinii! Asasinii! striga nefericita fată.

— Opriți-vă, ticăloșilor, și dați-mi-o mie pe desfrânata aceea! zise deodată, cu o voce de tunet, un călăreț care se ivise la răspântia vecină.

Era un căpitan de arcași din garda regelui, înarmat din cap până în picioare și cu sabie în mână.

O smulse pe boemiană din brațele lui Quasimodo care rămase încremenit, o așeză de-a curmezișul șei sale, și, în momentul când temutul cocoșat, dezmeticit din încremenirea sa, se aruncă la el pentru a-și recupera prada, cinsprezece sau șaisprezece arcași, care-l urmau de aproape pe căpitan, apărură cu spada în mână. Era o patrulă din garda regelui, care făcea controlul de noapte, din ordinul domnului Robert d'Estouteville, de la intendența generală a Parisului.

Quasimodo fu apucat și legat fedeleș. El mugea, făcea spume la gură, mușca, și dacă ar fi fost zi, fără îndoială că singură fața lui, devenită și mai oribilă încă din cauza furiei, ar fi pus pe fugă întreaga patrulă; dar noaptea era dezarmat de arma sa cea mai de temut, urâtenia.

Tovarășul lui dispăruse în timpul luptei.

Boemiana se ridicase grațios pe șaua ofițerului sprijinindu-și mâinile de umerii acestuia și îl privi fix câteva secunde, ca răpită de fața sa frumoasă și de bunul ajutor pe care i-l dăduse. Apoi, rupse cea dintâi tăcerea, făcându-și și mai dulce vorba:

— Cum vă numiți, domnule jandarm?

— Căpitanul Phoebus de Châteaupers, gata să vă servesc, frumoasă doamnă! răspunse ofițerul înălțându-se.

— Mulțumesc, zise ea.

Și, când căpitanul Phoebus își răsucea mustața, ea sări de pe cal și fugi. Un fulger nu ar fi dispărut mai repede.

— Buric de papă! zise căpitanul, poruncind să fie și mai mult strânse curelele lui Quasimodo, aș fi dorit să păstrez mai bine desfrânata.

— Ce să facem, căpitane? zise un jandarm, pitulicea a zburat, dar liliacul ne-a rămas.

V

URMAREA INCOVENIENTELOR

Gringoire, cu totul zăpăcit de căderea sa, rămăsese pe pavaj în fața bunei Fecioare din colțul străzii. Încetul cu încetul, își reveni în simțiri; pluti mai întâi câteva clipe într-un fel de vis, pe jumătate somnolent dar care nu era lipsit de dulceață, în care figurile plăcute ale vagaboantei și ale caprei se amestecau cu greutatea pumnilor lui Quasimodo.

Starea aceasta ținu puțin. O impresie destul de puternică de frig din cauza corpului său în contact cu pavajul, îl deșteptă deodată și îl făcu să-și revină.

— De unde îmi vine oare răcoarea aceasta? se întreabă el. Observă atunci că se afla aproape în mijlocul apei care curgea de-a lungul trotuarului.

— Afurisit ciclop cocoșat! mormăi el printre dinți și vru să se ridice. Dar era prea buimăcit și prea lovit, așa încât fu silit să rămână pe loc. Avea o mână destul de liberă; își astupă nasul și se rezemă.

— Noroiul din Paris, se gândi el. (căci era convins că acolo îi va fi culcușul.

Și ce faci în culcușuri dacă nu visezi? Noroiul din Paris miroase urât, și trebuie să cuprindă multe săruri volatile și nitrați. Aceasta este opinia lui Nicolas Flamel și a alchimiștilor...

Apoi, deodată își aminti de arhidiaconul Claude Frollo. Își aminti de scena violentă pe care o văzuse, că boemiana se zbătea între doi oameni, că Quasimodo avea un tovarăș și figura posacă și mândră a arhidiaconului îi trecu confuz prin minte.

— Ar fi ciudat! se gândi el. Și se puse să construiască, pe baza acestor date, fascinantul edificiu al ipotezelor, castelul de cărți de joc al filozofilor. Apoi, revenind brusc la realitate, exclamă:

— Ah, am să îngheț!

Locul, într-adevăr, devenea din ce în ce mai insuportabil. Fiecare moleculă de apă lua o moleculă de căldură din spatele lui Gringoire, și echilibrul între temperatura lui și temperatura apei, ce curgea pe trotuar, se stabilea cu rapiditate.

O neplăcere de natură cu totul diferită veni deodată să-l neliniștească.

Un grup de copii, din aceia mici, desculți, sălbatici, care în toate timpurile au bătut străzile Parisului sub nume de ștregari, și care, când noi eram copii, ne luau la ochi cu pietre, seara, când ieșeam de la școală, pentru că noi nu aveam pantalonii rupți; un roi din acești mici nenorociți alerga spre răspântia în care zăcea Gringoire, cu râsete și strigăte, care arătau că puțin le pasă de somnul vecinilor. Trăgeau după ei nu știu ce sac fără formă, și numai zgomotul saboșilor lor ar fi deșteptat și un mort. Gringoire, care încă nu era mort, se ridică puțin.

— Ei! Hennequin Dandéche! Ei! Jehan Puicabourde! strigau ei să-și spargă urechile, bătrânul Eustache Monbon, potcovarul din colț, a murit. Noi avem salteaua sa și vom face un foc de bucurie. Doar astăzi este ziua flamanzilor.

Și iată că ei aruncară salteaua tocmai pe Gringoire, lângă care sosiră fără să-l vadă. În același timp, unul dintre ei luă o mână de paie și o aprinse de la candela Sfintei Fecioare.

— Ei, drăcia dracului mormăi Gringoire, nu cumva are să-mi fie prea cald acum?

Momentul era critic; avea să fie prins între foc și apă. Făcu o efortare supraomenească, de calpuzan care urmează să fie fiert și vrea să scape. Se ridică în picioare, aruncă salteaua spre ștregari, și fugi.

— Sfântă Fecioară! ziseră copiii, asta este stafia potcovarului. Și fugiră la rândul lor.

Salteaua rămăsese stăpână pe câmpul de bătaie. Belleforet, P. Le Juge și Corrozet spun că ea a fost ridicată cu mare pompă de către clerul cartierului și dusă în biserica Saint-Opportune, unde paracliserul își făcu un venit destul de frumos, în 1780, cu marea minune a statuii Fecioarei din colțul străzii Monconseil, care gonise, numai în prezența sa, în noaptea de 6 spre 7 ianuarie 1482, pe defunctul Eustache Monbon, care, pentru a-și bate joc de dracu, pe când murise, își ascunsese în bațjocură sufletul în salteaua sa.

VI ULCIORUL SPART

După ce fugise cu toată puterea câțva timp, fără să știe unde, izbindu-se de mai multe ori la cotiturile străzilor, călcând într-o mulțime de mocirle, străbătând o mulțime de străzi și infundături, răspântii, căutând să-și facă drum prin toate rupturile vechiului pavaj al Halelor, explorând în teama sa ceea ce frumoasa latină a hărților numește *tota via, caminum et viarlaer**, poetul nostru se opri brusc, obosit mai întâi, apoi sugrumat oarecum de o dilemă, ce apăruse în mintea sa.

— Mi se pare, maestre Pierre Gringoire, își zise el, ducând degetul la frunte, că alergî ca un nebun. Micilor ștregari nu le-a fost mai puțină frică de tine, decât ție de ei. Mi se pare, îți spun, că am auzit zgomotul saboșilor lor care o luau la fugă spre sud, pe când tu fugeai spre nord. Ori, din două lucruri unul: sau au fugit și atunci au uitat salteaua care este tocmai patul acela ospitalier după care alergî de dimineață, și pe care Sfânta Fecioară ți-l trimite în mod miraculos, pentru a te răsplăti că

* Toate străzile, vetrele și străduțele. (lat.)

ai făcut în cinstea ei o piesă biblică cu succes splendid și cu mascaradă, sau copiii nu au plecat și au pus foc saltelei și tocmai acolo se găsește focul acela minunat de care ai nevoie pentru a te dezmoști, a te usca și a te încălzi. În ambele cazuri, foc sau pat, salteaua este un dar al cerului. Fecioara Maria, care se afla în colțul străzii Monconsul, nu l-a făcut să moară pe Eustache Monbon decât pentru aceasta; și este o nebunie să fugi așa pe drum ca un picard din fața unui francez, lăsând în urma ta cea ce cauți; și ești un prost!

Atunci se întoarce, și orientându-se cu nasul în vânt și urechea așintită, se hotără să regăsească prea fericita saltea. Dar în zadar, căci nu găsi decât înfundături, răspântii în mijlocul cărora ezita și stătea la îndoială, mai încurcat și mai zăpăcit în labirintul acela de străzi decât în labirintul palatului des Toutneles; în sfârșit își pierdu răbdarea și exclamă solemn:

— Afurisite să fie răspântiile! Căci au fost făcute de către dracu după modelul furcii sale!

Exclamația aceasta îl liniști puțin și un fel de reflex roșiatic, pe care îl zări la capătul unei străzi lungi și strâmte, îi mai ridică puțin moralul.

— Domnul fie laudat, zise el, acolo este! Iată salteaua mea care arde. Și comparându-se cu luntrașul care lunecă în noapte, zise cu evlavie:

— *Salve, salve maris stela!**

Adresa această rugăciune Fecioarei sau saltelei? Nu vom ști niciodată.

Abia făcuse câțiva pași în lunga stradă, care era în pantă, nepavată și din această cauză din ce în ce mai noroioasă, și observă ceva destul de ciudat. Nu era pustie. Din loc în loc, în lungimea sa, se târau niște forme nelămurite, îndreptându-se toate spre lumina ce licărea la capătul străzii, ca insectele acelea care se târăsc de pe un fir de iarbă pe altul până lângă un foc ciobănesc.

Nimic nu te face mai aventuros ca faptul de a nu-ți simți locul buzunarului. Gringoire continuă să înainteze și o ajunse în curând pe ultima dintre larve, care se târa leneș în urma celorlalte. Apropiindu-se de ea văzu că nu era decât un mizerabil de olog, care mergea în mâini, ca un păianjen de câmp care are numai două picioare. În momentul când trecu pe lângă specia aceea de păianjen cu față umană, ea înălță spre el o voce plângătoare:

* Salut, salut, steaua mării. (lat.)

— *La buona mancia, signor! La buona mancia!**

— Dracu să te ia, zise Gringoire și împreună cu tine și pe mine, dacă știi ce vrei să zici!

Și, el trecu mai departe.

Întâlni o altă masă ambulantă și o examină. Era un olog, șchiop și ciung în același timp, și așa de șchiop și așa de ciung încât sistemul complicat de cârje și de picioare de lemn care îl susțineau, îi dădeau aerul unei schele de zidit în mers. Gringoire, căruia îi plăceau comparațiile clasice și nobile, îl compară cu trepiedul viu al lui Vulcan.

Trepiedul acesta viu îl salută când trecu, dar oprindu-și pălăria în dreptul bărbiei lui Gringoire, ca un vas de ras și strigându-i în urechi:

— *Senor caballero, pare comprar un pedaso de pan!***

Se pare, zise Gringoire, că și acesta vorbește aceeași limbă; dar este o limbă aspră, și este mai fericit decât mine dacă o înțelege.

Apoi, ducându-și mâna la frunte, printr-o subită tranziție de idei:

— Apropo, ce dracu vroiau să spună azi de dimineață cu Esmeralda lor?

Vru să iuțască pasul, dar pentru a treia oară ceva îi blocă drumul. Acest ceva, sau mai bine zis acel cineva era un orb, un mic orb cu fața roșcată și păroasă, care se mișca în spațiul din jurul său cu ajutorul unui baston și al unui câine mare, și care îi vorbea pe nas cu accent unguresc:

— *Facitote caritatem!****

— Iată unul, zise Pierre Gringoire, care vorbește în sfârșit o limbă creștină. Trebuie să am mutra prea miloasă de mi se cere de pomană în starea nefericită în care se găsește punga mea. Amicul meu (și se întoarce spre orb), cu mi-am vândut săptămâna trecută ultima mea cămașă; sau, deoarece nu pricepi decât limba lui Cicero: *Vendidi hebdomade nuper transita mea ultimam chemisam.*****

Zicând acestea întoarce spatele orbului și își urmă drumul. Dar orbul se luă după el și iată că ologul, apoi și ciungul se iviră și ei în mare grabă, cu zgomot de bliduri și de cârje pe pavaj. Și toți trei, ținându-se scai după sârmanul Gringoire, începură să-i cânte cântecul lor:

— *Caritatem!* cânta orbul.

— *La buona mancia!* cânta ologul.

* O pomană bună, domnule! O pomană bună! (italiană)

** Domnule cavalier, dați-mi să-mi cumpăr o bucată de pâine! (spaniolă)

*** Faceți o faptă bună! (latină)

**** Mi-am vândut ultima cămașă în săptămâna care a trecut. (latină)

Și șchiopul relua fraza muzicală, repetându-i:

— *Un pedaso de pan!*

Gringoire își astupă urechile.

— O, turn al lui Babel! exclamă el.

Și începu să fugă. Orbul fugi, de asemenea și ciungul și ologul.

Și apoi, pe măsură ce el se înfunda pe stradă, ologi, ciungi, orbi și șchiopi răsăreau în jurul lui, chiori și leproși cu rănile lor, unii ieșind din case, alții de pe străduțele laterale, unii din râsuflători de pivniță, urlând, răcnind, chelălăind și șchiopătând, alergau toți spre fășia de lumină, târându-se prin noroi ca melcii după ploaie.

Gringoire, urmărit de cei trei persecutori ai săi și neștiind cum se va termina această afacere, mergea speriat în mijlocul celorlalți, lovindu-se de șchiopi, împiedicându-se de ologi, cu picioarele încurcate în furnicarul acela de betegi, ca acel căpitan care își încurcase picioarele într-o ceată de raci de mare.

Atunci îi veni ideea să încerce să se întoarcă, dar era prea târziu. Toată legiunea aceea se închisese în spatele lui și cei trei cerșetori îl țineau. Merse drept înainte, împins de valul acela irezistibil. De frică și de amețală nu-și dădea seama dacă ceea ce se întâmplă e adevărat, sau doar un vis îngrozitor.

În sfârșit, ajunse la capătul străzii. Strada dădea într-o piață imensă, în care mii de lumini luceau în ceata confuză a nopții. Gringoire o luă spre ea, sperând să scape prin iuțea picioarelor lui de cele trei spectre infirme care se agățaseră de el.

— *Onde vas, hombre?** strigă ologul, aruncându-și cărjele și alergând după el cu cele mai bune picioare care au făcut vreodată un pas geometric pe pavajul Parisului.

În timpul acesta, în picioare, ciungul punea în capul poetului strachina sa grea și ținută, iar orbul îl privea cu niște ochi scânteietori.

— Unde mă aflu? întrebă îngrozit Gringoire.

— În curtea minunilor, răspunse al patrulea spectator care venise și el.

— Pe sufletul meu, reluă Gringoire, eu văd bine pe orbii care privesc și pe șchiopii care aleargă; dar unde se află Mântuitorul?

Ei răspunseră printr-un hohot de râs îngrozitor. Sărmanul poet privi în jurul său. Se afla în acea Curte a Minunilor, unde niciodată un om cinstit nu pătrundea la această oră: cerc fermecat în care ofițeri de

* Unde mergi, omule? (spaniolă)

la Châtelet și sergenții intendenței generale, care se aventurau în ea, dispăreau; cetate a hoșilor, neg scârbos pe fața Parisului; canal de unde ieșea în fiecare dimineață și unde venea să zacă în fiecare noapte râul acesta de vicii, de cerșetorie și de vagabondaj, totdeauna revărsat pe străzile capitalei; cuib monstruos, unde se întorceau în fiecare seară cu prada lor toți bondarii societății; spital înșelător unde vagabondul, călugărul răspopit, școlarul pierdut, pungași de toate națiunile: spanioli, italieni, germani și din toate religiile: evrei, mahomedani, creștini, acoperiți de răni false, cerșind ziua, se transformau noaptea în tâlhari; imens vestiar, într-un cuvânt, unde se îmbrăcau și se dezbrăcau la acea epocă toți acei actori ai comediei eterne pe care furtul, prostituția și omul o joacă pe pavajele Parisului.

Era o piață neregulată și prost pavată, ca toate piețele din Paris la acea dată. Focuri, în jurul cărora furnicau grupuri ciudate, străluceau ici și colo.

Totul se ducea, venea, striga. Se auzeau râsete ascuțite, scrâncete de copil, voci de femei. Măinile, capetele acelei mulțimi negre pe fond luminos, făceau mii de gesturi ciudate. Câteodată, pe pământ, unde tremura lumina focurilor, amestecată cu mari umbre nedefinite, puteai vedea un câine care semăna cu un om, sau un om care semăna cu un câine.

Limitele raselor și speciilor păreau că se șterg în cetatea aceea, ca într-un pandemonium*. Bărbați, femei, animale, vârstă, sex, sănătate, boală, totul părea că este comun pentru poporul acela; totul mergea împreună, confundat, suprapus; fiecare participa cu totul.

Lumina difuză a focurilor îi permitea lui Gringoire să distingă, cu toată tulburarea sa, de jur împrejurul pieței, o încadrare oribilă de case vechi ale căror fațade roase, jigărite, zbârcite, găurite fiecare de ferestre iluminate, îi păreau în umbră niște capete de femei bătrâne, așezate în cerc, monstruoase și morocănoase, care priveau tămbălăul clipind din ochi.

Era un fel de lume nouă, necunoscută, nemaiauzită, hrăpăreață, mișunând întruna, fantastică.

Gringoire, din ce în ce mai îngrozit, ținut de cei trei cerșetori ca de trei clești, amețit de alte fețe care se încrețeau și lărau în jurul lui, căuta să-și recâștige prezența sa de spirit pentru a afla dacă se află într-o sămbătă. Dar eforturile sale erau zadarnice; firul memoriei și al gândirii

* Pandemoniu – Marele sfat al diavolilor. (fig.: oameni cu păreri diferite).

sale se rupsesse; și îndoiindu-se de totul, șovăind între ceea ce vedea și ceea ce simțea, își puna întrebarea aceasta fără răspuns:

— Dacă eu sunt viu, lucrurile acestea există? și dacă aceste lucruri există, sunt eu viu?

În momentul acela, un strigăt distinct se ridică din ceata hârâitoare îl înconjură:

— Să-l ducem la rege! Să-l ducem la rege!

— Sfânta Fecioară! murmură Gringoire, regele de aici trebuie să fie un țap.

— La rege! La rege! repetară toate vocile.

Îl luară, și toți vroiau să pună gheara pe el. Dar cei trei cerșetori nu-și lăsară prada din mână, și-l smulgeau în urlete din mâinile celorlalți, spunând:

— Este al nostru.

Tunica și așa bolnavă a poetului își dădu ultima suflare în lupta aceasta.

Pe când străbătea oribila piață, amețeala îi trecu. După ce făcu câțiva pași, simțul realității îi revenise. Începuse să se acomodeze noii atmosfere. În primul moment, din capul său de poet sau poate pur și simplu cu totul prozaic, din stomacul lui gol se ridicaseră un fel de fum, niște vapori, ca să ne exprimăm științific, care răspândindu-se între lucruri și el, nu-l lăsară să vadă decât în ceața incoerentă a visului urât, în întunericul viselor care fac să tremure toate contururile, să se strâmbe toate formele, să se aglomereze obiectele în grupuri nemăsurate, mărand lucrurile în himere și oamenii în fantome. Încetul cu încetul, după halucinația aceasta urmă o privire mai puțin zăpăcită și fără o deformare așa puternică a realității. Realul își făcea loc în jurul său, îi izbea ochii, îi izbea picioarele și dărâma bucată cu bucată toată înspăimântătoarea poezie de care el se crezuse mai întâi înconjurat. Trebui să-și dea seama că nu merge prin Styx, ci prin noroi, că nu era înghiontut de către draci, ci de către hoți, că nu era vorba de sufletul său, ci pur și simplu despre viața sa (deoarece îi lipsea intermediarul acela prețios care se așeza așa de folositor între bandit și omul cinsăt, punga).

Examinând orgia mai de aproape și cu mai mult sânge rece, văzu că se află într-o adunătură de vrăjitori dintr-o cârciumă.

Curtea Minunilor nu era în realitate decât o cârciumă, dar o cârciumă de tâlhari, tot așa de înroșită de sânge ca și de vin.

Spectacolul ce se înfățișa privirii sale, când escorta în zdrențe îl depuse la capătul drumului, nu era nimerită pentru a-l readuce la poezia

iadului său. Era mai mult ca oricând posaca și brutală realitate a cărciumii.

Dacă nu ne-am afla în secolul al cinsprezecelea, am spune că Gringoire a coborât de la Michel Angelo la Callot.

În jurul focului uriaș care ardea pe o mare lespede și care înroșea cu flăcările lui picioarele și brațele unui trepied gol pentru moment, câteva mese roase de carii erau așezate ici și colo, la întâmplare, fără ca cel mai neînsemnat tâmplar să se fi înjosit să ajusteze paralelismul lor sau să vegheze pentru a nu fi tăiate în unghiuri prea neobișnuite. Pe mese erau câteva oale cu vin și în jurul acelor oale se grupau foarte multe fețe bahice, împurpurate de vin și de căldură. Un bărbat cu o burtă mare și o figură veselă, îmbrățișa zgomotos o fată de petrecere, grasă și rotundă.

Era un fel de fals soldat, care își deslăcea bandajele falsei sale răni și care își dezmoțea genunchiul sănătos și viguros, înfășurat de dimineață în o mie de legături. În stânga era un slăbănog care își freca cu rostopască și sânge de bou piciorul pentru a doua zi. Două mese mai încolo era un pungaș care, în costumul lui de pelerin, silabisea jeluirea de Saint Reine, fără să uite psalmodierea și vorbirea pe nas.

Mai departe un tânăr tâlhar lua lecții de epilepsie de la un pungaș bătrân, care îl învăța arta de a face spume la gură mestecând o bucată de săpun. Alături un hidropic se desumfla și astupa nasul la patru sau cinci hoșoaice, care își disputau la aceeași masă un copil furat în seara aceea. Fapte care, peste două secole, părură așa de ridicole la curte, cum zice Sanval, încât ele serviră de petrecerea regelui și de începutul baletului regal *La Nuit* împărțit în patru părți și jucat pe scena teatrului Petit-Bourbon. „Niciodată, adăugă un martor ocular din 1653, subitele metamorfoze ale Curții Minunilor nu au fost mai bine reprezentate, Benserade ne-a pregătit pentru aceasta prin versuri destul de galante”

Răsetele izbucneau de pretutindeni, ca și cântecele obscene. Fiecare își vedea de el, vorbind și injurând fără să asculte la vecin. Oalele se ciocneau și certurile începeau la ciocnitul oalelor și oalele ciobite făceau să se sfâșie zdrențele.

Un câine mare privea focul. Câțiva copii erau amestecați în orgia asta. Copilul furat, care plângea și țipa. Un altul, un băiat de patru ani, așezat cu picioarele atârinate pe o bancă prea înaltă, având masa până la bărbie și nespunând nici un cuvânt; un al treilea întindea pe masă seul topit de la o lumânare; un altul, mic, stând pe vine în noroi, aproape pierdut într-un cazan pe care îl curăța cu o țigla și pe care îl făcea să scoată niște sunete, care l-ar fi făcut să leșine pe Stradivarius.

Un butoi se afla lângă foc și un cerșetor pe butoi. Acesta era regele pe tronul său.

Cei trei cerșetori care îl prinseseră pe Gringoire, îl aduseră în fața butoiului și toată orgia făcu un moment tăcere, afară de cazanul locuit de către copil.

Gringoire nu îndrăzneă să respire nici să-și ridice ochii.

*Hombre, quita tu sombrero,** zise unul din cei trei pungași al căror prizonier era; și înainte ca el să fi înțeles ce înseamnă, celălalt îi luă pălăria. Pălărie mizerabilă, este adevărat, dar încă bună într-o zi cu soare sau într-o zi cu ploaie. Gringoire suspină.

În timpul acesta regele, din înălțimea polobocului său, îi adresează cuvântul.

— Ce este cu mitocanul acesta?

Gringoire tresări. Vocea aceea, cu toate că accentuată de către amenințare, îi adusesese aminte de o altă voce care chiar în dimineața aceea dăduse prima lovitură piesei sale, zicând nazal în mijlocul auditorului: Aveți milă! Ridică capul; era într-adevăr Clopin Trouillefou.

Clopin Trouillefou împodobit cu insigne regale, nu avea vreo zdreanță mai mult sau mai puțin. Rana sa de pe braț dispăruse. Purta în mână unul dintre bicele acelea cu curea de piele albă de care se serveau atunci sergenții, care se numea *boullayes*; avea în cap un fel de coafură, care era greu de distins ce era, o coroană de rege sau o scufie de copil, atât de mult se asemănau cele două lucruri.

Lui Gringoire îi reveni puțină speranță recunoscând în regele Curții Minunilor pe cerșetorul din sala cea mare a Palatului.

— Jupâne, bălbăi el... Monsenior... Sire... cum trebuie să vă numesc? zise el în sfârșit, ajuns la punctul cuminant al crescendo-lui său și nemaștiind cum să suie și nici să coboare.

— Monsenior, majestate sau camarade, numește-mă cum vrei, dar grăbește-te. Ce ai de spus în apărarea ta?

În apărarea ta! se gândi Gringoire, lucru acesta nu-mi place. Reluă bălbăindu-se:

— Eu sunt acela care azi de dimineață...

— Pe unghiile dracului! Întrerupse Clopin, cum te cheamă, moșicule, nimic mai mult. Ascultă. Tu te afli în fața a trei suverani puternici: eu, Clopin Trouillefou, rege de Thunes, succesor al marelui bulibașă, suveran suprem al regatului argoului; Mathias Hungadi Spicali,

* Omule, scoate-ți pălăria. (spaniolă)

duce de Egipt și de Bohême, bătrânul acela galben pe care îl vezi acolo cu o otreapă în jurul capului; Guillaume Rousseau, împărat al Galileii, grasul acela care ne ascultă și care mângâie o desfrănată. Noi suntem judecătorii tăi. Tu ai intrat în regatul argou-lui fără să fii argotier, tu ai violat privilegiile orașului nostru. Trebuie să fi pedepsit, afară numai dacă nu ești un hoț, cerșetor sau vagabond. Ești ceva dintre acestea? Justifică-te. Justifică-ți calitățile.

— Vai! zise Gringoire, eu nu am onoarea aceasta. Eu sunt autorul...

— De ajuns, reluă Trouillefon fără să-l lase să sfârșească. Vei fi spânzurat. Lucru foarte simplu, domnilor cinstiți burghezi! După cum îi tratați voi pe ai noștri așa și îi tratăm și noi pe ai voștri. Legea pe care o faceți pentru haimanale, haimanalele v-o aplică. Este vina noastră dacă ea este rea? Este bine să se vadă din când în când o strâmbătură de cap cinstit deasupra colierului de cânepă; aceasta face onorabilă afacerea. Haide, amice, împarte-ți zdrențele la domnișoarele acestea. Eu am să pun să te spânzure, pentru a distra pe haimanale și tu le vei da punga pentru a bea. Dacă tu ai de făcut vreo mascaradă, se află acolo în piulița de lemn un foarte bun Dumnezeu-Tatăl, de piatră, pe care l-am furat de la Saint-Pierre-aux-Boeufs. Ai la dispoziție patru minute ca să-i arunci în cap sufletul tău.

Cuvântarea era îngrozitoare.

— Bine ai vorbit, pe sufletul meu! Clopin Trouillefon predica ca un papă! exclamă împăratul Galileii spărgându-și oala pentru a-și înțepeni mai bine masa.

— Monseniori, împărați și regi, zise Gringoire cu sânge rece (căci nu știa cum îi revenise calmul și vorbea hotărât) voi nici nu vă dați seama. Eu mă numesc Pierre Gringoire, eu sunt poetul căruia i s-a reprezentat o piesă biblică astăzi de dimineață la sala cea mare a Palatului.

— Ah, tu ești, maestre! zise Clopin. Mă aflu și eu acolo. Ei bine, camarade, este vreun motiv ca pentru că tu ne-ai plictisit azi de dimineață, să nu te spânzurăm astă seară?

— Îmi va fi foarte greu să scap, se gândi Gringoire. Totuși încercă în continuare. Eu nu văd pentru ce, zise el, poeții nu sunt socotiți printre haimanale. Vagabond a fost și Aesopus, cerșetor a fost și Homer, Mercurius era...

Clopin îl întrerupse.

— Mi se pare că vrei să ne amețești cu știința ta neînțeleasă. Haide, lasă-te să fii spânzurat și nu mai face mofturi.

— Iertare, monsenior rege de Thunes, răspunse Gringoire, disputând terenul pas cu pas. Lucru ăsta face atâta osteneală... Un moment!... Ascultați-mă, nu mă veți condamna fără să mă ascultați...

Nefericita sa voce, într-adevăr, era acoperită de zgomotul care se făcea în jurul său. Micuțul băiețel răcâia căldarea cu mai multă tragere de inimă ca niciodată, o femeie bătrână puse pe pirostrie o tîgaie plină cu grăsime, care slăraia pe foc cu un zgomot asemănător țipetelor unei cete de copii, ce urmăresc o persoană mascată.

În acest timp, Clopin Trouillefou păru să discute un moment cu ducele Egiptului și cu împăratul Galileii care era cu desăvârșire beat. Apoi, strigă ascuțit:

— Tăceți odată! și cum tîgaia și căldarea nu-l ascultau și continuau duo-ul lor, sări jos de pe butoi și dădu o lovitură de picior cazanului, care se rostogoli la zece pași de copil, o lovitură de picior în tîgaie, a cărei grăsime se vîrșă pe foc și apoi se sui grav pe tronul său fără să se sinchisească de plîsetele copilului, nici de mormăiturile bătrânei, al cărei supeu se transformase într-o frumoasă flacăra albă.

Trouillefou făcu un semn, și ducele, împăratul și înalți consilieri veniră să se așeze în jurul lui în formă de potcoavă, al cărui centru era ocupat de Gringoire, căruia cei trei cerșetori nu-i dăduseră drumul de loc. Acesta era un semicerc de zdrențe, de cărpe, de furci, de saci, de picioare care se clătinau din cauza beției, de brațe grase și goale, de figuri scârboase, stinse și zăpăcite. În jurul acestei mese rotunde a cerșetorilor, Clopin Trouillefou, ca doge al acestui colocvii, trona, mai întâi din toată înălțimea butoiului său, apoi cu nu știu ce aer mândru, sălbatic și îngrozitor, care făcea să-i scânteieze ochii și intrupa în profilul lui sălbatic tipul bestial al rasei haimanalelor. Ai fi zis că este o căpățână ridicată dintre niște rături.

— Ascultă, îi zise el lui Gringoire, mângâindu-și barba diformă cu mâna aspră; eu nu vād pentru ce tu nu ai fi spânzurat. Este adevărat că lucrul acesta are aerul să-ți displacă; lucru foarte natural pentru că voi burghezii nu sunteți obișnuiți cu spânzurătoarea; voi vă faceți despre ea o idee greșită. La urma urmei noi nu îi vrem răul. Iată un mijloc de a scăpa cu fața curată pentru un moment. Vrei să faci parte dintre ai noștri?

Vă închipuiți efectul care-l avu această propunere asupra lui Gringoire, care își vedea viața ducându-i-se și obosise ținând-o. Se agățase de ea cu putere.

— Vreau, desigur, zise el.

— Consimți, reluă Clopin, să te înrolezi printre membrii micii flăcări?

— Micii flăcării? Desigur, răspuse poetul.

— Tu te recunoști membru al adevăratei burghezii? reluă regele din Thnneo.

— Al adevăratei burghezii.

— Supus al regatului argou-lui?

— Al regatului argou-lui.

— Haimana?

— Haimana.

— Cu sufletul?

— Cu sufletul.

— Îți atrag atenția, reluă regele, că făcând aceasta nu scapi de spânzurătoare.

— Drace! zise poetul.

— Atât numai, continuă Clopin nepăsător, că vei fi spânzurat mai târziu, cu mai multă ceremonie, pe cheltuiala orașului Paris, la o frumoasă spânzurătoare de piatră de către oamenii cinstiți. Asta este o consolare.

— Cum spunei, răspuse Gringoire.

— Sunt și alte avantaje. În calitate de haimana nu vei avea de plătit noroiul, nici pe săraci, nici felinarele, la care sunt supuși burghezii din Paris.

— Așa să fie, zise poetul. Consimt. Sunt haimana, argoutier, adevărat burghez, flacăra mică, tot ceea ce vrei voi. Și eram toate acestea dinainte, domnule rege de Thunnes, căci eu sunt filozof; *et omnia in philosophia, omnes in philosophio continentur*, * după cum știți.

Regele de Thunes încrunță sprâncenele.

— Drept cine mă iei, amice? Ce argou de evrei din Ungaria ne înșiri aici? Eu nu știu evreiește; pentru a fi bandit nu trebuie să fii evreu. Eu nici nu mai fur, fac altceva mult mai mult decât atâta, omor. Să omor da, să fur nu.

Gringoire încercă să introducă câteva scuze printre aceste puține cuvinte, pe care furia le întretăia din ce în ce mai mult.

— Vă cer iertare, monseniore. Aceasta nu este pe evreiește, ci în latină.

— Îți spun, reluă Clopin infuriat, că eu nu sunt evreu, și am să pun

*Tot ce este în filozofie, este în cunoștințele filozofului. (latină)

să te spânzure, burtă de sinagogă! Ca și pe păcătosul acela mic din Iudeea, care stă lângă tine și pe care sper să-l văd bătut în cuie pe o tejghea, ca o piesă falsă ce este!

Vorbind astfel el arăta cu degetul pe evreul unguresc bărbos, care-l acostase pe Gringoire cu *facitate caritatem* al său, și care, neînțelegând altă limbă, privea cu uimire la revărsarea furiei regelui asupra sa.

În sfârșit, monseniorul Clopin s-a liniștit.

— Mitocane, zise el poetului nostru, tu vrei așadar să devii haimana?

— Desigur, zise poetul.

— Nu este totul numai să vrei, zise morocănos Clopin. Bunăvoința nu pune o ceapă mai mult în ciorbă și nu este bună decât a te duce în rai, ori raiul și argou-l sunt două lucruri deosebite, trebuie să dovedești că ești bun la ceva și pentru aceasta trebuie să scotocești prin buzunarele manechinului.

— Am să caut tot ceea ce vă place, zise Gringoire și Clopin făcu semn. Câțiva argoutieri se dezlipiră de semicerc și veniră peste un moment aducând doi stâlpi care la extremitatea inferioară se terminau cu două lopăți, care îi făceau să stea mai bine pe picioare. La partea superioară a celor două lopăți, ei adaptaseră o grindă transversală și totul constituia o foarte frumoasă spânzurătoare, pe care Gringoire a avut satisfacția de a o vedea ridicându-se în fața lui într-o clipă. Nimic nu-i lipsea, nici măcar funia, care atârna sub grindă.

— Ce vor să facă, întrebă Gringoire cu o oarecare neliniște. Un zgomot de clopoței, pe care îl auzi în același moment, puse capăt neliniștii sale.

Era un manechin căruia haimanalele îi atârnară funia de gât, un fel de sperietoare de păsări, îmbrăcat în roșu, care avea o mulțime de clopoței încât ar fi ajuns pentru treizeci de cântări bisericești. Acești clopoței sunară câțva timp la oscilațiile funiei, apoi încetul cu încetul tăcură în sfârșit, când manechinul a fost readus la imobilitate prin legea aceea a pendulului care a detronat ceasornicul cu apă și pe cel cu nisip.

Atunci Clopin, indicând lui Gringoire un scaun vechi ce se clătina așezat sub manechin:

— Suie-te pe el, îi zise.

— Drace! obiectă Gringoire, am să-mi rup gâtul, scaunul vostru șchioapătă ca un vers de Martial; are un picior hexametrul și unul pentametrul.

— Suie-te, reluă Clopin.

Gringoire se sui pe scaun și reuși cu greu să-și găsească echilibrul.

— Acum, urmă regele din Tunnes, întoarce-ți piciorul drept în jurul gambei stângi și ridică-te pe vârful piciorului stâng.

— Monsenior, zise Gringoire, vrei oare să-mi rup vreun membru? Clopin ridică capul.

— Ascută amice, vorbești prea mult. Iată, în două cuvinte despre ce este vorba: ai să te ridici pe vârful piciorului, cum ți-o spun, ca să ajungi la buzunarele manechinului; ai să scotocești în el și ai să scoți punga care se găsește acolo, iar dacă tu faci toate acestea fără să se audă sunetul vreunui clopoțel, este bine; vei fi haimana. Nu vom mai avea decât să te batem opt zile.

— Drace, nu voi fi în stare, zise Gringoire. Și dacă fac ca clopoțelii să sune?

— Atunci ai să fii spânzurat. Înțelegi?

— Nu înțeleg deloc, răspunse Gringoire.

— Ascultă încă o dată. Ai să scotocești prin buzunarele manechinului și ai să-i iei punga; dacă un singur clopoțel se mișcă în timpul acțiunii, te spânzur. Înțelegi asta?

— Bine, înțeleg lucrul acesta, zise Gringoire. Pe urmă?

— Dacă tu reușești să iei punga fără să se audă clopoțelii, devii haimana și vei fi bătut timp de opt zile consecutiv. Înțelegi, desigur, acum?

— Nu, monsenior, nu înțeleg. Unde este câștigul meu? Spânzurat într-un caz, bătut în celălalt?

— Și haimanaua, reluă Clopin, haimanaua, nu este nimic? În interesul tău te vom bate pentru a te obișnui cu loviturile.

— Foarte mulțumesc, răspunse poetul.

— Haide repede, zise regele lovind cu piciorul în tronul său, care suna ca o cutie de rezonanță. Scotocește prin buzunarele manechinului. Te înștiințez pentru ultima oară că dacă sună vreun clopoțel tu vei lua locul manechinului.

Banda argotierilor aplaudă la cuvintele lui Clopin și se așază în cerc în jurul spânzurătorii, cu un râs așa de neîndurător, încât Gringoire văzu că el îi distra prea mult pentru a nu îi fi frică de el. Nu-i mai rămânea nici o scăpare, decât slaba șansă de a reuși în îngrozitoarea operație, care îi era impusă.

Se hotărî să riște, dar nu fără a adresa mai înainte o călduroasă rugăciune manechinului pe care avea să-l buzunărească și care ar fi fost mai ușor de înduplecat decât haimanalele. Acele mii și mii de clopoțele cu ale lor limbuțe de aramă i se păreau tot atâtea guri de șarpe veninos,

deschise, gata să muște și să șuiere.

— Oh! zicea el încet de tot, să fie oare posibil ca viața mea să depindă de cea mai neînsemnată vibrație al celui mai neînsemnat dintre clopoței aceștia? Oh! adăugă el cu mâinile împreunate, clopoței, vă rog nu sunați!

Făcu o ultimă efortare asupra lui Trouillefou.

— Și dacă va sufla vântul? îl întrebă el.

— Vei fi spânzurat, răspuse celălalt fără să ezite.

Văzând că nu era posibilă vreo fugă sau să i se dea un răgaz, el se hotărî cu bărbăție. Își întoarse piciorul drept în jurul piciorului stâng, se ridică pe vârfuri și întinse brațul; dar în momentul când atinse manechinul, corpul său, neavând stabilitate, se clătină pe scaunul cu trei picioare; vru mecanic să se spijine de manechin, își pierdu echilibrul și căzu greoi, cu totul asurzit de fatala vibrație a miilor de clopoței ai manechinului, care cedând impulsurilor mâinii sale, descrie mai întâi o rotație în jurul lui, apoi se balansează majestuos între cei doi stâlpi.

— Blestem! strigă el căzând și rămase ca mort cu fața la pământ.

Cu toate acestea auzea sunetul îngrozitoarelor clopoțele deasupra capului său, râsul drăcesc al haimanalelor, și vocea lui Trouillefou, care zicea:

— Ridicați-l pe ticălosul acesta și spânzurați-l bine.

Se ridică; manechinul fusese luat pentru a-i face loc.

Argoutierii îl suiseră pe scaun. Clopin veni la el, îi trecu funia pe după gât și lovindu-l pe umăr, îi zise:

— Adio, amicel Nu mai poți scăpa acum, chiar dacă ai digera cu mațe de papă.

Cuvântul de grație se stinse pe buzele lui Gringoire. Își plimbă privirile în jurul său; dar nici o speranță, toți râdeau.

— Bellevigne de l'Etoile, zise regele de Thunes unei enorme haimanale care ieși din rânduri. Suie-te pe grindă.

Bellevigne de l'Etoile se sui repede pe grinda transversală, și peste un moment Gringoire îl văzu cu groază stând deasupra capului său, pe vine.

— Acum, reluă Clopin Trouillefou, imediat ce eu voi bate din palme, tu, André le Rouge, vei arunca scaunul cu o lovitură de genunchi; François Chate-Prune, tu te vei agăța de picioarele mitocanului; și tu Bellevigne, te vei arunca pe umerii săi; și toți trei deodată, ați auzit?

Gringoire se cutremură.

— Sunteți gata? zise Clopin Trouillefou celor trei argoutieri gata să

se arunce pe Gringoire ca trei păianjeni pe o muscă. Sărmanul pacient avu un moment de așteptare îngrozitoare, pe când Clopin împingea în foc câteva bucăți de lemn, cu vârful piciorului, pe care flacăra nu le cuprinsese. Sunteți gata? repetă el, și își îndepărtă mâinile pentru a bate din palme. O secundă mai mult și totul era sfârșit.

Dar se opri ca și cum i-ar fi venit o idee subită.

— Un moment, zise el, am uitat ceva! Există obiceiul să nu spânzurăm un bărbat dacă pe acesta îl vrea vreo femeie. Camarade, aceasta este ultima ta speranță; trebuie să te însori cu o haimana sau cu funia spânzurătorii.

Legea aceasta boemiană, oricât de ciudată i-ar părea cititorului, este și astăzi scrisă în vechea legislație engleză. Vedeți Burington's Observations.

Gringoire râsuflă. Era pentru a doua oară când revenea la viață într-o jumătate de oră; ceea ce-l făcu să nu spere prea mult.

— Ei! strigă Clopin, cățarat pe butoiul său, femei, se află printre voi vreo desfrânată care să-l ia de bărbat pe nemernicul acesta? Hei! Colette la Charonnel Elisabeth Tronvain! Simone Jodonymel Marie Piédeboul Thonne la Longuel Bérarde Fananel! Michel Genaille! Claude Rougeoreille! Mathurin Giroron! Ei! Isabeau la Thierrye! Veniți să vedeți! Un bărbat pe nimic! Cine îl vrea?

Gringoire, în starea aceea mizerabilă, era desigur foarte puțin atrăgător. Haimanalele se iviră prea puțin mișcate de propunere. Nenorocitul le auzi răspunzând:

— Nu, nu! Spânzurați-l, ne vom distra mai bine.

Trei, cu toate acestea, ieșiră din mulțime și veniră să-l examineze. Cea dintâi era o fată grasă cu fața pătrată, care examină cu atenție tunică mizerabilă a filozofului. Mantaua era mai uscată și mai găurită ca o tîgaie de copt castane.

Fata făcu o strâmbătură. „Postav vechil“ murmură ea; și zise, adresându-se lui Gringoire:

— Ia să-ți văd mantaua?

— Am pierdut-o, zise Gringoire.

— Pălăria ta?

— Mi-au luat-o.

— Ghetete tale încep să nu mai aibă pinge. Punga?

— Vail zise Gringoire, nu mai am nici o para.

— Lasă-te să fi spânzurat și spune mersi! răspunse haimanaua și se întoarse cu spatele.

A doua, o babă zbârcită, neagră, hidoasă și urâtă încât chiar și pentru Curtea Minunilor era o pată, se învârti în jurul lui Gringoire. El tremura ca nu cumva să-l aleagă. Dar ea zise printre dinți:

— Este prea slab! și se îndepărtă.

Cea de-a treia, o fată tânără destul de gingașă și nu prea urâtă, se apropie de el.

— Salvează-mă, îi zise printre dinți nenorocitul.

Fata îl privi un moment cu un aer de milă, apoi lăsă ochii în jos, făcu o cută la rochia sa, și rămase indecisă.

— Nu, zise în sfârșit tânăra fată, nu, Guillaume Longuejoue m-ar bate. Și se întoarse în mulțime.

— Camarade, zise Clopin, nu ai noroc. Apoi ridicându-se pe butoiul său, strigă:

— Nimeni nu-l vrea? imită el accentul unui portărel, spre marea veselie a tuturor. Nimeni nu-l vrea? O dată, de două ori, de trei ori? Și întorcându-se către spânzurătoare, cu un semn din cap: Adjudecati!

Bellevigne de l'Etoile, André le Rouge și François Chaute Prune se apropiară din nou de Gringoire.

În momentul acela un strigăt izbucni printre argoutieri:

— Esmeralda! Esmeralda!

Gringoire tresări și se întoarse spre partea de unde venea zgomotul. Mulțimea se dădu la o parte să facă loc unei ființe curate și strălucitoare.

Era boemiana.

— Esmeralda! zise Gringoire, încremenit în mijlocul emoțiilor sale, de modul brusc în care cuvântul acesta magic lega toate amintirile zilei aceleia între ele.

Creatura aceea ciudată părea că până și în Curtea Minunilor își exercita dominația sa de farmec și frumusețe. Argoutierii și argoutierele se dădeau la o parte din calea sa și figurile brutale se înveseleau la vederea ei.

Se apropie de nenorocit cu pasul său ușor și frumoasa sa Djali o urma. Gringoire era mai mult mort decât viu. Ea îl privi un moment în tăcere.

— Vrei să-l spânzuri pe omul acesta? îl întreabă ea cu gravitate pe Clopin.

— Da, soră, răspunse regele de Thunes, afară numai dacă tu nu-l iei de bărbat.

— Îl iau, zise ea.

La auzul acestor cuvinte, Gringoire crezu că într-adevăr nu făcuse

altceva decât să viseze de dimineață și până atunci și că acesta era tot un vis.

Peripeția, într-adevăr, cu toate că era plăcută, era și violentă.

Îi desfăcură funia de la gât și-l coborîră pe poet de pe scaun, pe care el se așeză imediat, atât de vie îi era emoția.

Ducele de Egipt, fără să pronunțe nici un cuvânt, aduse un ulcior de pământ. Boemiana îl prezintă lui Gringoire:

— Aruncă-l de pământ, îi zise ea.

Ulciorul se sparse în patru bucăți.

— Frate, zise atunci ducele de Egipt, punând-le mâinile pe frunte, ea este soția ta; soră, el este bărbatul tău, pentru patru ani. Pleacă!

VII

O NOAPTE DE NUNTĂ

Peste câteva momente, poetul nostru se găsi într-o cameră mică boltită, foarte caldă, așezat în fața unei mese, care nu părea că face altceva decât câteva împrumuturi de la dulapul cu mâncăruri din apropiere, având un pat bun în perspectivă, singur cu o fată frumoasă. Aventura părea din basme. Începea să se considere în mod serios un personaj de basm; din când în când el arunca ochii în jurul său pentru a vedea dacă carul de foc înhămat la două himere înaripate, care fusese în stare să-l transporte așa de repede din fundul iadului în eden, se mai afla încă acolo. Câteodată, de asemenea, el își așintea cu încăpățănare privea la toate găurile tunicii sale, pentru a se agăța de realitate și pentru a nu-și pierde simțirea cu desăvârșire. Răpiunea sa, aruncată de colo până colo în spațiile imaginare, nu se mai ținea decât prin firul acesta.

Tânăra fată părea să nu-i dea nici o atenție; ea se ducea, venea, deranja vreun scaun, vorbea cu capra sa, făcea strâmbătura sa când și când. În fine, ea se așeză lângă masă, și Gringoire putu s-o observe în voie.

Ați fost copii, dragi cititori, sau poate sunteți încă. Nu se poate să nu fi urmărit (și cât mă privește, eu am petrecut zile întregi, cele mai bune din viața mea) de mai multe ori poate, la marginea unei ape curgătoare, într-o zi cu soare, vreo frumoasă libelulă verde sau albastră, zburând din mărăcine în mărăcine, rupându-și zborul în unghiuri repezi, atingând capătul tuturor ramurilor. Vă aduceți aminte cu câtă curiozitate drăgăstoasă gândul și privirile dumneavoastră urmăreau acel mic vârtej șuierător și băzâind din aripi, de purpură și de azur, în mijlocul căruia plutea o formă ce nu se poate prinde, voalată însă și de

repezițiunea mișcării sale.

Ființa aeriană care se desemna în mod confuz prin fășăitul acela de aripi vi se părea o himeră imposibil de atins.

Dar când în sfârșit libelula se odihnea pe vârful vreunui măceș, și o puteai analiza, ținându-vă răsuflarea, lungile ei aripi de gaz, lunga rochie de smalt, cei doi ochi de cristal, câtă uimire nu aveai și câtă teamă de a nu-i vedea forma dispărând în umbră și ființa în himeră! Amintuți-vă impresiile acestea și vă veți da seama ce simțea Gringoire contemplând sub forma sa vizibilă pe Esmeralda aceea, pe care el nu o zărise decât într-un vârtej de dans, de cânt și zgomot.

El se gândea, cufundat din ce în ce mai mult în reveria sa: „Iată, așadar, urmărind-o în mod vag din ochi, ceea ce este Esmeralda! o creatură cerească! o dansatoare de stradă! atât de mult și totuși atât de pușin! Ea este cea care a dat lovitura de grație piesei mele azi dimineață, ea este aceea care mi-a salvat viața astă seară. Geniul meu rău! Îngerul meu bun! O femeie frumoasă, pe onoarea mea! Și care trebuie să mă iubească la nebunie, dacă m-a luat în acest mod.

— Apropo, zise el ridicându-se deodată, cu simțul acela al adevărului, care forma fondul și caracterul filozofiei sale, nu prea știu cum s-a întâmplat, dar eu sunt soțul său.

— Cu această idee în gând și ochi, se apropie de tânăra fată într-un mod atât de galant și milităresc, încât ea se dădu înpoi.

— Ce ai cu mine oare? întrebă ea.

— Poți să mă întrebi asta, adorabilă Esmeralda? răspunse Gringoire cu un accent așa de pasionat încât se miră și el.

Egipcianca își deschise ochii săi mari:

— Nu știu ce vrei să spunei.

— Ei cel puțin Gringoire, încălzindu-se din ce în ce mai mult și gândindu-se că el nu va avea de a face la urma urmei decât cu virtutea de la Curtea Minunilor, nu sunt al tău, dulce amic? Nu ești a mea?

Și, cu toată nevinovăția, o apucă de talie.

Corsajul boemei alunecă din mâinile sale ca un țipar. Ea ajunsese dintr-o săritură în celălalt capăt al celei, se aplecă și se ridică cu un mic pumnal în mână, mai înainte de a avea vreme Gringoire să vadă de unde l-a scos. Iritată și mândră, cu buzele pline și nările umflate, cu obraji roșii ca un măr, cu ochii strălucitori ce aruncau fulgere, părea mai frumoasă ca niciodată. În același timp capra albă se așeza în fața ei, oferindu-i lui Gringoire un front de bătaie acoperit de două coarne aurite, frumoase și foarte ascuțite. Toate acestea se întâmplară într-o clipă.

Libelula se făcuse viespe și se pregătea să înțepe.

Filozoful nostru rămase încremenit, privind pe rând de la capră la fată cu niște priviri năuce.

— Sfântă Fecioară! zise el, când uimirea îi dădu voie să vorbească, iată două ființe foarte ciudatel

Boemiana rupse tăcerea.

— Tu ești un ticălos foarte îndrăzneț!

— Iertare domnișoară, zise Gringoire surâzând. Dar atunci pentru ce m-ai luat de bărbat?

— Trebuia să te las să fii spânzurat?

— Așadar, zise poetul puțin dezamăgit în speranțele sale amoroase, nu te-ai gândit la nimic altceva luându-mă de soț decât să mă scapi de spânzurătoare?

— Și la ce altceva vroiai tu să mă fi gândit?

Gringoire își mușcă buzele.

— Haide, zise el, nu sunt chiar așa de triumfător în dragoste cum credeam. Dar atunci de ce am mai spart acel sărman ulcior?

În tot acest timp, pumnalul Esmeraldei și coarnele caprei stăteau în defensivă.

— Domnișoară Esmeralda, zise poetul, să capitulăm. Eu sunt grefier la Chalelet și nu vreau să vă pricinuiesc neajunsul de a purta un pumnal cu dumneavoastră prin Paris în ciuda ordonanțelor și dispozițiilor domnului intendent general. Nu ignorați, cu toate acestea, că Noel Lescrivain a fost condamnat acum opt zile la cincizeci de bani pentru că a purtat cuțit la el. Dar aceasta nu mă privește și revin la subiect. Jur pe partea mea din rai că nu vă voi atinge fără permisiunea și consimțământul dumneavoastră; dar dați-mi ceva să mănânc.

La drept vorbind, Gringoire, ca și domnul Despréaux, era „foarte puțin voluptos”. Nu era din specia aceea cavalierească și mușchetară, care ia fetele tinere prin asalt. În materie de amor, ca și în altă afacere, era pentru temporări și pentru linia de mijloc; și o masă bună, față în față cu o fată frumoasă și amabilă, îi părea, mai cu seamă că îi era foame, un antreu excelent între prolog și deznodământul unei aventuri de dragoste.

Egipteanca nu răspunse. Făcu mica ei strâmbătură, ridică capul ca o pasăre și izbucni în râs, iar micul pumnal dispăru tot așa de repede precum apăruse, fără ca Gringoire să poată vedea unde își ascunde albina acul.

Peste un moment se afla pe masă o pâine de secară, o felie de

slănină, câteva mere crețe și o ulică cu vin. Gringoire se puse să mănânce cu multă tragere de inimă. Dacă ai fi auzit zdrăngănitul furios al furculiței sale de fier și al farfuriei de faianță, ai fi zis că tot amorul său se transformase în poftă de mâncare!

Tânăra fată, așezată în fața lui, îl privea în tăcere, vizibil preocupată de alt gând, căruia ea îi surâdea din când în când, pe când blânda sa mână mângăia capul caprei strâns ușor între genunchii ei.

O lumânare de ceară galbenă lumina scena aceea de voracitate și reverie.

În acest timp, primele necesități ale stomacului lui Gringoire fură potolite, și el se simți rușinat când văzu că nu a rămas decât un măr.

— Nu măncați, domnișoară Esmeralda?

Ea răspunse printr-un semn al capului negativ și privirea sa gânditoare se duse să se fixeze pe bolta cerului.

— La ce dracu se gândește? se întrebă Gringoire, și privi în aceeași direcție cu ea.

— Este imposibil ca atenția să-i fie atrasă de grimasa piticului acela de piatră sculptat în mijlocul bolții. Ce dracul! Pot înfrunta comparația!

Ridică vocea:

— Domnișoară!

Ea părea că nu-l aude, așa că el reluă mai tare:

— Domnișoară Esmeralda!

Osteneală zadarnică. Gândul fetei se afla în altă parte și vocea lui Gringoire nu avea putere să-l cheme. Din fericire, interveni capra, care începu să o tragă încet pe stăpâna sa de mâneacă.

— Ce vrei, Djali? Întrebă egipteanca nedumerită, ca deșteptată din somn.

— Îi este foame, zise Gringoire bucuros că începe conversația.

Esmeralda începu să rupă pâine în bucăți mici, pe care Djali le mânca grațios din mâna sa.

De altfel, Gringoire nu-i dădu răgaz pentru a-și relua reveria, și îndrăzni să-i pună o întrebare delicată.

— Nu voiți, așadar, ca să vă fiu soț?

Tânăra fată îl privi fix și negă.

— Nici amant? urmă Gringoire.

Ea se strâmbă și răspunsul fu tot negativ.

— Dar amic?

Ea îl privi fix și după un moment de gândire îi răspunse:

— Poate.

Acest poate, atât de scump filozofilor, îi dădu poetului curaj.

— Știi ce înseamnă a fi prieteni? întrebă el.

— Da, răspunse egipteanca, înseamnă a fi frate și soră, două suflete care se ating fără a se confunda, ca două degete ale mâinii.

— Și amorul? urmă poetul.

— Oh! Amorul! zise ea, și vocea-i tremura, iar ochii săi străluceau. Înseamnă ca doi să fie de fapt unul. Un bărbat și o femeie care se contopesc într-un înger.

Dansatoarea de stradă era de o frumusețe care impresiona ciudat pe Gringoire, și i se părea în raport direct cu înflăcărarea aproape orientală a cuvintelor sale. Buzele roșii și curate surădeau puțin, fruntea-i senină și nevinovată se întuneca câteodată sub gândurile sale, ca o oglindă sub o răsuflare; și de sub lungile sale gene negre și aplecate scăpa un fel de lumină neștearsă, care dădea profilului său acea dulceață ideală pe care Rafael a regăsit-o în cele din urmă în punctul mistic de întretăiere al virginității, maternității și divinității.

Cu toate acestea, Gringoire continuă:

— Cum trebuie să fie cineva pentru a vă place?

— Trebuie să fie bărbat.

— Și eu ce sunt oare? întrebă el.

— Un bărbat are coiful pe cap, spada în mână și pinteri de aur la călcăie.

— Bun, zise Gringoire, fără cal, nu există deci bărbat... Iubiți pe cineva?

— Cu dragoste?

— Cu dragoste.

Ea rămase un moment gânditoare, apoi zise cu un aer deosebit:

— Voi ști aceasta în curând.

— Pentru ce nu astă seară? reluă cu dragoste poetul. Pentru ce nu pe mine?

Ea îi aruncă o privire serioasă.

— Eu nu voi putea iubi decât un bărbat care să mă protejeze.

Gringoire roși și consideră că aceste cuvinte sunt un reproș. Era clar că tânăra fată făcea aluzie la puținul ajutor pe care i-l dăduse în împrejurarea critică în care se aflase acum două ore. Amintirea asta, ștearsă din celelalte amintiri ale sale, îi reveni în minte. Se lovi în frunte.

— Apropo, domnișoară, eu ar fi trebuit să încep altfel. Iertați-mi nebunele mele discreții. Cum ați făcut să scăpați din ghearele lui Quasimodo?

Întrebarea asta făcu să tresară pe vagaboantă.

— Oh! Îngrozitorul cocoșat! zise ea ascunzându-și fața în mâini.

Și tremura ca apucată de friguri.

— Îngrozitor, într-adevăr, zise Gringoire, care își urmărea ideea; dar cum ai putut să scăpați din mâna lui?

Esmeralda zâmbi, suspină și tăcu.

— Știi pentru ce vă urmărise? reluă Gringoire sperând să revină la chestiunea sa printr-o ocolire.

— Nu știu, zise tânăra fată. Și adăugă cu voiciune: dar dumneata, care mă urmăreai deasemenea, de ce o făceai?

— La drept vorbind, răspunse Gringoire, nici eu nu știu.

Urmară câteva momente de tăcere; Gringoire scrijelea masa cu cuțitul, iar tânăra fată zâmbea și părea că privește ceva prin zid. Deodată, ea începu să cânte cu o voce abia articulată:

Quando las pintadas aves

Mudas están, y la tierra...

La un moment dat se întrerupse și începu să o mângâie pe Djali.

— Frumos animal aveți! zise Gringoire.

— Este sora mea, răspunse fata.

— Pentru ce vă numiți Esmeralda? întrebă poetul.

— Nu știu, fu răspunsul fetei.

Fata scoase din sân un mic săculeț lunguiet, atârnat la gâtul său cu un lăntșor din pietricele prețioase, și care împrăștia un miros tare de camfor. Era acoperit cu o mătase verde, iar în mijloc avea o mărgea ce imita smaraldul.

— Poate din cauza asta! zise ea.

Gringoire vru să ia săculețul și fata se dădu înapoi.

— Nu-l atinge, este o amuletă. Tu ai face rău farmecului, sau farmecul ți-ar face ție rău.

Curiozitatea poetului era din ce în ce mai mare.

— Cine v-a dat-o?

Ea își puse un deget la gură și ascunse amuleta în sân. Poetul îi puna alte întrebări, dar ea abia răspundea.

— Ce înseamnă cuvântul acesta, Esmeralda?

— Nu știu, zise ea.

— Din ce limbă face parte?

— Din egipteană, cred.

— Bănuisem, zise Gringoire, nu sunteți din Franța?

— Nu știu.

— Nu aveți părinți?

Fata începu să cânte o arie veche:

Tata este pasăre

Mama este pasăre

Eu trec apa fără luntre,

Eu trec apa fără barcă,

Mama este pasăre

Tata este pasăre.

— Bine, zise Gringoire; la ce vârstă ați venit în Franța?

— La Paris? Anul trecut. În momentul când intram pe Poarta Papală, am văzut zburând o pitulice din măceși; era la sfârșitul lui August și mi-am zis că iarna are să fie aspră.

— A fost, zise Gringoire, încântat de începutul acesta de conversație; eu mi-am petrecut-o suflându-mi în mâini. Aveți darul profeției?

Ea căzu în laconismul său.

— Nu.

— Bărbatul acela pe care îl numiți duce de Egipt este șeful tribului dumneavoastră?

— Da.

— Totuși el este acela care ne-a cununoscut, observă timid poetul.

Fata făcu frumoasa sa grimasă obișnuită.

— Dar eu nu-ți știu nici numele.

— Numele meu? Dacă vrei să-l știi, iată-l: Pierre Gringoire.

— Eu cunosc unul mai frumos, zise ea.

— Răutăcios! reluă poetul. Dar nu face nimic, nu mă supărați. Ascultați, poate mă veți iubi cunoscându-mă mai bine; și apoi mi-ați spus povestea dumneavoastră cu atâta încredere, încât vă datorez același lucru. Aflați deci că mă numesc Pierre Gringoire, și că sunt fiul fermierului notarului din Gonessé. Tata a fost spânzurat de către Bourguignoni și mama spintecată de Picarzi, în timpul asediului Parisului, acum douăzeci de ani. La vârsta de șase ani eram orfan, neavând ca încălțăminte decât pavajul Parisului. Nu știu cum am ajuns de la vârsta de șase ani la șaisprezece ani; o negustoreasă de fructe îmi dădea o prună, un brutar îmi arunca o coajă de pâine; seara făceam să fiu luat de către sergenți la închisoare, unde găseam o mână de paie.

Toate astea nu m-au împiedicat să cresc și să slăbesc, după cum vedeți. Iarna mă încălzeam la soare sub tinda palatului de Sens și găseam foarte caraghios că focul de la Saint Jean era rezervat pentru luna lui Cuptor. La șaisprezece ani am vrut să-mi fac o stare. Succesiv, am

încercat totul. M-am făcut soldat, dar nu eram destul de curajos; m-am făcut călugăr, dar nu eram destul de credincios; și, apoi, nu-mi place să beau. De disperare, intrai ca ucenic la dulgherie, dar nu eram destul de puternic. Aveam mai multă înclinație pentru a fi profesor; este adevărat că nu știam să citesc, dar asta nu era un impediment în ochii mei. Mi-am dat seama că-mi lipsea ceva esențial, nici acum nu știu precis ce anume, și văzând că nu eram bun la nimic, m-am făcut poet și compozitor de rime. Aceasta este o ocupație pe care o poți lua întotdeauna, când ești vagabond, ceea ce-i mai bine decât să furi, după cum mă slătuiau câțiva tineri îmbrăcați în zale, prieteni de-ai mei. Întâlnii din fericire într-o bună zi pe don Claude Frolo, cucernicul arhidiacon de la Notre-Dame. El îmi arată interes și lui îi datorez astăzi că sunt un literat, care știe latina de la *Offices** de Cicero până la *Mortuologe des Pères Celestius*** și care cunoaște scolastica, poetica și ritmica. Eu sunt autorul piesei biblice care a fost reprezentată astăzi cu mare triumf și cu marele concurs al publicului, în sala cea mare a Palatului. Am făcut deasemenea o carte, care avea șase sute de pagini, despre cometa minunată din 1465, din cauza căreia un om a înnebunit; am mai avut și alte succese. Pricepându-mă puțin și la artilerie, am lucrat și la tunul cel gros al lui Jean Mangue, care știți că a plesnit pe podul Charenton, în ziua când a fost încercat și a omorât douăzeci și patru de curioși. Vedeți că nu sunt o partidă rea de căsătorie..

Eu știu multe figuri drăgălașe, și o voi învăța și pe capra dumneavoastră; de exemplu, a imita pe episcopul Parisului, acel blestemat parizian ale cărui mori stropesc pe trecători de-a lungul podului Pont-aux-Meuniers. Și apoi, piesa mea biblică îmi va aduce foarte mulți bani, dacă voi fi plătit. În sfârșit, eu sunt la ordinele dumneavoastră, eu și mintea mea, și știința mea, și cunoștințele mele literare, sunt gata să trăiesc cu dumneavoastră, domnișoară, după cum veți dori! În mod cast sau vesel, bărbat și femeie, dacă aveți gust; frate și soră dacă vă place.

Gringoire tăcu, așteptând efectul discursului său asupra tinerei fete. Ea avea ochii ațintii în pământ.

— Phoebus, zise ea încet. Apoi, întorcându-se către poet: Phoebus, ce înseamnă aceasta?

Gringoire, fără să înțeleagă prea mult ce raport poate fi între

* De officiis – Despre datorii. (lat.)

** Mortuologul fraților Celestini.

alocuțiunea sa și întrebarea aceea, nu fu supărat că putea face să-i strălucească erudiția. El răspunse, îngâmându-se:

- Acesta este un cuvânt latin și se traduce prin soare.
- Soare! reluă ea.
- Era numele unui frumos arcaș, care era zeu, adăugă Gringoire.
- Zeu! repetă egipteanca; și era în accentul său ceva posomorât și

trist.

Una dintre brățările sale se desfăcu și căzu. Gringoire se aplecă repede să o ridice. Când el se aplecă, tânăra fată și capra dispărură. Auzi zgomotul unui zăvor. Era o ușă mică, comunicând fără îndoială cu o celulă vecină, care se închidea pe dinafară.

- Mi-ai lăsat cel puțin un pat? zise filozoful nostru.

Făcu înconjurul celei, unde nu se afla nici o mobilă specială pentru dormit decât o ladă lungă, dar cu capacul sculptat, ceea ce-i provocă lui Gringoire o senzație aproape la fel cu cea pe care ar fi avut-o Micromegas culcându-se pe Alpi.

— Haide, zise el așezându-se cum putea mai bine, trebuie să mă resemnez. Dar ia! o ciudată noapte de nuntă. Păcat. Era în căsătoria aceasta cu spargerea ulciorului ceva naiv și antediluvian, care îmi plăcea.

CAPITOLUL TREI

I

NOTRE-DAME

Desigur, astăzi biserica Notre-Dame din Paris este un edificiu maiestos și sublim. Dar oricât de frumoasă s-a păstrat ea învechindu-se, este greu să nu fi indignat în fața stricăciunilor, mutilațiilor fără număr, pe care simultan oamenii și anii au făcut să le suporte venerabilul monument, fără respect față de Carol cel Mare, care îi pusese prima piatră și Filip August care îi pusese pe cea din urmă.

Pe fața acestei regine a catedralelor noastre, lângă o zgârietură găsești totdeauna o cicatrice. *Tempus edax, homo edacior*. Ceea ce eu voi traduce astfel: timpul este orb, omul este stupid.

Dacă noi am avea timp să descriem una câte una diversele urme ale distrugerii imprimată vechii biserici, partea timpului ar fi mai mică decât a oamenilor, mai cu seamă a oamenilor de artă, din moment ce au fost oameni ce și-au luat calitatea de arhitecți în cele două secole din urmă.

Și apoi pentru a nu cita decât câteva exemple capitale, se află, cu

siguranță, puține pagini arhitecturale mai frumoase decât fațada aceea, unde succesiv și în același timp, cele trei intrări zidite în ogivă, panglica brodată și dințată de cele douăzeci și opt de fride regale, imensa rozetă având de o parte și de alta cele două ferestre laterale, după cum preotul are diacon și subdiacon, înalta și plăpânda galerie de arcade în formă de trifoi, care poartă o grea platformă pe coloanele sale subțiri; în fine, cele două turnuri negre și masive cu streșinile lor de ardezie, părți armonioase ale unui tort măreț, suprapuse în cinci etaje, se deschid privirii fără zăpăceală, cu nenumăratele lor amănunte artistice de sculptură și cizelare adunate în liniștita măreție a ansamblului, vastă simfonie în piatră, dacă ne putem exprima așa: operă colosală a unui om și a unui popor, completă precum *Iliada* și romanțele surori; produs uimitor al cotizării tuturor forțelor dintr-o epocă, în care pe fiecare piatră vezi fantezia lucrătorului disciplinat de geniul artistului; un fel de creație omenească, într-un cuvânt, puternică și fecundă ca și creația divină, căreia ea pare că i-a luat îndoitul caracter : varietate și eternitate.

Și tot ce a fost descris aici este numai fațada marii catedrale a Parisului, iar asta trebuie spus despre toate bisericile creștinătății din evul mediu. Totul pornește din arta aceea, izvorâtă din ea însăși; logic și bine proporționat. A măsura degetul piciorului înseamnă a măsura pe gigant.

Să revenim la fațada lui Notre-Dame, așa cum ea ni se înfățișează încă astăzi, când noi ne ducem cu evlavie să admirăm grava și înspăimântător de imensa catedrală.

Trei lucruri importante lipsesc astăzi acestei fațade. Mai întâi scara de unsprezece trepte care o înălța odinioară deasupra solului; li urma seria inferioară de spații, care ocupau fridele celor trei intrări, și seria superioară a douăzeci și opt dintre cei mai vechi regi ai Franței, care împodobeau galeria primului etaj, începând cu Childebert și până la Filip August, ținând în mână mărul împărătesc.

Scara a făcut-o timpul să dispară, ridicând cu un procent de neînvinș, foarte încet dar sigur, nivelul solului insulei Cité.

Dar când rodea una câte una, prin acest flux al solului Parisului, cele unsprezece trepte care măreau înălțimea majestuasă a edificiului, timpul a dat bisericii mai mult decât a luat, căci timpul a dat fațadei culoarea secolelor, care face din vechimea monumentelor vârsta frumuseții lor.

Dar cine a aruncat cele două rânduri de statui? Cine a lăsat fridele goale? Cine a tăiat din frumosul mijloc al intrării centrale, acea ogivă nouă bastardă? Cine a îndrăznit să încadreze acea ușă grea și fără gust, a

la Ludovic al XV-lea, lângă arabescul lui Biscornette? Oamenii, artiști, arhitecți din zilele noastre.

Și, dacă intrăm în interiorul edificiului, cine a răsturnat pe colosul acela de sfântul Christophe, proverbial între statui precum sala cea mare a Palatului, ca și vârful turnului din Strasburg printre clopotnițe? Și miile acelea de statui, care populau toate spațiile dintre coloanele tindei bisericești și coloanele corului, în genunchi, în picioare, călări, bărbați, femei, copii, regi, episcopi, jandarmi în piatră, în marmură, în aur, în argint, în alamă, în ceară chiar, cine le-a măturat în modul acesta așa de brutal? Timpul, nu.

Și cine a substituit vechiul altar gotic, splendid încărcat de racle și de relieve, sarcofagul de marmură cu capete de îngeri și cu nori, care pare o mostră desperecheată de la Val-de-Grace sau de la invalizi?

Cine a ținut acel greoi anacronism de piatră în podeaua carlovingiană a lui Hercaudus? Nu este oare Ludovic al XIV-lea, care îndeplinea dorința lui Ludovic al XIII-lea?

Cine a pus niște reci geamuri albe în locul acelor geamuri colorate, care făceau să ezite privirile părinților noștri între roza intrării celei mari și ogivele absidei? Și ce ar zice un țărcovnic din secolul al XVI-lea văzând vopseaua galbenă cu care vandalii noștri arhiepiscopi au mănjit catedrala lor? Ei și-ar aduce aminte că acestă vopsea o foloseau călăii pentru a vopsi scheletele eșafordelor. Își vor aminti de palatul Petit Bourbon, mănjit tot, deasemenea, cu galben, pentru trădarea intendentului general; un galben, la urme urmei, de o așa de bună calitate, zice Sauval, și așa de bine dat, încât mai mult de un secol nu a putut să-l facă să-și piardă culoarea. Ei ar crede că locul sfânt s-a transformat într-un loc ticălos și ar fugi.

Și noi dacă n-am sui pe catedrală, fără să ne oprim la miile de barbari de tot felul, ne-am întreba ce s-a întâmplat cu acea mică clopotniță, care se sprijinea pe punctul de intersecție al ferestrei, și care nu era mai puțin plâpândă și îndrăzneată decât vechiul său turn (distrus, de asemenea) de la Sain-Chapelle, care se înălța pe cer mai sus decât toate turnurile, sveltă, ascuțită, sonoră. Un arhitect de bun gust (1787) a amputat-o și a crezut că ajunge să mascheze rana cu platurile acela mare de plumb care semăna cu capacul unei crâți.

Astfel a fost tratată arta minunată a evului mediu în toate țările și mai ales în Franța. Se pot distinge pe ruina sa trei feluri de răni, care toate trei o taie la adâncimi diferite; timpul mai întâi, care a ros ici și colo și care i-a ruginit pretutindeni suprafața, apoi revoluțiile politice și

religioase, care, oarbe și infuriate din natura lor, s-au năpustit asupra sa și au sfâșiat frumoasa sa îmbrăcăminte de sculpturi și de cizelări, i-au crăpat rozetele, i-au sfărâmat colierele de arabescuri și de figurine, i-au smuls statuetele când pentru mitra papală, când pentru coroana lor; în fine, modele din ce în ce mai proaste și mai caraghioase, care de la anarhicele și spendidele deviații ale Renașterii, s-au succedat în decadența necesară a arhitecturii; modele au făcut mai mult rău decât revoluțiile. Ele au săpat în viu, au atacat scheletul artei, au tăiat, au dezorganizat, au distrus edificiul în formă ca și în simbol, în logica și în frumusețea sa. Și apoi, ele au refăcut; pretenție pe care nu o avuseseră nici timpul și nici revoluțiile. Au ajustat în mod îndrăzneț, după bunul lor gust, pe rănile arhitecturii gotice, mizerabilele lor zorzoane de o zi, panglicile lor de marmură, pamponii lor de metal, adevărată lepră de ove, de volute, de draperii, de ghirlande, de ciucuri, de flăcări de piatră, de nori de bronz, de îngeri prea grași și umilași, care încep să roadă fața artei, în camera de rugăciune a Caterinei de Medicis și le făcea să-și dea sufletul, două secole mai târziu, neliniștite și strâmbându-se, în budoarul doamnei Dubarry.

Astfel, pentru a rezuma ceea ce am indicat, trei feluri de distrugerii afectează azi arhitectura gotică. Sbârcituri și rosături la suprafață; aceasta este opera vremii; violente brutalități, contuzii, fracturi; aceasta este opera revoluțiilor, de la Luther până la Mirabeau. Mutilări, amputări, dizlocări ale scheletului, *restaurafium**, aceasta este munca greacă, romană și barbară a profesorilor, după părerea lui Vitruve și Vignole. Arta aceea mărească pe care vandalii o produsese, academiile au omorât-o. La secole, la revoluții, care devastează cel puțin cu nepărtinire și măreție, a venit să se adauge mulțimea de arhitecți cu școală, patentați, care au depus jurământ, degradând cu discernământul și alegerea prostului gust, substituind păpădiile regelui Ludovic al XV-lea dantelelor gotice, pentru cea mai mare glorie a Parthenonului. Aceasta era lovitura de picior dată de către măgar leului pe moarte. Este bătrânul stejar care înverzește și care, culmea, este înțepat și mușcat de către omizi.

De departe suntem în epoca când Robert Canalis, comparând Notre-Dame de Paris cu acel templu al Dianei din Efes, atât de mult plâns de vechii păgâni, care l-a imortalizat pe Erostrate, găsea catedrala „mai frumoasă în lungime, lățime, înălțime și structură”

Notre-Dame din Paris nu este de loc, de altfel, ceea ce se poate

* Restaurările.

numi un monument complet, definit, clasat. Nu mai este o biserică romană și nici nu este încă o biserică gotică. Edificiul ei nu este un tip. Notre-Dame din Paris nu are deloc, ca mănăstirea de Tournus serioasă și masivă stacojie, rotundă și largă boltă, meditația foarte rece, maiestrua simplitate a edificiilor care au ca generator bolta în semicerc. Nu este asemenea catedralei din Bourges, produsul măreț, ușor, multiform, stufos, aspru, eflorescent al ogivei. Este imposibil de a o orândui în familia aceea veche de biserici întunecate, misterioase, joase, și ca zdrobite de bolta în semicerc; aproape egiptene, cu plafonul jos; toate hieroglifice, sacerdotale, toate simbolice încărcate în ornamentele lor mai mult de romburi și de linii în zig-zag decât de flori, apoi mai mult de flori decât de animale, de animale decât de oameni, operă mai puțin a arhitectului decât a episcopului; prima transformare a artei, toată purtând pecetea disciplinei teocratice și militare, și care își are rădăcina în vechiul imperiu și se regăsește la Guillaume Cuceritorul. Este imposibil de plasat catedrala noastră în cealaltă familie de biserici înalte, aeriene, bogate în geamuri colorate și în sculpturi; ascuțite ca formă, îndrăznețe ca altitudine; comunale și burgheze ca simboluri politice; libere, capricioase, neîngâmfate, ca opere de artă; secundă transformare a arhitecturii, fără să mai fie hieroglifică, neschimbătoare și sacerdotală, ci artista progresivă și populară, care începe cu întoarcerea cruciărilor și sfârșește cu Ludovic al XI-lea. Notre-Dame din Paris nu este de rasă pur romană ca cele descrise prima dată, nici din curată rasă arabă ca cele descrise a doua oară.

Este un edificiu al tranziției. Arhitectul saxon termina de ridicat primii stâlpi ai tindei bisericii, când ogiva, care sosea de la cruciadă, a venit să se instaleze cuceritoare pe acele mari capitale romane, care nu aveau să poarte decât bolți în semicerc. Ogiva, stăpâna de atunci a întregii arhitecturi, a construit restul bisericii. Cu toate acestea, neexperimentată și timidă la începutul său, ea se lărgeste, se stăpânește și nu îndrăznește să se înalțe încă în turnuri ascuțite și în lance, cum a făcut-o mai târziu în nenumărate catedrale minunate. S-ar spune că ea se resimte de vecinătatea greilor stâlpi romani.

Dealminteri, edificiile tranziției de la roman la gotic nu sunt mai puțin prețioase de studiat decât tipurile curate. Ele exprimă o nuanță a artei, care s-ar fi pierdut fără ele. Este grefa ogivei pe bolta în semicerc.

Notre-Dame din Paris, îndeosebi, este o mostră curioasă a acestei varietăți. Fiecare față, fiecare piatră a veneratului monument este o pagină nu numai de istorie a așezării, ci și de istorie a științei artei.

Astfel, pentru a nu indica aici decât amănuntele principale, pe când mica Porte-Rouge ajungea aproape de limitele delicatelor opere gotice ale secolului al XV-lea, coloanele tindei, prin volumul și seriozitatea lor, se dădeau înapoi până la mănăstirea carolingiană Saint Germain-des-Prés. S-au scurs șase secole între ușă și coloane. Până și alchimiștii găesc în simbolurile intrării celei mari un rezultat satisfăcător al științei lor, pe când simbolurile bisericii Saint-Jacques de la Boucherie erau niște heroglife de neînțeles. Astfel, mănăstirea romană, biserica filozofală, arta gotică, arta saxonă, greoiul stâlp rotund care reamintește pe Grigore al VII-lea, simbolismul prin care Nicolas Flamel prevestea pe Luther, unitatea papală, schisma, Saint Germain-des-Prés, Saint Jacques de la Boucherie, totul era contopit, combinat, amalgamat în Notre-Dame din Paris. Biserica aceasta centrală și generoasă este, printre vechile biserici ale Parisului, un fel de himeră, ea are capul uneia, membrele și trupul alteia, câte ceva din toate.

Repet încă o dată, construcțiile acelea hidrice nu sunt mai puțin interesante pentru artist, pentru anticar sau pentru istoric. Ele fac să se simtă până la ce punct arhitectura este un lucru primitiv, în ceea ce ele demonstrează. Se demonstrează de asemenea urmele ciclopiene, piramidele Egiptului, gigantele pagode hinduse, că cele mai mari opere ale arhitecturii nu sunt opere individuale, ci niște opere sociale; sunt mai de grabă copilăria popoarelor în lucru decât inspirația oamenilor de geniu; depozitul pe care îl lasă o națiune; îngrămădirile făcute de secole; reziduul evaporărilor succesive ale societății omenești; într-un cuvânt, ale speciilor de forme. Fiecare val al timpului își depune aluviunea; fiecare rasă își depune stratul de monument și fiecare individ aduce piatra sa.

Așa fac castorii, așa fac albinele, așa fac oamenii. Marele simbol al arhitecturii, Babel, este un stup.

Marile edificii, ca și munții cei mari, sunt opera secolelor. Adesea arta se transformă, pe când ele nu sunt încă gata, *pendent opera interrupta**: ele se continuă liniștit după arta transformată. Artă nouă ia în primire monumentul așa cum îl găsește, se încrustează în el și îl asimilează, îl dezvoltă după fantezia sa și-l termină dacă poate. Lucrul se îndeplinește fără tulburare, fără forțare, fără acțiune, urmând o lege naturală și liniștită. Este o grefă care survine, o sevă care circulă, o vegetație care crește din nou; desigur, este materie pentru cârpi, și adesea istorie milenară a umanității, în lipirile acelea succesive ale mai multor

* Creație lăsată neterminată. (lat.)

arte la mai multe înălțimi, pe același monument. Omul, artistul, individul, se șterg pe aceste mari mese, fără nume de autor; inteligența omenească se rezumă și se totalizează în ea. Timpul este arhitectul, poporul este zidarul.

Dacă nu ai cerceta aici decât arhitectura creștin-europeană, această soră a doua la nașterea marilor zidării ale Orientului, ea apare ca o frumoasă formă, împărțită în trei zone bine definite, care se suprapun: zona romanică, zona gotică, zona renașterii, pe care noi am numi-o bucuroși greco-romană. Stratul roman, care este cel mai vechi și cel mai profund, este ocupat de bolta în semicerc, care reapare purtat de coloana greacă în stratul superior al renașterii. Ogiva se află între amândouă. Edificiile care aparțin exclusiv unuia din cele trei straturi, sunt perfect distincte și complete. Acestea sunt: mănăstirea Jumièges, catedrala din Reims, Sainte-Croix din Orléans. Dar cele trei zone se amestecă și se amalgamează prin margini, precum culorile spectrului solar. De aici au ieșit monumente complexe, edificii cu nuanță de tranziție. Unul este roman prin picioare, gotic la mijloc, greco-roman prin cap. Aceasta, pentru că au trebuit șase sute de ani pentru a fi clădit. Varietatea aceasta este rară. Turnul din Etampes este o astfel de mostră. Dar monumentele din două forme sunt mai frecvente. Este Notre-Dame din Paris, edificiu ogival, care se vâra prin primii săi stâlpi în zona aceea romană, în care sunt cuprinse intrarea de la Saint-Denis și tinda de la Saint Germain des Prés. Este fermecătoarea sală capitară semigotică de la Bocherolle, la care stratul roman vine până la mijloc. Este catedrala din Rouen, care ar fi în întregime gotică, dacă ea nu ar intra prin turnul său central în zona renașterii.

De altfel, toate nuanțele acestea, toate diferențele specificate nu se raportează decât la suprafața edificiilor; arta care și-a schimbat pielea, constituția însăși a bisericii creștine nu este atacată. Totdeauna este același schelet interior, aceeași dispoziție logică a proporțiilor. Oricare ar fi haina sculptată și brodată a unei catedrale, totdeauna regăsești dedesubt, cel puțin în stare de germen și rudimentar, basilica romană, care se dezvoltă veșnic pe sol după aceeași lege. Totdeauna sunt două tinde care se întretaie în cruce, și a căror extremitate superioară, rotunjită în absidă, formează strana; mereu părți joase pentru procesiunile interioare, pentru capele, un fel de cărare în care tinda principală se golește printre spațiile de la coloane. Acestea fiind spuse, numărul de intrări, de capele, de clopotnițe, de turnuri, se modifică la infinit, după cum este fantezia secolului, a poporului și a artei. Serviciul cultului odată

prevăzută și asigurată, arhitectura face ceea ce-i trece prin cap. Statui, geamuri colorate, arabescuri, rozete, colți, capiteluri, bazo-reliefuri, combină toată imaginația aceasta după logaritmul care îi convine. De aici, uimitoarea varietate exterioară a edificiilor acelea în baza cărora stă atâtă ordine și unitate. Trunchiul arborelui este neschimbat, vegetația este capricioasă.

II PARISUL DIN ZBOR

Noi am încercat de a repara pentru cititor acea biserică admirabilă, care este Notre-Dame din Paris. Am indicat în mod sumar cea mai mare parte a frumuseților pe care ea le avea în secolul al XV-lea și care îi lipsesc astăzi; dar am omis-o pe cea principală, vederea Parisului, care se desfășura atunci din înălțimea turnurilor sale.

Într-adevăr, după ce băjbăiai mult timp pe întunecoasa scară spirală care găurește perpendicular grosul zid al turnurilor, ieșeai deodată pe cele două platforme inundate de aer și lumină. Priveliștea care se arăta deodată ochilor noștri era frumoasă; un spectacol sui generis după cum pot ușor să-și facă o idee aceia dintre cititorii noștri care au avut fericirea de a vedea un oraș gotic întreg, complet, omogen, cum se mai află încă câteva, Nüremberg în Bavaria, Vittoria în Spania, sau chiar mostre mai mici, atât numai ca ele să fie bine păstrate, Vitre în Bretania, Nordhausen în Prusia.

Parisul de acum trei sute cincizeci de ani, Parisul secolului al XV-lea era un oraș gigantic. Noi ne înșelăm în general, noi acești parizieni, în privința terenului pe care credem că l-am câștigat de atunci. Parisul de la Ludovic al XI-lea nu s-a mărit cu mai mult de o treime. Desigur el a pierdut mai mult în frumusețe decât a câștigat în mărime.

Parisul s-a născut, după cum se știe, din acea insulă Cité care are forma unui leagăn.

Prundișul acestei insule fu primul său meterez, Sena primul său șanț. Parisul rămăsese mai multe secole în forma aceea de insulă, cu două poduri, unul la nord și altul la sud, și două capete de pod care erau în același timp porți și fortărețe ale orașului, le Grand Châtelet pe malul drept, și Petit Châtelet, cu un prim rând de ziduri și de turnuri, începu să cuprindă câmpia de la dreapta la stânga Senei. Din această veche

îngrămădire mai rămăseseră în secolul trecut câteva urme; astăzi nu mai rămân decât amintiri, ici și colo, ca o tradiție, poarta Baudets sau Baudoyer, poarta Baganda. Încetul cu încetul, valul caselor, mereu împins din inima orașului în afară, s-a revărsat, a uzat și a șters îngrămădirea aceea. Filip August i-a făcut un dig nou. El a închis Parisul într-un lanț circular de turnuri mari, înalte și solide. Timp de mai bine de un secol, casele s-au îngrămădit și și-au ridicat capul în bazinul acesta, ca apa într-un rezervor. Ele au început să devină mai mari, s-au pus etaje peste etaje, s-au suit unele peste altele, au țâșnit în înălțime ca o sevă oprită de a ieși și toate au căutat să-și ridice capul asupra vecinei sale pentru a avea puțin aer. Strada din ce în ce s-a adâncit și s-a strâmtat; piețele s-au astupat și au dispărut. Casele, în sfârșit, au sărit peste zidul lui Filip August și s-au răspândit vesele în câmpie. Din 1367, orașul s-a întins atât de mult prin mahalale, încât a fost nevoie de o nouă îngrădire, mai cu seamă pe malul drept. Carol a zidit această îngrădire, dar Parisul era într-o creștere perpetuă. Numai astfel de orașe devin capitale. Sunt pâlunii unde vin să se termine toate povârnișurile geografice, politice, morale, intelectuale ale unei țări, toate pantele naturale ale unui popor, fântâni ale civilizației, pentru a ne exprima așa, și de asemenea canale în care comerț, industrie, inteligență, populație, tot ceea ce este sevă, tot ceea ce este suflet într-o națiune, filtrează și se adună fără încetare, picătură cu picătură, secol cu secol. Îngrădirea lui Carol a avut aceeași soartă ca și îngrădirea făcută de Filip August. De la sfârșitul secolului al XV-lea, ea a fost depășită, trecută, și mahalalele s-au întins mai departe. În secolul al XVI-lea, se pare că ele au dat înapoi, și s-au infundat din ce în ce mai mult în vechiul oraș, atât de mult un oraș nou se mărise în afară. Astfel, din secolul al XV-lea, pentru a ne opri aici, Parisul distrusese cele trei cercuri concentrice de ziduri, care, pe vremea lui Julien d'Apostat, erau, pentru a spune așa, în germene le Grand Châtelet și le Petit Châtelet. Puternicul oraș își rupsese succesiv cele trei centuri de ziduri, ca un copil care crește și își rupe hainele de anul trecut. Sub Ludovic al XI-lea, se vedeau, pe ici pe colo, străbătând marea aceea de case, câteva turnuri în ruină ale vechilor îngrădiri precum creștetul colinelor într-o inundație, ca arhipelagul vechiului Paris îngropat de cel nou.

De atunci, Parisul încă s-a mai transformat, din nefericire pentru ochii noștri, dar nu a mai trecut decât peste o îngrădire, cea a lui Ludovic al XV-lea, peste zidul acela mizerabil de noroi și de scuipat, demn de regele care l-a ridicat, demn de poetul care l-a cântat.

În secolul al XV-lea, Parisul era împărțit în trei orașe cu totul distincte și separate, având fiecare înfățișarea lor, specificitatea lor, moravurile lor, obiceiurile lor, privilegiile lor, istoria lor: la Cité, l'Université, și la Ville. La Cité, care ocupa insula, era cel mai vechi, cel mai mic și mama celorlalte două, strâns între ele, ierte-ni-se comparația, ca o bătrână mititică între două fete frumoase. L'Université se întindea pe malul stâng al Senei, de la Tournelle până la turnul lui Nesle, puncte care corespund în Parisul de astăzi, unul la Hala de vinuri și celălalt la Monnaie. Îngrămădirea sa tăia destul de mult câmpia aceea unde Julien își construise băile sale. Muntele Saint Geneviève era închis în el. Punctul culminant al curbei acesteia de ziduri era poarta Papală, adică aproape locul unde se află azi Phanteonul. La Ville, care era cea mai mare dintre cele trei bucăți ale Parisului, și se întindea pe malul drept. Cheiul său întrerupt în mai multe locuri alerga de-a lungul Senei, și se numea: cele patru turnuri ale Parisului. La Ville se întindea în câmpie mai mult decât l'Université. Punctul culminant al îngrădirii orașului la Ville (aceea a lui Carol al V-lea) era la porțile Saint Devis și Sain Martin, care nu s-au schimbat.

După cum am spus, fiecare din cele trei mari diviziuni ale Parisului era un oraș deosebit, pentru a fi complet, un oraș care nu putea să se lipsească de celelalte două. De aceea, erau trei aspecte cu totul deosebite. În Cité abundau bisericile, în la Ville palatele, în l'Université liceele. Pentru a nu neglija aici originalitățile neînsemnate ale vechiului Paris și capriciile dreptului asupra drumurilor, vom spune dintr-un punct de vedere general, și neluând decât ansamblurile și mesele în haosul jurisdicțiunilor comunale, că insula era a episcopului; malul drept pe seama starostelui negustorilor, iar malul stâng al rectorului. Intendentul general al Parisului, ofițer regal și nu municipal, era mai mare peste toți. La Cité avea Notre-Dame, la Ville le Louvre și primăria, l'Université Sorbona. La Ville avea halele; la Cité Splaiul; l'Université, le Pré-aux-Clercs. Delictul pe care școlarii îl comiteau pe malul stâng, era judecat pe insulă, la Palatul de Justiție și era pedepsit pe malul drept, la Mountfaucou. Afară numai dacă rectorul, simțind Universitatea tare și pe Rege slab, nu intervenea; căci era un privilegiu al școlarilor de a fi spânzurați la ei.

Cea mai mare parte din aceste privilegii, pentru a le nota în treacăt, și erau altele mult mai bune decât aceasta, fuseseră smulse regelui prin revolte. Acesta este mersul lucrurilor din cele mai vechi timpuri. Regele nu cedează decât când poporul învinge. Există o veche vorbă care spune

lucrul acesta cu naivitate, în ceea ce privește fidelitatea: *Civibus fidelitas in reges, quo tamen aliquoties seditionibus interrupta, mueta piperit privilegia.* *

În secolul al XV-lea, Sena scălda cinci insule în cuprinsul Parisului: insula Louvires, unde se aflau atunci arbori și unde nu se mai află decât lemn, insula Aux Vaches și insula Notre-Dame, amândouă pustii, amândouă proprietăți ale episcopului (în secolul al XVII-lea, cele două insule s-au unit într-o singură insulă, pe care noi o numim insula Saint Louis); în sfârșit, la Cité și la capătul său insula Passeur-aux-Vaches, care s-a scufundat apoi sub Pont-Neuf. La Cité avea atunci cinci poduri, trei la dreapta, podul Notre-Dame și podul Change, de piatră, podul Aux Meuniers de lemn, și toate erau pline de case. L'Université avea șase porți, zidite de Filip August; acestea erau, începând de la Tourelle, poarta Saint Victor, poarta Bordelle, poarta Papală, poarta Saint Jacques, poarta Saint Michele, poarta Saint Germain. La Ville avea șase porți, ridicate de către Carol al V-lea; acestea erau, începând de la turnul de Billy, Poarta Saint Antoine, poarta du Temple, poarta Saint Martin, poarta Saint Denis, poarta Montmartre, poarta Saint Honoré. Toate aceste porți erau puternice și frumoase, ceea ce nu strică puterii. Un șanț adânc, larg, cu un curent puternic în timpul topirii zăpezilor, uda picioarele zidului jur împrejurul Parisului; Sena îi furniza apa. Noaptea porțile se închideau, se bara râul la cele două capete ale orașului cu lanțuri mari de fier și Parisul dormea liniștit.

Apoi, din zbor, aceste trei orașe, la Cité, l'Université și la Ville, se prezentau fiecare privirii ca o împletitură nedescurcată de străzi încurcate într-un mod ciudat. Cu toate astea, la prima vedere, recunoșteai că aceste trei fragmente ale cetății formau un singur corp. Vedeai dintr-o dată două străzi lungi și paralele, fără rupturi, fără încurcături, aproape în linie dreaptă, care străbăteau în același timp cele trei orașe de la un capăt la altul, de la sud la nord, perpendicular pe Sena. Aceste străzi le legau, le amestecau, turnau, vărsau fără odihnă poporul unuia în zidurile celuilalt și din toate trei nu făceau decât unul. Cea dintâi dintre aceste două străzi mergea de la poarta Saint Jacques în l'Université, strada de la Juiverie în Cité, strada Saint Martin în la Ville; ea trecea râul de două ori sub numele de Petit Pont și de podul Notre Dame. Cea de a doua, care se numea strada de la Harpe pe malul stâng, strada de la

*Fidelitatea cetățenilor față de regi a fost întreruptă câteodată de revolte, care le-au adus multe privilegii. (lat.)

Barillerie în insulă, strada Saint Denis pe malul drept, podul Saint Michel pe un braț al Senei, podul Change pe celălalt, se ducea de la poarta Saint Michel până la l'Université, de la poarta Saint Denis în la Ville. De altfel, sub atâtea nume deosebite nu erau decât două străzi, dar cele două străzi mume, cele două străzi generatoare, cele două artere ale Parisului. Toate celelalte vene ale triplului oraș veneau să se adape și să se verse în ele.

Independent de aceste două străzi principale, diametrice, străbătând Parisul dintr-o parte în alta pe lungimea sa, comune capitalei întregi, la Ville și l'Université aveau fiecare marea lor stradă deosebită, care alerga în sensul lungimii lor, paralel cu Sena și, în trecere tăia în unghi drept cele două străzi arteriale. Astfel, în la Ville coborai în linie dreaptă de la poarta Saint Antoine la poarta Saint Honoré; în l'Université de la poarta Saint Victor până la poarta Saint Germain. Aceste două mari străzi încrucișate cu primele două, formau caravana, pe care stătea, înodată și strânsă în toate sensurile, rețeaua labirintică a străzilor Parisului. În descensul nepriceput al acestei rețele se distingea, în afară de aceasta, examinând cu atenție, ca două guri deschise, una în l'Université, alta în la Ville, două legături de străzi mari, care duceau pierzându-se de la poduri la porți.

Ceva din planul acesta geometric mai există și azi.

Acum, sub ce aspect se prezenta ansamblul acesta, văzut din înălțimea turnurilor de la Notre Dame, 1482? Aceasta vom încerca să o spunem.

Pentru spectatorul care ajungea abia respirând în vârful acela, era mai întâi o mulțime uimitoare de acoperișuri, de coșuri, de străzi, de piețe, de poduri, de turnuri și clopotnițe. Totul izbea privirea violent: creasta dințată, acoperișul ascuțit, foișorul suspendat la colțurile zidurilor, piramida de piatră a secolului unsprezece, obeliscul de ardezie al celui de al cinsprezecelea, turnul rotund și gol al foișorului, turnul pătrat și brodat al bisericii, cel mare, cel mic, cel masiv, cel aerian. Privirea se pierdea mult timp în labirintul acela unde nu se afla nimic care să nu fi avut originalitatea sa, răpunea sa, geniul său, frumusețea sa, nimic care să nu vină de la artă, de la cea mai neînsemnată casă cu fațada pictată și sculptată, cu scheletul exterior, cu ușa, cu bolta ce se lăsa încet spre mijloc, cu etajele piezișe, până la regescul Louvre, care avea atunci o colonadă de turnuri. Dar iată principalele mese care se distingeau, când ochii începeau să se obișnuiască cu zăpăceala aceea de edificii.

Mai întâi la Cîté. Insula la Cîté, cum spune Sauval, care prin

harababura sa are câteodată noroc în stil, insula la Cité este ca o corabie mare înfipă în nămol și sfărâmată la nivelul apei în mijlocul Senei. Noi am explicat că în secolul al XV-lea corabia aceasta era legată de cele două maluri ale fluviului prin cinci poduri. Forma aceasta de corabie izbise de asemenea și atenția scriitorilor heraldici, căci de aici și nu de la asediul normanzilor se trage, după Favyn și Pasquier, corabia care blazonează vechea marcă a Parisului. Pentru cine știe să-l descifreze, blazonul este o algebră, o limbă. Întreaga istorie a celei de-a două jumătăți a evului mediu este scrisă în blazon, după cum istoria primei jumătăți în simbolul bisericilor romane. Acestea sunt heroglifile feudalității, după acelea urmează cele ale teocrației.

La Cité se înfățișa mai întâi cu pupa la răsărit și cu prova la apus. Întors spre prova, aveai în față o turnă de acoperișuri vechi, deasupra căroră se întindea acoperișul plumbuit al părții din spate al bisericii Sainte-Chapelle, semănând cu spatele unui elefant încărcat cu turnul său. Atât numai că turnul acesta este turnul cel mai îndrăzneț, cel mai fasonat, cel mai cizelat, cel mai ciopârțit care a lăsat vreodată să se vadă cerul prin cornul său de dantelă. În fața lui se afla Notre Dame, foarte aproape, și trei străzi se deschideau în frumoasa piață cu case vechi. Pe partea dinspre sud a acestei piețe se apleca fațada zbârcită și morocănoasă a palatului, și a acoperișului său acoperit de pustule și de bube. Apoi, la dreapta, la stânga, la răsărit, la apus, în spațiul acela așa de strâmt al insulei Cité, se înălțau turnurile celor douăzeci și una de biserici ale sale construite în epoci diferite, cu forme diferite, de mărime diferită, de la joasa și viermănoasa clopotniță romană de la Saint-Denis du Pas, *carcer Glacini*, până la ultimele turnuri de la Saint-Pierre aux Boeufs și de la Saint-Laudry. În spatele catedralei Notre Dame de desfășurau la nord mănăstirea cu galeriile sale gotice; la sud palatul semiroman al episcopului; la răsărit, capătul pustiu al lui du Terrain. În îngrămădirea aceea de case, ochii mai distingeau încă, după mitrele acelea de piatră care încoronau pe atunci ferestrele cele mai înalte ale palatelor, pe cel dăruit de către oraș, sub Carol al IV-lea, lui Juvenal des Ursius; ceva mai departe, barăcile gudronate ale pieței Palus; urma apoi o răspântie plină cu popor, un stâlp ridicat la un colț de stradă, o frumoasă bucată din pavajul lui Filip August, pavaj măreț tocit de picioarele cailor în mijlocul drumului și așa de rău înlocuit în secolul XVI prin mizerabila împietrire zisă pavaj al Ligii, o curte pustie cu unul dintre acele diafane turnulețe cum se făceau în secolul al XV-lea, și cum se mai află unul în strada des Bourdonnais. În sfârșit, la dreapta de Sainte Chapelle, spre apus, Palatul

de Justiție își așeza la malul apei grupul său de turnuri. Pădurile din grădinile regelui, care acopereau capătul vestic al insulei Cité, ascundeau vederii insula luntrașului. Cât privește fluviul, din înălțimea turnurilor de la Notre Dame, nu era văzut nicăieri pe cele două părți ale insulei; Sena dispărea sub poduri, iar podurile sub case.

Și când privirea trecea peste podurile acestea, ale căror acoperișuri înverzeau văzând cu ochii, mucegăite înainte de vreme de vaporii apei, dacă ea se îndrepta spre l'Université, primul edificiu care o izbea era o jerbă mare și joasă de turnuri, la Petit Châtelet a cărui tindă înghițea capătul lui Petit Pont; apoi, dacă privirea străbătea malul de la răsărit până la apus, de la Tournelle până la turnul lui Nesle, vedeai un lung șir de case cu grinzi și sculptate, cu geamuri colorate, atârând din etaj deasupra pavajului un nesfârșit zig-zag de case burgheze, tăiat adesea de gura unei străzi și din când în când de fața sau de cotul vreunui palat de piatră, dându-și ifose în voie, curți și grădini, aripi și corpuri de locuințe, printre poporul acela de case inghesuite și prea strâmte, ca un mare senior într-o ceată de bădărani. Se aflau cinci sau șase palate din acestea pe chei, de la locuința lui Lorraine, care împărțea cu Bernardinii marele loc îngrădit de la Tournelle, până la palatul lui Nesle al cărui turn principal veghea Parisul, și ale cărui acoperișuri ascuțite puteau trei luni pe an să întunece cu trunchiurile lor negre discul stacojiu al soarelui apunând.

Partea aceasta a Senei, de altfel, era cea mai puțin comercială din amândouă; școlarii făceau mult zgomot și erau mai mulți decât meseriașii, nu exista chei propriu zis decât de la podul Saint Michele până la turnul Nesle. Restul malului Senei era când un prundiș gol, ca dincolo de Bernardinis, când o îngrămădire de case care aveau baza pe apă, ca între cele două poduri. Acolo era o mare gălăgie produsă de spălătorese; ele țipau, vorbeau, cântau de dimineața până seara de-a lungul malului, băteau foarte tare rufe, la fel ca și azi. Aceasta nu este cea mai neînsemnată veselie a Parisului.

L'Université constituia un bloc. De la un capăt la celălalt era cu totul omogen și compact. Miile acelea de acoperișuri, dese, ascuțite, lipite, compuse toate aproape din același element geometric, prezentau, văzute de sus, aspectul unei cristalizări a aceleiași substanțe. Capricioasa răpă a străzilor nu tăia aluatul acesta de case în fâșii prea neproporționale. Cele patruzeci și două de gimnazii erau împrăștiate peste tot și într-un mod destul de egal. Vârfurile acoperișurilor variate și amuzante ale acestor frumoase edificii erau produsul aceleiași arte ca și simplele

acoperișuri pe care le întreceau și nu erau în definitiv decât o îmulțire la pătrat sau la cub a aceleiași figuri geometrice. Ele complicau deci ansamblul, fără să-l tulbure și fără să-l încarce. Geometria era o armonie. Câteva palate frumoase făceau deasemenea niște ieșituri mărețe deasupra podurilor pitorești ale malului stâng: locuința lui de Nevers, locuința lui de Rome, locuința lui de Reims, care a dispărut; palatul de Cluny, palatul acela regal, cu frumoase arcade boltite: erau băile lui Julian. Se aflau deasemenea foarte multe mănăstiri de o frumusețe cucernică, de o măreție mai mare decât a palatelor. Acelea care atrăgeau mai întâi atenția, erau les Bernardins cu cele trei clopotnițe ale sale; Saint Geneviève, al cărui turn, care există încă, te face să regreți restul; Sorbona jumătate liceu, jumătate mănăstire, apoi frumoasa mănăstire cvadrilaterală des Mathurins; vecina sa mănăstirea de Saint Benoit, între zidurile căreia s-a putut ridica în grabă un teatru între a șaptea și a opta ediție a cărții acesteia; les Cordeliers, cu enormele lor acoperișuri suprapuse; les Augustins al cărui turn făcea, după turnul lui Nesle, cel de al doilea colț, a părții acesteia a Parisului, începând de la apus. Gimnaziile care sunt într-adevăr veriga între lume și mănăstiri, țineau media în seria monumentală dintre palate și mănăstiri, cu o severitate plină de eleganță, cu o sculptură mai puțin pierdută ca a palatelor și cu o arhitectură mai puțin serioasă decât a mănăstirilor. Nu mai există, din nefericire, aproape nimic din monumentele acelea în care arta gotică împreună cu atâta precizie bogăția și economia. Bisericiile (și ele erau numeroase și splendide în l'Université; se înșirau acolo, în toate vârstele arhitecturii; de la boltile în semicerc ale lui Saint Julien până la ogivele lui Saint Séverin), dominau totul ca o armonie și mai mare în masa aceea de armonii, ele străbăteau la fiecare moment dințătura creștelor, acoperișurilor, turnurilor, prin clopotnițe subțiri a căror linie nu era decât o exagerare a unghiului ascuțit a acoperișurilor.

Solul lui l'Université era muntos. Muntele Saint Geneviève făcea pe el o bășică enormă; și era ceva de văzut din înălțimea lui Notre Dame, mulțimea aceea de străzi strâmte și întortocheate (astăzi le pays latin), strugurii aceia de case, care se aruncau în dezordine și aproape perpendicular pe flancurile sale până la malul apei, dând impresia că unii vor cădea, alții că se vor ridica, însă ținându-se unul de altul.

Un flux neîncetat de mii de puncte negre care se încrucișau pe pavaj făcea ca totul să se miște în fața ochilor; acesta era poporul văzut astfel de sus și de departe.

În sfârșit, între intervalele acestor acoperișuri, acestor turnuri,

acestor edificii fără număr, care îndoiau, suceau și dințau într-un mod așa de ciudat linia extremă a lui l'Universite, zăreai, din loc în loc, o groasă bucată de zid acoperit de mușchi, un turn gros rotund, o poartă de oraș creolată, figurând o fortăreață: era zidul de protecție a lui Filip August. Dincolo, de el înverzeau câmpiile, dincolo fugeau șoselele, de-a lungul cărora se mai târau câteva case de mahala, cu atât mai rare cu cât se depărtau mai mult.

Câteva dintre aceste mahalale aveau oarecare însemnătate. Mai întâi, începând de la Tournelle, era mahalaua Saint Victor, cu podul său dintr-un singur arc pe Bièvre, cu mănăstirea sa, unde se putea citi epitaful lui Ludovic cel Mare, *epitaphium Ludovici Grossi*, și cu biserica sa cu turnul octogonal, înconjurat de patru clopotnițe mici din secolul al XI-lea (se poate vedea una asemănătoare la Etampes, ea nu a fost încă dărâmată); apoi mahalaua Saint Marceau, care avea trei biserici și o mănăstire; apoi, lăsând la stânga moara Gobelius cu cele patru ziduri albe ale sale, începea cartierul Saint Jaques cu frumoasa cruce sculptată a răspântiei sale; biserica Saint Jacques du Haut Pas, care era atunci gotică, cu vârful ascuțit și fermecătoare; Saint Magloire, frumoasă tindă a secolului XIV din care Napoleon a făcut un pătut de fân; Notre Dame de Champs, unde se aflau mozaicuri bizantine. În fine, după ce lăsa în plină câmpie mănăstirea des Chartreux, bogat edificiu contemporan cu Palatul de Justiție, cu micile sale grădini compartimentate, privirea cădea la apus, pe cele trei turnuri romane de la Saint Germain des Prés. Mahalaua Saint Germain, o comună mare, forma cincisprezece-douăzeci de străzi în spate. Clopotnița ascuțită de la Saint Sulpice desemna unul din colțurile mahalalei. La o parte de tot se distingeau urma cvadrilaterică a bălciului Saint Germain, unde se află astăzi târgul; apoi stâlpul mănăstirii, frumosul turn mic și rotund, bine coafat cu un coif de plumb. Dar ceea ce atrăgea mai cu seamă privirea și o fixa mult timp asupra aceluși punct, era însăși mănăstirea. Desigur că mănăstirea aceasta, care avea o înfățișare așa de mare și ca biserică și ca seniorie, palatul acesta mănăstiresc, unde episcopii Parisului se simțeau fericiți de a dormi o noapte, reflectorul căruia arhitectul îi dăduse aerul, frumusețea și spendida rozetă a unei catedrale, capela aceea elegantă a Fecioarei, dormitorul acela monumental, grădinile acelea vaste, poarta, puntea, învelișul acela de creneluri care creștea ochilor verdețea câmpiilor din jur, curțile care străluceau, ostași amestecați cu călugări, tonul grupat și așezat în jurul celor trei turnuri înalte și boldite, bine stabilite pe o absidă gotică, făceau o măreață figură la orizont.

Când, în sfârșit, după ce ați privit mult timp l'Université, vă întoarceți spre malul drept, spre la Ville, priveliștea își schimbă brusc caracterul. La Ville, deși cu mult mai mare decât l'Université, era de asemenea mai puțin un oraș. La prima privire, îl vedeai împărțindu-se în mai multe mase cu totul distincte. Mai întâi, la răsărit, în partea aceea a lui la Ville, care își trage și astăzi numele de la mlaștina unde Camulogène l-a zărit pe Cesar, era o îngrămădire de palate.

Patru palate aproape lipite, Jouy, Sens, Barbeau, locuința reginei, își oglindeau în Sena acoperișurile de ardezie, tăiate de turnuri zvelte. Aceste patru edificii umpleau spațiul dintre strada Nouaindières și mănăstirea Des Célestins, al cărui turn ridica grațios linia lui de creștete, de acoperișuri și de creneluri. Câteva clădiri înverzite, aplecate deasupra apei în fața acelor somptuoase palate, nu împiedicau să se vadă frumoasele unghiuri ale fațadelor lor, largile lor ferestre pătrate cu pervaze de piatră, tindele lor încărcate cu statui, colțurile ascuțite ale clădirilor întotdeauna tăiate drept și toate acele hazarduri de arhitectură, care fac ca arta gotică să aibă aerul de a reîncepe combinațiile în orice moment. În spatele acestor palate se întindea în toate direcțiile, când despicat, când făcut din gard și crenelat ca o cetățuie, când voalat de arbori mari ca o mănăstire, îngrămădirea imensă și multiformă a celui minunat palat de Saint Pol, unde regele Franței putea găzdui într-un mod superb douăzeci și doi de prinți de același rang ca și fiul cel mare al său, ducele de Bourgogne, cu servitorii și suitele lor, fără a socoti pe marii seniori și împăratul, când el venea să vadă Parisul și pe vitejii care își aveau locuința în palatul regal. Să mai spunem că atunci nici un apartament de prinț nu se compunea din mai puțin de unsprezece săli, de la camera de paradă până la capelă, fără a vorbi despre galerii, băi și alte locuri „neînsemnate”, pe care le avea fiecare apartament; fără a pomeni de grădinile deosebite ale fiecărui oaspete al regelui; nici despre bucătării, cămări cu merinde, sufragerii generale ale casei, curți cu găini, unde se aflau douăzeci și două de laboratoare generale; mii de feluri de jocuri, joc cu ghiulele, oină, cerc; colivii, bazine cu pești, menajerii, grajduri, stauluri, biblioteci, arsenale, turnătorii. Iată ce era pe atunci un palat de rege, un Luvru, un palat Saint Pol. O cetate într-o cetate.

Din turnul unde stăm, palatul Saint Pol, aproape ascuns de cele patru locuințe despre care am discutat anterior, era încă foarte mare și foarte minunat la vedere. Îi distingeai foarte bine, cu toate că unite în mod îndemânatic de clădirea principală prin lungi galerii cu geamuri colorate și coloane mici, cele trei palate, pe care Carol al V-lea le lipise

palatului său: palatul du Petit Mux, cu balustrada în dantelă, care își tîcea în mod grațios acoperișul; palatul abatelui de Saint Maur, avînd aspectul unui castel întărit, un turn mare, cu găuri în zid și avînd deasupra largii porți saxone blazonul abatelui, între cele două creștături ale punții; castelulul contelui d'Etampes, al cărui foișor se înfățișa privirii ca o creastă de cocoș; ici și colo, trei sau patru stejari făcînd un singur mînunchi, ca niște enorme verze, locuri de zbenguială pentru lebede în limpezile ape ale heleșteelor, toate încrețite de umbră și de lumină; palatul Leilor cu ogivele sale joase pe stâlpi saxoni, cu porțile sale de fier care veșnic scârțâie; cu totul de-a curmezișul acestui ansamblu turnul cu solzi a lui Ave-Maria; la stînga, locuința intendentului general al Parisului, între patru turnulețe fin sculptate; în mijloc, în spate, palatul Saint Pol propriu zis, cu fațadele sale înmulțite, cu împodobirile succesive de la Carol al V-lea, cu toate absidele capetelor sale, și cele două turnuri înalte alăturate al căror acoperiș conic, înconjurat de creneluri la bază, avea aerul pălăriilor ascuțite cu borul ridicat.

Continuînd să suim etajele acestui amfiteatru de palate desfășurate departe de sol, după ce a trecut o răpă adîncă între acoperișurile din la Ville, care înseamnă trecerea străzii Saint Antoine, ochii poposesc la locuința lui d'Angouleme, vastă construcție a mai multor epoci, unde se aflau părți cu totul noi care nu se contopeau mai mult în ansamblu decît o medalie roșie pe o tunică albastră. Cu toate acestea, acoperișul ascuțit și ridicat al palatului modern, brăzdat de coloane cizelate, acoperit cu lame de plumb pe care se rostogoleau în mii de arabescuri fantastice scînteietoare încrustații de aramă aurită, se înălța cu grație din mijlocul întunecatelor ruine ale vechiului edificiu, ale cărui vechi turnuri groase, bombardate în vechime, se turteau sfîșindu-se de sus în jos, semănînd cu niște abdomene mari cărora li s-au deschiat nasturii hainelor. În spate se înălța pădurea de turnuri ale palatului de Tournelles. Nici o privesc nu exista pe lume, nici la Chambord, nici la Alhambra, mai minunată decît codrul acela de turnuri, de clopotnițe, de coșuri, de pavilioane cu turnuri ca fusele, sau cum se zicea atunci, de turnulețe, toate deosebite ca formă, înălțime și altitudine. Ai fi zis că este o imensă tablă de șah din piatră.

La dreapta palatului des Tournelles se aflau o mulțime de turnuri enorme de culoare neagră ca cerneala, intrînd unele într-altele și legate printr-un șanț circular. Puntea era întotdeauna ridicată și poarta întotdeauna închisă: Bastilia. Acele ciocuri negre, care ies dintre creneluri și pe care le luați din depărtare drept burlane, sunt tunuri.

Sub bățile tunurilor, la picioarele îngrozitorului edificiu este poarta Saint Antoine, îngropată între cele două turnuri ale sale.

Dincolo de palatul des Tournelles, ajungând până la zidul lui Carol al V-lea, se desfășura, cu bogate compartimente de verdeață și flori, un covor catifelat de culturi și de parcuri regale. În mijlocul lor recunoșteai, după labirintul său de arbori și alei, vestita grădină Dédalus, pe care Ludovic al XI-lea i-o dăruise lui Coictier.* Observatorul doctorului se înălța deasupra labirintului ca o groasă coloană izolată. În acel laborator s-a făcut multă astrologie.

Acolo se află astăzi piața Regală.

După cum am spus-o, cartierul Palatului, despre care noi am căutat să dăm o oarecare idee cititorului, cuprindea unghiul pe care zidul lui Carol al V-lea îl făcea cu Sena la răsărit.

Centrul lui la Ville era ocupat de o sumedenie de case mici. Aici veneau și se terminau cele trei poduri ale insulei Cité de pe brațul drept.

Grămada aceea de locuințe burgheze, înghesuite precum fagurii, își are frumusețea sa.

Acoperișurile unei capitale se aseamănă cu valurile unei mări. Mai întâi, străzile încrucișate și încurcate, făcând în bloc o sută de figuri amuzante. În jurul Halelor străzile formau o stea cu mii de raze. Străzile Saint Denis și Saint Martin, cu nenumăratele lor ramificații, suiau una lângă alta ca doi arbori groși care își amestecă ramurile. Și apoi, linii întortocheate, străzile de la Plâtrerie, de la Verrerie, de la Tixranderie, etc..., șerpuiau peste tot. Se aflau deasemenea frumoase edificii, care străpungeau undulația împietrită a acelei mări de acoperișuri. Era la capul podului aux Changeurs, în spatele căruia se vedea spumegând Sena sub roțile podului aux Meuniers, Châtelet, acum nemaifiind turn roman, ca pe vremea lui Julien l'Apostat, ci un turn feudal din secolul al XV-lea și dintr-o piatră așa de tare, că târnăcopul, în trei ceasuri, nu ridica din ea o bucată cât pumnul. Era bogata clopotniță pătrată de la Saint Jacques de la Boucherie, cu unghiurile sale acoperite de sculpturi, admirabilă cu toate că nu fusese terminată în secolul al XV-lea. Îi lipseau îndeosebi cei patru monștri pe care îi are astăzi, cocoțați în colțurile acoperișului său, având aerul a patru sfinți ce dau de ghicit noului Paris enigma vechiului Paris; Raul, sculptorul, nu-i pusese decât în 1526 și i s-a plătit pentru osteneala sa. Era la Maison aux Piliers, dând în piața Grevei, despre care am dat oarecare idee cititorului. Era Saint Gervais, pe care o

* Coictier era medicul personal al regelui.

intrare de bun gust la stricat apoi; Saint Mercy ale cărei vechi ogive erau aproape niște bolți în semicerc; Saint Jean, al cărui turnuleț măreț era vestit; erau douăzeci de alte morminte, care nu se rușinau să-și ascundă minunile în haosul acela de străzi negre, strâmte și adânci.

Adăugați crucile de piatră sculptate, mai răspândite în răspântii decât spânzurătorile; cimitirul Des Innocents, căruia i se zărea în depărtare, pe deasupra acoperișurilor, îngrădirea arhitecturală; stâlpul Halelor care se vedea între două coșuri ale străzii De La Cassonerie; scara de la Croix du Trahoir în răspântia sa totdeauna plină de mulțime, clădirile circulare ale halei de grâu; crâmpenele vechilor îngrădiri ale lui Filip August care se distingeau ici și colo, înecate în case, turnuri roase de iederă, porți ruinate, bucăți de ziduri prăbușite și deformate; cheiul cu miile sale de prăvălii și zahanale; Sena plină de corăbii din portul au Foin până la Fort l'Eveque; și veți avea o imagine confuză de ceea ce era în 1482 trapezul central al lui la Ville.

Cu aceste două cartiere, unul de palate, celălalt de case, cel de-al treilea element ce îl oferea privirii orașul, era o zonă lungă de mănăstiri, care îl înconjura aproape de jur împrejur la răsărit, la apus și în spatele fortificațiilor care închideau Parisul, și îi făcea o a doua îngrămădire interioară de mănăstiri și de capele. Astfel imediat lângă parcul de Tournelles, se afla Saint Catérine cu imensa sa cultură, care nu era mărginită decât de zidul Parisului. Între vechea și noua stradă du Temple, se află Temple, îngrozitoare flășie de turnuri, în picioare și izolată în mijlocul unei vaste îngrădiri crenelate. Între strada Neuve du Temple și strada Saint Martin, era mănăstirea de Saint Martin în centrul grădinilor sale, superbă biserică fortificată, al cărui brâu de turnuri, a cărei coroană de clopotnițe, nu erau întrecute ca splendoare decât de Saint Germain des Prés. Între cele două străzi Saint Martin și Saint Denis și strada Montorgueil, se afla les Filles Dien. Alături distingeai acoperișurile putrezite și ocolul cu pavaj scos al Curții Minunilor. Acesta este singurul inel nelegiuit, care se amesteca în lanțul acela cucernic de mănăstiri.

În sfârșit, al patrulea compartiment, care se desemna el însuși în aglomerația acoperișurilor malului drept, și care ocupa unghiul apusean al îngrădirii și malul apei în josul ei, era un nou cartier de palate și conacuri strânse la picioarele Luvrului. Vechiul Luvru al lui Filip August, edificiul acela nemăsurat al cărui turn principal era înconjurat de douăzeci și trei de turnuri, fără să socotim turnulețele, părea de departe înțepenit în acoperișurile gotice ale palatului d'Alençon și du Petit Bourbon. Hidra aceea de turnuri, gardiană gigantică a Parisului cu cele

douăzeci și patru de capete ale sale totdeauna ridicate, cu grumajii săi monstruoși, plumbuiți sau insolziți cu ardezie, și toți strălucind de reflexe metalice, termina într-un mod surprinzător configurația orașului la apus.

Astfel, un imens aluat, format din ceea ce romanii numeau *insulae**, de case burgheze, având la dreapta și la stânga două blocuri de palate, încoronate, unul prin Luvru, celălalt prin les Tournelles, mărginit la nord de un lung cordon de mănăstiri și de grădini cultivate, totul amestecat la vedere; pe acele mici acoperișuri de olane și ardezie trăiau unele asupra altora atâtea lanțuri ciudate, clopotnițele tatuate, împodobite cu ornamentele celor patruzeci și patru de biserici de pe malul drept; mii și mii de străzi ce îl străbăteau în toate părțile, având ca limită dintr-o parte o îngrămădire cu ziduri înalte și turnuri pătrate (ale lui l'Université erau rotunde); de cealaltă parte, Sena tăiată de poduri și cu o mulțime de corăbii; iată la Ville în secolul al XV-lea.

Dincolo de ziduri, câteva mahalale se înghesuiau la porți, dar mai puțin numeroase și mai puțin răspândite decât acelea din l'Université. Erau, în spatele Bastiliei, douăzeci de cocioabe ghemuite în jurul curioșelor statui ale lui Croix Faubin și ale stăpânilor mănăstirii Saint Antoine des Champs; apoi Popnicourt, pierdut în câmpie; apoi Courtille, vesel sat de cârciumi, mahalaua Saint Laurent cu biserica sa a cărei clopotniță, de departe, se părea că se adaugă turnurilor porții Saint Martin; mahalaua Saint Denis, cu vasta îngrădire Saint Laurent; dincolo de poarta Montmartre se afla la Grande Bateliere, brâu de ziduri albe; în spatele lui, cu pantele sale de cretă, Montmartre, care avea atunci aproape tot atâtea biserici cât și mori, căci societatea nu mai cere acum numai pâinea corpului. Dincolo de Luvru vedeai alungându-se în câmpiile mahalalei Saint Honoré, foarte mare încă de pe atunci și înverzind, la Petit Bretagne și apoi desfășurându-se la Marche-aux-Purceaux, în centrul căruia se înălța îngrozitorul cuptor de fiert calpuzani. Între la Courtille și Saint Laurent privirea va observa pe coama unei înălțimi din mijlocul unor câmpuri pustii, un fel de edificiu, care semăna de departe cu o colonadă în ruină pe o temelie dezlipită. Aceasta nu era nici vreun Pantheon, nici vreun templu al lui Jupiter Olimpianul. Era Montfaucon.

Acum, dacă numărătoarea atâtor edificii, oricât de sumară am vrut să o facem, nu a pulverizat în spiritul cititorului imaginea vechiului Paris,

* Clădire cu mai multe apartamente. (lat.)

pe măsură ce noi o construiam, o vom rezuma în câteva cuvinte. În centru, insula Cité, semănând prin forma sa cu o enormă broască țestoasă și făcând să-i apară podurile, insolzite cu olane, ca niște picioare sub carapacea sa cenușie de acoperișuri. La stânga trapezul monolit, puternic, dens, strâns, zbârlit al lui la Ville, cu mult mai multe grădini și monumente. Cele trei blocuri, Cité, l'Université, Ville, marmorate de nenumărate străzi.

De-a curmezișul, Sena, „doica Sena” cum zice P. Du Breul, plină de insule, de poduri și de corăbii. De jur împrejur o câmpie imensă cârpită din mii de feluri, de culori, semănată cu sate frumoase; la stânga Issy Vanves, Vaugirard, Montrouge, Gentilly cu turnul său rotund și cu cel pătrat, etc...; la dreapta, alte douăzeci, de la Conflans până la Ville l'Eveque. La orizont o tivitură de coline dispuse în cerc ca marginea din afară a unui bazin.

În sfârșit, departe, la răsărit, Vincennes și cele patru turnuri ale sale; la sud, Bicentre și turnurile sale ascuțite; la nord, Saint Denis și arătătorul său; la vest, Saint Cloud și foișorul său. Iată Parisul pe care îl vedeam de la înălțimea turnurilor de la Notre Dame, în anul 1482.

Cu toate astea, despre acest oraș a spus Voltaire că înainte de Ludovic al XIV-lea nu poseda decât patru monumente frumoase: domul Sorbonei, Val de Grace, Luvru modern și nu mai știu cu siguranță pe cel de al patrulea, poate, Luxembourg.

Din fericire, aceasta nu l-a împiedicat pe Voltaire să scrie „Candide” și să fie, printre toți bărbații care s-au succedat în lunga serie a umanității, acela care posedă cel mai bine umorul drăcesc. Aceasta dovedește că poți fi un geniu și fără să înțelegi nimic dintr-o artă pentru care nu ești făcut. Oare Molière nu considera că face multă onoare lui Raphael și lui Michelangelo numindu-i afectați aceia ai epocii lor?

Să revenim la Parisul secolului al XV-lea.

Nu era atunci numai un oraș frumos; era un oraș omogen, un produs arhitectural și istoric al evului mediu, o cronică de piatră. Era o cetate formată numai din două straturi, stratul roman și stratul gotic, deși stratul roman dispăruse de mult timp, exceptând Băile lui Julien, unde ele străbăteau încă coaja groasă a evului mediu. Cât privește stratul celtic, nu-l mai găseai nici săpând fântâni.

Cincizeci de ani mai târziu, când Renașterea veni să se alăture uniunii acesteia atât de severă și totuși așa de variată, luxul strălucitor al fanteziilor și sistemelor sale, orgiile sale de bolți în semicerc romane, de coloane grecești și de bolți gotice, sculptura sa gingașă și ideală, gustul

său deosebit de arabescuri și pălămidă, păgânismul său arhitectural contemporan cu Luther, Parisul fu poate și mai frumos cu toate că mai puțin armonios vederii și gândirii. Dar acel moment splendid pînă puțin. Renașterea nu fu nepărtinitoare; ea nu se mulțumi să ridice, ea a vrut să răstoarne. Este adevărat că nu prea avea loc. Astfel că Parisul gotic nu fu complet decât un minut. Abia se terminase Saint Jacques de la Boucherie că se și începuse dărămarea vechiului Luvru.

De atunci, marele oraș a mers spre rău, desfigurându-se din zi în zi. Parisul gotic, sub care dispărea Parisul roman, a dispărut la rîndul său. Dar se poate spune ce fel de Paris l-a înlocuit?

Există Parisul Caterinei de Medici la Tuilleries, și Parisul lui Henric al II-lea la Primărie, două edificii de bun gust; Parisul lui Henric al IV-lea la piatra Regală; fațade de cărămizi cu colțuri de piatră și cu acoperișuri de olane, case tricolore; Parisul lui Ludovic al XIII-lea, la Val de Grace: o arhitectură scundă, bondoacă, cu bolți în formă de mâner de coșuri; Parisul lui Ludovic al XIV-lea, la Invalizi: mare, bogat, invalid și rece; Parisul lui Ludovic al XV-lea, la Saint Sulpice: noduri de panglici, nori, fidea și cicoare, totul în piatră; Parisul lui Ludovic al XVI-lea, la Pantheon: Sfântul Petru din Roma prost copiat (edificiul s-a lăsat în jos spre stînga, ceea ce nu i-a îndreptat încă liniile); Parisul Republicii, la Școala de Medicină; un gust mediocru grec și roman, care seamănă cu Coloseumul sau cu Pantheonul, după cum Constituția din anul III seamănă cu legile lui Minos; în arhitectură este numit *le goût messidor*; Parisul Restaurației, la Bursă; o colonație foarte albă suportând o arhitectură netedă; totul este pătrat și a costat douăzeci de milioane.

Fiecărui dintre aceste monumente caracteristice i se alătură, printr-o asemănare de gust, de înfățișare și de atitudine, un anumit număr de case răspândite în diverse caractere și pe care ochii cunoscătorului le distinge și le datează ușor. Când știi să vezi, regăsești spiritul unui secol și fizionomia unui rege până și într-un ciocan de poartă.

Parisul actual nu are deci nici o fizionomie generală. Este o colecție de mostre ale mai multor secole, și din păcate cele mai frumoase au dispărut. Capitala nu se mărește decât prin case, și ce case! Astfel cum merge Parisul, el se va reînoui la fiecare cincizeci de ani. De aceea însemnătatea istorică a arhitecturii sale se va șterge din zi în zi mai mult. Monumentele devin în el din ce în ce mai rare și se pare că sunt sortite să dispară încetul cu încetul, înecate în case. Părinții noștri aveau un Paris de piatră; fii noștri vor avea un Paris de ipsos.

Cât privește monumentele moderne ale Parisului, noi ne vom dispersa bucuroși de sarcina de a vorbi despre ele.

Nu pentru că nu le admirăm după cum trebuie. La Sainte Geneviève de domnul Soufflot este desigur cea mai frumoasă prăjitură de Savoie, care s-a făcut vreodată în piatră. Palatul Legiunii de onoare este deasemenea o plăcintă deosebită. Domul hălei de grâu este o șapcă de jocheu englez la scară mare. Turnurile de la Saint Suplice sunt ca două mari clarinete. Saint Roch are o intrare care nu se poate compara, în ceea ce privește măreția, decât cu Saint Thomas d'Aquin. Acestea sunt lucruri într-adevăr minunate. Felinarul labirintului Grădinei de Plante este de asemenea foarte ingenios. Cât privește palatul Bursei, care este grec prin colonada sa, roman prin bolțile în semicerc a ușilor și ferestrelor sale, dar face parte și din renaștere prin marea sa boltă, este desigur un moment foarte corect și curat. Dacă adăugăm că este o regulă ca arhitectura unui edificiu să fie potrivită destinației sale în așa fel încât destinația să reiasă numai după aspectul edificiului, atunci nu am ști cum să ne mai minunăm de un monument care poate fi indiferent un palat regal, o Cameră a Comunelor, o primărie, un liceu, o academie, un antrepozit, un tribunal, un mormânt, o cazarmă, un templu, un teatru. Și totuși, nu este decât o Bursă. Un monument trebuie apoi să fie adaptat cliimei. Acesta este construit anume pentru cerul nostru rece și ploios. Are un acoperiș aproape neted ca în Orient, ceea ce face ca iarna, când ninge, să i se măture acoperișul; desigur că un acoperiș este făcut pentru a fi măturat. Cât privește destinația aceea despre care vorbeam adineauri, el o îndeplinește de minune; el este Bursă în Franța, cum ar fi fost templu în Grecia. Acestea sunt fără îndoială niște monumente superbe.

Totuși, oricât de admirabil vă apare Parisul de acum, refaceți Parisul secolului XV, reconstruiți-l în gând; priviți-l prin mărăcinișul acela de turnulețe, de turnuri și clopotnițe, împrăștiati-l în mijlocul imensului oraș, sfâșiați-l la capătul insulelor, mototoliți sub bolțile podurilor Sena cu marile ei mocirle galbene și verzi, mai schimbătoare decât pielea unui șarpe; detașați bine pe un orizont de azur profilul gotic al vechiului Paris: faceți să-i plutească conturul într-o ceață de iarnă, care se agață de numeroasele sale cârmuiri; cufundați-l într-o noapte adâncă și urmăriți jocul ciudat al întunericului și luminii în acel tăcut labirint de edificii; arătați-i o rază de lună care să-l deseneze în mod vag și faceți să iasă din ceață marile capete ale turnurilor, sau reluați silueta aceea neagră, reinviați în umbră miile de unghiuri ascuțite ale turnulețelor și ale creștelor acoperișurilor, și faceți-l să se arate, mai dințat decât o falcă

de rechin, pe cerul de aramă al apusului.

Și apoi, comparați.

Și dacă vrei să aveți despre vechiul oraș o impresie pe care cel modern nu poate să o redea, suiți-vă într-o zi de mare sărbătoare, la răsăritul soarelui, de Paște sau de Rusalii, suiți-vă într-un vârf oarecare de unde să dominați întreaga capitală și asistați la deșteptarea tuturor clopotelor. Vedeți, la un semnal plecat din cer, căci soarele este acela care îl dă, miile acelea de biserici tresărind în același timp.

Sunt mai întâi sunete de clopote rare, mergând de la o biserică la alta, după cum muzicanții se înștiințează că au să înceapă cântecul.

Apoi, deodată, vedeți, căci se pare că în anumite momente și urechea are vederea sa, vedeți ridicându-se în același moment din fiecare clopot un fel de coloană de zgomot, un fel de nor de armonie.

Mai întâi, vibrația fiecărui clopot se înalță pe verticală, într-o linie dreaptă, curată în cerul splendid al dimineții. Apoi, încetul cu încetul, mărindu-se, ele se contopesc, se amalgamează într-un concert mareț. Nu mai este decât o masă de vibrații sonore, care se degajă fără încetare din nenumărate clopote și se învârtesc în vârtej deasupra orașului. Cu toate acestea marea aceea de armonie nu este deloc transparentă; îl vedeți șerpundu-și fiecare grup de note care scapă din sunări; îi puteți urmări dialogul, rând pe rând, grav și țipător al sfârlezei de la un clopot la altul; le priviți pe cele ușoare și șuierătoare ale clopotului de argint, alături de cele sparte ale clopotului de lemn; admirați în mijlocul lor bogata gamă de sunete pe care o coboară și o suie fără încetare cele șapte clopote de la Saint Eustache; vedeți alergând încoace și încolo, note clare și repezi, care fac trei sau patru zig-zag-uri luminoase ce dispar ca niște fulgere. Colo, se află mănăstirea Saint Martin, cântăreață înțepată și hodorogită; aici vocea sinistră și încruntată a Bastiliei; dincolo turnul cel mare al Luvrului, cu talia sa scundă. Regescul sunet al clopotelor Palatului aruncă fără încetare din toate părțile triluri strălucitoare, peste care cad în pauze gravele sunete ale clopotelor de aramă ale catedralei Notre Dame, care le fac să scapere ca nicovala sub ciocan. Din când în când, vedeți cum trec sunete de toate formele, care vin din tripla salvă a lui Saint Germain de Prés. Apoi iar, din când în când, masa aceea de zgomote sublime se deschide și lasă să treacă refrenul lui Ave Maria, care izbucnește și lucește ca o mare de stele. Dedesubt, în partea cea mai adâncă a concertului, distingeți în mod confuz cântecul interior al bisericilor care transpiră prin porii vibratorii ai boltelor lor. Desigur, aceasta este o operă, care face să fie ascultată.

De obicei, zgomotul care se aude din Paris ziua, este orașul care vorbește; noaptea, este orașul care respiră; aici este orașul care cântă. Ascultați deci acest cântec al clopotelor și spuneți dacă cunoașteți pe lume ceva mai bogat, mai vesel, mai aurit și mai strălucitor decât zgomotul acela de clopote și de clopoțele, decât simfonia aceasta care face zgomotul unei furtuni.

CAPITOLUL PATRU

I

INIMILE BUNE

Cu șaisprezece ani înainte ca această poveste să aibă loc, într-o frumoasă dimineață de Duminica Tomii, o creatură vie fusese depusă, după liturghie, în biserica Notre Dame, pe patul de lemn înțepenit în tindă, la stânga, în fața marii imagini a sfântului Cristophe, pe care figura sculptată în piatră a lui Antoine des Essartes, cavaler, o privea în genunchi. Pe patul acela de lemn era obiceiul să se expună carități publice copiii găsiți și de acolo îi lua cine vroia. În fața patului de lemn se afla un bazin pentru pomeni.

Ființa aceea în viață, care zăcea pe scândură în dimineața Duminicii Tomii, din anul Mântuitorului 1467, părea că a atârnat curiozitatea grupului destul de mare care se adunase în jurul patului de lemn. Grupul era format în mare parte din persoane ale sexului frumos. Erau aproape numai femei bătrâne.

În primul rând, aplecate în jurul patului, se puteau observa patru, care după mantalele lor cenușii ghiceai că trebuie să facă parte dintr-o confrerie cucernică. Nu văd deloc inconvenientul pentru care istoria nu ar transmite posterității numele celor patru discrete și venerabile domnișoare. Acestea erau: Agnès la Herme, Jehanne de la Tame, Henriette Gaultière și Gauchère la Violette, toate patru văduve, toate patru femei simple de la capela Etienne Haudry, ieșite din casa lor cu permisiunea mamei superioare și în conformitate cu statutul lui Pierre d'Ailly, pentru a veni să asculte slujba religioasă.

De altfel, dacă aceste brave femei respectau pentru un moment statutul lui Pierre d'Ailly, ele călcau desigur bucuros pe acela ale lui Michel de Brache și al cardinalului de Pise, care prescriau într-un mod atât de inuman, tăcerea.

— Ce înseamnă asta, soră? o întrebă Agnès pe Gauchère, privind mica creatură expusă, care plângea și se mișca în patul de lemn, cu totul speriată de atâtea priviri.

— Unde o să ajungem, zise Jehanne, dacă astfel se fac copiii astăzi?

— Eu nu mă pricep la copii, reluă Agnès, dar faptul că privim această creatură, trebuie să fie un păcat.

— Acesta nu este un copil, Agnès.

— Este o maimuță incompletă, observă Gauchère.

— Este o minune, reluă Henriette la Gaultière.

— Atunci, remarcă Agnès, aceasta este a treia duminică de la Duminica lui Loetare. Căci nu au trecut opt zile de când am avut minunea bațjocoritorului de pelerini pedepsit dumnezeiește de Notre Dame d'Aubervilliers, și aceasta era a doua minune a lumii.

— Este un adevărat monstru de nelegiuire, acest așa zis copil găsit, reluă Jehanne.

— El țipă să surzească și pe un cântăreț bisericesc, continuă Gauchère. Taci odată, mic urlător!

— Când te gândești că grozăvia aceasta este trimisă de domnul de Reims domnului de Paris! adăugă la Gauchère împreunându-și mâinile.

— Eu cred, zise Agnès la Herme, că acesta este un dobitoc, un animal, produsul unui evreu cu o scroafă, ceva care nu este creștin și pe care trebuie să-l arunci în apă sau în foc.

— Sper că nu va fi cerut de nimeni.

— Ah, Doamne! exclamă Agnès, ce vor face nenorocitele acelea de doici care se află în azilul copiilor găsiți de lângă casa Monseniorului episcop, dacă li se va cere să-l alăpteze pe acest mic monstru? Aș da să sugă mai bine unui strigoi.

— Ești oare proastă, sârmană Agnès! reluă Jehanne; nu vezi că acest monstru mic are cel puțin patru ani și că lui i-ar plăcea mai mult mașina de învârtit frigarea decât gurguiul dumatăle?

Într-adevăr, nu era un nou născut acel mic monstru (noi înșine am fi foarte încurcați ca să-l calificăm altfel). Era o masă mică foarte colțuroasă și foarte neastâmpărată, închisă într-un sac de pânză cu inițialele lui Guillaume Chartier, pe atunci episcop de Paris, cu un cap care ieșea afară. Capul era de asemenea diform; nu vedeai pe el decât o pădure de păr roșu, un ochi, o gură și dinți. Ochiul plângea, gura țipa și dinții nu păreau că vor altceva decât să muște. Totul se zbătea în sac spre marea uimire a mulțimii, care se mărea și se reînoia fără încetare în jurul său.

Doamna Alôise de Gondelaurier, o femeie bogată și nobilă, care ținea de mână o fetiță frumoasă de vreo șase ani și care purta un voal lung la cornul de aur al bonetei sale, se apropie când trecu pe dinaintea patului și privi un moment nenorocita creatură, pe când fermecătoarea sa fetiță Fleur de Lys de Gondelaurier, toată îmbrăcată în mătase și catifea, zmulgea cu frumoasele sale degete tăblia permanentă agățată de lemnul patului: Copii găsiți.

— Să spun drept, zise doamna întorcându-se cu scârbă, eu credeam că nu se expun aici decât copii.

Ea întoarse spatele, aruncând în bazin un florin de argint care răsună printre parale și făcu pe femeile simple de la capela Étienne Haudry să deschidă ochii mari.

Peste un moment, seriosul și savantul Robert Mistricolle, protonotarul regelui, trecu cu o enormă carte de rugăciuni sub un braț, având la brațul celălalt pe soția sa (domnișoara Guillemette la Mairesse), având astfel la dreapta și la stânga pe cei doi regulatori ai săi, pe cel spiritual și pe cel temporal.

— Copil găsit! zise el după ce examinează obiectul. Găsit pesemne pe parapetul fluviului Phlégéon*!

— Nu i se vede decât un ochi, observă domnișoara Guillemette. Pe celălalt are un neg.

— Nu este un neg, reia Robert Mistricolle. Este un ou care cuprinde un alt drac ca acesta, care poartă un alt ou mic, care conține un alt drac, și așa mai departe.

— De unde știți aceasta? întrebă Guillemette la Mairesse.

— O știu cu siguranță, răspunse protonotarul.

— Domnule protonotar, întrebă Gauchère, ce prevestiți despre acest pretins copil găsit?

— Cele mai mari nenorociri, răspunse Mistricolle.

— Ah! Dumnezeu! zise o bătrână din auditoriu, a fost o molimă grozavă anul trecut și se spune că englezii au să debarce împreună cu ea la Harelleur.

— Lucrul ăsta va împiedica poate pe regină să vină la Paris în luna septembrie, reia o alta; negoțul merge și așa destul de rău!

— Eu sunt de părere, exclamă Jehanne de la Tarme, că ar fi mai bine pentru poporul de jos al Parisului, ca acest mic voiajor să fie culcat

* Râu care trece, conform mitologiei, prin mijlocul infernului și care în loc de apă este format din foc cu vălvătăile ca niște valuri.

pe o mână de surcele decât pe o scândură.

— Pe o frumoasă mână de surcele aprinsel adăugă bătrâna.

— Lucrul acesta ar fi mai prudent, zise Mistricolle.

De câteva momente un preot tânăr asculta raționamentul femeilor și sentimentele protonotarului. Avea o figură severă, o frunte lată și o privire adâncă. El dădu la o parte mulțimea, în tăcere, examinează pe micul vrăjitor și întinse mâna spre el. Era și timpul, căci toate drept credincioasele își lărgeau buzele după frumoasa legătură de surcele în flăcări.

— Eu adopt acest copil, zise preotul.

Îl luă în mantaua sa și plecă. Asistența îl urmări cu o privire încrămențită. Peste un timp, el dispăru prin Poarta Roșie, care ducea atunci din biserică către mănăstire.

Când se mai dezmeticiră, Jehanne de la Tarnie se aplecă la urechea lui la Gaultiere.

— Vă spuneam eu soră, că acest tânăr cleric Claude Frollo este un vrăjitor.

II

CLAUDE FROLLO

Într-adevăr Claude Frollo era un personaj deosebit.

Aparținea uneia dintre acele familii mijlocii, care se numea în limbajul impertinent al secolului trecut, înalta burghezie sau mica nobilime.

Familia aceasta moștenise de la frații Paclet domeniul de Tirechape, care ținea de episcopia Parisului și ale cărei douăzeci și una de case fuseseră în secolul al XIII-lea obiectul atâtor pledoarii în fața tribunalului. Ca posesor al acestui domeniu, Claude Frollo era unul dintre cei douăzeci și unu de seniori ce pretindeau dări în Paris și în mahalalele sale și s-a putut vedea mult timp numele său înscris în această calitate între palatul de Tancarville, aparținând lui Françoise le Rez și liceul de Tours, în hrisoavele depuse la Saint Martin des Champs.

Claude Frollo fusese destinat din copilărie de către părinți săi pentru slujba de preot. Fusese învățat să stea cu ochii în jos și să vorbească încet. De mic copil tatăl său îl închisese în liceul de Torchi din l'Université. Acolo crescuse el, pe cartea de rugăciuni și pe lexicon.

Era, dealtminteri, un copil trist, serios și grav care studia cu ardoare și învăța repede. Nu țipa în recreații, rareori se amesteca în tâmbălăurile străzii du Tonarre, nu știa ce înseamnă *dare alapas et capillos laniare** și nu luase parte la răzvrătirea aceea din 1463, pe care cronicarii o înregistrează cu gravitate sub titlul de „A șasea tulburare a Universității”. Rareori i se întâmpla să-și bată joc de școlarii de la Montaigú pentru hainele lor de la care își trăgeau numele, sau de bursierii liceului de Dormans pentru tunsura lor și pentru mantaua în trei culori: albastru verzui, albastru deschis și violet, *azurin coloris et bruni* cum spune un hrisov al cardinalului des Quatre Couromes.

În schimb, el frecventa regulat școlile mici și mari din strada Saint Jean de Beauvais. Primul elev pe care abatele de Saint Pierre de Val, înainte de a-și începe lectura sa canonică, îl găsea totdeauna rezemat în fața catedrei sale, de un stâlp al școlii Saint Veadregesille, era Claude Frolo, înarmat cu călimara lui de corn, înmuindu-și pana și scriind pe genunchiul lui ros iar iarna suflându-și în mâini. Primul auditoriu, pe care Miles d'Isliers, doctor în decret, îl vedea sosind în fiecare luni de dimineață, abia răsuflând, la deschiderea porților școlii du Chef Saint Denis, era Claude Frolo. Astfel, la vârsta de șaisprezece ani, tânărul cleric ar fi putut să țină piept, în teologia mistică, unui părinte al bisericii; în teologia canonică unui părinte al soborului; în teologia scolastică, unui doctor de la Sorbona.

După ce învățase teologia, el începuse să studieze decretul.

De la Maître des Sentences el căzuse pe Capitulaires Charlemagne. Succesiv devorase, în foamea sa pentru știință, decrete după decrete, pe acelea ale lui Théodore, episcop d'Hispaie, pe acelea ale lui d'Yves, episcop de Chartes; apoi decretul lui Gratien care succedă capitolele lui Carol cel Mare; apoi culegerea lui Grégoire IX; apoi epistola *Super sperula* a lui Honorius III. El își făcu clară și familiară perioada aceasta vastă și tumultuoasă a dreptului civil și a dreptului canonic în luptă și în lucru din haosul evului mediu, perioadă pe care episcopul Théodore a început-o în anul 618 și pe care a terminat-o în 1227 Papa Grégoire.

După ce mistui decretul, se apucă de medicină și de arte literare. Studie știința mediului și farmacologia; deveni expert în febre și în contuzii. Jacques d'Espars l-ar fi declarat medic fiziolog; Richard Hellain, medic chirurg. Parcurse de asemenea toate treptele de licență, de maestru, de doctor în artă. Studiase limbile: latină, greacă, ebraică,

* Să i se dea palme și să-i fie rupt părul. (lat.)

Întreit sanctuar foarte puțin frecventat pe atunci. La vârsta de optsprezece ani terminase cele patru facultăți; pentru tânărul acesta viața părea să aibă un singur scop: să știe.

Cam pe la epoca aceea, vara foarte călduroasă din 1466 făcu să izbucnească cea mai mare molimă îngrozitoare, care omorâse mai mult de patruzeci de mii de persoane în Paris, și între alții, zice Jean de Troyes și pe „Arnould, astrolog al regelui, care era un om foarte bun, înțelept și plăcut”. Se răspândi zvonul în l'Université că strada Tirechappe era îndeosebi pustită de către boală. Tocmai acolo stăteau, în mijlocul domeniului lor, părinții lui Claude. Tânărul școlar alergă alarmat la casa părintească. Când ajunse acasă, părinții erau morți din ajun. Un frate mic, care se afla într-un leagăn, trăia încă și țița părăsit. Aceasta era singura ființă care îi mai rămăsese din familia sa. Tânărul luă copilul în brațe și plecă gânditor. Până atunci, trăise numai în știință; acum el începea să trăiască în viață.

Catastrofa aceasta reprezintă o criză în existența lui Claude. Orfan, fiul cel mare, șef al familiei de la vârsta de nouăsprezece ani, se simți rechemat de la reveriile școlii la realitatea acestei lumi într-un mod aspru. Atunci, mișcat de milă, începu să fie cuprins de pasiune și de devotament pentru copilul acesta, fratele său; lucru ciudat și dulce ca el să fie cuprins de o dragoste umană, el care nu iubitese până atunci decât cărțile.

Dragostea aceasta se mări într-un mod ciudat. Într-un suflet așa de nou, ea fu cea dintâi iubire. Separat din copilărie de părinții săi, pe care el abia îi cunoscuse, închis ca între niște ziduri în cărțile sale, lacom de a studia și a învăța, atent exclusiv până atunci la inteligența sa, care se mărea în literatură, care se dilata în știință, la imaginea sa, sărmanul școlar nu avusese timp să-și simtă locul inimii.

Fratele acela tânăr, fără mamă, fără tată, copilașul acela care îi cădea deodată în brațe din cer, făcu din el un alt om. El observă că lumea asta este ceva mai mult decât teoriile Sorbonei și versurile lui Homer; că omul avea nevoie de afecțiune; că viața fără iubire și dragoste era o mașinărie neunsă, scârțâitoare și neplăcută. Atât numai că el își închipui, căci era la vârsta când iluziile sunt înlocuite tot prin iluzii, că afecțiunile de sânge și de familie erau singurele necesare, și că un frate mic ajungea pentru a ocupa o existență.

El îl iubi deci pe micul său Jehan cu pasiunea unui caracter profund, arzător și tăcut. Acea sărmană și plăpândă creatură, frumoasă, blondă, trandafirică și cu părul creț, orfanul acela fără alt sprijin decât un

alt orfan, îl mișca până în fundul sufletului; și cugetător serios cum era, începu să se gândească la Jehan cu o milă foarte mare. Îngrijii de el ca de ceva foarte fragil și foarte recomandat atenției; fu pentru copil mai mult decât un frate, el deveni o mamă.

Micul Jehan pierduse pe mama sa când încă sugea; Claude îl dădu la o doică. În afară de Tirechappe, el moștenise de la tatăl său domeniul du Moulin, care ținea de turnul pătrat de Gentilly. Era o moară pe o colină, lângă castelul de Winchester (Bicêtre). Acolo se afla o lăptăreasă care alăpta un copil frumos; nu era departe din l'Université până acolo: Claude i-l duse chiar el pe micul său Jehan.

De atunci, simțind că are de purtat o greutate, luă viața foarte în serios. Gândul micului său frate deveni nu numai recreația sa, ci și scopul studiilor sale. Se hotărî să se consacre cu totul unui viitor de care el răspundea în fața lui Dumnezeu și să nu aibă niciodată altă soție, alt copil decât fericirea și viitorul fratelui său; se legă, deci, mai mult ca oricând de viața sa clerică. Meritul său, știința sa, calitatea de vasal imediat al episcopului de Paris, îi deschideau larg porțile bisericii. La douăzeci de ani, prin dispensa socială a sfântului scaun, el era preot și deservea ca cel mai tânăr dintre capelanii de la Notre Dame, altarul care se numește, din cauza liturghiei târzii care se face acolo, *altare pigrorum**.

Acolo, scufundat în cărțile sale, pe care nu le părăsea decât atunci când alerga un ceas la domeniul du Moulin, amestecul acela de știință și austeritate îi atrăsese îndată respectul și admirația mănăstirii. De la mănăstire, admirația pentru știința sa trecuse în popor, unde ea se schimbase puțin, lucru foarte obișnuit atunci, în renume de vrăjitor.

Tocmai în momentul acela când se întorcea, în ziua de Duminică Tomii, după ce își oficiase slujba de liturghie la altarul lor, care se afla lângă ușa stranei, la dreapta, aproape de statuia Fecioarei, se întâmplase ca atenția să-i fie răpită de grupul acela de bătrâne, care țipau în jurul patului pentru copii găsiți.

Atunci el se apropie de nenorocita creatură, așa de urâtă și așa de dur amenințată. Durerea aceea îngrozitoare, diformitatea, părăsirea uceea, gândul la tânărul său frate, himera gândului că ar putea muri, că scumpul și micul său Jehan ar fi putut foarte bine de asemenea să fie și el aruncat într-un mod ticălos pe scândurile copiilor găsiți, toate acestea îi inundau gândirea, și o mare milă se ridică în sufletul său, astfel încât luă copilul.

* Altarul leneșilor. (lat.)

Când scoase copilul acela din sac, îl găsi foarte diform, într-adevăr. Sărmanul nenorocit avea un neg pe ochiul stâng, capul între umeri, coloana vertebrală îndoită, sternul proeminent, picioarele strâmbe, dar părea vioi; și cu toate că fu imposibil să afle ce limbă vorbea, ippătul anunța oarecare forță și sănătate. Mila lui Claude se mări văzând urâtenia aceasta; jură în sufletul său de a-l crește pe acest copil pentru dragostea fratelui său, pentru că oricare ar fi în viitor greșelile fratelui să aibă în mână caritatea aceasta făcută pentru el. Era un fel de plasament al operelor bune, pe care îl făcea asupra tânărului său frate; era o marfă de bune acțiuni pe care el vroia să și-o strângă înainte, pentru cazul când micul ștregar s-ar găsi lipsit de banii aceea, singurii care aveau trecere în rai.

Îl boteză pe copilul său adoptiv Quasimodo, fie că el voi să însemne prin aceasta ziua când îl găsisse, fie ca să caracterizeze prin numele acesta cât de mult săraca mica creatură era incompletă și abia schițată. Într-adevăr, Quasimodo, chior, cu picioarele sucite, cocoșat, nu era decât aproape un om.

III

*IMMANIS PECORIS CUSTOS, IMMANITOR IPSE**

Ori, în 1482, Quasimodo crescuse; devenise de mai mulți ani trăgătorul de clopote de la Notre Dame, mulțumită tatălui adoptiv, Claude Frolo, care devenise arhidiacon de Josas, mulțumită suveranului său Louis de Beaumont, care devenise episcop de Paris în 1472, la moartea lui Guillaume Chartier, mulțumită ocrotitorului său Olivier le Daim, bărbier al regelui Ludovic al XI-lea prin grația lui Dumnezeu.

Quasimodo era deci clopotar la Notre Dame. Cu trecerea vremii se formase o legătură intimă, care îl unea de biserică. Despărțit întotdeauna de mulțime prin fatalitatea nașterii sale necunoscute și a naturii diforme, închis din copilărie în cercul dublu de netrecut, sărmanul nenorocit se obișnuise să nu mai vadă nimic dincolo de zidurile preacucernice, care îl culcaseră în umbra lor. Notre Dame fusese succesiv pentru el, după cum creștea și se dezvoltă, oul, cuibul, casa, patria, universul.

Și cu siguranță că există un fel de armonie mistică între creatură și edificiu.

Când, mic de tot încă, el se târa sucindu-se și sărind pe sub

* Protectorul îngrozitorului monstru era el însuși îngrozitor. (lat.)

întinericul bolşilor sale, părea cu faţa sa omenească şi cu membrele sale animalice, repula naturală a acelei podele întunecate şi umede, pe care umbrele capitoliilor romane proiectau atâtea forme ciudate.

Mai târziu, când el se agăţă în mod maşinal de frânghia turnurilor şi puse în mişcare clopotul, lucrul acesta făcu asupra lui Claude, tatăl său adoptiv, impresia unui copil a cărui limbă se dezleagă şi începe să vorbească.

Asfel, încetul cu încetul, dezvoltându-se pentru serviciul catedralei, dormind în ea, trăind în ea, neieşind din ea aproape niciodată, fiind influenţat în tot momentul de apărarea ei misterioasă, ajunsese să-i semene, să i se încrusteze, să facă parte integrantă din ea. Unghiurile sale ascuţite intrau în unghiurile deschise ale edificiului şi părea nu numai locuitorul ei, dar şi conţinutul ei natural.

Se putea spune că asemeni melcului, luase forma casei sale. Era locuinţa sa, gaura sa, acoperişul său. Exista între vechea biserică şi el o simpatie instinctivă şi așa de adâncă, încât el i-ar fi simţit lipsa la fel cum o broască țestoasă ar fi simţit lipsa carapacei.

Este inutil a-l avertiza pe cititor să nu ia după litera cărţi figurile de stil pe care noi suntem siliţi a le întrebuinţa aici, pentru a prezenta uimirea aceea ciudată, simetrică, imediată, a unui om cu un edificiu. Este inutil de a spune cât de familiară devenise pentru el catedrala în timpul unei atât de intime colaborări; locuinţa aceea îi era cunoscută. Nu avea nici o pivniţă în care Quasimodo să nu fi intrat, nici o înălţime pe care să nu se fi urcat. I s-a întâmplat de multe ori să se suie pe faţadă la mai multe înălţimi, ajutându-se pentru aceasta numai de asperităţile sculpturilor.

Turnurile, pe suprafaţa exterioară a cărora era văzut adesea târându-se ca o omidă, care se urcă pe un zid drept, acei giganti gemeni care erau așa amenințători și temuți, nu-i produceau nici ameţală, nici teamă, nici pierdere a cumpătului; văzându-i așa de blânzi în mâna sa, așa ușor de suit, ai fi zis că el însuși îi domesticise. Tot sărind, suindu-se, zbenguindu-se în mijlocul prăpăstiilor celebrei catedrale, el devenise oarecum maimuță și cămilă, ca și copilul calabrez care înoată înainte de a merge și se joacă, mic de tot fiind, cu marea.

De altfel, nu numai corpul său părea că se fasonase după catedrală, ci și spiritul său. În ce stare se găsea spiritul acesta? Ce formă luase el, sub învelișul acela rahitic, în viața aceasta sălbatică, ar fi greu de determinat. Quasimodo se născuse chior, cocoșat, șchiop. Cu multă greutate și cu multă răbdare ajunsese Claude Frolo să-l învețe să vorbească. Dar o

fatalitate era legată de bietul copil găsit. Clopotar fiind la Notre Dame, la vârsta de paisprezece ani, o nouă infirmitate venise să-l desăvârșească; clopotele îi rupseseră timpanul, și el deveni surd. Singura poartă pe care natura i-o mai lăsase larg deschisă asupra lumii se închisese brusc pentru totdeauna.

Închizându-se, ea opri mica rază de lumină și veselie, care plutea în sufletul lui Quasimodo. Sufletul acesta căzu într-o noapte adâncă. Tristețea nenorocitului deveni incurabilă și completă, ca și diformitatea sa. Mai trebuie adăugat că surditatea sa îl făcuse aproape mut. Căci, pentru a nu da ocazie unora să rădă, în momentul când el se văzu surd, hotărî să păstreze tăcerea, tăcere pe care o rupea numai când se afla singur. Își legase de bună voie limba aceea pe care Claude Frolo avusese atâta de furcă ca să o dezlege. De aici rezultă că atunci când nevoia îl constrângea să vorbească, limba sa greoaie era neîndemânatică, ca o poartă ale cărei țâțâni erau ruginite.

Dacă acum am încerca să intrăm în sufletul lui Quasimodo prin scoarța aceea groasă și tare, dacă am putea sonda adâncimile acelei organizări rău făcute, dacă ne-ar fi dat să ne uităm cu o lumânare în spatele acelor organe fără transparență, să explorăm interiorul întunecat al acestei ființe opace, și să aruncăm brusc o lumină puternică, oglindă mișcătoare în acea peșteră, am găsi-o desigur pe nenorocita de ea într-o atitudine umilă, încovoiată și rahitică, ca prizonierii Veneției, care îmbătrâneau închiși într-o cutie de piatră prea joasă și prea scurtă.

Este cert că spiritul se atrofiază într-un corp incomplet. Quasimodo abia simțea mișcându-se în el un suflet făcut după chipul său. Impresiile obiectelor sufereau o refracție foarte mare înainte de a ajunge la gândirea sa. Creierul său era un mediu deosebit; ideile care îl străbăteau ieșeau toate din el sucite. Refracția care provenea era natural divergentă și deviată.

Din cauza aceasta existau mii de iluzii optice, mii de aberații de judecată, mii de îndepărtări în care gândirea sa era când nebună, când idioată.

Primul efect al acestei fatale organizații, era de a-i tulbura privirea pe care o arunca asupra lucrurilor.

Nu pricepea de la ele nici un fel de percepție imediată. Lumea exterioară i se părea cu mult mai îndepărtată decât era în realitate.

Al doilea efect al nenorocirii sale, era că ea îl făcea rău.

Era rău într-adevăr, pentru că era sălbatic; și era sălbatic pentru că era urât. Era o logică în natura sa, ca și în a noastră.

Forța sa, așa de extraordinar dezvoltată, era o cauză în plus a răutății sale. *Malus puer robustus**, zice Hobbes.

De altfel, trebuie să recunoaștem, răutatea nu era poate înăscută în el. De la primii săi pași printre oameni, el se simțise, apoi se văzuse huiduit, înjosit, respins. Vorba omenească era pentru el numai bațjocură sau blestem. Mărindu-se, el nu găsisse decât ură în jurul său; și o prinsese căpătând răutatea generală. Ridicase arma cu care fusese rănit.

La drept vorbind, el nu-și întorcea fața decât cu părere de rău spre oameni. Catedrala îl ajungea; ea era populată cu figuri de marmură, regi, sfinți, episcopi, care cel puțin nu-i rădeau în nas și nu aveau pentru el decât o privire liniștită și binevoitoare. Celelalte statui, ca și cele ale monștrilor și dracilor, nu aveau ură contra lui Quasimodo, el le semăna prea mult pentru a-l urî. Ele își băteau joc mai degrabă de ceilalți oameni. Sfinți erau amicii lui și îl binecuvântau; monștrii erau prietenii lui și îl apărau. De aceea el își deschidea deseori sufletul în fața lor și petrecea câteodată ceasuri întregi stând pe vine în fața vreuneia dintre statuile acelea și vorbind singur cu ea. Dacă apărea cineva, fugea ca un amant surprins în timpul serenadei sale.

Dar catedrala nu era pentru el numai societatea, ci și întregul univers. Nu visa alte spaliere decât geamurile colorate, altă umbră decât pe cea a frunzișurilor de piatră care se desfășurau încărcate de păsări în stuful capitoliilor saxone, alți munți decât turnurile înalte ale catedralei, alt ocean decât Parisul care văjaia la picioarele lui.

Ceea ce el iubea înainte de orice în edificiul acela părintesc, ceea ce îi deștepta sufletul și îl făcea să-și deschidă sărmanele sale aripi pe care el le ținea strânse într-un mod așa de mizerabil în peștera sa, ceea ce-l făcea câteodată fericit erau clopotele: le iubea, le mângâia, le vorbea, le înțelegea. De la clopotul turnulețului până la clopotul cel mare al Intrării principale, el pe toate le îndrăgea. Clopotele celor două turnuri erau pentru el ca două mari colivii ale unor păsări crescute de el, nu cântau decât pentru el.

Cu toate acestea erau tot clopotele acelea care îl asurziseră, dar inamele îl iubesc adesea mai mult pe copilul care le-a făcut să sufere.

Este adevărat că vocea lor era singura pe care o mai putea auzi; din acest motiv clopotul cel mare era favoritul său. Pe el îl prefera din familia aceea de fete zgomotoase, care se învăteau de colo până colo în jurul lui, în zilele de sărbătoare. Clopotul cel mare se numea Maria; era singur

* Copilul robust este totodată rău. (lat.)

În turnul de la sud alături de sora sa Jacqueline, clopot mai mic, închis într-o colivie mai mică. Acesta din urmă se numea așa după numele soției lui Jean Montague, care îl dăduse bisericii, ceea ce nu-l împiedică să figureze fără cap la Montfaucon. În cel de al doilea turn, se aflau alte șase clopote, și în sfârșit cele mai mici, tot șase la număr, se găseau în clopotnița de deasupra ferestrei, cu clopotul de lemn care nu era sunat decât începând din Joia Mare după prânz până dimineața din ajunul Paștilor. Quasimodo avea deci cincisprezece clopote în haremul său, dar Maria cea mare era favorita.

Nici nu vă puteți face o idee despre bucuria lui în zilele de mare sărbătoare, în momentul când arhidiaconul îi dădea drumul și-i zicea: „Du-te!” El se suia pe scara care ducea la clopot mai repede decât ar fi coborât-o un altul.

Intra răsufilând în camera aeriană a clopotului cel mare, îl privea un moment cu dragoste, apoi îi adresa încet cuvinte și îl mângâia ca pe un cal bun înainte de a face un drum lung; îl plângea pentru osteneala pe care avea să o îndure.

După aceste prime mângâieri, striga ajutoarelor sale, așezate la etajul inferior al turnului, să înceapă. Aceștia se atârnavă de frânghii, scripeții țipau și enorma capsulă de metal se mișca încet. Quasimodo, palpitând, îl urmărea cu privirea. Prima lovitură a limbii făcea să se cutremure schela pe care era. Quasimodo vibra cu clopotul. Oah! striga el cu un hohot de râs nebun. În timpul asta mișcarea clopotului se întetea și pe măsură ce el parcurgea un unghi mai deschis, ochiul lui Quasimodo se deschidea din ce în ce mai strălucitor și mai înflăcărat. În sfârșit, legănatul cel mare începea, totul tremura, lemnărie, plumb, pietre, totul mârâia deodată, de la fundație la cunună. Quasimodo mergea fierbând în clocote; el se ducea, venea, tremura împreună cu turnul, din cap până-n picioare. Clopotul, lăsat liber și înfuriat, arăta alternativ celor doi pereți gura lui de bronz, de unde ieșea șuierătura aceea de furtună, care se aude până la patru leghe. Quasimodo se așeza în fața gurii aceleia deschise; se lăsa pe vine, se ridica când clopotul se mișca; plecând, aspira șuieratul acela uimitor, privea rând pe rând piața care furnica la două sute de pași sub el și enorma limbă de aramă care venea din secundă în secundă să-i urle în urechi. Acesta era singurul cuvânt pe care îl auzea, singurul sunet care putea tulbura pentru el liniștea universală. Se mărea auzindu-l, ca o pasăre la soare. Deodată, frenezia clopotului îl cuprindea; privire-i devenea extraordinară; el aștepta clopotul cel mare în trecere, cum păianjenul așteaptă musca, și

se arunca asupra lui orbește. Atunci, agățat deasupra abisului, aruncat în balansarea îngrozitoare a clopotului, el apuca monstru aerian de urechi, îl strângea între genunchii săi, îi dădea pîteni și marea cu toată greutatea corpului său furia clopotului. În acest timp turnul se clătina; el țipa și scârțâia din dinți; părul său roșu se zbârlea, pieptul făcea zgomotul unei foale, ochiul său arunca flăcări, clopotul monstru necheza abia răsuflând sub el, și atunci nu mai era nici clopotul cel mare de la Notre Dame, nici Quasimodo, era un vis, un vârtej, o furtună; un spirit agățat de o crustă zburătoare; un ciudat centaur, jumătate clopot, jumătate om.

Prezența acelei ființe extraordinare făcea să circule în toată catedrala nu știu ce suflu de viață. Părea că pleacă din el, cel puțin așa susțineau supestiunile mulțimii, o emanație misterioasă, care însuflețea toate pietrele de la Notre Dame și făcea să palpите sufletul vechii biserici. Ajungea să se știe că el este acolo pentru ca mulțimii să i se pară că vede trăind și mișcându-se miile de statui ale galeriilor și ale intrărilor. Și la drept vorbind, catedrala părea o creatură supusă și ascultătoare în mâna lui; ea era stăpînită de Quasimodo ca de un geniu familiar.

Ai fi zis că el făcea imensul edificiu să respire. Se zărea cu spaimă pe cea mai mare înălțime a unuia dintre turnuri o ființă ciudată, care se suia șerpuind, mergea în patru labe, cobora în afară, deasupra abisului, sărea din colț în colț și se ducea să scormonească vreo gorgoană sculptată: era Quasimodo care-i gonea din cuib pe corbi. Sau se observa în vreun colț întunecos al bisericii un fel de himeră vie, stând pe vine și posomorâtă: era Quasimodo gânditor. Altădată se vedea sub un clopot un cap enorm și un pachet de membre dezordonate, balansându-se cu furie la capătul unei frânghii: era Quasimodo care suna vecernia sau angelus. Adesea, noaptea, vedeai rătăcind o formă hidoasă pe slaba balustradă dantelată care încununează turnurile și înconjoară absida: era iarăși cocoșatul de la Notre Dame. Atunci, spuneau vecinele, toată biserica lua o înfățișare oarecum fantastică, supranaturală, îngrozitoare; ochi și guri se deschideau ici și colo; se auzeau câinii, șerpii și monștrii de piatră, care veghează zi și noapte cu gâtul întins și cu gura deschisă, în jurul monstruoasei catedrale. Dacă era într-o noapte de Crăciun, când clopotul cel mare, care părea că horcăie, îi chema pe credincioși la slujba de la miezul nopții, era un astfel de aer răspândit peste întunecata fațadă încât ai fi zis că intrarea cea mare înghițea mulțimea și rozeta o privea. Și toate acestea se întâmplau din cauza lui Quasimodo. Egiptul l-ar fi luat drept zeul acestui templu; evul mediu îl credea demonul său; el îi era de fapt sufletul.

Astfel încât pentru cei care știau că Quasimodo a existat, Notre Dame este astăzi pustiu, neînsuflețit, mort; se simte că a dispărut ceva din el. Edificiul acela imens este gol. Este asemeni unui schelet pe care sufletul l-a părăsit. Este ca un craniu pe care se văd încă găurile pentru ochi, dar care nu mai are priviri.

IV CÂINELE ȘI STĂPÂNUL SĂU

Exista totuși o creatură omenească pe care Quasimodo o scutea de răutatea și ura sa față de celelalte și pe care o iubea tot atât de mult, mai mult poate decât catedrala: această ființă era Claude Frollo.

Lucru se înțelege. Claude Frollo îl culesese, îl adoptase, îl hrănise, îl crescuse. Când era mic de tot, între picioarele lui Claude Frollo avea obiceiul să se refugieze când câinii și copiii lătrau după el. Claude Frollo îl învățase să vorbească, să citească, să scrie; Claude Frollo, în sfârșit, îl făcuse clopotar. Ori a-i da clopotul cel mare lui Quasimodo, înseamnă a-i da lui Romeo pe Julieta.

De aceea și recunoștința lui Quasimodo era adâncă și fără margini, și cu toate că fața tatălui său adoptiv era adesea întunecată și severă, cu toate că vorba-i era de obicei scurtă, aspră, poruncitoare, niciodată recunoștința aceea nu se desminșe. Arhidiaconul avea în Quasimodo sclavul cel mai supus, valetul cel mai docil, câinele cel mai atent. Când sărmanul clopotar devenise surd, se stabilise între el și Claude Frollo o limbă a semnelor, misterioasă și înțeleasă numai de ei doi. Astfel încât arhidiaconul era singura ființă omenească cu care Quasimodo comunica. El nu era în legătură pe lumea asta decât cu două lucruri: Notre Dame și Claude Frollo.

Nimic nu se compara cu influența arhidiaconului asupra clopotarului, și cu dragostea clopotarului pentru arhidiacon. Ar fi ajuns un semn al lui Claude și ideea de a-i face plăcere, pentru ca Quasimodo să se arunce din înălțimea turnurilor lui Notre Dame. Era un lucru neînsemnat toată forța aceea fizică a lui Quasimodo, dezvoltată așa de extraordinar și pusă orbește de el la dispoziția altuia. Era fără îndoială în faptul acesta devotamentul final, dragostea de animal; era de asemenea fascinația exercitată de un spirit asupra altui spirit. Era o sărmană și neîndemânatică organizație, care stătea cu capul aplecat și cu ochii rugători în fața unei inteligențe înalte și adânci, puternice și superioare. Era recunoștința împinsă la limita sa extremă încât nu știm cu ce am

putea să o comparăm. Virtutea aceasta nu este dintr-aceea ale căror cele mai frumoase exemple să se găsească printre oameni.

Vom spune, deci, că Quasimodo îl iubea pe arhidiacon cum niciodată un câine sau un cal nu l-a iubit pe stăpânul său.

V

URMARE LA CLAUDE FROLLO

În 1482, Quasimodo avea aproape douăzeci de ani, Claude Frollo aproape treizeci și șase. Unul crescuse, celălalt îmbătrânise.

Claude Frollo nu mai era simplu școlar al liceului Torehi, gingașul protector al unui mic copil, tânărul și visătorul filozof care știa foarte multe lucruri și care ignora multe în privința lor. Era un preot auster, grav și posac, un pastor de suflete: domnul arhidiacon de Josas, al doilea acolit al episcopului, având în mâinile sale cele două decanate de Montlhery și de Châteaufort și o sută șaptezeci și patru de preoți rurali. Era un personaj impunător și posac, în fața căruia tremurau copiii din cor, confrății de la Saint Augustin și clericii de la Notre Dame, atunci când el trecea încet pe sub înaltele ogive ale corului, maiestuos, gânditor, cu brațele încrucișate și cu capul așa de plecat pe pieptul său încât nu i se vedea în față decât marea sa frunte cheală.

Claude Frollo nu părăsise însă nici știința, nici educația tânărului său frate, aceste două ocupații ale vieții lui. Dar, cu vremea, se amestecase oarecare amărăciune în aceste dulci lucruri. Cu vremea, zice Paul Diacre, cea mai bună slănină râncezește. Micul Jehan Frollo, supranumit du Moulin din cauza locului unde fusese alăptat, nu se mărise în direcția pe care Claude vroia să i-o imprime. Fratele cel mare socotea să aibă de-a face cu un elev pios, supus, învățat, cinstit. Ori, fratele cel mic, precum arborii aceia tineri care înșeală eforturile grădinarului și se întorc cu încăpățănare în partea de unde le vine aerul și soarele, fratele cel mic nu creștea, nu dădea frumoase ramuri stufoase și bogate decât spre partea leneviei, ignoranței și desfrăului. Era un adevărat drac, foarte dezordonat, ceea ce-l făcea pe Claude să încrunte din sprâncene, dar foarte ștrengar și foarte subtil, lucru care îl făcea pe fratele său mai mare să suradă. Claude îl încredințase aceluiași liceu din Torchi, unde el își petrecuse primii ani de studii și reculegere; și era o durere pentru el că sanctuarul acela, odinioară mândrindu-se cu numele de Frollo, era scandalizat astăzi de către un Frollo. Îi făcea cîteodată lui Jehan foarte severe și lungi musurări, pe care acesta le uita repede. La urma urmei, tânărul ștrengar

avea inimă bună, după cum lucrul acesta se vedea în toate comediile. Dar după ce trecea musturarea, el își relua liniștit cursul răzvrătirilor și prostiilor sale. Aici, era un *béjaune* (așa se numeau noi veniți la universitate) pe care el li ocărâse în semn de bună venire; tradiție scumpă, care s-a perpetuat până în zilele noastre. Apoi sosea reclamația că el îndemnase o ceată de școlari, care se năpustiseră asupra unei cârciumi, *quasi classico excitati**, apoi l-au bătut pe cârciumar, „cu bastoane ofensive” și băuseră de veselie până într-atâta încât spărseseră butoaiele de vin din pivniță. Și apoi era un frumos raport în latinește pe care sub-monitorul de la Torchi îl aducea jalnic lui dom Claude cu nota aceea dureroasă: *Rixa, prima causa vinum oplinum potatinus***. În sfârșit, se spunea, lucru grozav la un copil de șaisprezece ani, că desfrânarea sa îl ducea deseori până în strada de Glatigny.

Din cauza tuturor acestor fapte, Claude, mâhnit și descurajat în afecțiunile sale omenești, se aruncase cu mai multă furie în brațele științei, sora aceea care cel puțin nu-i va râde în nas și care plătește întotdeauna, cu toate că într-o monedă câte odată puțin cam găurită, îngrijirile care i s-au dat. Deveni din ce în ce mai savant, și în același timp, printr-o consecință naturală, din ce în ce mai aspru ca preot, și din ce în ce mai trist ca om. Există pentru fiecare dintre noi paralelisme între inteligența noastră, moravurile și caracterul nostru, care se dezvoltă fără discontinuitate, și nu se rup decât în marile tulburări ale vieții.

Cum Claude Frollo parcursese încă din tinerețe cercul aproape întreg al cunoștințelor omenești pozitive, exterioare și licite, era silit să meargă mai departe și să caute altă hrană activității nesătule a inteligenței sale. Anticul simbol al șarpelui care își mușcă coada se potrivește mai cu seamă științei. Se pare că Claude Frollo îl simțise. Mai multe persoane serioase afirmă că după ce epuizase *fas*-ul științei omenești, el îndrăznise să pătrundă în *nefas**. El, se zice, gustase succesiv toate fructele arborelui inteligenței și, fie din foame, fie din dezgust, ajunsese să muște din fructul oprit. Luase loc, rând pe rând, după cum cititorii noștri au văzut, la conferințele teologilor de la Sorbona, la adunările artiștilor asemenea cu Saint Martin, la congregațiile medicilor din Notre Dame, *ad cupam Nostrae Domina*; toate mâncărurile permise și aprobate pe care cele

* Ca întârâtați de un semnal. (lat.)

** Băutura fără măsură este prima cauză a încăierării. (lat.)

***Fas – Ceea ce zeii îngăduie; Nefas – Ceea ce nu este permis de către zei. (lat.)

patru mari bucătării numite cele patru facultăți puteau să le gătească și să le servească unei inteligențe, el le mâncase și dezgustul îi venise înainte de a se sătura; atunci, el săpase mai înainte, mai jos, dedesubtul acelei științe sfârșite, materială și liniștită; își ridicase poate sufletul și se așezase în peșteră la masa aceea misterioasă a alchimistilor, a astrologilor, a hermiticilor, căreia Averroés, Guillaume de Paris și Nicolas Flamel îi țin capul în evul mediu și care se prelungește în Orient, la lumina candelabrului cu șapte brațe, până la Solomon, Pytagora și Zoroastru.

Aceasta era cel puțin ceea ce credea, pe drept sau pe nedrept.

Sigur este că arhidiaconul vizita adesea cimitirul Des Saints Innocents, unde tatăl și mama sa fuseseră îngropați, este adevărat, cu celelalte victime ale ciumei din 1466, dar el părea cu mult mai credincios crucii de pe mormântul lui Nicolas Flamel și a lui Claude Pernelle, construit alături.

Sigur este că fusese văzut adeseori mergând de-a lungul străzii des Lombards și intrând pe furiș într-o mică casă, care făcea colțul între strada scriitorilor și strada Marinvault. Aceasta era casa pe care Nicolas Flamel o construise și în care murise pe la 1417, și care era pustie de atunci, începând să cadă în ruină, atât de mult hermiticii și suflătorii din toate țările îi tociseră pereții numai gravându-și numele. Câțiva vecini afirmau chiar că văzuseră odată, printr-o răsuflătoare de pivniță, pe arhidiaconul Claude săpând, răscolind și scormonind pământul din cele două pivnițe, ai căror stâlpi ai scării fuseseră mângâiați cu versuri și hieroglife de însuși Nicolas Flamel. Se credea că Flamel îngropase piatra filozofală în pivnițele sale, și alchimisti, timp de două secole, de la Magistri până la părintele Pacifique, toți au răscolit solul lor, până când casa, așa îngrozitor scormonită și scotocită s-a dărâmat sub picioarele lor.

Sigur este că arhidiaconul fusese cuprins de o pasiune ciudată pentru intrarea simbolică a lui Notre Dame, pagina aceea de carte fermecată scrisă în piatră de către episcopul Guillaume de Paris, care a fost afurișit desigur pentru că pusese un așa de drăcesc frontispiciu sfântului poem, pe care-l cântă veșnic restul edificiului. Arhidiaconul Claude era bănuیت de asemenea că aprofundase colosul sfântului Cristophe, statuia aceea lungă și enigmatică care se înălța atunci la intrarea pieței în fața bisericii, și pe care poporul o numea în batjocură Monsieu Legris. Dar ceea ce toată lumea putuse să observe, erau nesfârșitele ceasuri pe care le petrecea adesea, așezat pe parapet, contemplând statuile intrărilor, examinând când pe fecioarele nebune cu lămpile lor răsturnate, când pe fecioarele înțelepte cu lămpile lor

drepte; altă dată, calculând unghiul privirii corbului acela care se află la intrarea din stânga și care privește în biserică un punct misterios, unde este cu siguranță ascunsă piatra filozofală, dacă ea nu se afla în pivnița lui Nicolas Flamel. Să o spunem în treacăt, avea o soartă ciudată biserica Notre Dame în epoca aceea, ca să fie astfel iubită în două moduri deosebite și cu atâta evlavie de două ființe așa de diferite, de Claude Frolo și de Quasimodo, iubită de către unul, un fel de jumătate om, instinctiv și sălbatic, pentru frumusețea sa, pentru statura sa, pentru armoniile care se înalță din mărețul său ansamblu; iubită de către celălalt, imaginație savantă și pasionată, pentru însemnătatea sa, pentru născocirea sa, pentru înțelesul pe care-l cuprinde, pentru simbolul împrăștiat sub sculpturile fațadei sale, într-un cuvânt pentru enigma pe care ea o pune veșnic inteligenței.

Sigur este, în sfârșit, că arhidiaconul își aranjase într-unul dintre cele două turnuri care privesc spre piața Grevei, lângă colivia clopotelor, o mică celulă foarte secretă, unde nimeni nu intra, nici chiar episcopul, se spunea, fără consimțământul său. Celula aceea fusese făcută aproape în vârful turnului, printre cuiburile de corbi, de către episcopul Hugo de Besançon, care fusese vrăjit de priveliștea oferită de acolo. Ceea ce cuprindea celula aceea, nimeni nu știa; dar se văzuse adesea de pe prundurile din Terrain, noaptea, la o mică fereastră ce se afla în spatele turnului, apărând, dispărând și reapărând, la intervale scurte și egale, o lumină roșie intermitentă, ciudată, care părea că urmează inspirațiile abia răsuflând ale unei foale și venind mai curând de la o flacără decât de la o lumină. În umbră, la înălțimea aceea, lucrul acesta făcea un efect ciudat; și femeile simple ziceau: „Iată pe arhidiaconul care suflă! Acolo sus licărește iadul!”

La urma urmei acestea nu erau dovezi de vrăjitorie; dar era destul fum pentru a dovedi focul și arhidiaconul avea un renume îngrozitor. Noi trebuie să spunem că științele Egiptului, că necromancia, că magia, chiar cea mai albă și nevinovată, nu aveau dușman mai îngrozitor, denunțator mai nemilos în fața domnilor din oficialitatea lui Notre Dame. Că acesta era făcut din sinceră onoare sau dintr-un joc jucat de hoț, care strigă: „Hoțul!” nu se știe. Lucrul acesta nu împiedica pe arhidiacon să fie considerat de către capetele învățate ale adunării canonicilor drept un suflet aventurier în vestibulul infernului, pierdut în peșterile cabalei, pipăind prin întunericul științelor oculte. Poporul nu se înșela nici el în această privință, mai cu seamă acei care aveau puțină pătrundere. Quasimodo trecea drept dracul; Claude Frolo

drept vrăjitorul. Era evident că clopotarul trebuia să servească pe arhidiacon un timp hotărât, după care avea să-i ia sufletul ca plată. De aceea arhidiaconul, cu toată austeritatea excesivă a vieții sale, nu se bucura de stima sufletelor bune și nu se găsea vreun nas de credincioasă, oricât ar fi fost de neexperimentată, care să nu fi mirosit că el era vrăjitor.

Și dacă, îmbătrânind, se formaseră prăpăstii în știința sa, se formaseră și în inima sa.

Cel puțin asta erai îndreptățit să crezi examinându-i figura aceea pe care nu i se vedea strălucind sufletul său printr-un nor întunecat. De ce avea fruntea aceea lată și cheală, capul totdeauna plecat, pieptul acela mereu mișcat de suspine?

Ce gând ascuns făcea să suradă gura sa cu atâta amărăciune, chiar în momentul când sprâncenele sale se apropiau ca doi tauri, care se pregătesc de luptă? Pentru ce restul părului era așa de încărunțit? Care era focul acela interior, care izbucnea câteodată în privirea sa, în așa fel încât ochiul său părea o gură scobită într-un cuptor?

Simptomele acestea ale unei violente preocupări morale ajunseseră cu deosebire la un mare grad de intensitate în epoca în care se petrece istoria aceasta. De multe ori, câte un copil din biserică fugise speriat de a fi găsit singur în biserică, așa ciudată și de bătătoare la ochi îi era privirea. De multe ori, în cor, la ora rugăciunii, vecinul său îl auzise amestecând în plin cântec paranteze neînțelese. De multe ori, spălătoreasa de la Terrain, însărcinată să „spele capitolul”, observase, nu fără spaimă, urme de unghii și de degete crispate în stiharul domnului arhidiacon de Josas.

De altminteri, el era din ce în ce mai sever și nu fusese niciodată mai vrednic. Din cauza funcției, cât și din cea a caracterului, el se ținuse întotdeauna departe de femei; părea că le urăște mai mult ca niciodată.

Simpla fășăitură a unei fuste de mătase făcea să-i cadă bonetul pe ochi. Era în privința aceasta așa de auster și de rezervat, încât când doamna de Beaulieu, fiică a regelui, veni, în luna lui decembrie 1481, să viziteze Mănăstirea Notre Dame, el se opusese intrării ei, amintind episcopului statutul Cărții Negre, datat din ajunul lui Saint Barthélemy din 1334, care interzice intrarea oricărei femei în mănăstire „orice, babă sau tânără, stăpână sau fată în casă”. Ceea ce îl silise pe episcop să-i citească ordonanța trimisului Papei, Odo, care face excepție anumitor doamne mari, *aliquae magnates mulieres, quae sine scandalo*

*vitari non possunt**. Și încă și atunci arhidiaconul protestă, obiectând că ordonanța trimisului Papei, care era datată din 1207, era anterioară cu o sută douăzeci și șapte de ani Cărții Negre, și prin urmare abrogată de fapt prin ea. Și el refuzase să apară în fața prințesei.

Se observă apoi că oroarea sa pentru egiptence și țigănci părea că se mărește de câțva timp. El ceruse episcopului să dea un edict care să oprească pe boeme să cânte și să danseze în piața din fața bisericilor și făcea cercetări tot de atunci prin afișele tribunalului, pentru a aduna cazurile de vrăjitori și vrăjitoare condamnate la moarte prin foc și spânzurătoare pentru complicitate la vrăjitorie cu țapi, scroafe și capre.

VI NEPOPULARITATE

Arhidiaconul și clopotarul, noi am mai spus-o, nu erau iubiți de către mulțime și de către poporul din împrejurimile catedralei. Când Claude și Quasimodo ieșeau împreună, și aceasta se întâmpla foarte des, când erau văzuți traversând împreună străzile răcoroase, strâmte și întunecate ale adunării Notre Dame, multe cuvinte răutăcioase, multe tonuri ironice, multe glume insultătoare îi agasau pe drum, afară numai dacă Claude Frollo, ceea ce se întâmpla rareori, nu mergea cu capul drept și ridicat, arătându-și fruntea severă și austeră glumeților incremenți.

Amândoi erau în cartierul lor ca „poetii” despre care vorbește Regnier:

Tot felul de oameni merg în urma domnilor poeți,

Precum în urma vulturilor țipă nemernicii ereți.

Câteodată aveau parte de vreun copil drăcos, care își risca pielea și oasele pentru a avea plăcerea de neuit de a înfige un ac în cocoașa lui Quasimodo. Se mai întâmpla ca vreo frumoasă fată tânără, stângăriță și mai obraznică decât ar fi trebuit, atingea roba neagră a preotului, cântându-i în nas cântecul batjocoritor: „Poznă, poznă, dracul este prins.” Altădată, un grup de bătrâne înșirate și stând pe vine ascunse pe treptele vreunei tinde, mărăiau zgomotos când treceau arhidiaconul și clopotarul, și le aruncau această înjurătură de bună venire: „Hm! Iată unul care are sufletul făcut după cum are celălalt trupul!” Sau era vreo

* Anumite femei din familii înalte, a căror intrare nu poate fi oprită fără scandal. (lat.)

ceată de școlari și de pierde-vară care se jucau și care se ridicau cu toți și îl salutau în stil clasic, cu vreo huiduială în latinește: *Eiattia! Claudius cum claudus!***

Dar de cele mai multe ori, insulta trecea neobservată de către poet și de către clopotar. Pentru a auzi toate lucrurile acelea grațioase, Quasimodo era prea surd și Claude prea visător.

CAPITOLUL CINCI

I

ABBAS BEATI MARTINI.

Renumele lui dom Claude se dusese departe, aproape cam de la epoca când el refuză de a o vedea pe doamna de Beaulieu, o vizită a cărei amintire el o purtă multă vreme.

Era într-o seară; tocmai se retrăsese după oficierea slujbei în celula sa canonicală din mănăstirea Notre Dame. Aceasta, în afară de câteva fiole de sticlă aruncate într-un colț și pline cu un praf semănând foarte mult cu praful de proiectat, și care te făceau destul de bănuitor, nu oferea nimic ciudat sau misterios. Se aflau, într-adevăr, ici și colo câteva inscripții pe perete, dar acestea erau doar simple sentințe ale științei, scoase din autorii buni.

Arhidiaconul tocmai se așezase, la lumina a trei becuri de aramă, în fața unei mese dulap încărcată cu manuscrise. Stătea cu cotul rezemat pe cartea deschisă a lui Honorius d'Antim, *De predestinatione et libero arbitrio***, și foiletona gândindu-se adânc un *in folio* imprimat, pe care îl adusese, singurul produs al tiparului pe care îl cuprindea celula sa. În mijlocul reveriei sale, cineva bătu la ușă.

— Cine este acolo? strigă savantul cu tonul grațios al unui dog fălmând, pe care îl deranjezi de la osul său.

O voce răspunse din afară:

— Amicul dumneavoastră Jacques Coictier.

El se duse să deschidă.

Era într-adevăr medicul regelui; un personaj de vreo cinci zeci de

* Claudius cu șchiopul. (claudus în limba latină înseamnă șchiop, incomplet; de aici jocul de cuvinte.)

** Despre predestinare și liberul arbitru. (lat.)

ani, a cărei înfățișare aspră nu era îndreptată decât de o privire vicleană.

Un alt om îl însoțea. Amândoi purtau robe cafenii, cu blană de jder, și încinse cu cordon, cu un bonet din aceeași stofă și de aceeași culoare. Măinile le dispăreau sub manșete, picioarele sub robe, și ochii sub bonete.

— Dumnezeu să-mi ajute, domnilor! zise arhidiaconul introducându-i, nu mă așteptam la o vizită așa de onorabilă la o asemenea oră.

Și pe când vorbea astfel în modul acela grațios, plimba de la medic la însoțitorul acestuia o privire neliniștită și cercetătoare.

— Nu este niciodată prea târziu pentru a vizita un savant așa de mare ca dom Claude Frollo de Tirechappe, răspunse doctorul Coictier, al cărui accent francez-comtez făcea ca toate frazele sale să fie târăgănate cu majestuozitatea unei robe cu coadă.

Atunci începu între medic și arhidiacon una din introducerile acelea de urare, care precedau în epoca aceea, după obicei, orice conversație între savanți și care nu-i împiedica să se deteste în modul cel mai cordial cu putință. De altfel, tot așa este și astăzi; orice gură de savant care laudă alt savant este un vas de fieră îndulcită cu miere.

Felicitările lui Claude Frollo adresate lui Jacques Coictier se raportau mai cu seamă la anumite avantaje lumești, pe care medicul știuse să le scoată, în cursul carierei sale așa de invidiată, din fiecare boală a regelui, operație a unei alchimii mai bune și mai sigure decât căutarea pietrei filozofale.

— Drept să spun, domnule doctor Coictier, am aflat cu mare bucurie știrea că nepotul dumneavoastră a fost făcut episcop, cucernicul meu senior Pierre Versé. Nu este el episcop d'Amiens?

— Da, domnule arhidiacon; acesta este o grație și o îndurare a lui Dumnezeu.

— Știi că aveai o frumoasă înfățișare, în ziua de Crăciun, în fruntea colegilor de la Camera de Conturi, domnule prezident?

— Vicepreședinte, dom Claude. Vai! Nimic mai mult.

— Unde a ajuns superba dumneavoastră casă din strada Saint André des Arts? Este un Luvru!

— Îmi place foarte mult zarzărul, care este sculptat pe poartă, cu nostimul joc de cuvinte: A l'abri-cotier*.

* La adăpostul coastei; abricotier scris legat înseamnă zarzăr, în limba franceză.

— Vai! maestre Claude, toată zidăria aceasta m-a costat foarte mult. Pe măsură ce casa se clădește eu mă ruinez.

— Dar nu aveți veniturile dumneavoastră de la temniță și de la judecătoria Palatului și venitul tuturor caselor, măcelăriilor, colibelor și maghernișelor de la marginea orașului? Tăta vacii dă lapte destul.

— Moșia mea de Poissy nu mi-a dat nici un venit anul acesta.

— Dar taxele de trecere, de la Trial, de la Saint James, de la Saint Germain en Laye, vă aduc un venit frumos întotdeauna.

— Douăzeci și șase de taleri, și cel puțin nu din cei parizieni.

— Aveți slujba dumneavoastră de consilier al regelui. Leafa vă este fixă.

— Da, confrate Claude, dar blestemata asta de moșie de la Poligny, despre care se spun atâtea, nu-mi aduce nici șazece de taleri de aur pe an.

Era în complimentele pe care arhidiaconul i le adresa lui Jacques Coictier, accentul acela bașjocoritor, înțepat și puțin cam ironic, surâsul acela crud și trist al unui om superior și nenorocit, care își râde un moment, din distracție, de marea prosperitate a unui om ordinar. Celălalt nu observa lucrul acesta.

— Pe legea mea, zise într-un târziu Claude strângându-i mâna, sunt bucuros că vă văd așa de sănătos.

— Mulțumesc, maestre Claude.

— Apropo, exclamă dom Claude, cum merge regescul dumneavoastră bolnav?

— Nu-și plătește îndeajuns medicul, răspunse doctorul aruncând o privire spre tovarășul său.

— Așa credeți, cumetre Coictier? zise însoțitorul.

Cuvintele acestea pronunțate cu tonul mirării și al reproșului, atrase asupra personajului necunoscut atenția arhiepiscopului, care, la drept vorbind, nu se întorsese cu totul spre el nici un moment, de când străinul îi călcase pragul celei sale.

Trebui să intervină în joc miile de motive, pe care le avea de a-l menaja pe doctorul Coictier, a tot puternicul medic al regelui Ludovic al XI-lea, pentru ca el să-l primească însoțit. De aceea figura sa nu avea în ea nimic binevoitor, când Jacques Coictier îi zise:

— Apropo, dom Claude, vă aduc pe un confrate, care a vrut să vă vadă, auzind de renumele dumneavoastră.

— Domnul este un adept al științei? întrebă arhidiaconul, fixând asupra însoțitorului lui Coictier privirea sa pătrunzătoare. El nu găsi sub

sprâncenele necunoscutului o privire mai puțin pătrunzătoare și mai puțin bănuitoare decât a sa.

Acesta era, atât pe cât slaba lumină a lămpii permitea să-ți dai seama, un bătrân în vârstă de șazeci de ani și de talie mijlocie, care părea destul de bolnav și prăpădit. Profilul său, cu toate că făcea parte dintr-o linie burgheză, avea ceva pustnic și sever; ochii săi străluceau sub o arcadă de sprâncene foarte adâncă ca o lumină în fundul unei tinde; și sub bonetul lăsat în jos, care li cădea pe față, se simțea întinzându-se o frunte de geniu.

El se însărcină să răspundă singur la întrebarea arhidiaconului.

— Cucernice, maestre, zise el pe un ton grav, renumele dumneavoastră a ajuns până la mine și eu vreau să vă consult. Eu nu sunt decât un sărman gentilom din provincie, care se prosternează în fața savanților. Trebuie să-mi cunoașteți numele. Mă numesc cumătrul Tourangeau.

— Ciudat nume pentru un gentilom! se gândi arhidiaconul. Cu toate acestea se simțea în fața a ceva puternic și serios. Instinctul înaltei sale inteligențe îl face să ghicească o inteligență nu mai mică decât a sa sub bonetul îmblănit al cumătrului Tourangeau.

Se așezase posac și tăcut pe marele său fotoliu, cotul își reluă locul său obișnuit pe masă și fruntea în mână. După câteva momente de gândire, el făcu semn celor doi vizitatori să se așeze și se adresă lui Tourangeau.

— Veniți să mă consultați, maestre, și despre ce știință?

— Prea cucernice, răspunse cumnatul Tourangeau, eu sunt bolnav, foarte bolnav. Se spune că sunteți un mare Esculap, și am venit să vă cer un sfat medical.

— Medicină! zis arhidiaconul ridicând capul. Păru că se reculege un moment și reluă: Cumetre Tourangeau, dacă așa vă numiți, întoarceți capul, și veți găsi răspunsul meu scris gata pe zid.

Cumătrul Tourangeau întoarse capul și citi, deasupra capului său, inscripția gravată pe zid: „medicina este fiica visurilor” Jamblique.

În timpul acesta doctorul Coictier auzise întrebarea însoțitorului cu o ciudă pe care răspunsul lui dom Claude o mărise și mai mult. El se aplecă la urechea cumătrului Tourangeau, și zise, destul de încet, pentru a nu fi auzit de arhidiacon:

— Vă prevenisem că este un nebun. Dumneavoastră ați dorit să-l vedeți.

— S-ar putea prea bine ca nebunul ăsta să aibă dreptate, doctore

Jacques! răspunse cumătrul cu același ton și cu un surâs amar.

— Cum aveți plăcere, replică Coictier cam supărat. Apoi, adresându-se arhidiaconului:

— Sunteți repede la lucru, dom Claude și nu sunteți deloc împiedicat de Hipocrate, după cum o maimuță nu este împiedicată de o alună. Medicina un vis! Nu știu dacă farmacologii și măștrii medicinei nu vor fi lovit cu pietre, dacă s-ar fi aflat aici. Așadar, negați influența filtrelor asupra sângelui, pe a alifilor asupra cărnii! Negați influența acelor eterne farmacii a florilor și a metalelor, care se numește lume, făcută anume pentru acel etern bolnav, care se numește om.

— Eu nu tăgăduiesc, zise rece dom Claude, nici puterea farmaciei, nici că cineva este bolnav, eu tăgăduiesc puterea medicului.

— Așadar, nu este adevărat, reluă Coictier cu însuflețire, că guta este o pectingine înăuntrul corpului, că se poate vindeca o rană de glonț dacă se pune pe ea un șoarece fript, că un sânge tânăr transfuzat în mod convenabil redă tinerețea venelor bătrâne, nu este adevărat că doi cu doi fac patru și că emprostathonos-ul succedă opistathonos-ului?

Arhidiaconul răspunse fără să se emoționeze:

— Sunt anumite lucruri despre care eu am o anumită părere.

Coictier se făcu roșu de mânie.

— Ei, bunul meu Coictier, nu vă supărați, zise cumătrul Tourangeau, domnul arhidiacon este prietenul nostru.

Coictier se liniști mormăind încet:

— La urma urmei, acesta este un nebun.

— Pe legea mea, maestre Claude, reluă cumătrul Tourangeau după o pauză, mă incurcați foarte mult. Eu doream să vă cer două consultații, una în privința sănătății mele, cealaltă în privința soartei mele.

— Domnule, reluă arhidiaconul, dacă pentru aceasta ați venit, ați fi făcut mai bine să nu vă osteniți să suiți scara până aici. Eu nu cred în medicină; și nici în astrologie.

— Adevărat? întrebă cumătrul mirat.

Coictier râdea cu un râs sălit.

— Vedeți bine că este nebun, zise încet de tot cumătrului Tourangeau. El nu crede în astrologie!

— Mijlocul de a imagina, urmă dom Claude, că fiecare rază de stea este un fir care este agățat de capul unui om!

— Și în ce credeți atunci? exclamă cumătrul Tourangeau.

Arhidiaconul rămase într-un moment nehotărât, apoi un surâs trist îi apăsă pe față, care părea că deznințe răspunsul său:

— *Credo in Deum.* *

— *Dominum nostrum* **, adăugă cumătrul Tourangeau făcându-și semnul crucii.

— *Amen*, zise Coictier

— Cucernice maestre, reluă cumătrul, sunt foarte încântat de a vă vedea având o religie așa frumoasă. Dar, savant mare cum sunteți, sunteți oare până într-atâta încât să nu mai credeți în știință?

— Nu, zise arhidiaconul apucând de braț pe cumătrul Tourangeau și un fulger de entuziasm se văzu în privirea sa întunecată, nu, eu nu neg știința. Nu m-am târât așa de mult timp pe burtă și cu unghiile în pământ printre nenumăratele galerii ale peșterii, fără de a zări, departe în fața mea, la capătul întunecoasei galerii, o lumină, o flacără, ceva, reflexul fără îndoială al strălucitorului laborator central, unde suferinzii și înțelepții l-au surprins pe Dumnezeu.

— Și în sfârșit, întrerupse Tourangeau, ce lucru îl socotiți adevărat și sigur?

— Alchimia.

Coictier sări în sus.

— Pe legea mea, dom Claude, alchimia are dreptatea ei fără îndoială; dar pentru ce să defăimați medicina și astrologia?

— Neant este știința umană! Neant este știința cerului! zise arhidiaconul cu putere.

— Aceasta înseamnă să treci repede de la Epidaurus la Chaldée, răspunse medicul rânjind.

— Ascultați, domnule Jacques. Ceea ce am spus am spus cu credință. Eu nu sunt medic al regelui și maiestatea sa nu mi-a dat grădina Dédalus pentru a observa din ea constelațiile. Nu vă supărați și ascultați-mă. Ce adevăr ați scos, nu zic de medicină, care este ceva prea empiric, ci din astrologie? Citați-mi puterea bonstrophedon-ului vertical, rezultatele numărului zeruph și cele ale numărului zephirod.

— Veți nega oare, zise Coictier, puterea simpatică a clavicelui și din care derivă cabalistica?

— Eroare, domnule Jacques! Niciuna din formulele dumneavoastră nu duce la realitate; pe când alchimia are descoperirile sale. Veți contesta, oare, rezultate ca acestea? Gheață închisă sub pământ de mii

* Cred în Dumnezeu. (lat.)

** Stăpânul nostru. (lat.)

de ani se transformă în cristal de stâncă. Plumbul este cel mai bătrân dintre metale. (Căci aurul nu este un metal, aurul este lumina). Plumbului nu-i trebuie decât patru perioade de câte două sute de ani fiecare pentru a trece succesiv din starea de plumb în starea de arsenic roșu, din arsenic roșu în cositor, din cositor în argint. Sunt acestea fapte reale? Dar a crede în claviculă, în luna plină și în stele, este tot așa de caraghios ca și cum ai crede, împreună cu locuitorii din Grand Cathay*, că grangurul se schimbă în țap și boabele de grâu în pește din genul cyprin**!

— Eu am studiat hermetica, exclamă Coitier, și afirm...

Iutele arhidiacon nu-l lăsă să sfârșească.

— Și eu am studiat medicina, astrologia și hermetica. Numai aici se află adevărul (pe când vorbea astfel, el luase de la dulap o fiolă cu praful acela pe care noi tocmai am vorbit mai sus), numai aici este luminal! Hipocrate este un vis; Urania, este un vis; Hermes, este o gândire. Aurul, este soarele; a face aur înseamnă a fi Dumnezeu. Iată unica știință. Eu am aprofundat medicina și astrologia, după cum vă spun! neant! neant! Corpul omenesc, întuneric; aștrii, întuneric!

Și recăzu pe fotoliul său într-o atitudine impunătoare și inspirată. Cumătrul Tourangeau îl observa în tăcere, Coitier se silea să zâmbească; ridică ușor din umeri și repetă încet: Un nebun!

— Și, zise deodată Tourangeau, ținta uimitoare, ai atins-o? Ai făcut aur?

— Dacă eu aș fi făcut aur, răspunse arhidiaconul articulând încet cuvintele ca un om care se gândește, regele Franței s-ar numi Claude și nu Louis.

Cumătrul încrunță din sprâncene.

— Dar ce tot spun eu? reluă dom Claude cu un zâmbet de dispreț. La ce mi-ar trebui tronul Franței, când eu aș putea să reclădesc imperiul Orientului!

— Foarte bine! zise cumătrul.

— Oh! sărmanul nebun! murmură Coitier.

Arhidiaconul urmă, părând că nu mai răspunde decât gândurilor sale.

* Denumirea medievală a Chinei.

** Subordinul Cyprinoidea, cuprinzând aproape toți peștii de apă dulce ovipari (care se înmulțesc prin icre), și al cărui nume este dat de principalul său reprezentant, crapul – *Cyprinus carpio*.

— Dar nu, eu scormonesc încă; eu îmi zgâriu fața și genunchi de pietrele căilor subterane. Eu întrevăd, eu nu contemplu! Eu nu citesc, eu silabisesc!

— Și când veți ști să citiți, întrebă cumătrul, veți ști să faceți aur?

— Cine se îndoieste despre lucrul acesta? zise arhidiaconul.

— În cazul acesta, Fecioara Maria știe că eu am mare nevoie de bani și aș dori mult să învăț să citesc cărțile dumneavoastră.

— Spuneți-mi, cucernice maestre, știința dumneavoastră nu este inamică sau neplăcută Fecioarei Maria?

La întrebarea aceasta a cumătrului, dom Claude se mulțumi să răspundă cu o măreție liniștită:

— Arhidiaconul cui sunt?

— Acesta este adevărat, maestre. Ei bine, ați dori să mă inițiați? Faceți-mă să silabisesc împreună cu dumneavoastră.

Claude luă atitudinea majestuoasă și pontifică a lui Samuel.

— Bătrâne, este nevoie de ani mai mulți decât mai aveți dumneavoastră de trăit, pentru a întreprinde călătoria aceasta printre lucrurile misterioase. Capul vă este foarte încărunit! Cineva nu intră în peșteră decât având părul negru și nu iese decât cu părul alb.

Știința știe bine ea singură să stabilească, să vestejească și să usuce fețe omenesti; ea nu are nevoie ca bătrânețea să-i aducă fețe zbârcite gata. Și dacă, cu toate acestea, aveți dorința de a vă face discipolul ei la vârsta dumneavoastră și de a descifra alfabetul îngrozitor al înțelepților, veniți la mine, foarte bine, voi încerca. Eu nu vă voi spune dumneavoastră, un sărman bătrân, să vă duceți să vizitați camerele mortuare ale piramelor despre care vorbește unchiul Hérodote, nici turnul de cărămidă al Babilonului, nici imensul sanctuar de marmură albă al templului indian din Eklinga. Eu nu am văzut, ca și dumneavoastră, zidăriile chaldeene construite după forma sfântă a lui Sikra, nici templul lui Solomon, care s-a distrus, nici porțile de piatră ale mormântului regilor din Israel, care s-au sfărâmat. Noi ne vom mulțumi cu fragmente din cartea lui Hermès, pe care o avem aici. Eu nu voi explica statuia sfântului Christophe, simbolul semănătorului și pe acela al celor doi îngeri, care se găsesc la intrarea de la Saint Chapelle, și dintre care unul are un braț într-un vas și celălalt într-un nor gros...

Aici, Jacques Coitier, căruia răspunsurile repezi ale arhidiaconului îi închiseseră gura, începu din nou și îl întrerupse cu tonul triumfător al unui savant, care îndreaptă pe un altul:

— *Erra, amici Claudi**. Simbolul nu este număr. Luați pe Orfeu drept Hermés.

— Dumneavoastră vă înșelați, răspunse grav arhidiaconul. Dedalus este temelia; Orfeu este zidul; Hermés este edificiul, este totul. Veți veni când veți voi, urmă el întorcându-se spre Tourangeau, eu vă voi arăta bucațele de aur rămase în fundul creuzetului lui Nicolas Flamel și la veți compara cu aurul lui Guillaume de Paris. Eu vă voi învăța virtuțile ascunse ale cuvântului grecesc *peristêra*. Dar înainte de orice vă voi face să citiți literele de marmură ale alfabetului, paginile de granit ale cărții. Vom merge de la intrarea episcopului Guillaume și a lui Saint Jean la Rond la Saint Chapelle, apoi la casa lui Nicolas Flamel din strada Marivault, la mormântul său, care se află în Saint Innocents, la cele două

* Greșală, prietene Claude. (lat.)

spitale ale sale din strada Montmorency. Vă voi face să citiți hieroglifile cu care sunt acoperite cele patru porți mari de fier ale intrării spitalului Saint Gervais și ale străzii de la Ferronnerie. Vom mai silabisi împreună fațadele lui Saint Crôme, lui Saint Geneviève des Ardents, lui Saint Martin, lui Saint Jacques de la Boucherie...

De mult Tourangeau, oricât de inteligentă era privirea sa, părea că nu-l mai înțelege pe dom Claude. El îl întrerupse.

— Pe legea mea! Dar ce fel de cărți aveți?

— Iată una, zise arhidiaconul.

Și deschizând fereastra celulei, el arătă cu degetul imensa biserică Notre Dame, care, apărând pe un cer înstelat cu cele două turnuri ale sale, cu coastele sale de piatră și cu țeasta sa uriașă, părea un sfînx enorm cu două capete așezat în mijlocul orașului.

Arhidiaconul privi câteva momente în tăcere giganticul edificiu, apoi întinzând cu un suspin mâna dreaptă spre cartea tipărită care era deschisă pe masă, și arătând cu mâna stângă spre Notre Dame, el plimbă o privire tristă de la carte la biserică:

— Vai! zise el, aceasta o va ucide pe aceea.

Coitier, care se apropiase de carte cu grabă, nu se putu stăpâni să nu exclame:

— Heil! Dar ce se află așa de temut în cartea aceasta: *Glossa in Epistolas d. Pauli. Nurembergus Antoniu Koburger 1474*. Aceasta nu este ceva nou. Este o carte de Pierre Lombard, maestrul sentințelor. Oare pentru că ea este imprimată?

— Ați spus-o, răspunse Claude, care părea cufundat într-o adâncă meditație, sprijinindu-și indexul îndoit pe în folio, a ieșit din tipografia vestită din Nürenberg. Apoi el adăugă cuvintele acestea misterioase:

— Vai! Vai! Lucrurile cele mici înving pe cele mari; un dinte învinge o masă. Guzganul Nilului omoară crocodilul, sabia omoară pe balenă, cartea va omori edificiul!

Stingerea fu sunată în mănăstire în momentul în care doctorul Jacques repeta încet de tot însoțitorului său veșnicul său cântec: El este nebun. La care însoțitorul său răspunse de data aceasta;

— Mi se pare și mie.

Sosise ora când nici un străin nu mai putea rămâne în mănăstire. Cei doi vizitatori se retraseră.

— Maestre, zise cumătrul Tourangeau luându-și rămas bun de la arhidiacon, eu iubesc savanții și pe spiritele mari și vă stimez într-un mod deosebit. Veniți mâine la palatul des Tournelles, și întrebați de abatele

de Saint Martin de Tours.

Arhidiaconul se întoarse în celula sa încrămenit, înțelegând în sfârșit ce personaj era acel cumătru Tourangeau, și amintindu-și pasajul acela al hristovului mănăstirii Saint Martin de Tours: *Abbas beati Martini, Scilicet rex Franciae, est amicus de consuetudine et habet parvam praebendam quam habet sanctus Venantius et debet sedere in sede Thesaurarii**.

Se afirma că la epoca aceea arhidiaconul avea dese consfătuiri cu Ludovic al XI-lea, când Majestatea sa venea la Paris, și că trecerea de care se bucura dom Claude întrecea pe cea a lui Olivier le Daim și pe a lui Jacques Coitier, care, după obiceiul său, se purta foarte aspru cu regele.

II ACEASTA O VA OMORI PE ACEEA.

Cititoarele noastre ne vor ierta dacă ne vom opri un moment pentru a căuta care putea fi gândul care se ascundea sub cuvintele acestea enigmatice ale arhidiaconului: „Aceasta o va omori pe aceea. Cartea va omori edificiul...”

După părerea noastră, cugetarea aceasta are două fețe. Era mai întâi o cugetare de preot.

Era teama preotului în fața unui agent nou, tiparul. Era spaima și uimirea omului, sanctuarului în fața tipografiei luminoase a lui Gutenberg. Era catedra și manuscrisul, cuvântul scris și cuvântul vorbit, care se alarmau de cuvântul tipărit; ceva asemenea cu uimirea unei vrăbii, care ar vedea pe îngerul Legion deschizându-și cele șase milioane de aripi. Era strigătul profetului, care își aude văjiind și furnicând umanitatea emancipată, care vede în viitor inteligența săpând credința, lumea zguduind Roma. Prevestire a filozofului, care vede cugetarea omenească volatilizată de către presă, evaporându-se în vasul teocratic.

Spaima soldatului care examinează berbecule de bronz și care spune: „Turnul se va prăbuși. Aceasta înseamnă că o putere îi va urma altei puteri”. Aceasta vroia să zică: „Presa va omori biserica”.

Dar în spatele gândirii acesteia, cea dintâi și cea mai simplă, fără îndoială, se afla, după părerea noastră, o alta, mai nouă, un corolar al

* Abatele fericitului Martin, adevăratul rege al Franței, are câștiguri mai mici decât sfântul Venantius și ar trebui să locuiască în sediul trezoreriei. (latină; de aici provine și titlul capitolului.)

celel dintăi, mai ușor de observat și contestat, o vedere tot așa de filozofică, nu a preotului însă, ci a savantului și a artistului. Era presimțirea că cugetarea omenească schimbându-și forma, avea să-și schimbe modul de exprimare; că ideea capitală a fiecărei generații nu are să se mai scrie cu aceeași materie și într-același mod; că cartea de piatră așa solidă și așa durabilă, avea să facă loc cărții de hârtie, mai solidă și mai durabilă încă. Din punctul acesta de vedere, voga formulare a arhidiaconului avea un al doilea înțeles, ea însemna că o artă avea să detroneze o altă artă.

El vroia să spună: „Imprimeria va omori arhitectura.”

Într-adevăr, de la originea lucrurilor și până în secolul XV al erei creștine inclusiv, arhitectura este cartea cea mare a umanității, expresia principală a omului în diversele sale stări de dezvoltare, fie ca forță, fie ca inteligență.

Când memoria primelor rase se simți supraîncărcată, când bagajul amintirilor geniului omenesc deveni așa de greu și așa de confuz încât cuvântul, gol și zburător, riscă de a se pierde din el pe drum, el fu transcris pe sol în modul cel mai vizibil, cel mai durabil și mai natural în același timp. Se pecetui fiecare tradiție sub un monument.

Primele monumente erau simple bucăți de stâncă, pe care fierul nu le atinsese, zicea Moise. Arhitectura începu ca orice scriitură. Ea fu mai întâi alfabet.

Se înfîșea o piatră în picioare, și aceasta era o literă, era un hieroglif, și pe fiecare hieroglif de odihnea un grup de idei, ca și capitolul pe coloană. Așa au făcut cele dintăi rase, pretutindeni, în același timp, pe suprafața lumii întregi. Se regăsește piatra ridicată de Celți în Siberia Asiei, și cea ridicată de atzeci în câmpiile Americii.

Mai târziu se făcură cuvinte. Se suprapuse piatră peste piatră, se adunară silabele acestea de granit, cuvântul încercă câteva combinații cum ar fi Dolm-ul și cromlech-ul celtic, tumulus-ul estruc, galgal-ul evreu. Acestea sunt cuvinte. Câte unele, tumulus mai cu seamă, sunt nume proprii. Câteodată chiar, când aveau multe pietre și un loc întins, se scria o frază. Imensa îngrămădire de la Karnac este o formulă întreagă.

În sfârșit se făcură cărți. Tradițiile născură simboluri, sub care ele dispăreau ca trunchiul unui arbore sub frunzișul său; toate simbolurile acestea în care umanitatea credea, mergeau crescând, se înmulțeau încrucișându-se, complicându-se din ce în ce mai mult; cele dintăi monumente nu mai ajungeau ca să le cuprindă; era plin de ele pretutindeni; abia mai exprimau tradiția primitivă, simplă ca și ele, goală

și zăcând întinsă la pământ. Simbolul avea nevoie să se ridice în edificiu. Arhitectura se ridică atunci odată cu cugetarea omenească, ea deveni gigantă cu mii de capete și mii de brațe și fină totuși sub o formă eternă, vizibilă, palpabilă. Pe când Dedal, care este forța, măsura, pe când Orfeu, care este inteligența, caută stâlpul care este o literă, arcada care este o silabă, piramida care este un cuvânt, puși în mișcare în același timp de o lege a geometriei și de o lege a poeziei, se grupau, se combinau, se amestecau, coborau, suiau, se lăsau pe sol, urcau la cer, până scriseră după dictare ideile generale ale unei epoci, cărțile acelea minunate care erau de asemenea edificii minunate: pagoda din Eklinga, Rhamseion din Egipt, templul lui Solomon.

Idea mamă, cuvântul, nu era numai în fondul tuturor edificiilor acestea, ci și în formă.

Templu lui Solomon, de exemplu, nu era numai legătura cărții sfinte, el era cartea sfântă însuși. Pe fiecare dintre zidurile sale concentrice, preoții puteau citi cuvântul tradus și manifestat privirii, și ei urmăreau astfel transformările sale din sanctuar până ce prindeau în ultimul său tabernacol, sub forma sa cea mai concretă, o altă formă a arhitecturii, arcul. Astfel cuvântul era închis în edificiu, dar imaginea sa era pe învelișul său, ca figura omenească pe coșciugul unei mumii.

Și nu numai forma edificiilor, dar și întrebuințarea pe care o alegeau, arăta gândirea pe care ele o reprezentau. După cum simbolul de exprimare era grațios sau posac, Grecia își încununa munții cu un templu armonios vederii, India sfredelea pe ai săi pentru a cizela în ei acele pagode diforme subterane, purtate de către gigantice rânduri de elefanți de granit.

Astfel, în timpul celor șase mii de ani de la începutul lumii, de la pagoda cea mai veche din Hindustan până la catedrala Coloniei, arhitectura a fost marea scriere a geniului uman.

Și lucrul acesta este atât de adevărat, încât nu numai simbolul religios, ci și orice gândire omenească are pagina sa în cartea aceea imensă a monumentului său.

Orice civilizație începe prin teocrație și sfârșește prin democrație. Legea aceasta de libertate, succedând unității, este scrisă în arhitectură. Căci, și insistăm asupra acestui punct, nu trebuie să credem că zidăria nu este în stare decât să ridice un templu, să exprime mitul și simbolul sacerdotal, să transcrie în hieroglife pe paginile sale de piatră tablele misterioase ale legii. Dacă ar fi astfel, așa cum în fiecare societate umană este un moment când simbolul sfânt se așează și astupă sub el libera

gândire, când omul fuge de preot, când mărimea filozofiilor și a sistemelor rod fața religiei, tot așa arhitectura nu poate exprima acea nouă stare a spiritului omenesc, foile sale încărcate pe față ar fi goale pe dos, opera sa ar fi ciuntită, cartea sa ar fi incompletă. Dar nu.

Să luăm de exemplu evul mediu, în care noi vedem mai clar, pentru că este mai aproape de noi.

În timpul primei sale perioade, pe când teocrația organiza Europa, pe când Vaticanul aduna în jurul său elementele unei Rome făcută de Roma, care zăcea prăbușită în jurul Capitoliului, pe când creștinismul se ducea să caute în dărâmăturile civilizațiilor anterioare, toate etajele societății își reclădeau pe ruinele lor un nou univers ierarhic în care sacerdoții sunt cheia bolții, și se auzea mai întâi izvorând din haosul acela, apoi se vedea încetul cu încetul, sub suflarea creștinismului, sub mâna barbarilor, ivindu-se pământul arhitecturilor moarte, greacă și romană, acea misterioasă arhitectură romană, soră a zidurilor teocratice ale Egiptului și Indiei, emblemă neștersă a catolicismului curat, neschimbător hieroglif al unității papale. Toată cugetarea de atunci într-adevăr este scrisă în acest întunecat stil roman. I se simte pretutindeni autoritatea, unitatea, nepătrunsul și absolutul Grégoire al VII-lea; pretutindeni preotul, niciodată omul; pretutindeni casta, niciodată poporul. Dar au urmat cruciadele. Ele erau mari mișcări populare, și ca orice mare mișcare populară, oricare i-ar fi cauza și scopul, degajau întotdeauna în ultimul său precipitat spiritul de libertate. Noutăți vor apărea la lumina zilei. Iată că începe perioada furtunoasă a răscoalelor țărănești și a ligilor. Autoritatea se zguduie, unitatea se bifurcă. Feudalitatea cere să împartă cu teocrația, în așteptarea poporului, care se va ivi în mod inevitabil și care își va face, ca întotdeauna, partea leului. Senioria străbate deci pe sub sacerdot, comuna pe sub seniorie. Fața Europei s-a schimbat.

Ei bine! Fața arhitecturii s-a schimbat de asemenea. Ca și civilizația, ea a întors pagina, și spiritul nou al timpului o găsește gata să scrie după dictarea sa. S-a întors din cruciade cu ogiva, după cum nașunile s-au întors cu libertatea.

Atunci, pe când Roma se dezmembra încetul cu încetul, arhitectura romană murea.

Hierogliful părăsește catedrala și se duce la blazoanele foisorului, pentru a face un prestigiu feudalității. Catedrala însăși, edificiul acela altă dată așa de dogmatic, cotropită de aici înainte de burghezie, de către comună, de către libertate, scapă de preot și cade în puterea artistului.

Artistul o clădește după gustul său. Adio mister, mit, lege. Iată fantezia și capriciul. Preotul să-și aibă numai biserica și altarul său și el nu are nimic de spus. Cele patru ziduri sunt ale artistului. Cartea arhitecturală nu mai aparține sacerdotului, religia Romei; ea este a imaginației, a poeziei, a poporului.

De aici rezultă transformările repezi și nenumărate ale arhitecturii aceleia, care nu are decât trei secole, așa de uimitoare după imobilitatea stagnantă a arhitecturii romane, care are șase sau șapte secole. Artă, cu toate acestea, mergea cu pași gigantici. Geniul și originalitatea populară îndeplineau treaba pe care o făceau episcopii.

Fiecare rasă scrie în tăcere rândul său pe carte; ea șterge vechile hieroglife romane de pe frontispiciul catedralelor și abia se mai vede încă dogma străbătând ici și colo noul simbol, pe care ea îl pune pe el. Draperia populară abia dacă lasă să se întrevadă scheletul religios. Nici nu vă închipuiți libertățile pe care și le luau atunci arhitecții, chiar față de biserică. Sunt capitelluri cu călugări și călugărițe rușinos împerecheați, ca în sala căminurilor Palatului de Justiție din Paris.

Este aventura lui Noe sculptată aidoma, ca sub marea intrare de la Bourges. Este un călugăr bețiv, cu urechi de măgar și cu paharul în mână, răsând în fața unei întregi comunități, ca pe peretele mănăstirii de Bochart. Există în epoca aceasta, pentru gândirea scrisă în piatră, un privilegiu, care se poate compara mai bine cu libertatea actuală a presei. Acesta este libertatea arhitecturii.

Libertatea aceasta merge foarte departe. Câte odată, o intrare, o fațadă, o biserică întreagă reprezintă un înțeles simbolic cu totul străin cultului, sau chiar osul bisericii. Din secolul XIII Guillaume de Paris, Nicolas Flamel în secolul XV, au scris pagini din acestea revoluționare. Saint Jacques de la Boucherie era o biserică cu totul nepotrivită.

Gândirea atunci nu era liberă decât în modul acesta; de aceea ea nu se scrie întreagă decât în cărțile acestea numite edificii. Sub forma aceasta de edificiu ea putea înfrunta veacurile. S-ar fi văzut arșă în piață de către mâna călăului sub formă de manuscris, dacă ar fi fost așa de imprudentă pentru a se risca în această formă. Astfel, neavând decât culea aceasta, zidăria, pentru a-și face loc, se arunca asupra ei din toate puterile. De aici rezultă imensa cantitate de catedrale, care au acoperit Europa, număr așa de uimitor încât abia îți vine să crezi că există, chiar după ce l-ai verificat. Toate forțele materiale, toate forțele intelectuale ale societății convergeau spre același punct, arhitectura. În modul acesta, sub pretext de a clădi biserici Domnului, arta se dezvoltă în

proporții mărețe.

Atunci, oricine se năștea poet, se făcea arhitect. Geniul răspândit în masă, comprimat din toate părțile sub feudalitate ca sub un *testudo** pe scuturi de bronz, negăsind loc de ieșire decât dinspre partea arhitecturii, se revărsa prin arta aceasta, și Iliadele sale luau formă de catedrale. Toate celelalte arte ascultau și se supuneau arhitecturii. Aceștia erau lucrătorii marelui opere. Arhitectul, poetul, maestrul, totalizau în persoana lor sculptura, care îi cizela fațadele, picătura care îi lumina geamurile, muzica care îi punea clopotul în mișcare și care sufla în orgile sale. Chiar sărmana poezie propriu zisă, cea care se încapățâna de a vegeta în manuscrise, era obligată, pentru a fi ceva, de a veni să se încadreze în edificiu sub formă de imn sau de proză, jucând același rol, la urma urmei, pe care îl jucaseră tragediile lui Eschyl în serbările preoțești ale Greciei.

Astfel până la Gutemberg, arhitectura a fost arta principală, arta universală. Cărții aceleia gigantice începută de către Orient, continuată de către arhitectura greacă și romană, evul mediu i-a scris ultima pagină. De altfel, fenomenul acesta al unei arhitecturi a poporului urmând uneia a castei, pe care l-am observat în evul mediu, se reproduce cu toată mișcarea analoagă în inteligența omenească a celor mai mari epoci ale istoriei. Astfel, pentru a enunța în mod sumar o lege, care ar putea fi dezvoltată în mai multe volume, putem spune că s-a inspirat mai întâi din orientul îndepărtat, leagăn al timpurilor primitive, după arhitectura hindusă, arhitectura feniciană, mama aceea bogată a arhitecturii arabe; în antichitate după arhitectura egipteană, al cărei stil etrusc și ale cărei monumente ciclopiene nu sunt decât o varietate, arhitectura greacă al cărei stil roman nu este decât o prelungire supraîncărcată a domului cartaginez; în timpurile moderne, după arhitectura romană, arhitectura gotică. Și dedublând aceste trei serii, veți regăsi pe cele trei surori mai mari, arhitectura hindusă, arhitectura romană, arhitectura egipteană, același simbol, adică teocrația, casta, unitatea, dogma, mitul, Dumnezeu; și pentru cele trei surori mai mici, arhitectura gotică, oricare ar fi diversitatea formei inerente naturii lor, aceeași semnificație de asemenea, adică, libertatea, poporul, omul.

Că se numește brahman, mag sau papă, în zidăria hindusă, egipteană ori romană, îl simți întotdeauna pe preot, nimic altceva decât pe preot. Nu același lucru se întâmplă în arhitecturile poporului. Ele

* Înveliș (lat.)

sunt mai bogate și mai puțin sfinte. În cea feniciană îl simți pe negustor; în cea greacă, pe republican; în cea gotică, pe burghez.

Caracterele generale ale întregii arhitecturi teocratice sunt: neschimbarea, oroarea de progres, păstrarea liniilor tradiționale, consacrarea tipurilor primitive, cuta constantă a tuturor formelor omului și ale naturii la capriciile neînțelese ale simbolului. Sunt cărți întunecate pe care numai inițiați știu să le descifreze. De altfel orice formă, orice diformitate chiar, au în ele un înțeles care le face inviolabile. Nu cereți zidurilor hinduse, egiptene, romane, să se reformeze planului sau să-și îmbunătățească arta de a face statui. Orice perfecționare ar fi o nelegiuire pentru ele. În arhitecturile acelea se pare că asprimea dogmei s-a răspândit pe piatră ca o a doua pietrificare. Caracterele generale ale zidurilor populare, din contră, sunt varietatea, progresul, originalitatea, belșugul, mișcarea veșnică. Ele s-au dezlipit îndeajuns de religie pentru a se gândi la frumusețea lor, pentru a o îngriji, pentru a îndrepta fără încetare podoaba lor de statui sau de arabescuri. Ele sunt ale secolului; au ceva omenesc pe care îl amestecă fără încetare în simbolul divin sub care se produc încă.

De aici rezultă edificiile acelea înțelese de orice suflet, de orice imaginație, simbolice încă, dar ușoare de înțeles ca și natura.

Între arhitectura teocratică și aceasta, este diferența dintre o limbă sfântă și o limbă ordinară, dintre hieroglif și artă, dintre Solomon și Fidas.

Dacă rezumați ceea ce v-am indicat până acum foarte sumar, neglijând mii de dovezi și tot atâtea mii de obiecții de amănunt, ajungeți la următoarea concluzie: că arhitectura a fost până în secolul al XV-lea registrul principal al umanității; că în intervalul acesta nu a apărut în lume nici o cugetare cât de puțin complicată, care să nu fi luat forma unui edificiu; că orice idee populară, ca și orice lege religioasă, a avut monumentele sale; că geniul omenesc, în sfârșit, nu a cugetat nimic din ce era important și pe care să nu-l fi scris în piatră. Și pentru ce? Pentru că orice cugetare, fie religioasă, fie filozofică, are interesul de a se perpetua, pentru că ideea, care a pus în mișcare o generație, vrea să pună în mișcare și alte generații și să lase ceva în urmă. Ori, cât de șubredă este nemurirea unui manuscris! Pe când un edificiu este o carte cu totul solidă, durabilă și rezistentă! Pentru a distruge vorba scrisă, ajunge o torță și un om neînduplecat. Pentru a dărâma vorba construită, trebuie o revoluție socială, o revoluție pământească. Barbarii au trecut peste Coloseum, potopul poate peste piramide, dar ele au rezistat.

În secolul al XV-lea totul s-a schimbat.

Cugetarea omenească a descoperit un nou mijloc de a se perpetua, nu numai mai durabil și mai rezistent decât arhitectura, dar mai simplu și mai ușor. Arhitectura este detronată. Literelor de piatră ale lui Orfeu le vor urma literele de plumb ale lui Gutenberg.

Cartea va omori edificiul.

Invenția imprimeriei este cel mai mare eveniment al istoriei. Este revoluția mamă. Este modul de exprimare al umanității, care se reînnoiește cu totul, este gândirea omenească, care dezbracă o formă și îmbracă o alta, este completa și definitivă schimbare a pielii șarpelui acela simbolic, care de la Adam, reprezintă inteligența.

Sub forma tipografiei, cugetarea este mai nemuritoare ca niciodată; este volatilă și indestructibilă; se amestecă cu aerul. Pe vremea arhitecturii ea se făcea munte și pune mâna pe un loc. Acum ea se face cârd de păsări, se răspândește în cele patru puncte cardinale și ocupă în același timp toate punctele spațiului.

Repetăm, cine nu vede că în modul acesta ea este cu mult mai neștersă? Din solidă cum era, ea devine vioaie; trece de la durată la nemurire. Poți dărâma o masă, dar cum să extirpi ubicuitatea?

Vine un potop și muntele va fi dispărut de mult în valurile lui, pe când păsările vor zbura încă; și dacă numai o singură corabie va pluti la suprafața cataclismului ele se vor așeza pe ea, vor pluti cu ea, vor asista împreună la descreșterea apelor și la apariția lumii cele noi, care va ieși din haosul acela și va vedea deșteptându-se, planând deasupra ei, înaripată și vie, cugetarea lumii întunecate.

Și când observi că modul acela de exprimare este nu numai cel mai comod, cel mai practic pentru toți, când te gândești că el nu duce în urma lui un bagaj mare și nu pune în mișcare multe unelte, când compari cugetarea, silită, pentru a se putea traduce într-un edificiu, de a pune în mișcare patru sau cinci alte arte și tone de aur, un munte întreg de pietre, o pădure întreagă de lemnărie, un popor întreg de lucrători, când o compari cu cugetarea care se face carte, și căreia îi ajunge puțină hârtie, puțină cerneală și o pană, cum să te mai miri că inteligența umană a părăsit arhitectura în favoarea tipografiei? Tăiași brusc albia primitivă a unui fluviu printr-un canal săpat sub nivelul ei, și fluviul va fugi din albia sa.

De aceea vedeți cum începând de la descoperirea imprimeriei, arhitectura se usucă încetul cu încetul, se atrofiază și se despoaie. Rărirea este aproape nesimțită în secolul al XV-lea, presa este prea slabă încă, și

smulge cel mult puternicei arhitecturi o supraabundență de viață.

Dar din secolul al XVI-lea boala arhitecturală se poate vedea; ea nu mai exprimă în mod esențial societatea, ci se face în mod mizerabil artă clasică; din gală, din europeană, din indigenă, ea devenind greacă și romană; din adevărată și modernă, pseudoantică. Deocamdată, aceasta se numește renașterea. Decadență măreață cu toate acestea, căci vechiul geniu gotic, soarele acela care apune în spatele giganticei prese din Mayenta, pătrunde încă câțva timp cu ultimile sale raze în toată îngrămădirea aceea hidrică de arcade latine și de coloane corintiene.

Soarele acesta care apune, noi îl luăm drept o auroră.

Cu toate acestea, din moment ce arhitectura nu mai este decât o artă ca oricare alta, din moment ce ea nu mai este decât arta totală, arta suverană, ea nu mai are puterea de a reține celelalte arte. Se emancipează așadar, sfărâmă jugul arhitectului și se duce care încotro. Fiecare din ele câștigă de pe urma acestei desfaceri. Izolarea mărește totul. Sculptura devine sculptură de statui, închipuirea devine pictură, tunul devine muzică. Ai spune că este un imperiu care se dezmembrează la moartea Alexandrului său și ale cărui provincii devin romane.

De aici ies Rafael, Michelangelo, Jean Gunjon, Palestina, splendorile acelea ale secolului al XVI-lea.

În același timp cu artele, cugetarea se emancipează cu totul. Ereticii evului mediu făcuseră mari tăieturi catolicismului. Secolul al XVI-lea sfărâmă unitatea religioasă. Înainte de imprimărie, reforma nu ar fi fost decât o schismă, dar imprimăria a făcut-o revoluție. Luați-i presa, și crezia va rămâne lipsită de nervi. Că este fatal sau providențial, Gutemberg este precursorul lui Luther.

În vremea aceasta, când soarele evului mediu a apus, când genul gotic s-a stins pentru totdeauna de pe orizontul artei, arhitectura s-a dus, întunecându-se, decolorându-se, ștergându-se din ce în ce mai tare. Carrea imprimată, viermele acesta rozător al edificiului, distruge încet manifestările artei. Arhitectura se dezbracă, se vestejește, slăbește văzând cu ochii. Devine neînsemnată, săracă și nulă. Ea nu mai exprimă nimic, nici măcar amintirea artei unui alt timp.

Redusă la ea însăși, părăsită de către celelalte arte, pentru că cugetarea omenească o părăsește, ea se slujește de către lucrători în lipsă de artiști. Geamul simplu înlocuiește geamul pictat. Lucrătorul pietrar înlocuiește sculptorul. Adio orice sevă, orice originalitate, orice viață, orice inteligență!

Ea se târăște, cerșetoare de plâns a atelierului, din copie în copie.

Michelangelo, care din secolul al XVI-lea o simțea fără îndoială că moare, avusese o ultimă idee, o idee de disperare. Tiranul acesta al artei îngrămădisise Pantheonul peste Pantheon și-l făcuse pe Sfântul Petru din Roma.

Operă mare, care merita să rămână mică, ultima originalitate a arhitecturii, semnătura unui artist gigant în josul colosalului registru de piatră, care se închidea. Michelangelo odată mort, ce va face acea mizerabilă arhitectură care își târăște viața în stare de spectru și de umbră?

Ea îl ia pe Sfântul Petru, îl copiază și îl imită. Aceasta este o manie, o compătimire. Fiecare secol cu al lui Sfântul Petru din Roma; în secolul al XVII-lea val de Grace, în al XVIII-lea Sainte Geneviève. Fiecare țară îl are pe al său. Sfântul Petru din Roma, Londra pe al său, Petesburg pe al său, Parisul are vreo doi sau trei. Testament neînsemnat, ultima strigare a unei arte gârbovite, care decade spre copilărie înainte de moarte.

Examinând aspectul general al artei secolului al XVI-lea până în secolul al XVIII-lea, observăm aceleași fenomene de descreștere și jigăreală. Începând de la Francisc al II-lea, forma arhitecturală a edificiului se șterge din ce în ce mai mult și lasă să apară forma geometrică, ca scheletul osos al unui bolnav slăbit. Liniile frumoase ale artei fac loc recilor și neînduplecatelor linii ale geometriului. Un edificiu nu mai este un edificiu, este un poliedru. Arhitectura cu toate acestea se frământă pentru a-și ascunde goliciunea. Iată frontonul grec, care se înscrie în frontonul roman și reciproc. Este tot una Pantheonul și Partheonul. Iată casele de cărămidă ale lui Henric al IV-lea cu colțuri de piatră; piața Regală, piața Dauphine. Iată bisericile lui Ludovic al XIII-lea, grele, scunde, cu bolți care se lasă în jos spre mijloc, încărcate cu un dom ca o cocoasă. Iată arhitectura mazarină, urâtul pasoccio italian de la Quatre Nations. Iată palatele lui Ludovic al XIV-lea, lungi cazărmi de curtezani, drepte, reci, plictisitoare. Iată în sfârșit pe Ludovic al XV-lea cu construcțiile care desfigurează acea veche arhitectură șubredă, stîrbă, cochetă. De la Francisc al II-lea până la Ludovic al XV-lea, răul a crescut în progresie geometrică. Artă nu mai are decât piele și oase. Ea este în agonie.

În vremea aceasta, ce devine imprimăria? Toată viața aceea care prăbușește arhitectura vine la ea.

Pe măsură ce arhitectura decade, imprimăria se umflă și se ingrașă. Capitalul acela de forțe, pe care cugetarea omenească îl cheltuia în edificii, îl cheltuie de aici înainte pe cărți. Astfel, în secolul XVI, presa,

mărită la nivelul arhitecturii ce decade, luptă cu ea și o omoară. În secolul al XVII-lea ea este destul de suverană, destul de triumfătoare, destul de sigură de victoria sa pentru a da lumii serbarea unui secol literar. În secolul al XVIII-lea, odihnită mult timp la curtea regelui Ludovic al XIV-lea, ea pune din nou mâna pe vechea spadă a lui Luther, înarmează cu ea pe Voltaire, și aleargă, zgomotoasă, la atacul acelei bătrâne Europe, căreia i-a și omorât expresia arhitecturală. În momentul în care secolul al XVIII-lea se sfârșește, ea a distrus totul. În secolul al XIX-lea, va reconstrui tot ce a distrus.

Ori, întrebăm noi acum, care din cele două arte reprezintă în mod real de trei secole cugetarea omenească? Care o traduce? Care exprimă nu numai maniile sale literare și scolastice, dar și vasta, adâncă, universală mișcare? Care se suprapune în mod constant, fără ruptură și fără lacună geniului omenesc, care merge ca un monstru cu mii de picioare? Arhitectura sau imprimăria?

Imprimăria. Nu confundați: arhitectura a murit, a murit pentru totdeauna, omorâtă de către cartea tipărită, omorâtă pentru că ea ține mai puțin, omorâtă pentru că ea costă mai scump.

Orice catedrală este un miliard. Închipuiți-vă acum ce fonduri ar trebui pentru a scrie iarăși cartea arhitecturală, pentru a face să fie scormonit din nou solul de mii de edificii; pentru a reveni la epocile acelea, când mulțimea monumentelor era așa de mare încât, după spusele unui martor ocular, „ai fi zis că lumea mișcându-se își aruncase vechile sale haine pentru a se îmbrăca cu o haină albă de biserică”.

O carte este făcută îndată, costă așa de puțin, și poate să se ducă așa de departe! Pentru ce să te mai miri că cugetarea omenească se scurge pe panta aceasta? Asta nu împiedică ca arhitectura să nu aibă ici și colo câte un monument frumos, un cap de epocă izolat. S-ar putea prea bine încă să aibă din când în când, sub domnia imprimăriei, o coloană făcută presupun de către o întreagă armată, cu turnuri amestecate, cum se avea sub domnia arhitecturii, Iliade și Romanceros, Mahabarate și Niebelungen — făcute de un popor întreg cu rapsodii îngrămădite și topite. Marele accident al unui mare arhitect de geniu va putea să se întâmple în secolul al XX-lea ca acel al lui Dante în secolul al XIII-lea. Dar arhitectura nu va mai fi arta socială, arta colectivă, artă dominantă.

Marele poem, marele edificiu, marea operă a umanității nu se va mai clădi, ea se va imprima.

Și de aici înainte, dacă arhitectura se ridică din nou în mod accidental, ea nu va mai fi stăpână. Ea se va supune legii literaturii, care

o primea de la ea altă dată. Pozițiile respective ale celor două arte se vor schimba. Este cert că în epoca arhitecturală poemele, rare, este adevărat, seamănă cu monumentele. În India, Vyasa este stufoasă, ciudată, nepătrunsă ca o pagodă; în orientul egiptean, poezia era ca și edificiile, păstra măreția și liniștea liniilor; în Grecia antică, frumusețea, seninătatea, calmul; în Europa creștină, maiestatea catolică, naivitatea populară, bogata și îmbelșugata vegetație a unei epoci reînnoite.

Biblia seamănă cu Piramidele, Iliadele cu Pantheonul, Homer cu Fidias. Dante în secolul al XIII-lea este ultima biserică romană; Shakespeare în secolul al XVI-lea ultima catedrală gotică.

Astfel, pentru a rezuma ceea ce am spus până aici într-un mod trunchiat și incomplet, geniul omenesc are două cârpi, două registre, două testamente, zidăria și imprimeria, biblia de piatră și biblia de hârtie. Desigur, când contempli aceste două biblii, atât de larg deschise în timpul secolelor, îți este permis de a regreta maiestatea vizibilă a bibliei de granit, acele alfabeturi gigantice, formulate în coloane, în stâlpi, în obeliscuri, acel fel de munți omenești care acoperă lumea și trecutul, de la piramidă până la clopot, de la Khéops la Strasburg. Trebuie să recitești trecutul pe aceste pagini de marmură. Trebuie să admiri și să răsfoiești fără încetare cartea aceea scrisă de către arhitectură; dar nu trebuie să negi măreția edificiului care se ridică la rândul său: imprimeria.

Edifiul acesta este colosal. Nu știu care statistician a calculat că suprapunând unul peste altul toate volumele tipărite de la Gutenberg și până acum, s-ar ajunge de la Pământ la Lună; dar nu despre acest fel de măreție vrem să vorbim noi. Cu toate acestea, când cauți să-ți formezi o imagine totală a ansamblului produselor imprimeriei până în zilele noastre, ansamblul acela nu ne pare că are o imensă construcție, spijinită pe lumea întreagă, la care umanitatea muncește fără încetare și al cărui cap monstruos se pierde în ceața deasă a viitorului? Este furnicarul inteligențelor. Este stupul în care toate imaginațiile, aceste albine aurite, sosesc cu mierea lor. Edifiul are o mie de etaje; ici și colo, vezi deschizându-se pe scările sale peșterile întunecoase ale științei, care se încrucișează în profunzimile sale. Pretutindeni, pe suprafața sa, arta face să strălucească în fața ochilor arabescurile sale, rozetele și dantelele. Acolo fiecare operă individuală, oricât de capricioasă și izolată ar părea, are locul său. Armonia rezultă din tot.

De la catedrala lui Shakespeare până la moscheia lui Byron, mii de mici clopotnițe se îngrămădesc talmeș - balmeș pe metropola aceea de

cugetări universale. La baza sa s-au scris din nou câteva titluri ale umanității, pe care arhitectura nu le înregistrase.

La stânga intrării s-a pecetuit vechiul basorelief în marmură albă al lui Homer, la dreapta biblia poliglotă își ridică cele șapte capete ale sale. Hydra lui Romancero se zbărește mai departe și încă câteva alte forme hibride, Vedas și Nibelungen. De altfel, minunatul edificiu rămâne totdeauna neterminat. Presa, mașina aceea gigantică, care pompează fără încetare toată seva intelectuală a societății, varsă fără încetare noi materiale pentru opera sa. Geniul omenesc întreg se află pe schelă; fiecare spirit este zidar. Cel mai umil își astupă gaura sau își pune piatra. Îndărătnicul breton aduce coșurile sale cu moloz. Pe fiecare zi un nou strat se ridică. Independent de vărsarea originală și individuală a fiecărui scriitor, există contingente colective. Secolul al XVIII-lea dă Enciclopedia, Revoluția dă Monitorul. Desigur, și aici este o construcție, care se mărește și se îngrămădește în spirale fără sfârșit; și aici este o confuzie a limbilor, activitate neîncetată, muncă neobosită, concurs încăpățânat al umanității întregi, refugiu promis inteligenței contra unui nou potop, contra unei copleșiri de barbari. Este al doilea turn Babel al geniului omenesc.

CAPITOLUL ȘASE

I

PRIVIRE IMPARȚIALĂ ASUPRA VECHII MAGISTRATURI

Era un personaj foarte fericit, în anul de grație 1482, nobilul Robert d'Estonteville, cavaler, senior de Beyne, baron de Yvri și Saint André en la Marche, consilier și șambelan al regelui și membru al intendenței generale a Parisului. Erau aproape șaptesprezece ani de când el primise de la rege, la 7 noiembrie 1465, anul Cometei, însărcinarea aceea frumoasă de intendent al Parisului, care trecea mai mult ca o seniorie decât ca o slujbă, *dignitas*, zicea Joannes Loemnoeus, *quoque cum non exigua potestate politiam concernente atque proerogativis multis et juribus conjuncta est*. *

* Funcție foarte importantă în cadrul poliției, legată de foarte multe drepturi și prerogative.

Avea mare însemnătate în 1482 ca un gentilom să fie însărcinat de către rege și ale cărui scrisori de numire datau de la epoca căsătoriei fiicei naturale a lui Ludovic al XI-lea cu domnul bastard de Bourbon. În aceeași zi când Robert d'Estonteville înlocuise pe Jacques de Villiers în intendența Parisului, Jehan Dauvet înlocuia pe Hélye de Thorrettas în prima prezență a curții parlamentului. Jehan Jouvenel des Ursins lua locul lui Pierre de Morvilliers în slujba de cancelar al Franței. Regnault des Dormans era numit raportor al consiliului de stat ordinar al palatului regal. Ori, peste câte capete nu se plimbase prezența, cancelaria Franței de când Robert d'Estonteville avea intendența Parisului! Ea îi fusese dată pe seamă, ziceau scrisorile de însărcinare, și desigur, el o păzea bine. Se agățase de ea, se identificase cu ea așa de bine, încât scăpase de furia aceea de schimbare pe care o avea Ludovic al XI-lea, regele neîncrezător, cicălitor și muncitor, care ținea să întrețină prin numiri și revocări frecvente elasticitatea puterii sale. Mai mult, bravul cancelar obținuse ca fiul său să fie numit în locul lui când nu va mai fi în slujbă, și erau doi ani de când numele nobilului Jacques d'Estonteville, scutaș, figura lângă cel de la Paris. Favoare rară, desigur, și însemnată! Este drept că Robert d'Estonteville era un bun soldat, că el ridicase cu lealitate steagul contra ligii binelui public și că el oferise reginei un foarte frumos cerb în ziua intrării sale în Paris. Mai era și bun prieten cu Tristan l'Hermite, intendent al mareșalilor palatului regal. Robert ducea deci o viață foarte frumoasă și plăcută. Mai întâi avea lefuri foarte bune, cărora li se adăugau și se atârnavă ca niște struguri în plus în via sa, veniturile grefei civile și criminale ale auditorilor d'Embas, du Châtelet, fără a socoti câteva mici taxe de trecere peste podul de Mantes și de Corbeil și profiturile din taxele asupra tăietorilor de bușteni. Adăugați la aceasta plăcerile de a-și expune și de a-și pune în evidență în plimbările călare prin oraș robele jumătate roșii, jumătate cafenii ale consilierilor municipali, frumosul său costum de război pe care îl puteți vedea și astăzi sculptat în mormântul lui, la mănăstirea de Valmont în Normandia și casca sa lucrată toată în relief la Monthéry. Și apoi, nu însemna oare nimic să ai supremația asupra celor doisprezece sergenți, asupra portarului și pazei de la Châtelet, asupra celor șaisprezece comisari ai celor șaisprezece cartiere, asupra temnicerului de la Châtelet, asupra celor patru sergenți dați ca feudă, asupra celor o sută douăzeci de sergenți pedestri, asupra cavalerului de pază cu paznicul său, cu subpaznic, cu contra paznic? Nu însemna nimic oare să fi judecător al cauzelor mari și mici, să ai dreptul de a schimba, de a spânzura și de a

tări, fără a socoti însemnata jurisdicție în primă instanță asupra vicontelui acela de Paris, așa de glorios împărțit între cei șapte nobili judecători? Se poate închipui ceva mai frumos decât a pronunța sentințe și hotărâri, cum făcea zilnic Robert d'Estonteville, în le Grand Châtelet, sub ogivele largi și turtite ale lui Filip August? Și de a te duce, cum avea el obiceiul, în fiecare seară, în casa fermecătoare din strada Galliée, în locuința de la palatul regal, pe care o avea de pe urma soției sale, doamna Ambroise de Loré, să se odihnească de oboseala de a fi trimis pe vreun nenorocit să-și petreacă noaptea în acea amărâtă casuță din strada de l'Escrocherie, în care intendenții și consilierii municipali ai Parisului vroiau să-și facă închisoarea, cuprinzând unsprezece picioare în lungime, șapte picioare și patru degete în lăpime și unsprezece picioare în înălțime?

Și Robert d'Estonteville nu avea numai funcția deosebită de intendent general și viconte de Paris, dar el mai lua parte și ca consilier în hotărârile luate de rege. Nu era nici un cap ceva mai însemnat, care să nu-i fi trecut prin mâini, înainte de a ajunge în mâna călăului. El este acela care fusese trimis la Bastilia Saint Antoine pentru a-l conduce pe domnul de Nemours; pentru a-l conduce în piața Grevei pe domnul de Saint Pal, care se strâmba și țipa spre marea bucurie a domnului intendent general, care nu-l iubea deloc pe domnul general.

Iată, desigur, mai mult decât trebuia pentru a face o viață fericită și ilustră și pentru a merita într-o zi o pagină însemnată în această interesantă istorie a intendenților generali ai Parisului, din care alli că Qudard de Villeneuve avea o casă în strada des Boucheries, că Guillaume de Hangast a cumpărat mica și marea Savoie, că Guillaume Thiboust a dat călugărițelor de la Sainte Geneviève casele sale din strada Clopin, că Hugues Aubriot locuia în palatul du Parc-épisc și alte fapte casnice.

Totuși, având atâtea motive de a trăi în pace și veselie, Robert d'Estonteville se sculase în dimineața zilei de 7 ianuarie 1482, morocănos și ursuz. Din ce cauză era așa de rău dispus? Nici el nu ar fi putut să o spună. Nu cumva era cerul înourat? Nu cumva catarama vechii centuri de Montlhéry era strânsă rău și îi strângea prea militărește abdomenul său de intendent general? Nu cumva văzuse trecând pe stradă desfrânați cărora nu le pasă de nimic, mergând câte patru în ceață, cu tunica pe pielea goală, cu pălăria fără fund, cu geanta și cu sticla lângă ei? Era oare presimțirea vagă a celor trei sute șaptezeci de taleri și șaisprezece solzi pe care viitorul rege Carol al VIII-lea avea, anul următor, să-i retragă din veniturile intendenței? Cititorul poate alege; cât ne privește pe noi, am înclina să credem pur și simplu că el era rău dispus.

De altfel, era a doua zi după sărbătoare, zi de plictiseală pentru toată lumea, și mai cu seamă pentru magistratul însărcinat să măture mizeria pe care o face o sărbătoare la Paris. Și apoi el trebuia să țină ședință la Grand Châtelet. Ori, noi am observat că judecătorii se așează în general astfel încât ziua lor de audiență să fie și ziua lor de proastă dispoziție, pentru a avea tot timpul pe vreunul pe care să-și verse necazul în voie, în numele regelui, al justiției și al legii.

Cu toate acestea, audiența începuse fără el. Ajutoarele sale de la secția civilă, criminală și particulară își făceau treaba, ca de obicei; și de la orele opt de dimineață, mai multe zeci de burghezi și de burgheze, îngrămădiți într-un colț întunecat al auditorului d'Embas de la Châtelet, între o puternică balustradă și zid, asistau cu gura căscată la spectacolul variat și vesel al justiției civile și criminale, împărțită de către Florian Baberdienné, auditor la Châtelet, ajutor al domnului intendent general, puțin cam talmeș-balmeș și pronunțată la întâmplare.

Sala era mică, joasă, boltită. O masă ornată cu crini era în fundul sălii, fotoliul mare din lemn de stejar sculptat al intendentalui general, care era gol, și un scaun fără rezemătoare, la stânga, pentru auditoriul Florian. Dedesubt stătea grefierul, care scria.

În față era poporul, iar dinaintea ușii și a mesei foarte mulți sergenți ai intendenței în bluze de pânză albastră cu cruci albe.

Doi sergenți de la Parloir aux Bourgeois, îmbrăcați în hainele lor de la Toussaint, jumătate roșii și jumătate albastre, stăteau de santinelă în fața unei ușii joase închisă, care se găsea în fund, înapoia mesei. O singură fereastră ovală, strâns cuprinsă între zidurile groase, lumina cu o rază foarte palidă două figuri caraghioase, capriciosul drac de piatră sculptat în mijlocul bolții și pe judecătorul care sta în fundul sălii pe florile de crin.

Într-adevăr, închipuiți-vă la masa intendenței generale, între două maldăre de dosare, rezemat în coate, cu picioarele pe coada robei sale de pânză cenușie, cu fața în blană de miel alb, din care păreau că fac parte și sprâncenele sale, roșu, posac, clipind din ochi, purtându-și cu maiestate grăsimea obrazilor, care se măreau sub bărbia sa, pe Florian Baberdienné, auditor de Châtelet.

Ori auditorul era surd; defect neînsemnat pentru un auditor. Acest lucru nu-l împiedica pe Florian să judece, dând hotărâri fără drept de apel și foarte corect.

Este cert că ajungea ca un singur judecător să aibă aerul de a-l asculta, și venerabilul auditor îndeplinea cu atât mai bine condiția

aceasta, singura esențială la o bună judecată, cu cât atenția sa nu putea fi distrasă de nici un zgomot.

Era în auditor un nemilos control al tuturor gesturilor și faptelor sale în persoana amicului nostru Jehan Frolo du Moulin, acel mic școlar de ieri, acest pieton, pe care erai întotdeauna sigur că ai să-l întâlnești pretuindeni în Paris, numai în fața catedrei profesorilor nu.

— Iată, zise el încet de tot însoțitorului său Robin Poussepain, care rânjea lângă el, pe când el comenta scenele care se aflau sub ochii săi, iată pe Jehanneton du Buisson, frumoasa fiică a trândavului de la Marché Neuf! Pe legea mea, bătrânul o condamnă! El nu mai are deci nici ochi, după cum nu mai aude. Cinsprezece solzi și patruzeci de bani, pentru că a purtat două mătănii! Este cam mult. *Lex duri carminis**. Cine este acela? Robin Chief de Ville, hangiu!

— Pentru că a făcut pe hangiu fără autorizație!

— Hei! Iată și doi gentilomi printre mitocanii ăștia! Aiglét de Soins și Hudin de Mailly. Doi scutași, *corpus Christi*! Ah! Ei au jucat cu zarul. Când vom vedea aici pe rectorul nostru? O sută de franci parizieni în profitul regelui, amendă! Baberdienne lovește ca un surd ce este! Să dea Dumnezeu să ajung ca fratele meu, arhidiaconul, dacă lucrul acesta m-ar împiedeca de a juca; de a juca ziua, de a juca noaptea, de a trăi la joc, de a muri la joc și de a-mi juca și sufletul după cănașă! Sfântă Fecioară, ce de fețe! Una după alta, oițele mele! Ambroise Lécuyère! Isabeau la Paynette! Bernarde Giroin! Le cunosc pe toate, pe legea mea! Amendă! Amendă! Asta are să vă învețe minte de a mai purta cordoane auritel Zece solzi parizieni! Cochetelor!

— Oh! Vine bătrânul judecător, surd și imbecil! Oh! Florian bădăranul! Oh! Baberdienne, moicula! Iată-l la masă! El mănâncă pledoarii, mănâncă procese, mănâncă, se îndoaie, se umple. Amenzi, rămășițe, taxe, cheltuieli de judecată, salarii, despăgubiri, iad, închisoare și temniță! Privește-l pe porc! Haidel! Bine! Încă o femeie amorezată! Thibaud la Thibaud, ea în persoană! Pentru că a ieșit din strada Glatigny! Cine este tânărul acela? Gréffroy Mabonne, jandarm pedestru. El l-a injurat pe Dumnezeu. Amendă, Thibaud! Amendă, Gréffroy, amendă la amândoi! Bătrân surd! El trebuie să fi amestecat amândouă afacerile! Pariez zece contra unu că are să facă să plătească fata pentru injurătură și jandarmul pentru amor!

* Porunca întărește legea. (lat.)

— Fii atent, Robin Poussepain! Pe cine-l vor introduce? Sunt atâția sergenți. Pe Jupiter! Toți ogarii din haită sunt aici! Trebuie să fie vânatul cel bun, vreun cerb.

— Este unul, Robin, este unul! Și încă unul frumos! Pe Hercule! Este prințul nostru de ieri, papă al nebunilor, clopotarul, chiorul nostru, pocitania noastră, cocoșatul nostru! Este Quasimodo!

Era el în persoană.

Era Quasimodo, legat cobză și sub o bună pază.

Patrula de sergenți care îl încojura, era comandată de cavalerul comandant al patrulei de pază în persoană purtând brodate armele Franței pe piept și armele orașului pe spate. De altfel, nu era nimic în Quasimodo, în afară de diformitatea sa, care să fi justificat mulțimea aceea de halebarde și de puști. Era posomorât, tăcut și liniștit. Unicul său ochi abia dacă arunca din când în când câte o privire ascunsă și furioasă pe legăturile care îl țineau.

Preumbra aceeași privire în jurul său, dar așa de stinsă și de adormită, încât femeile nu și-l arătau cu degetul, decât pentru a râde de el.

În timpul acesta, Florian răsfoia cu atenție dosarul plângerilor făcute împotriva lui Quasimodo, pe care i-l prezentă grefierului, și după ce isprăvi cu aruncătura aceea de ochi prin dosar, păru că se reculege un moment. Grație prevederii acesteia, pe care el o avea în momentul recurgerii la un interogatoriu, știa dinainte numele, ocupația, delictele acuzatului, dădea replici prevăzute la răspunsuri prevăzute și reușea să se strecoare printre toate greutatea interogatoriului, fără a lăsa prea mult să i se ghicească surditatea. Dosarul procesului era pentru el câinele orbului. Dacă se întâmpla ca infirmitatea să se trădeze pe ici pe colo prin vreo apostrofă incoerentă sau prin vreo întrebare care nu avea nici un rost, lucrul acesta trecea drept pricepere adâncă pentru unii și imbecilitate pentru alții. În ambele cazuri onoarea magistraturii nu era atinsă; căci tot mai bine este ca un judecător să se bucure de renumele de imbecil sau de foarte priceput, decât de renumele de surd. Își dădea așadar foarte multă osteneală pentru a ascunde surditatea în ochii tuturor, și reușea de obicei așa de bine, încât ajunsese să se înșele și pe el, ceea ce de altfel este mai ușor decât credeți. Toți cocoșaii merg cu capul ridicat, toți gângavii perorează, toți surzii vorbesc încet. Cât îl privește pe el, credea cel mult că nu aude prea bine. Aceasta era singura concesiune pe care a făcut-o în privința acestui punct al opiniei publice, în momentele sale de sinceritate și de examen de conștiință.

După ce rumegase bine afacerea lui Quasimodo, își dădu capul pe spate, închise ochii puțin, pentru mai multă maiestate și nepărtinire, așa încât el era în momentul acela și surd și orb. Dublă condiție fără de care nu există judecător perfect. În atitudinea aceasta impunătoare începu interogatoriul.

— Cum te cheamă?

Ori iați un caz care nu fusese „prevăzut de către lege”, acela când un surd avea să interogheze un alt surd.

Quasimodo, pe care nimeni nu-l înștiințase despre întrebarea adresată lui, continua să privească fix și nu răspunsese. Judecătorul surd, și pe care nimeni nu-l înștiințase despre surditatea acuzatului, a crezut că el a răspuns, cum făceau în general toți acuzații, și urmă cu siguranța sa mecanică și stupidă.

— Bine, ce vârstă ai?

Quasimodo nu răspunsese, mai mult decât adineaori, la întrebarea aceasta. Judecătorul crezu că i s-a răspuns în mod satisfăcător și continuă:

— Acum, ce ocupație ai?

Aceeași tăcere. Auditoriul în vremea asta începuse să vorbească încet, și să se privească mirapi.

— Ajunge, reluă nepăsătorul auditor, când el presupuse că acuzatul a dat și acest răspuns. Ești acuzat în fața noastră: primo, de scandal în timpul nopții; secundo, de încercare de dezonorare a unei femei bune, în *praeiudicium meretricis**; tertio, de rebeliune și faptă necinstită față de soldații corpului regal, suveranul nostru. Explică-te asupra acestor lucruri. Grefier, ai scris ceea ce acuzatul a spus până acum?

La întrebarea aceasta nefericită, un hohot de râs izbucni din grefă până în auditoriu, așa de puternic, așa de nebun, așa de contagios, așa de universal, încât amândoi surzii fură nevoiți să-l observe. Quasimodo se întoarse ridicându-și cocoșa de dispreț, pe când Florian, mirat ca și el și presupunând că râsul spectatorilor a fost provocat de vreo replică necuvincioasă a acuzatului, pe care o bănuie prin ridicarea acestuia din umeri, îl apostrofă cu indignare.

— Ai dat un răspuns, păcătosule, care ar merita ștrenguli! Știi cu cine vorbești?

Izbucnirea aceasta nu era sortită să oprească explozia veseliei generale. Ea păru tuturor așa de ciudată și așa de neghioabă încât râsul

* Presupunând că este prostituată. (lat.)

nebun cuprinse și pe sergenții de la Parloir aux Bourgeois, un fel de valeți de pică, la care stupiditatea făcea parte din uniformă. Sigur Quasimodo era serios, pentru bunul motiv că nu înțelegea nimic din ce se petrecea în jurul său. Judecătorul, din ce în ce mai iritat, a crezut că trebuie să continue pe același ton, sperând ca prin aceasta să-l înspăimânte pe acuzat, teamă care ar avea influență asupra auditoriului și l-ar aduce la respect.

— Așadar, jupâne perves și răpitor ce ești, îți permiți să fii necuvincios față de auditoriul de la Châtelet, față de magistratul însărcinat cu poliția populară a Parisului, însărcinat de a face cercetări împotriva crimelor, delictelor și purtărilor rele, de a controla toate meșteșugurile și de a interzice monopolul, de a întreține în bună stare pavajul, de a împiedica pe negustorii de găini, de alte păsări de curte și de păsări sălbatice să facă înșelătorie, de a face să se măsoare corect buștenii și tot felul de lemne, de a curăța orașul de noroi și de aerul bolilor contagioase, de a se ocupa în toate felurile de cetățeni, într-un cuvânt, fără leafă, nici speranță de salariu! Și că eu mă numesc Florian Baberdiene, ajutor al domnului intendent general, și în plus anchetator, comisar, controlor și examinator cu egală putere în intendență, judecătorie, păstrare și prezidențel...

Nu este nici un motiv ca un surd care vorbește altui surd să se oprească. Dumnezeu știe unde și când s-ar fi oprit Florian, lansat astfel în înalta elocvență, dacă ușa joasă din fund nu s-ar fi deschis deodată lăsând să treacă pe domnul intendent general în persoană.

La intrarea sa, Florian nu se opri, ci întorcându-se pe călcăie și îndreptând brusc spre intendentul general cuvântarea, cu care fulgera spre Quasimodo cu un moment mai înainte, spuse:

— Monsenior, zise el, vă cer să dați pedeapsa ce vă va place acuzatului de față, pentru gravă și nemaipomenită necuvință față de justiție.

El se așeză foarte obosit, plin de sudoarea care-i curgea pe frunte și uda ca niște lacrimi pergamentele din fața sa. Robert d'Estonteville încrunță din sprâncene și-i făcu lui Quasimodo un semn pentru a-i atrage atenția așa de poruncitor și semnificativ, încât surdul înțelese.

Intendentul general îi adresă cuvântul cu severitate.

— Ce ai făcut de ai ajuns aici, mitocane?

Nenorocitul, crezând că îl întreabă cum îl cheamă, rupse tăcerea, pe care o păstra de obicei și răspunse cu o voce aspră și guturală:

— Quasimodo.

Răspunsul se potrivea așa puțin cu întrebarea încât râsul nebun cuprinse iar auditoriul și atunci Robert exclamă, roșu de furie:

— Îți bați joc de mine, păcătosule?

— Clopotar la Notre Dame, răspunse Quasimodo, crezând că era vorba de a explica judecătorului cine era.

— Clopotarul relua intendentul general, care se sculase de dimineată destul de rău dispus, cum am spus-o, pentru ca furia să nu aibă nevoie de a fi atârnată prin niște răspunsuri așa de ciudate. Clopotar! Am să-ți fac să ți se tragă pe spinare niște nuiiele pe la răspântiile Parisului. Înțelegi, mitocane?

— Dacă doriți să știți câți ani am, zise Quasimodo, eu cred că am douăzeci de ani la Saint Martin.

De astă dată era prea mult; intendentul general nu se putu stăpâni.

— Ah! Tu nu te sinchisești de intențența generală, ticălosule! Domnilor sergenți pedestri, aveți să-l duceți pe păcătosul acesta la stâlpul din piața Grevei, aveți să-l bateți și să-l suciți vreme de un ceas. Are să mi-o plătească ell Și vreau să se facă o strigare despre prezenta hotărâre, cu asistența a patru trompeți, în cele șapte seniorii ale vicontelui Parisului.

Grefierul se puse să compună numai decât hotărârea.

— Ei drăcia dracului! Iată o bună judecată! exclamă în colțul său micul școlar Jehan Frollo du Moulin.

Intendentul general se întoarse și privi din nou pe Quasimodo cu ochii lui fulgerători.

— Mi se pare că păcătosul a spus drăcia dracului! Grefier, adaugă doisprezece dinari amendă pentru înjurătură și că fabrica Sainte Eustache va avea jumătate din ei. Eu am o deosebită evlavie față de Saint Eustache.

În câteva minute, hotărârea fu scrisă. Cuprinsul îi era simplu și scurt. Dreptul statornicit al intențenței generale și a vicontelui de Paris nu fusese încă încălcat de către președintele Thibault Baillet și de Roger Barume, avocat al regelui. El nu era oprit atunci de pădurea aceea de șicane și de proceduri, pe care cei doi juristconsulți o plantară în el pe la începutul secolului al XVI-lea. În el totul era clar, expeditiv și explicit. Mergeai prin el drept la pîntă și observai îndată la capătul fiecărei poteci, fără mărăcini și fără ocolisuri, roata, spânzurătoarea sau stâlpul. Știai cel puțin unde mergeai.

Grefierul prezentă ședința intendentului general, care îi aplică pecetea sa, și ieși pentru a-și continua turneul prin auditorii, cu o dispoziție de spirit care putea să umple, în ziua aceea, toate temnițele

din Paris. Jehan Frolo și Robin Paussepain râdeau pe înfundate. Quasimodo privea totul cu un aer indiferent și mirat.

Totuși, grefierul, în momentul când Florian Baberdienne citea la rândul său hotărârea pentru a o semna, se simți mișcat de milă față de nenorocitul de condamnat, și în speranța de a obține o micșorare a pedepsei, el se apropie cât mai aproape de urechea auditorului, și îi zise, arătând spre Quasimodo:

— Omul acesta este surd.

El spera ca potrivirea aceasta de intimitate ar deștepta poate interesul lui Florian în favoarea condamnatului. Dar mai înainte am observat că Florian nu se sinchisea prea tare dacă cineva îi știa defectul. În sfârșit, el avea urechea așa de tare, încât nu auzi nici un cuvânt din ce-i spusese grefierul; cu toate acestea, vru să aibă aerul că a auzit și răspunse:

— Ah! Ah! Aceasta este altceva. Eu nu știam lucrul acesta. O oră mai mult la stâlp pentru aceasta.

Și semnă sentința, astfel modificată.

— Foarte bine, zise Robin Poussepain care avea pică pe Quasimodo, asta are să-l învețe minte să mai bruscheze lumea.

II GAURA GUZGANILOR

Ciitorul să ne permită a-l înapoia în piața Grevei, pe care noi am părăsit-o ieri cu Gringoire, pentru a o urmări pe Esmeralda.

Sunt orele zece dimineața. Totul arată că în ajun a fost sărbătoare. Pavajul este acoperit de firmituri, panglici, bucăți de pânză, pene de pălării, picături de ceară de la lumânări, rămășițe de la masa populară. Foarte mulți burghezi, plimbându-se ici și colo, răscolind cu piciorul cărbunii stinși ai focului de veselie, căscau gura în fața lui Maison aux Piliers, aducându-și aminte de frumoasele ornări din ajun, aruncând o ultimă privire sărbătorii. Vănzătorii de cidru își rostogolesc butoiul printre grupuri. Câțiva trecători care au aerul că sunt ocupați, se duc și vin. Negustorii vorbesc și se strigă din pragul prăvăliilor.

Serbarea, ambasadorii, Coppenole, papa nebunilor formează discuția tuturor.

Toți se iau la întrecere care să vorbească și să râdă mai mult. Și totuși, patru sergenți călări, care s-au postat la cele patru colțuri ale stâlpului de supliciu, au și atras în jurul lor o bună parte a poporului de jos răspândit prin piață, care se condamnă la nemișcare și plictiseală în

speranța unei mici execuții.

Dacă acum cititorul, după ce a contemplat scena asta vie și zgomotoasă, care se joacă în toate colțurile pieței, își îndreaptă privirile spre acea casă jumătate gotică, jumătate romană, a lui Tour-Roland, care se află pe colțul cu cheiul în partea dinspre apus a acestuia, va putea să observe în colțul fațadei un mare breviar public, cu picturi bogate, păzit contra ploii de o streășină și contra hoților de un grilaj, care permitea totuși să fie răsfoit. Lângă breviar era o mică fereastră în formă de ogivă, închisă cu două bare de fier în cruce și care dădea spre piață; aceasta era singura deschizătură care lăsa să intre puțin aer și lumină într-o mică celulă fără ușă, făcută la parter în grosimea vechiului zid al casei, și plină de o liniște cu atât mai adâncă, de o tăcere cu atât mai tristă, cu cât o piață publică, cea mai populară și cea mai zgomotoasă din Paris, se afla alături.

Celula aceea era celebră în Paris de mai bine de trei secole, de când doamna Rolande de la Tour-Roland, fiind în doliu după tatăl său mort în cruciade, pusese să o facă în zidul propriei case, pentru a se închide acolo pentru totdeauna, nepăstrând din tot palatul decât locuința aceea a cărei ușă era zidită și a cărei fereastră era deschisă iarna ca și vara, dând tot restul săracilor și bunului Dumnezeu. Dezolata domnișoară așteptase, la drept vorbind, douăzeci de ani moartea în mormântul acela anticipat, rugându-se zi și noapte pentru sufletul tatălui său, dormind în cenușă, fără să aibă nici o piatră drept pernă, îmbrăcată într-un sac negru și trăind din mila trecătorilor, care puneau pâine și apă pe pervazul ferestrei sale, primind astfel înapoi pomană pe care o făcuse. La moartea sa, înainte de a trece în celălalt mormânt, ea lăsase pentru veșnicie celula aceea pentru femeile necăjite, mame, văduve sau fete, care aveau să se roage pentru altul sau pentru ele, și care vroiau să se îngroape de viu într-o mare durere sau într-o mare căială. Sărmanele de pe vremea sa vărsaseră multe lacrimi la moartea ei și multe o binecuvântară; și spre marea lor părere de rău, evlavioasa fată nu fusese canonizată sântă din lipsă de protecție. Acelea dintre ele care erau mai nelegiuite speraseră că lucrul acesta avea să se facă în rai mai ușor decât la Roma, și rugaseră pe Dumnezeu pentru defunctă în lipsa Papei. Cea mai mare parte se mulțumiseră să își amintească cu sfîntenie de Rolande și să facă relicve din zdrențele sale. Orașul, din partea-i, fondase în amintirea acestei domnișoare un breviar public, care fusese ținut lângă fereastra celei, pentru ca trecătorii să se oprească acolo din când în când, dacă nu pentru altceva, cel puțin să se roage, și ca rugăciunea să-i facă să se

gândească la pomană, și ca sărmanele schimnice, moștenitoarele mormântului doamnei Rolande, să nu moară cu totul din cauza foamei și a uitării.

Nu era un lucru foarte rar prin orașele evului mediu felul acela de mormânt. Îl întâlneai adesea în strada cea mai frecventată, în târgul cel mai împetrișat și cel mai asurzitor, drept în mijlocul său, sub picioarele cailor, sub roțile căruțelor aproape. Putea fi o pivniță, un puț, o colibă păcătoasă cu ușa zidită și cu fereastra închisă cu drugi de fier, în fundul căreia se ruga ziua și noaptea vreo ființă omenească, devotată de bună voie unei plângeri veșnice, vreunei mari ispășiri. Și toate reflexiile pe care le-ar deștepta în noi astăzi acest ciudat spectacol, celula aceea îngrozitoare, un fel de inel intermediar între casă și mormânt, între cimitir și cetate, omul acela retras de viu din sânul comunității și socotit de aici înainte printre morți, lampa aceea consumându-și ultima picătură de ulei în umbră, restul acela de viață pălpâind într-un șanț, sufletul acela, vocea aceea, rugăciunea aceea într-o cutie de piatră, fașa aceea întoarsă pentru totdeauna spre lumea cealaltă; privirea aceea iluminată de un alt soare, urechea aceea lipită de pereții mormântului, sufletul acela prizonier în trup, trupul prizonier în celula aceea, sub acel dublu acoperiș de piatră și carne, băzâitul sufletului acela chinuit, nimic din toate acestea nu era observat de către mulțime. Mila puțin rațională și puțin subtilă de pe vremea aceea nu vedea atâtea fațete la un act religios. Ea lua lucrul în bloc, și onora, venera, santifica la nevoie sacrificiul, dar nu-i analiza suferințele și se înduioșa prea puțin. Ea aducea din când în când ceva hrană nenorocitului închis, se uita prin gaură să vadă dacă trăiește, îi ignora numele, abia știa de câți ani începuse să moară, și surăinului care întreba asupra scheletului viu ce putrezea în pivnița aceea, vecinii îi răspundeau simplu, dacă era un bărbat:

— Este scimnicul. Iar dacă era o femeie:

— Este schimnica.

Totul se vedea așa pe atunci, fără metafizică, fără exagerare, fără lupă, cu ochiul liber. Microscopul nu fusese încă inventat nici pentru părțile materiei, nici pentru părțile spiritului.

De altfel, cu toate că lumea se minuna prea puțin, exemplele acestui fel de închidere într-o mănăstire în mijlocul orașelor erau într-adevăr frecvente, cum specificam mai sus. Se afla în Paris un număr foarte mare de astfel de celule pentru a te ruga lui Dumnezeu și a te pocăi; și erau aproape toate ocupate.

Este adevărat că clerul nu-și dădea prea multă osteneală pentru a le lăsa goale, ceea ce implică nepăsare din partea credincioșilor. În celule erau puși uneori leproșii, când era lipsă de pocăiți. În afară de celula din piața Grevei, se mai afla una la Montfaucon, una în bolta cu oseminte de la Innocents, o alta nu mai știu pe unde, la locuința lui Clichon, mi se pare; iar altele la răspântii și unde li se regăsea una din tradiții, în lipsă de monumente. Universitatea o avea pe a sa; pe muntele Saint Geneviève, un fel de lov al evului mediu cânta timid la treizeci de ani psalmii căinței, pe un bălegar, în fundul unui puț, reîncepând când sfârșea, psalmodiind mai tare noaptea, *magna voce per umbras* *. Și ascuzi anticarului i se pare că-i aude vocea când intră în strada Puits-qui-parle.

Pentru a ne ocupa numai de celula de la Tour-Roland, trebuie să spunem că ea niciodată nu fusese lipsită de schimnici. De la moartea doamnei Roland, ea fusese rareori un an sau doi goală. O mulțime de

*Voce puternică în timpul întinericului. (lat.)

femei veniseră să plângă acolo până la moarte părinți, amanți, greșeli. Gluma răutăcioasă pariziană, care se amestecă în totul, chiar în lucrurile care nu o privesc deloc, pretindea că se văzuseră în celula aceea prea puține văduve.

După moda epocii, o legendă latină, scrisă pe zid, indica trecătorului care știa să citească destinația pioasă a acestei celule. Obiceiul de a explica scopul unui edificiu printr-o plăcuță inscripționată deasupra porții s-a păstrat până către mijlocul secolului al XVI-lea. Astfel se citește încă în Franța deasupra ghișeului închisorii casei seniorale de Tourville: *Sileto et spera**; în Irlanda, sub blazonul care se află deasupra porții celei mari a castelului de Fortesone: *Forte scutum, salus ducum***; în Anglia, pe intrarea principală a castelului ospitalier al conților Cowper: *Tuum est****.

Aceasta pentru că atunci orice edificiu era o cugetare.

Cum nu exista ușă la celula Tour-Roland, se gravase cu litere mari romane deasupra ferestrei aceste două cuvinte:

*Tu, ora****.*

Ceea ce face ca poporul, al cărui bun simț nu vede atâta finețe în lucruri, și traduce bucuros pe Ludovico Magno prin Porté Sainte Denis, dăduse acelei celule, negre, tristă și umedă, numele de Gaura guzganilor. Explicație mai puțin subtilă poate decât cealaltă, dar în schimb mai pitorească.

III POVEȘTEA UNEI PLĂCINTE FĂCUTĂ DIN FĂINĂ DE PORUMB

La vremea când se petrecea această poveste, celula de la Tour-Roland era ocupată. Dacă cititorul dorește să știe de către cine, nu are decât să asculte conversația a trei cumețe, care, în momentul când noi am atras atenția asupra Găurii guzganilor, se îndreptau tocmai în partea aceea, venind de la Châtelet spre piața Grevei, de-a lungul apei.

*Taci și speră. (lat.)

** Paza bună apără conducătorii. (lat.)

*** Este al tău. (lat.)

**** Roagă-te. (lat.)

Două dintre femeile acestea erau îmbrăcate ca niște burgheze bogate din Paris. Finul lor guleraș alb, rochia lor de postav vărgat, cu roșu și albastru, încălțăminte de lână albă, cu colțuri cusute în culori, bine trasă pe picior, cu ghetete din piele roșcată și piteni negri, și mai cu seamă coafura ca un corn cu fluturași de aur încărcat de panglici și de dantele, pe care femeile de la țară le poartă încă, împreună cu soldații din garda imperială rusă, arătau că ele aparțineau acelei clase a negustorilor bogați, care țin media între ceea ce lacheii numesc o femeie și o doamnă. Nu purtau nici inele, nici cruci de aur și era ușor să vezi că nu făceau asta din sărăcie, ci din teama de amendă.

Însoțitoarea lor era gătită aproape la fel, dar era în costumul său și în înfățișare acel nu știu ce, care o arăta ca fiind soția unui notar de provincie. Se vedea după modul cum cingătoarea i se suia deasupra coapselor că nu se afla de mult la Paris. Adăugați la aceasta un guleraș plisat, frunte la ghete, dungile rochiei care cădeau transversal și nu în lungime și o mie de alte enormități de care se indigna bunul gust din vremurile acelea.

Cele două dintâi mergeau cu pasul acela propriu parizienelor. Provinciala ținea de mână un băiat dolofan, care ținea în mână o mare plăcintă.

Suntem nevoiți să adăugăm că, având în vedere asprimea anotimpului, el își întrebuința limba drept batistă.

Copilul se lăsa să fie târât și se împiedica la fiecare pas, spre marea spaimă a mamei sale; asta pentru că el privea mai mult la plăcintă decât la pavaj. Fără îndoială că un motiv foarte serios îl oprea să muște din plăcintă, căci se mulțumea să o privească cu dragoste. Mama ar fi trebuit să ducă plăcinta. Era o cruzime să faci un Tantal* din băiețușul cel durduțu.

În timpul acesta cele trei domnișoare (căci numele de doamne era rezervat pe atunci femeilor nobile) vorbeau toate deodată.

— Să ne grăbim, domnișoară Mahiette, zise cea mai tânără dintre ele, care era de asemenea și cea mai grasă, provincialei. Îmi este teamă

* Tantal – Personaj din mitologia greacă, rege al Frigiei, care în cursul unui banchet la care au fost invitați și zeii, i-a servit pe aceștia cu carne de om, faptă pentru care a primit următoarea pedeapsă: să stea legat în apă până la gât, iar când vrea să bea, apa se retrăgea. Deasupra lui se aplecau crengile pline de fructe ale unor pomi, care se retrăgeau de asemenea când vroia să culeagă din ele pentru a-și potoli foamea.

să nu ajungem prea târziu. Ni s-a spus la Châtelet că avea să-l aducă de îndată la stâlpul de supliciu.

— Ah! Ce tot spui, domnișoară Oudarde Musnier? reluă cealaltă pariziancă. Are să stea două ceasuri la stâlpul de supliciu. Avem vreme. Ai văzut vreo dată pedepsindu-se cineva la stâlp, scumpa mea Mahiette?

— Da, zise provinciala, la Reims.

— Ah! Ce lucru mare este și stâlpul dumneavoastră de la Reims? O păcătoasă de colivie, unde nu se pedepsesc decât țărani. Mare lucrul!

— Numai țărani! zise Mahiette, la Marché, aux Draps! La Reims! Am văzut acolo foarte mulți criminali, care-și omorâseră tatăl sau mama! Numai țărani! Drept cine mă luați, domnișoară Gervaise?

Într-adevăr, provinciala era aproape să se supere pentru onoarea stâlpului său de supliciu. Din fericire, discreta domnișoară Oudarde Musnier schimbă vorba la timp.

— Apropo, domnișoară Mahiette, ce părere aveți despre ambasadorii flamanzi? Ai văzut ambasadori așa frumoși la Reims?

— Mărturisesc, răspunse Mahiette, că numai la Paris se pot vedea niște flamanzi mândri ca aceia.

— Ai văzut în ambasadă pe ambasadorul acela voinic, care este ciorăpar? Întrebă Oudarde.

— Da, zise Mahiette, are aerul unui Saturn.

— Și acela gras a cărui figură seamăna cu o burtă goală? reluă Gervaise. Și acela scund, care are niște ochi mici și pleoape roșii, ras și ciopârțit în cap ca un scaiet?

— Au cai frumoși, zise Oudarde, mai cu seamă că sunt îmbrăcați după moda din țara lor.

— Ah! Scumpa mea, o întrerupse provinciala Mahiette, luând la rândul său un aer de superioritate, ce ai fi zis dacă ai fi văzut, la ungerea regelui la Reims, în '61, acum optesprezece ani, caii prinților și suita regelui! Pături și cuverturi de toate felurile; unele din pânză de Damasc, de pânză fină lucrată în fir de aur, îmblănite pe la margine cu blană de jder și samur, și alte plușuri cu blană de hermelină; altele cu totul încărcate de argintării și de mari draperii cu ciucuri de aur și de argint! Și frumoși paji, care erau niște copii călare!

— Lucrul ăsta nu împiedică, replică aspru domnișoara Oudarde, ca flamanzii să aibă cai frumoși și nu i-a împiedicat ca ieri să se ospăteze bine la domnul staroste al negustorilor, la primărie, unde li s-au servit bomboane, hypocras, aromatice și alte delicatese.

— Ce tot spui, vecină? exclamă Gervaise. Flamanzii au luat masa la

domnul Cardinal, la Petit Bourbon!

— Nu, la primărie!

— Ba da. La Petit Bourbon.

— Ba nu. La primărie, reluă Oudarde înțepată, și ca probă este că doctorul Scourable le-a ținut o cuvântare în latină, de care ei au rămas foarte satisfăcuți. Bărbatul meu, care este librar cu jurământ, mi-a spus lucrul acesta.

— Ba la Petit Bourbon, răspunse Gervaise vioi, și iată ce i-a prezentat procurorul domnului Cardinal: doisprezece butoaie de hypocras alb, roșu deschis și galben auriu, douăzeci și patru de lăzi de pișcoturi de Lyon, tot atâtea torțe a doi solzi bucata și șase butoaie de vin de Beaune, alb și roșu deschis, cel mai bun care se poate găsi. Sper că cele ce spun sunt adevărate; le știu de la soțul meu care este administrator la Parloir aux Bourgeois și care făcea azi de dimineață comparație între ambasadorii flamanzi și aceia ai părintelui Jean și ai împăratului Trebisondei, care au venit din Mesopotamia la Paris sub ultimul rege și care aveau cercei în urechi.

— Așa este de adevărat că au luat masa la primărie, răspunse Oudarde, puțin mișcată de înșirarea aceasta, încât nu s-a văzut niciodată un asemenea belșug de cârnuri și de bomboane.

— Ei spun că au fost serviți de către Le Sec, sergent al orașului, la palatul Petit Bourbon și tocmai asupra acestui lucru te înșeli.

— La primărie, îți spun!

— La Petit Bourbon, scumpa mea! Și s-a iluminat de artificii cuvântul Speranță, care era scris deasupra acelei mari intrări.

— La primărie! La primărie! Husson le Voir în persoană cânta la flaut.

— Îți spun că nu.

— Eu îți spun că da.

— Eu îți spun că nu.

Buna Oudarde cea grasă se pregătea să răspundă. Și cearta ar fi ajuns până la a se lua de păr, dacă Mahiette nu ar fi exclamat deodată:

— Ia priviți pe oamenii aceia care s-au adunat acolo la capătul podului! În mijlocul lor se află ceva la care se uită.

— Într-adevăr, zise Gervaise, aud cântându-se din dairea. Mi se pare că este mica Esmeralda, care își face strâmbăturile cu capra sa. Eil repede, Mahiette! Luștește-ți pasul și trage-l de mână pe copil, doar ai venit aici pentru a vedea curiozitățile Parisului. Ieri i-ai văzut pe flamanzi, azi trebuie să o vezi pe egipteană.

— Egipteanca! zise Mahiette, întorcându-se repede din drum și strângând cu putere bratul copilului său. Să mă păzească Dumnezeu, ea mi-ar putea fura copilul!

— Vîno, Eustache!

Și începu să alerge pe chei spre piața Grevei, până lăsă podul departe în urma ei. În timpul acesta, copilul, pe care ea îl târa, căzu în genunchi; ea se opri abia răsufilând. Oudarde și Gervaise o ajunseră.

— Egipteanca aceea să-ți fure copilul! zise Gervaise. Ciudată fantezie mai ai.

— Ceea ce este ciudat, observă Oudarde, este că Sachette are aceeași părere despre egiptence.

— Cine este Sachette? zise Mahiette.

— Hei! zise Oudarde, sora Gudule.

— Cine este sora Gudule? reluă Mahiette.

— Se vede că ești de la Reims, dacă că nu știi lucrul acesta! răspunse Oudarde. Este schimnica de la Gaura guzganilor.

— Cum? întrebă Mahiette, nenorocita aia de femeie căreia îi ducem plăcinta aceasta?

Oudarde făcu semn din cap afirmativ.

— Da, ai să o vezi îndată la fereastra sa, în piața Grevei. Ea are aceeași părere ca și dumneata în privința acestor vagabonzi din Egipt, care cântă din dairea și ghicesc viitorul publicului. Nu se știe din ce cauză are oroarea asta față de țigani și de egipteni. Dar, dumneata Mahiette, de ce fugeai așa, numai cum ai auzit despre ei?

— Oh! zise Mahiette, apucând în mâini capul blond al copilului său, nu vreau să mi se întâmple ce i s-a întâmplat lui Paquette la Chantefleurie.

— Ah! Asta înseamnă că ne vei povesti și nouă întâmplarea, draga mea, zise Gervaise apucând-o de braț.

— Cu plăcere, răspunse Mahiette, dar se vede că sunteți din Paris, de nu știți nici atîta lucru. Vă voi spune așadar — dar nu este nevoie să ne oprim pentru a vă povesti aceasta — că Paquette la Chantefleurie era o fată frumoasă de optsprezece ani, când eram și eu una tot așa de frumoasă, adică acum optsprezece ani, și că numai din vina ei nu este astăzi ca mine, o bună și grasă mamă de treizeci și șase de ani, cu un bărbat și un băiat. De altfel, de la vârsta de paisprezece ani, nu mai putea fi. Ea era fiica lui Guybertant, cântăreț la Reims, același care a cântat în fața regelui Carol al VII-lea, la ungerea sa, când el a coborât pe râul Vesle de la Sillery până la Muison și chiar și doamna de Pucelle se afla în

corabie. Bătrânul său tată muri când Paquette era încă o copilă; ea nu o mai avea deci decât pe mama sa, sora domnului Pradon, meșter alămar și cazangiu la Paris, în strada Parin Garlin, care a murit anul trecut. Vedeți că era de familie. Mama sa era o femeie simplă, și din nefericire nu o învăța nimic pe Paquette decât câte puține maimușăreli de copil, care nu o împiedicau pe mititica fată să crească și să rămână foarte săracă. Ele locuiau la Reims, pe malul apei, în strada de Folle-Reine. Notați: eu cred că asta a fost cauza nenorocirii sale. În 1461, anul ungerii regelui nostru Ludovic al XI-lea, Dumnezeu să-l țină sănătos, Paquette era așa de veselă și de frumoasă încât nu era numită pretutineni decât Chantefleurie. Sărmana fată! Avea niște dinți frumoși și îi plăcea să zâmbească pentru a-i arăta. Ori, o fată căreia îi plăcea să râdă, are să plângă mai târziu; dinții cei frumoși pierd ochii cei frumoși.

Aceasta era deci Chantefleurie. Ea și mama sa își câștigau cu greu existența; pierduse mult de la moartea cântăreșului. Ele nu câștigau mai mult de șase dinari pe săptămână, ceea ce nu face nici doi franci. Unde era vremea când moș Guybert câștiga doisprezece solzi parizieni la o singură ungere, cu un cântec? Într-o iarnă, în același an, cele două femei nu aveau nici lemne, nici surcele și era foarte frig, lucru care o îmbujora așa de frumos pe Chantefleurie, încât bărbați o strigau: „Paquette!”, și mai mulți o strigau „Paquerette!” încât ea se pierdu. Eustachel Să nu cumva să te văd mușcând din plăcintă! Noi văzurăm îndată că era pierdută, într-o duminică când veni la biserică cu o cruce de aur la gât. La vârsta de paisprezece ani, înțelegeți asta! Fu mai întâi tânărul viconte de Cormontreuil, care își are castelul la trei sferturi de leghe de Reims, apoi Henri de Triancourt, călăreț al regelui, apoi mai puțin decât atât, chiar de Beaulion, sergent în armată; apoi, coborând mereu, Guery Aubergeon, valet al regelui; apoi Macé de Frépus, bărbier al fiului mai mare al regelui; apoi Théveim le Moine, tocilar al regelui; apoi din ce în ce mai puțini tineri și mai puțin nobili, încât ea ajunsese a lui Guillaume Racine, violonist a lui Thierry de Mer, aprinzător de felinare. Anunci, sărmana Chantefleurie, fu a tuturor. Ea își cheltuise până la ultimul ban piesa sa de aur. Ce să vă mai spun, domnișoarelor? La ungere, tot în anul '61, ea fu aceea care făcu patul desfrânaților! Și numai într-un an!

Mahiette suspină și își șterse o lacrimă, care i se rostogolea din ochi.

— Iată o poveste care nu este extraordinară, zise Gervaise, și nu văd în ea egiptence sau copii.

— Ai răbdare! reluă Mahiette; ai să vezi și un copil. În '66, se împlinesc șaisprezece ani luna aceasta la Sainte Paule, Paquette născu o

fetiță. Nefericita! Ea avu o mare bucurie, dorea să aibă un copil de multă vreme. Mama sa, femeie simplă, care nu știuse decât să închidă ochii la toate poznele ei, murise. Paquette nu mai avea de iubit pe nimeni pe lume, și nimeni care s-o iubească.

De cinci ani de când greșise, Chantefleurie ajunsese o sărmană creatură. Ea era singură, singură în viața aceasta, arătată cu degetul, strigată pe străzi, bătută de către sergenți, batjocorită de copii mici în zdrențe. Și apoi, arăta mult mai în vârstă la cei numai douăzeci de ani pe care îi avea. Nebunia începea să nu-i aducă mai nimic; pentru o zbârcitură care venea, un taler se ducea; iarna era iarăși aspră, lemnele din nou nu mai erau decât puține în vatra sa și pâinea îi lipsea adesea din casă.

Nu mai putea munci, pentru că devenise voluptoasă, devenise leneșă și suferea cu atât mai mult pentru că devenise ceea ce era. Cel puțin așa explică preotul de la Saint Reny, pentru ce femeilor acestea le e mai frig și mai foame decât altor săraci, când îmbătrânesc.

— Da, observă Gervaise, dar egiptenii?

— Un moment, Gervaise, zise Oudarde care era mai puțin nerăbdătoare să se termine povestea. Ce ar mai rămâne dacă totul ar fi spus de la început? Continuă Mahiette, te rog. Sărmana Chantefleurie!

Mahiette urmă.

— Era așadar foarte tristă, foarte săracă și lacrimile îi slăbeau fața. Dar în rușinea sa, în nebunia și părăsirea sa, i se părea că ei i-ar fi mai puțin rușine, că ar fi mai puțin nebună și părăsită, dacă ar fi fost ceva pe lume sau cineva, pe care ea să poată să-l iubească. Trebuia ca acest ceva să fie un copil, pentru că numai un copil putea fi așa de nevinovat. Își dădu seama de acest lucru după ce încercase să iubească un hoț, singurul bărbat care o mai putea dori, dar pentru puțină vreme, pentru că observase că hoțul o disprețuia. Femeilor acestea care se vând le trebuie un amant sau un copil pentru a le umple inima, altminteri sunt foarte nenorocite. Neputând să aibă un amant, ea dori din toată inima să aibă un copil și cum nu încetase de a fi pioasă, se rugă veșnic la Dumnezeu ca să-i îndeplinească dorința. Bunului Dumnezeu i-a fost milă de ea și îi dăruî un copil: o fetiță. Nu vă mai vorbesc de bucuria sa; fu pentru ea o furie de lacrimi, de mângâieri și de sărutări. Își alăptă singură copilul, îi făcu scutece din cuvertura sa, singura pe care o avea, și nu mai simțea nici frigul, nici foamea. Se făcu din nou frumoasă; din fată bătrână se transformă în mamă tânără. Ea își reluă vechiul meșteșug. Chantefleurie fu din nou vizitată, găsi mușterii pentru marfa sa și din toate ororile

acelea ea făcu cămășuțe, scufițe și bărbuțe, hăinuțe din dantelă și mici bonete de atlas, fără să se gândească cel puțin să-și cumpere o cuvertură. Domnule Eustache, ți-am mai spus să nu mănânci din plăcintă. Cu siguranță că mica Agnès — acesta era numele copilului, nume de botez, căci nume de familie Chantefleurie nu mai avea demult, — era mult mai împodobită cu panglici și cu broderii decât o fetiță a fiului regelui! Avea între altele o pereche de ghetete micuțe, cum desigur regele Ludovic al XI-lea nu a avut. Mama sa i le cumpăraseră și i le brodaseră ea însăși punând în ele toată finețea și toate drăgălășiile unei rochii de fecioară. Erau într-adevăr, cele mai mici ghetuțe roșii care s-au putut vedea. Erau lungi cât degetul meu și trebuia să vezi ieșind din ele micile piciorușe ale copilului, pentru a crede că putuseră intra în ele. Este adevărat că acele piciorușe erau așa de mici, așa de frumoase și roșii, mai roșii decât atlasul ghetuțelor! Când vei avea copii, Oudarde, vei ști că nimic nu este mai frumos decât acele piciorușe și mânuțe.

— Nici nu doresc altceva mai bun, zise Oudarde suspinând, dar aștept când o avea gust domnul André Musnier.

— De altfel, reluă Mahiette, copilul Paquettei nu avea numai piciorușe frumoase. Eu l-am văzut când avea numai patru luni; era un înger! Avea ochii mult mai mari decât gura, și cel mai fin și mai negru păr, care se și încrețea. Ar fi ajuns o mândră brunetă la vârsta de șaisprezece ani! Mama sa înnebunea după ea din ce în ce mai mult; o mângâia, o spăla, o săruta, o gătea! Își pierdea capul după ea. Piciorușele sale roșii mai cu seamă, erau o minune. Era un delir de bucurie! Avea totdeauna degetele lipite și nu puteau să revină din cât de mici erau. Ea le băga în micile ghetuțe, le scotea, le admira, se minuna de ele. Privea lumina zilei căzând de-a curmezișul pe ele și ar fi petrecut bucuroasă întreaga zi în genunchi, încălțând și descălțând piciorușele acelea mici, ca ale copilului Isus.

— Povestea este frumoasă, zise încet Gervaise, dar unde este Egiptul în toate astea?

— Iată, răspunse Mahiette. Sosiră într-o zi la Reims un fel de cavaleri foarte ciudați. Erau niște golani și haimanale, care rățăceau prin țară conduși de conții și ducii lor. Erau oacheși, aveau părul creț și inele de argint în urechi; femeile erau mai urâte decât bărbații; aveau fața mai neagră și totdeauna descoperită, o pelerină păcatoasă pe corp, o pânză veche legată cu sfori și atârându-le pe umeri și părul lăsat pe spate precum coada unui cal. Copiii care se tăvăleau printre picioarele lor ar fi speriat și pe o maimuță; o ceată de excomunicați. Toți veneau drept

din sudul Egiptului la Reims prin Polonia.

Papa îi spovedise, după cum se spunea, și le dăduse ca ispășire să meargă șapte ani de-a rândul prin lume, fără să se culce în paturi. De aceea, ei se numeau Penancieri și puteau îngrozitor. Se părea că fuseseră odată sarazini, deoarece credeau în Jupiter, și cereau zece franci tournezi tuturor episcopilor, arhiepiscopilor și abaților cu cărje și mitră. Aceasta în urma unei bule a papei. Ei veneau la Reims să ghicească viitorul în numele regelui d'Alger și al împăratului Germaniei. Pricepeți că nu trebuie mai mult decât atâtă pentru a li se interzice intrarea în oraș. Atunci, toată banda se stabili bucuroasă la poarta de Braine, pe movila aceea pe care se află o moară. Și atunci toata lumea din Reims veni să-i vadă; se uitau în mână și spuneau profeții minunate; i-ar fi prezis lui Iuda că va deveni papă. Cu toate acestea, mergea zvonul despre ei că fură copii, taie pungi și mănâncă carne omenească.

Oamenii înțelepți ziceau nebunilor:

— Nu vă duceți acolo! Și se duceau ei pe ascuns.

Era deci o adevărată nebunie. Adevărul este că ei spuneau lucruri care i-ar fi minunat și pe un cardinal. Mamele se făceau foarte mult cu copii lor pe când egiptencele le citeau în mână tot felul de minuni scrise în limba păgână și turcă. Una avea un împărat, alta un papă, alta un căpitan. Sărmana Chantefleurie fu cuprinsă și ea de curiozitate.

Ea vru să știe ce avea să devină și dacă frumoasa sa micuță Agnès nu va deveni cumva împărăteasă a Armeniei sau altceva. O duse așadar la egipteni, și egiptencele începură să admire copilul, să-l mângâie, să-l sărute care mai de care, cu gurile lor negre și să se minuneze de mica sa mână. Vail Spre marea bucurie a mamei, ele admirară mai cu seamă frumoasele picioare și minunatele ghețe.

Copila nu avea încă un an. Gângurea, râdea la mama sa ca o mică nebună, era grasă și durdulie și avea o mulțime de mici gesturi fermecătoare ca ale îngerilor din rai. Fu foarte speriată de egiptence și plânse. Dar mama o sărută mai tare și se duse încântată de prezicerile pe care ghicitoarele i le făcuseră pentru Agnès. Ea avea să devină o frumusețe, o virtute, o regină. Se întoarse deci în cuibul său din strada Folle-Reine, mândră că aducea acolo o regină. A doua zi, ea profită de un moment când copilul dormea pe patul său, căci o culca întotdeauna cu ea, lăsă ușa puțin întredeschisă și alergă să povestească unei vecine din strada de la Séchesserie că are să sosească o zi când fiica sa Agnès are să fie servită la masă de către regele Angliei și de arhiducele Etiopiei și o sută de alte surprize. La întoarcere, neauzind strigătele pe când suia

scara, ea își zise:

— Bun! Copila tot doarme.

Ea găsi ușa larg deschisă, deși nu așa o lăsase; intră totuși, sărmana mamă, și alergă la pat... Copila nu se mai afla acolo, locul era gol. Nu mai era nici urmă de copil, afară de una din frumoasele sale ghetuțe. Fugi afară din odaie, coborî scara repede și începu să se dea cu capul de pereți tipând:

— Copilul meu! Unde este copilul meu? Cine mi-a luat copilul?

Strada era pustie, casa izolată: nimeni nu putu să-i spună nimic. Se duse în oraș, trecu prin toate străzile, alergă pe ici pe colo ziua întreagă, nebună, zăpăciută, îngrozită, dând târcoale pe la porți și pe la ferestre ca o fiară sălbatică, care și-a pierdut puii; abia mai respira, era cu părul vâlvoi, înspăimântătoare la vedere, și avea în ochi un foc care îi secase lacrimile.

Oprea pe trecători și striga:

— Copila mea! Fata mea! Frumoasa mea fetiță! Celui ce mi-o va aduce înapoi îi voi fi servitoare, servitoarea câinelui său, și el să-mi mănânce inima, dacă va vrea.

Întâlni preotul de la Saint Remy și îi zise:

— Domnule preot, voi ara pământul cu unghiile mele dar numai dați-mi copilul!

Era ceva sfâșietor, Oudarde; și l-am văzut pe un bărbat foarte tare, pe Ponce Lacabre, procurorul, plângând. Ah! Sărmana mamă! Seara se întoarse acasă. În timpul cât a lipsit, o vecină le văzuse pe două egiptence cum se suiră în ascuns cu un pachet în brațele lor, apoi cum coborâră și cum închiseră ușa în spatele lor fugind repede. De la plecarea lor, se auziră în casa Paquettei un fel de strigăte de copil. Mama răsă cu hohote, urcă scara ca și cum ar fi avut aripi, dădu ușa la o parte ca o ghiulea de tun și intră. Și găsi un lucru înspăimântător, Oudarde! În locul micuței sale Agnès, așa de îmbujorată și de gingașă, care era un dar de la Dumnezeu, se afla un fel de mic monstru, hidos, chior și șchiop, ce se târa tipând pe lespezi. Își ascunsese fața cu oroare.

— Oh! zise ea, nu cumva vrăjitoarele mi-or fi transformat fata în monstrul acesta înspăimântător?

Lumea se grăbi să ia de acolo mica arătare. Acela era un copil monstru al unei egiptence, care se avusese cu dracu. Părea să aibă patru ani și vorbea o limbă care nu era deloc o limbă omenească; erau niște cuvinte ce nu puteau exista în vreo limbă. Chantefleurie se aruncase pe mica gheată, tot ceea ce-i mai rămăsese din ce iubise cel mai mult. Ea

rămăsese așa nemișcată mult timp, mută, fără să respire, încât lumea a crezut că murise. Deodată, tremurând din tot trupul, acoperi relicva cu sărutări furioase și răbufni în plânsete, ca și cum inima i s-ar fi rupt. Vă încredințez că noi plângeam deasemenea. Ea zicea:

— Oh! Mica mea fiică! Frumoasa mea micuță! Unde te afli tu?

Și toate acestea își sfășiau inima. Eu plâng încă când îmi aduc aminte. Copiii noștri, înțelegeți voi? Ei sunt măduva oaselor noastre. Sărmanul meu Eustache! Tu ești așa de frumos! Dacă ai ști cât este de drăguț! Ieri îmi zicea: „Eu vreau să fiu jandarm”. O, Eustache al meu! Dacă te-aș pierde!

Mahiette își urmă povestea:

— Chantefleurie se ridică deodată și începu să alerge prin Reims, strigând: „La tabăra egiptenilor! La tabăra egiptenilor! Să vină sergenții să le ardă pe vrăjitoarele!” Dar egiptenii plecaseră. Era noaptea întunecoasă, și nu au putut fi urmăriți. A doua zi, la două leghe de Reims, într-un măraciniș între Gueux și Tilloy, se găsiră resturile unui foc mare, câteva panglici care aparținuseră copilei Paquette, picături de sânge și balegă de țap.

Noaptea care trecuse era tocmai aceea a unei sâmbete. Nimeni nu se mai îndoi că egiptenii făcuseră chef în măracinișul acela și că o mâncaseră pe copilă în tovărășia lui Belzebuth, după cum se practică lucrul acesta la mahomedani. Când Chantefleurie află lucrurile acestea înspăimântătoare, ea nu plânse, își mișcă buzele ca pentru a vorbi, dar nu putu. A doua zi, părul îi încărunțise. A treia zi, dispăruse.

— Iată, într-adevăr, o istorie înspăimântătoare, zise Oudarde, care ar smulge lacrimi și unei pietrei!

— Nu mă mir, adăugă Gervaise, că frica de egipteni te face să fugi așa repede!

— Și ai făcut cu atât mai bine, reluă Oudarde, că ai fugit adineauri cu Eustache al dumitale, cu cât aceștia sunt egipteni din Polonia.

— Nu, zise Gervaise, se spune că ei vin din Spania și din Catalonia.

— Catalonia? este posibil, reluă Oudarde. Polonia, Catalonia, Valonia, eu confund toate aceste trei provincii. Ceea ce este sigur este că sunt egipteni.

— Și care au desigur dinții destul de lungi, adăugă Gervaise, pentru a mânca copii mici, și nu m-aș mira dacă și Esmeralda ar mânca deasemenea puțin din ei, deși făcând mutre. Capra sa albă face lucruri prea uimitoare, pentru ca să nu fie oarecare destrăbălare în toate acestea.

Mahiette mergea tăcută. Era cufundată în reveria aceea, care era oarecum prelungirea unei povești dureroase, și care nu se oprește decât după ce i s-a propagat zguduitura, din vibrație în vibrație, până la ultimele fibre ale inimii. Cu toate acestea, Gervaise îi adresează cuvântul:

— Și nu s-a putut ști ce a devenit Chantefleurie?

Mahiette nu răspunse. Gervaise își repetă întrebarea, zguduindu-i brațul și chemând-o pe nume. Mahiette păru că se trezește din gândurile sale.

— Ce a devenit Chantefleurie? zise ea repetând mașinal cuvintele a căror impresie rămăsese în urechile ei, apoi, forțându-se spre a-și îndrepta atenția către sensul cuvintelor. Ah! reluă ea cu voiciune, nu s-a știut niciodată.

Adăugă după o pauză.

— Unii au spus că au văzut-o ieșind din Reims, pe ceață, pe poarta Fléchembault; alții, pe la revărsatul zorilor pe la vechea poartă Bassée. Un sărac a găsit crucea sa de aur agățată de crucea de piatră din locul unde se ține bălciul. O pierduse în '61. Ea era darul frumosului viconte de Cormontreuil, primul său amant. Paquette nu vruse niciodată să se despartă de ea, oricât de săracă ar fi fost. Ținea la ea ca la viață; de aceea, când noi am văzut părăsirea acelei cruci, ne-am gândit toate că ea murise. Cu toate acestea sunt oameni de la Cabaret les Vantes, care spun că au văzut-o trecând pe drumul Parisului, mergând cu picioarele goale pe pietre. Dar atunci ar fi trebuit ca ea să iasă pe poarta de Vesle, deci a plecat din lumea aceasta.

— Nu înțeleg, zise Gervaise.

— Vesle, răspunse Mahiette cu un surâs trist, este un râu!

— Sărmana Chantefleurie! zise Oudarde cutremurându-se; înecată!

— Înecată! reluă Mahiette; și cine i-ar fi putut spune bunului moș Guybertant, când el trecea pe sub podul de Tuiqueux cântând în barca sa, că într-o zi scumpa și micuța Paquette va trece deasemenea pe sub podul acela, dar fără să cânte și fără barcă.

— Și mica gheată? întrebă Gervaise.

— A dispărut împreună cu mama, răspunse Mahiette.

— Sărmana ghetușă! zise Oudarde.

Oudarde, femeie grasă și simțitoare, ar fi plâns desigur, împreună cu Mahiette, dacă Gervaise, care era mai curioasă, ar fi terminat cu întrebările sale.

— Și monstrul? zise ea deodată Mahiettei.

— Care monstru? întrebă aceasta.

— Micul monstru egiptean lăsat de egiptence la Chantefleurie, în schimbul fiicei sale. Ce ai făcut cu el? Cred că și pe el l-ai înecat.

— Nu, răspunse Mahiette.

— Cum, l-ai ars atunci? La drept vorbind era mai drept așa; un copil vrăjitor.

— Nici una, nici alta, Gervaise. Domnul arhiepiscop s-a interesat de copilul din Egipt, l-a gonit pe dracu din el cu ajutorul sfintei Evanghelii, l-a binecuvântat și l-a trimis la Paris pentru a fi expus pe patul de lemn de la Notre Dame ca pe un copil găsit.

— Episcopii ăștia! zise Gervaise mormăind, pentru că ei sunt prea savanți, nu fac nimic ca ceilalți oameni. Te întreb, Oudarde, se face să-l pui pe dracu în patul copiilor găsiți? Căci cu siguranță că monstrul acela mic era dracu. Ei bine, Mahiette, ce s-a făcut el în Paris? Sper că nici o persoană caritabilă nu l-a luat.

— Nu știu, răspunse Mahiette. Tocmai pe vremea aceea soțul meu s-a stabilit notar la Bern, la două leghe depărtare de oraș, și nu ne-am mai ocupat de povestea aceasta; și unde mai pui că înaintea lui Bern se află cele două dealuri de Cernay, care te fac să nu mai observi clopotnițele catedralei din Reims.

Pe când vorbeau astfel, cele trei demne burgheze sosiră în piața Grevei. În preocuparea lor, ele trecură fără să se oprească pe dinaintea breviarului public de la Tour-Roland și se îndreptau mașinal spre stâlpul de supliciu, în jurul căruia mulțimea creștea pe fiecare moment. Probabil că spectacolul, care atrăgea în locul acela toate privirile, le făcuse să uite cu desăvârșire Gaura guzganilor și hotărârea pe care o luaseră de a se opri acolo, dacă grasul Eustache, în vârstă de șase ani, pe care Mahiette îl țara de mână, nu le-ar fi adus aminte de asta:

— Mamă, zise el, ca și cum vreun instinct îl avertiza că trecuseră de Gaura guzganilor, acum pot să mănânc plăcinta?

Dacă Eustache ar fi fost mai deștept, adică mai puțin lacom, ar mai fi așteptat, și tocmai la întoarcere, în l'Université, acasă la André Musnier, în strada Madame de Valense, când ar fi fost cele două brațe ale Senei și cele cinci poduri ale insulei Cité între Gaura guzganilor și plăcintă, ar fi îndrăznit să facă întrebarea aceasta timidă:

— Mamă, acum pot să mănânc plăcinta?

Întrebarea aceasta, nesocotită în momentul când o făcu Eustache, atrase atenția Mahiettei.

— Apropo, exclamă ea, noi uitasem de schimnică! Arătați-mi Gaura guzganilor și am să-i duc eu plăcinta.

— Îndată, zise Oudarde. Aceasta era o pomană.

Nu tot aceeași părere avea și Eustache.

— Ține plăcinta mea! zise el ridicând din umeri, ceea ce este în asemenea caz semnul cel mai mare al nemulțumirii.

Cele trei femei se întorseseră, și, odată ajunse lângă casa Tour-Roland, Oudarde le zise celorlalte două:

— Nu trebuie să ne uităm toate trei deodată în gaură, ca să nu o speriem pe schimnică. Voi amândouă prefaceți-vă că citiți *dominus* în breviar, pe când eu mă voi uita pe fereastră. Schimnica mă cunoaște puțin; am să vă înștiințez când puteți veni.

Ea se duse singură la fereastră; în momentul când privirea îi pătrunse înăuntru, o milă adâncă se zugrăvi pe toate trăsăturile feței sale și fața ei veselă și sinceră își schimbă deodată expresia și culoarea, ca și cum ar fi trecut de la o rază de soare la una de lună. Ochii i se înlăcrimară, gura i se contractă ca atunci când ai să plângi. Peste un moment, ea își duse un deget la gură și făcu semn Mahiettei să vină să vadă.

Mahiette veni, mișcă, în tăcere și în vârful picioarelor, ca atunci când te apropii de patul unui muribund.

Într-adevăr, era o priveliște tristă ceea ce se oferea privirilor celor două femei, pe când ele se uitau fără să se miște sau să respire pe fereastră închisă cu drugi de fier a Găurii guzganilor.

Celula era strâmtă, mai mult largă decât adâncă, boltită în ogivă și, văzută din interior era asemenea unei grote.

Pe lespezile goale care formau pardoseala, într-un colț, stătea o femeie așezată pe jos. Bărbia îi era rezemată de genunchi, pe care cele două brațe îi strângeau foarte tare la piept. Astfel înghesuită, îmbrăcată într-un sac cenușiu, care o acoperea toată făcând cute mari, cu părul lung tăiat pe frunte și căzându-i pe față de-a lungul gambelor până la tălpi, ea nu prezenta decât o formă ciudată scoasă în relief pe fondul întunecat al celulei, un fel de triunghi negricios, pe care raza zilei care intra prin ferestruie îl împărțea fără milă în două nuanțe: una închisă, cealaltă luminată.

Era unul dintre spectrele acelea, jumătate umbră, jumătate lumină, cum vedeți în vise și în opera extraordinară a lui Goya, palide, nemișcate, îngrozitoare, stând pe vine deasupra unui mormânt sau rezemate de grilajul unei celule. Aceasta nu era nici femeie, nici bărbat, nici o ființă vie, nici o formă de ființă; era o figură, un fel de viziune peste care se întretaiau realul și fantasticul, ca umbra și ziua.

Abia dacă distingeai sub părul său răspândit până la pământ un profil slăbit și sever; rochia sa abia lăsa să se vadă extremitatea unui picior gol, care se zbârcea pe pavajul aspru și înghețat.

Pușina formă omenească pe care o întrezăreai sub învelișul acela de doliu te făcea să te cutremuri.

Figura aceea, pe care ai fi crezut-o ținută în lespede, părea că nu se mișcă, că nu se gândește, că nu respiră.

Sub sacul acela subțire de pânză, în ianuarie, zăcând pe un pavaj de granit, fără foc, în umbra unei celule a cărei răsufătoare oblică nu lăsa să ajungă din afară decât lumina și niciodată soarele, ea părea că nu suferă și că nu simte nimic. Ai fi zis că se făcuse de piatră, ca și celula, de gheață, ca și anotimpul. Măinile îi erau împreunate, ochii erau fiși.

La prima vedere o luai drept un spectru, la cea de-a doua o statuie.

Cu toate acestea, din când în când buzele sale vinete se întredeschideau pentru a respira și tremurau, dar tot așa fără de viață și tot așa de mașinal ca și frunzele care sunt luate de vânt. Însă din ochi îi scăpăra o privire adâncă, lugubră, nepăsătoare, fixată mereu numai spre un colț al celulei care nu se putea vedea din afară; o privire care se părea că îndreaptă toate gândurile triste ale sufletul acela nefericit spre nu știu care obiect misterios.

Aceasta era creatura numită după locuința sa: schimnică.

Cele trei femei, căci Gervaise se alăturase și ea lângă Mahiette și Oudarde, priveau prin ferestruic. Capetele lor opreau slaba lumină de afară să intre în celulă, fără ca nenorocita pe care ele o lipseau astfel de lumină să pară că le dă vreo atenție.

— Să nu o tulburăm, zise Gervaise cu voce înceată, ea se află în extaz, se roagă.

În vremea asta, Mahiette privea cu o tulburare din ce în ce mai mare capul acela palid, slab, cu părul vâlvoi, și ochii i se umpleau de lacrimi.

— Ar fi foarte ciudat, murmură ea.

Își trecu capul printre drugii de fier ai răsufătoarei și reuși să se uite în colțul din care privirea nenorocitei nu se îndepărta.

— Cum se numește femeia aceasta? o întrebă ea pe Oudarde.

— Sora Gudule, răspunse Oudarde.

— Ea se numește Paquette la Chantefleurie, reluă Mahiette. Atunci, punându-și un deget pe buze, îi făcu semn lui Oudarde, care stătea uimită, să-și bage capul prin fereastră și să privească.

Oudarde privi, și văzu în unghiul în care privirea fixă a schimniciei

se oprea în extazul acela trist, o mică ghetă de atlas roșu, brodat în aur și argint.

Gervaise privi după Oudarde, și atunci cele trei femei, uitându-se la nefericita mamă, începură să plângă.

Cu toate acestea, nici privirea lor, nici lacrimile lor nu atraseră atenția schimnicei. Măinile îi rămăneau unite, buzele mute, ochii ficși și pentru cine îi știa povestea, gheata aceea mică, privită astfel, îi rupea inima.

Cele trei femei nu scoaseră nici un cuvânt; ele nu îndrăzneau să vorbească, nici cu voce înecată cel puțin. Tăcerea și durerea aceea mare, uitarea în care totul dispăruse, afară de un lucru, le făcea impresia unui pistol de Paști sau de Crăciun. Tăceau, se reculegeau, și erau gata să ingenuncheze; li se părea că au intrat într-o biserică în ziua de Ténébres.

În sfârșit, Gervaise, cea mai curioasă dintre toate trei, și prin urmare cea mai puțin sensibilă, încercă să o facă pe schimnică să vorbească:

— Soră! Soră Gudule!

Repetă strigarea aceasta de trei ori, ridicând vocea de fiecare dată mai mult. Schimnica nu se mișcă; nici un cuvânt, nici o privire, nici un suspin, nici un semn de viață.

Oudarde, la rândul său, cu o voce mai dulce și mai mângâietoare o striga și ea. Aceeași tăcere, aceeași nemișcare.

— Ciudată femeiei exclamă Gervaise, ea nu ar fi mișcată nici de un bombardament!

— Poate este surdă, zise Oudarde.

— Oarbă poate, zise Gervaise.

— Moartă poate, reluă Mahiette.

Cert este că dacă sufletul nu părăsise încă corpul acela fără viață, adormit, letargic, cel puțin se retrăsese în adâncimi unde percepțiile lumii înconjurătoare nu mai ajungeau.

— O să trebuiască atunci, zise Oudarde, să lăsăm plăcinta pe fereastră. Dar o poate lua cineva. Cum să facem ca să o deșteptăm?

Eustache, care până în momentul acela fusese distrat de o trăsurică trasă de un câine mare, observă deodată că cele trei îndrumătoare ale sale priveau ceva prin ferestruică, și fiind cuprins de curiozitate la rândul său, se sui pe un stâlp, se ridică în vârful picioarelor, își fixă fața sa grăsună în dreptul ferestrei, țipând:

— Mamă, ia privește ce văd eu!

Auzind vocea aceea de copil, clară, gîngășă, sonoră, schimnica tresări. Ea întoarse capul cu o mișcare rapidă ca a unui arc de oțel, cu

măinile își dădu părul la o parte de pe față și fixă asupra băiatului niște ochi mirați, jalnici și disperați. Privirea aceasta nu fu decât un fulger.

— Ah! Doamne! strigă ea deodată, ascuzându-și capul în genunchi, și părea că vocea sa răgușită îi slășia pieptul pe când ieșea din el, cel puțin nu-mi arăta copiii altora!

— Bună ziua, doamnă, zise copilul cu gravitate.

De astă dată, zguduirea aceasta, pentru a ne exprima așa, o deșteptase pe schimnică. Un lung tremur îi cuprinse tot corpul, din cap până în picioare, și dinții îi clănțăniră. Ea își ridică capul și zise, strângându-și coatele pe coapse și prinzându-și tălpile în mâini, ca pentru a le încălzi.

— Oh! Ce frig mai este!

— Sărmană femeie! zise Oudarde, foarte mult înduioșată, vrei puțin foc?

Schimnica dete din cap în semn de refuz.

— Ei bine; reluă Oudarde, întinzându-i o sticlă, iată o băutură care te va încălzi. Bea.

Ea dădu iarăși din cap, o privi pe Oudarde fix și răspunse:

— Apă, dați-mi apă.

Oudarde insistă.

— Nu, soră, apa nu este o băutură pentru luna ianuarie. Trebuie să bei ceva tare și să mănânci această plăcintă din făină de porumb, pe care am făcut-o pentru dumneata.

Ea respinse plăcinta pe care i-o întindea Mahiette și zise:

— Dați-mi pâine neagră.

— Haide, zise Gervaise cuprinsă și ea de milă și desfăcându-și pelerina de lână, iată o pelerină ceva mai caldă decât a dumatăle. Puneți-o pe umeri.

Ea refuză pelerina, după cum refuzase sticla și plăcinta și răspunse:

— Dați-mi un sac.

— Dar trebuie să fi observat și tu că ieri a fost sărbătoare, reluă buna Oudarde.

— Observ aceasta, zise schimnica; sunt două zile de când nu se mai pune apă în ulciorul meu. Apoi, după o pauză, reluă. Când este sărbătoare sunt uitată. Bine fac. Pentru ce să se gândească lumea la mine, dacă nici măcar mie nu-mi pasă de mine. Dintr-un cărbune stins iese cenușa rece.

Și, ca și cum ar fi fost obosită de a fi vorbit prea mult, capul îi căzu pe genunchi. Simpla și miloasa Oudarde, care i se părea că ea, prin

ultimile sale cuvinte se plânga de frig, îi răspunse cu naivitate:

— Atunci, vrei puțin foc?

— Foc! zise schimnica cu un accent ciudat; dar aveți să faceți puțin foc și sărmanei miitele, care se află în pământ de cincisprezece ani?

Toate membrele îi tremurau, vocea îi vibra, ochii îi sicleau și ea se ridică în genunchi. Își întoarse mâna albă și slabă spre copil, care o privea cu mare mirare.

— Luați de aici copilul acesta, zise ea, căci o să treacă egipteanca.

Atunci căzu la pământ și lovi lespedeza cu fruntea producând zgomotul unei pietre izbită de o altă piatră. Cele trei femei o crezură moartă. Cu toate acestea, după un moment, se mișcă, și ele o văzură târându-se în genunchi și pe coate până în colțul unde se afla mica gheată. Atunci nu mai îndrăzniră să privească, nu mai văzură, dar auziră sărutări și suspine, amestecate cu țipete sfâșietoare și cu sunete surde ca acelea ale unui cap care se lovește de perete. Și apoi, după una din aceste lovituri, așa de puternică încât cele trei se cutremurară, nu mai auziră nimic.

— Să se fi omorât oare? zise Gervaise riscând să-și bage capul pe fereastră. Soră! Soră Gudule!

— Soră Gudule! repetă Oudarde.

— Ah! Doamne! Nu se mai mișcă, zise Gervaise, nu cunva o fi moartă?

Mahiette, care până atunci fusese așa mișcată încât nu putuse vorbi, făcu un efort:

— Așteptați, zise ea aplecându-se peste ferestrele. Paquette! strigă ea. Paquette Chantefleurie!

Un copil care suflă neștiutor pe fluturul aprins al unei pocnitori și o face să explodeze în fața sa, nu ar fi încremenit mai tare decât Mahiette la efectul pe care îl produse numele acesta strigat în celula sorei Gudule.

Schimnica tresări din tot corpul, se ridică și sări la fereastră cu niște ochi așa de înălțărați, încât cele trei femei și copilul se retrăseseră până la parapetul cheiului.

În acest timp, figura înspăimântătoare a schimnicei apăruse la fereastră lipită de grilajul de fier.

— Oh! Oh! Mă strigă egipteanca! strigă ea cu un râs înspăimântător.

În momentul acela, scena care se petrecea la stâlpul de supliciu îi atrase privirea rătăcită.

Fruntea i se încreți de oroare, întinse afară din celula sa cele două brațe de schelet și strigă cu o voce care semăna cu un horcăit:

— Așadar tu ești, fică a Egiptului! Tu ești aceea care mă chemi, hoată de copii! Fii blestemată! Blestemată! Blestemată!

IV

O LACRIMĂ PENTRU O PICĂTURĂ DE APĂ

Cuvintele acestea erau punctul de unire a două scene, care se desfășurau probabil în același moment, fiecare separat; prima era cea pe care ai citit-o, în Gaura guzganilor, cealaltă, pe care aveți să-o citiți, pe scara stâlpului de supliciu. Prima nu avusese ca martori decât pe cele trei femei cu care cititorul a făcut cunoștință; cea de a doua avusese ca spectatori tot publicul pe care l-am văzut mai sus adunându-se în piața Grevei, în jurul stâlpului și a spânzurătorii. Mulțimea aceea, pe care cei patru sergenți care se postaseră de la orele nouă de dimineață la cele patru colțuri ale stâlpului de supliciu nu o lăsau să se apropie, spera să vadă o execuție oarecare, nu o spânzurare, dar măcar o bătaie cu biciul, o tăiere a urechilor, ceva, în sfârșit. Mulțimea aceea crescuse așa de repede, încât cei patru sergenți, împresurați prea de aproape, fuseseră nevoiți să-și facă loc cu lovituri de bici și repeziri de cal.

Mulțimea disciplinată în așteptarea execuției publice, nu arăta prea multă nerăbdare. Se distra privind stâlpul de supliciu, asemănător unui monument foarte simplu, compus dintr-un cub de zidărie înalt de câteva zeci de picioare și gol în interior; o treaptă foarte înaltă din piatră necioplită, care se numea scara, conducea la platforma superioară, pe care se zărea o roată orizontală din lemn de stejar. Se lega pedepsitul de roata aceasta, în genunchi și cu mâinile legate la spate. Un fus pe care îl puneă în mișcare un scripete ascuns în interiorul unui mic edificiu, imprimă o rotație totdeauna orizontală și prezenta în acest mod fața condamnatului succesiv tuturor punctelor pieței. Asta se numea a învârti un criminal.

Cum vedeți, stâlpul din piața Grevei nu oferea nici pe departe toate frumusețile stâlpului din la Hale. Nimic arhitectural în el; nimic monumental, nici un acoperiș cu crucea de fier, nici un felinar octogonal, nici un șir de coloane subțiri nu mergeau să se răspândească pe marginea acoperișului în capiteliuri de frunze și de flori, nici un burlan himeric și monstruos, nici o lemnărie sculptată, nici o sculptură fină în piatră.

Trebuia să te mulțumești cu acele patru ziduri făcute în piatră și cu o păcătoasă spânzurătoare de piatră, urâtă și goală, alături.

Priveliștea aceasta ar fi neînsemnată pentru amatorii de arhitectură gotică. Este adevărat însă că nimeni nu era curios în privința monumentelor, că cinstiți gură cască din evul mediu se sinchiseau prea puțin de frumusețea unui stâlp de supliciu.

Condamnatul sosi în slăbșit, legat în fundul unei căruțe, și când fu suit pe platformă, când lumea putu să-l vadă din toate punctele pieței legat cu frânghii și curele de roata stâlpului de supliciu, o huiduială nemaipomenită, amestecată cu râsete și cu aclamații, izbucni în piață. Îl recunoscuseră pe Quasimodo.

Era el, într-adevăr. Soarta era ciudată. Pedepsit la stâlpul de supliciu în aceeași piață unde fusese salutat, aclamat și proclamat papă și prinț al nebunilor, în cortegiul ducelui de Egipt, al regelui de Thunes și al împăratului Galilei! Ceea ce este sigur, este că nu se afla nici un spirit în mulțime, nici chiar al său, rând pe rând triumfător și condamnat, care să scoată în evidență în mod clar apropierea aceasta în mintea sa.

Gringoire și filozofia sa lipseau de la acest spectacol!

În curând, Michel Noiret, trompet cu jurământ al regelui, suveranul nostru, impusese tăcere bătăranilor și strigă sentința, în conformitate cu ordonanța și porunca domnului intendent general. Apoi, el se întoarse în spatele căruței cu oamenii săi în uniforme.

Quasimodo, nepăsător, nici nu clipea. Orice rezistență îi era imposibilă din cauza a ceea ce se numea atunci, în stil de cancelarie judecătorească la *véhémence et la fermeté des attaches*, ceea ce însemna că probabil îi intrau lanțurile și curelele în piele. Aceasta este de fapt o tradiție a temniței și a ocnei, care nu s-a pierdut și pe care cătușele o mai păstrează încă printre noi, popor civilizat, blând, uman, (vezi ocna și ghilotina).

El se lăsă dus, împins, purtat, cocoțat, legat și răslegat. Nu puteai ghici nimic din fizionomia sa, afară de o mirare de sălbatic și de idiot. Lumea îl știa surd; ai fi zis că era și orb.

Îl puseră în genunchi pe scândura circulară, iar el nu se opuse. Îl dezbrăcără de cămașă și de tunică până la mijloc, iar el nu făcu nici o mișcare de a se împotrivi. Îl legară cu alte curele, el se lăsă legat; atât numai că din când în când respira greu, ca un vițel al cărui cap atârână și se leagănă pe marginea căruței măcelarului.

— Mojiul, zise Jehan Frolo du Moulin amicului său Robin Poussepain (căci cei doi școlari îl urmăseră pe condamnat) el nu pricepe mai mult decât un cărăbuș închis într-o cutie.

Fu un răs nebun în mulțime, când se văzu goală cocoșa lui

Quasimodo, pieptul său de cămilă, umerii săi bătătoriți și păroși. În timpul veseliei aceleia, un bărbat în uniforma orașului, de talie scundă și cu o înfățișare robustă, se sui pe platformă și veni să se așeze lângă condamnat. Numele său fu șoptit repede prin asistență; era jupân Pierrot Torterne, călăul cu jurământ de la Châtelet.

El începu prin a depune pe un unghi al stâlpului de supliciu un ceasornic negru cu nisip a cărei capsulă superioară era plină cu nisip roșu, care se scurgea în capsula inferioară; apoi, scoase mantaua pe jumătate și mulțimea văzu atârându-i agățat de mâna dreaptă un bici mic cu curele lungi, albe, lucitoare, cu noduri, împletite și înarmate cu unghii de metal. Cu mâna stângă el își răsfrângea nepăsător cămașa în jurul brațului drept până la subțioară.

În vremea aceasta, Jehan Frolo țipa, înălțându-și capul său blond și creț deasupra mulțimii, căci se suise pe umerii prietenului său.

— Veniți să vedeți, doamnelor și domnilor! Iată că are să fie bătut cu biciul domnul Quasimodo, clopotarul fratelui meu, domnul arhidiacon de Josas, o păcătoasă arhitectură orientală, care are spatele în dom și picioarele ca niște coloane!

Și mulțimea râdea nebunește, mai cu seamă copiii și tinerele fete.

În sfârșit, călăul bătu din picior. Roata începu să se învârtă; Quasimodo se clătina sub legăturile sale. Mirarea se zugrăvi pe fața sa diformă și făcu ca hohotele de râs din jurul său să izbucnească și mai tare.

Deodată, când roata prezentă spatele condamnatului lui jupân Pierrot, acesta ridică brațul, finele curele şuierară ascuțit în aer ca o mulțime de șopârle și căzură cu furie pe umerii nenorocitului.

Quasimodo sări în sus, ca deșteptat din somn.

El începea să înțeleagă și se răsuci în legăturile sale; o violentă contracție de uimire și de durere îi descompuse mușchii feței, dar nu scoase nici un suspin. Atât numai că își întoarse capul pe spate, la dreapta, apoi la stânga, balansându-l ca un taur înțepat în coaste de un tăun.

A doua lovitură urmă celei dintâi și așa mai departe. Roata nu înceta a se învârti și nici loviturile de a cădea.

În curând sângele țâșni, fu văzut curgând în mii de șiroaie pe umerii negri ai cocoșatului și subțirile curele, în învârtirea lor, care spintecau aerul, îl împrăștiu în stropi prin mulțime.

Quasimodo își reluase, în aparență cel puțin, nepăsarea sa de la început. El încercase mai întâi, într-ascuns și fără mare zguduire

exterioră, să-și rupă legăturile; i se văzu ochiul aprinzându-i-se, mușchii contractându-se, curelele și lanțurile întinzându-se. Sfortărea era puternică, nemaivăzută, disperată; dar vechile curele ale intendenței generale rezistară cu succes. Quasimodo recăzu obosit. Uimirea din trăsăturile feței sale se transformă într-un sentiment de amară și adâncă descurajare. Își închise unicul său ochi, lăsă să-i cadă capul pe piept și făcu pe mortul.

De atunci, el nu se mai mișcă, nimic nu putu să-l miște; nici sângele său, care curgea neconținut, nici loviturile care deveneau mai furioase, nici enervarea călăului, care se excita și se îmbăta de execuție, nici zgomotul oribilelor curelușe, mai ascuțite și mai șuierătoare decât niște lame.

În sfârșit, un portărel de la Châtelet îmbrăcat în negru, călare pe un cal tot negru, ce stătea alături de scară de la începutul execuției, își întinse bagheta din lemn de abanos spre clepsidră. Călăul se opri; roata se opri; ochiul lui Quasimodo se deschise încet.

Bătaia cu biciul era sfârșită. Doi servitori ai călăului cu juruință spălară umerii însângerați ai condamnatului, îl frecară cu nu știu ce unsoare care îi închise toate rănilile pe dată și îi aruncară pe spate un fel de șorț galben tăiat în formă de patrafir. Pierrot Torterne puse să i se spele pe pavaj curelele roșii și pline de sânge.

Nu se sfârșise totul pentru Quasimodo; îi mai rămânea să suporte și ora aceea de chin, pe care Florian Baberdiene o adăugase cu atâta spirit de dreptate sentinței lui Robert d'Estonteville; totul spre cea mai mare glorie a jocului de cuvinte filozofice și psihologice ale lui Jean de Cumète: *Surdus absurdus**.

Ceasornicul de nisip fu deci răsturnat și cocoșatul rămase legat încă pe scândură, pentru ca dreptatea să fie îndeplinită până la capăt.

Poporul, în evul mediu mai cu seamă, este în societate ceea ce este copilul în familie. Atâta vreme cât el rămăsese în starea aceasta de primă ignoranță, de minoritate morală și intelectuală, se poate spune despre el ca și despre un copil: Vârsta aceasta este fără milă.

Noi am spus că Quasimodo era în general urât, din mai multe motive, este adevărat. Abia dacă se afla vreun spectator în mulțimea aceea care să nu aibă sau să nu creadă că are motiv să se plângă contra răutăciosului cocoșat de la Notre Dame. Bucuria era deci generală că era văzut apărând la stâlpul de supliciu, și aspra execuție pe care o suferise

*Surdul este absurd. (lat.)

și starea vrednică de milă în care ea îl lăsase, în loc de a înduioșa poporul, îi făcea să-l urască și mai mult, ură înarmată de veselia aceea.

De aceea, odată satisfăcută *la vindite publique*, cum se exprimă și astăzi unele persoane, veni rândul a o mie de răzbunări deosebite. Aici, ca și în sala mare a Palatului, femeile mai cu seamă izbucneau. Toate aveau pică pe el, unele din cauza răutății sale, altele din cauza urâteniei. Cele din urmă erau cele mai furioase.

— Oh! Mutră de drac! zicea una.

— Călăreț pe coada măturii! striga alta.

— Frumoasă grimasă tragică! urla o a treia care l-ar fi făcut papă al nebunilor, dacă astăzi ar fi ieri.

— Foarte bine, reluă o bătrână. Iată grimasa pe care o face pe stâlpul de supliciu. Când o va face la spânzurătoare?

— Când ai să fi îngropat sub clopotul tău cel mare la o sută de picioare sub pământ, blestemat clopotar!

— Totuși, dracul ăsta sună *Angelus*!

— Oh! Surdul, chiorul, cocoșatul, monstrul!

— Mutră de făcut să avorteze o femeie mai bine decât toți medicii.

Și cei doi școlari, Jehan Frolo du Moulin și Robin Poussepain, cântau să-și spargă urechile, vechiul refren popular:

Un ștreang gros

Pentru ticălos!

O legătură de nuiete

Pentru acest fiu de lelel

O mie de alte insulte curgeau, și huiduieli, blesteme, răsete, ba chiar și pietre câte odată.

Quasimodo era surd, dar el vedea clar furia publică care era tot așa de energic zugrăvită pe fețe ca și în cuvinte. De altfel, loviturile cu pietre explicau hohotele de râs.

El se stăpâni mai întâi. Dar încetul cu încetul, răbdarea aceea, care ținu piept loviturilor de bici ale călăului, se înmuie și nu mai suportă toate înțepăturile acelea de insecte.

Taurul din Asturias, căruia puțin îi păsase de atacurile picadorului, este atârnat de către câini și flămuri.

Își plimbă mai întâi încet o privire amenințătoare asupra mulțimii. Dar legat fedeleș cum era, privirea sa nu avu puterea de a alunga muștele acelea, care îi înțepau rana. Atunci, el se agită în legăturile sale și forțările sale furioase facură să trosnească scândurile vechii roți a stâlpului. Din această cauză, batjocorile și înjurăturile se înmulțiră.

Atunci, nenorocitul, neputându-și dezlega zgarda de fiară legată în lanț, redeveni liniștit. Atât numai că, din când în când un suspin de turbare îi ridica pieptul. Nu era pe fața sa nici rușine, nici roșeață; el se afla prea departe de starea de societate și prea aproape de cea de natură sălbatică, pentru a ști ce înseamnă rușinea. De altfel, în halul acesta de deformitate, infamia este oare un lucru simțit?

Dar furia, ura, disperarea lăsau încet pe fața aceea un nor din ce în ce mai întunecat, mai încărcat de electricitate, care izbucnea în mii de fulgere din ochii ciclopului.

Totuși norul acela se luminează un moment, când trecu un catâr, care străbătea mulțimea și care purta un preot. Din depărtare, cum zări preotul și catărul, fața nenorocitului se împlânzi; în locul furiei care o contracta, veni un surâs ciudat, plin de bunătate și blândețe, de o gingășie nespusă. Pe măsură ce preotul se apropia, zâmbetul devenea vesel și distinct. Era ca și venirea unui salvator, pe care nenorocitul o saluta.

Cu toate astea, în momentul când catărul fu mai aproape de stâlp pentru ca nenorocitul să poată fi recunoscut de călăreț, preotul lăsă privirea în jos, schimbă repede drumul, dădu pîteni ca și cum s-ar fi grăbit ca să scape de reclamațiile umilitoare și puțin păsându-i de a fi salutat și recunoscut de către un nenorocit într-o asemenea situație.

Preotul acela era arhidiaconul Claude Frolo.

Norul căzu mai întunecat pe fruntea lui Quasimodo. Surâsul se mai observă câțva timp, dar amar, descurajat, cu totul trist.

Vremea se scurgea. Se afla acolo de o oră și jumătate cel puțin, sfâșiat, chinuit, batjocorit mereu și lovit cu pietre.

Deodată, se smuci din nou în legăturile sale cu o disperare și mai mare, făcând să se cutremure toată lemnăria care îl ținea, și rupând tăcerea pe care o păstrase cu încăpățănare până atunci, strigă cu o voce răgușită și furioasă, care semăna mai degrabă cu un lătrat decât cu o voce omenească și care acoperi zgomotul huiduielilor:

— Dați-mi să beau!

Exclamația aceasta de durere îngrozitoare, departe de a înduioșa pe cineva, mări și mai mult entuziasmul bunului popor de jos parizian care înconjură scara, și care, trebuie să o spunem, luat în masă și ca mulțime, nu era atunci deloc mai puțin crud și mai puțin abrutizat decât tribul acela îngrozitor de haimanale, la care noi l-am condus pe ciutor și care era stratul cel mai de jos al societății. Nici o voce nu se ridica în jurul nefericitului condamnat, în afară de cei ce-și băteau joc de setea sa. Cu

siguranță că în momentul acela el era mai mult caraghios și respingător decât de plâns, cu fața sa purpurie și plină de sudoare, cu ochiul său rătăcit, cu gura spunegând de furie și suferință și cu limba ce-i atârna în afară. Trebuie să mai spunem însă, că chiar dacă s-ar fi găsit în ceata aceea un suflet milos de burghez sau de burgheză care ar fi fost ispitit de a aduce un pahar cu apă acelei ființe nenorocite, domnea în jurul treptelor murdare ale stâlpului de supliciu o astfel de prejudecată, de rușine și ticăloșenie, încât ar fi fost de ajuns pentru a-l îndepărta pe bunul samaritean.

După câteva minute, Quasimodo plimbă asupra mulțimii o privire disperată, și repetă cu o voce și mai sfâșietoare:

— Dați-mi să beaul

Și toți râseră.

— Bea astal strigă Robin Poussepain, aruncându-i în față un burete înmuiat în apa care curgea la marginea trotuarului. Ține, surd ticălos! Eu sunt datornicul tău.

O femeie îi aruncă o piatră în cap.

— Iată, să te înveți minte să ne mai deștepți noaptea cu sunetul clopotelor, blestematul!

— Heil fiule, urla un olog, sforțându-se să-l ajungă cu cârja sa, ai să ne mai faci farnece din înălțimea turnurilor de la Notre Dame?

— Iată un castron ca să bei! reluă un om, asvârlindu-i în piept un ulcior spart. Tu numai pentru că ai trecut întâmplător prin fața soției mele, ai făcut-o să nască un copil cu două capete!

— Și pe pisica mea un pisoi cu șase label! țipa o bătrână aruncând în el cu o piglă.

— Dați-mi să beau! repetă pentru a treia oară Quasimodo gălăind.

În acel moment văzu gloata dându-se la o parte și o fată tânără, îmbrăcată ciudat, ieși din mulțime. Era însoțită de o mică capră cu coarne aurite și purta o dairea în mână.

Ochiul lui Quasimodo scânteia; aceasta era egipteanca pe care el încercase să o fure în noaptea precedentă, scandal pentru care simțea în mod confuz că era pedepsit în acest moment; ceea ce nu era adevărat, pentru că el fusese pedepsit doar pentru faptul că era surd și pentru că fusese judecat de un surd. El nu se îndoi că ea venea să se răzbune asemenea parizienilor.

O văzu într-adevăr suind repede scara. Furia și ciuda îl sufocau. Ar fi vrut să poată face să se prăbușească stâlpul de supliciu, și dacă fulgerul din ochii săi ar fi putut trăzni, egipteanca ar fi fost făcută praf înainte de

a ajunge pe platformă.

Ea se apropie fără să spună vreun cuvânt de nenorocitul care se chinuia în zadar ca să-i scape, și desprinzând o ploscă de la brâu, o duse încet la buzele arzătoare ale nefericitudinii.

Atunci, în ochiul acela până atunci așa de uscat și înflăcărat, se văzu rostogolindu-se o lacrimă mare, care căzu încet de-a lungul feței diforme, așa mult timp contractată de disperare. Aceasta era cea dintâi poartă, pe care nefericitul o vărsase vreodată.

Cu toate acestea el uită să bea. Egipteanca făcu mica sa strâmbătură cu nerăbdare, și sprijini surâzând plosca de gura lui Quasimodo.

El bău cu înghițituri lungi. Setea li era arzătoare.

Când sfârși, nenorocitul își întinse buzele sale negre, desigur ca să sărute mâna frumoasă care îl ajutase. Dar tânăra fată, care se temea poate și care își amintea de violenta încercare din noaptea precedentă, își retrase mâna cu gestul speriat al unui copil, care se teme să nu fie

mușcat de un animal.

Atunci sârmanul surd fixă asupra ei o privire plină de mustrare și de o tristețe nespusă.

Pretutindeni ar fi un spectacol mișcător văzând pe fata aceea frumoasă, gingașă, curată, fermecătoare și așa de îngăduitoare în același timp, alergând cu atâta milă în ajutorul unei așa de mari nenorociri, diformități și răutăți. Pe un stâlp de supliciu, spectacolul acela era sublim.

Tocmai în momentul acela schimnica zări, de la fereastra găurii sale, pe egipteană pe stâlpul de supliciu, și îi aruncă blestemul său îngrozitor:

— Să fii blestemată, fiică a Egiptului! Blestemată! Blestemată!

V

ȘFÂRȘITUL POVEȘTII PLĂCINTEI

Esmeralda se îngălbeni și coborî de pe stâlpul de supliciu, împleticindu-se. Vocea schimnicei o urmări încă:

— Coboară, coboară! Hoată din Egipt, tu ai să te mai sui pe el!

— Au apucat-o toanele pe schimnică, ziseră oamenii murmurând; și totul se redusese la atâta. Căci felul acesta de femei erau temute, ceea ce făcea ca nimeni să nu se atingă de ele. Pe atunci nu te legai așa ușor de cei care se rugau ziua și noaptea.

Sosise ora de a-l duce înapoi pe Quasimodo. Îl dezlegară și mulțimea se risipi.

Aproape de Grand-Pont, Mahiette, care se întorcea din piața Grevei cu cele două tovarășe ale sale, se opri deodată:

— Apropo, Eustache! Ce ai făcut cu plăcinta mea?

— Mamă, zise copilul, pe când vorbeai cu doamna aceea din gaură, un câine mare a mușcat din plăcintă. Atunci, am mâncat și eu, iată!

— Este un copil îngrozitor, zise mama surâzând și certându-l în același timp. Știi, Oudarde, el mănâncă orice! A mâncat singur toate cireșele din cireșul nostru de la Charlerauge. De aceea bunicul său spune că are să se facă căpitan. Să nu te mai prind că faci una ca asta, domnule Eustache!

CAPITOLUL ȘAPTE

I

DESPRE PRIMEJDIA DE A-ȚI ÎNCREDINȚA SECRETUL UNEI CAPRE

Trecuseră mai multe săptămâni.

Sosiră primele zile ale lui martie. Soarele, pe care Dubartos, clasicul acela vechi al perifrizei, nu-l numise încă marele duce al lumânărilor, nu era mai puțin vesel și strălucitor din cauza aceasta. Era una din zilele acelea de primăvară, care au atâta dulceață și frumusețe încât tot Parisul, împrăștiat prin piețe și prin locuri de plimbare, le serbează ca pe zile de sărbătoare. În zilele acestea de lumină, căldură și seninătate, este o anumită oră când trebuie să admiri intrarea de la Notre Dame. Este momentul când soarele, lăsat spre asfințit, privește catedrala. Razele sale din ce în ce mai orizontale se retrag încet de pe pavajul pieței și urcă fațada perpendicular, făcând să-i iasă la iveală miile de ridicături rotunde din umbra lor, pe când marea rozetă centrală scânteiază ca un ochi de ciclop aprins de răsfrângerea razelor.

Era tocmai ora aceea.

În fața înaltei catedrale, înroșită de către soarele ce apunea pe balconul de piatră făcut deasupra tindei unei bogate case gotice, care forma colțul între piață și strada du Parvis, câteva fete tinere și frumoase râdeau și se învârtteau cu tot felul de grații și de nebunii. După lungimea vâlului care le cădea din vârful coafurii împodobite cu perle până la călcâie, după finețea cămășuțelor brodate, care le acopereau umerii lăsând să li se vadă, după moda de atunci, frumoasele lor gâturi de fecioare, după eleganța fustelor de dedesubt, mai scumpe decât hainele de deasupra (căutare minunată!), după glasul și mătasea cu care erau făcute toate acestea și mai cu seamă după albeața mâinilor, care arăta că sunt fără griji și leneșe, era ușor să ghicești că ele sunt niște moștenitoare nobile și bogate. Într-adevăr, erau domnișoarele Fleur de Lys de Goudelaurier și tovarășele sale, Diane de Christenil, Amelotte de Moutmichel, Colombe de Gaillefontaine și micuța de Champchevier, toate fete de familie bună adunate la doamna văduvă de Goudelaurier, pentru că monseniorul de Beaujeu și soția sa aveau să vină în luna aprilie la Paris și să aleagă domnișoarele de onoare pentru doamna prințesă moștenitoare Margareta, când se vor duce să o primească în Picardia din mâinile flamanzilor. Ori, toți nobilii din împrejurimi, pe o rază de

treizeci de leghe, stăruiau să obțină favoarea aceasta pentru fiicele lor, și foarte mulți le aduseseră sau le trimiseseră la Paris.

Acestea fuseseră încredințate de către părinți supravegherii discrete și venerabile a doamnei Aloise de Goudelaurier, văduva unui fost comandant de arcași cu arbaletă ai regelui, retrasă cu unica sa fiică în casa din fața catedralei Notre Dame din Paris.

Balconul în care se aflau fetele acelea tinere dădea într-o cameră bogat tapitată cu piele de Flandra, de culoare roșcată, pe care era desenat un frunziș auriu. Decorapiile care vârgau paralel tavanul distrau privirea prin sculpturi ciudate, pictate și aurite. Pe dulapuri cizelate, splendide obiecte zmălțuite se răsfirau ici și colo; un cap de mistreț de faianță împodobește o poliță măreață ale cărei două rafturi îți spuneau că stăpâna casei era soția sau văduva unui cavaler. În spate, lângă un cămin înalt, blazonat de sus până jos, stătea într-un bogat fotoliu de catifea roșie doamna de Goudelaurier, ai căruți cincizeci și cinci de ani se citeau atât după fața cât și după îmbrăcămintea sa.

Lângă ea stătea în picioare un tânăr cu o înfățișare destul de mândră, cu toate că puțin cam îngâmfat și provocatoare, unul dintre băieții aceia frumoși despre care toate femeile au aceeași părere, deși bărbații serioși și buni judecători ridică din umeri când vine vorba despre ei. Cavalerul acela tânăr purta strălucitoarea uniformă de căpitan de arcași din escorta regelui, care semăna foarte mult cu costumele lui Jupiter, pe care l-ai putut admira în capitolul întâi al acestei povestiri, pentru că să nu-l mai supărăm pe cititor cu alte descrieri.

Domnișoarele stăteau parte în cameră, parte în balcon, unele pe cuverturi pătrate de catifea de Utrecht cu colțuri cusute cu fir de aur, altele pe scaune de stejar sculptate cu flori și cu figuri. Fiecare dintre ele ținea pe genunchi câte un colț dintr-o mare cuvertură la care lucrau împreună, și din care o bună parte se târa pe covorul care acoperea pardoseala.

Vorbeau între ele cu vocea aceea șoptitoare și cu râsetele acelea înăbușite ale unei convorbiri de fete tinere, în mijlocul cărora se află un tânăr.

Tânărul, a cărei prezență era de ajuns pentru a pune în joc toate aceste amori proprii femeiești, părea că prea puțin se interesează de ele; și pe când fetele se întreceau care mai de care să-i atragă atenția, el părea mai cu seamă ocupat să lustruiească cu mânăsa sa de piele de căprioară catarama centurii sale.

Din când în când, bătrâna doamnă îi adresa cuvântul încet de tot și

el răspundea cum putea mai bine, cu un fel de politețe stângace și silită. După surâsurile, după micile semne de înțelegere ale doamnei Aloise, după ochadele pe care ea le arunca spre fiica ei Fleur de Lys, pe când vorbea încet căpitanului, era ușor de văzut că era vorba de vreo logodnă îndeplinită sau despre vreo căsătorie apropiată, fără îndoială, între tânărul acela și Fleur de Lys. Și după răceala ofițerului era ușor de văzut că cel puțin atât cât îl privea pe el, nu era vorba despre amor. Toată înfățișarea sa exprima un gând de jenă și de plictiseală, pe care sublocotenenții noștri l-ar traduce astăzi prin: „Ce corvoadă ticăloasă!”

Buna doamnă, foarte mult preocupată de fiica sa, ca o sârmană mamă ce era, nu observa puținul entuziasm și se chinuia să-l facă să observe perfecțiunea cu care Fleur de Lys împingea cu acul sau își descurca jurubița.

— Uită-te vere, îi zicea ea, trăgându-l de mânecă pentru a-i vorbi la ureche. Privește-o cum se apleacă.

— Într-adevăr, răspundea tânărul și cădea iar în tăcerea sa rece și nepăsătoare.

— Văzut-ai vreodată o figură mai drăgălașă și mai atrăgătoare decât a logodnicei dumitale? Este cineva mai albă și mai blondă? Nu sunt mâinile acelea niște mâini desăvârșite? Și gâtul acela nu are aspectul unui gât de lebădă? Cât te mai invidiez câteodată! Și ce fericit că ești bărbat, desfrânat ticălos ce ești! Nu-i așa că Fleur de Lys a mea este frumoasă încât să o iubești până la ardoare și că ești amorezat nebun după ea?

— Desigur, răspundea el gândindu-se la cu totul altceva.

— Dar vorbește-i odată, zise doamna Aloise împingându-l de umăr. Ai devenit foarte timid.

Noi putem afirma cititorilor noștri că timiditatea nu era nici virtutea, nici defectul căpitanului. El încercă totuși să facă ce i se cerea.

— Frumoasă domnișoară, zise el apropiindu-se de Fleur de Lys, care este subiectul tapițeriei acesteia pe care o lucrați?

— Frumosule văr, răspunse Fleur de Lys cu un accent de supărare, v-am spus-o de trei ori. Este peștera lui Neptun.

Este evident că Fleur de Lys înțelegea mult mai clar decât mama sa modul de purtare așa de rece și de distant al căpitanului. El simți că trebuie să vorbească despre altceva.

— Și cui îi este destinată tapițeria aceasta? întrebă el.

— Mănăstirii Saint Antoine de Champs, zise Fleur de Lys fără să-și ridice privirea.

Căpitanul apucă un colț al tapițeriei.

— Cine este, frumoasă domnișoară, soldatul acela gras care suflă într-o trompetă?

— Este Triton, răspunse ea.

Era mereu o intonație îmbufnată în scurtele replici ale lui Fleur de Lys. Tânărul înțelese că era necesar să-i spună ceva la ureche, vreo nerozie, vreo galanterie, orice, indiferent ce. Se aplecă deci, dar nu găsi în imaginația sa ceva mai gingaș și mai intim ca acestea:

— Pentru ce mama dumitale poartă mereu rochie cu desene, cum purtau bunicile noastre pe vremea lui Carol al VII-lea? Spuneți-i dumneavoastră, frumoasa mea verișoară, că moda s-a schimbat și că laurul brodat ca blazon pe rochia sa îi dă aerul unui cămin care umblă. La drept vorbind nici pe steaguri nu se mai pune blazonul, vă jur.

Fleur de Lys își ridică ochii plini de mustrare:

— Aceasta este tot ceea ce-mi juri? zise ea încet.

În acest timp, simpla doamnă Aloise, fermecată de a-i vedea astfel aplecați și șoptind, zicea jucându-se cu niște chei:

— Ce mișcător tablou de amor!

Căpitanul, din ce în ce mai jenat, se agăță iar de tapițerie.

— Este o operă încântătoare! exclamă el.

Auzind cuvintele acestea, Columbe de Gaillefontaine, o altă blondă cu pielea frumoasă, bine îmbrăcată în damasc albastru, îndrăzni să-i adreseze o întrebare lui Fleur de Lys, în speranța că frumosul căpitan va răspunde, poate:

— Scumpa mea Gondelaurier, ai văzut tapițeriile de la palatul din Roche Gayon?

— Nu este palatul care înconjoară grădina Lingère a Luvrului? întrebă răsând Diane de Christenil, care avea dinții frumoși și prin urmare râdea la orice cuvânt.

— Și unde se află turnul acela mare al vechiului zid al Parisului? adăugă Amelotte de Montmichell, o frumoasă brună cu părul buclat, care avea obiceiul de a suspina, după cum cealaltă râdea, fără să știe pentru ce.

— Scumpa mea Colombe, reluă doamna Ambroise, vrei să vorbești despre palatul care a fost al domnului de Bacqueville, pe vremea regelui Carol al VI-lea? Într-adevăr, acolo se află minunate tapițerii mătăsoase.

— Carol al VI-lea! Regele Carol al VI-lea! Murmură tânărul căpitan frecându-și mustața. Doamne! Cum își mai aduce aminte doamna de lucrurile vechi!

Doamna de Gondelaurier urmă:

— Frumoase tapișerii, într-adevăr. O operă așa de rară că trece drept ciudată!

În momentul acela, Bérangère de Champchevier, o fetiță zveltă în vârstă de șapte ani, care privea în piață printre sculpturile balconului, exclamă:

— Oh! Ia te uită, frumoasă nașă Fleur de Lys, la frumoasa dansatoare, care dansează pe pavaj și care cântă din dairea în mijlocul burghezilor bătărași!

Într-adevăr, se auzea zdrăgănitul sonor al unei dairele.

— Vreo egipteană, zise Fleur de Lys, întorcându-se alene spre piață.

— Ia să vedem! Ia să vedem! strigară vioaiele sale tovarăse; și ele alergară toate la marginea balconului, pe când Fleur de Lys le urma încet, gândindu-se la răceala logodnicului său, care în vremea aceasta, scăpat de către acest incident, care întrerupea scurt o conversație plictisitoare, se întorcea în fundul odăii cu aerul satisfăcut al unui nobil de serviciu. Cu toate acestea, serviciu lui Fleur de Lys era un serviciu fermecător și drăgălaș și așa i se păruse și lui altă dată; dar căpitanul se plictisise încetul cu încetul; perspectiva unei căsătorii apropiate îl făcea să fie din ce în ce mai rece. De altfel, avea un caracter schimbător și, să o spunem, un gust puțin cam ordinar. Cu toate că era foarte nobil prin naștere, strânsese sub haina sa militară multe obiceiuri soldățești. Îi plăcea cârciuma și cele ce urmau după o beție cu prietenii. Nu era în largul său decât în mijlocul glumelor grosolane, al galanteriilor militare, al frumuseților obișnuite și succeselor ușoare.

Cu toate acestea, el deprinsese de la familia sa oarecare educație și oarecare maniere; dar colindase de prea tânăr țara, se înrolase prea de tânăr și pe fiecare zi ilustrul gentilom se ștergea de aspra legătură a curelelor de jandarm. Deși vizitând-o încă din când în când, printr-un gest de respect omenesc, se simțea foarte jenat în casa lui Fleure de Lys; mai întâi, împărpindu-și dragostea în tot felul de locuri, el oprise pentru ea prea puțină; apoi pentru că în mijlocul atâtor frumoase doamne mândre, înțepate și cuvințioase, tremura mereu pentru că gura lui obișnuită cu înjurăturile să nu-și ia deodată câmpii în vorbe de cârciumă. Închipuiți-vă ce efect frumos ar fi făcut!

De altfel, toate acestea se amestecau cu foarte mari pretenții de eleganță, de toaletă și de frumoasă înfățișare. Aranjați lucruri astea cum veți putea, eu nu sunt decât povestitor.

— Frumosule văr, nu ne-ai vorbit despre vagaboanta pe care ai

scăpat-o acum două luni, pe când făceai controlul de noapte, din mâinile a vreo doisprezece hoți.

— Mi se pare că da, frumoasă verișoară, zise căpitanul.

— Ei bine, reluă ea, poate este chiar vagaboanta care dansează acum în piața din fața bisericii.

— Vino să vezi dacă o recunoști, frumos verișor Phoebus!

Se observă o dorință ascunsă de împăcare în invitația aceea drăgălașă, pe care ea i-o făcea de a veni lângă ea și în grija aceea de a-l chema pe nume. Căpitanul Phoebus de Châteaupers (căci el este acela pe care cititorul îl are în față de la începutul capitoului) se apropie încet de balcon.

— Uite, îi zise Fleur de Lys punând cu gingășie mâna pe brațul lui Phoebus. Privește pe micuța aceea care dansează în rondul acela. Ea este boemiana dumitale?

Phoebus privi, și zise:

— Da, o recunosc după capra sa.

— Oh! Ce capră frumoasă și mititică, într-adevăr! zise Amelotte împreunându-și mâinile în semn de admirație.

— Oare coarnele ei sunt de aur adevărat? întreabă Berangère.

Fără să se miște în fotoliu său, doamna Aloise luă cuvântul:

— Nu este oare una din boemienele acelea care au sosit prin poarta Gibard?

— Mamă, zise drăgăstos Fleur de Lys, poarta aceasta se numește astăzi poarta Infernului.

Domnișoara de Goudelaurier știa cât de mult nu-i plăcea căpitanului modul învechit de a vorbi al mamei sale. Într-adevăr, el începu să zâmbească, zicând printre dinți:

— Poarta Gibard! Pe acolo trecea regele Carol al VI-lea!

— Nașă, exclamă Bérangère, căruia nu-i stăteau ochii la un loc și care își ridicase privirea spre vârfurile turnurilor de la Notre Dame, cine este omul acela negru care se află acolo sus?

Toate tinerele fete ridicară ochii. Un om stătea, într-adevăr, rezemat de balustrada cea mai de sus a turnului nordic, care privea spre piața Grevei. Era un preot. Îi distingeai ușor costumul și fața rezemată în mâini. Nu se mișca, era ca o statuie. Privirea sa fină se îndrepta spre piață.

Avea ceva din nemișcarea uliului care a descoperit un cuib de vrăbii și pe care îl privește cu interes.

— Acela este domnul arhidiacon de Josas, zise Fleur de Lys.

— Aveți ochi foarte buni dacă îl recunoașteți de aici! observă Gaillefontaine.

— Cum se mai uită la mica dansatoare! reluă Diane de Christenil.

— Să se păzească egipteanca! zise Fleur de Lys, căci el nu iubește Egiptul.

— Este păcat că omul acesta o privește așa, adăugă Amelotte de Montmichell, căci ea dansează minunat.

— Frumosule verișor Phoebus, zise deodată Fleur de Lys, deoarece o cunoști pe mitica aceea de boemiană, fă-i un semn să vină aici. O să ne distrăm.

— Oh! Da! exclamă toate fetele aplaudând.

— Dar asta este o nebunie, răspunse Phoebus. Ea m-a uitat, desigur, și nici numele nu i-l știu. Cu toate acestea, pentru că o doriți, domnișoarelor, am să încerc. Și aplecându-se pe balustrada balconului, el începu să o strige:

— Mitico!

Dansatoarea nu cânta din tamburină în acel moment și întoarse capul spre Phoebus. Privirea sa strălucitoare se opri asupra lui și se opri din dans.

Căpitanul îi făcu semn să vină.

Tânăra fată îl privi iar, apoi se înroși ca și cum o flacăară i s-ar fi suit în obraji și luându-și daireaua sub braț, se îndreptă, printre spectatorii uimiți, spre ușa casei de la balconul căreia strigase Phoebus, cu pași înceți, clătînându-se și cu privirea tulbure a unei păsări care cedează fascinației privirii unui șarpe. După un moment draperia se ridică și boemiana apărui în pragul camerei, roșie, zăpăcită, abia respirând, cu ochii săi mari lăsați în jos și neîndrăznind să facă un pas în plus.

Bérangère bătu din palme.

Totuși dansatoarea rămânea nemișcată în pragul ușii. Apariția sa produse asupra grupului acela de tinere un efect ciudat. Este cert că o vagă și nelămurită dorință de a place tânărului ofițer le însuflețea pe toate, că splendida uniformă era ținta tuturor cochetăriilor lor, și că, de când se afla el acolo, era între ele o oarecare rivalitate ascunsă, înăbușită, pe care abia dacă și-o mărturiseau lor, dar care se trăda în fiecare moment prin gesturi și vorbe. Cu toate astea, ele erau aproape toate la fel de frumoase, luptau cu arme egale, și fiecare putea spera că a ei va fi victoria. Sosirea boemianeii rupse brusc acest echilibru. Era de o frumusețe rară, încât când apărui în pragul apartamentului, păru că împrăștie un fel de lumină proprie. În camera aceea strâmtă, sub

Încadrarea aceea întunecată a tapetului și a căptușelii de lemn a zidului, era incomparabil mai frumoasă decât în piața publică. Era ca un candelabru, pe care l-ai adus din lumina zilei în umbră. Nobilele domnișoare fură uimite fără să vrea. Fiecare se simțea într-un fel jignită de frumusețea sa. De aceea, frontul lor de luptă, scuzați-mi expresia, se schimbă îndată, fără ca ele să-și spună vreun cuvânt. Dar ele se înțelegeau de minune, instinctele feminine se înțeleg și își răspund mai repede ca inteligența bărbaților. Se întâmplase să le iasă în față o inamică: toate o simțeau, toate se uneau. Ajunge un stop de vin pentru a înroși un pahar cu apă; pentru a da o anumită dispoziție unei adunături de femei frumoase, ajunge sosirea unei femei mai frumoase, mai cu seamă când nu se afla acolo decât un singur bărbat.

De aceea, primirea făcută boemianei fu rece. O priviră din cap până în picioare, apoi se uitară unele la altele și totul fu spus.

Se înțeleseseră. În vremea asta tânăra fată aștepta să i se adreseze cuvântul, fiind așa de emoționată încât nu îndrăznea să ridice ploapele.

Căpitanul rupse cel dintâi tăcerea.

— Pe legea mea, zise el pe un ton de înfumurare neroadă foarte cutezătoare, iată o creatură fermecătoare! Dumneata ce crezi, frumoasă verișoară?

Observația aceasta, pe care un admirator delicat ar fi făcut-o cel puțin cu voce înceată, nu era de natură să înlăture gelozii femeiești față de egipteană.

Fleur de Lys răspunse căpitanului cu o ușoară urmă de dispreț:

— Nu este urâtă.

Celelalte vorbeau șoptind.

În sfârșit, doamna Aloise, care nu era cea mai puțin geloasă, căci era geloasă pentru fiica sa, se adresă dansatoarei:

— Apropie-te, miștîco!

— Apropie-te, miștîcol repetă cu o demnitate comică Bérangère, care îi venea până la mijloc.

Egipteanca înaintă spre nobila doamnă.

— Frumoasă copilă, zise Phoebus cu îngâmfare făcând câțiva pași spre ea, nu știu dacă am suprema fericire de a fi recunoscut de dumneavoastră...

Ea îl întrerupse, ridicând asupra lui un zâmbet și o privire plină de dulceață.

— Oh! Da, zise ea.

— Are memorie bună, observă Fleur de Lys.

— Și ai șters-o repede în seara aceea. Nu cumva te îngrozesc? reluă Phoebus.

— Oh! Nu, zise boemiana.

Era în accentul cu care răspunsese boemiana ceva nespus de gingaș, care o jigni pe Fleur de Lys.

— Mi-ai lăsat în locul dumitale, frumoasa mea, spuse căpitanul a cărui limbă se dezlegă vorbind uinci șete de pe stradă, un păcătos destul de morocănos, chior și cocoșat, clopotarul episcopului, mi se pare. Mi s-a spus că el este bastardul unui arhidiacon cu dracu. Are un nume nostim, se numește: Patru Anotimpuri, Postul Paștelui, Lăsata-secului, și nu mai știu cum. Un nume de sărbătoare care anunță un sunet de clopot, în sfârșit!

Își permitea așadar să te fure, ca și cum ai fi fost făcută pentru paracliseri! Asta e prea din cale-afară. Ce dracu avea cu dumneavoastră pisoiul acela? Hai, ia spune!

— Nu știu, răspunse ea.

— Îți poți închipui asemenea obrăznicie! Un clopotar să fure o fată, ca un viconte! Un bătăran să vâneze într-ascuns vânatul gentilomilor! Lucrul acesta nu s-a mai pomenit! La urma urmelor el a plătit-o scump. Jupân Pierrot Torterne este cel mai aspru rânduș care a scărmanat vreo dată un bătăran și v-aș spune, dacă lucrul ăsta poate să vă facă plăcere, că pielea clopotarului a fost țesălată bine de către mâinile lui.

— Sărmanul om, zise boemiana, căreia aceste cuvinte îi aminteau scena de la stâlpul de supliciu.

Căpitanul răsă cu hohote.

— Iată o milă tot așa de nepotrivită ca și o pană în șezutul unui porc! Să ajung burtos ca un papă dacă...Se opri deodată. Scuzați, doamnele mele! Era să spun o prostie.

— Tă, domnule! zise Gaillefontaine.

— El vorbește în limba ei creaturii aceleia! adăugă încet Fleur de Lys, al cărui necaz se mărea cu fiecare moment. Necazul nu se micșoră deloc când îl văzu pe căpitan încântat de boemiană și mai cu seamă de el însuși, învărtindu-se pe călcăie și repetând cu o galanterie vulgară, naivă și soldățească:

— O, frumoasă fată, pe legea mea!

— Destul de sălbatic îmbrăcată, zise Diane de Christenil cu surâsul său, pentru a i se vedea frumoșii dinți.

Remarca aceasta fu un fulger de lumină pentru celelalte; le făcu să vadă partea atacabilă a egiptencei. Neputând să-i atace frumusețea, ele

se aruncară asupra costumului său.

— Dar aceasta este adevărul, mititico, zise Mountmichell. Unde ai învățat să mergi așa pe străzi fără guleraș și fără voal pe cap?

— Iată o rochie nemaipomenit de scurtă, adăugă Gaillefontaine.

— Scumpa mea, urmă destul de înțepat Fleur de Lys, ai să faci să fi arestată de unul dintre cei doisprezece sergenți pentru cordonul dumitale aurit.

— Mititico, mititico, reluă Christenil cu un zâmbet neîmpăcat, dacă ți-ai acoperi brațul cu o mânecă, el ar fi mai puțin ars de soare.

Spectacolul de a vedea cum fetele acelea frumoase, cu limbile înveninate și iritate, șerpuiau, se strecurau și se frângeau în jurul dansatoarei de stradă, era demn de un spectator mai inteligent decât Phoebus. Erau crude și grațioase. Scotoceau, scormoneau cu răutate în sărmăna și nebunatică sa toaletă cu fluturași de aur și de stofă cu fireturi. Cuvintele jignitoare plouau în capul egiptencei, ca și bunăvoința mândră și privirile răutăcioase. Ai fi crezut că vezi tinerele doamne romane, care se amuzau înfigând ace de aur în pieptul unei slave frumoase; ai fi zis că sunt niște tinere femele ogar la vânătoare, învârtindu-se cu nările umflate, cu ochii înflăcărați în jurul unei sârmane câprioare de pădure, și pe care privirea stăpânului lor le oprește de a o sfășia.

Ce era, la urma urmei, în fața acelor fete nobile, o păcătoasă dansatoare din piața publică? Păreau că nici nu bagă în seamă prezența ei, și vorbeau despre ea, în fața ei, cu voce tare, ca despre ceva destul de murdar, destul de scârbos și frumos în același timp.

Boemiana nu era nesimțitoare la înțepăturile acelea de ac. Din când în când o roșeață de rușine, un fulger de mânie îi flăcăra ochii sau obrazii; ea făcea cu dispreț acea mică strâmbătură, pe care cititorul i-o cunoaște. Dar tăcea.

Nemișcată, ea îndrepta asupra lui Phoebus o privire resemnată, tristă și dulce. În privirea aceea era deasemenea fericire și dragălaşenie; ai fi zis că ea se abținea de teamă să nu fie gonită.

Phoebus râdea și lua partea boemiane cu un amestec de obrăznicie și milă.

— Nu te uita la ce spun, mititico! repetă el făcând să-i sune pintenii de aur. Desigur, toaleta dumneavoastră este puțin neobișnuită și sălbatică; dar așa încântătoare cum ești ce-ți pasă de aceasta!

— Dumnezeu! exclamă blonda Gaillefontaine înălțându-și gâtul de lebadă cu un surâs amar, văd că domnii arcași din garda regelui iau repede foc la frumoșii ochi egipteni.

— Pentru ce nu? zise Phoebus.

La răspunsul acesta, aruncat întâmplător de către căpitan precum o piatră pierdută, pe care nu o privești cel puțin unde cade, fetele începură să râdă.

Boemiana care își lăsase privirile în jos la cuvintele fetelor, o ridică strălucind de bucurie și de mândrie și o fixă din nou asupra lui Phoebus. Era foarte frumoasă în momentul acela.

Bătrâna doamnă, care observă scena, se simțea ofensată și nu înțelegea.

— Sfântă Fecioară! strigă ea brusc. Cine mi se mișcă între picioare? Ah! Dobitoc nenorocit!

Era capra, care sosise în căutarea stăpânei sale, și care dând năvală peste ea, începuse să-și încurce coarnele în mormanul de veșminte ale nobilei doamne.

Asta produse o schimbare. Boemiana, fără să zică vreun cuvânt, o descurcă.

— Oh! Iată mititica de capră, care are picioare de auri exclamă Bérangère săltând în sus de bucurie.

Boemiana se aplecă și își lipi obrazul de capul caprei. Ai fi zis că ea îi cerea iertare, pentru că o părăsise în modul acela.

În vremea asta, Diana se aplecase la urechea Colombei.

— Ei, Doamne, cum de nu m-am gândit mai degrabă? Aceasta este boemiana cu capra. Se spune că este o vrăjitoare și că animalul face niște maimușăreli foarte amuzante.

— Ei bine, o să ne distreze și capra la rândul ei, să ne facă o minune, zise Colombe.

Diana și Colombe se adresară repede egiptencei.

— Mititico, fă-o să facă o minune.

— Nu știu ce vreți să spuneți, răspunse dansatoarea.

— O minune, o magie, o vrăjitorie, în sfârșit.

— Nu știu. Și ea începu să mângâie frumosul animal, repetându-i:

— Djali, Djali!

În momentul acesta, Fleur de Lys observă un săculeț de piele brodat la gâtul caprei.

— Ce este acolo? o întrebă pe egiptencă.

Egiptenca își ridică ochii săi cei mari și îi răspunse cu gravitate:

— Acesta este secretul meu.

— Aș dori mult să știu care este secretul tău, zise Fleur de Lys.

În acest moment, simpla doamnă se ridică rău dispusă.

— Ascultă, boemiano, dacă nici tu nici capra ta nu ne distrați, atunci ce căutați aici?

Boemiana, fără să răspundă, se îndreptă încet spre ușă. Dar cu cât se apropia mai mult de ea, cu atât pasul i se încetinea. Un magnet de neînvinș părea că o reține. Deodată, ea își întoarse ochii umezi spre Phoebus și se opri.

— Pe legea mea! exclamă căpitanul, nu o să plece așa! Vino înapoi și dansează-ne ceva. Apropo, amoraș frumos, cum te numești?

— Esmeralda, zise dansatoarea, fără să-l părăsească din ochi.

La numele acesta ciudat, un râs nebun izbucni printre tinerele fete.

— Iată un nume îngrozitor pentru o domnișoară! zise Diana.

— Vedeți bine, reluă Amelotte, că aceasta este o vrăjitoare!

— Scumpa mea, exclamă solemn doamna Aloise, părinții dumitale nu și-au pescuit numele din cazanul de botez.

În vremea aceea, de câteva minute, fără să fie observată, Bérangère atrăsese capra într-un colț al camerei cu o baclava. Într-un minut se făcură bune prietene. Curioasa copilă desfăcu săculețul atârnat la gâtul caprei, îl deschise și conținutul acestuia se vărsă pe covor. Era un alfabet al cărui fiecare literă era scrisă separat pe o plăcuță de merișor. Abia fură înșirate jucăriile acelea pe covor și fetița văzu cu uimire pe capră, ale cărei una dintre minuni era acolo fără îndoială, trăgând anume litere cu copita sa aurită; și așezându-le și împingându-le încet, într-o anumită ordine. Pentru un moment, fu format un cuvânt pe care capra părea exersată să-l scrie, așa că ezită puțin până să-l formeze. Bérangère exclamă deodată, împreunându-și mâinile cu admirație:

— Nașă Fleur de Lys, ia uită-te ce a făcut capra!

Fleur de Lys alergă și tresări. Literele dispuse pe podea formau cuvântul PHOEBUS.

— Capra a scris asta? întrebă ea cu o voce schimbată.

— Da, nașă, răspunse Bérangère.

Era imposibil să te îndoiești de lucrul acesta; copila nu știa să scrie.

— Iată secretul! se gândi Fleur de Lys.

Dar la strigătul copilei, toată lumea alergă.

Boemiana văzu prostia pe care o făcuse capra; deveni roșie, apoi, palidă și începu să tremure în fața căpitanului, care o privea cu un surâs de satisfacție și de mirare.

— Phoebus! șopteau tinerele fete încremenite, acesta este numele căpitanului!

— Aveți o memorie minunată! zise Fleur de Lys boemianci

încremenite. Apoi, izbucnind în plâns: Oh! bălbăi ea dureros ascuzându-și fața în mâini, aceasta este o vrăjitoare! Și auzea o voce și mai amară care îi zicea în fundul inimii: Aceasta este o rivală!

Și căzu leșinată.

— Fata mea! Fata mea! strigă mama speriată. Pleacă de aici, vagaboandă a iadului!

Esmeralda adună într-o clipă ghinionistele litere, făcu semn lui Djali și ieși pe o ușă, pe când Fleur de Lys era dusă pe lumea cealaltă.

Căpitanul Phoebus, rămas singur, ezită un moment între cele două uși; apoi o urmă pe boemiană.

II

UN PREOT ȘI UN FILOZOF SUNT DOUĂ FIINȚE DEOSEBITE

Preotul, pe care tinerele fete îl observară în partea de sus al turnului de nord, aplecat deasupra pieței și așa de atent la dansul boemianei, era într-adevăr arhidiaconul Claude Frollo.

Cititorii noștri nu au uitat celula misterioasă, pe care arhidiaconul și-o rezervase în turnul acela.

Nu știu, pentru a o spune în treacăt, dacă aceasta nu este chiar aceea căreia i se poate vedea încă și astăzi interiorul printr-o mică fereastră pătrată, deschisă spre răsărit și înaltă cât un om, pe platforma unde se înalță turnurile; o cocioabă, în prezent goală și dărăpănată, ale cărei ziduri rău tencuite sunt ornate ici și colo, astăzi, cu câteva gravuri galbene reprezentând catedrale. Presupun că gaura aceasta este locuită numai de lilieci și păianjeni și că prin urmare se duce acolo un război de exterminare asupra muștelor.

În fiecare zi, cu o oră mai înainte de apusul soarelui, arhidiaconul suia scara turnului și se închidea în celula aceea, unde petrecea câteodată nopți întregi. În acea zi, în momentul când, ajuns în fața ușii joase a celei, băgă în broască mica cheie complicată, pe care o purta mereu cu el în buzunarul de piele atârnat la o parte, un zgomot de tamburină și de castaniete îi ajunse la ureche. Zgomotul acela venea din piața din fața bisericii.

Celula, după cum am mai spus, nu avea decât o fereastră, care dădea spre partea dinapoi a bisericii.

Claude Frollo trase repede cheia înapoi și peste un moment el se afla în vârful turnului, în atitudinea posacă și recaleasă în care

domnișoarele îl zăriră.

Stătea acolo, grav, nemișcat, cufundat într-o privire și un gând. Tot Parisul era la picioarele lui cu miile de turnuri ale edificiilor sale și cu orizontul său rotund de coline, cu fluviul care șerpuiește pe sub poduri și cu poporul său, care ondulează pe străzi, cu lanțul muntos al acoperișurilor care strânge pe Notre Dame în găurile sale de rețea. Dar, din tot orașul acela, arhidiaconul nu privea decât un colț de pavaj din piața din fața bisericii, și o singură persoană: boemiana.

Ar fi greu să precizăm natura privirii aceleia, și de unde izbucnea flacăra din ea. Era o privire fixă și cu toate acestea plină de tulburare și de zbucium. Și după imobilitatea profundă a întregului său corp, abia zguduit la intervale de un tremur mașinal, ca un arbore de către vânt, după înțepeneala coatelor sale mai nemișcate decât marmura balustradei pe care ele se rezemau, văzând surâsul împietrit care îi contracta fața, ai fi zis că nu mai erau vii de la domnul Claude decât ochii.

Boemiana dansa. Ea își învârtea daireaua cu vârful degetului său și o arunca în aer, pe când dansa sarabande provenșale; agilă, ușoară, veselă și nesimțind greutatea privirii de temut, care cădea ca plumbul pe capul său.

Mulțimea furnica în jurul ei; din când în când, un om gătit caraghios, cu o haină galbenă și roșie, făcea roată în jurul său, apoi revenea să se așeze pe un scaun la câțiva pași de dansatoare și lua capul caprei pe genunchii săi. Omul acela părea să fie însoțitorul boemianei. Claude Frollo, din punctul ridicat unde se afla, nu putea să-i distingă trăsăturile feței.

Din momentul când arhidiaconul îl zărise pe necunoscutul acela, atenția sa fu împărțită între dansatoare și el, și fața îi deveni din ce în ce mai întunecată. Deodată, se ridică în picioare, și un tremur îi străbătu tot corpul:

— Cine să fie omul acela? zise printre dinți, eu o văzusem întotdeauna singură!

Atunci el se înfundă sub bolta întortocheată a scărilor în spirală și coborî. Trecând prin fața ușii care dădea în colivia clopotelor și care era întredeschisă, văzu un lucru care îi atrase atenția, pe Quasimodo, care, aplecat pe o deschizătură a streășinilor acelea de ardezie, care par niște enorme jaluzele, privea și el deasemenea în piață.

Quasimodo era cufundat într-o contemplare așa de adâncă, încât nu observă trecerea tatălui său adoptiv. Ochiul său sălbatic avea o expresie ciudată. Era o privire fermecată și blândă.

— Iată ceva ciudat! murmură Claude. Oare pe egipteană o privește el așa? Continuă să coboare. Peste câteva minute, îngrijorat, arhidiaconul ieși în piață pe ușa care se afla la picioarele turnului.

— Unde este oare boemiana? zise el amestecându-se în grupul spectatorilor, pe care tamburina îi adunase.

— Nu știu, răspunse unul dintre vecinii săi, a dispărut. Mi se pare că s-a dus să danseze în casa din fața unde a fost chemată.

În locul egiptencei, pe același covor ale cărui arabescuri se pierdeau cu un moment mai înainte sub desenul capricios al dansului său, arhidiaconul nu mai văzu decât pe omul cu haina galbenă și roșie, care pentru a câștiga la rândul său câțiva bani, se plimba în jurul cercului, cu coatele pe coapse, cu capul răsturnat, cu fața roșie, cu gâtul întins și cu un scaun în dinți. Pe scaunul acela el legase o pisică, pe care i-o împrumutase o vecină, și care miorlăia îngrozită.

— Sfântă Fecioară, zise arhidiaconul în momentul când saltimbancul, asudând din abundență, trecu prin fața sa cu piramida sa de scaun și pisică, ce faci aici, Pierre Gringoire?

Vocea severă a arhidiaconului produse asupra nenorocitului o așa de mare emoție, încât își pierdu echilibrul cu tot aranjamentul său, și scaunul și pisica căzură talmeș balmeș pe capul asistenților, în mijlocul unei huiduieli de nedescris.

Probabil că Pierre Gringoire (căci el era) ar fi avut de dat o socoteală supărătoare stăpânei pisicii și tuturor fețelor întăritate și zgâriate care îl înconjurau, dacă nu s-ar fi grăbit să profite de zăpăceală pentru a se refugia în biserică, unde Claude Frollo îi făcuse semn să-l urmeze.

Catedrala era întunecoasă și pustie. Întunericul domnea peste tot și candelarele capetelor începeau să devină un fel de stele, atât de întunecoase deveniseră bolțile. Numai marea rozetă a fațadei, ale cărei mii de culori erau luminate de o rază a soarelui, orizontală, lucea în umbră ca un amestec de diamante și proiecta pe cealaltă parte a tindei spectrul său strălucitor.

După ce au făcut câțiva pași, dom Claude se rezemă de un stâlp și-l privi fix pe Gringoire. Privirea aceea nu era cea de care Gringoire se temea, rușinat de a fi surprins de către un personaj serios și învățat în costumul acela de saltimbanc. Privirea preotului nu avea nimic bațjocoritor și ironic în ea; el era serios, liniștit și cu privirea pătrunzătoare. Arhidiaconul rupse tăcerea cel dintâi.

— Vino aici, Pierre. Ai să-mi explici multe lucruri. Mai întâi, cum se

face că nu ai mai fost văzut de aproape două luni și că ești regăsit la răspântii, în această situație, îmbrăcat jumătate galben, jumătate roșu, ca un măr de Caudebec?

— Domnule, zise jalnic Gringoire, aceasta este într-adevăr o îmbrăcăminte foarte caraghioasă, și mă vedeți mai rușinat decât o pisică coafată. Este destul de rău, simt, de a-i ispiți pe domnii sergenți de pază să bată cu bastonul, sub îmbrăcăminte, aceasta, umărul unui filozof pitagorician. Dar ce vreți, prea cucernicul meu maestru? Greșeala este vechiul meu costum, care m-a părăsit în mod laș la începutul iernii, sub pretext că el cădea în bucăți și că avea nevoie să se ducă să se odihnească în coșul vreunui culegător de zdrențe. Ce să fac? Civilizația nu a ajuns încă acolo încât să poți merge în pielea goală, cum o vroia vechiul Diogene. Adăugați că sufla un vânt foarte rece și nu în luna ianuarie poți încerca cu succes să determini umanitatea să facă pasul acesta. Costumul acesta s-a prezentat. Eu l-am luat și am aruncat vechea mea manta neagră, care pentru un ermetic ca mine, era foarte puțin ermetic închisă. Iată-mă deci în costumul de saltimbanc.

— Frumoasă ocupație mai ai! reluă arhidiaconul.

— Recunosc, maestre, că este mai bine să filozofezi și să faci poezii, să aprinzi flacăra în cuptor sau să o primești din cer, decât să porți pisici pe scaun. De aceea, când m-ai apostrofat, am fost așa de prost ca un măgar în fața unei mașini de învârtit frigarea. Dar ce să facem, domnule? trebuie să mănânci în fiecare zi, și nici cele mai frumoase visuri alexandriene nu-ți țin de foame, nici măcar cât o bucată de brânză de Bric. Ori, eu am făcut pentru doamna Margareta de Flandra acel vestit epitalam pe care îl știți, și orașul nu mi-l plătește, sub pretext că nu era excelent, ca și cum ai putea da pentru patru taleri o tragedie de Sofocle.

Era deci să mor de foame. Din fericire, am fost mai forte în falcă și i-am zis fălcii acesteia: Fă tururi de forță și de echilibru, hrănește-te tu însuși. O ceată de golani, care mi-au devenit buni prieteni, m-au învățat douăzeci de feluri de tururi herculiene și acum eu dau în fiecare seară dinților mei pâinea pe care ei și-au câștigat-o în timpul zilei, cu sudoarea frunții mele. La urma urmei, recunosc că aceasta este o tristă întrebuintare a facultăților mele intelectuale, și că omul nu este făcut să-și piardă viața cântând din tamburină și mușcând scaune. Dar, cucernice maestre, nu-ți ajunge să-ți petreci viața, trebuie să ți-o și păstrezi.

Dom Claude asculta în tăcere. Deodată, ochii săi înfundați luară

o așa expresie ageră și pătrunzătoare, încât Gringoire se simți cercetat până în fundul sufletului.

— Foarte bine, Pierre, dar cum se face că ești acum în tovărășia acelei dansatoare din Egipt?

— Ea este soția mea! zise Gringoire

Privirea întunecată a preotului se înflăcăără.

— Ai făcut asta, ticălosule? strigă el apucând cu furie brațul lui Gringoire; să fi fost tu oare așa de părăsit de Dumnezeu, pentru a pune mâna pe fata aceea?

— Pe partea mea din rai, monseniore, răspunse Gringoire tremurând din tot corpul, vă jur că nu am atins-o niciodată, dacă aceasta este ceea ce vă neliniștește.

— Atunci ce tot vorbești de soț și de soție? zise preotul.

Gringoire se grăbi să-i povestească, cât de scurt posibil, tot ceea ce ciutorul știe, aventura sa din Curtea Minunilor și căsătoria sa cu spargerea ulciorului. Dar căsătoria aceasta nu avusese nici un rezultat și în fiecare seară boemiana îi fura noptea sa de nuntă ca și în prima zi.

— Este rău, încheie el, dar aceasta se datorește faptului că am comis nenorocirea de a mă căsători cu o virgină.

— Ce vrei să spui? întrebă arhidiaconul, care se liniști încetul cu încetul în timpul acestei povestiri.

— Aceasta este destul de greu de explicat, răspunse poetul. Este o superstiție. Soția mea este, după cele ce mi-a spus un bătrân, care este numit la noi ducele de Egipt, un copil găsit sau pierdut, ceea ce este același lucru. Poartă la gât o amuletă, despre care se spune că o va face într-o zi să-și regăsească părinții, dar care și-ar pierde puterea dacă tânăra fată și-ar pierde virginitatea. De aceea noi rămânem foarte virtuoși.

— Așadar, reluă Claude, a cărui frunte se însenina din ce în ce mai mult, crezi că fata aceea nu a fost a niciunui bărbat?

— Ce vrei, dom Claude, să faci un bărbat împotriva unei superstiții? Ea asta are în cap. Socot că este o raritate sfînșenia aceasta de călugăriță, care este păstrată în mod sălbatic în mijlocul acelor fete de vagabonzi, așa de ușor domesticite. Ea are ca protectori trei lucruri: pe ducele de Egipt, care a luat-o sub protecția sa, sperând poate că o s-o vândă vreunui ticălos de preot; tot tribul său de egipteni, care o venerază într-un mod deosebit, ca pe o sfântă fecioară cu un pumnal mic, pe care hoața îl poartă totdeauna asupra ei cu toate ordonanțele

intendenței, și pe care îl faci să apară stângându-i talia. Este ca o viespe, pe legea meal

Arhidiaconul îi puse lui Gringoire o mulțime de întrebări.

Esmeralda era, după părerea lui Gringoire, o ființă inofensivă și fermecătoare, frumoasă cu toată strâmbătura aceea care îi era obișnuită; o față naivă și pasională, ignorantă asupra a tot și entuziasmată de tot; neștiind care este deosebirea dintre o femeie și un bărbat, nici în vis; făcută așa, nebună după dans, zgomot, aer liber; un fel de femeie albină, având aripi la picioare și trăind val-vârtej. Ea datora această lucru vieții nomade, pe care o dusesse întotdeauna. Gringoire aflase că, fiind mică, călătorise prin Spania și Catalonia, până în Sicilia; el credea că ea fusese dusă de către caravana de ȝigani, din care ea făcea parte, în Alger, țară aflată între Albania și Grecia, de cealaltă parte a Siciliei, care este în drumul Constantinopolului. Boemii, zicea Gringoire, erau vasalii regelui din Alger, în calitate sa de șef al Maurilor albi. Ceea ce este sigur este că Esmeralda venise în Franța, pe când era încă foarte tânără, prin Ungaria. Din toate țările acestea, tânăra fată învățase crâmpoie de jargoane ciudate și cântece și căpătase idei ciudate, care făceau din limbajul său ceva tot așa de împetrit ca și costumul pe care îl purta, pe jumătate parizian, jumătate african. De altfel, locuitorii cartierelor pe care ea le frecventa o iubeau pentru veselia sa, pentru gentilețe, pentru înfățișarea ei vioaie, pentru dansurile și pentru cântecele sale. În tot orașul nu se credea urâtă decât de două persoane, despre care ea vorbea adesea cu teamă: schimnica de la Tour Roland, o bătrână care nu-i poate suferi pe egipteni nu se știe din ce cauză, și care o blestema pe săraca dansatoare ori de câte ori trecea prin fața grotei sale; și un preot, care nu o întâlnea niciodată fără să-i arunce priviri și fără să nu-i adreseze cuvinte care o înspăimântau. Faptul acesta din urmă îl tulbură foarte mult pe arhidiacon, fără ca Gringoire să dea mare atenție acestei tulburări; atât de mult ajunseră cele două luni trecute pentru a-l face pe nepăsătorul poet să uite amănuntele ciudate din noaptea aceea. În cele din urmă, mica dansatoare nu se temea de nimic; ea nu ghicea norocul, ceea ce o puna la adăpost de procesele acelea de magie, atât de des intentate boemienelor. Și apoi, Gringoire îi ținea loc de frate, dacă nu de bărbat; filozoful suporta foarte bine felul acesta de căsătorie platonice. Avea zilnic un culcuș și o pâine. În fiecare dimineață el pleca de la haimanale, de cele mai multe ori cu egipteanca, și o ajuta să strângă bani la răspântui; în fiecare seară el se întorcea cu ea sub același

acoperământ, o lăsa să se încuie cu zăvorul în odăița sa, și dormea somnul omului drept. Existență foarte dulce la urma urmei, zicea el, și foarte propice pentru reverie. Și apoi, în sufletul și conștiința sa filozoful nu era sigur că era amoretat nebunește de egipteancă; o iubea tot atât ca și pe capră. Aceasta era un dobitoc blând, inteligent, spiritual, o capră savantă. Nimic nu era mai obișnuit în evul mediu decât animalele savante, despre care lumea se minuna foarte mult și care-i conduceau adesea pe instructorii lor la rug. Cu toate acestea, vrăjitorii caprei cu copite aurite erau niște glume foarte nevinovate. Gringoire le explică arhidiaconului, pe care amănuntele astea păreau că-l interesează foarte mult. Ajungea, în cea mai mare parte din cazuri, să prezintă daireaua caprei într-un mod anume pentru a obține de la ea figura pe care o doreai. Fusese dresată pentru asta de către boemiană, care avea pentru ființele acestea un talent rar, încât îi luase numai două luni să o învețe pe capră să scrie cu litere mobile cuvântul Phoebus!

— Phoebus! zise preotul. Pentru ce Phoebus?

— Nu știu, răspunse Gringoire. Acesta este poate un cuvânt pe care ea îl crede cu vreo virtute magică și ascunsă. Îl repetă adesea încet când crede că este singură.

— Ești sigur, repetă Claude cu privirea pătrunzătoare, că acesta nu este decât un cuvânt și nu un nume?

— Numele cui? întrebă poetul.

— Știu și eu? zise preotul.

— Iată ceea ce-mi închipui eu, domnule. Boemienele astea cred puțin în Zoroastru și adoră soarele. De aici, Phoebus.

— Lucrul acesta nu-mi pare tot așa de clar ca dumitale, Pierre.

— Până la urmă asta nu e treaba mea. Nu are decât să-și mormăie în voie Phoebus-ul său. Ceea ce este sigur este că Djali mă iubește la fel ca și pe ea.

— Cine este Djali aceasta?

— Este capra.

Arhidiaconul își sprijini bărbia în mână și păru un moment gânditor. Deodată, el se întoarse repede spre Gringoire.

— Și tu îmi juri că nu te-ai atins de ea?

— De cine, zise Gringoire, de capră?

— Nu, de femeia aceea.

— De soția mea? Vă jur că nu.

— Și ești de multe ori singur cu ea?

Dom Claude încruntă sprâncenele.

— Oh! Oh! *Solus cum sola non cogitabuntur orare Pater noster**.

— Pe legea mea, eu aş putea să spun Pater, Ave Maria şi *Credo in Deum patrem omnipotentem***, fără ca să-mi dea mai multă atenţie decât dă o găină bisericii.

— Jură-mi pe pântelele mamei tale, repetă arhidiaconul cu violenţă, că tu nu te-ai atins de fiinţa aceasta nici cu vârful degetului.

— Aş putea să jur pe capul tatălui meu, căci aceste două lucruri au multe în comun. Dar, cucernice maestre, permiteţi-mi la rândul meu o întrebare.

— Vorbeşte, domnule.

— Ce te interesează pe dumneata lucrurile acestea?

Figura palidă a arhidiaconului se făcu roşie ca obrajii unei fete tinere. El rămase un moment fără să răspundă; apoi spuse cu o încurcătură vizibilă:

— Ascultă, Pierre Gringoire. Tu nu eşti afurisit încă, după cum ştiu eu. Eu mă interesez de tine şi îţi vreau binele. Ori, cel mai neînsemnat raport cu egipteanca te va face vasal al Satanei. Ştii că întotdeauna trupul pierde sufletul. Nenorocire pe, dacă te atingi de femeia aceasta! Iată totul.

— Eu am încercat odată, zise Gringoire, scărpinându-se după ureche. Era în prima zi, dar m-am înţepat.

— Ai avut îndrăzneala aceasta, Pierre?

Şi fruntea preotului se întunecă.

— Altă dată, continuă poetul surâzând, am privit, înainte de a mă culca, prin gaura cheii, şi am văzut cea mai frumoasă femeie în cămaşă, care a făcut vreodată să scârţie marginea patului sub piciorul său gol.

— Du-te dracului! strigă preotul cu o privire îngrozitoare; şi împingând din umeri pe Gringoire, care rămăsese înmărmurit, se îndură repede sub cele mai întunecoase arcade ale catedralei.

* Singur sau singură nu se gândesc să spună Tatăl Nostru. (lat.)

**Cred în Dumnezeu, tatăl atotputernic. (lat.)

III CLOPOTELE

Din dimineța chinurii la stâlpul de supliciu, vecinilor lui Notre Dame li se păruse că ardoarea de a suna clopotele a lui Quasimodo se micșorase foarte mult. Înainte erau sunete de clopot la orice ocazie, lungi cântări în zori de zi, care țineau în tot timpul slujbei, sunete de clopot de alamă pentru o slujbă mare, bogate game produse de clopotele cele mici pentru căsătorie, pentru botez și încrucișându-se în aer ca o broderie din tot felul de sunete fermecate. Bătrâna biserică, cu totul vibrantă și sonoră, era într-o veșnică veselie de clopote.

Simțea mereu în ea prezența unui spirit de zgomot și de capriciu, care cântă prin toate gurile acelea de aramă. Acum spiritul acela părea că-i dispăruse. Catedrala părea tristă și își păstra bucuroasă tăcerea. Sărbătorile și înmormântările aveau simplul lor sunet de clopote, sec și gol, ceea ce cerea ritul și nimic mai mult.

Din zgomotul dublu pe care îl face biserica, orga înăuntru și clopotul afară, nu mai rămânea decât orga. Ai fi zis că nu mai erau muzicanți în clopotnițe. Quasimodo, cu toate astea, tot acolo se afla. Ce se petrecuse oare în sufletul lui? Oare rușinea și disperarea de la stâlpul de supliciu dureau încă în fundul sufletului său și tristețea unui asemenea tratament stinsese totul în el, până și pasiunea lui pentru clopote? Sau poate Maria avea o rivală în inima clopotarului de la Notre Dame, și clopotul cel mare și cele paisprezece surori ale lui erau neglijate pentru ceva mai frumos?

Se întâmplă că în anul 1482, Buna Vestire căzu într-o marți, 25 martie. În ziua aceea, aerul era așa de curat și așa de ușor încât Quasimodo simți revenindu-i ceva din dragostea sa pentru clopote. El se sui în turnul nordic, pe când jos paracliserul deschidea toate ușile cele mari ale bisericii, care erau pe atunci niște enorme tăblii de lemn acoperit cu piele, brodate cu cuie de fier aurit și încadrate de sculpturi.

Ajuns în înalta colivie a clopotelor, Quasimodo se uită câțva timp cu o tristă înălțare din cap la cele șase clopote, ca și cum ar fi intervenit ceva străin între el și ele.

Dar când le puse în mișcare, când el simți ciorchinele de clopote în mâna lui mișcându-se, ceva se schimbă în inima lui. Când octava palpitândă suind și coborând scara aceea sonoră, ca o pasăre care saltă din ramură în ramură, când demonul acela care zguduie o legătură scânteietoare de stele, de triluri de arpegii, cuprinse pe sârmanul surd,

atunci redeveni fericit, el uită totul, inima sa se dilată și i se învioră fața. El se ducea și venea, bătea din palme, se legăna de la o frânghie la alta; îi însușeșea pe cei șase cântăreți cu voce și gesturi, ca un șef de orchestră care-i îndeamnă pe muzicanți.

— Pleacă, zise el, pleacă Gabrielle! Împrăștie tot zgomotul din piață. Astăzi este sărbătoare. Thibauld, nu fi leneș! Tu te încetinești. Haide! Haide, odată! Nu cumva te-ai ruginit, trândavo? Bine! Repede, repede, să nu se vadă limba! Fă-i pe toți surzi, ca pe mine. Așa, Thibauld, bravo! Guillaume! Guillaume! Tu ești cel mai mare, dar Pasquier este cel mai mic și merge cel mai bine. Hai să ne prindem că cei care aud, îl pricep mai bine decât pe tine! Bine! Bine! Gabriella mea, forte! mai forte! Hei, dar ce faceți acolo sus voi amândouă, călugărițelor? Eu nu mă văd făcând nici cel mai mic zgomot. Ce înseamnă ciocurile acelea de alamă de acolo, care au aerul de a-și bate joc când trebuie să cânte? La lucrul Este Buna Vestire. Este un soare frumos afară. Trebuie să sune frumos clopotele. Sărmană Guillaume! Iată-te obosită, scumpa mea!

Era cu totul ocupat să-și îndemne clopotele la sunat, care săreau toate șase, care de care mai bine și care își zguduiau spatele lucitor ca o zgomotoasă înhămare de catări spanioli îndemnată când și când de către apostrofele cărușului.

Deodată, lăsând să-i cadă privirea printre marii solzi de ardezie, care acoperă până la o anumită înălțime zidul perpendicular al clopotniței, văzu în piață pe o fată tânără, gătită în mod ciudat, care se oprea și întindea pe pământ un covor, unde o capră mică veni să ia loc și un grup de spectatori care se făceau roată în jur. Vederea aceea schimbă repede cursul ideilor sale și îngheță în entuziasmul său muzical, după cum o suflare de vânt îngheță o rășină topită. El se opri, întoarse spatele la clopote și se așeză pe dosul streășinii de ardezie, fixând asupra dansatoarei privirea aceea visătoare, dragăstoasă și blândă, care-l mirase odată și pe arhidiacon.

În vremea aceea clopotele, uitate, încetară brusc de a mai suna toate deodată, spre marea dezolare a amatorilor de sunet de clopot, care ascultau desigur mirați, ca un câine căruia i s-a arătat un os și căruia i se dă o piatră.

IV ANAGKH

Se întâmplă că într-o frumoasă dimineață tot din această lună a lui martie, mi se pare că aceasta era sâmbătă 29, ziua Sfântului Eustache, tânărul nostru amic, școlarul Jehan Frolo du Moulin, observă, pe când se îmbrăca cu pantalonii săi, care îi conțineau punga, că aceasta nu mai dădea nici un sunet metalic. Sărmana pungă! zise el scoțând-o din buzunarul său. Cum! Nici o lescăie! Cum ți-au mai spintecat burta zarurile, oalele cu bere și Venus! Cât este de goală, zbârcită și moale! Tu semeni cu gâtul unei funii. Vă întreb pe voi, Cicero și Seneca, ale căror cărți vi le văd azvârlite de jos, la ce-mi servește să știu mai bine decât un casier sau decât un evreu de la podul Aux Changeurs, că un taler de aur cu coroană valorează treizeci și cinci de uzaini și o sută douăzeci și cinci de bani și opt părăluțe fiecare și că un taler cu pajură valorează treizeci și șase de uzaini a o sută de treizeci de bani și șase părăluțe tourneze, dacă eu nu am nici un păcătos de liard negru ca să-l risc pe o dublă de șase! Oh! Consule Cicero! Aceasta nu este o calamitate din care să ieși cu fața curată prin perifraze.

El se îmbracă trist. Un gând îi veni pe când se lega la șireturile ghetelor, dar îl respinse și mai întâi, cu toate acestea, îi reveni și își puse vesta pe dos, semn evident al unei mari lupte sufletești. În sfârșit, aruncă cu putere bonetul de pământ și exclamă:

— Cu atât mai rău! Fie ce o fi. Am să mă duc la fratele meu. Am să capăt o dojană, dar am să capăt și un taler.

Atunci, își îmbracă mantaua îmblănită, ridică bonetul și ieși ca un disperat.

Cobori strada de la Huchette; mirosul frigăruilor acelea admirabile, care se învârtteau mereu, veni să-i gâdile simțul olfactiv și aruncă o privire drăgăstoasă cârnaților, care smulse într-o zi cizmarului Caltagirone exclamația aceea patetică: „Pe legea mea, păcat curat!” Dar Jehan nu avea cu ce să-și plătească dejunul și un adânc suspin îi părăsi pieptul sub tinda lui Petit Châtelet, enormă dublă treflă de turnuri masive, care păzea intrarea insulei Cité.

El nu avu timp să arunce o piatră în trecere, cum era obiceiul, în mizerabila statuie a ducelui Périnet Leclerc, care dăduse Parisul lui Carol al VI-lea, englezilor, crimă pe care efigia sa, fața sfârâmată de către pietre și murdărită cu noroi, a ispășit-o timp de trei secole în colțul străzilor de la Harpe și de Buci, ca pe un stâlp de supliciu veșnic.

După ce traversă Petit Pont și străbătu strada Neuve Sainte Geneviève, Jehan de Molendius se pomeni în fața lui Notre Dame. Atunci, nehotărârea îl cuprinse iar și se plimbă câteva minute în jurul statuii domnului Legris, repetându-și cu o neliniște adâncă:

— Mustrarea la sigur, talerul îndoielnic!

Îl opri pe un paracliser, pe care îl știa din mănăstire și îl întreabă unde este domnul arhidiacon de Josas.

— Mi se pare că este în odăița din turn, zise paracliserul și nu vă sfătuiesc să-l deranjați de acolo, afară numai dacă nu veniți din partea papei sau regelui.

Jehan își bătu în palmă.

— Iată o frumoasă ocazie de a vedea odăița vrăjitorilor.

Determinat de gândul ăsta, el se infundă hotărât sub mica ușă neagră și se puse să urce scara lui Saint Gille, care conduce la etajele superioare ale turnului.

— Am să văd! își zicea el pe când suia. Pe sfânta Fecioară! Celula asta trebuie să fie un lucru foarte ciudat și pe care cucernicul meu frate o ascunde. Se spune că ar aprinde acolo focuri ale infernului și că arde într-un mare jeratic piatra filozofală ca pe o piatră de pe drum și mi-ar plăcea mai mult să găsesc în cuptorul său o omletă din ouă de Paști cu slănină decât cea mai mică piatră filozofală din lume!

Ajuns în galeria coloanelor mici, răsuflă un moment și trase câteva înjurături contra nesfârșitei scări, apoi începu iarăși să urce prin strâmta ușă a turnului nordic, pe unde publicul nu poate trece astăzi. Dădu peste un gang mic făcut într-o întăritură laterală a zidului și sub boltă o ușă joasă, în formă de ogivă, pe care o gaură, făcută în fața în peretele circular al scării, îi permise să observe enorma ei broască și armătura de fier puternică. Persoanele care ar fi curioase să viziteze astăzi ușa aceea o vor recunoaște după inscripția săpată cu litere albe în zidul negru: „Ador pe Coralia, 1829 semnat Ugéne”.

— Uf! zise școlarul, desigur că este aici.

Cheia era în broască. Ușa era deschisă. O împinse încet și își băgă capul prin deschizătură.

Cititorul cunoaște desigur opera admirabilă a lui Rembrandt, acel Shakespeare al picturii. Printre atâtea minunate gravuri, este îndeosebi o aqua forte, care reprezintă, după cum se spune, pe doctorul Faust și pe care este imposibil să o contempli fără să rămâi uimit. Este o celulă întunecoasă, în mijloc se afla o masă încărcată cu tot felul de obiecte ciudate și hidoase, cranii, sfere, alambicuri, compasuri, pergamente

hieroglifice. Doctorul stă în fața mesei, îmbrăcat cu larga sa manta fără mâneci și pe cap având un bonet împlănit care îi acoperă fruntea până la sprâncene. Corpul nu i se vede decât pe jumătate. Era pe jumătate ridicat din imensul lui fotoliu, pumnii săi zbârțiți se rezemau pe masă, și el privea cu teamă și curiozitate un mare cerc luminos, format din litere magice, care strălucește pe zidul din fund ca spectrul solar în camera obscură. Soarele acesta cabalistic pare că tremură la privire și umple palida celulă cu strălucirea sa misterioasă. Este ceva oribil și totuși frumos.

Ceva asemănător cu celula lui Faust fu oferit vederii lui Jehan, când el se hazardă să-și bage capul prin deschizătura ușii. Odăița era tristă și abia luminată. În ea se afla o masă și un fotoliu mare, compasuri, alambicuri, schelete de animale atârinate de tavan, o sferă rostogolindu-se pe jos, hipocefali amestecați cu borcane în care tremurau foițe de aur, mari manuscrise îngrămădite și deschise, capete de mort puse pe piei de vițel tăbăcite și împestrițate cu tot felul de semne și figuri; în sfârșit, toate murdăriile științei și pretutindeni pe harababura aceea era praf și pânze de păianjen; dar în ea nu era nici un cerc de litere luminoase, nici un doctor în extaz contemplând arătarea înflăcărată după cum vulturul privește soarele.

Celula, însă, nu era pustie. Un om stătea în fotoliu aplecat deasupra mesei. Jehan, către care el stătea cu spatele, nu putea să-i vadă decât umerii și ceafa; dar recunoscuse capul acela chel, pe care natura îl turnase pentru veșnicie, ca și cum ea ar fi vrut să arate prin acest simbol exterior irezistibilă înclinație clerică a arhidiaconului.

Jehan îl recunoscuse deci pe fratele său. Dar ușa se deschisese așa de încet încât nimic nu-l avertizase pe Claude de prezența fratelui său. Curiosul școlar profită de lucrul acesta pentru a examina în voie celula.

Un cuptor mare, pe care el nu-l observase de la început, se afla în stânga fotoliului, dedesubtul ferestruicii. Lumina zilei, care pătrundea prin deschizătura aceea, traversa o pânză de păianjen, care își așezase cu gust rozeta sa delicată în ogiva ferestrei și în mijlocul căreia insecta arhitect stătea nemișcată ca butucul roții aceleia de dantelă. Pe cuptor erau îngrămădite în dezordine tot felul de vase, de fiole de gresie, de sticle cu gâtul strâmb și sticle cu gâtul lung.

Jehan află suspinând că nu era nici o mașină de gătit.

De altfel, nu era foc în cuptor și părea că nici nu se făcuse de mult timp. O mască de sticlă, pe care Jehan o observă printre unelte de alchimie și care servea fără îndoială să-i apere fața arhidiaconului când

acesta prepara câte vreo substanță explozibilă, era într-un colț, acoperită de praf ca și uitată. Alături, zăceau niște foale uitate parcă și ele, care purtau următoarea inscripție: *Spira, Spera**.

Alte legende erau scrise în număr mare, după metoda hermitică, pe ziduri; unele scrise cu cerneală, altele gravate cu un vârf de metal. De altminteri, erau litere gotice, litere ebraice, litere grecești și litere romane talmeș balmeș, inscripțiile întinzându-se peste tot, unele peste altele, cele mai noi ștergând pe cele vechi și toate încurcându-se unele în altele ca ramurile unui măcriș, ca sulilele într-o luptă. Într-adevăr, era o destul de confuză învălmășeală a tuturor filozofiilor, a tuturor visărilor, a tuturor înțelepciunilor omenești. Se afla câte una pe ici și colo, care strălucea asupra celorlalte ca un drapel printre vârfurile lăncilor. Cele mai multe erau niște scurte deverse latine sau grecești, cum le formula așa de bine evul mediu: *Unde? Inde? Homo, hominī monstrum*. Sau: *Astra, castra, nomen, numen*. Apoi: *Sapere aude***.

Pe alt perete: *Flat ubi vult****, etc; câte odată, câte un cuvânt lipsit de orice înțeles aparent; câteodată o simplă maximă de disciplină clericală formulată într-un hexametru regulamentar: *Coelestem dominum, terrestrem dicito dominum*****. Se aflau deasemenea citate din cărțile de magie evreiești, din care Jehan, și așa slab la greacă, nu înțelegea nimic. Totul era străbătut în toate locurile de stele, de figuri de oameni, de animale și de triumfiuri, care se întretaiau, ceea ce contribuia la a face zidurile să semene cu o foaie de hârtie, pe care o maimuță s-ar fi plimbat cu pana plină de cerneală.

Ansamblul odăiței, de altminteri, prezenta un aspect de părăsire și de dărăpănare; și starea rea a ustensilelor lăsa să se bănuiască că maestrul era de mult timp distras de la lucrările sale de către alte preocupări.

Maestrul acela, totuși, aplecat deasupra unui manuscris împodobit cu picturi ciudate, părea zbuciumat de o idee care se amestecase în meditațiile sale. Cel puțin așa judecă Jehan auzindu-l exclamând cu intermitențele gânditoare ale unui visător care spune cu glas tare tot ceea ce gândește:

— Da, Manon a spus-o și Zoroastru o predică, că soarele se naște

* Cât trăiești, speră. (lat.)

** De unde? De acolo? Omul este monstru cu oamenii. — Stea, tabără, nume, îngăduință. — Îndrăznește să gândești. (lat.)

*** Suflă unde vrea. (lat.)

**** Domnul ceresc este stăpân și pe pământ. (lat.)

din foc, luna din soare. Focul este sufletul marelui tot. Atomii săi elementari se răspândesc și curg fără încetare deasupra luminii prin curenți nesfârșiți. În punctele unde curenți se întretaie în cer, ei produc lumină; la punctele lor de intersecție în pământ ei produc aur. Lumina, aurul, este același lucru. Foc în stare concretă. Diferența între palpabil și vizibil, dintre fluid și solid pentru aceeași substanță, dintre vaporii de apă și gheață. Nimic mai mult. Acestea nu sunt visuri, este legea generală a naturii. Dar cum să fac pentru a smulge științei secretul acestei legi generale? Cum, lumina aceasta care îmi inundă mâna, este aur! Pe aceeași atomi dilatați după o anumită lege, nu este vorba decât să-i condensezi după aceeași lege! Cum să fac? Cățiva s-au hotărât să ascundă în pământ o rază de soare. Averroës a îngropat una sub primul stâlp de la stânga santuarului Coranului, în marea mahomedanie din Cordoue; dar nu se va putea deschide cavoul pentru a vedea dacă operația a reușit, decât peste opt mii de ani.

— Dracel zise Jehan în gândul său, mult aș mai avea atunci de așteptat pentru un taler!

— Alții s-au gândit, continuă arhidiaconul visător, că era mai bine să operezi cu o rază din Sirius. Dar este foarte greu să ai raza aceea curată din cauza prezenței simultane a razelor altor stele, care vin să se amestece cu ea. Flamel este de părere că este mai simplu să operezi cu focul terestru. Flamel! ce nume predestinat, *Flamma!* Da, focul.

Aceasta este totul. Diamantul se află în cărbune, aurul în foc. Dar cum să-l scot din el? Maeștrii afirmă că sunt anumite nume de femeie cu un farmec așa de dulce și de misterios, încât ajunge să le pronunți în mijlocul operației. Să citim ceea ce spune despre aceasta Manon: „Unde femeile sunt onorate, divinitățile sunt vesele; unde ele sunt disprețuite, este o apă curgătoare, este o rază de soare. Numele unei femei trebuie să fie plăcut, dulce, închipuit; să se sfârșească prin vocale lungi și să semene cu cuvinte de binecuvântare. Da, înțeleptul are dreptate; într-adevăr, Maria, Sofia, Esmerald....

— Afurisenie! Mereu același gând!

Își închise cartea cu violență și își trecu mâna peste frunte ca pentru a alunga ideea care îl obseda. Apoi luă de pe masă un cui și un ciocan, a cărui coadă era pictată în mod curios cu litere cabalistice.

— De câțva timp, zise el cu un surâs amar, nu reușesc în nici una din experiențele mele. Ideea fixă mă stăpânește și îmi pângărește creierul ca o treflă de foc. N-am putut cel puțin să regăsesc secretul lui Cassiodone, a cărui lampă ardea fără fitil și fără ulei. Lucru simplu cu

toate acestea.

— Drace! zise Jehan încet.

— ...Ajunge deci, continuă preotul, un singur gând ticălos pentru a-l face pe om slab și nebun? Oh! Cum ar râde de mine Claude Pernelle, ea care nu a putut să-l îndepărteze nici un moment pe Nicolas Flamel de la urmărirea marii opere! Cum! Eu țin în mână ciocanul magic al lui Zechiélé! La fiecare lovitură, pe care temutul rabin, din fundul celulei sale, o dădea pe cui cu ciocanul acesta, acela dintre inamicii săi pe care el îi condamnase, de s-ar fi aflat și la două mii de leghe, se înfunda de un cot în pământ și era înghițit. Chiar și regele Franței, pentru că bătuse cu nesocotință la ușa unui thaumaturg, intră până la genunchi în pavajul Parisului său. Lucrul acesta s-a petrecut acum trei secole. Ei bine! Eu am ciocanul și cuiul, și ele nu sunt instrumente mai îngrozitoare în mâinile mele decât un ciocan în mâinile unui fierar. Cu toate acestea nu este vorba decât de a regăsi cuvântul magic pe care îl pronunța Zéchiélé, când lovea în cui.

— Lucru de nimic! gândi Jehan.

— Să vedem, să încercăm, reluă cu voiciune arhidiaconul. Dacă reușesc, voi vedea țâșnind scânteaia albastră din capul cuiului. *Emen-hétan! Emen-hétan!* Nu este aceasta. *Singéam! Singéani!* Cuiul aceasta să deschidă mormântul oricui poartă numele de Phoebus!... Blestem! Totdeauna, iarăși, veșnic aceiași idee!

Și aruncă ciocanul infuriat. Apoi se înfundă așa de mult deasupra mesei, încât Jehan îl pierdu din vedere în dosul spatelui fotoliului.

Împ de câteva minute, el nu-i mai văzu decât pumnul strâns pe o carte. Deodată, dom Claude se ridică, luă un compas și grefă în tăcere pe zid cu litere mari cuvântul grecesc: ANAGKH.

— Fratele meu este nebun, își zise Jehan în gând; ar fi fost cu mult mai simplu să fi scris *Fatum**. Nu toată lumea este obligată să știe grecește.

Arhidiaconul veni să se așeze din nou în fotoliul său și își sprijini capul în mâini, cum face un bolnav a cărui frunte este grea și arzătoare.

Școlarul se uita la fratele său cu uimire. El nu știa, el care își deschidea inima în aer liber, el care nu observa pe lume decât buna lege a naturii, el care își lăsa pasiunile să își urmeze calea, și la care locul marilor pasiuni era totdeauna sec, atât de multe jgheaburi de scurgere îi puneau în fiecare dimineață, el nu știa cu ce furie mare, aceea a pasiunilor

* Fatalitate. (lat.)

omenești, fermentează și fierbe, când i se refuză orîșice ieșire, cum ea se strînge, cum se umflă, cum debordează, cum scobește inima, cum izbucnește în hohote de plîns interioare și în ascunse convulsii, până când își sparge digurile și își crapă albia. Invelișul auster și rece al lui Claude Frollo, suprafața aceea de virtute aspră și inaccesibilă, îl înșelase întotdeauna pe Jehan. Veselul școlar nu se gândise niciodată că există lavă clocotită, furioasă și profundă sub fruntea de zăpadă a Etnei.

Noi nu știm dacă își dăduse seama instantaneu de ideile acestea, dar așa flușturiu cum era, el înțelese că văzuse ceea ce nu trebuia să vadă, că surprinsese suletul fratelui mai mare într-una dintre cele mai secrete atitudini ale sale și că nu trebuia să se observe lucrul acesta. Văzând că arhidiaconul recăzuse în imobilitatea sa dintîi, el își retrase capul foarte încet și făcu puțin zgomot de pași înapoia ușii, ca cineva care sosește și care își anunță venirea.

— Întrăi strigă arhidiaconul din interiorul celei sale, te așteptam. Am lăsat dinadins cheia în ușă. Întră, maestre Jacques.

Școlarul intră cu curaj. Arhidiaconul, pe care o asemenea vizită îl jena foarte mult într-un asemenea loc, tresări pe fotoliul său.

— Cum, tu ești, Jehan?

— Și numele meu tot cu J începe, zise școlarul cu fața sa roșie, obraznică și veselă.

Fața lui dom Claude își reluu expresia sa severă.

— Pentru ce ai venit?

— Frate, răspunse școlarul silindu-se să ia o înfățișare cuvincioasă, supusă și modestă și învărtindu-și pălăria în mâini cu un aer de vinovăție, veneam să vă cer...

— Ce?

— Cîteva sfaturi, de care am mare nevoie. Jehan nu îndrăzni să adauge tare: Și ceva bani, de care am și mai mare nevoie încă. Această parte din fraza sa rămase nerostită.

— Domnule, zise arhidiaconul cu un ton rece, eu sunt foarte nemulțumit de dumneata.

— Vai! suspină, școlarul.

Dom Claude își învărti cu un unghi de 90 de grade fotoliul și se uită fix la Jehan.

— Îmi pare foarte bine că te văd.

Aceasta era o introducere de temut. Jehan se pregăti să primească o puternică lovitură.

— Jehan, în toate zilele primesc plîngerî contra ta. Ce înseamnă

bătălia aceea cu care ocazie l-ai bătut pe un mic viconte Albert de Romonchamo?...

— Ohi zise Jehan, un moft! Un răutăcios de paj, care se amuza să stropească studenții, făcând să-i alerge calul prin noroi!

— Ce este, reluă arhidiaconul, cu acel Mahiet Fargel căruia i-ai sfășiat roba?

— Ei! un păcătos de cappel de la Montaigul

— Plângerea spune: *tunicam** și nu *cappetam***. Știi latina?

Jehan nu răspunse.

— Da! urmă preotul dând din cap, iată unde au ajuns studiile astăzi. Limba latină este abia înțeleasă, siriana necunoscută, greaca așa de odioasă încât este considerată drept ignorantă, chiar de către cei mai mari savanți.

— Știu un cuvânt grecesc!

— Care cuvânt?

— ANAGKH.

O ușoară roșeață cuprinse obraji galbeni ai episcopului, ca fumul care anunță în afară zguduirile ascunse ale unui vulcan. Școlarul abia observă aceasta.

— Ei bine, Jehan, bălbăi fratele mai mare sforțându-se, ce înseamnă cuvântul acesta?

— Fatalitate.

Arhidiaconul stătea tăcut. Lecția de greacă îl făcu visător.

Micul Jehan, care avea toate finețurile unui copil răsfățat, socoti momentul favorabil pentru a-și hazarda cererea. El luă o voce foarte dulce și începu:

— Bunul meu frate, care mă iubești așa de mult, nu se poate să fi încruntat pentru câteva păcătoase de palme și pumni dați în luptă dreaptă nu știu căror bieți mormolocil

Dar toată ipocrizia aceea blândă nu avu deloc asupra severului frate efectul său obișnuit. Cerber nu mușcă din plăcinta cu miere. Fruntea arhidiaconului nu se însenină câtuși de puțin.

— Unde vrei să ajungi? zise el cu un ton aspru.

— Ei, binel! La subiect! Iată! răspunse curajos Jehan. Am nevoie de bani.

La declarația aceea nerușinată, fizionomia arhidiaconului luă

* Tunică. (lat.)

** Bonetă. (lat.)

deodată o expresie pedagogică și părintească.

— Dumnezeu știi, domnule Jehan, că moșia noastră Tirechappe nu aduce, socotind la un loc și venitul celor douăzeci și una de case, decât treizeci și nouă de taleri, cincizeci și cinci de bani și șase părăluțe. Este cu jumătate mai mult decât pe vremea fraților Paclet, dar aceasta nu este prea mult.

— Mie îmi trebuie bani, zise stoic Jehan.

— Știi că tribunalul a hotărât că cele douăzeci și una de case ale noastre cădeau pe moșia episcopului și că noi nu am putea răscumpăra deplina lor proprietate decât plătind episcopului două mărci de argint aurit de câte șase taleri parizieni. Ori, aceste două mărci eu nu am putut încă să le adun. O știi.

— Eu știu că-mi trebuie bani, repetă pentru a treia oară Jehan.

— Și ce vrei să faci cu ei?

Întrebarea aceasta făcu să strălucească o rază de speranță în ochii lui Jehan. El își reluă înfățișarea de pisică blândă.

— Ascultă, scumpul meu frate Claude, eu nu m-aș adresa dumatile cu intenții rele. Nu este vorba de a cheltui prin cărciumi cu banii dumatile și de a mă plimba prin Paris îmbrăcat în brocart cusut cu fir, cu lacheul meu, *cum meo laquasio*. Nu, eu ți-i cer pentru o faptă bună.

— Ce faptă bună? Întrebă Claude surprins.

— Doi dintre prietenii mei doresc să cumpere haine pentru copilul unei văduve sărmăne. Este o pomană. Rufăria va costa doi florini și eu aș vrea să contribuî cu unul.

— Cum se numesc cei doi prieteni ai tăi?

— Pierre l'Assommeur și Baptiste Croque-Oison.

— Hm! zise arhidiaconul, iată niște nume care se potrivesc pentru o faptă bună, ca un tun pe un altar. Desigur că Jehan alesese foarte rău cele două nume de prieteni. Avea să simtă asta mai târziu.

— Și apoi, urmă preotul Claude, ce rufărie este aceea, care costă trei florini? Și încă pentru fiul unei văduve sărace?

Jehan rupse gheața încă odată.

— Ei bine, da! Îmi trebuie pentru a mă duce să văd astă seară pe Jsabeau la Thierrye la Val d'amor!

— Ticălos nelegiuit! exclamă preotul.

— Anagneia*!

Jehan răspunse printr-o citație grecească împrumutată din cele de

* Impuritate. (greacă)

pe zid, care avu asupra preotului un efect ciudat. Își mușcă buzele și furia începu să-și facă apariția.

— Pleacă de aici, zise el atunci lui Jehan. Aștept pe cineva.

Școlarul făcu încă o încercare.

— Frate Claude, dă-mi cel puțin un parizian pentru a mânca.

— Unde ai ajuns cu decretele lui Gratien? întrebă domnul Claude.

— Mi-am pierdut caietele.

— Unde ai ajuns la latină?

— Mi s-a furat cartea lui Horațiu.

— Unde ai ajuns la Aristotel?

— Pe legea mea! Frate, cine este părintele acela al bisericii, care a spus că erorile ereticilor au avut ca punct de reper mărcinii metafizicii lui Aristotel! Eu nu vreau să-mi zbucium credința cu metafizica lui.

— Tinere, reluă arhidiaconul, se afla la ultima intrare a regelui în Paris, un gentilom numit Filip de Comines, care purta brodat pe pătura calului a sa deviză, asupra căreia te slătuiesc să meditezi: *Qui non laborat non manducet**.

Școlarul rămase un moment tăcut, cu degetul în ureche, cu privirea fixă în pământ și cu o mutră supărată. Deodată, el se întoarse spre Claude cu agerimea unei codobaturi.

— Așadar, bunul meu frate, refuzi a-mi da cinci bani, pentru a-mi cumpăra o bucată de pâine de la brutar?

— *Qui non laborat non manducet*.

La răspunsul acesta al neînduplecanului arhidiacon, Jehan își ascunse capul în mâini, ca o femeie care plânge, și cu o expresie de disperare rosti un cuvânt grecesc:

— Otototototoil!

— Ce înseamnă aceasta, domnule? întrebă Claude surprins de insulta aceasta nenorocită.

— Ei bine, cel zise școlarul, și îndreptă asupra lui Claude niște ochi obraznici în care el își băgase pumnii pentru a da roșeața lacrimilor, aceasta este în greacă! Este o anapestă de Eschylus, care exprimă perfect durerea.

Și el începu să rădă așa nebunește și așa de tare încât îl făcu pe arhidiacon să surâdă.

La drept vorbind, vina era a lui Claude; pentru ce răsfațase acel copil?

* Cine nu muncește, nu mănâncă. (lat.)

— Oh! bunule frate Claude, reluă Jehan încurajat de surăs, uite ce rupte îmi sunt ghetetele.

Arhidiaconul își reluase îndată severitatea.

— Am să-ți trimit eu ghetete, dar bani nu.

— Numai un mic parizian, frate, urmă rugător Jehan. Am să învăț pe Gratier dinafară, am să cred în Dumnezeu, voi fi un adevărat Pitagora de știință și de virtute. Dar fie-ți milă, dă-mi un mic parizian! Vrei ca foamea să mă muște cu gura sa, care stă în fața mea mai neagră, mai scârboasă, mai adâncă decât un Tartar sau decât nasul unui călugăr?

Dom Claude își ridică capul. *Qui non laborat...* Jehan nu-l lăsă să termine.

— Ei bine, strigă el, la dracu! Trăiască veselie! Am să mă infund în cărciumi, am să mă bat, am să sparg oalele și mă voi duce la fete publice!

Și zicând acestea, își aruncă bonetul de zid și își trosni degetele ca niște castagnete.

Arhidiaconul îl privi cu un aer posomorât.

— Jehan, nu ai suflet deloc.

— În cazul acesta, îmi lipsește, după Epicurus, nu știu ce, făcut din ceva care nu are nume.

— Jehan, trebuie să te gândești serios să te îndrepti.

— Ei! strigă școlarul privind rând pe rând pe fratele său și alambicurile cuptorului, totul este oare absurd aici: și ideile, și sticlele?

— Jehan, te găsești pe o pantă foarte rea. Știi unde mergi?

— La cărciumă, zise Jehan.

— Cărciuma duce la stâlpul de supliciu.

— Aceasta este un felinar ca oricare altul și poate că cu acesta Diogene l-ar fi găsit pe omul pe care îl căuta.

— Stâlpul de supliciu duce la spânzurătoare și apoi în iad.

— Acolo este un foc plăcut.

— Jehan, Jehan, sfârșitul are să fie rău.

— Începutul va fi fost bun.

În momentul acela, zgomotul unor pași se auzi pe scară.

— Tăcere! zise arhidiaconul ducând un deget la buze, iată pe maestrul Jacques. Ascultă, Jehan, adăugă el încet, păzește-te de a vorbi vreodată despre ceea ce vei auzi și ce vei vedea aici. Ascunde-te repede sub cuptor.

Lui Jehan, care se băgă sub cuptor, îi veni o idee minunată.

— Apropo, frate Claude, dă-mi un florin ca să nu mă mișc.

— Tăcere! Ți-l promit.

— Trebuie să mi-l dai.

— Ia-l atunci! zise arhidiaconul aruncându-i înfuriat punga sa de piele.

Jehan se ascunse sub cuptor și ușa se deschise.

V

CEI DOI BĂRBAȚI ÎMBRĂCAȚI ÎN NEGRU

Personajul care intră avea o robă neagră și o înfățișare posacă. Ceea ce atrase atenția la prima aruncătură de ochi amicului nostru Jehan (care, după cum pricepeți, se aranjase în așa fel încât să poată vedea totul și să audă totul în voce), era marea tristețe a feței și îmbrăcămintea acestui nou venit. Era cu toate acestea o oarecare blândețe răspândită pe figura aceea, dar o blândețe de pisică, sau de judecător, o blândețe dulceagă. Era foarte cărunț, zbârcit, avea aproximativ șaizeci de ani, clipea din ochi, avea sprâncene albe, buza de jos îi atârna și avea niște mâini mari. Când Jehan văzu că nu era decât mutra aceea, adică fără îndoială vreun medic sau vreun magistrat și că omul acela avea nasul foarte îndepărtat de gură, semn de dobitocenie, el se vâri în colțul său, disperat că avea să stea cine știe cât timp într-o poziție așa de jenantă și într-o companie așa de rea.

Arhidiaconul, cu toate acestea, nici nu se ridicase de pe scaun pentru acel personaj. Îi făcuse semn pentru a se așeza pe scaunul de lângă ușă, și după câteva minute de tăcere care păreau continuarea unei meditații, spuse:

— Bună ziua, maestre Jacques.

— Salut, maestre! răspunse omul îmbrăcat în negru.

Era în cele două moduri cum fusese pronunțat dintr-o parte acest maestre Jacques, pe cealaltă parte acel maestre prin excelență, diferența dintre monsenior și domnule. Era evidentă abordarea doctorului și a discipolului.

— Ei bine, reluă arhidiaconul după o nouă tăcere, pe care maestrul Jacques se păzi s-o întrerupă, ai să reușești?

— Vai! Maestre, zise celălalt cu un surâs trist, eu suflu mereu. Cenușă câtă dorești. Dar nici o picătură de aur.

Dom Claude făcu un gest de nerăbdare.

— Eu nu vă vorbesc despre aceasta, maestre Jacques Charmolue, ci despre procesul vrăjitorului dumitale. Nu este Marc Cevaine, intendentul de la curtea de conturi? Își mărturisește magia? Ai reușit?

— Vai! Nu, răspunse maestrul Jacques, mereu cu zâmbetul său trist. Nu avem consolarea aceasta. Omul acesta este o piatră. Chiar dacă l-am fierbe la Marché aux Pourceaux, el nu ar spune nimic. Cu toate acestea, nu vom cruța nimic pentru a găsi adevărul. L-am torturat în fel și chip. De-am pune toate ierburile sfântului Ioan, cum spune bătrânul conic Plautus:

*Adversum stimulus, laminas, crucesque, compedesque,
Nervas, catenas, carceres, numellas, pedicas, boias*.*

În zadar. Omul acesta este îngrozitor. Nu mai știu ce să fac.

— Nu ai găsit nimic nou în casa sa?

— Ba da, zise maestrul Jacques, căutând în dulapul său, am găsit pergamentul acesta. Sunt în ele cuvinte pe care noi nu le înțelegem. Procurorul Filip Lheulier știe totuși puțin ebraica, pe care a învățat-o cu ocazia afacerii evreilor din strada Kautersten de la Bruxelles.

Pe când vorbea astfel, maestrul Jacques desfășura un pergament.

— Dă-l încoace, zise arhidiaconul. Și aruncându-și ochii pe plancarda aceea:

— Curată magie, maestre Jacques! exclamă el.

„*Emen hetan!*” este strigătul ielelor când sosesc la sabbat. „*Per iposum, et cum ipso, et in ipso!*”^{***} este porunca prin care se trimite dracul înapoi în iad. „*Hax, pax, max,*” asta face parte din medicină. Este o formulă contra câinilor turbați. Maestre Jacques! Sunteți procuror al regelui la curtea bisericii, și pergamentul acesta este ceva îngrozitor.

— Îl vom interoga despre el pe omul nostru.

— Iată încă, adăugă maestrul Jacques căutând în punga sa, ceea ce am găsit la Marc Cevaine.

Și scoase un vas asemănător cu cele care acopereau cuptorul domnului Claude.

— Ah! zise arhidiaconul, un creuzet de alchimie.

— Vă mărturisesc, reluă Jacques cu surâsul său timid și stângaci, că eu l-am încercat pe cuptor, dar nu am reușit mai bine cu el decât cu al meu.

Arhidiaconul începu să examineze vasul.

— Ce este gravat pe creuzet? „*Och! Och!*” cuvântul care gonește

* Contra lui folosim țepușa, fierul roșu, crucificarea, legarea în lanțuri, cureaua de piele, greutăți legate de picior, carcera, jugul pentru sclavi, capcanele, juvățul pentru hoți. (lat.)

**Prin el, cu el, în el. (lat.)

puricii? Acest Marc Cevaine este un ignorant! Cred și eu că nu veți face treabă cu un astfel de creuzet! Țsta este bun să vi-l puneți în alcov vara, și nimic mai mult.

— Deoarece suntem la erori, zise procurorul regelui, am studiat intrarea înainte de a urca; cucernicia voastră este sigură că deschiderea lucrării de fizică este figurată acolo, înspre partea palatului Dieu, și că din cele șapte figuri goale, care se află la picioarele Sfintei Fecioare, aceea care are aripi la picioare este Mercurius?

— Da, răspunse preotul. Așa scrie Augustin Nypho, directorul italian care avea un drac bărbos, care îi explica orice lucru. De altfel, o să coborâm și am să vă explic acestea după text.

— Mulțumesc, maestre, zise Charmolue închinându-se până la pământ. Apropo, uitam! Când vreți să o înhaț pe mica vrăjitoare?

— Care vrăjitoare?

— Boemiana aceea pe care o știți, și care vine în toate zilele să danseze în piața din fața bisericii, cu toate interdicțiile autorităților! Are o capră posedată, care are coarnele dracului, care citește, scrie, știe matematica ca și Pictarix și numai atât ar fi de ajuns pentru a o spânzura pe boemiană. Procesul este pregătit! El îi va fi intentat în curând! Dansatoarea aceasta este o creatură frumoasă, pe legea meal Are cei mai frumoși ochi negri! Două rubine din Egipt! Când începem?

Arhidiaconul era palid din cale afară.

— Am să vă anunț eu, bălbâi el cu o voce abia articulată.

Apoi reluă sforțându-se:

— Ocupați-vă de Marc Cevaine.

— Fiți liniștit, zise surâzând Charmolue. Am să pun să fie chinuit pe patul de piele, când mă voi întoarce. Dar este un drac de om. El îl obosește și pe Pierrot Torterne, care are mâinile mai mari decât ale mele. Cum spune acel bun Plaut:

Nudus victus, centum pondo, es quando pendes per pedes.*

Interogatoriul cu scripeți! Este tot ceea ce avem mai bun. Are să treacă și prin asta.

Dom Claude părea cufundat într-o tristă preocupare. Se întoarse spre Charmolue:

— Maestre Pierrot... maestre Jacques, vreau să spun, ocupați-vă de Marc Cevaine!

* Cântărește o sută de livre când este legat gol, atârnat de picioare. (lat.)

— Da, dom Claude. Sărmanul om! El o fi suferit cât și Mummuro! Ce idee proastă a avut să se ducă la sabbat! Un intendent de la curtea de conturi, care ar trebui să cunoască textul de la Charlemagne, *Stryga vel masca!** Cât despre mititica Esmeralda, cum o numesc ei, voi aștepta ordinul dumitale. Ah! Când vom trece de ușă îmi vei explica ce vrea să spună grădinarul pe care îl vezi când intri în biserică? Nu este cumva Semănătorul? Hei! maestre, la ce vă gândiți oare?

Dom Claude, cufundat în gândul său, nu-l mai asculta.

Charmolue, urmărind direcția privirii sale văzu că ea era fixată mașinal spre marea pânză de păianjen, care împodobeă ferestruica. În momentul acela, o muscă zburdalnică care căuta soarele de martie, veni să se arunce prin plasa aceea și se prinse în ea. La zguduirea pânzei sale, enormul păianjen făcu o mișcare bruscă ieșind afară din celula sa centrală, apoi dintr-o aruncătură se azvârli spre muscă, pe care o îndoi cu antenele sale dinainte, pe când trompa sa hidoasă îi cerceta cu deamănuntul capul.

— Sărmana muscă! zise procurorul regelui la curtea bisericii, și ridică mâna ca pentru a o scăpa. Arhidiaconul, ca deșteptat din somn, îi reținu brațul cu o violență convulsivă.

— Maestre Jacques, strigă el, lasă fatalitatea să-și urmeze cursul!

Procurorul se întoarse speriat. I se păru că un clește de fier îi prinsese brațul. Privirea preotului era fixă, rătăcită, înflăcărată și apăsătoare asupra micului grup oribil: musca și păianjenul.

— Oh! da, continuă preotul cu o voce care părea că-i iese din fundul sufletului, iată un simbol al totului. Ea zboară, este veselă, abia s-a născut; ea caută primăvara, aerul curat, libertatea; oh! da, dar când se izbește de pânza fatală, iese de acolo păianjenul hidos! Sărmana dansatoare! Sărmana muscă predestinată! Maestre Jacques, lasă fatalitatea să se îndeplinească! Vai Claude, tu ești păianjenul, și, tot tu și musca. Tu zburai către știință, spre lumină, spre soare, nu aveai altă grijă decât de a ajunge în aer liber, la lumina zilei adevărului veșnic; dar repezindu-te spre ferestruica strălucitoare, care dă spre cealaltă lume, spre lumea clarității, a inteligenței și a științei, muscă oarbă, doctor nesocotit, tu nu ai văzut pânza aceea subțire de păianjen întinsă de către destin între lumină și ume, te-ai aruncat nebunește spre ea, ticălos nebun, și acum te zbați cu capul zdrobit și cu aripile smulse, între antenele de fier ale fatalității! Maestre Jacques! Maestre Jacques! Lasă păianjenul în pace!

* Strigoaica sau duhul. (lat.)

— Vă asigur, zise Charmolue, care îl privea fără să înțeleagă, că nu mă voi atinge de el. Dar dați-mi drumul brațului, maestre, fie-vă milă! Aveți o mână ca un clește.

Arhidiaconul nu-l auzea.

— Oh! Nesocotit! reluă el fără să părăsească din ochi fereastra. Și când vei putea rupe pânza aceea temută cu aripile tale de muscă, crezi că vei ajunge la lumină! Vai! geamul acela care se află mai departe, obstacolul acela transparent, zidul acela de cristal mai tare ca bronzul și care separă toate filozofile de adevăr, cum îl vei trece? O, vanitate a științei! Câți înțelepți vin de departe ca să-și zdrobească capul de tine! Câte sisteme se izbesc vâjâind de geamul acela etern!

El tăcu. Ideile acestea din urmă, care îl conduseră pe nesimțite la știință, păreau că-l liniștiseră. Jacques Charmolue îl făcu să revină cu totul la realitate, punându-i această întrebare:

— Maestre, când o să veniți să mă ajutați să fac aur? Ard de nerăbdarea de a reuși.

Arhidiaconul ridică capul cu un zâmbet amar.

— Maestre Jacques, citește pe Michel Psellus. *Dialogus de energia et operatione daemonum**. Ceea ce facem noi nu este ceva cu totul nevinovat.

— Mai încet maestre, mi se pare și mie asta, zise Charmolue. Dar trebuie să faci puțină hermetică, când nu ești încă procuror al regelui la curtea bisericii, cu o leafă de treizeci de taleri tournezi pe an. Totuși, să vorbim mai încet.

În momentul acela, un zgomot de falcă ce mestecă și care venea de sub cuptor izbi urechea neliniștitului Charmolue.

— Ce este asta? întrebă el.

Era școlarul, care foarte jenat și foarte plictisit în ascunzătoarea sa, reușise să găsească o bucată de pâine uscată și una de brânză mucegăită și începuse să mănânce totul fără multe mofturi, consolându-se cu acest dejun.

Cum îi era foame rău, făcea zgomot și accentua fiecare înghițitură, lucru care atrăsese atenția și neliniștea procurorului.

— Este o pisică de-a mea, zise cu voiciune arhidiaconul, care se ospătează sub cuptor cu vreun șoarece.

Explicația satisfăcu pe Charmolue.

* Conversațiile despre stările energiei și lucrarea diavolului. (lat.)

— Într-devăr, maestre, răspunse el cu un surâs respectuos, toate filozofiile însemnate au avut dobitocul lor familiar. Știi ceea ce spune Servius: *Nullus enim locus sine genio est**.

În vremea aceea dom Claude, care se temea de vreo nouă boroboacă a lui Jehan, aminti demnului său discipol că aveau de studiat împreună câteva figuri de la intrarea bisericii și amândoi ieșiră din celulă cu un „ufl” al școlarului, care începea să se teamă serios ca genunchiul să nu i se lipească de barbă.

VI EFECTUL PE CARE ÎL POT PRODUCЕ ȘAPTE INSULTE SPUSE ÎN GURA MARE

— *Te Deum laudamus!*** exclamă Jehan ieșind din gaura sa, iată-i pe cei doi cotoi plecați. Och! Och! Hax! Pax! Max! Purici! Câini turbapi! La dracul Sunt sătul de conversația lor. Capul îmi țiuie ca un clopot. Și pe deasupra și brânză mucegăită! Sus! Să coborâm, să luăm cu noi punga fratelui mai mare ca să convertim toate monedele acestea în sticle!

Aruncă o privire de dragoste și admirație în interiorul prețioasei pungi, își potrive hainele, își lustrui ghețele, își scutură sărmenele manșete pline de cenușă, fluieră o arie, se învârti într-un picior, se uită să vadă dacă nu mai are de luat ceva din celulă, șterpeli de pe cuptor o amuleță de sticlă bună de dat în loc de bijuterie lui Isabeau la Thierry; în sfârșit, împinse ușa, pe care fratele său o lăsase întredeschisă printr-o ultimă indulgență, și pe care el o lăsă deschisă printr-o ultimă răutate, apoi coborî scara sărind ca o păsărică.

În mijlocul întunericului scării se lovi cu cotul de ceva, care se dădu la o parte mormăind; presupuse că era Quasimodo și lucrul acesta i se păru așa de caraghios, încât coborî restul scării ținându-se cu mâinile de burtă de atâta râs. Când ajunse în piață încă mai râdea.

Bătu fericit din picioare când se regăsi pe pământ.

— Oh! zise el, bun și cinstit pavaj al Parisului! Blestemată scară ce ai fi în stare să scoți sufletul ingerilor lui Iacobi! Unde îmi este capul de m-am dus să mă vâr în burghiul acela de piatră care sfredelește cerul, pentru a mânca brânză mucegăită și de unde se văd clopotnițele Parisului printr-o biată ferestruică!

* Fiecare loc are zeul său protector. (lat.)

** Lăudat fie Domnul! (lat.)

Făcu câțiva pași și îi zări pe cei doi cotoi, adică pe Claude și pe maestrul Jacques Charmolue contemplând o sculptură de-a bisericii. Se apropie de ei și-l auzi pe arhidiacon explicându-i lui Charmolue:

— Guillaume de Paris este acela care a făcut să se graveze un Iov pe piatra aceasta de culoarea lapis-lazuli aurită pe margini. Iov figurează pe piatra filozofală, deoarece și ea trebuie să fie încercată și martirizată de asemenea pentru a fi perfectă, după cum zice Raymond Lulle: *Sub conservatione formae specificae salva anima**.

— Puțin îmi pasă de asta, zise Jehan, principalul este că eu am punga.

În clipa aceea auzi o voce puternică și sonoră articulând în spatele lui o serie întreagă de insulte.

— Pe legea mea! exclamă Jehan. Acesta nu poate fi decât amicul meu, căpitanul Phoebus!

Numele acesta de Phoebus izbi urechile arhidiaconului, în momentul când el explica procurorului regelui despre balaurul care își ascunde coada într-o baie, de unde iese fum și un cap de rege.

Dom Claude tresări, se întoarse și-l zări pe fratele său Jehan care se întâlnea cu un ofițer voinic în ușa locuinței lui Gondelaurier.

Acela era domnul căpitan Phoebus de Châteaupers. Stătea cu spatele rezemat de colțul casei logodnicei sale și înjura ca un păgân.

— Pe legea mea, căpitane Phoebus, zise Jehan luându-l de mână, înjuri cu o vervă admirabilă.

— Lual-ar dracu pe papa! *Corne et tonnerre!*** răspunse căpitanul.

— *Corne et tonnerre!* și domniei tale, răspunse școlarul. Dar, gentile căpitan, de unde îți vine revărsarea asta de cuvinte frumoase?

— Iartă-mă, prietene Jehan! exclamă căpitanul apucându-i mâna, dar calul nu poate opri brusc din fugă, iar eu înjuram în galop. Vin de la femeile acelea prefăcute și când ies din casa lor, am întotdeauna gura plină cu insulte; trebuie să le dau drumul, căci altfel m-aș sufoca!

— Vrei să vii să bem ceva? întrebă școlarul.

Propunerea îl liniști pe căpitan ca prin farmec.

— Cu plăcere, dar nu am bani.

— Am eu!

— Ei așa! Ia arată-i!

Jehan îi arătă punga căpitanului cu măreție și simplitate. În timpul

* Păstrat în forma sa specifică își salvează sufletul. (lat.)

* Coarne și tunete! (înjurătură latină care se referă la coarnele diavolului.)

acesta arhidiaconul, care-l lăsase pe Charmolue mirat, se apropiase până la câțiva pași de ei, observându-i pe amândoi fără ca ei să-l vadă, atât de mult îi interesa examinarea pungii.

Phoebus exclamă:

— O pungă în buzunarul dumată, Jehan, înseamnă luna în găleată. O vezi acolo, dar nu se află acolo. Nu este decât umbra ei acolo. Pe ce ne prindem că sunt pietre în ea!

— Iată pietrele cu care îmi umplu punga! răspunse rece Jehan.

Și fără să mai scoată un cuvânt, goli punga pe o piatră alăturată, cu aerul unui erou roman salvându-și patria.

— Așa este! mormăi Phoebus, ai tot soiul de bani, părăluțe pariziene, liarzi cu vultur! Este ceva fermecător!

Jehan stătea demn și nepăsător. Câțiva liarzi se rostogoliră în noroi; căpitanul în entuziasmul său, se aplecă să-i ridice. Jehan îl reținu.

— Ce faci, căpitane Phoebus de Châteaupers!

Phoebus numără banii și se întoarse cu gravitate la Jehan:

— Știi Jehan că se află aici douăzeci și trei de franci parizieni! Pe cine ai jefuit azi noapte, în strada Coupe-Gueule?

Jehan își dete capul său blond și buclat pe spate și închizând puțin ochii zise într-un mod disprețuitor:

— Am un frate arhidiacon și pe deasupra imbecil.

— Drace! exclamă Phoebus. Demn om!

— Haide să bem, zise Jehan.

— Unde avem să mergem? întrebă Phoebus. La La Pomme d'Eve?

— Nu, căpitane. Haide la La Vieille-Science. O bătrână care taie o toartă. Este ca o ghicitoare, iar mie îmi plac lucrurile astea.

— Dă-le dracului de rebusuri, Jehan! Vinul este mai bun la La Pomme d'Eve. Și apoi lângă ușă se află o viță de vie, luminată de soare, care mă înveselește când beau.

— Bine! Haide la Eva și la mărul ei, zise școlarul. Și luându-l de braț pe Phoebus continuă: Apropo, scumpe căpitan, ai zis adineauri strada Coupe-Gueule. Nu este corect. Nimeni nu mai este așa de primitiv astăzi. Se spune Coupe-Gorge.

Cei doi prieteni se îndreptară spre Pomme d'Eve. Este inutil să spunem că ei adunaseră mai întâi banii și că arhidiaconul îi urmărea.

Arhidiaconul îi urmărea trist și năuc. Oare acesta era Phoebus acela al cărui nume blestemat, de la întrevederea sa cu Gringoire, se amesteca în toate gândurile sale? El nu știa, dar în sfârșit, acesta era un Phoebus și numele acesta magic era de ajuns pentru ca arhidiaconul să-i urmărească

cu pași de lup pe cei doi nepăsători tovarăși, ascultându-le cuvintele și observând cele mai neînsemnate gesturi ale lor cu o neliniște atentă. De altfel, nimic nu era mai ușor decât de a auzi tot ceea ce-și spuneau, așa de tare vorbeau, puțin păsându-le dacă trecătorii aflu crâmpoie din confidențele lor. Ei vorbeau despre dueluri, despre fete, despre nătărași, despre nebuni.

La colțul unei străzi le ajunse la urechi zgomotul unei tamburine de la o răspântie vecină. Dom Claude auzi pe ofițer cum îi spune școlarului.

— Drace! Să ne grăbim.

— Pentru ce, Phoebus?

— Mi-e teamă să nu mă vadă boemiana.

— Care boemiană?

— Acea mititică care are o capră.

— Esmeralda.

— Da, Jehan, îi uit mereu afurisitul ăla de nume. Să ne grăbim, căci nu vreau ca fata aceasta să mă acosteze pe stradă.

— O cunoști, Phoebus?

Atunci arhidiaconul îl văzu pe Phoebus rânjind, aplecându-se la urechea lui Jehan și spunându-i câteva cuvinte încet de tot. Apoi Phoebus izbucni într-un hohot de râs și dădu din cap cu un aer triumfător.

— Adevărat? zise Jehan.

— Pe sufletul meu! zise Phoebus.

— Astă seară?

— Astă seară. Ce, ești nebun, Jehan? Oare cineva se mai îndoiește de lucrurile acestea?

— Căpitane Phoebus, ești un jandarm fericit!

Arhidiaconul auzi toată conversația aceasta. Dinții îi scrâșniră. Un tremur, ce s-ar fi putut observa, îi străbătu tot corpul. Se opri un moment, se rezemă de un stâlp de piatră ca un om beat, apoi se luă din nou după cei doi ștrengari veseli.

În momentul când îi ajunse, ei vorbeau despre altceva. Îi auzi apoi cântând să-și spargă urechile, vechiul cântec:

Copiii străzii, încă de mititei

Trebuie spânzurați ca pe viței.

VII CĂLUGĂRUL URSUZ

Vestita cârciumă La Pomme d'Eve era situată în l'Universite, la colțul dintre strada de la Rondelle și strada du Bâtonnier. Era o sală la parter, destul de vastă și foarte joasă, cu o boltă al cărui mijloc se lăsa în jos și se spijinea pe un stâlp gros de lemn vopsit în galben; mese pretutindeni, lucitoare, oale de cositor agățate de perete, totdeauna foarte mulți băutori, fete din belșug, un geamlăc spre stradă, o viță de vie la ușă, și deasupra ușii o figură ce reprezenta o femeie cu un măr, ruginită de ploaie și învărtită de vânt pe un ax de fier. Felul acesta de sfârlează care privea pavajul era firma cârciumii.

Noaptea era aproape. Răspântia era în întuneric.

Cârciuma plină de lumânări strălucea de departe ca o uzină în umbră. Se auzea zgomotul paharelor, chiote, înjurături și certuri prin geamurile sparte.

Prin abureala pe care căldura sălii o răspândea pe fațada cu geamuri, se vedeau furnicând o sumedenie de figuri confuze, și din când în când un hohot de răs sonor izbucnea din mulțime. Trecătorii care se duceau la treburile lor, treceau pe lângă ferestrele acelea fără a se uita înăuntru. Dar, la intervale diferite de timp, câte un copil în zdrențe se ridica pe vârful picioarelor până la pervazul ferestrelor și striga în cârciumă huiduitura aceea glumeață cu care se urmăreau atunci bețivii:

— Mergeți prin șanțuri, îmbuibaiților cu vin!

Cu toate acestea, un om se plimba netulburat prin fața crâșmei, privea în ea mereu, și nu se îndepărta de ea mai mult decât un sulitaș de ghereta sa. Avea o manta care îi venea până la nas. Mantaua aceasta o cumpărase de la un telal*, care stătea în apropiere de La Pomme d'Eve, pentru a se păzi de frigul serilor de martie sau poate doar pentru a-și ascunde costumul.

Din când în când se oprea în fața vitrinei întunecoasă ca o rețea de plumb, asculta, privea și bătea din picior.

În slășit, ușa cârciumei se deschise. Se părea că sosise clipa așteptată de el. Doi bărbați ieșiră.

Raza de lumină care ieși odată cu ei pe ușă, le împurpură un moment veselele figuri. Omul cu manta își schimbă locul de observație sub un gang, pe cealaltă parte a străzii.

— Ah! zise unul dintre cei doi bărbați. În curând va suna ora șapte. Aceasta este ora întâlnirii mele.

— Vă spun, reluă celălalt bărbat cu limba împleticindu-i-se în gură, că eu nu stau pe strada des Mauvais Paroles (a vorbelor urâte). Eu stau pe strada Jean-Pain-Mollet, în *vico Johannijs-Pain-Mollet*. Ești cu coarne mai mari decât un unicorn, dacă spui contrariul. Oricine știe că cine încalcă o dată pe un urs nu-i mai este niciodată frică, dar dumneata ai nasul făcut pentru lăcomie, ca Saint Jacques de l'Hopital. *Indignus qui uiter mala verba habitat**.

— Jehan, amice, ești beat, zise celălalt.

Celălalt răspundea clătănându-se:

— Așa crezi dumneata Phoebus, dar este dovedit faptul că Platon avea un profil de câine de vânătoare.

Cititorul fără indoială că i-a recunoscut pe cei doi bravi prieteni, căpitanul și școlarul. Se pare că omul care îi privea din umbră îi recunoscuse, căci urmărirea cu pași înceți toate zigzagurile pe care școlarul îl făcea să le facă pe căpitan, care, mai obișnuit cu băutura, își păstrase sângele rece. Ascultându-i cu atenție, omul în manta a putut să asculte întreaga conversație care urmează.

— La dracu! Caută să mergi drept, domnule bacalaureat. Știi că trebuie să te părăsesc; sunt ceasurile șapte și am întâlnire cu o femeie.

— Lasă-mă! Eu văd stele și lănci de foc. Dumneata ești ca și castelul lui Dumpmartin care moare de răs.

— Pe negii mării mari, Jehan, ți-ai pierdut cu totul judecata. Apropo, Jehan, nu mai ai nici un ban?

— Domnule rector, nu este nici o greșală: mică măcelărie se spune *parva boucheria*.

— Jehan, amicul meu Jehan! Tu știi că am dat întâlnire mitociei aceleia la capătul podului Saint Michel, că eu nu o pot conduce decât până la Falourdel, și că va trebui să plătesc camera. Bătrâna desfrănată cu mustați albe nu-mi va face credit. Jehan! Ai milă! Oare am băut toată punga preotului, oare nu ți-a mai rămas nici un ban?

— Conștiința de a fi întrebuințat bine celelalte ore este un condiment bun și plăcut.

— Ei, la dracu! Spune-mi Jehan, mai ai vreun ban? Dă-mi, păcătosule, sau te scotocesc chiar de ai fi lepros ca Iov sau răios ca Cezar!

— Domnule, strada Galiache este o stradă care are un capăt în strada de la Vererie și celălalt capăt în strada de la Tixerauderie.

* Nedemn cel ce locuiește printre vorbele urâte. (lat.)

— Ei bine, da, dragul meu Jehan, sărmanul meu camarad, strada Galiache, foarte bine. Dar în numele cerului, vino-ți în simțiri. Nu-mi trebuie decât un franc, pentru întâlnirea de la ora șapte.

— Tăcere, bețivilor, și atenție la refren:

*Când guzganii pe pisică o vor mânca
Regele va fi senior d'Arras;
Când marea cea adâncă, ca un cazan,
Va fi înghețată vara la Saint Jehan,
Se vor vedea deasupra gheții patinând
Guzganii din Arras cu chipul regelui în gând.*

— Ei bine, școlarul dracului, spânzura-te-ai cu mațele maică-tii! exclamă Phobus; și îi dădu un brânci școlarului beat, care alunecă de-a lungul zidului și căzu încet pe pavajul lui Filip August. Printr-un rest din mila aceea frățească, care nu părăsește niciodată inima unui băutor, Phoebus îl rostogoli pe Jehan cu piciorul pe una din pernele acelea ale săracului, pe care providența le ține gata la colțul tuturor stâlpilor de piatră ale Parisului, și pe care bogații le numesc cu dispreț grâmezi de gunoi. Căpitanul așeză capul lui Jehan pe un plan înclinat de coceni de varză și imediat școlarul începu să sforăie din toate puterile. Totuși, necazul nu dispăruse cu totul din inima căpitanului.

— Atât rău dacă te ridică căruța dracului, când o trece! îi zise el sărmanului școlar adormit, și se îndepărtă.

Omul cu manta, care nu încetase de a-l urmări, se opri un moment în fața școlarului care privea în jos ca și cum o nehotărâre îl agita. Apoi, scoțând un suspin adânc, el se îndreptă deasemenea în urmărirea căpitanului.

Noi vom lăsa ca și ei, pe Jehan să doarmă sub privirea stelelor binevoitoare și îi vom urmări pe ceilalți doi, cu voia ciutorului.

Ajungând în strada Saint André-des Arcs, căpitanul Phoebus observă că cineva îl urmărea.

Văzu, întorcând capul, un fel de umbră care mergea în spatele lui de-a lungul zidurilor. El se opri, umbra se opri deasemenea. Își reluă mersul, umbra făcu la fel. Lucrul acesta nu-l deranjă prea mult.

— Ce dacă! îi zise. Nu am nici cinci bani în pungă.

În fața liceului d'Autun se opri. În acel liceu își făcuse așa zisele studii, și printr-o obișnuință de școlar dat naibii, pe care o mai avea încă, el nu trecea niciodată prin fața liceului fără a adresa statuii cardinalului Pierre Bertrand, sculptată la dreapta intrării, și de care se plânge așa de amarnic Priape, în satira lui Horațiu: *Olim truncus eram*

*ficulnus**. Se pusese atâta răvnă la insulta aceea încât inscripția *Eduensis episcopus* era aproape ștersă de pe ea. Se opri deci în fața statuii, ca de obicei. Strada era cu totul pustie. În momentul când el își încheia găitanele cu nepăsare, cu nasul în vânt, văzu umbra care se apropia de el cu pași înceți, așa de înceți încât avu tot timpul să observe că umbra avea o pălărie și o manta. Ajunsă aproape de el, se opri și rămase mai nemișcată decât statuia cardinalului Bertrand. Cu toate acestea, ea îndrepta asupra lui Phoebus niște priviri fixe, pline cu lumina aceea tăioasă care iese noaptea din ochii unei pisici.

Căpitanul era curajos și puțin i-ar fi păsat de vârful spadei vreunui hoț. Dar statuia aceea care mergea, omul acela împietrit, îl îngheță. Mergea zvonul pe atunci despre nu știu ce povești cu călugărul ursuz, hoinar nocturn al străzilor Parisului, care îi revenira în mod confuz în minte. Rămase câteva momente încremenit, apoi rupse în sfârșit tăcerea, silindu-se să râdă.

— Domnule, dacă sunteți vreun hoț, cum cred, îmi faceți impresia unui vierme care atacă o coajă de nucă. Sunt un fiu de familie bună, ruinat, scumpul meu. Adresează-te în altă parte. Se află în capela liceului ăstuia lemn din crucea adevărată, ferecat în argintărie.

Mâna umbrei ieși de sub manta și se lăsă pe brațul lui Phoebus cu greutatea unei gheare de vultur. În același timp, umbra vorbi:

— Căpitane Phoebus de Châteaupers!

— Cum, drace! zise Phoebus, îmi știi numele!

— Nu vă știu numai numele, reluă omul cu manta, cu vocea sa din mormânt. Aveți în această seară o întâlnire.

— Da, răspunse Phoebus încremenit.

— La ceasurile șapte.

— Peste un sfert de ceas.

— La Falourdel.

— Exact.

— Cu o femeie?

— *Confiteor***.

— Care se numește...

— Esmeralda, zise Phoebus voios. Toată nepăsarea sa îi revenise încetul cu încetul.

La numele acesta, gheara umbrei zgudui cu furie brațul lui Phoebus.

* Odinioară eram un trunchi de smochin. (lat.)

** Mărturisesc. (lat.)

— Căpitane Phoebus de Châteaupers, tu minți!

Cine ar fi putut vedea în momentul acela fața înflăcărată a căpitanului, săritura pe care el o făcu înapoi, așa de violentă încât se desfăcu din cleștele care-l apucase, gestul mândru cu care el dusesese mâna la garda spadei sale și în fața furiei acesteia, posaca imobilitate a omului cu manta, cine ar fi văzut aceasta s-ar fi înspăimântat. Era ceva din lupta lui Don Juan cu statuia.

— La dracul strigă căpitanul. Iată un cuvânt pe care foarte rar îl aude urechea unui Châteaupers! Nu cred că ai îndrăzni să-l repeți.

— Tu minți! zise umbra nepăsătoare.

Căpitanul scâșni din dinți. Călugăr ursuz, fantomă, superstițiu, uitase totul în momentul acela. Nu mai vedea decât un om și faptul că era insultat.

— Ah! Am să-ți arăt eu! bălbâi el cu o voce sugrumată de furie. Își trase sabia tremurând, căci furia îi dă aceeași senzație ca și frica.

— Aici! Îndată! Sus spadele! Sângele să curgă pe pavajul acestal

Cu toate acestea, celălalt nu se mișca. Când își văzu adversarul că se înarmase și era gata să fandeze, îi zise:

— Căpitane Phoebus, și accentul său vibra de amărăciune, uiți că ai o întâlnire.

Furia oamenilor ca Phoebus sunt un fel de supe cu lapte, asupra cărora o picătură de apă rece face să împiedice fierberea. Aceste cuvinte făcură să se aplece la pământ spada ce lucea în mâna căpitanului.

— Căpitane, urmă omul, mâine, poimâine, peste o lună, peste zece ani, mă vei regăsi gata să-ți tai beregata; dar du-te mai întâi la întâlnire.

— Într-adevăr, zise Phoebus, ca și cum căuta să capituleze față de sine, o spadă și o fată sunt două lucruri încântătoare, pe care le poți găsi la întâlnire, dar nu văd pentru ce aș pierde una pentru cealaltă, când pot să le am pe amândouă.

Își băgă spada în teacă.

— Du-te la întâlnire, reluă necunoscutul.

— Domnule, răspunse Phoebus oarecum încurcat, vă mulțumesc foarte mult pentru gentilețe. La drept vorbind, vom avea destul timp mâine să ne tăiem haina lui moș Adam. Vă sunt recunoscător că îmi permiteți să petrec încă un sfert de ceas plăcut. Speram să am timp să vă culc la pământ fără a întârzia la întâlnire, cu toate că este bine să le faci pe femei să aștepte puțin în asemenea cazuri.

Dar dumneata pari a avea aerul unui ștrengar și prefer să amânăm partida până mâine. Eu mă duc deci la întâlnirea mea; este fixată la orele

șapte, cum știți. Ah, drace! Uitaseam! Nu am nici un ban pentru a achita chiria odăiței și bătrâna hangioaică ar vrea să fie achitată dinainte. Se păzește de mine.

— Iată banii pentru plată!

Phoebus simți cum mâna rece a necunoscutului strecoară într-a sa o piesă mare. Nu se putu stăpâni să nu ia pieșa și să nu strângă mâna care i-o dădea.

— Pe legea mea! exclună el, sunteți un băiat bun.

— Cu o condiție, zise omul. Dovediți-mi că nu am avut dreptate și dumneata spunea adevărul. Ascundeți-mă în vreun colț de unde să pot vedea că femeia aceea este cea al cărui nume l-ați spus.

— Oh! răspunse Phoebus, lucrul acesta nu are nici o importanță pentru mine. Noi vom lua camera Saint Marthe. Veți putea vedea în voie din cușca câinilor, care se află alături.

— Haideți atunci, reluă umbra.

— La ordinele domniei tale, zise căpitanul. Nu știu dacă nu ești dracul în persoană; dar să fim buni prieteni astă seară. Măine vă voi plăti tot ceea ce vă datorez și cu banii și cu spada.

Începu să meargă repede. Peste câteva minute, zgomotul râului îi înștiința că erau pe podul Saint Michel, pe atunci plin de case.

— Întâi am să vă introduc, zise Phoebus însoțitorului său, mă voi duce apoi să o caut pe frumoasa fată, care trebuia să mă aștepte aproape de Petit Châtelet.

Însoțitorul nu răspunse nimic. De când mergeau unul lângă altul, el nu spusese nici un cuvânt. Phoebus se opri în fața unei uși joase și bătu puternic în ea. O lumină se răspândi prin crăpătura ușii.

— Cine este acolo? strigă o voce hodorogită.

Căpitanul răspunse prin câteva înjurături. Ușa se deschise îndată și-i lăsă să vadă o femeie bătrână, cu o lampă veche, care tremurau amândouă. Bătrâna era îndoită, îmbrăcată în zdrențe, capul i se clătina și avea niște ochi mici; în cap avea o zdreanță; era zbârcită toată, pe mâini, pe față, pe gât; buzele îi intrau în gingii și avea în jurul gurii fire de păr alb care îi dădeau înfașșurarea unei pisici.

Interiorul cocioabei nu era mai puțin dărăpănat decât exteriorul. Erau niște ziduri de cretă cu slove negre în tavan, un cămin stricat, pânze de păianjen prin toate colțurile; în mijlocul unei camere plină de mese și de scaune șchioape era un copil murdar de cenușă, și în fund o scară sau mai bine zis o scărișă de lemn, care ducea la o ușă în tavan.

Pătrunzând până în locul acela, misteriosul tovarăș al lui Phoebus își ridică gulerul mantalei până la ochi. În vremea asta, înjurând ca un surugiu, căpitanul se grăbi a face să strălucească soarele într-un taler, cum zicea admirabilul nostru Régnier.

— Camera Sainte Marthe, zise el.

Bătrâna îl spuse respectuos monseniore, și băgă talerul într-o cutie. Aceasta era piesa dată de omul cu manta lui Phoebus. În vreme ce ea era întoarsă cu spatele, micul băiețel jegos și zdrențaros care se juca în cenușă se apropie cu agerime de cutie, luă din ea talerul și puse în locul lui o frunză uscată, pe care o smulsese dintr-o legătură de surcele.

Bătrâna făcu semn celor doi gentilomi, cum îi numea ea, și-o urmeze și urcă scara înaintea lor.

Ajunsa la etaj, puse lampa pe o ladă, și Phoebus, ca un obișnuit al casei, deschise o ușă care dădea într-o cocioabă întunecoasă.

— Inură aici, scumpul meu! zise el însoțitorului său.

Omul cu manta se supuse fără a răspunde nimic. Ușa se închise în urma lui. Îl auzi pe Phoebus cum o închidea cu zăvorul și coborând în clipa următoare scara împreună cu bătrâna. Lumina dispăruse.

VIII
UTILITATEA FERESTRELOR CARE
DAU SPRE RĂU

Claude Frollo (căci presupunem că cititorul este mai inteligent decât Phoebus, și l-a recunoscut în acest călugăr ursuz pe arhidiacon), căută câteva momente prin cocioaba în care îl închisese căpitanul.

Aceasta era o ascunzătoare dintr-acelea pe care arhitecții le fac câteodată la punctul de întâlnire al acoperișului și al zidului de sprijin. Secțiunea verticală a acestei cuști de câini, cum o numise așa de bine Phoebus, ar fi dat un triumfi. De altfel, ea nu avea nici o fereastră, nici ferestruică măcar și planul înclinat al acoperișului te împiedica să stai în picioare. Claude se lăsă deci pe vine pe praful și molozul care se sfărâma sub el. Capul îi ardea.

Scotocind în jurul său pe jos găsi o bucată de geam spart, pe care îl lipi de fruntea sa și care îi făcu puțin bine.

Ce se petrecea în acel moment în sufletul întunecat al arhidiaconului? Numai Dumnezeu ar fi putut ști. După ce ordine fatală se aranjau în mintea lui Esmeralda, Phoebus, Jacques Chormolue, tânărul său frate așa de iubit, părăsit de el în noroi, haina sa de arhidiacon, reputația sa târâtă la Falourdel, toate aceste imagini, toate aceste aventuri? Nu aş putea să o spun; dar cert este că îndoielile acestea formau în spiritul său un cerc al groazei.

Așteptă un sfert de ceas, și i se păru că îmbătrânise cu un secol. Deodată, auzi scârțâind treptele scării de lemn; cineva o urca. Trapa se deschise și lumina reapăru. În ușa zăvorâtă a cocioabei sale se afla o crăpătură destul de largă; el își lipi fața de ea. În acest moment putea să vadă tot ceea ce se petrecea în camera vecină. Bătrâna cu față de pisică ieși prima din trapă, cu lampa în mână, urmă apoi Phoebus răsucindu-și mustața, apoi o a treia persoană, figura aceea frumoasă și grațioasă, Esmeralda. Preotul o văzu ieșind din pământ ca o apariție strălucitoare. Claude tremură, un nor se răspândi deasupra ochilor săi, inima-i bătu cu putere, și totul se învătea și se răsucea în jurul său. Nu mai văzu și nu mai auzi nimic.

Când își reveni în fire, Phoebus și Esmeralda erau singuri, așezați pe lada de lemn, lângă lampa a cărei lumină îl ajuta pe arhidiacon să vadă cele două figuri tinere și un pat ticălos în fundul cămăruței. Lângă pat se afla o fereastră stricată ca o pânză de păianjen peste care a căzut ploaia, și care lăsa să se vadă prin cercevelele sale rupte un colț de cer și

luna culcată pe un puf moale de nori.

Tânăra fată era roșie, zăpăcită, cu sânul palpitând. Genele sale lungi, lăsate în jos, umbreau obrăjii săi de purpură. Ofițerul spre care ea nu îndrăzneă să ridice ochii, era foarte vesel. În mod mașinal, cu un gest de fermecătoare stângăcie, ea trăgea pe banca de lemn cu vârful degetului linii neînțelese și-și privea degetul. Nu i se vedeau picioarele căci capra se așezase deasupra lor.

Căpitanul era îmbrăcat foarte elegant. Avea la gât și la mâneci o mulțime de dantele, elegantă foarte mare pe atunci.

Dom Claude abia înțelegea ce își spuneau din cauza sângelui ce-i zvâcnea în tâmple.

O conversație de amorezi, lucru destul de banal. Este un „te iubesc” veșnic. Frază muzicală fără nici un înțeles și nesărată pentru indiferenții care ascultă, când nu este aromată cu ceva floricele. Dar Claude nu asculta ca un indiferent.

— Oh! zicea tânăra fată fără să ridice ochii, nu mă disprețuiți, monseniore Phoebus. Dar simt că ceea ce fac este rău.

— Să vă disprețuiesc, copilă frumoasă! răspunse ofițerul cu un aer de galanterie distinsă, să vă disprețuiesc, eu! Și pentru ce?

— Pentru că v-am urmat.

— Asupra lucrului acesta, frumoasa mea, noi nu ne înțelegem. Eu nu ar trebui să vă disprețuiesc, ci să vă urăsc.

Tânăra fată îl privi cu spaimă.

— Să mă urăști! Ce am făcut eu oare?

— Pentru că ai făcut să fiți atât de mult rugată.

— Văi zise ea, am făcut aceasta pentru că îmi încalc un jurământ. Eu nu-mi voi găsi părinți, amuleta își va pierde puterea. Dar ce-mi pasă? Ce nevoie am de tată și de mamă acum?

Pe când vorbea astfel, îl fixă pe căpitan cu ochii săi negri și umezi de bucurie și de dragoste.

— Să mă ia dracu dacă înțelegi exclamă Phoebus.

Esmeraleda rămase un moment tăcută, apoi o lacrimă îi veni în ochi, un suspin îi străbătu pieptul și ea zise:

— Oh! monseniore, te iubesc.

Era în jurul tinerei fete un așa parfum de castitate, un așa farmec de virtute, încât Phoebus nu se simțea tocmai în largul lui lângă ea. Cu toate acestea, cuvintele acelea îl făcură îndrăzneț.

— Mă iubești! zise el transpirat și își trecu brațul pe după mijlocul egiptencei, căci nu aștepta decât ocazia aceasta.

Preotul îl văzu și încercă cu degetul vârful unui pumnal, pe care îl ținea ascuns la piept.

— Phoebus, urmă boemiana, desfăcând ușor de pe mijlocul său mâinile căpitanului, dumneata ești bun, generos, frumos. Dumneata m-ai salvat, pe mine, care nu sunt decât o sărmană copilă pierdută printre boemieni. De mult visam un ofițer care să-mi salveze viața. Pe dumneata te visam înainte de a te cunoaște, dragul meu Phoebus.

Ofițerul pe care îl visam avea o uniformă frumoasă ca a domniei tale, o înfățișare mărească, o spadă. Dumneata te numești Phoebus; și este un nume foarte frumos. Îmi place numele dumitale, dar îmi place și spada. Scoate-ți spada, Phoebus, să o văd.

— Copilă! zise căpitanul, și își scoase spada din teacă, surâzând.

Egipteanca privi mânerul, lama, examinează cu o curiozitate adorabilă cifra gardei și sărută spada, zicându-i:

— Tu ești spada unui erou pe care îl iubesc.

Phoebus profită de ocazie pentru a depune pe frumosul său gât o sărutare, care o făcu pe tână fată să se ridice roșie ca o cireșă. Preotul scrâșni din dinți în întuneric.

— Phoebus, ia-ți egipteanca, lasă-mă să-ți vorbesc. Ia umblă puțin ca să te văd în picioare și ca să-ți aud sunându-ți pintenii. Cât ești de frumos!

Căpitanul se ridică ca să-i facă voia, muștrând-o cu un surâs de satisfacție.

— Ești ca un copil! Apropo, frumoasa mea, m-ai văzut vreodată în uniformă de ceremonie?

— Vai, nău răspunse ea.

— Aceasta este cea mai frumoasă!

Phoebus veni să se așeze din nou lângă ea, dar cu mult mai aproape decât adineauri.

— Ascultă, scumpa mea...

Egipteanca îi dădu câteva mici lovituri cu mâna sa gingsă peste gură, cu o copilărie plină de nebulă, de grație și de veselie.

— Nu, nu, nu am să te ascult. Mă iubești? Vreau să-mi spui dacă mă iubești.

— Mă mai întrebi dacă te iubesc, înger al vieții mele! exclamă căpitanul ingenunchind puțin. Corpul meu, sângele meu, sufletul meu, totul este al tău, totul este pentru tine. Eu te iubesc și nu am iubit pe altcineva decât pe tine.

Căpitanul repetase de atâtea ori fraza aceasta, în atâtea ocazii

asemănătoare, încât o spuse într-un suflăt, fără să facă vreo greșală. La declarația aceea pasională, egipteanca ridică spre tavanul murdar, care ținea loc de cer, o privire plină de fericire îngerească.

— Oh! murmură ea. În clipa asta aș fi gata să mor!

Phoebus găsi momentul bun pentru a-i fura o altă sărutare, care avu menirea de a-l chinui și mai tare pe sărmanul arhidiacon.

— Să mori! exclamă amorezul căpitan. Ce tot spui, inger frumos? Este cazul să trăiești, sau Jupiter nu este decât o haimană! Să mori la începutul unui lucru așa de dulce! Ce glumă!... Nu poate fi vorba despre așa ceva. Ascultă scumpa mea Sulular... Symenarda... Iartă-mă, dar ai un nume așa de sarazin încât nu mă pot obișnui cu el. Este un fel de mărăcină care mă oprește în loc.

— Dumnezeu! zise sărmana fată. Și eu care credeam că numele acesta este frumos tocmai pentru ciudățenia lui! Dar, deoarece nu-ți place, aș dori să mă numești Goton.

— Ah! zise el. Nu plânge pentru atâta lucru, frumoasa mea! Acesta este un nume cu care trebuie să te obișnuiești, atâta vreau să spun. Odată ce-l voi ști ca pe apă, totul va merge strună... Ascultă-mă scumpa mea, Siniular; eu te ador cu pasiune. Eu te iubesc cu adevărat, așa de adevărat încât este ceva miraculos. Cunosc o mișcă care crapă de necaz pentru asta.

Geloasa fată îl întrerupse:

— Cine?

— Ce ne pasă? zise Phoebus. Mă iubești?

— Oh!... zise ea.

— Ei bine, atâta ajunge! Vei vedea de asemenea cum te iubesc eu. Să mă ia în furcă Neptunus, șeful dracilor, dacă eu nu am să te fac cea mai fericită ființă de pe pământ. Vom avea o frumoasă locuință, situată într-un loc minunat. Voi face ca arcașii mei să defileze pe sub ferestrele tale. Sunt toți călare și nu se sinchiesc de arcașii căpitanului Mignon. Te voi duce la marii monștri ai Parisului, la cazarma de Rully.

Este ceva mareț. Douăzeci și patru de mii de capete înarmate; treizeci de mii de arcuți albe; cele șaiszeci și șapte de steaguri; stindardele parlamentului, ale camerei de conturi, ale casieriei generalilor, ale ajutorilor. Am să te duc să vezi lei de la Palatul Regal, care sunt niște fiare sălbatice. Tuturor femeilor le place asta.

Dar de la un timp tânăra fată, cufundată în fermecătoarele ei gânduri, visa la sunetul vocii fără a asculta sensul cuvintelor sale.

— Oh! Cât vei fi de fericită! zise Phoebus și în același timp desfăcu

cordonul rochiei egiptencei.

— Ce faci? zise ea cu voiciune. Gestul ăsta o deșteptă din visare.

— Nimic, răspunse Phoebus. Spuneam că ar trebui să dai jos toată îmbrăcăminteă asta de nebunie și de colț de stradă atunci când ești cu mine.

— Când voi fi cu tine, Phoebus! zise tânăra fată cu dragoste.

Redeveni gânditoare și tăcută.

Căpitanul, încurajat de blândețea ei, o luă de talie fără ca ea să se opună, apoi se puse să desfacă încet corsajul sărmanei copile și îi deranjă așa de tare gulerașul încât preotul, abia respirând, văzu ieșind din voal frumosul umăr al boemiane, rotund și oacheș precum luna ce apare în ceața orizontului.

Tânăra fată îl lăsă în pace pe Phoebus; părea că nu observă ceea ce făcea el. Ochii îndrăznețului căpitan scânteiau.

Brusc ea se întoarse spre el:

— Phoebus, zise ea cu o expansiune de dragoste nemărginită, instruiește-mă în religia ta.

— Religia mea! izbucni căpitanul în râs. Eu să te instruiesc în religia mea! Ce vrei să faci cu religia mea?

— Pentru ca să ne căsătorim, răspunse ea.

Fața căpitanului luă o expresie de mirare, de dispreț, de nepăsare și de pasiune libertină.

— Ei! zise el. Oare noi vrem să ne căsătorim?

Boemiana se făcu palidă și lăsă cu tristețe capul pe piept.

— Frumoasă amoretă, reluă drăgăstos Phoebus, ce înseamnă nebuniile acestea? Ce mare lucru și căsătoria! Oare este cineva cu mai puțin iubitor dacă nu a ascultat latina în prăvălia unui popă?

Vorbind astfel, cu vocea sa cea mai dulce, se apropie foarte mult de egipteancă, mâinile sale dezmierdătoare își reluară locul în jurul taliei aceleia așa de fine și de mlădioase; ochii i se aprindeau din ce în ce mai tare și totul anunța că domnul Phoebus se apropia evident de unul din momentele acelea, când Jupiter însuși face atâtea prostii încât bietul Homer este nevoit să cheme un nor în ajutor.

Dom Claude vedea totul. Ușa era făcută din doage de butoi cu totul putrede, care lăsau între ele largi spații pentru privirea sa de pasăre de pradă. Preotul acela cu privirea oacheșă și cu umeri puternici, condamnat până atunci la austeră virginitate dictată de mănăstire, tremura și fierbea în fața acelei scene de amor, de noapte și de voluptate.

Tânăra și frumoasa fată dată în dezordine pe mâna celui tânăr

înflăcărat făcea să-i curgă plumb topit prin vine. Se petreceau în el mișcări extraordinare. Privirea sa se scufunda cu o gelozie voluptoasă în toate cele desfăcute. Cine ar fi putut vedea în momentul acela figura nenorocitului lipită de scândurile mâncate de viermi, ar fi crezut că vede o față de tigru privind din fundul cuștii, un șacal care sfâșie o gazelă. Ochii săi luceau ca două lumânări prin crăpăturile ușii.

Deodată, Phoebus ridică cu un gest rapid gulerul egiptencei. Sărmana copilă care rămăsese palidă și gânditoare, se deșteaptă ca din vis. Se îndepărtă repede de îndrăznețul ofițer și aruncând o privire pe gâtul și pe umerii săi goi, roșie, încurcată și mută de rușine, își încrucișă brațele pe piept pentru a-și ascunde sânii. Dacă nu ai fi văzut flacăra care îi cuprinsese obrajii, tăcută și nemișcată, ai fi zis că este o statuie a rușinii. Ochii îi erau plecați.

Cu toate acestea, gestul căpitanului descoperise amuleta misterioasă, pe care ea o purta la gât.

— Ce este asta? întrebă căpitanul, agățându-se de pretextul acesta pentru a se apropia de frumoasa creatură pe care o speriasse.

— Nu te atinge de ea! răspunse fata cu voiciune, aceasta este păzitoarea mea. Ea este aceea care mă va face să-mi regăsesc familia, dacă eu rămân demnă de ea. Oh! Lasă-mă, domnule căpitan! Mamă! Sărmană mamă! Mamă! Unde te afli? Vino în ajutorul meu! Ai milă, domnule Phoebus! Dă-mi înapoi gulerul!

Phoebus se dădu înapoi și zise pe un ton rece:

— Oh! Domnișoară, văd bine că nu mă iubiți!

— Eu nu te iubesc! exclamă sărmana nenorocită copilă și în același timp se agăță de gâtul căpitanului, pe care îl făcu să se așeze lângă ea. Eu nu te iubesc, Phoebus? Ce tot spui, răutăciosule, ca să-mi sfășii inima? Eu sunt a ta. Ce-mi pasă de amuletă? Ce-mi pasă de mama? Tu ești mama mea, deoarece te iubesc. Phoebus, Phoebus, mult iubitul meu, mă vezi? Eu sunt, privește-mă! Este micuța aceea pe care tu nu vrei să o respingi, care vine ea însăși să te caute. Sufletul meu, viața mea, persoana mea, corpul meu, toate acestea sunt un lucru care este al tău, căpitanul meu. Ei bine, nui! Să nu ne căsătorim, dacă aceasta te plictisește. Și apoi, ce sunt eu? O ticăloasă de fată de pe stradă, pe când tu, Phoebus al meu, tu ești gentilom. Frumos lucru, întradevăr! O dansatoare să se căsătorească cu un ofițer! Eu eram nebună! Nu, Phoebus, nu, eu voi fi amanta ta, distracția ta, plăcerea ta, când vei vrea, o fată care va fi a ta, eu nu sunt făcută decât pentru asta. Murdărită, disprețuită, dezonorată, dar ce are a face? Iubită. Eu voi fi cea mai veselă dintre femei. Și când voi fi bătrână

sau urâtă, Phoebus, când nu voi mai fi bună pentru a te iubi, monseniore, îmi vei da voie să te servesc. Mă vei lăsa să-ți curăț pintenii, să-ți perii tunica, să-ți fac cizmele. Înțelegi, Phoebus, totul îți aparține, iubește-mă numai! Nouă egiptencelor nu ne trebuie decât aer și dragoste.

Pe când vorbea astfel, își aruncă brațele în jurul gâtului ofițerului, îl privi de jos în sus, rugătoare și cu un surâs frumos plin de lacrimi, iar gâtul său fermecător se freca de tunică și de asprele-i broderii. Își răsucea pe genunchii lui frumosul său corp pe jumătate gol. Căpitanul îmbătat își lipi buzele arzătoare de frumoșii umerii africani. Tânăra fată, cu privirea pierdută în tavan, răsturnată pe spate, tremura cu totul palpitând sub acel sărut.

Deodată, deasupra capului lui Phoebus ea văzu un alt cap, o figură lividă, verde, convulsivă, cu o privire de afurisit. Lângă privirea aceea era o mână care ținea un pumnal; figura și mâna preotului. El spărsese ușa și se afla acolo. Phoebus nu putea să-l vadă. Tânăra fată rămăsese înghețată, mută la înspăimântătoarea apariție, ca un porumbel care și-ar ridica capul în momentul când un vultur de mare privește în cuibul său cu niște ochi rotunzi.

Nu putu să scoată nici cel mai mic sunet. Văzu groaznicul pumnal lăsându-se spre Phoebus și ridicându-se plin de sânge.

— Blestem, zise căpitanul și căzu.

Ea leșină.

În momentul când ochii i se închideau, când orice simțământ dispărea din ea, i se păru că simte pe buzele sale imprimându-se ceva de foc, un sărut mai arzător decât fierul roșu al călăului.

Când își reveni în simțiri, era înconjurată de soldați de pază, căpitanul era luat scăldat în sânge, preotul dispăruse, fereastra din fundul camerei, care dădea spre râu, era larg deschisă. Soldații luau de pe ea o manta, care se presupunea că aparținea ofițerului și auzi zicându-se în jurul ei:

— Este o vrăjitoare care l-a lovit cu pumnalul pe un căpitan.

CAPITOLUL OPT

I

TALERUL TRANSFORMAT ÎNTR-O FRUNZĂ USCATĂ

Gringoire și toată curtea minunilor era într-o liniște de nedescris. Nu se știa de mai bine de o lună ce se întâmplase cu Esmeralda, ceea ce-l mătnea foarte mult pe ducele de Egipt și pe amicii săi, haimanalele; nici ce se întâmplase cu capra sa, ceea ce mărea și mai mult durerea lui Gringoire. Într-o seară egipteanca dispăruse și nu mai dăduse nici un semn de viață. Toate căutările fuseseră zadarnice. Cățiva îi spusese că bațjocoră lui Gringoire că o văzuseră în seara aceea în jurul podului Saint Michel cu un ofițer; dar soțul acela, după moda boemilor, era un filozof neîncrăzător și de alminteri el știa mai bine ca oricine cât de virgină era soția sa. El putuse să judece ce pudoare inbatabilă rezulta din cele două virtuți combinate ale amuletei și egiptencei, și calculase matematic rezistența casutății aceleia la puterea a doua. Era deci liniștit în această privință.

Dar nici el nu-și putea explica dispariția fetei.

Asta îl mătnea foarte mult; ar fi slăbit din cauza aceasta, dacă lucrul ăsta ar fi fost posibil. Uitase până și gusturile sale literare, până și marea sa operă *De figuris regularibus et irregularibus**, pe care spera să o tipărească cu primii bani pe care i-ar avea (căci el vorbea despre imprimerie, de când văzuse pe Didascalon de Hugues de Saint Victor tipărit cu vestitele caractere ale lui Vindelin de Spire).

Într-o zi trecea trist prin fața Turnului criminal, când zări o mulțime de oameni la ușa Palatului de Justiție.

— Ce înseamnă asta? îl întreabă pe un tânăr care ieșea din Palat.

— Nu știu, domnule, răspunse tânărul. Se spune că se judecă o femeie care a asasinat un jandarm. Cum se pare că este vrăjitorie în toate acestea, episcopul și tribunalul au intervenit. Și fratele meu, arhidiaconul de Josas, este aici. Ori, eu vreau să-i vorbesc, dar nu am ajuns până la el din cauza mulțimii, ceea ce mă deranjează foarte mult, căci am mare nevoie de bani.

— Vai, domnule! Aș dori să vă pot împrumuta; dar dacă pantalonii mei sunt găuriți, ei nu sunt găuriți de către taleri.

El nu îndrăzni să-i spună tânărului că îl cunoaște pe fratele său, arhidiaconul, și la care nu se mai întorsese de la scena din biserică, neglijență care îl încurca.

Școlarul plecă și Gringoire urmă mulțimea, care urca scara camerei celei mari.

Socotea că nimic nu este mai potrivit de a te distra de la melancolie decât spectacolul unui proces criminal, deoarece judecătorii sunt de obicei de o prostie fenomenală. Poporul, în mijlocul căruia se amestecase, mergea și se lovea cu coatele în tăcere. După un lung și nesărat tropăit printr-un coridor întunecat care șerpuia prin Palat ca un canal intestinal al vechiului edificiu, ajunsese până la o ușă joasă, care dădea într-o sală pe care talia sa înaltă îi permise să o cerceteze cu privirea pe deasupra mulțimii.

Sala era vastă și întunecoasă, ceea ce o făcea să pară mai vastă decât era. Ziua era pe sfârșite; lungile ferestre ogivale nu mai lăsau să intre decât o rază palidă, care se stingeă până să ajungă la boltă, enormă zăbreă de lemnărie sculptată, ale cărei mii de figuri păreau că se mișcă confuz în umbră. Se aflau însă mai multe lumânări aprinse ici și colo pe mese care luminau capetele grefierilor, printre teancuri de hârtii. Partea dinainte a sălii era ocupată de mulțime; la dreapta și la stânga se aflau bărbați în robă stând la mese; în fund era o estradă, și foarte mulți judecători ale căror rânduri dispăreau în întuneric, fețe nemișcate și îngrozitoare. Zidurile erau decorate cu nenumărați crini. Se distingeă în mod vag un mare Christ deasupra judecătorilor, și pretutindeni erau sulite și halebarde pe vârfurile cărora lumina lumânărilor puneă puncte de foc.

— Domnule, întrebă Gringoire pe unul dintre vecinii săi, ce înseamnă toate personajele acelea adunate ca niște prelați în consiliu?

— Domnule, îi răspunse vecinul, cei de la dreapta sunt consilierii camerei mari și cei de la stânga sunt consilierii de anchetă; maestrul în robe negre și domnii în robe roșii.

— Dar, acolo sus, deasupra lor, cine este grasul acela care asudă?

— Este domnul președinte.

— Și berbecii aceia din spatele său? urmă Gringoire care, am mai spus-o, nu iubea magistratura. Ceea ce rezulta poate din ura pe care o purta Palatului de Justiție, de când cu nenorocirea sa dramatică.

— Sunt domnii raportori ai Consilului de Stat al Regelui.

— Și înaintea lui, mistrețul acela?

— Este domnul grefier al curții parlamentului.

— Și la dreapta, crocodilul ăla spurcat?

— Filip Lheulier, avocat extraordinar al regelui.

— Și la stânga, cotoiul acela gras și negru?

— Jacques Charmolue, procuror al regelui la curtea bisericii, cu domniul tribunalului oficial.

— Dar, domnule, ce fac oare toți oamenii aceștia cinstiți aici?

— Judecă.

— Judecă pe cine? Eu nu văd nici un acuzat.

— Acuzatul este o femeie, domnule. Dumneavoastră nu o puteți vedea. Ea stă cu spatele la noi și nu o puteți vedea din cauza mulțimii. Este acolo unde vedeți grupul acela de jandarmi.

— Cine este femeia aceea? Întrebă Gringoire. Îi știți numele?

— Nu domnule, acum am sosit. Presupun numai că trebuie să fie vorba despre o vrăjitoare, căci tribunalul oficial ia parte la proces.

— Haidel zise filozoful. Îi vom vedea pe toți magistrații cum vor mânca carne omenească. Este un spectacol ca oricare altul.

— Domnule, observă vecinul. Dumneata nu găsești că Jacques Charmolue are un aer foarte blând?

— Hm! răspunse Gringoire. Eu nu mă încred într-o blândețe care are nările ciupite și buzele subțiri.

Aici vecinii le cerură să tacă. Se asculta o depoziție importantă.

— Monseniorilor, zicea, în mijlocul sălii, o bătrână a cărei față dispărea așa de mult sub zdrențele sale, încât ai fi zis că este o grămadă de zdrențe care merge, lucrul este așa de adevărat cât de adevărat este că eu sunt Falourdel, stabilită de patruzeci de ani pe podul Saint Michel, și plătind la termen chiria, cu ușa în fața casei lui Tassin Caillet, vopsitorul, care stă în partea dinspre apus a apei. O sărmană bătrână în prezent, o frumoasă fată odată, monseniorilor! Mi se spune de câteva zile: Falourdel, nu învăț prea mult depănătoarea seara, căci dracului îi place să desfășoare cu coarbele sale fuiorul femeilor bătrâne. Călugărul cel ursuz dă târcoale acum prin Cité. Falourdel, bagă de seamă să nu bată la ușa ta. Într-o seară eu depănam la vârtelniță, când cineva bătu la ușa mea. Eu întreb cine este. Mi se răspunde cu înjurături. Deschid și doi oameni intră. Unul îmbrăcat în negru și un ofițer frumos. Nu se vedeau decât ochii celui îmbrăcat în negru, doi cărbuni aprinși. Tot restul era numai o pălărie și o manta. Ei îmi spun: „Camera Sănt Marthe”, care este camera mea de sus, cea mai curată, monseniorilor. Îmi dau un taler, eu bag talerul într-o cutie și zic: „Am să iau mâine pe el măruntaie de la zalhanaua de la Gloriette” Suim. Ajunși în camera de sus, pe când eu mă întorsesem cu spatele, omul în negru dispăru. Lucrul acesta mă cam uimi. Ofițerul, care era frumos ca un mare senior, coborî cu mine. Ieși și abia dacă ai fi putut depăna jumătate de jurubiță și el se întoarse cu o

frumoasă fată tânără, o păpușă, care ar fi strălucit ca un soare dacă ar fi fost coaptă. Ea avea cu ea un țap mare, negru sau alb, nu mai știu. Iată ceea ce-mi dădu de gândit: fata nu mă interesează, dar, țăpul Mie nu-mi plac dobitoacele acestea, căci au barbă și coarne. Seamănă cu un om. Cu toate acestea nu zisei nimic. Aveam talerul. Am procedat corect, nu este așa domnule judecător? Conduc pe ofițer și pe fată în camera de sus și-i las singuri, adică cu țăpul. Eu cobor și mă apuc iar de depănat. Trebuie să vă spun că clădirea în care locuiesc are un parter și un etaj, ea dă cu spatele spre râu, ca și celelalte case de pe pod, și fereastra de la parter și fereastra de la etaj se deschid deasupra apei. Eu depănam. Nu știu pentru ce mă gândesc la călugărul acela ursuz, pe care țăpul mă făcuse să mi-l aduc aminte și, pe deasupra, fata cea frumoasă era gătită puțin cam sălbatic. Deodată, aud un țipăt sus, căzând ceva pe podea și că fereastra se deschide. Alerg la fereastra mea, care se află dedesubt, și văd trecând prin fața mea o formă neagră, care cade în apă. Era o fantomă îmbrăcată ca un preot. Luna lumina. Am văzut foarte bine. Înota spre Cité. Atunci, tremurând toată, îi chem pe paznici. Domnii aceia intrară și chiar în primul moment, neștiind despre ce este vorba, cum ei erau cam bine dispuși, m-au bătut. Eu le-am dat lămuriri. Ne-am urcat, și ce-am găsit? Sărmana mea cameră era toată plină de sânge, căpitanul întins cu o lovitură de pumnal în ceafă, fata făcea pe moarta și țăpul era foarte speriat. Mi-am zis: „Bun, am să pierd mai bine de cinsprezece zile cu spălatul podului. Va trebui să răcâi și lucrul acesta este îngrozitor”. Corpul ofițerului a fost luat, sărmanul tânăr! Și fata era cu pieptul dezgolit. Așteptați. Culmea este că a doua zi, când am vrut să iau talerul ca să cumpăr măruntaie, am găsit în locul lui o frunză uscată.

Bătrâna tăcu. Un murmur de groază trecu prin auditoriu.

— Fantoma, țăpul, toate lucrurile acestea miros a magie, îi zise un vecin lui Gringoire.

— Și frunza aceea uscată, zise un altul.

— Fără îndoială, zise al treilea, aceasta este o vrăjitoare, care este învoită cu călugărul ursuz, pentru a-i jefui pe ofițeri.

Însuși lui Gringoire îi venea să creadă că toate lucrurile acelea înspăimântătoare erau adevărate.

— Femeie Falourdel, zise domnul președinte cu măreție, nu mai ai să spui nimic justiției?

— Nu, monseniore, zise bătrâna. Alară că în raport s-a tratat casa mea drept cociobă urâtă și sucită, ceea ce este o ofensă. Casele de pe pod nu au o înălțare frumoasă, pentru că este mare îngheșuală, dar cu

toate acestea, măcelarii, care sunt oameni bogați și căsătoriți, le închiriază la femei frumoase și foarte curate.

Magistratul care-i făcuse lui Gringoire impresia unui crocodil se ridică.

— Liniște! zise el. Rog pe domnii judecători să nu piardă din vedere că s-a găsit un pumnal asupra acuzatei. Femeie Falourdel, ai adus frunza aceea uscată în care s-a transformat talerul, pe care ți l-a dat dracul?

— Da monseniore, zise ea; am regăsit-o. Iat-o.

Un ușier transmisese frunza uscată crocodilului, care făcu un semn din cap lugubru și o trecu președintelui, care o înmână apoi procurorului regelui de la curtea bisericii, astfel încât ea făcu înconjurul întregii săli.

— Aceasta este o frunză de mesteacăn, zise maestrul Jacques Charmolue. O nouă dovadă de magie.

Un consilier luă cuvântul.

— Martor, doi oameni au suit în același timp în casa ta. Omul în negru, pe care l-ai văzut mai întâi dispărând, apoi înotând în Sena cu haine de preot, și ofițerul. Care din cei doi ți-a dat talerul?

Bătrâna se gândi un moment și apoi zise:

— Ofițerul.

O mișcare se observă în mulțime.

— Ah! gândi Gringoire. Iată ceea ce-mi face convingerea să ezite.

În acest timp, Filip Lheulier, avocatul extraordinar al regelui, interveni din nou.

— Reamintesc domnilor judecători că în depoziția scrisă la căpătâiul său, ofițerul asasinat, declarând că el se gândise în mod vag, în momentul în care omul în negru îl acostase, că acesta putea foarte bine să fie călugărul ursuz, adăugă că fantoma insistase foarte mult să meargă cu el să o întâlnească pe acuzată, și la observația căpitanului că el nu avea bani, îi dăduse talerul cu care sus numitul ofițer plăti lui Falourdel. Deci, talerul este o monedă din iad.

Observația asta era concluzia menită să alunge multe îndoieli ale scepticilor, printre care și pe cele ale lui Gringoire.

— Domnilor judecători, aveți dosarul pieselor, adăugă avocatul regelui așezându-se pe scaun, puteți consulta declarațiile lui Phoebus Châteaupers.

La numele acesta acuzata se ridică. Capul său se înălță deasupra mulțimei. Gringoire, înspăimântat, o recunoscă pe Esmeralda.

Era palidă; părul ei, așa de grațios pieptănat și împodobit cu fluturi altădată, cădea în dezordine. Buzele îi erau vinete, iar ochii săi duși în

fundul capului te înspăimântau. Vai!

— Phoebus! zise ea năucă, unde este? O, monseniorilor! Înainte de a mă omori aveți milă și spuneți-mi dacă el trăiește!

— Taci, femeiei răspunse președintele. Aceasta nu este treaba noastră.

— Oh! aveți milă, spuneți-mi dacă trăiește! reluă ea împreunându-și mâinile sale frumoase și slăbite, și se auzeau lanțurile care cădeau de-a lungul rochiei.

— Ei bine! zise aspru avocatul regelui. Este pe moarte. Ești mulțumită?

Nenorocita căzu pe scăunașul acuzaților, fără să spună vreun cuvânt, fără să verse nici o lacrimă, albă ca o figură de ceară.

Președintele se aplecă asupra unui om care stătea la picioarele sale îmbrăcat cu o robă neagră și un bonet auriu, având un lanț pe gât și o băta în mână.

— Ușier, introdu pe cea de-a doua acuzată.

Toți ochii se îndreptă spre o ușă mică, care se deschise și spre disperarea lui Gringoire, lăsă să treacă o frumoasă capră cu picioarele și coarnele aurite. Elegantul dobitoc se opri un moment pe prag înținzând gâtul, ca și cum, stând pe vârful unei stânci, ea ar fi avut în fața sa un imens orizont. Deodată, o zări pe boemiană și sărind peste o masă și capul unui grefier; din două sărituri fu la picioarele fetei. Apoi se rostogoli grațios peste picioarele stăpânei sale, cerând un cuvânt sau o mângâiere; dar acuzata rămase nemișcată și nu aruncă nici o privire sărmane! Djali.

— Ei! Dar... acesta este un animal ticălos, zise bătrâna Falourdel. Și eu le cunosc foarte bine pe amândouă!

Jacques Charmolue interveni.

— Dacă domnii judecători doresc, noi vom proceda la interrogatoriul caprei.

Aceasta era întradevăr cea de-a doua acuzată. Nimic nu era mai obișnuit în acele vremuri ca un proces intentat unui animal. Se găsește, printre altele, în dosarele intendenței generale pe 1466, o curioasă înșiruire despre cheltuielile de judecată a procesului Gillet-Soubart și al scroafei sale, executați pentru greșelile lor, la Corbeil. Totul este trecut acolo, costul gropilor pentru a înmormâta scroafa, cele cinci sute de surcele cumpărate din portul Morsant, cele trei căni de vin și trei pâini, ultima mâncare a condamnatului împărțită frățește cu călăul, precum și cele unsprezece zile de pază și de hrană a scroafei, a opt denierși

parizieni fiecare. Câteodată se mergea mai departe decât cu animalele. Legile lui Charlamagne și a lui Luis de Debonnaire prescriu grave pedepse fantomelor, care își permiteau să apară în eter.

Cu toate acestea, procurorul regelui la curtea bisericii exclamă:

— Dacă dracul care posedă sufletul acestei capre și care a rezistat la toate descântecurile persistă în drăciile sale, și dacă el sperie prin ele curtea, noi îl prevenim că vom fi siliți să cerem arderea pe rug sau spânzurătoarea.

Broboane reci de sudoare acoperiră fruntea lui Gringoire.

Charmolue luă de pe masă daireaua egiptencei și prezentând-o într-un anumit mod caprei, o întrebă:

— Ce oră este?

Capra privi cu niște ochi inteligenți, își ridică piciorul aurit și bătu de șapte ori în tamburină. Adevărat, erau orele șapte. O mișcare de groază străbătu mulțimea.

Gringoire nu se mai putu stăpâni.

— Se condamnă singură! strigă el cât putu de tare. Vedeți bine că nu știe ce face.

— Tăcere, mitocanilor din fundul sălii! zise ascuțit ușierul.

Jacques Charmolue, cu ajutorul aceleiași tamburine, o făcu pe capră să facă și alte maimuțări, în privința datei zilei, lunii, anului etc., despre care cititorul însă știe. Și printr-o iluzie optică specifică dezbatărilor judiciare, aceiași spectatori, care poate aplaudaseră de atâtea ori, la răspântii, nevinovatele maimuțări ale lui Djali, se înspăimântară de ele sub bolțile Palatului de Justiție. Capra era cu adevărat dracul.

Fu mai rău încă când procurorul regelui, golind pe podea un anume sac de piele care conținea litere mobile, pe care Djali îl avea legat de gât, se văzu cum capra formează cu ajutorul copitei sale aurite, cu anumite litere din alfabet numele fatal: Phœbus. Vrăjitoriile a căror victimă fusese căpitanul părură clar dovedite, și, în ochii tuturor, boemiana, dansatoarea aceea încântătoare care fermecase de atâtea ori pe trecători cu grația sa, nu mai era acum decât o înspăimântătoare vrăjitoare.

De alminteri, ea nu dădea nici un semn de viață. Nici grațioasele mișcări ale lui Djali, nici amenințările parchetului, nici înăbușitele blesteme ale auditorului, nimic nu mai ajungea la creierul său.

Trebui, pentru a o deștepta, ca un sergent să o zguduie fără milă și ca președintele să ridice solemn vocea:

— Fată, ești de rasă boemă și ești vrăjitoare. În complicitate cu

capra vrăjită implicată în proces, în noaptea de 29 martie a.c., ai rănit de moarte cu un pumnal, în înțelegere cu puterile întunericului, cu ajutorul farmacelor, pe un căpitan de arcași din garda regelui, Phoebus Châteaupers. Persiști să negi?

— Este îngrozitor! strigă tânăra fată ascunzându-și fața în mâini. Pe Phoebus al meu? Oh! Aceasta este ceva infernal!

— Persiști să negi? întrebă rece președintele.

— Mă mai întrebați dacă neg! zise ea cu un accent îngrozitor, și ea se ridicase, iar ochii săi scânteiau.

Președintele continuă:

— Atunci, cum răspunzi la acuzații?

Fată răspunse cu voce întretăiată:

— Am spus-o deja. Nu știu. Era un preot. Un preot pe care nu-l cunosc. Un preot infernal, care mă urmărește!

— Așa este, reluă judecătorul. Călugărul ursuz.

— Oh, monseniorilor! Aveți milă! Eu nu sunt decât o fată săracă...

— Din Egipt, zise judecătorul.

Maestrul Jacques Charmolue luă cuvântul cu blândețe:

— Având în vedere încăpățânarea dureroasă a acuzatei, eu cer aplicarea torturii.

— Acordat, zise președintele.

Nenorocita se cutremură din tot corpul. Ea se ridică cu toate acestea la ordinele soldaților și merse cu un pas destul de hotărât, precedată de Charmolue și de către preoții din tribunalul oficial, între două rânduri de arcași, spre o ușă care se deschise brusc și se închise în urma ei, ceea ce făcu asupra artistului Gringoire efectul unei guri oribile de animal, care o înghițise.

Când ea dispăru, se auzi un behăit asemănător unui plâns. Era mica capră care își pândea stăpâna.

Audiența fu suspendată. Un consilier observă că domnii judecătorii erau obosiți și că aveau să aștepte prea mult până la sfârșitul torturii. Președintele răspunse că un magistrat trebuie să știe să se sacrifice pentru datoria sa.

— Fată supărătoare și scârboasă, zise un judecător bătrân, are chef să fie torturată, când noi nici nu am mâncat!

II

URMAREA TALERULUI SCHIMBAT ÎNTR-O FRUNZĂ USCATĂ

După câteva trepte suite și coborâte în coridoare așa de întunecate încât erau luminate cu lămpi chiar și ziua, Esmeralda, mereu înconjurată de înfriorătorul său cortegiu, fu împinsă de către sergenții palatului într-o cameră înspăimântătoare. Camera aceea, de formă rotundă, ocupa parterul unui turn din cele mari, care străbat încă în secolul nostru stratul de edificii cu care noul Paris l-a acoperit pe cel vechi. Afară de o enormă ușă de fier, pivnița aceea nu avea nici o altă deschizătură decât intrarea aceea joasă și ferecată.

Cu toate acestea, lumina nu-i lipsea. Un cuptor era făcut în grosimea zidului, și în el ardea un foc mare, care umplea pivnița cu lucirile sale roșii și făcea zadarnică prezența unei păcătoase de lumânări pusă într-un colț. Grătarul de fier, care servea la închis cuptorul, ridicat în momentul acela, nu lăsa să se vadă în orificiul răsulării înflăcărare pe zidul întunecos, decât extremitatea inferioară a drugilor săi ca un rând de dinți negri, ascuțiți și distanți, ceea ce făcea ca acel cuptor să semene cu o gură de balaur care aruncă flăcări, din basme. La lumina care se împrăstia din el, prizoniera văzu în jurul camerei instrumente îngrozitoare a căror întrebuințare nu o înțelegea. În mijloc zăcea o saltea de piele aproape de pământ, pe care atârna o curea cu cataramă, agățată de un inel de aramă, pe care îl ținea în gură un monstru cărnă sculptat în mijlocul bolții. Clești, pense, fiare late de plug umpleau interiorul cuptorului și se înroșeau amestecate pe jăratec. Sângeroasa lumină a cuptorului nu lumina în toată camera decât o mulțime de lucruri îngrozitoare.

Acest fund de iad se numea simplu: camera de tortură.

Pe pat stătea nepăsător Pierrot Torterne, călăul cu jurământ. Ajutorii săi, doi băieți cu fața pătrată, cu șorturi de piele și nădragi de pânză, mișcau fiarele în cuptor.

Sărmana fată, cât de curajoasă ar fi fost, totuși se îngrozi intrând în camera aceea.

Sergenții și judecătorii palatului se așezaseră într-o parte, iar preoții tribunalului oficial în altă parte.

Jacques Charmolue se apropie de egipteană cu un surâs foarte blând.

— Scumpa mea copilă, zise el, ai să persisti oare să negi?

— Da, răspunse ea cu o voce stinsă.

— În cazul acesta, reluă Jacques Charmolue, ar fi foarte dureros pentru noi a te tortura mai mult decât am dori. Binevoiește de-ți da osteneala să te așezi pe patul acesta. Jupân Pierrot, fă loc domnișoarei și închide ușa.

Pierrot se ridică mormăind.

— Dacă închid ușa, murmură el, focul meu are să se stingă.

— Ei bine, scumpul meu, reluă Charmolue, las-o deschisă.

În vremea asta Esmeralda rămânea în picioare. Patul acela de piele pe care se chinuiseră atâtea ticăloși, o înspăimânta. Groaza îi îngheța măduva oaselor. Ea stătea acolo, zăpăcită și năucă. La un semn al lui Charmolue, cei doi ajutori o luară și o așezară pe pat; nu-i făcură nici un rău, dar când pielea aceea o atinse, își simți tot sângele năvălindu-i în inimă. Aruncă o privire rătăcită în jurul camerei. I se părea mișcându-se și mergând din toate părțile către ea, pentru a i se cățăra pe corp, a o mușca și a o înțepa, toate instrumentele acelea deforme ale toturii, pe care imaginația ei le asemăna cu lilieci, carcalacii și păianjenii.

— Unde este medicul? întrebă Charmolue.

— Aici, răspunse o robă neagră pe care ea nu o observase încă.

Fata se cutremură.

— Domnișoară, reluă vocea mângâietoare a procurorului regal la curtea bisericii, pentru a treia oară, persistați să negați acuzațiile care vi se aduc?

De astă dată ea nu putu să facă decât un semn din cap. Nu putea vorbi.

— Persistați? zise Jacques Charmolue. Atunci vă anunț plin de măhnire că trebuie să-mi îndeplinesc datoria slujbei mele.

— Domnule procuror al regelui, zise deodată Pierrot, cu ce să încep mai întâi?

Charmolue ezită un moment, strâmbându-se ca un poet care caută o rimă.

— Cu o gheată, zise el în sfârșit.

Nenorocita se simți atât de mult părăsită de către Dumnezeu și de către oameni, încât capul îi căzu inert pe piept.

Călăul și medicul se apropiară de ea în același timp. Tot atunci cei doi ajutori începură să scotocească în înspăimântătorul lor arsenal.

La zdrăngănitul fiarelor acelea îngrozitoare, nefericita copilă tresări ca o broască moartă, căreia i s-a aplicat un curent electric.

— Oh! murmură ea, așa de încet încât nimeni nu o auzi. O,

Phoebus al meu!

Apoi se cufundă în nemișcarea și în tăcerea sa de marmură. Spectacolul acela ar fi mișcat orice altă inimă, mai puțin pe cea a judecătorilor. Ai fi zis că este un biet suflet păcătos chinuit de către Satan în spatele porților roșii ca focul ale iadului. Obiectul ticălos de care avea să se agațe, ființa care avea să chinuie cu mâinile ei aspre de călău pe acea blândă, albă și fragilă creatură, formau o imagine de coșmar. Sărman bob de grâu, pe care justiția omenească îl dădea să fie măcinat de roțile înspăimântătoare ale torturii!

În timpul acesta, mâinile bătătorite ale ajutorilor lui Pierrot Tarterne dezbrăcaseră gamba aceea fermecătoare, piciorul acela mic care-i fermecase de atâtea ori pe trecători cu drăgălășenia și frumusețea lui la răspântiile Parisului.

— Păcat! murmură călăul privind formele acelea așa de grațioase și de delicate.

Dacă arhidiaconul ar fi fost de față, desigur că el și-ar fi amintit în momentul acela de simbolul păianjenului și al muștei.

Îndată nefericita văzu, printr-un nor care îi acoperea ochii, că se apropie gheata, își văzu piciorul băgat între scânduri ferecate și dispărând sub îngrozitorul aparat. Atunci groaza îi dădu putere.

— Luați-mi astal strigă ea cu furie. Și ridicându-se cu părul despletit adăugă: aveți milă!

Fugi de pe pat pentru a se arunca la picioarele procurorului regelui, dar gamba sa era prinsă în greu bloc de stejar și de fierărie, și căzu pe gheată mai zdrobită decât o albină, care ar avea plumb pe aripi.

La un semn al lui Charmolue, ea fu așezată din nou pe pat și două mâini mari îi legară de mijlocul fin cureaua care atârna din boltă.

— Pentru ultima oară, mărturisești faptele de care te faci acuzată? întrebă Charmolue cu blândețea sa neschimbată.

— Eu sunt nevinovată.

— Atunci, domnișoară, cum explici împrejurările care te acuză?

— Vai, domnule! Nu știu.

— Negăți așadar?

— Totul!

— Treceți la treabă, îi zise Charmolue lui Pierrot.

Pierrot învârti un șurub, gheata se strânse și nefericita scoase unul din țipetele acelea îngrozitoare, care nu au ortografie în nici o limbă omenească.

— Oprește, zise Charmolue. Mărturisești? zise el egiptencei.

— Totul strigă nenorocita fată. Mărturisesc, mărturisesc! Grație!

Ea nu își calculase forțele înfruntând tortura. Cea dintâi durere o învinse pe sărmana copilă, al cărei chip fusese până atunci așa de vesel, gingaș și dulce.

— Datoria mă obligă să-ți spun, observă procurorul, că mărturisind te așteaptă o condamnare la moarte.

— Mă aștept! zise ea. Și recăzu pe patul de piele, pe moarte, îndoită și lăsându-se să fie spânzурată de cureaua legată de pieptul său.

— Sus, frumoasa mea, ține-te puțin, zise Pierrot ridicând-o. Ai aerul berbecului de aur, care atârna de gâtul domnului de Bourgogne.

Jacques Charmolue ridică vocea.

— Grefier, scrie! — Tânăra fată boemă mărturisește că a luat parte la agapele, la adunările și la farmecele iadului, cu larve, măști și strigăte? Răspunde.

— Da, zise ea așa încet încât vorba i se pierdea în răsufierea ei.

— Mărturisești că ai văzut berbecule, pe care Belzebuth îl face să apară în nori pentru a convoca sabbaturile și care nu este văzut decât de vrăjitori?

— Da.

— Mărturisești că ai adorat capetele lui Baphomet, idolii accia scârboși ai templierilor?

— Da.

— Că ai avut înțelegere cu dracul sub forma unei capre domestice, alăturată la proces?

— Da.

— În sfârșit, mărturisești și recunoști că, cu ajutorul dracului și al fantomei, numită popular călugărul ursuz, în noaptea de 29 martie a.c., l-ai asasinat cu pumnalul pe un căpitan numit Phoebus Châteaupers?

Ea ridică asupra magistratului ochii săi mari și răspunse mașinal, fără convulsii și fără zguduiri:

— Da!

Era evident că totul era zdrobit în ea.

— Scrie, grefier, zise Charmolue. Și adresându-se călăilor: Să se dezlege prizoniera și să fie dusă la audiență.

Când prizoniera fu descălțată, procurorul regelui la curtea bisericii îi examină piciorul umflat de durere.

— Haide! zise el. Nu este mare lucru. Ai țipat la timp, ai putea iar să dansezi, frumoasol!

Apoi se întoarse către acolii săi din tribunalul oficial.

— Iată adevărata justiție! Lucrul acesta mă ușurează, domnilor judecători! Domnișoara va recunoaște că noi ne-am purtat cu toată blândețea posibilă.

III SFÂRȘITUL TALERULUI SCHIMBAT ÎNTR-O FRUNZĂ USCATĂ

Când ea se întoarse palidă și șchiopătând în sala de audiență, un murmur general de plăcere o primi. Din partea auditorului era un semn de nerăbdare satisfăcută, pe care o simți la teatru înainte de ultimul act al comediei, când cortina se ridică și se apropie deznodământul.

Din partea judecătorilor era speranța că vor lua masa în curând. Mica capră behăi de bucurie. Vru să alerge spre stăpâna sa, dar fusese legată de bancă.

Afară se înoptase bine. Lumânările, ale căror număr nu fusese mărit, dădeau așa de puțină lumină încât nu se mai vedeau zidurile sălii. Întunericul învăluia toate obiectele într-un fel de ceață. Abia se mai vedeau câteva fețe apatice de judecători. În fața lor, la extremitatea lungii săli, ei puteau vedea un punct de o albeață vagă detașându-se pe fondul întunecat. Era acuzata.

Ea se târâse la locul său. Charmolue se reinstală măreț, apoi se ridică și zise, fără a lăsa să se observe prea mult din vanitatea succesului său:

— Acuzata a mărturisit totul.

— Fată boemă, reluă președintele, ai mărturisit toate faptele de magie, de prostituție și de asasinat săvârșit asupra lui Phoebus de Châteaupers?

Înima i se strânse; fu auzită plângând cu hohote în umbră.

— Tot ceea ce veți vrea; răspunse ea încet. Dar omorâți-mă repede!

— Domnule procuror al regelui la curtea bisericii, zise președintele, camera este gata să vă asculte rechizitoriul.

Maestrul Charmolue scoase un caiet înspăimântător și începu să citească un discurs în latină, făcând multe gesturi și cu o accentuare exagerată de pledoarie. Toate dovezile procesului se bazau pe perifraze ciceroniene, spijinite de citații din Plaut, comicul său favorit. Regretăm că nu putem oferi cititorilor noștri bucata aceasta remarcabilă, dar oratorul o spunea foarte repede. Nici nu își sfârșise introducerea și deja sudoarea îi curgea de pe frunte iar ochii îi ieșiseră din orbite.

Deodată, tocmai în mijlocul unui șir de fraze, se întrerupse și privirea sa de obicei așa de blândă și deosebit de dobitocească, deveni fulgerătoare.

— Domnilor, exclamă el (de astă dată în franceză, căci asta nu era în caiet), Satan este așa de mult amestecat în afacerea asta încât îl vedeți asistând la dezbaterile noastre, bătându-și joc de importanța lor. Uitați-vă!

Pe când vorbea astfel, el arăta cu mâna pe mica capră, care, văzându-l gesticulând pe Chalmolue, crezuse că este nimerit să facă și ea la fel, și se așezase pe șezut, reproducând cum putea mai bine, cu labelle sale dinainte și cu capul său bărbos, pantomima apatică a procurorului regal la curtea bisericii. Dacă vă aduceți aminte, acesta era unul dintre cele mai drăgălașe talente ale sale. Acest incident, aceasă ultimă dovadă, avu mare efect. Picioarele caprei fură legate și procurorul regelui își reluă firul elocvenței sale, care fu foarte lung; totuși persoana era admirabilă. Iată-i ultima frază: adăugați-i vocea răgușită a lui Charmolue gâfâind:

— *Ideo, Domini, coram stryga demonstrata, crime patente, intentione criminis existente, in nomine sanctae ecclesiae Nostrae Dominae Parisiensis, quae est in saisina habendi omnimodam allam et bassam justitiam in illo hac intennerat Civitatis insula, tenore praesentium declaramus nos requirere, primo, aliquandam pecuniariam indenmitatem; secundo, amendationem honorabilem ante portolium maximum Nostrae Dominae ecclesiae cathedralis; tertio, sententiam in virtute cujus ista stryga cum sua capella seu in trivio vulgariter dicto la Greve, seu in insula execute in fluvio Sequanae, juxta pointam jardinis regalis, executae sint!**

El își repuse pe cap bonetul și se rează pe scaun.

* Deci, domnilor, fiind dovedită vrăjitoria iar crima fiind evidentă, existând și intenția criminală, în numele sfintei biserici Notre Dame din Paris care are pe deplin dreptul de a-și exercita justiția împotriva vinovatei pentru faptele comise împotriva legilor omenești cât și a celor cerești, cerem, în virtutea acestor drepturi, în primul rând o amendă pecuniară, în al doilea rând recunoașterea și regretarea (de către vinovată) în public a faptelor, în fața intrării principale a catedralei; în al treilea rând, o sentință în baza căreia să fie executată această vrăjitoare împreună cu capra ei în piața numită în mod curent la Greve, sau pe insula de pe fluviul Sena, lângă capătul grădinilor regale. (lat.)

— Ehen! suspină Gringoire adânc mâhnit, *bassa latinitas!***

Un alt om în robă neagră se ridică aproape de acuzată. Acesta era avocatul său. Judecătorii flămânzi începură să murmure.

— Avocat, fiți scurt, zise președintele.

— Domnule președinte, răspunse avocatul. Deoarece inculpata a mărturisit crima, eu nu mai am ce să spun, cu excepția câtorva cuvinte. Iată un text din legea salică: „Dacă o vrăjitoare a mâncat un om și ea este recunoscută vinovată, ea va plăti o amendă de opt mii de denierși, care fac o amendă de două sute de franci de aur”. Binevoiască camera să condamne pe clienta mea la amendă.

— Text abrogat, zise avocatul extraordinar al regelui.

— *Nego*** , replică avocatul.

— La vot! zise un consilier; crima este dovedită și este târziu.

Se duseră la vot fără să părăsească sala. Judecătorii votară cu bonetul. Erau grăbiți. Se vedeau capetele lor acoperite, dezgolindu-se unul câte unul în întuneric la întrebarea înfrigorantă, pe care o adresa încet de tot președintele. Sărmana fată avea aerul că-i privește, dar ochii săi tulburi nu mai vedeau.

Apoi grefierul începu să scrie; la sfârșit el dădu președintelui un lung pergament.

Atunci, nefericita auzi poporul mișcându-se, sușițele izbîndu-se și o voce glacială care zicea:

— Fată boemă, în ziua când îi va plăcea regelui, stăpânul nostru, la ora prânzului, vei fi dusă într-o căruță, în cămașă, desculță, cu frînghia de gât, în fața intrării principale de la Notre Dame și îți vei recunoaște crima cu o torță de ceară în mână, în greutate de două livre. De acolo vei fi dusă în piața Grevei, unde vei fi spânzurată de spânzurătoarea orașului; și capra ta deasemenea; și vei plăti tributul oficial de trei lionii de aur, ca reparație pentru crimele comise de tine și mărturisite, de vrăjitorie, de magie, de desfrâu și de omor asupra persoanei lui Phoebus de Châteaupers. Dumnezeu să-ți aibă în pază sufletul!

— Oh! Nu poate fi decât un vis! murmură ea; și simți niște mâini aspre care o luau și o duceau.

* Latinitatea e la bază. (lat.)

** Pretind contrariul. (lat.)

IV LASCIATE OGNI SPERANZA*

În evul mediu, când un edificiu era gata, el se întindea pe sub pământ aproape tot atât cât și deasupra lui. Afară numai dacă nu era clădit direct pe fundație, ca Notre Dame, orice palat, fortăreață sau biserică avea întotdeauna două etaje sub pământ. Sub catedrale exista aproape întotdeauna o altă catedrală subterană, joasă, întunecoasă, oarbă și mută, sub tinda superioară plină de lumină și răsunând de orgi și clopote ziua și noaptea; câte odată era un mormânt. Sub palate sau închisori, exista încă o închisoare sub pământ, un mormânt sau ambele. Clădirile acestea mari al căror mod de formare noi l-am explicat înainte, nu aveau numai temelii, ci ca să ne exprimăm așa, rădăcini care se înfingeau și se ramificau în pământ prin camere, galerii, scări, ca și construcția de la suprafața solului. Astfel catedrale, închisori, palate, aveau deasupra pământului numai jumătate din corpul lor. Pivnițele unui edificiu formau alt edificiu, în care coborai în loc să sui și care își așeza etajele inferioare sub aceeași formă de grămadă la fel ca și etajele superioare ale monumentului, aidoma munților care se văd răsturnați în apa unui lac ce se află lângă ei.

La închisoarea Sait Antoine și la Palatul de Justiție din Paris, la Luvru, edificiile subterane erau închisori. Etajele acestor închisori se afundau în pământ și deveneau din ce în ce mai strâmte și întunecoase. Erau tot atâtea zone în care se eșalonau nuanțele ororilor. Dante nu ar fi putut găsi nimic mai bun pentru Infernul său. Pălniile acelea de celule se terminau de obicei, printr-un capăt de temniță ca fundul unui hârdău, unde Dante l-a pus pe Satan, iar societatea puneă un condamnat la moarte. Biata ființă îngropată acolo își lua adio de la lumina zilei și de la aerul curat, *lasciate ogni speranza*, ea nu ieșea de acolo decât pentru spânzurătoare sau rug. Câte odată ea putrezea acolo, iar justiția umană numea aceasta a uita. Condamnatul simțea apăsând deasupra sa o grămadă de pietre și de temnițe, și închisoarea întregă, masiva clădire, nu mai era decât o enormă broască complicată, care îl încuia în afara lumii vii.

* Începutul celebrei inscripții de pe poarta infernului lui Dante Alighieri (1265-1321). Textul complet este: *Lasciate ogni speranza voi che entrate.* – Lăsați orice speranță voi care intrați. (italiană)

Într-un fund de temniță ca acesta, în celulele scobite de către Saint-Louis în la Tournelle, fusese închisă, de teama de a nu evada fără îndoială, Esmeralda cea condamnată la spânzurătoare, cu colosalul Palat de Justiție deasupra capului. Sărmana muscă, care nu ar fi putut mișca nici cea mai mică piatră a Palatului!

Desigur, Providența și societatea fuseseră la fel de nedrepte. Așa lux de chinuri și nenorociri nu era necesar pentru a zdrobi o creatură așa de plăpândă.

Ea era acolo, pierdută în întuneric, înmormântată, ascunsă, zidită. Cine ar fi putut să o vadă în starea aceea, după ce a văzut-o dansând și râzând la soare, s-ar fi cutremurat. Rece ca noaptea, rece ca moartea, nici o adiere prin părul său, nici un zgomot omenesc neajungându-i la ureche, nici o lumină la ochi, zdrobită în două, prăpădită de greutatea lanțurilor, stând jos lângă un ulcior și o pâine, pe o mână de paic în mocirla care se forma sub ea din cauza apei care se scurgea de-a lungul zidurilor, fără să se miște, aproape fără să respire, nu mai simțea aproape nimic. Phoebus, soarele, amiaza, aerul liber, străzile Parisului, dansurile în aplauze, dulcile flecăreli de dragoste cu ofițerul, apoi preotul, hangița, pumnalul, sângele, tortura, spânzurătoarea, toate acestea îi mai treceau prin minte, când ca o viziune veselă și aurită, când ca un vis urât; dar asta nu mai era decât un fel de luptă îngrozitoare și vagă, care se pierdea în întuneric asemeni unei muzici îndepărtate, ce se cânta acolo sus pe pământ, și pe care nu o mai auzai la adâncimea la care era nenorocita căzută.

De când se afla acolo, nici nu veghea, nici nu dormea. În nefericirea în care se afla, nu putea să mai disungă veghea de somn, visul de realitate, nici ziua de noapte. Totul era amestecat, sfărâmat, plutitor, împrăștiat în mod confuz în gândul său. Măcar se gândea.

Niciodată o creatură vie nu fusese aruncată așa de adânc în neant.

Astfel amorțită, înghețată, împietrită, ea abia observase o dată sau de două ori zgomotul unei trape care se deschidea undeva deasupra ei, fără a lăsa să treacă măcar puțină lumină și prin care o mână îi aruncase o pâine neagră. Aceasta era totuși mica comunicare care îi mai rămăsese cu oamenii, vizita periodică a temnicierului.

Un singur lucru îi impresiona în mod mecanic auzul. Deasupra capului său, apa se scurgea printre pietrele mucegăite ale bolții, în picături ce cădeau la intervale egale. Asculta în mod stupid zgomotul pe care îl făcea picătura de apă căzând în mocirla de la picioarele ei.

Acea picătură în cădere era singura mișcare care exista în acel

decor mort; singurul orologiu, singurul zgomot care răzbea până la ea din tot zgomotul de la suprafața solului.

Pentru a spune totul, ea simțea din când în când, în cloaca aceea de noroi și întuneric, ceva rece care îi trecea adesea pe picior sau pe braț și care o cutremura.

De cât timp se afla acolo, nu știa. Își amintea de o sentință de moarte pronunțată undeva contra cuiva, apoi, că fusese dusă și se trezise în întuneric și tăcere, înghețată. Se târâse în mâini, pe când cătușele de fier îi tăiaseră gamba și lanțurile răsunau. Recunoscuse că în jurul ei nu erau decât ziduri, că se afla pe o podea de pietre acoperită cu apă și cu o mână de paie. Dar nici o lampă, nici o răsuflare.

Atunci, se așezase pe paie, acelea de unde se muta câte odată, pentru a-și schimba poziția, pe ultima treaptă a unei scări de piatră, care se găsea în celula sa.

Un moment, ea încercase să numere negrele minute pe care i le socotea picătura de apă; dar în curând munca aceea tristă a unui creier bolnav încetase de la sine în capul său și o abandonase.

Într-o zi, sau într-o noapte (căci miezul nopții și amiaza erau tot una în mormântul acela) auzi deasupra sa un zgomot mai tare decât cel pe care îl făcea temnicierul de obicei, când îi aducea pâinea și ulciorul său. Ridică capul și văzu o rază roșiatică trecând prin crăpăturile aceluia fel de ușă sau de trapă făcută în bolta celulei.

În același timp, greoaiele tățâni scârțâiră, trapa scârțâi și ea pe balamalele sale, se deschise și ea văzu un felinar, o mână și partea inferioară a doi oameni, ușa fiind prea scundă pentru ca să le poată zări capetele. Lumina îi făcu așa de rău încât închise ochii.

Când îi redeschise, ușa era închisă și un om, singur, stătea în picioare în fața ei. O manta neagră îi cădea de pe umeri acoperindu-i picioarele și o glugă de aceeași culoare îi acoperea fața. Nu se vedea nimic din persoana sa, nici măcar mâinile. Era un lung giulgiu negru, care stătea în picioare și sub care se simțea ceva. Ea privi fix câteva minute spectrul acela; cu toate acestea, nici el și nici ea nu-și vorbeau, asemenea unor statui care se privesc. Două lucruri păreau că trăiesc în pivnița aceea, fiulul felinarului care pălpăia din cauza umidității ridicate și picăturile care cădeau pe podea, care tăiau pălpăiala cea cu plescăitului său monstruos ce făcea să tremure lumina felinarului în ape concentrice pe apa uleioasă a mocirlei.

În sfârșit prizoniera rupse tăcerea.

— Cine sunteți?

— Un preot.

Timbrul și accentul vocii sale o făcură să tresară.

Preotul urmă articulând încet.

— Sunteți pregătită să muriți?

— Oh! zise ea. Am să mor în curând?

— Măine.

Capul său care se ridicase vesel îi căzu pe piept.

— Este atât de mult timp până mâine! murmură ea; de ce nu mă omoară astăzi?

— Sunteți așadar foarte nefericită? întrebă preotul după o clipă de tăcere.

— Mi-e foarte frig, răspunse ea.

Își luă picioarele între mâini, gest obișnuit la nenorociții cărora le este frig și pe care l-am văzut făcut și de către scimnica de la Tour-Roland, iar dinții îi clănțăniră.

Preotul păru că cercetează cu ochii săi ascunși sub glugă interiorul celulei.

— Fără lumină, fără foc! În apă! Este oribil.

— Da, răspunse ea cu un aer mirat, pe care nenorocirea i-l dăduse. Lumina este pentru toată lumea. Pentru ce nu mi se dă decât întunericul?

— Știți, reluă preotul după o tăcere, pentru ce sunteți aici?

— Mi se pare că am știut-o, zise ea trecându-și degetele slăbite peste sprâncene ca pentru a-și aduce aminte, dar nu o mai știu.

Deodată, începu să plângă ca un copil.

— Aș dori să ies de aici, domnule. Mi-e frig, mi-e teamă, și sunt tot soiul de dihanii care se suie pe mine.

— Ei bine, urnează-mă.

Pe când vorbea astfel, preotul o apucă de braț. Nenorocita era înghețată până în măduva oaselor, cu toate acestea mâna aceea îi dădu o impresie de răceală.

— Oh! murmură ea, aceasta este mâna înghețată a morții. Cine ești dumneata?

Preotul își ridică gluga și ea îl privi. Era fața aceea îngrozitoare, care o urmărea de atâta vreme, capul acela de drac, care îi apăruse la Falourdel deasupra capului adorat al lui Phoebus.

Apariția aceea, totdeauna așa fatală pentru ea, care o împinsese astfel dintr-o nenorocire într-alta până la supliciu, o scoase din

amorteala sa. I se păru că se ridică vălul care se lăsase asupra memoriei sale.

Toate amănuntele înspăimântătoarei sale aventuri, de la scena nocturnă din casa lui Falourdel până la condamnarea sa din la Tournelle, îi reveniră brusc în minte, nu vagi și confuze ca până atunci, ci distincte, lămurite, palpitânde, îngrozitoare. Amintirile pe jumătate șterse, aproape date uitării din cauza excesului de suferință, figura posacă, pe care o avea în fața ei le reînviase, după cum apropierea focului face să reiasă proaspete literele invizibile pe hârtia albă, unde au fost scrise cu cerneală simpatcă. I se păru că toate rănile inimii sale se deschideau și sângerau în același timp.

— Ah! strigă ea cu mâinile pe ochi și tremurând convulsiv. Este preotul!

Apoi lăsă să-i cadă brațele descurajate și rămase jos, cu capul plecat, cu ochii ficși în pământ, mută și continuând să tremure.

Preotul o privea cu atenția unui vultur de mare, care a zburat mult timp învârtindu-se din cea mai mare înălțime a cerului în jurul unei sărmăne ciocârliei pitită în grâu; care și-a micșorat în tăcere cercurile zborului său și deodată s-a aruncat asupra prăzii ca un fulger și o ține, abia respirând, în gheara sa. Ea începu să murmure încet de tot:

— Sfârșește! Sfârșește! Dă-mi uluma otravă! Și își infunda capul cu groază între umeri, ca mielul care așteaptă lovitura fulgerătoare a măcelarului.

— Așadar, vă înspăimânt? zise el.

Ea nu răspunse.

— Vă înspăimânt, oare? repetă el.

Buzele sale se contractară ca și cum ea ar fi surăs.

— Da, zise ea, călăul își bate joc de condamnat. Sunt luni de când el mă urmărește, de când mă amenință, de când mă înfioară! Fără el, Doamne, cât de fericită aș fi fost! El m-a aruncat în prăpastia asta! O cerule! El l-a ucis... el l-a omorât! Pe Phoebus al meu!

Spunând aceste cuvinte, izbucni în hohote amare de plâns și ridicându-și ochii spre preot, îl întrebă:

— Oh, ticălosule! Cine ești? Ce ți-am făcut? Mă urăști oare așa de mult? Vai! Ce ai contra mea?

— Te iubesc! strigă preotul.

Lacrimile i se opriră brusc. Îl privi cu o privire de idiot. El căzu în genunchi și o învălui într-o privire de flăcări.

— Înțelegi tu? Te iubesc! strigă el încă o dată.

— Ce iubire ciudată! zise nefericita cutremurându-se.

El reluă:

— Iubirea unui afurisit.

Amândoi rămaseră câteva minute tăcuți, zdrobiți sub greutatea emoțiilor lor, el ca un smintit, ea stupefiată.

— Ascultă, zise în sfârșit preotul și o liniște ciudată îl cuprinse. Am să-ți mărturisesc totul. Am să-ți spun ceea ce până acum abia am îndrăznit să-mi spun mie însumi, când îmi întrebam pe furiș conștiința în orele târzii din noapte, într-un întuneric atât de adânc încât pare că nici Dumnezeu nu mai vede. Ascultă, înainte de a te întâlni, tânără fată, eu eram fericit...

— Și eu, suspină ea slab.

— Nu mă întrerupe. Da, eu eram fericit, credeam că sunt, cel puțin. Eram curat; sufletul îmi era plin de o lumină curată. Nu exista nici un cap care să se ridice mai mândru și mai radios ca al meu. Preoții mă consultau asupra castității, doctorii asupra doctrinei. Da, știința era totul pentru mine. Era ca o soră, și această soră îmi era de ajuns. Nu spun că poate cu vârsta nu mi-ar fi venit și alte idei. Dar niciodată carnea mea nu tremurase la atingerea unui trup de femeie.

Puterea aceea a sângelui și a sexului de bărbat pe care, nebun adolescent fiind, crezusem că o înăbuș pentru toată viața, și pentru asta ridicasem lanțul de jurăminte de fier care mă leagăpe mine ticălosul de recile pietre ale altarului. Postul, rugăciunile, studiul, scăldatul în apa de la mănăstire, îmi relăcuseră sufletul stăpân asupra corpului. Și apoi, eu evitam femeile. De altfel, eu nu aveam decât să deschid o carte pentru ca toate fumulile nelegiuite ale creierului meu să se răspândească în fața splendorii științei. În câteva minute simțeam fugind lucrurile greoaie ale pământului, și mă regăseam calm, uimit și senin în prezența strălucirii liniștite a adevărului veșnic. Atât timp cât demonul nu trimisese să mă atace decât vagi umbre de femei, care treceau din când în când pe sub ochii mei, în biserică, pe străzi, prin livezi și care abia de îmi reveneau în vis, eu le-am învins ușor. Vai! Dacă victoria nu a ținut, greșeala este a lui Dumnezeu, care nu a făcut pe om și pe demon cu forțe egale. Ascultă. Într-o zi...

Aici preotul se opri și prizoniera auzi ieșind din pieptul său suspine, ca niște horcăituri.

El reluă:

— ...Într-o zi stăteam rezemat de fereastra cehului mele. Ce carte citeam, oare? Oh! Totul este un vârej în capul meu. Citeam. Fereastra

dădea într-o piață.

Deodată am auzit un zgomot de tamburină și de muzică. Supărat că eram astfel tulburat din reveria mea, am privit în piață. Ceea ce am văzut eu au văzut și alții, și cu toate astea, acela nu era un spectacol făcut pentru ochii omenești. Era la amiază, soarele strălucea frumos, și acolo, în mijlocul pavajului o ființă dansa. O creatură așa de frumoasă, încât Dumnezeu ar fi preferat-o Fecioarei Maria, și ar fi ales-o ca mamă a sa! Ar fi vrut să fie născut de către ea și ca ea să îi existat când el se făcu om! Ochii săi negri erau splendizi; în mijlocul părului său negru, câteva şuvițe de păr pe care soarele le arsesese se îngălbeniseră ca niște fire de aur. Picioarele îi dispăreau în mișcarea lor ca spițele unei roți, care se învârteste repede. În jurul capului, în cozile sale negre, se aflau plăci de metal, care străluceau la soare și făceau frunții sale o coroană de stele. Rochia sa presărată cu fluturași de aur scânteia albastră ca cerul și străpunsă de mii de scântei, ca o noapte de vară. Brațele sale mlădioase și oacheșe se înodau și se deznodau în jurul taliei sale ca două eșarfe. Forma corpului său era surprinzător de frumoasă. Oh! Splendidă figură, care se detașa ca ceva luminos în însăși lumina soarelui! Vai! Tânără fată, aceea erai tu. Uimit, îmbătat, fermecat, nu mi-am mai putut lua ochii de la tine. Te-am privit atât de mult, încât brusc m-am cutremurat de spaimă, simțind că soarta mă înhață.

Preotul, înăbușit, se opri încă un moment. Apoi continuă.

— Deja pe jumătate fascinat, încercai să mă agăț de ceva și să nu mă las să cad în ispită. Mi-am amintit de cursele pe care Satan mi le întinsese deja. Creatura pe care o vedeam avea frumusețea aceea supraomenească, care nu putea veni decât din cer sau din infern. Ea nu era o simplă fată făcută cu puțin din pământul nostru și slab luminat sufletește de către raza tremurătoare a unui suflet de femeie. Ea era un înger! Dar al întunericului, al flăcărilor, nicidecum al luminii.

În momentul când eu mă gândeam la lucrurile acestea, văzui lângă tine o capră, un dobitoc asemeni celor de sabbat, care mă privea veselă. Soarele amiazăi îi făcea coarbele de foc. Atunci am întrevăzut cursa demonului și nu m-am mai îndoit că tu veneai din iad și special pentru pierderea mea. Am crezut asta cu tărie.

Ajuns aici, preotul o privi în față pe prizonieră și adăugă rece:

— Și o mai cred încă. Cu toate acestea, farmecul tău opera asupra mea încetul cu încetul, dansul tău mi se învârtea în cap, simțeam misterioasa vrajă îndeplinindu-se în inima mea, tot ceea ce ar fi trebuit

să vegheze adormea în sufletul meu și, asemeni celor care mor în zăpadă, simțeam plăcere în timp ce eram cuprins de somnul acela. Deodată, tu ai început să cânti. Ce puteam face eu, ticălosul? Cântecul tău era și mai fermecător decât dansul tău. Am vrut să fug. Imposibil. Eram ținut, eram prins în pământ. Mi se părea că marmura podelei mi se urcase până la genunchi. A trebuit să rămân până la urmă. Picioarele îmi erau de gheață iar capul îmi ardea. În sfârșit, tu ai avut poate milă de mine, căci ai încetat de a mai cânta, și ai dispărut. Reflexul strălucitoarei vedenii, sunetul muzicii fermecătoare dispăru încetul cu încetul din urechile mele. Atunci am căzut pe pervazul ferestrei, mai șaș și mai slab decât o statuie luată de la locul său. Sunetul clopotului pentru vecernie m-a deșteptat. Eu m-am ridicat, am fugit, dar, vai! Era în mine ceva căzut, care nu putea să se ridice, ceva nou venit de care nu puteam fugi.

Făcu încă o pauză și urmă:

— Da, în ziua aceea se născu în mine un om pe care nu-l cunoșteam. Am vrut să urmez toate remediile mele: mănăstirea, altarul, munca, cărțile. Nebunie!

Oh! Cât de seacă sună știința, când vrei să-ți izbești de ea un cap plin de pasiuni.

Știi tu, tânără fată, ceea ce vedeam totdeauna, de atunci, între carte și mine? Pe tine, umbra ta, imaginea apariției luminoase, care într-o zi străbătu spațiul din fața mea. Dar imaginea aceea nu mai avea aceeași culoare; ea era tristă, funebră, întunecată ca cerul negru care urmărește mult timp vederea nesocotitului care privește mult soarele.

Neputând să mai scap de ea, auzind mereu cântecul tău răsunându-mi în urechi, văzând totdeauna picioarele tale dansând peste breviarul meu, simțind noaptea în vis corpul tău alunecând peste carnea mea, am vrut să te revăd, să te ating, să știu cine erai, să văd dacă te-aș regăsi identică cu imaginea ideală, care îmi rămăsese despre tine, să-mi zdrobesc visul cu realitatea. În orice caz, îmi doream ca o imagine nouă să o ștergă pe cea dintâi, căci prima îmi devenise nesuferită. Te-am căutat. Te-am revăzut.

Nenorocire! Când te-am văzut a doua oară, am vrut să te văd de mii de ori, am vrut să te văd pentru totdeauna. Atunci, — cum să te oprești pe panta aceea a infernului? — nu am mai fost stăpân pe mine. Celălalt capăt al firului, pe care demonul mi-l legase de aripi, îl legase de piciorul tău. Am devenit neînțeleș și rătăcitor ca și tine. Te așteptam pe sub ganguri, te pândeam la colțuri de stradă, te urmăream din

înălțimea turnului meu. În fiecare seară sufletul îmi era tot mai fermecat, mai disperat, mai vrăjit, mai pierdut!

Ștusem cine erai, egipteană, boemiană, țigancă, spaniolă, cum să mă mai îndoiesc de magie? Ascultă. Speram că un proces mă va scăpa de farmece. O vrăjitoare fermecase pe Bruno d'Ast, el făcu să fie arsă și fu vindecat.

Eu o știam. Am vrut să încerc acest remediu. Încercai mai întâi să ți se interzică accesul în piața din fața bisericii Notre Dame, sperând să te uit dacă tu nu mai revenei. Tu nu ai ținut seama de interdicție și ai revenit. Apoi îmi veni ideea să te răpesc. Într-o noapte am încercat, împreună cu un ajutor.

Noi te țineam deja, când ticălosul acela de ofițer a apărut. El te-a scăpat. Făcea astfel să înceapă nenorocirea ta, a mea și a lui. În sfârșit, nemaștiind ce să fac și ce să devin, te-am denunțat tribunalului oficial.

Credeam că voi fi vindecat ca Bruno d'Ast. Mă gândeam deasemenea în mod confuz că un proces te-ar da pe mâna mea, că numai într-o închisoare te-aș avea la mână, că te-aș putea poseda, că acolo nu mi-ai mai putea scăpa, fiindcă tu nu mă posedai de destul de mult timp pentru ca eu să nu pot să te posed de asemenea la rândul meu. Când ți se face rău, trebuie să faci rău. Este o prostie să te oprești la mijlocul monstruozițărilor! Extremitatea crimei are delirul ei de bucurie. Un preot și o vrăjitoare se pot îmbăta de plăceri pe mâna de paie a unei celule!

Așa că te-am denunțat. Pe vremea aceea te înspăimântam când te întâlneam. Complotul, pe care eu îl urmaș contra ta, furtuna pe care o pregăteam deasupra capului tău izbucnea în mine prin amenințări și fulgere. Cu toate acestea ezitam încă. Planul meu avea părți înspăimântătoare, care mă făceau să dau înapoi.

Poate că aș fi renunțat la el; poate că hidosul meu gând s-ar fi uscat în creierul meu, fără a da roade. Credeam că va depinde totdeauna de mine dacă să dau curs sau să opresc acest proces. Dar orice gând rău este nemilos și vrea să devină fapt, și acolo unde eu mă credeam atotputernic, fatalitatea era mai puternică decât mine. Vail Vail! Ea este cea care te-a aruncat în mecanismul îngrozitor al mașinii pe care eu o construisem în întuneric! Ascultă. Mă apropii de sfârșit.

Într-o zi — tot o zi cu soare frumos, — văd trecând prin fața mea un om, care îți pronunță numele și care râde, căruia i se citește desfrânarea în ochi. Blestem! Eu l-am urmărit, iar restul îl știi.

Preotul tăcu. Tânăra fată nu putu găsi decât un cuvânt:

— O, Phoebus al meu!

— Nu pronunța numele acesta! zise preotul apucându-i brațul cu violență. Nu pronunța numele acestal! Oh! Ticăloși ce suntem, numele acesta ne-a pierdut! Sau mai degrabă noi suntem toți pierduți, și unii și alții prin inexplicabilul joc al fatalității! Tu suferi, nu este așa? Îți este frig, noaptea te orbește, celula te cuprinde, dar poate că ai vreo lumină în sufletul tău, chiar dacă lumina aceea nu este decât amorul tău de copilă pentru omul acela ușuratic, care se juca cu inima ta! Pe când eu, eu port ternița în sufletul meu, în inima mea este iarnă, gheață, disperare, sufletul îmi este surprins de noapte.

Știi tu tot ceea ce am suferit? Am asistat la procesul tău, și pe când stăteam în banca tribunalului oficial, sub unul din capișoanele acelea de preot erau zvârcolirile unui afurisit. Când ai fost adusă eu mă aflam acolo; când ai fost interogată, la fel. Peșteră de lupi! Era crima mea, spânzurătoarea mea, pe care o vedeam ridicându-se încet pe fruntea ta. La toți martorii, la toate dovezile, la toate pledoariile, eu eram acolo, și am putut număra toți pașii tăi pe calea aceea dureroasă; eram acolo, încă, când bestia aceea feroce... — Oh! Dar nu prevăzusem tortura! — Ascultă. Te-am urmat în camera de tortură; am văzut cum erai dezbrăcată și cum mâinile ticăloase ale călăului te atingeau. Am văzut piciorul tău, piciorul acela pe care ai vrut să pun un sărut și apoi să mor, piciorul acela sub care ai fi simțit atâta plăcere zdrobindu-mi-se capul, l-am văzut băgat în îngrozitoarea gheață, care face din membrele unei ființe vii o cocă sângărândă. Oh, ticălosul! Pe când vedeam acestea, aveam sub mantaua mea un pumnal cu care îmi zgâriam pieptul. La tipătul pe care l-ai scos, eu l-am împins în carnea mea; la cel de-al doilea tipăt el îmi pătrunse în inimă. Privește: mi se pare că rana sângerează încă.

Prizoniera se dădu înapoi cu spaimă.

— Oh! zise preotul, Tânără fată, ai milă de mine! Tu te crezi nefericită, vai! Tu nu știi ce este nefericirea. Oh! Să iubești o femeie! Să fii preot! Să fii urât! Să o iubești cu toată puterea inimii, să simți că pentru cel mai neînsemnat surâs al ei ți-ai da sufletul, sângele, măruntaiele, raiul, renumele, nemurirea, viața aceasta și cealaltă; să regreti că nu ești geniu, rege, împărat, arhanghel, zeu, ca să-i pui un și mai mare sclav la picioare; să o strângi în brațe ziua și noaptea în visurile și gândurile tale și să o vezi amoroasă de o uniformă de soldat; să nu ai să-i oferi decât un murdar anterior de preot față de care ea va avea cea mai mare scârbă! Să fi de față, gelos și furios, pe când ea îi dă

unui ticălos, fanfaron și imbecil, comori de dragoste și frumuseți! Să vezi corpul acela a cărui formă te arde, sânul acela care are atâta dulceață, carnea aceea palpitând și înroșindu-se sub sărutările altuia!

O, cerule! Să-i iubești piciorul, brațul, umărul, să te gândești la vinele sale albastre și la pielea sa brună, până într-atât încât să te zvârolești nopți întregi pe podeaua celulei tale și să vezi toate mângâierile pe care le-ai visat pentru ea, ajungând la tortură! Să nu fi reușit să o culci decât pe patul de piele! Oh! Acestea sunt adevăratele gheare de clește înroșit în focul iadului! Oh! Mai fericit este acela care este tăiat cu fierăstrăul între două scânduri sau care este legat de patru cai pentru a fi sfâșiat! Știi tu ce înseamnă chinul acela, pe care îl suferi nopți de-a rândul, arterele care îți clocotesc, inima care îți crapă, capul care îți pleznește, dinții care îți mușcă mâinile; călăi fără milă care te întorc pe un grătar arzător, pentru un gând de amor, de gelozie și de disperare!

Tânăra fată, grație! Dă-mi un moment de liniște! Puțină cenușă pe jaraticul acesta! Șterge, te rog în genunchi, sudoarea care curge în broboane de pe fruntea mea, copilă! Chinuiește-mă cu o mână, dar dezmiardă-mă cu cealaltă. Ai milă! Tânăra fată, ai milă de mine!

Preotul se rostogolea în apa de pe podea și își lovea capul de treptele celulei. Tânăra fată asculta și privea.

Când el tăcu, ostenit și gâfâind, ea repetă încet:

— Oh! Phoebus al meu!

Preotul se târî spre ea în genunchi.

— Te rog, dacă ai inimă, nu mă respinge! Oh! Eu te iubesc! Sunt un ticălos! Când tu spui numele ăsta, nefericito, e ca și cum ai sfărâma între dinți fibrele inimii mele. Ai milă! Dacă tu vii din infern, eu merg acolo cu tine. Am făcut totul pentru asta. Iadul unde tu ai să fii, este raiul pentru mine; vederea ta îmi este mai fermecătoare decât cea a lui Dumnezeu! Oh! Spune! Tu nu mă iubești? În ziua când o femeie ar respinge o asemenea dragoste, aş crede că munții s-au mișcat. Oh! Dacă ai vrea, cât de fericiți am putea fi! Am fugi, eu te-aș ajuta să evadezi, ne-am duce undeva, am căuta un loc pe pământ unde este multă lumină și soare, mulți arbori și cel mai albastru cer. Ne-am iubi, ne-am contopi și ne-am dori așa de mult unul pe altul.

Ea îl întrerupse cu un surâs înfiorător și zgomotos.

— Uită-te părinte, ai sânge pe mâini!

Preotul rămase câteva momente, ca împietrit, cu ochii ficși pe mâna sa.

— Ei bine, dai reluă el cu o blândețe ciudată, insultă-mă, bate-ți joc de minel Dar vino, vino! Să ne grăbim. Măine are să fie, îți spun. Spânzurătoarea din piața Grevei, știi? Ea este totdeauna gata. Ar fi îngrozitor să te văd în căruța aceea! Oh! Ai milă! Eu nu simțisem până acum cât de mult te iubeam. Oh, urmează-mă! Vei avea vreme să mă iubești după ce te voi fi salvat. Tu mă vei urî ori cât de mult vei dori. Dar vino. Măinel Măinel Spânzurătoarea! Supliciul tău! Oh! Salvează-te! Ai milă de minel

El îi luă brațul. Era rece. Vru să o târească.

Ea îl privi fix.

— Ce s-a întâmplat cu Phoebus?

— Ah! zise preotul lăsându-i brațul. Ești fără milă!

— Ce s-a întâmplat cu Phoebus? repetă ea rece.

— A murit, strigă preotul.

— A murit! repetă ea rece și nemișcată. Atunci ce tot îmi vorbești să trăiesc!

El nu o asculta.

— Oh, da! zicea el ca și cum vorbea pentru sine, trebuie să fi murit, lama i-a intrat adânc. Sper că i-am atins inima cu vârful pumnalului!

Tânăra fată se aruncă asupra sa ca o tigroaică furioasă și îl tânti pe treptele scări cu o forță supranaturală.

— Pleacă de aici, monstrule! Pleacă de aici, asasinule! Lasă-mă să mor! Sângele nostru, al amândouă să-ți facă pe frunte o pată veșnică! Să fiu a ta, preotule! Niciodată! Nimic nu ne va uni, nici chiar iadul! Pleacă, blestematul!

Preotul se poticnise pe scară. El își descurcă în tăcere picioarele din cutele robei, își luă felinarul și se puse să suie încet treptele care conduceau la ușă, și ieși.

— Îți spun că el a murit!

Ea căzu cu fața la pământ; și nu se mai auzi în celulă alt zgomot decât suspinul picăturilor de apă, care făceau să palpite mocirla în întuneric.

V MAMA

Eu nu cred să existe pe lume ceva mai vesel, decât ideile care se deșteaptă în inima unei mame la vederea micii ghetuțe a copilului său. Mai cu seamă că aceasta este gheata de sărbători, de duminici, de botez, gheata brodată până la talpă, o gheată cu care copilul nu a făcut nici un pas. Gheata aceasta așa de mică și de grațioasă este pentru mamă ca și cum și-ar vedea copilul. Ea îi surâde, o sărută și îi vorbește. Câteodată se întrebă dacă un picior poate fi așa de mic; și chiar dacă copilul ar fi absent, mica gheată îi poate pune înaintea ochilor dulcea și firava creatură. Ea crede că îl vede, îl vede întreg, trăind vesel, cu mâinile sale delicate, cu capul său rotund, cu buzele sale curate, cu ochii săi senini al căror alb este albastrul cerului.

Dacă este iarnă, el este acolo, se târăște pe covor și sare cu greu peste un taburet iar mama tremură ca el să nu se apropie de foc. Dacă este vară, el se zbenguie prin curte, prin grădină, smulge iarba dintre pietre și privește la câinii cei mari, la capetele lor fără teamă, se joacă cu scoici, cu flori și-l face să bombăne pe grădinar, care găsește nisip pe răzoare și pământ pe alee. Totul râde, totul strălucește, totul se joacă în jurul său cu el, până și adierea de aer și raza de soare, care se zbenguie în buclele nebunatice ale părului său. Gheata arată toate acestea mamei și o înmoaie precum focul ceara.

Dar când copilul este pierdut, aceste mii de imagini de veselie, de farmec și de dragoste care se îngrămădesc în jurul micii ghete, devin tot atâtea lucruri oribile. Frumoasa gheată brodată nu mai este decât un instrument de tortură, care zdrobește veșnic inima mamei. Aceeași fibră vibrează totdeauna, fibra cea mai profundă și cea mai simțitoare; dar în loc de un înger care să o mângâie, este un drac care o ciupește.

Într-o dimineață de mai, pe când soarele strălucea pe unul din cerurile acelea albastru închis, pe care Garotato îi place să așeze coborârile de pe Cruce, schimnica de la Tour Roland auzi un zgomot de roți, de cai și de fierărie în piața Grevei. Ea nu-i dădu nici o atenție, își înnodă părul peste urechi ca să nu mai audă, și începu să contemple în genunchi obiectul neînsuflețit, pe care îl adora astfel de cinsprezece ani. Gheata aceea mică era pentru ea întregul univers după cum am mai spus. Ea nu se gândea decât la ea, și avea să se mai gândească până când avea să moară. Câte blesteme amare înălțase ea spre cer, câte plângeri mișcătoare, câte rugăciuni care aveau legătură cu gheata

aceea de atlas roșu, numai pivnița întunecată de la Tour Roland o știe. Niciodată mai multă disperare nu a fost răspândită asupra unui lucru mai dragălaș și mai grațios.

În dimineața aceea se părea că durerea sa izbucnea mai puternică decât de obicei și era auzită cum se plângea cu voce tare.

— O, fata meal zicea ea. Fata mea! Sărmanul meu scump copilăși! Nu am să te mai văd, așadar. S-a sfârșit.

Mi se pare mereu că lucrul acela a fost ierul Dumnezeule, Dumnezeule, dacă trebuia să mi-o iei așa de repede, mai bine nu mi-o dădeai. Tu nu știi oare că copiii noștri sunt legați de pântecul nostru și că o mamă care și-a pierdut copilul nu mai crede în Dumnezeu? Ah, ticăloasă ce sunt pentru că am ieșit din casă în ziua aceea! — Doamne, Doamne! Pentru ca să mi-o iei astfel trebuia să nu mă fi văzut niciodată cu ea, nici când eu o încălțam veselă la sânul meu, nici când ea îmi râdea când îi dădeam țâță, nici când îi făceam să i se suie piciorușele pe piept până la buzele mele. Oh, dacă ai fi văzut asta, Doamne, ai fi avut milă de bucuria mea, nu mi-ai fi luat singura dragoste, care îmi rămânea în inimă! Eram oare o creatură așa de ticăloasă, încât nu m-ai privit în față înainte de a mă condamna? — Vai! Vai! Iată gheata; piciorul unde este? Unde este restul? Unde este copilul? Fata mea! Fata mea! Ce au făcut cu tine? Doamne, înapoiază-mi-o. Genunchii mi s-au zbârcit cincisprezece ani rugându-te, Doamne. Oare nu este de ajuns? Înapoiază-mi-o o zi, un ceas, un minut, Doamne! Și apoi aruncă-mă în iad pentru veșnicie!

Oh! Dacă aș ști pe unde se târăște o pulpană din roba ta, eu m-aș agăța de ea cu amândouă mâinile și atunci ar trebui să-mi înapoiezi copilul. Oare nu ai milă de mica și frumoasa sa gheată, Doamne? Poți oare condamna pe o mamă la astfel de chinuri timp de cincisprezece ani? Bună Fecioară! Bună Fecioară a cerului! Copilul mi-a fost luat, mi-a fost furat, mi-a fost mâncat, i s-a băut sângele, i s-au ros oasele, bună Fecioară, ai milă de mine! Fata mea! Îmi trebuie fata! Ce-mi slujește mie că este frumos în rai? Eu nu vreau îngeri ca ai voștri, eu vreau copilul meu! Eu sunt o leoaică și vreau leușorul meu. — Oh, mă voi zvârcoli pe pământ și voi sparge piatra cu fruntea mea, și încă voi afurisi și voi blestema, Doamne, dacă îmi ții copilul! Vezi bine că am brațele mușcate peste tot, Doamne! Oare Dumnezeu nu are milă? — Oh! Nu-mi dați decât pâine neagră și sare, numai să-mi văd o clipă copila, și mă va încălzi ca un soare! Vai!

Doamne, eu nu sunt decât o ticăloasă păcătoasă, dar fata mea mă

fața cucernică. Eram plină de credință din iubire pentru ea, și Te vedeam prin surâsul său, ca printr-o deschizătură a cerului. — Oh, să pot numai o dată! O singură dată, numai o singură dată, să încălț cu această gheată frumosul său picioruș roșu, și apoi voi muri, Sfântă Fecioară, binecuvântându-te! — Ah, cincisprezece ani! Ea ar fi fost mare acum! — Nefericită copilă! Ce! Este adevărat că eu nu mă voi duce în paradis să o regăsesc?. Oh, ce mizerie! Să-i vezi numai gheata și atâta tot!

Nenorocita se aruncase pe gheata aceea, consolarea și disperarea de atâția ani a inimii ei, și, această inimă sărmană se sfâșia de plâns ca în prima zi. Căci pentru o mamă care și-a pierdut copilul, totdeauna este ziua cea dintâi. Durerea aceasta nu îmbătrânește. Oricât s-ar uza și s-ar albi hainele de doliu, inima rămâne neagră.

În momentul acela, voci gingașe și vesele de copii se auziră prin fața celulei. Ori de câte ori auzea sau vedea copii, sărmana mamă se arunca în colțul cel mai întunecat al mormântului său și ai fi zis că ea căuta să-și ascundă capul în piatră pentru a nu-i mai auzi. De data aceasta, se ridică, și-i ascultă cu lăcomie. Unul dintre micii băiețași spuse:

— Astăzi o spânzură pe egipteană.

Cu săritura bruscă a păianjenului acela pe care l-am văzut aruncându-se asupra unei muște la tremurul pânzei sale, ea alergă la fereastră, care dădea după cum se știe în piața Grevei. O scară era ridicată lângă spânzurătoare în mod permanent și călăul se chinuia să-i lege lanțurile ruginite de ploaie. Câțiva oameni din popor stăteau împrejur.

Grupul copiilor era deja departe. Schimnica căută cu ochii vreun trecător, pe care să-l poată întreba. Ea zări, lângă celula sa, un preot care se făcea că citește din breviarul public, dar de fapt era prea puțin preocupat de breviar și mai mult de spânzurătoare, spre care arunca din când în când o privire tristă și sălbatică. Îl recunoscu pe domnul arhidiacon de Josas, un om sfânt.

— Părinte, întreabă ea, pe cine au să spânzure acolo?

Preotul o privi și nu-i răspunse. Ea repetă întrebarea. Atunci el îi răspunse:

— Nu știu.

— Niște copii, care treceau adineauri, spuneau că pe o egipteană, reluă schimnica.

— Așa mi se pare, zise preotul.

Atunci, Paquette de Chantelleurie izbucni într-un râs de hienă.

— Soră, zise arhidiaconul, le urăști așa de mult pe egiptence?

— Mă întrebi dacă le urăsc? zise schimnica; ele sunt vrăjitoare, hoațe de copii! Ele mi-au mâncat copilul, pe mica mea fetiță! Eu nu mai am inimă; ele mi-au mâncat-o!

Era înspăimântătoare. Preotul o privea cu răceală.

— Este una, mai cu seamă, pe care o urăsc și am blestemat-o, reluă ea; este una tânără, care are vârsta pe care ar fi avut-o fiica mea, dacă mama ei nu mi-ar fi mâncat fata. Ori de câte ori vipera asta trece prin fața celulei mele, ea îmi tulbură sângele!

— Ei bine, soră, bucură-te! zise preotul rece ca o statuie de mormânt. Pe aceea ai să o vezi murind.

Capul îi căzu pe piept și el se îndepărtă încet.

Schimnica își răsuci brațul de bucurie.

— I-am prezis că are să se suie pe spânzurătoare! Mulțumesc, părinte! zise ea.

Și începu să se plimbe cu pași mari prin fața barelor ferestrei sale, cu părul despletit, cu privirea înflăcărată, izbind zidul cu umărul său, cu aerul sălbatic al unei lupoaice într-o cușcă, flămândă, în așteptarea hranei.

VI

TREI INIMI DE BĂRBAȚI FĂCUTE DIFERIT

Phoebus, cu toate acestea, nu era mort. Oamenii de felul lui sunt rezistenți. Când Filip Lheulier, avocat extraordinar al regelui, spusese sărmanei Esmeralda: „el este pe moarte”, o spusese din neștiință sau din batjocură; când arhidiaconul repetase condamnatei că: „El a murit”, adevărul era că nu știa nimic precis despre acest lucru, dar o credea, se aștepta la asta, nu se îndoia deloc căci asta își dorea și i-ar fi venit foarte greu să-i dea femeii pe care o iubea vești bune despre rivalul său. Orice bărbat ar fi procedat la fel în locul său.

Phoebus nu murise, nu pentru că rana nu-i fusese gravă, dar nu atât de gravă pe cât preconizase arhidiaconul. Medicul la care soldații de pază îl transportaseră imediat, se temuse timp de opt zile pentru viața sa, și chiar i-o spusese în latină. Cu toate acestea, tinerețea învinsese; și lucru care se întâmplă adesea, în ciuda diagnosticurilor, natura se amuză să salveze încă un bolnav din mâinile medicului. Pe când zăcea încă pe patul de mizerie al medicului, fusese supus

primelor interogatorii ale lui Filip Lheulier și ale anchetatorilor tribunalului oficial, lucru care îl plictisise foarte mult. Din această cauză într-o bună dimineață, simțindu-se mai bine, își lăsă pintenii de aur drept plată medicului și plecă. Lucrul acesta, de altfel, nu îngreunase câtuși de puțin instrucția afacerii. Justiției de pe atunci puțin îi păsa de descurcarea și de clarificarea unui proces la tribunal. Numai acuzatul să fie spânzurat, și aceasta era tot ce-i trebuia. Ori, judecătorii aveau destule dovezi contra Esmeraldei. Ei îl crezuseră pe Phoebus mort și totul se sfârșise.

Phoebus nu fugise. El se dusese pur și simplu la compania sa, în garnizoana Queue-en Brie, în Ile de France, la câteva poște de Paris.

La drept vorbind, lui nu-i convenea câtuși de puțin să apară în persoană la proces. Simțea în mod vag că s-ar face de râs. În fond, nici nu știa ce să creadă despre afacerea asta. Necucernic și superstițios ca orice soldat, care nu este decât soldat, când se întreba în privința aventurii aceleia, nu era lămurit în privința caprei, asupra felului ciudat în care o întâlnise pe Esmeralda, asupra modului nu mai puțin ciudat în care ea lăsase să-i vadă dragostea, asupra calității sale de egipteancă, în sfârșit asupra călugărului ursuz. El întrezărea în povestea aceasta mai mult magie decât dragoste, probabil o vrăjitorie, poate era amestecat și dracul; o comedie sau, pentru a întrebuița limbajul de pe atunci, un mister foarte neplăcut în care el jucase un rol stângaci, rolul de a primi lovituri și de a fi bațocorit. Căpitanul era foarte rușinat. El simțea felul acela de rușine pe care La Fontaine l-a definit așa de admirabil:

Rușinat ca o vulpe care a fost prinsă de o găină.

Spera de altfel că afacerea nu va face zgomot, că numele său, el fiind absent, abia va fi pronunțat la proces și că în orice caz zgomotul nu va trece dincolo de zidurile lui la Tournelle. În această privință nu se înșelase deloc; pe atunci nu exista Gazeta Tribunalului, și cum nu trecea nici o săptămână să nu fie vreun falsificator de monedă, vreun vrăjitoare spânzurată sau vreun eretic ars prin una din nenumăratele piețe de execuție ale Parisului, lumea se obișnuise să o vadă atât de des pe bătrâna Thémis* feudală, cu brațele goale și mânecile răsfrante, făcându-și treaba sa la furci, la scări și la stâlp, încât aproape nici nu o mai observa. Aristocrația de pe vremea aceea abia dacă știa numele

* Themis - Zeița justiției din mitologia greacă, înfățișată cu balanța într-o mână și cu o sabie în cealaltă.

condamnatului care trecea pe la colțul străzii și cel mult poporul de jos se deslăta cu spectacolele acelea oribile. O execuție era ceva obișnuit. Călăul nu era decât un fel de măcelar.

Phoebus nu se mai gândi la fermecătoarea Esmeralda sau la lovitura de pumnal a călugărului ursuz și nici la terminarea procesului. Dar, în dată ce inima îi fu goală, imaginea lui Fleur de Lys se instalează în ea. Inima căpitanului, ca și fizica de pe atunci, avea oroare de vid.

De altfel, șederea la Queue-en Brie era foarte neplăcută. Queue-en Brie era un sat de potcovari și de vâcari cu mâinile crăpate, un lung cordon de cocioabe și de colibe, care se întind pe cele două părți ale șoselei pe o întindere de aproape o jumătate de leghe. Era un loc foarte plictisitor.

Fleur de Lys, penultima sa pasiune, era o fată frumoasă cu o dotă încântătoare. Într-o bună dimineață, complet vindecat și presupunând că după două luni afacerea boemianei fusese terminată și uitată, amorezul cavaler sosi tropăind la ușa locuinței Gondelaurier.

Nu dădu atenție mulțimii adunate în fața bisericii Notre Dame; își aminti că era luna mai și presupuse că era vreo procesiune sau vreo serbare. Își legă calul de inelul de la intrare și sui vesel la frumoasa sa logodnică. Aceasta era singură cu mama sa.

Fleur de Lys se gândea mereu cu supărare la scena cu vrăjitoarea, la capra ei, la alfabetul ei blestemat și la lungile absențe ale lui Phoebus; cu toate astea, când îl văzu intrând pe căpitan, îl găsi atât de încântător, cu uniforma așa de nouă, cu centurionul așa de scilpitor și cu un aer așa de pasional, încât roși de plăcere. Nobila domnișoară însăși era mai fermecătoare ori de câte ori când apărea ofițerul. Mătăsoșul ei păr blond era pieptănat de minune, era îmbrăcată în culoarea cerului, care se potrivește așa de bine cu albul, cochetărie pe care o învățase de la Colombe; iar privirea îi era plină de dragoste care o prindea încă și mai bine.

Phoebus, care nu văzuse nici o frumusețe la Queue-en Brie, fu încântat de Fleur de Lys, ceea ce-l făcu pe ofițerul nostru așa de prevenitor și așa de galant încât fu îndată iertat. Chiar doamna de Gondelaurier, care stătea tot pe fotoliul ei mare, nu avu puterea de a-l muștra. Cât privește reproșul lui Fleur de Lys, el se transformă în gingașe mângâieri.

Tânăra fată stătea la fereastră brodând tot peștera lui Neptun. Căpitanul stătea rezemat de spătarul scaunului său și ea îi adresă încet dezmierdătoarele sale reproșuri.

— Pe unde-ai umblat de două luni, răutăciosule?

— Vă jur, răspundea Phoebus, puțin cam jenat de întrebare, că sunteți așa de frumoasă încât și un arhiepiscop ar visa la dumneavoastră. Ea nu se putu stăpâni să nu surâdă.

— Bine, bine, domnule, lasă la o parte frumusețea mea și răspunde-mi. Frumoasă frumusețe, într-adevăr!

— Ei bine, scumpă domnișoară, am fost chemat în garnizoană.

— Și unde, mă rog? Și de ce nu ai venit să-ți iei rămas bun?

— La Queue-en Brie.

Phoebus era încântat că prima întrebare l-a ajutat să scape să răspundă la cea de-a doua.

— Dar satul acela este foarte aproape, domnule. Cum de nu ai venit să mă vezi, măcar o singură dată?

Aici Phoebus fu destul de rău încurcat.

— Pentru că... Serviciul... Și apoi, fermecătoare domnișoară, eu am fost bolnav.

— Bolnav! reluă ea înspăimântată.

— Da... Rănit.

— Rănit!

Sărmana copilă tremura.

— Oh, nu vă speriați de asta! zise nepăsător Phoebus. O ceartă, o lovitură de spadă. Ce vă interesează lucrul acesta?

— Ce mă interesează lucrul acesta? exclamă Fleur de Lys ridicându-și ochii înlăcrimați. Oh, nu vă dați seama cât de mult mă interesează! Ce este cu lovitura aceea de spadă? Vreau să știu totul!

— Ei bine! scumpă și frumoasă domnișoară, m-am certat cu Mahé Fédy, nu știu dacă îl cunoașteți. Locotenentul de la Saint Germain en Laye și ne-am tăiat fiecare puțin pielea. Asta este tot.

Mincinosul căpitan știa foarte bine că o afacere de onoare îl ridică întotdeauna pe un bărbat în ochii unei femei. Adevărat. Fleur de Lys îl privea în față cu totul emoționată de teamă, de plăcere și de admirație.

Ea nu era, cu toate acestea, complet liniștită.

— Să dea Dumnezeu să fiți complet vindecat, Phoebus! zise ea. Eu nu-l cunosc pe Mahé Fédy al dumatăle, dar cred că este un ticălos. Și cum v-ați certat?

Aici Phoebus, a cărui imaginație era cam săracă, începu să nu mai știe cum să o scoată la capăt cu isprava sa.

— Oh! Știu și eu... un nimic... un cal... o vorbă! Frumoasă

domnișoară! exclamă el pentru a schimba conversația, ce este zgomotul acela din fața bisericii Notre Dame?

El se apropie de fereastră.

— Oh! Doamne, frumoasă domnișoară, iată o mulțime de lume în piață!

— Nu știu, zise Fleur de Lys; mi se pare că este vorba despre o vrăjitoare, care are să-și recunoască greșelile astăzi în fața bisericii pentru ca apoi să fie spânzurată.

Căpitanul credea că afacerea Esmeralda este sfârșită, încât vorbele lui Fleur de Lys nu îi provocară nici o emoție. Cu toate astea, el îi puse una sau două întrebări.

— Cum se numește vrăjitoarea aceea?

— Nu știu, răspunse ea.

— Și ce se spune că a făcut?

Ea dădu din umeri și de data asta.

— Nu știu.

— Oh, Doamnel! Sunt atâtea vrăjitoare acum, zise mama, încât sunt arse, cred, fără să li se mai știe numele. Asta ar însemna să știi numele fiecărui nor de pe cer. La urma urmei pot fi liniștită. Bunul Dumnezeu își ține registrul. Spunând asta, venerabila doamnă se ridică și veni la fereastră.

— Doamnel zise ea, aveți dreptate, Phoebus. În piață este foarte multă lume. Sau suit până și pe acoperișuri. Știți, Phoebus, asta îmi aduce aminte de vremurile trecute. Intrarea regelui Carol al VII-lea, când de asemenea era atâta lume! Nu mai știu în ce an se întâmpla. Când vă vorbesc despre asta, vă face impresia unui lucru vechi, nu-i așa? Dar mie îmi pare că nu a trecut mult timp de atunci. Oh! Atunci era mai mult popor decât astăzi. Se suiseră până și pe poarta Saint Antoine. Regele și regina veneau pe același cal și după altelele lor veneau toate doamnele pe cai, împreună cu soții lor.

Îmi amintesc că lumea râdea, pentru că pe calul doamnei d'Amayon de Carlande, care era foarte scund, se afla Matefelot, un cavaler de statură gigantică, care omorâse o mulțime de englezi. Era foarte frumos. O procesiune a tuturor gentilomilor Franței, cu flamuri care își luau ochii. Erau steaguri și bandiere. Mi-aduc aminte despre Calau care purta un steag; Jean de Chateaufort avea bandieră; de Coucy era cel mai bogat îmbrăcat, în afara ducelui de Bourbon. Vai, ce trist este să te gândești că toate lucrurile acestea au fost cândva, și că nu mai există nimic din ele!

Cei doi amorezați nu o ascultau pe respectabila nobilă. Phoebus venise să se reazeme de spătarul scaunului logodnicei sale, post încântător de unde privirea sa se infunda în toate deschizăturile gulerului lui Fleur de Lys. Gulerul acela îl lăsa să vadă atâtea lucruri plăcute și să intuiască multe altele, încât Phoebus, uimit de pielea aceea cu reflexe de atlas, își zicea în sufletul său:

— Cum poate iubi cineva altceva decât o albă?

Amândoi tăceau. Tânăra fată ridica asupra lui, din când în când, priviri încântătoare și dulci, iar părul lor se amesteca cu o rază din soarele de mai.

— Phoebus, zise deodată Fleur de Lys, încet. Noi urmează să ne căsătorim peste trei luni, și jură-mi că nu ai iubit nici o altă femeie, decât pe mine.

— Ți-o jur, inger frumos! răspunse Phoebus, aruncându-i o privire pasională, pentru a o convinge pe Fleur de Lys de seriozitatea spuselor sale. Asta, pentru că și el credea ceea ce spunea în momentele acelea.

În vremea aceea mama fetei, încântată la vederea celor doi logodnici într-o înțelegere așa de bună, ieșise din odaie pentru a se ocupa de niște treburi ale casei. Phoebus observase asta și singurătatea aceea îi dădu mult curaj tânărului și aventurosului căpitan, încât prin creierul lui trecură idei foarte ciudate. Fleur de Lys îl iubea, el era logodnicul ei, ea era singură cu el, vechiul lui gust pentru ea se redeșteptase, nu în toată gingășia sa, dar cu mare ardoare. La urma urmei nu-i o mare crimă să mănânci puțin din grâul tău, când este încă verde; și nu știu sigur dacă gândurile acestea îi trecură prin cap, dar ceea ce știu sigur, este că Fleur de Lys fusese brusc înspăimântată de expresia privirii sale. Ea se uită în jur și nu-și mai văzu mama.

— Domnule, zise ea roșie și neliniștită, îmi este foarte cald.

— Cred, pentru că nu mai este mult până la prânz, răspunse Phoebus. Soarele este jenant; nu avem decât să tragem perdelele.

— Nu, nu, strigă sărmana mititică, am nevoie de aer, mai bine să deschidem fereastra.

Și ca o câprioară care simte răsuflarea haitei de câini, ea se ridică, se duse la fereastră, o deschise și fugi în balcon.

Phoebus, destul de supărat, o urmă.

Piața din fața bisericii Notre Dame, spre care, după cum se știe dădea balconul, reprezenta în momentul acela un spectacol îngrozitor și ciudat, care o făcu pe timida Fleur de Lys să se înpăimănte.

O mulțime imensă, care se întindea pe toate străzile care dădeau în piață, umplea piața propriu zisă. Micul zid care înconjură spațiul din fața intrării bisericii nu ar fi fost de ajuns pentru a-l menține liber, dacă el nu ar fi fost dublat de un cordon gros de sergenți și soldați. Mulțumită desigur aceluia de sulici și puști, spațiul din fața bisericii era gol. Intrarea era păzită de arcași ai episcopului. Marile uși ale bisericii erau închise, ceea ce contrasta cu ferestrele din piață, care, deschise până și pe acoperișuri, lăsau să se vadă mii de capete îngrămădite precum ghiulele într-un parc de artilerie.

Suprafața acelei mulțimi era cenușie, murdară și pământoasă. Spectacolul pe care ea îl aștepta era dintre acelea care au privilegiul de a scoate și de a chema ceea ce este mai spurcat din populație. Nimic nu era mai oribil ca zgomotul care se auzea din furnicătura aceea de coafuri galbene și păr murdar. În mulțimea aceea erau mai multe râsete decât strigăte, mai multe femei decât bărbați. Din când în când, o voce ascuțită și vibrantă străbătea zgomotul general.

— Oh! Mahiet Baliffe! Oare o vor spânzura aici?

— Imbecilule! Aici o să-și recunoască greșelile, în cămașă! Bunul Dumnezeu are să-i scuie o maximă latină în fața! Lucrul acesta se face întotdeauna aici, la amiază. Dacă vrei să vezi spânzurătoarea du-te în piața Grevei.

— Am să mă duc pe urmă.

— Ia spune-mi, Boucaubery! Este adevărat că ea a refuzat să primească un duhovnic?

— Se pare că da, Bechaigne.

— Vezi, păgâna!

— Domnule, așa este obiceiul. Judecătoria Palatului este obișnuită să-l dea pe răufăcător judecat definitiv, pentru executare, dacă el este un laic, intendentul general al Parisului; dacă este un cleric, tribunalul oficial al episcopului.

— Vă mulțumesc, domnule.

— Oh, Doamne! zise Fleur de Lys, sărmana creatură!

Gândul acesta o umplea de durere. Căpitanul, cu mult mai preocupat de ea decât de adunătura aceea, îi mototolea drăgăstos cordonul la spate. Ea se întoarse rugătoare și răsând.

— Lasă-mă, Phoebus! Dacă mama ar intra, ți-ar vedea gesturile!

În momentul acela suna amiaza în orologiul catedralei Notre Dame. Un murmur de satisfacție străbătu mulțimea. Abia se stinse ultima vibrație a celor douăsprezece lovituri, că toate capetele se mișcă precum nisipul deșertului în bătaia vântului, și un imens vuiet se ridică de pe pavaj, de la ferestre și de la acoperișuri:

— Huă!

Fleur de Lys își puse mâinile peste ochi să nu mai vadă.

— Fermecătoareo, îi zise Phoebus, vrei să intri în cameră?

— Nu, răspunse ea. Și ochii aceia pe care ea îi închisese de frică, îi deschidea acum din curiozitate.

O căruță trasă de un cal normand și înconjurată de cavaleri în uniformă vișinie cu cruce albă, sosea în piața Saint Pierre de Boeuts. Sergenții îi deschideau calea prin mulțime cu lovituri de băț. Lângă căruță călăreau câțiva ofițeri de justiție, pe care îi recunoșteai după costumul lor negru și după stângăcia de a se ține în șa. Jaques Charmolue mergea în fruntea lor.

În căruța fatală stătea o fată tânără cu brațele legate la spate, fără preot lângă ea. Era în cămașă, iar părul său lung și negru îi cădea răsfirat pe gât și pe umerii pe jumătate descoperiți. Moda pe atunci era să i se taie părul la picioarele spânzurătorii.

Prin părul acela ondulat, mai strălucitor decât pana corbului, se vedea răsucindu-se și înnodându-se o frânghie groasă, cenușie și aspră, care îi zgăria fragilele sale clavicule și se învătea în jurul fermecătorului gât al sârmanei fete, ca un vierme pe o floare. Sub frânghia aceea strălucea o amuletă din sticle verzi, care îi fusese lăsată, deoarece nu se refuza nimic celor osândiți. Spectatorii de la ferestre puteau zări în spatele căruței gambele sale goale pe care ea căuta să și le ascundă sub cămașă ca printr-un ultim instinct de pudoare feminină. La picioarele sale se afla o mică capră legată fedeleș. Condamnata ținea cu dinții strânși cămașa închisă. Ai fi zis că ea suferea pentru faptul că era astfel expusă tuturor privirilor. Vai! Nu pentru asemenea evenimente este făcută pudoarea.

— Isuse! zise Fleur de Lys căpitanului. Ia privește, frumosule căpitan; aceasta este ticăloasa aceea de boemiană cu capra ei.

Pe când vorbea astfel, ea se întoarse spre Phoebus.

El avea privirea ațintită asupra căruței și era foarte palid.

— Care boemiană cu capra? întrebă el bâlbâind.

— Cum, reluă Fleur de Lys; nu-ți mai aduci aminte?...

Phoebus o întrerupse.

— Nu știu ce vrei să spui.

Făcu un pas pentru a intra în odaie. Dar Fleur de Lys, a cărei gelozie mai fusese atârnată de către egipteană, se redeșteptă. Ea îi aruncă o privire pătrunzătoare și plină de neîncredere. Își amintea în mod vag că în procesul acela era vorba despre un căpitan.

— Ce ai? reluă ea. S-ar spune că femeia asta te-a tulburat.

Phoebus se forță să zâmbească.

— Pe mine? Cătuși de puțin! Ah, nu!

— Atunci rămâi, zise ea poruncitor, să vedem până la sfârșit.

Ghinionistul căpitan fu silit să rămână. Ceea ce-l liniștea puțin era faptul că femeia nu-și ridică capul din fundul căruței sale. Într-adevăr, era Esmeralda! Chiar pe această ultimă treaptă a nenorocirii era tot frumoasă, marii săi ochi negri păreau și mai mari din cauza obrazului slab; profilul ei vântat era curat și sublim. Semăna cu ceea ce fusese, la fel cum Fecioara lui Masaccio seamănă cu Fecioara lui Raphael; mai slabă, mai mică.

De altfel, nu era nimic în ea să nu se clatine, în afară de pudoarea sa. Nu-și lăsa gândul să meargă la întâmplare, atât de profund fusese zguduită de spaimă și disperare. Corpul său se legăna în toate direcțiile la zdruncinăturile căruței ca un lucru mort sau zdrobit. Privirea îi era tristă și rătăcită. Se mai vedea o lacrimă în ochii săi, nemișcată, înghețată. În acest timp lugubra cavalcadă străbătu mulțimea în mijlocul strigătelor de veselie și curiozitate. Trebuie să spunem cu toate astea, pentru a istorisi fidel faptele, că văzând-o așa de frumoasă și de bătută de soartă, foarte mulți se înduioșară, și chiar inimile cele mai tari prinseră a fi înmuiate de milă.

Căruța intrase în piața din fața bisericii.

În fața intrării principale, ea se opri. Escorta se așeză în linie de bătaie pe cele două părți. Mulțimea tăcu și în mijlocul tăcerii aceleia plină de solemnitate și neliniște, cele două uși ale intrării celei mari se deschiseră.

Atunci se văzu în toată lungimea sa adâncă biserică tăcută, plină de întuneric, abia luminată de câteva lumânări scânteind în depărtare pe altarul principal, deschisă ca o gură de pește în mijlocul pieței inundate de lumină. În spate de tot, în umbra absidei, se zărea o cruce mare de argint, deslășurată pe o pânză neagră care cădea din boltă pe podea. Toată tinda era pustie. Cu toate acestea, se vedeau mișcându-se în mod confuz câteva capete de preoți în sălile depărtate ale corului și

în momentul în care ușa cea mare se deschidea din biserică, se răspândi un cântec grav, răsunător și monoton, care arunca deasupra capului condamnatei fragmente de psalmi înfiorători.

... *Nou timelo millia populi circumdantis me. Exsurge, Domine; saluum me fac, Deus!*

...*Saluum me fac, Deus, quoniam intraverunt aqua usque ad animam meam.*

...*Infixus sum in limo profundis; et non est substantia.**

În același timp o altă voce, izolată de cor, intona pe treapta altarului principal această tristă rugăciune:

„*Qui verbum meum audit, et credit qui misit me, habet vitam aeternam et in iudicium non venit; set transit a morte în vitam**.*”

Cântecul acesta, pe care câpiva bătrâni, pierduți în întuneric, îl cântau de departe pentru creatura aceea frumoasă, plină de tinerețe și de viață, mângaiată de către aerul cald al primăverii, acoperită de soare, era slujba morților.

Poporul asculta cu reculegere. Nenorocita, înspăimântată, părea că-și pierde vederea și judecata în întunecosul interior al bisericii. Buzele sale albe se mișcau ca și cum se ruga și când ajutorii călăului se apropiară de ea pentru a o ajuta să coboare din căruță, ei o auziră cum repeta fără încetare: *Phoebus*.

Îl se dezlegară mâinile, o făcură să coboare împreună cu capra sa, care de asemenea fusese dezlegată, și care behăia de bucurie că era liberă. Apoi o făcură să meargă cu picioarele goale pe pavajul aspru până la baza scării de la intrarea bisericii. Frânghia care îi atârna de gât se târa după ea, încât ai fi zis că o urmărea un șarpe.

La apariția condamnatei cântecul se oprise în biserică. O mare cruce de aur și un șir de lumânări se puseră în mișcare în întuneric. Se auzi zgomotul armelor elvețienilor împeștriiți și peste câteva momente o lungă procesiune de preoți în patrafir și de diaconi în lungi veșminte preoțești, care veneau psalmodiind cu gravitate către condamnată, se arătară ochilor săi și mulțimii. Dar privirea i se opri pe cel care conducea procesiunea, imediat după purtătorul crucii.

* Nici înconjurat de o mie de dușmani nu-mi va fi teamă. Apropie-te Doamne. Mântuiește-mă! – Mântuiește-mă Doamne, căci au năvălit apele în sufletul meu. – Sunt prins în mālul adânc; și nu este nici un sprijin. (lat.)

** Cel ce-mi va asculta cuvântul și va crede în cel ce m-a trimis va avea viață veșnică și nu va veni ca să fie judecat; ci ca să treacă din moarte în viață. (lat.)

— Oh! zise ea încet, cutremurându-se. Iar este el, preotul!

Acesta era, cu adevărat, arhidiaconul. Avea la stânga un subcântăreț și la dreapta un cântăreț, înarmat cu bastonul slujbei sale. Înainta cu capul dat pe spate, cu ochii licși și deschiși, cântând cu o voce puternică:

„De venire inferi clamavi, et exaudisti vocem meam.

Et projecisti me in profundum in corde maris, et flumen circumdedit me.”*

În momentul când el apărură la lumina zilei sub marea boltă în ogivă a intrării, îmbrăcat într-o largă robă argintie, cu o cruce neagră, era așa de palid încât lumea din mulțime avu impresia că este un arhidiacon de marmură, ingenunchiat pe pietrele mormântale ale stranei, care se ridicase și venea să primească din pragul mormântului pe cea care avea să moară.

Ea, tot așa de palidă și tot așa de nemișcată, abia dacă observase că i se pusese în mână o lumânare grea de ceară galbenă apinsă; nu putea fi atentă vocea chelălăitoare a grefierului citind fatala condamnare de recunoaștere a greșelilor, iar când i se spuse să răspundă *Amen*, ea răspunse:

— *Amen.*

Trebui, pentru a-i veni puțină viață și putere, să-l vadă pe preot făcând semn gardienilor săi să se îndepărteze și pe el apropiindu-se singur de ea. Atunci își simți sângele clocotindu-i în cap, și un rest de indignare se reaprinse în sufletul acela deja amorțit și rece.

Arhidiaconul se apropie de ea încet. Chiar și în clipele acelea dramatice și înspăimântătoare el nu se putu abține să-și plimbe asupra nudității fetei o privire scânteietoare plină de desfrâu, de gelozie și de dorință. Apoi îi zise cu glas tare:

— Tânără fată, ai cerut iertare pentru greșelile tale? Se apropie de urechea sa și adăugă (spectatorii credeau că el îi primea ultima spovedanie): Vrei să fi a mea? Eu pot încă să te salvez!

Ea îl privi fix:

— Pleacă de aici, drace! Sau te denunț.

El începu să suradă cu un surâs îngrozitor.

— Nu vei fi crezută. Nu vei face altceva decât să adaugi un scandal unei crime. Răspunde repede! Vrei să fi a mea?

* Din mijlocul infernului am strigat, și ai ascultat glasul meu.

Și m-ai aruncat în adâncul fundului mării, și văltoarele m-au năpădit. (lat.)

— Ce-ai făcut cu Phoebus al meu?

— A murit, zise preotul.

În momentul acela, ticălosul arhidiacon ridică capul mașinal și-l văzu, la celălalt capăt al pieței, în balconul locuinței Gondelaurier, pe căpitan în picioare alături de Fleur de Lys. Se clătină, își trecu mâna pe deasupra ochilor, privi încă o dată, murmură un blestem și toate trăsăturile sale se contractară violent.

— Ei bine, mori atunci! zise el printre dinți. Nimeni nu te va avea.

Atunci ridicând mâna asupra egiptencei, exclamă cu o voce mormântală:

— *I nunc, anima anceps, et sit tibi Deus misericors!**

Aceasta era temuta formulă cu care se obișnuia să se termine astfel de ceremonii. Acesta era semnalul convenit între preot și călău.

Preotul ingenunche. Mulțimea făcu la fel.

— *Kyrie eleison***, ziseră preoții rămași sub ogiva intrării.

— *Kyrie eleison*, repetă mulțimea cu murmurul acela care aleargă deasupra miilor de capete ca valurile unei mări agitate.

— *Amen*, zise arhidiaconul.

El se întoarse cu spatele către condamnată, capul îi recăzu pe piept, mâinile i se împreunară, intră în cortegiul său de preoți și după un moment fu văzut dispărând cu crucea și lumânările sub arcurile întunecoase ale catedralei; și vocea sa sonoră se stinse treptat, treptat în strană, cântând versetul acela de disperare:

„... *Omnes gurgites tui et fluctus tui super me transierunt!****”

În același timp, răsunetul intermitent al cozilor ferecate ale halebardelor elvețienilor, pierind încet, încet sub bolțurile tindei, imita efectul unui ciocan de orologiu bătând ultima oră a condamnatei.

Cu toate acestea, ușile de la Notre Dame rămaseră deschise, lăsând biserica goală, dezolată, în doliu, fără lumânări și fără voce.

Condamnata stătea nemișcată la locul său, așteptând să fie luată. Trebui ca unul din sergenții cu varga să-l înștiințeze pe Charmolue, care, în timpul acelei scene, se pusese să studieze basorelieful intrării principale, acela care reprezintă după unii sacrificiul lui Abraham, după alții piatra filozofală, figurând soarele prin inger, focul prin legătura de lemne, meșterul prin Abraham.

* Du-te, suflet chinuit, și mila Domnului să fie cu tine! (lat.)

** Doamne miluiește. (greacă)

*** Toate mările și toate talazurile tale peste mine au trecut. (lat.)

Cu destulă greutate fu scos din contemplarea aceasta, dar în sfârșit se întoarse și, la un semn pe care îl făcu, doi oameni îmbrăcați în galben, ajutoarele călăului, se apropiară de egipteană pentru a-i lega iarăși mâinile.

Nenorocita, în momentul când se sui în căruța fatală ce porni spre ultima sa oprire, fu cuprinsă poate de un sfâșietor regret de viață; își ridică ochii roșii și uscați spre cer, spre soare, spre norii de argint, tăiați ici și colo de trapeze și de triunghiuri albastrii, apoi îi coborî în jurul ei pe pământ, asupra mulțimii, asupra caselor.

Deodată, pe când omul în galben îi lega coatele, ea scoase un strigăt îngrozitor, un strigăt de bucurie. În balconul acela de acolo, din colțul pieții, ea îl zărise pe el, pe prietenul său, pe seniorul său, pe Phoebus, cealaltă apariție a vieții!

Judecătorul minșisel Preotul minșise! Era el în persoană, nu se îndoia de lucrul acesta. Era acolo, frumos, în viață, îmbrăcat în strălucita lui uniformă, cu pana la pălărie, cu sabia la cingătoare!

— Phoebus! Phoebus al meu! strigă ea.

Și vru să întindă spre el brațele sala tremurânde de dragoste și de nespusă bucurie, dar ele îi erau legate.

Atunci ea îl văzu pe căpitan cum încruntă sprâncenele, cum o frumoasă față tânără care se rezema de el îl privea cu o figură disprețuitoare și cu ochii iritați, cum apoi Phoebus pronunță câteva cuvinte, care nu ajunseseră până la ea, și cum amândoi intrară în cameră închizând ușile.

— Phoebus! zise ea pierdută. Oare și tu crezi?

Un gând monstruos îi trecu prin cap. Ea își amintea că fusese condamnată pentru omor deosebit de grav asupra persoanei lui Phoebus de Châteaupers. Suportase totul până atunci, dar această ultimă lovitură era prea grea. Căzu fără suflare pe pavaj.

— Haideți, zise Charmolue, duceți-o în căruță și să terminăm!

Nimeni nu observase în galeria statuiilor regilor, sculptată imediat deasupra ogivelor intrării, un spectator ciudat care observase totul cu o astfel de nepăsare, cu un gât așa de întins, cu o față așa diformă, încât fără îmbrăcăminte sa jumătate roșie, jumătate violetă, ai fi putut să-l iei drept unul dintre monștrii aceia de piatră prin gura cărora se scurg de șase sute de ani burlanele catedralei. Spectatorul nu pierduse nimic din vedere din ceea ce se întâmplase de la amiază în piața din fața bisericii Notre Dame. Și din primele momente, fără ca cineva să-l observe, el legase puternic de una din coloanele cele mici ale galeriei

o frânghie groasă cu noduri, al cărei capăt ajungea pe pavaj.

După ce făcu asta, el continuă să privească liniștit, și din când în când o mierlă trecea prin fața lui fluierând.

Deodată, când ajutoarele călăului se pregăteau să execute ordinul nemilos și nepăsător al lui Charmolue, acest personaj încălecă balustrada galeriei, apucă frânghia cu picioarele, cu genunchii și cu mâinile, apoi fu văzut alunecând pe fațadă, ca o picătură de ploaie care alunecă pe un geam, alergând spre cei doi călăi cu iuțea unei pisici căzute de pe acoperiș, doborându-i la pământ cu doi pumni puternici, luând egipteanca cu o mână așa cum un copil ia o păpușă și, dintr-o singură săritură plonjând în biserică, o ridică pe tânăra fată deasupra capului său și strigă cu o voce de tunet:

— Azil!

Lucrul acesta se făcu așa de repede, încât dacă ar fi fost noapte, s-ar fi putut vedea totul la lumina unui fulger.

— Azil! Azil! repetă mulțimea; și zece mii de aplauze făcură să scânteieze de bucurie și de mândrie unicul ochi al lui Quasimodo.

Zguduirea o aduse în simțiri pe condamnată. Ea își deschise ochii, îl privi pe Quasimodo, apoi îi închise repede, ca înspăimântată de salvatorul său.

Charmolue rămase încremenit, ca de altfel toată escorta și călăii. Într-adevăr, în tinda lui Notre Dame, condamnată era inaccesibilă. Catedrala era un loc de refugiu. Toată justiția omenească se oprea la pragul său.

Quasimodo se oprise pe bolta intrării. Largile sale picioare păreau tot așa de solide pe podeaua bisericii, ca și greii stâlpi romani. Marele său cap păros i se infunda între umeri ca acela al leilor, care și ei au o coamă, dar nu au gât.

El o ținea pe tânăra fată care tremura din tot corpul atârnată de mâinile sale băitorite, ca pe o draperie albă; dar o purta cu atâta băgare de seamă încât părea că se temea să nu o zdrobească sau să o ofilească. Ai fi zis că simțea că purta un lucru delicat, gingaș și prețios, făcut pentru alte mâini decât pentru ale sale. Câteodată avea aerul că nu vroia să o atingă nici cu răsuflarea sa. Apoi, brusc, o strângea în brațele sale, pe pieptul său colțuros, ca pe un bun al său, ca pe comoara sa, cu un gest matern. Ochiul său de spiriduș ațintit asupra ei o privea cu dragoste, cu durere și cu milă, pentru a se ridica repede plin de fulgere. Femeile râdeau și plângeau, mulțimea sărea de entuziasm, căci într-adevăr, Quasimodo era impunător. El era admirat, el, copilul acela

găsit, orfanul acela, lepădătura aceea. Se simțea măreț și puternic. Privea în față societatea aceea din care era exclus și în treburile căreia intervenea așa de puternic, justiția aceea omenească căreia el îi furase prada, pe toți tigrii aceia siliți să mestece în gol, pe zbirii aceia, pe judecători și pe călăi, toată puterea aceea a regelui, pe care el o zdrobise, el, un infirm, cu ajutorul puterii lui Dumnezeu.

Și apoi, era un lucru măreț protecția aceea venind de la o persoană așa diformă către o ființă așa de nenorocită, o condamnată la moarte salvată de Quasimodo. Erau cele două ticăloși extreme ale naturii și societății, care se alăturau și se ajutau.

În vremea aceasta, după câteva minute de triumf, Quasimodo se infundase în biserică cu povara sa. Poporul, căruia îi plac orice fel de isprăvi, îl căuta cu ochii în bolta întunecoasă, regretând că fugise așa de repede de aclamațiile sale. Deodată fu văzut reapărând la una din

extremitățile galeriei regilor Franței, pe care o străbătu alergând ca un smințit, ridicându-și cucerirea în brațe și strigând:

— Azil!

Mulțimea izbucni din nou în aplauze. După un moment, el reapăru pe platforma superioară, mereu cu egipteanca în brațe, mereu alergând nebunește, mereu strigând:

— Azil!

Mulțimea aplauda. În fine, el apăru a treia oară pe vârful turnului clopotului celui mare; de acolo el apăru și arătă orașului întreg ceea ce salvase, și cu vocea sa tunătoare, cu vocea aceea care se auzea așa de rar și pe care mulți dintre ei nu o auziseră niciodată, repetă de trei ori cu frenezie, încât s-ar fi auzit până la nori:

— Azil! Azil! Azil!

— Bravo! Bravo! strigă poporul; și această imensă aclamație se ducea și pe celălalt mal al râului să uimească mulțimea din piața Grevei și pe schimnică, care aștepta cu privirea veșnic ațintită asupra spânzurătorii.

CAPITOLUL NOUĂ

I

FEBRA

Claude Frollo nu se mai afla în catedrala Notre Dame atunci când fiul său adoptiv tăia așa repede nodul fatal cu care arhidiaconul o legase pe egipteanca și se legase și pe el. Întors în sacristie, smulse mantia preoțească și patrafirul, aruncând totul în mâinile paracliserului încremenit, o șterse pe ușa dosnică a mănăstirii și porunci unui luntraș de la Terrain să-l treacă pe malul stâng al Senei, apoi se înfundă în străzile muntoase ale lui l'Université, neștiind unde merge, întâlnind la fiecare pas cete de femei și de bărbați care se grăbeau să ajungă la podul Saint Michel în speranța de a sosi încă la timp pentru a vedea spânzurarea vrăjitoarei. Avea o privire palidă și rătăcită, mai tulburată, mai oarbă și mai sălbatică decât a unei păsări de pradă urmărită de o ceată de copii în plină lumină a zilei. El nu știa unde se găsea, nici ceea ce gândește, și nici dacă visa. Se ducea, mergea, alerga pe orice stradă la întâmplare, fără să aleagă, împins numai de piața Grevei, de către aceea îngrozitoare piață pe care o simțea în mod confuz în urma lui.

Merse astfel de-a lungul muntelui Saint Geneviève, și ieși în sfârșit din oraș prin poarta Saint Victor.

Continuă să fugă atâta timp cât putu să vadă, întorcându-se, turnurile din l'Université și rarele case ale mahalalei; dar când în cele din urmă o ridicătură a terenului îi ascunse cu totul Parisul acela oribil, se opri.

Atunci idei îngrozitoare se îngrămădiră în spiritul său.

El revăzu limpede în sufletul său și se cuiremură. Se gândi la nefericita aceea de fată, care îl pierduse și pe care o pierduse. Își plimbă privirea răătăcită pe dubla cale întortocheată, pe care fatalitatea făcuse ca destinele lor să o urmeze până la punctul de intersecție, unde îi zdrobise fără milă lovindu-i unul de altul. Se gândi la nebunia jurămintelor veșnice, la deșertăciunea castității, a religiei, a științei, a virtuții, la nimicnicia omului în fața lui Dumnezeu. Se cufundă cu inima bucuroasă în cele mai negre gânduri, și pe măsură ce se adâncea mai mult, simțea izbucnind în sufletul său râsul lui Satan.

Și scobindu-și astfel sufletul, când văzu ce mare loc pregătise în el natura pentru pasiuni, rânji cu mai multă amărăciune. Își răscoli în fundul inimii sale toată ura, toată răutatea sa și recunoscă cu recea aruncătură de ochi a unui medic care examinează un bolnav, că ura și răutatea aceea nu erau decât amor viciat, că amorul, izvorul acela al virtuților unui bărbat, se schimbă în lucruri îngrozitoare în inima unui preot, transformându-se în demon. Atunci râse îngrozitor și brusc redeveni palid privind partea cea mai înspăimântătoare a fatalei sale pasiuni, a amorului acela coroziv, veninos, dușmănos, nemilos, care nu dusesese decât la spânzurătoare pe una și în iad pe celălalt; ea condamnată iar el afurisit.

Și apoi râsul îi reveni, gândindu-se că Phoebus era în viață; că la urma urmei căpitanul trăia, era voios și liniștit, avea o uniformă mai frumoasă ca niciodată și o nouă iubită, pe care o ducea să vadă cum este spânzurată cealaltă. Rânjetul se stinsese când se gândi că dintre ființele în viață a căror moarte o dorise, egipteanca, singura creatură pe care nu o ura, era singura pe care reușise să o omoare.

Atunci, de la căpitan gândul îi trecu la popor și fu cuprins de o gelozie și mai mare.

Se gândi că și poporul, poporul întreg o văzuse pe femeia pe care el o iubea, în cămașă, aproape goală.

Își răsuci brațele gândindu-se că femeia aceea, al cărui corp zărit în umbră de către el singur ar fi fost fericirea supremă, fusese arătată

în plină zi, în plină amiază, unui întreg popor, îmbrăcată ca pentru o noapte de voluptate.

Plânse de furie pentru toate misterele acelea de amor profanat, murdar, dezbrăcat, pângărit pentru totdeauna. Plânse de furie gândindu-se câte priviri necurate cercetaseră corpul de sub cămașa aceea prost încheiată, și că fata aceea frumoasă, crinul acela virgin, cupa aceea de pudoare și de delicii de care el nu ar fi îndrăznit să-și apropie brațele decât tremurând, fusese transformată într-o cană publică din care veniseră să bea în comun o plăcere nerușinată, necurată și depravată cel mai josnic popor din Paris, hoți, cerșetori, lachei.

Și pe când căuta să-și facă o idee despre fericirea pe care ar fi putut să o găsească pe pământ, dacă ea nu ar fi fost boemiană și dacă el nu ar fi fost preot, dacă Phoebus nu ar fi existat și dacă ea l-ar fi iubit, pe când se gândea că și pentru el ar fi fost posibilă o viață de seninătate și de amor, căci chiar în momentul acela se aflau ici și colo pe pământ perechi fericite, pierdute în lungi convorbiri printre portocali, pe malul râurilor, în fața unui asfințit al unei nopți înstelate; și că dacă Dumnezeu ar fi vrut-o, el ar fi putut face cu ea una din perechile acelea de binecuvântare, inima i se topea de dragoste și de disperare.

Ohi Eal Ea este! Este ideea aceea fixă care îi revenea fără încetare, care îl chinuia, care îi mușca creierul și îi sfâșia măruntaiele. Nu regreta, nici nu se căia; tot ceea ce făcuse, era gata să mai facă; îi plăcea mai mult să o vadă în mâinile călăului decât în brațele căpitanului, dar suferea; el suferea așa de mult, încât câteodată își smulgea şuvițe de păr pentru a vedea dacă nu se albesc.

Avu un moment, printre altele, când își aminti că poate chiar în minutul acela îngrozitorul laț pe care îl văzuse de dimineață își strângea nodul său de fier în jurul gâtului acela așa de plâpând și grațios. Gândul acela făcu ca sudoarea să-i țâșnească prin toți porii.

Avu un alt moment când, răsând în mod drăcesc de el însuși, își reprezentă în același timp pe Esmeralda așa cum o văzuse în prima zi, vioaică, nepăsătoare, veselă, împodobită, dansând ca și cum ar fi avut aripi, armonioasă; și pe Esmeralda din ultima zi, în cămașă și cu frânghia de gât, urcând încet cu picioarele sale goale scara colțuroasă a spânzurătorii; își reprezentă aceste două tablouri într-așa fel încât scoase un țipăt înspăimântător.

Pe când uraganul acela tulbura, sfărâma, smulgea, îndoia, dezrădăcina totul în sufletul său, el privi natura din jur. La picioarele

sale câteva găini furnicau printre măracini cotcodăcînd, cărăbuși smâlțuiți alergau la soare, deasupra capului său câteva grupuri de nori cenușii acopereau alți norișori rotunzi care fugeau pe un cer albastru, la orizont turnul mănăstirii Sainte Victor străbătea curba dealului cu obeliscul său de ardezie, și morarul de pe dealul Copeaux privea fluierînd cum se învîrt aripile harnice sale mori. Toata viața aceea activă, organizată, liniștită, reprodusă în jurul lui sub mii de forme, îi făcu rău. Începu să fugă.

Alergă astfel pe câmp până seara. Fuga aceea de natură, de viață, de el însuși, de om, de Dumnezeu, de tot, ținu toată ziua. Câteodată el se arunca cu fața la pămînt și smulgea cu unghiile sale grăul verde. Altă dată se oprea în câte o stradă de sat pustie și gândurile sale erau așa de nesuferite încît își lua capul în mâini și încerca să-l smulgă dintre umerii săi pentru a-l zdrobi de pavaj.

Pe la ora cînd soarele cobora, el se examină din nou și se găsi aproape nebun. Furtuna, pe care o ținea din momentul cînd își pierduse speranța și voința de a o salva pe egipteancă, furtuna aceea nu lăsase în conștiința sa nici o singură idee sănătoasă, nici o singură gândire în picioare.

Răpiunea îi zăcea la pămînt, aproape cu totul distrusă.

Nu mai avea decît două imagini distincte în minte, Esmeralda și spânzurătoarea. Tot restul era negru. Aceste două imagini apropiate îi prezentau un grup înspăimîntător și cu cât fixa asupra lui ceea ce-i mai rămănea ca atenție și gândire, cu atît mai mult le vedea crescînd, după o progresie fantastică, unul în grație, în frumusețe, în farmec, în lumină, celălalt în oroare; astfel încît, în final Esmeralda apărea ca o stea iar spânzurătoarea ca un spectru.

Un lucru remarcabil este că în tot timpul acestei furtuni nu-i veni gândul serios de a muri. Astfel este făcut ticălosul! Ține la viață, pentru că vede într-adevăr iadul în urma sa.

În timpul acesta ziua lua sfîrșit. Ființa vie care exista încă în el se gândi în mod confuz la întoarcere. Se credea departe de Paris, dar orientându-se observă că nu făcuse decît să ocolească zidul lui l'Université. Turnul lui Saint Suplice și cele trei turnulețe înalte de la Saint Germain des Prés depășeau orizontul la dreapta sa. Se îndreptă spre partea aceea. Cînd auzi întrebarea „Cine-i?” a soldaților mănăstirii din jurul redutelor Saint Germain, el se întoarse, apucă pe o cărare care era în fața sa printre moara mănăstirii și spitalul de leproși al orașului, și peste câteva minute se găsi pe marginea lui Pré aux Cleres.

Această livadă era renumită prin zgomotul și tămbălăul care se petrecea acolo ziua și noaptea; ea era hidra sărmanilor călugări de la Saint Germain, *quod monachis Sancti Germani pratensis hidra fuit, clericis nova semper dissidionum capita suscitantibus**. Arhidiaconul se temu să nu întâlnească acolo pe cineva, căci îi era teamă de orice față omenească. Ocolise l'Université, mahalaua Saint Germain, și nu vroia să o apuce pe străzi decât târziu în noapte. El ocoli pe Pré aux Cleres, apucă pe cărarea pustie, care îi despărțea de Dieu Neuf și ajunsese în sfârșit pe malul apei. Acolo domnul Claude găsi un huntraș, care, pentru câțiva danierși parizieni îl duse în amonte pe Sena până la podul de la Cité și îl coborî pe limba aceea de pământ părăsită, unde cititorul l-a văzut deja visând pe Gringoire și care se prelungea dincolo de grădinile regelui, paralel cu insula Passeur aux Vaches.

Legănarea monotonă a luntrei îl amortise oarecum pe nenorocitul Claude. Când huntrașul se îndepărtă, el rămase încremenit în picioare pe prundiș, privind în fața lui și fără să mai vadă decât prin oscilații mărite, care făceau din toate o fantasmă. Nu este un lucru rar ca oboseala produsă de o durere mare să producă astfel de efecte asupra spiritului.

Soarele asfințise înapoia înaltului turn de Nesle.

Era momentul crepusculului. Cerul și apa râului erau albe. Între aceste două pânze albe, malul stâng al Senei, unde își apăsese ochii, își proiecta masa sa întunecată și din ce în ce mai subțire în perspectivă și se infunda în ceața orizontului ca un turn negru. Malul era încărcat cu case, cărora nu li se distingeau decât silueta obscură, puternic înălțată în întuneric pe fondul clar al cerului și al apei. Ici și colo ferestrele începeau să scânteieze ca niște guri de jărat. Obeliscul acela imens și negru, izolat astfel între cele două straturi albe, al cerului și al râului, foarte lat în locul acela, avu asupra lui dom Claude un efect ciudat, comparabil cu ceea ce ar simți un om culcat pe pământ, pe spate, la picioarele clopotniței din Strasburg și care ar privi enormul turn înfundându-se deasupra capului său în penumbra crepusculului. Atât numai că aici era dom Claude în picioare și obeliscul era culcat; dar cum râul, reflectând cerul, prelungea abisul dedesubtului lui, imensa ieșitură părea tot așa de înălțată în vid ca orice turn de catedrală, și impresia era aceeași. Coșurile caselor, creștăturile zidurilor, crestele

* Care a fost balastrul călugărilor din Saint Germain, stârnind mereu discordii printre clerici. (lat.)

tăiate ale acoperişurilor, turnul Augustinilor, turnul lui Nesle, toate ieşiturile acelea care ştirbeau profilul colosalului obelisc, măreau iluzia arătând în mod ciudat ochiului tăieturile unei sculpturi legate şi fantastice.

Lui Claude, în starea de halucinaţie în care se găsea i se păru că vede cu ochii săi turnul infernului; miile de lumini împărţite pe toată suprafaţa înspăimântătorului turn i se păreau tot atâtea uşi ale cuptorului din interior, vocile şi zgomotele care se auzeau din el, tot atâtea ţipete, tot atâtea horcăituri. Atunci i se făcu frică, îşi astupă urechile cu mâinile pentru a nu mai auzi, se întoarse cu spatele pentru a nu mai vedea şi se îndepărtă cu paşi mari de înfricoşătoarea iluzie.

Dar iluzia era în el.

Când intră pe străzi, trecătorii care se loveau cu cotul la lumina vitrinelor prăvăliilor îi făceau efectul unui veşnic du-te vino de spectre în jurul lui. Auzea zgomote ciudate. Fantezii extraordinare îi tulburau sufletul. Nu vedea nici casele, nici pavajul, nici căruţele, nici oamenii, ci un haos de obiecte nedesluite care îşi suprapuneau marginile ca într-un vis. În colţul străzii de la Braille se afla o băcănie a cărei straşină era împodobită, după un obicei străvechi, cu cercuri de tinichea de care atârna un cerc de lumânări de lemn, care se lovesc unele de altele la suflarea vântului şi care produc un zgomot ca de castagnete. Lui i se părea că aude izbindu-se în umbră toate scheletele de la Montfaucon.

— Oh! murmura el. Vântul nopţii îi goneşte unii după alţii şi amestecă zgomotul lanţurilor cu zgomotul oaselor lor! Ea se află poate acolo, printre ei!

Nebun de spaimă, nu mai ştia unde se ducea. După ce făcu câţiva paşi, se găsi pe podul Saint Michel. Acolo era luminată o fereastră de la parter.

Se apropie. Printr-un geam spart văzu o sală murdară, care deşteptă o aminire confuză în spiritul său. În sala aceea, prost luminată de către o lampă păcătoasă, se afla un tânăr blond şi gingaş, cu faţa veselă, care îmbrăţişa râzând zgomotos o tânără foarte îndrăzneţ gătită. Şi lângă lampă se afla o femeie bătrână care torcea şi care cânta cu o voce răguşită. Cum tânărul nu râdea mereu, cântecul bătrânei ajungea în crâmpoie până la preot.

Era ceva neînţeles şi înspăimântător.

*Latră Grève, căci azi cu spor
Toarce furca mea ușor,
Gădelui de la-nchisoare
Ștreang pentru spânzurătoare.
Latră Grève, furcă, dă-i zor!*

*Funie bine lucrată!
Semănași pe lângă râu
Cânepă în loc de grâu.
Nici un hoț nu o să poată
Să fure frânghia toată.*

*Piața Grève e brucuroasă!
Tânăra prostituată
A fost astăzi spânzurată
Cu frânghia asta groasă.
Ce privește frumoasă!*

Apoi tânărul râdea și o mângăia pe fată. Bătrâna era Falourdel; fata era o prostituată; tânărul era fratele său Jehan.

Continuă să privească. Era un spectacol destul de obișnuit. Îl văzu pe fratele său ducându-se către o fereastră din fundul sălii, deschizând-o, aruncând o privire pe cheiul în care luceau din depărtare mii de ferestre luminate, și-l auzi spunând pe când închidea fereastra:

— Pe sufletul meu! Iată ce se face noaptea. Burghezii își aprind lumânările și Dumnezeu stelele.

Apoi Jehan se întoarse la desfrânată și sparse o sticlă care era pe masă, exclamând:

— Este deja goală, dracel! Și eu nu mai am banii Isabeau, iubita mea, nu voi fi mulțumit de Jupiter decât atunci când va face ca din cele două pște ale tale să curgă minunatul vin de Beaune, și eu să le pot suga zi și noapte.

Gluma aceea frumoasă o făcu să rădă pe fata de petrecere și Jehan plecă.

Dom Claude abia dacă avu vreme să se arunce la pământ pentru a nu fi întâlnit și recunoscut de către fratele său. Din fericire strada era întunecată și școlarul beat. El îl observă cu toate acestea pe arhidiaconul culcat pe trotuar în noroi.

— Oh! Oh! zise el. Iată unul care a petrecut strașnic astăzi.

Îl mișcă cu piciorul pe dom Claude, care își ținu respirația.

— Este beat mort, reluă Jehan. Haide, că e plin cu vin. O adevărată lipitoare dezlipită de pe un butoi. Este chel, spuse el aplecându-se, și bătrân! *Fortunate senex!**

Apoi, dom Claude îl auzi îndepărtându-se și zicând:

— Rașunea este un lucru frumos și fratele meu arhidiaconul este fericit pentru că este înțelept și are bani.

Arhidiaconul se ridică și alergă într-un suflet până la Notre Dame, ale cărui turnuri enorme le vedea apărând în întuneric deasupra caselor.

În clipa când ajunsese în piața din fața bisericii abia respira. Dădu înapoi și nu îndrăzni să ridice ochii asupra imensului edificiu.

— Oh! zise el. Să fie oare adevărat că aici s-a petrecut un asemenea lucru, astăzi, chiar de dimineață?

În acest timp îndrăzni să privească biserica. Fațada era întunecată. Cerul, în spatele ei, era plin de stele. Luna, care răsărise, se opri în vârful turnului din dreapta și părea că se cocoșase precum o pasăre luminoasă pe pragul balustradei tăiată în trifoi negru.

Ușa mănăstirii era închisă, dar arhidiaconul avea întotdeauna la el cheia turnului unde se găsea laboratorul său. Se servi de ea pentru a pătrunde în biserică.

Găsi în biserică un întuneric și o tăcere de peșteră. După marile umbre care cădeau din toate părțile în fâșii, el recunoscuse draperiile puse cu ocazia ceremoniei de dimineață și care nu fuseseră ridicate încă. Marea cruce de argint scânteia încă în fundul întunericului, presărată cu câteva puncte strălucitoare, ca și Calea Laptelui în noaptea aceea de mormânt. Lungile ferestre ale stranei își arătau deasupra galeriei extremitatea superioară a ogivelor lor, ale căror geamuri, străbătute de o rază de lună, nu mai aveau culorile nopții, ci un fel de violet, de alb și de albastru a cărui culoare nu o găsești decât pe fața morților. Observând în jurul stranei acele vinete ascuțite de ogivă, arhidiaconului i se păru că vede mitre de episcopi afurisiți.

Închise ochii, iar când îi redeschise, crezu că acela era un cerc de fețe palide care îl priveau.

Începu să fugă prin biserică. Îi apărură vage senzații că biserica se cutremură, se mișcă, însufletește, trăiește, că fiecare coloană devenea o labă enormă care lovea solul cu lata sa lopătică de piatră și că

* Fericit bătrân. (lat.)

gigantica catedrală nu mai este nimic altceva decât un elefant din povești, care respiră și merge cu stâlpii săi drept picioare, cu cele două turnuri drept trompe și imensa pânză neagră drept pătură.

Astfel, febra sau nebunia ajunsese la un asemenea grad de intensitate, încât lumea exterioară nu mai era pentru el decât un fel de apocalips palpabil și înspăimântător.

Fu ușurat pentru un moment. Înfundându-se sub bolțile joase, zări înapoia unui grup de stâlpi o lumină roșiatică. Alergă spre ea ca spre o stea. Era sârmana lampă care lumina zi și noapte breviarul public de la Notre Dame sub pânza sa de fier. Se aruncă nesățios pe sfânta carte, în speranța că va găsi în ea vreo consolare sau încurajare. Cartea era deschisă la un pasaj din Iov, peste care ochii săi se plimbară:

„Și un spirit trecu prin fața mea și eu auzii o ușoară răsuflare iar pielea mi se zbârli de teamă.”

Citind acestea, simți ce simte orbul care este înțepat de bastonul pe care tocmai l-a ridicat. Genunchii i se înmuiară și căzu lângă breviar, gândindu-se la cea care tocmai murise.

Simțea trecând prin creierul său atâtea fumuri monstruoase încât i se părea că în capul său a fost aprins unul dintre focurile iadului.

Se pare că el rămase multă vreme în atitudinea aceea, fără să se gândească la nimic, prăvălit și supus în mâna demonului. Când în sfârșit prinse puțină putere, se gândi să se refugieze în turn lângă credinciosul lui Quasimodo. Se ridică și deoarece întunericul îl înspăimânta, luă pentru a-și lumina calea lampa breviarului.

Acesta era un sacrilegiu; dar nu mai era în stare să ia în seamă asemenea lucruri neînsemnate.

Urcă încet scara turnurilor, plin de o spaimă ascunsă, pe care pesemne că o simțeau și rarii trecători din piața din fața bisericii văzând misterioasa lumină a lămpii sacre urcându-se din fereastră în fereastră spre înălțimea clopotniței.

Deodată simți răcoarea nopții pe fața sa și se găsi în fața ușii celei mai înalte galerii. Aerul era rece; cerul gonea norii ale căror lame late se suiau unele peste altele zdrobindu-și colțurile, și figurau o revărsare de fluvii iarna. Luna părea o corabie cerească prinsă între sloiurile acelea ale aerului.

Își aplecă privirea și contemplă un moment, printre gardul de coloane mici ce unește cele două turnuri în depărtare, printr-un nor de ceață și fum, mulțimea tăcută a acoperișurilor Parisului, ascuțite, înghesuite, nenumărate și mici ca valurile unei mări liniștite într-o

noapte de vară.

Luna arunca o lumină slabă, care dădea cerului și pământului o nuanță de cenușă.

În momentul acela, orologiul își înălța vocea subțire și spartă. Suna miezul nopții. Preotul își aminti de amiază. Erau cele douăsprezece lovituri care reveneau.

— Oh, zise el, ea trebuie să fie rece acum!

Brusc, o adiere a vântului îi stinse lampa și aproape instantaneu el văzu apărând la colțul opus al turnului, o umbră, o albeață, o formă, o femeie. Tresări. Lângă femeia aceea era o capră, care își amesteca behăitul cu ultima lovitură a orologiului.

Avu forța de a o privi. Era ea.

Era palidă și tristă. Părul îi cădea pe umeri ca de dimineață, dar nu mai avea frânghia legată de gât, mâinile nu-i mai erau legate. Era liberă, era moartă.

Era îmbrăcată în alb și avea un voal alb pe cap.

Venea încet spre el, privind spre cer. Capra supranaturală o urma. Se simțea de piatră și prea greu pentru a fugi. La fiecare pas pe care ea îl făcea înainte, el făcea unul înapoi.

Intră astfel în bolta întunecoasă a scării. Era înghețat gândindu-se că și ea avea să intre sub bolta scării; dacă ea ar fi făcut asta, el ar fi murit de spaimă.

Ajunsesese într-adevăr în fața ușii scării, se opri câteva momente, privi fix în întuneric fără să pară că-l vede acolo pe preot, și trecu.

Îi păru mai mare decât când trăia; văzu luna prin rochia ei albă, îi auzi răsufarea.

După ce ea trecu, începu să coboare scara ușor, crezându-se spectru el însuși, cu privirea rătăcită, cu părul zbârlit, cu lampa stinsă mereu în mână; și pe când cobora treptele scării în spirală, auzi distinct în urechea sa o voce care râdea și repeta:

„...Un spirit trecu prin fața mea și eu auzii o ușoară răsufare și toată pielea mi se zbârlî.”

II COCOȘAT, CHIOR, ȘCHIOR

Orice oraș din Franța evului mediu până la Ludovic al XII-lea avea locurile sale de azil.

Locurile acestea de azil, în mijlocul potopului de legi penale și de jurisdicții barbare care inundau cetatea, erau un fel de insule care se ridicau deasupra justiției omenești. Orice criminal care ajungea pe ele, era salvat. Se aflau într-o mahala tot atâtea locuri de azil câte și de spânzurătoare. Era abuzul grațierii lângă abuzul chinurilor, două lucruri rele, care căutau să se îndrepte unul prin altul.

Palatele regelui, reședințele prinților, bisericile mai de seamă, aveau dreptul de azil. Câteodată un oraș întreg pe care aveau nevoie să-l repopuleze, era făcut în mod temporar un loc de refugiu. Ludovic al XI-lea a făcut Parisul loc de refugiu în 1467.

Odată intrat în azil, criminalul era sacru; dar trebuia să se păzească de a ieși de acolo. Un pas în afara sanctuarului și el recădea în valuri. Roata și spânzurătoarea păzeau bine în jurul locului de refugiu și își pândeau fără încetare prada, ca rechinii în jurul vapoarelor. Sau văzut condamnați care albeau astfel într-o mănăstire, pe scara unui palat, sub bolta unei biserici; astfel că azilul era o închisoare ca oricare alta.

Se întâmpla câteodată ca o hotărâre solemnă a parlamentului să violeze refugiul și îl inapoia pe condamnat călăului; dar lucrul acesta se petrecea destul de rar. Parlamentele se temeau de episcopi și când se întâmpla ca aceste două robe să se offenseze una pe alta, roba parlamentului față de roba preotului rămânea mereu ultima. Existau totuși și excepții, ca în cazul asasinilor lui Petit Jean, călău al Parisului, și în aceea a lui Emery Rousseau, ucigașul lui Jean Valberet, când justiția trecea peste biserică și făcea să i se execute sentințele; dar, în afară de o sentință a parlamentului, nenorocire aceia care viola cu mână armată vreun azil! Se știe cum a murit Robert de Clermont, mareșal de Franța și Jean de Châlons, mareșal de Champagne; și cu toate acestea nu era vorba decât despre un oarecare Perriu Marc, slugă la un bancher, un asasin ticălos, dar cei doi mareșali sfărâmaseră ușile de la Saint Mary. Aici era enormitatea!

În jurul refugiilor era un astfel de respect încât, după spusele tradiției, până și animalele îl respectau. Aymon povestește că un cerb, gonit de către Dagobert spre a fi împușcat, refugiindu-se lângă

mormântul sfântului Denis, haita de câini s-a oprit în loc, lătrând.

Bisericile aveau de obicei o odăișă specială pentru cei ce veneau să se roage. În 1407 Nicolas Flamel pusese să se clădească deasupra bolților lui Saint Jacques de la Boucherie o cameră care îl costă patru livre, șase solzi și șaisprezece denierși parizieni.

La Notre Dame era o celulă făcută deasupra acoperișurilor părților laterale, cu fața spre mănăstire, tocmai în locul unde soția actualului portar al turnului și-a făcut o grădină, care seamănă cu grădinile suspendate ale Babilonului așa cum o lăptucă seamănă cu un palmier.

Acolo o depusese Quasimodo pe Esmeralda, după cursa sa neînfricăată și triumfătoare prin turnuri și galerii.

Atâta timp cât ținuse cursa aceea, tânăra fată nu-și putuse reveni în simțiri. Era pe jumătate amorțită, pe jumătate trează, fără să mai simtă nimic decât că se urca în aer, că plutea, că zbura, că ceva o ridică deasupra pământului. Din când în când auzea râsul răsunător și vocea lui Quasimodo lângă urechea sa. Întredeschidea ochii; atunci dedesubtul ei, vedea în mod confuz Parisul împestrat cu acoperișurile sale mici și înghesuite, ca un mic mozaic roșu și albastru, iar deasupra capului său fața înspăimântătoare și veselă a lui Quasimodo. Atunci ea reînchidea ochii, credea că totul se sfârșise, că fusese executată în timpul leșinului său și că diformul spirit care prezidase la soarta sa o luase și o ducea. Ea nu îndrăznea să-l privească și se lăsa dusă.

Dar când clopotarul, cu părul vâlvoi și abia respirând, o depuse în celula refugiatului, când ea simți cum mâinile sale desfăceau frânghia care îi rupea brațele, simți zguduirea aceea care-i trezește din vis pe pasagerii unui vapor ce ajunge într-un port în mijlocul nopții. Gândirea i se redeșteptă și gândurile îi reveniră unul câte unul. Văzu că se află în biserica Notre Dame; își aminti că fusese în mâinile călăului; că Phoebus nu o mai iubea; și cu aceste două idei în minte, dintre care una împrăștiă amărăciunea asupra celeilalte, prezentându-se împreună sărmanei condamnate, ea se întoarse spre Quasimodo care stătea în picioare în fața sa și o înfricoșa. Ea îl întrebă:

— Pentru ce m-ai salvat?

El o privi cu neliniște, ca și cum ar fi căutat să ghicească ce zice. Ea îi repetă întrebarea.

Atunci, el îi aruncă o privire foarte tristă și fugi.

Ea rămase uimită.

Peste câteva momente, el se întoarse aducând un pachet pe care

îl aruncă la picioarele Esmeraldei. Erau veșminte, pe care niște femei miloase le depuseseră pentru ea la ușa bisericii. Atunci ea se privi, văzu că era aproape goală și se înroși. Viața revenea.

Quasimodo părea că pricepe ceva din pudoarea aceea. Își acoperi ochiul cu mâna sa lată și se îndepărtă încă o dată cu pași rari.

Ea se grăbi să se îmbrace. În acel pachet se afla o rochie albă și un voal alb. O uniformă de novice la palat Dieu.

Abia terminase să se îmbrace că îl și văzu pe Quasimodo întorcându-se. Purta un coș sub un braț și o saltea sub celălalt. În coșul acela se găseau ceva provizii, o sticlă și o pâine. Puse coșul jos și zise:

— Mâncați.

Apoi întinse salteaua pe podea și zise:

— Dormiți.

Era propria sa mâncare, era propriul său pat, pe care clopotarul se dusesese să le aducă.

Egipteanca ridică ochii asupra lui pentru a-i mulțumi; dar nu putu articula nici un cuvânt.

Nenorocitul era într-adevăr oribil, și ea își lăsă capul în jos cu tresărire de spaimă.

Atunci el îi zise:

— Eu vă înspăimânt deoarece sunt urât, nu este așa? Nu mă priviți deloc, ci numai ascultați-mă. Ziua veți rămâne aici, iar noaptea puteți să vă plimbați prin toată biserica, dar nu aveți cum să părăsiți biserica nici ziua nici noaptea pentru că ați fi prinsă, omorâtă și eu aș muri la rândul meu.

Mișcată, ea ridică capul pentru a-i răspunde. Dar el dispăruse. Ea se regăsi singură, visând la cuvintele ciudate ale acelei ființe monstruoase și zguduită de sunetul vocii sale, care era așa de răgușită și cu toate astea așa de dulce.

Apoi își examinează celula. Era o cameră de aproximativ șase picioare pătrate, cu o mică fereastră și o ușă în planul înclinat al acoperișului de pietre late. Mai multe burlane, asemănate de ea cu mai multe animale, îi păreau că se strâng în jur și că își înfund gâturile să ajungă la fereastră. La marginea acoperișului său zărea partea de sus a unor căminuri, care ridicau sub ochii săi fumurile tuturor focurilor din Paris. Trist spectacol pentru micuța egipteană, copil găsit, condamnat la moarte, nenorocită creatură fără părinți, fără patrie, fără cămin.

În momentul când gândul izolării sale îi apără astfel, mai sfâșietor

ca niciodată, simți un cap lănos, bărbos alunecând în mâinile sale, peste genunchii săi. Tresări, căci totu o speria acum, și privi.

Era o sârmană capră, agila Djali, care scăpase în urma sa în momentul când Quasimodo împrăștiase brigada lui Charmolue, și care se întindea în mângâieri la picioarele sale aproape de un ceas, fără a putea să obțină o privire. Egipteanca o acoperi de sărutări.

— Oh! zise ea, Djali, cum de te-am uitat? Tu te gândești mereu la mine! Oh, tu nu ești ingrată, nu!

În același timp, ca și cum o mână nevăzută ar fi ridicat greutatea care îi comprima lacrimile în inimă de atâta vreme, începu să plângă; și pe măsură ce lacrimile sale curgeau, ea simțea ducându-se cu ele ce era mai amar și mai acru în inima sa.

Se înnoptase. Căsi noaptea așa de frumoasă, luna așa de blândă, încât făcu înconjurul galeriei de sus a bisericii. Se simți oarecum ușurată, atât de liniștit îi păru pământul văzut de la înălțimea aceea.

III SURD

A doua zi de dimineață observă, deșteptându-se, că dormise destul de bine. Lucrul acesta ciudat o miră. Era așa de mult timp de când se dezobișnuise să doarmă! O veselă rază de soare ce pătrundea prin ferestruica sa venea să-i lumineze fața. În același timp cu soarele, ea văzu la fereastră ceva care o înspăimântă, nefericita figură a lui Quasimodo. Fără voia ei își închise ochii, dar în zadar; i se păru că vede prin pleoapa sa roză figura aceea de spiriduș, chior și șurb. Atunci, pe când își ținea ochii închiși mereu, auzi vocea aspră care-i spunea foarte blând:

— Nu vă temeți. Eu sunt prietenul dumneavoastră, venisem să vă văd dormind. Nu vă face rău, nu e așa, că vin să vă văd dormind? Ce vă pasă dacă eu sunt aici, dacă aveți ochii închiși? Acum am să plec. Priviți, m-am așezat în spatele zidului. Vă puteți deschide ochii iar.

Mai sfâșietor decât cuvintele acestea era tonul pe care fuseseră rostite. Egipteanca, mișcată, deschise ochii. Quasimodo nu se mai afla la fereastră. Ea se duse la fereastra aceea și-l văzu pe sârmanul cocșat lipit de colțul unui zid, într-o poziție dureroasă și resemnată. Făcu o sforțare pantru a-și stăpâni scârba pe care i-o inspira.

— Veniți, zise ea încet. La mișcarea buzelor egiptencei, Quasimodo

crezu că ea îl gonește. Atunci el se ridică și se retrase încet, șchiopătând, cu capul plecat, fără ca măcar să îndrăznească să ridice spre tânăra fată privirea sa plină de disperare.

— Veniți, strigă ea, dar el continua să se îndepărteze.

Atunci ea sări afară din celulă, alergă spre el și-l luă de braț. Simțindu-se atins de ea, Quasimodo tremură din tot corpul.

Ridică ochiul său rugător și văzând că ea îl trăgea lângă ea, toată fața sa străluci de veselie și de dragoste. Ea vru să-l facă să intre în celula sa, dar el se încăpățâna să rămână în prag.

— Nu, nu, zise el, bufnita nu intră în colivia ciocârliei.

Atunci ea se așeză grațios pe saltea cu capra dormind la picioarele sale. Amândoi rămaseră câteva minute nemișcați, privind în tăcere, el atâta grație, ea atâta urătenie. În fiecare clipă ea descoperea la Quasimodo o diformitate în plus. Privirea i se plimba de la genunchii săi suciți până la cocoașa sa, apoi de la cocoașă la ochiul său cel mic. Nu putea înțelege cum o ființă așa de diformă putea exista. Cu toate acestea, era în figura aceea atâta tristețe și durere, încât începă să se obișnuiască cu el.

El rupse cel dintâi tăcerea:

— Îmi spuneai, așadar, să mă întorc?

Ea făcu un semn afirmativ din cap, și zise:

— Da.

El înțelese semnul din cap.

— Vai, zise el ca și cum ar fi ezitat să sfârșească. Vezi dumneata... eu sunt surd.

— Sărmanul om! exclamă egipteanca cu o expresie de milă binevoitoare.

El începu să suradă dureros.

— Găsiți că numai aceasta îmi lipsea, nu este așa? Da, sunt și surd. Așa sunt eu făcut. Este îngrozitor, nu-i așa? Dumneata ești însă așa de frumoasă!

Era în accentul nenorocitului un asemenea simțământ al mizeriei sale, încât ea nu avu forța de a spune vreun cuvânt. De altfel, el nici nu ar fi auzit-o.

El urmă.

— Niciodată nu mi-am văzut urătenia atât de bine ca acum. Când mă compar cu dumneata, mă simt așa de nefericit, sărman nenorocit, monstru ce sunt! Eu cred că-ți fac impresia unui animal, nu-i așa? Dumneata ești o rază de soare, o picătură de rouă, un trl de ciocârlie!

Eu sunt ceva îngrozitor, nici om, nici animal, un *nu știu ce* mai tare, mai călcat în picioare și mai diform decât o piatră!

Atunci el începu să râdă și râsul acela era tot ce putea fi mai sfâșietor pe lume. Continuă:

— Da, sunt surd. Dar dumneata îmi vei vorbi prin gesturi, prin semne. Eu am un stăpân care vorbește cu mine în felul acesta. Și astfel voi afla foarte repede voința dumitale după mișcarea buzelor, după privire.

— Ei bine, reluă ea surâzând, spune-mi pentru ce m-ai salvat.

El o privi cu atenție pe când vorbea.

— Am înțeles, răspunse el. Mă întrebați pentru ce v-am salvat. Dumneata l-ai uitat pe un ticălos care a încercat să vă fure într-o noapte, pe un mizerabil căruia chiar a doua zi i-ați dat ajutor pe infamul lor stâlp de supliciu. O picătură de apă și puțină milă, iată mai mult decât aș putea plăti cu viața mea. Dumneata l-ai uitat pe mizerabilul acela; el însă și-a adus aminte.

Esmeralda îl asculta cu o înduioșare profundă. O lacrimă se rostogoli din ochiul clopotarului, dar nu căzu din el. Lui i se păru o onoare să și-o absoarbă.

— Ascultați, zise el când fu sigur că lacrima nu va curge, noi avem aici turnuri foarte înalte; un om care ar cădea ar muri înainte de a ajunge la pavaj; când veți dori ca eu să cad de pe ele, nu va fi nevoie să-mi spuneți nici un cuvânt, o privire va fi de ajuns.

Apoi se ridică. Ființa aceea ciudată, oricât de nefericită era ea însăși, deștepta încă o oarecare compasiune în sufletul ei. Așa că îi făcu semn să rămână.

— Nu, nu, zise el. Nu trebuie să stau prea mult timp, nu sunt în largul meu când mă priviți. Numai de milă nu vă întoarceți ochii de la mine. Am să mă duc într-un loc de unde vă pot vedea fără să mă vedeți. Va fi mai bine așa.

Scoase din buzunar un mic fluier de metal.

— Luați-l, zise el, când aveți nevoie de mine, fluierați cu acesta, și voi veni. Eu aud sunetul fluierului.

Puse fluierul jos și fugi.

IV GRESIE ȘI CRISTAL

Zilele trecură.

Linیۛtea revenea încetul cu încetul în inima Esmeraldei. Excesul de durere ca și cel de veselie sunt lucruri violente, care țin puțin. Inima omului nu poate rămâne prea mult timp într-o extremitate. Boemiana suferise atât de mult încât nu-i mai rămăsese din suferință decât mirarea.

Având siguranța, speranța îi revenise. Ea era adorată de societate în afara vieții, dar simțea vag că ar fi imposibil să reintre în ea. Era ca o moartă care ține ca rezervă cheia mormântului său.

Simțea îndepărtându-se de ea, încetul cu încetul, imaginile îngrozitoare care o obsedaseră așa de mult timp. Toate acele fantome groaznice, Pirrot Torterne, Jaques Charmolue, se ștergeau din mintea sa, toate, chiar și preotul.

Și apoi Phoebus trăia, era sigură de asta, doar îl văzuse.

Phoebus să trăiască, aceasta era totul. După seria de zguduirii fatale care făcuseră să se năruiască totul în ea, nu regăsise în picioare în sufletul său decât un lucru, decât un simțământ, amorul său pentru căpitan. Aceasta pentru că amorul este ca un arbore, el crește din el însuși, își aruncă adânc rădăcinile în toată ființa noastră și continuă adesea să înverzească pe o inimă în ruine.

Și cel mai inexplicabil lucru este că cu cât pasiunea aceasta este mai oarbă, cu atât este mai tenace. Ea nu este niciodată mai pură decât atunci când nu are nici o rațiune.

Fără îndoială, Esmeralda nu se gândea la căpitan fără amărăciune. Fără îndoială, era îngrozitor că și el fusese înșelat, că el crezuse lucrul acesta imposibil, că el își putuse închipui că o lovitură de pumnal putuse veni din partea aceea, care și-ar fi dat o mie de vieți pentru el.

Dar, în sfârșit, nu trebuia să fie prea mult supărată pe el; nu-și mărturisise ea însăși crima? Nu cedase ea, femeie slabă, torturii? Toată greșeala era a ei.

Ea ar fi trebuit să lase să i se smulgă mai degrabă unghiile decât un asemenea cuvânt. În sfârșit, dacă ea l-ar vedea pe Phoebus o singură dată, un singur minut, nu ar fi trebuit decât un cuvânt, decât o privire pentru a-i arăta adevărul, pentru a-l readuce la ea. Nu se îndoia asupra acestui lucru. Se frământa de asemenea cu gânduri foarte ciudate, despre apariția lui Phoebus în ziua recunoașterii greșelilor, despre

tânăra fată cu care el era: aceea era sora sa, desigur. Explicație fără judecată, dar cu care ea se mulțumea, pentru că avea nevoie să creadă că Phoebus tot o iubea, și nu o iubea decât pe ea. Nu-i jurase el lucrul acesta? Ce-i trebuia mai mult, naivă, încrezătoare cum era? Și apoi, în afacerea aceea aparențele nu erau mai degrabă contra ei decât contra lui? Deci aștepta și spera.

Să adăugăm că biserica aceea vastă, care o înconjura din toate părțile, care o salva, era și un calmant foarte bun. Limbile solemne ale arhitecturii aceleia, atitudinea religioasă a tuturor obiectelor care o înconjura, gândurile pioase și senine care se degajau din toți porii acelei catedrale, lucrau asupra ei fără știrea sa. Edificiul avea uneori zgomote de o binecuvântare rară, încât ele vindeau sufletul acela bolnav. Cântul monoton al călugărilor, răspunsurile poporului date preoților, câteodată nearticulate, câteodată tremurătoare, armonioasa tresărire a geamurilor, orga bubuind din o sută de trompete, cele trei turnuri zbârnâind ca trei stupi de albine mari, toată orchestra aceea pe care stătea o gamă gigantică urcând și coborând fără încetare de la mulțimea de lângă clopotniță, îi ametea memoria, imaginea, durerea. Clopotele mari o legănau; aceste mari mașinării răspândeau asupra ei în valuri un fel de magnetism puternic.

Astfel, fiecare răsărit de soare o găsea mai liniștită, respirând mai bine, mai puțin palidă. Pe măsură ce rânile sale sufletești se închideau, grația și frumusețea îi reînfloreau pe față, dar mai reculese și mai odihnite. Vechiul său caracter îi revenea, chiar ceva din veselia sa, frumoasa sa strâmbătură, dragostea pentru capră, gustul său de a cânta, pudoarea sa. Avea grijă să se îmbrace în colțul odăii sale de frică ca vreun om din podurile vecine să nu o vadă pe fereastră.

Când nu se gândea la Phoebus, egipteanca se gândea câteodată la Quasimodo. El era singura legătură, singurul raport, singura cale de comunicare cu oamenii, cu cei vii, nenorocita! Era și mai exclusă din lume decât Quasimodo. Adesea ea își reproșa că nu are o recunoștință care să-i închidă ochii, dar hotărât lucru, nu se putea obișnui cu clopotarul. Era prea urât.

Lăsă jos fluierul pe care Quasimodo i-l dăduse. Dar asta nu-l împiedică să mai apară din când în când. Ea făcea tot posibilul de a se întoarce fără prea mare scârbă când acesta venea să-i aducă coșul cu provizii sau ulciorul cu apă, dar Quasimodo observa fiecare mișcare și pleca trist.

O dată el veni în momentul când o mângâia pe Djali. Rămase

câteva minute gânditor în fața grupului acela gingaș; în sfârșit, zise clătînându-și capul greu și diform:

— Nenorocirea mea este că semăn prea mult a om. Aș vrea să fiu un animal ca și capra aceea.

Ea ridică asupra lui o privire mirată. El răspunse privirii aceleia:

— Oh, știu bine pentru cel și plecă.

Altă dată, el se prezentă la ușa celulei (unde nu intra niciodată) în timp ce Esmeralda cânta o veche baladă spaniolă, ale cărei cuvinte nu le înțelegea, dar care îi rămăsese în urechi pentru că boemianele o legănaseră în cântecul acela când era mică. La vederea figurii aceleia scârboase, care apărură brusc în mijlocul cântecului său, tânăra fată se întrerupse cu o spaimă involuntară. Nenorocitul clopotar căzu în genunchi pe pragul ușii și își uni în aer mâinile sale informe, rugător:

— Oh! zise el cu durere. Vă rog, continuați și nu mă goniți.

Ea nu vru să-l mähnească și tremurând toată, își reluă cântecul. Încetul cu încetul frica îi trecu și ea fu cuprinsă cu totul de aria tristă a cântecului. El rămase în genunchi, cu mâinile împreunate, ca la rugăciune, atent, abia răsuflând, și cu privirea ațintită în ochii strălucitori ai boemianei. Ai fi zis că asculta cântecul prin ochii ei.

Altă dată, el veni la ea cu un aer stângaci și timid.

— Ascultați-mă, zise el sforțându-se, am să vă spun ceva.

Ea îi făcu semn că ascultă. Atunci el începu să suspine, își deschise buzele, păru un moment gata să vorbească, apoi o privi, făcu din cap o mișcare negativă și se retrase încet, cu fruntea în mâini, lăsând-o pe egipteană încremenită.

Printre personajele caraghioase sculptate în perete se afla unul la care el ținea foarte mult și cu care părea că schimbă păreri frățești.

O dată, egipteanca îl auzi cum spunea:

— Oh! De ce nu sunt de piatră ca tine!

Într-o dimineață, Esmeralda înaintase până la marginea acoperișului și privea în piață pe deasupra acoperișului ascuțit al lui Saint Jean de Rond. Quasimodo era în spatele ei. El se așeză în așa mod încât să o scutească pe tânăra fată de a-l privi. Deodată boemiana tresări, o lacrimă și un fulger de bucurie îi străbătu privirea în același timp, și îngenunchind la marginea acoperișului, își întinse brațele cu neliște spre piață, strigând:

— Phoebus! Vino, vino, un cuvânt, un singur cuvânt, în numele cerului! Phoebus! Phoebus!

Vocea sa, fața sa, gestul său, toată persoana sa, avea expresia unui

naufragiat, care face semnale de deznădejde veselei corăbii care trece în depărtare sub razele soarelui, la orizont.

Quasimodo se aplecă spre piață, și văzu că obiectul acelei gingașe și delirante rugăciuni era un tânăr, un căpitan, un frumos cavaler cu totul strălucitor, care stătea călare în fundul pieței și saluta o frumoasă doamnă de la un balcon. De altfel, ofițerul nu o auzea pe nefericita care striga. Era prea departe.

Dar sărmanul surd auzea. Un suspin adânc îi ieși din piept. Se întoarse. Inima îi era plină de toate lacrimile pe care abia și le înghițea; pumnii săi convulsivi se izbiră de capul său, și când și-i retrase, avea mâinile pline de păr roșcat.

Egipteanca nu-i dădea nici o atenție. El zicea încet, scrâșnind din dinți:

— Blestem! Iată cum trebuie să fi făcut! Nu este bine să fii frumos decât pe deasupra! În vremea aceea ea rămase în genunchi și striga cu o agitație extraordinară.

— Oh! Iată că se coboară de pe cal! Are să intre în casa aceea! Phoebus! Phoebus!

Surdul o privea. Înțelegea perfect pantomima aceea. Ochiul sărmanului clopotar se umplu de lacrimi, dar el nu lăsă să-i curgă nici una. Deodată o trase încet de mânecă. Ea se întoarse, și el, luând un aer liniștit, îi zise:

— Vreți să mă duc să-l chem?

Ea scoase un strigăt de bucurie.

— Oh! Du-te! Aleargă! Repede! Căpitanul acela! Pe căpitanul acela! Adu-mi-l! Pentru asta te voi iubi!

Ea îi îmbrășișă genunchii; el nu se putu stăpâni să nu dea din cap cu durere.

— Am să mă duc să vi-l aduc, zise el cu o voce slabă. Apoi întoarse capul și fugi repede pe scară, înecat în plâns.

Când ajunsese în piață nu mai văzu nimic, afară de frumosul cal al ofițerului legat la ușa locuinței Gondelaurier. Căpitanul intrase acolo. Atunci își ridică privirea spre acoperișul bisericii. Esmeralda se afla tot acolo, în același loc, în aceeași poziție. El îi făcu un semn trist din cap. Apoi se rezemă de unul din stâlpii casei Gondelaurier, hotărât să aștepte până când căpitanul va ieși.

În locuința Gondelaurier era una din zilele acelea de gală, care preced nunta. Quasimodo văzu intrând foarte multă lume, dar pe nimeni ieșind. Din când în când privea spre acoperiș; egipteanca părea

de piatră, ca și el. Un rânđaș veni și dezlegă calul pentru a-l băga în grajd. Ziua toată trecu astfel; Quasimodo la ușă, Esmeralda pe acoperiș, Phoebus fără îndoială la picioarele lui Fleur de Lys.

Noaptea veni; o noapte fără lună, o noapte întunecoasă. Degeaba își mai fixa Quasimodo privirea pe Esmeralda. În curând ea nu mai fu decât un crepuscul, apoi nimic. Totul se șterse și se făcu negru.

Quasimodo văzu iluminându-se de jos până sus ferestrele fațadei locuinței Gondaurier. Văzu luminându-se una după alta ferestrele din piață, și le văzu de asemenea stingându-se până la cea din urmă. Căci rămase toată seara la postul său. Ofițerul nu mai ieșea. Când ultimii trecători se întorceau acasă, când toate ferestrele celorlalte case se întunecară, Quasimodo rămase cu totul singur, cu totul în întuneric. Nu se afla pe atunci nici un felinar în piața din fața bisericii Notre Dame.

În acea seară ferestrele locuinței lui Gondaurier rămăseseră luminate chiar și după miezul nopții.

Quasimodo nemișcat și atent vedea trecând prin geamurile colorate o mulțime de umbre vii, dansând. Dacă nu ar fi fost surd, pe măsură ce zgomotul Parisului se stinge, ar fi auzit din ce în ce mai distinct, în interiorul acelei locuințe, un zgomot de serbare, de râsete și muzică.

Pe la orele unu din noapte, comesenii începuseră să se retragă. Quasimodo în întuneric îi vedea pe toți trecând prin ușa luminată de lumânări. Nici unul nu era căpitanul.

Era plin de gânduri triste. uneori privea în aer, ca acei care se plictisesc. Nori mari și negri, grei, deșirați, sfâșiati, atârnavau ca hamacuri de crep sub bolta înstelată a nopții. Ai fi zis că sunt pânzele de păianjen ale bolții cerești.

Într-unul din momentele acelea, el văzu brusc deschizându-se ușa balconului a cărui balustradă de piatră se întindea deasupra capului său.

Ușa de geamuri deschizându-se, lăsă să treacă două persoane în spatele cărora ea se închise fără zgomot.

Un bărbat și o femeie. Cu mare greutate Quasimodo recunoscuse în bărbat pe frumosul căpitan, în tânăra femeie pe cea care o văzuse de dimineață urându-i bun venit căpitanului, din același balcon. Piața era foarte întunecată și o dublă perdea, care recăzuse înapoia ușii în momentul când ea se închise, nu lăsa deloc să ajungă lumina din odaie.

Tânărul și fata, atât după cât putea judeca surdul nostru, care nu auzea nici un cuvânt de-al lor, păreau că sunt într-un foarte drăgăstos *tête à tête*. Tânăra fată se pare că-i permitea tânărului ofițer să o înlănțuiască cu brațul și rezistă la un ușor sărut.

Quasimodo asista de jos la scena aceea deosebit de tandră, mai ales că ea nu era de văzut. El completa fericirea aceea cu amărăciune. La drept vorbind, natura nu era mută la nenorocitul acela, și coloana sa vertebrală, așa sucită cum era, se cutremura ca oricare alta. El se gândea la mizerabila parte pe care i-o pusese Providența, că femeia, amorul, voluptatea, îi vor trece veșnic pe sub ochi, și că el nu o să facă niciodată altceva decât să privească la fericirea altora. Dar ceea ce-l chinuia cel mai mult la spectacolul acela, ceea ce amesteca cu indignare ciuda sa, era când se gândea la cât ar fi trebuit să sufere egipteanca dacă ar fi văzut asta. Este adevărat că noaptea era foarte întunecoasă, că Esmeralda, dacă rămânea la locul său (și el nu se îndoia de lucrul acesta), era foarte departe, și abia el putea îi putea distinge pe amorezații din balcon. Lucrul acesta îl consola.

În timpul acesta, convorbirea lor devenea din ce în ce mai animată. Tânăra doamnă părea că îl ruga pe căpitan să nu-i ceară nimic mai mult. Quasimodo nu distingea din toate acestea decât frumoasele mâini împreunate, surâsuri amestecate cu lacrimi, privirile ridicate spre cer ale tinerei fete, ochii căpitanului aplecați arzător spre ea.

Din fericire, căci tânăra fată începuse să se lupte din ce în ce mai puțin, ușa balconului se deschise brusc, o bătrână doamnă apărură, frumoasa fată păru rușinată și toți trei se întoarseră în cameră.

După un moment un cal tropăi la ieșire, și strălucitorul ofițer, înfășurat în mantaua sa de noapte, trecu repede prin fața lui Quasimodo.

Clopotarul îl lăsă să treacă de colțul străzii, apoi începu să alerge după el cu o agilitate de maimuță, strigând:

— Heil Căpitanel

Căpitanul se opri.

— Ce vrea de la mine mitocanul acesta? zise el zărind în întuneric felul acela de figură cu șalele frânte, care alerga spre el clătinându-se.

Quasimodo, în vremea asta, sosise lângă el și îi apucase cu îndrăzneală calul de frâu.

— Urmați-mă, căpitane, cineva vrea să vă vorbească.

— Lua-te-ar dracu! mormăi căpitanul, iată o ticăloasă pasăre

ciufulită, pe care mi se pare că am mai văzut-o undeva. Hei, jupâne, ai de gând să dai drumul frâului calului?

— Căpitane, răspunse surdul, nu mă întrebați cine vrea să vă vorbească?

— Eu îți spun să dai drumul calului, reluă Phoebus supărat. Ce dracu vrea șchiopul ăsta, care se agață de frâul calului meu? Nu cumva crezi că frâul calului meu este funie de spânzurătoare?

Quasimodo, departe de a lăsa din mână frâul calului, se pregătea să-l întoarcă. Neputându-și explica opunerea căpitanului, el se grăbi să-i spună:

— Veniți, căpitane, o femeie vă așteaptă. Apoi adăugă cu o sforțare: O femeie care vă iubește.

— Secătura dracului! zise căpitanul. Crezi că sunt obligat să mă duc la toate femeile care mă iubesc, sau care spun asta! Și dacă din întâmplare ea seamănă cu tine, față de bufniță? Întoarce-te și spune-i femeii care te-a trimis că eu am să mă însor și să se ducă dracului!

— Ascultați, exclamă Quasimodo, crezând că are să învingă cu un singur cuvânt ezitarea aceea, veniți, monseniore! Femeia aceea este egipteanca, pe care o cunoașteți!

Cuvintele acestea făcură într-adevăr o mare impresie asupra lui Phoebus, dar nu cea pe care surdul o aștepta. Vă aminuți că galantul nostru ofițer se retrăsese cu Fleur de Lys cu câteva momente mai înainte ca Quasimodo să o fi scăpat pe egipteancă din mâinile lui Charmolue. De atunci, în toate vizitele sale de la Gondelaurier, el se păzise să mai vorbească despre femeia aceea, a cărei amintire, la urma urmei, îi făcea rău; și din partea-i Fleur de Lys socoti că ar fi mai bine să nu-i spună că egipteanca trăia. Phoebus o credea deci pe sârmana Esmeralda moartă și că trecuse o lună sau două de la moartea ei. Să adăugăm că de câteva momente căpitanul se gândea la întunericul adânc al nopții, că strada era pustie ca în seara când călugărul ursuz îl acostase și că privindu-l pe Quasimodo, calul său sufla nelineștit.

— Egipteanca! exclamă el speriat. Nu cumva vii de pe lumea cealaltă? Și își duse mâna la pumnal.

— Repedel! Repedel! zise surdul încercând să întoarcă calul. Pe aici.

Phoebus îi dete o puternică lovitură de cizmă în piept.

Ochiul lui Quasimodo scânteie. Făcu o mișcare ca pentru a se arunca asupra căpitanului. Apoi el zise înălțându-se:

— Oh, ce fericit sunteți că se află cineva care vă iubește! Accentuă

pe cuvântul cineva, și dând drumul frâului calului, zise:

— Duceți-vă!

Phoebeus dădu pintoni calului înjurând. Quasimodo îl privi infundându-se în ceața nopții.

— Oh! zicea încet de tot sărmanul surd, să refuze astal

Se întoarse în biserică, își aprinse lampa și se sui în turn. După cum își închipuise, boemiana se afla tot în același loc.

De departe, cum îl zări, alergă spre el.

— Singur! exclamă ea împreunându-și frumoasele mâini cu durere.

— Nu am putut să-l gădesc, zise cu răceală Quasimodo.

— Trebuia să-l aștepți toată noaptea! reluă ea cu însuflețire.

El văzu gestul său de supărare și înțelese mustrarea.

— Am să-l pândesc cu mai multă grijă data viitoare, zise lăsând capul în jos.

— Pleacă! zise ea.

El o părăsi. Vedea că era nemulțumită. Ar fi dorit mai bine să fie maltratată, decât să o mâhnească.

Din ziua aceea egipteanca nu-l mai văzu. Vizitele lui Quasimodo în celula egiptencei încetară. Rareori ea mai zărea figura clopotarului fixată asupra ei cu tristețe din vârful vreunui turn. Dar îndată ce-l zărea, el dispărea.

Trebuie să spunem că era prea puțin mâhnită de absența aceea voită a cocoșatului. În fundul inimii sale ea îi era recunoscătoare pentru că o scutea de prezența lui. De altfel, nici Quasimodo nu-și mai făcea iluzii în privința aceasta.

Ea nu-l vedea, dar simțea prezența unui geniu bun în jurul ei. Proviziile sale erau înlocuite de o mână nevăzută pe când dormea. Astfel, într-o dimineață găsi pe fereastra sa o colivie cu păsări. Deasupra celulei sale se afla o sculptură care o înfricoșa. Ea-i arătase de mai multe ori lui Quasimodo că o sperie sculptura aceea, și acesta se făcuse nevăzută în timpul nopții.

Fusese sfărâmată. Acela care se suise până acolo își riscase viața.

Uneori seara, ea auzea o voce sub steașinile clopotniței cântând ca pentru a o adormi, un cântec trist și ciudat. Erau niște versuri fără rimă, cum pot fi făcute de un surd.

*Nu privi fața,
Tânără fată, privește inima.
Inima unui tânăr frumos este adesea diformă.
Sunt inimi în care amorul nu trăiește mult.
Tânără fată, bradul nu este frumos,
Nu este frumos ca plopul.
Dar își păstrează frunzișul iarna.*

*Vai! La ce bun să spun acestea?
Cine nu-i frumos, face rău că trăiește.
Frumusețea nu iubește decât frumusețea.
Aprilie este potrivnicul lui ianuarie.
Frumusețea este perfectă,
Frumusețea poate totul,
Frumusețea este singurul lucru care nu există pe jumătate.*

*Corbul nu coboară decât ziua,
Bufnița nu coboară decât noaptea,
Lebăda zboară însă și ziua și noaptea.*

Când se sculă într-o dimineață, văzu pe fereastra sa două vase pline de flori. Unul era un vas de cristal foarte frumos și foarte strălucitor, dar crăpat. El lăsase să se scurgă toata apa cu care fusese umplut și florile pe care le conținea erau ofilite. Celălalt era un vas gros și comun, dar care își conservase toată apa și în care florile rămăseseră gingașe și roșii.

Nu știu dacă o făcu cu intenție, dar Esmeralda luă buchetul ofilit și-l purtă toată ziua la pieptul său.

În ziua aceea ea nu mai auzi vocea din turn cântând.

Ea nu dădu nici o atenție acestui fapt. Își petrecea zilele mângâind-o pe Djali, uitându-se la ușa locuinței Gondelaurier, vorbind încet de tot despre Phoebus și dând firmituri de pâine păsărelelor.

De altfel, ea nu-l mai vedea și nu-l mai auzea pe Quasimodo de loc. Sărmanul clopotar părea că dispăruse din biserică. Într-o noapte, pe când ea dormea și se gândea la frumosul său căpitan, auzi pe cineva suspinând în fața celulei sale. Se sculă speriată și văzu la lumina lunii o masă informă culcată în fața ușei sale. Era Quasimodo care dormea acolo, pe piatră.

V CHEIA DE LA PORTE-ROUGE

În timpul acesta, arhidiaconul aflase de la oameni în ce mod miraculos fusese salvată egipteanca. Când află acestea nici nu-și dădea seama ce simți. Se obișnuise cu moartea Esmeraldei. În modul acela era mai liniștit. Atinsese maximul durerii posibile. Inima omenească (dom Claude meditase asupra lucrurilor acestea) nu poate conține decât o anumită cantitate de durere. Când buretele este îmbibat, marea putea trece deasupra lui fără ca nici măcar o picătură să nu mai fie absorbită.

Ori Esmeralda fiind moartă, buretele era îmbibat și totul se terminase pentru dom Claude pe pământul acesta. Dar știind-o în viață și pe Phoebus de asemenea, se anunța reînceperea chinurilor, zguduieile, alternativele, viața cea amară.

Și Claude era obosit de toate acestea.

Când află vestea, se închise în celula sa de la mănăstire. Nu mai apărură nici la conferințele capitulare, nici la liturghii. Își închisese ușa tuturor, chiar și episcopului, și rămase în celulă mai multe săptămâni. Fu crezut bolnav, și așa era într-adevăr.

Ce făcea el închis acolo? Ce gânduri chinuiau mintea nenorocitului preot? Lupta pentru ultima dată cu temuta sa pasiune? Combina un ultim plan de moarte pentru ea și de pierdere pentru el?

Jehan al său, fratele său iubit, copilul său răsfățat, veni odată la ușa sa, bătu, înjură, se rugă, își spuse numele de mai multe ori, dar Claude nu deschise ușa.

Petrecea zile întregi cu fața lipită de geamurile ferestrei sale. De la fereastra aceea, situată în mănăstire, vedea odăița Esmeraldei, o vedea adesea și cu capra sa, iar câteodată cu Quasimodo. Observă micile îngrijiri ale scârbosului surd, purtările sale delicate și supuse față de egipteanca. Își amintea, căci avea o memorie bună și memoria este chinul geloșilor, își amintea privirea ciudată a clopotarului, când se uita într-o anumită seară la dansatoare. Se întreba ce motiv îl putuse împinge pe Quasimodo să o salveze. Fu martorul nepofit al miilor de scene dintre boemiană și surd, a cărui pantomimă, văzută de departe și judecată de către pasiunea sa, i se păru foarte drăgăstoasă. El se temea de ciudățenia femeilor. Atunci simți deșteptându-se în el în mod confuz o gelozie la care nu s-ar fi așteptat niciodată, o gelozie care îl făcea să roșească de rușine și de indignare.

Înțeleg pentru căpitan, dar pentru Quasimodol Gândul acesta îl tulbura.

Noaptele sale erau îngrozitoare. De când o știa pe egipteană în viață, înspăimântătoarele idei de spectru și de mormânt care îl obsedaseră zile întregi dispăruseră și carnea venea să-l pedepsească. El se zvârcolea pe patul său, simțind-o pe oacheșă fată așa de aproape de el.

În fiecare noapte, imaginea sa delirantă i-o reprezenta pe Esmeralda în toate atitudinile care făceau să-i clocotească sângele în vine. El o vedea zăcând întinsă peste căpitanul lovit de pumnal, cu ochii închiși, cu frumosul său gât descoperit, plin de sângele lui Phoebus, în momentul acela de deliciu când arhidiaconul pusese pe buzele ei sărutul acela plin, pe care nenorocita, cu toate că era pe jumătate moartă, îl simțise arzând-o. El o vedea dezbrăcată de către mâinile sălbatice ale chinuitorilor, lăsând să i se descalțe și să i se bage în gheată micul său picior, gamba sa fină și rotundă, genunchiul său mlădios și alb. Revedea încă genunchiul acela de ivoriu rămas singur afară din îngrozitorul aparat de tortură. Și-o reprezenta, în sfârșit, pe tânăra fată în cămașă, cu frânghia de gât, cu umerii goi, cu picioarele desculțe, aproape goală, cum o văzuse în ultima zi. Imaginile acestea de voluptate făceau să i se strângă pumnii și un lung fior să-i străbată vertebrele. Într-o noapte, ele făcură să-i clocotească așa de puternic sângele său virgin în vene, încât își mușcă perna, sări jos din pat, aruncă o manta peste cămașa sa și ieși din celulă cu lampa în mână, pe jumătate dezbrăcat, rătăcit, cu ochii în flăcări. Știa unde putea găsi cheia de la ușa Roșie, care ducea din mănăstire în biserică, și avea asupra sa întotdeauna o cheie de la scara turnurilor.

VI

URMARE LA CHEIA DE LA PORTE-ROUGE

În noaptea aceea, Esmeralda adormise în celula sa, plină de uitare, de speranță și de gânduri foarte plăcute. Dormea de ceva timp, visându-l ca de obicei pe Phoebus, când i se păru că aude un zgomot în jurul său. Ea avea un somn ușor și neliniștit, un somn ca de pasăre. Se deștepta din te miri ce. Deschise ochii. Noaptea era foarte întunecoasă, dar cu toate astea putu zări la fereastra sa o figură care o privea.

O lampă lumina apariția; în momentul când ea se văzu zărită de Esmeralda, figura aceea stinse lumina. Totuși, tânăra fată avusese vreme să o vadă. Ploapele i se închiseră de groază.

— Oh! zise ea cu o voce stinsă. Preotul!

Toată nenorocirea sa trecută îi reveni în minte ca un fulger și căzu pe pat înghețată. Peste un moment simți de-a lungul întregului corp o contracție, care o făcu să se cutremure în așa hal, încât se trezi și se ridică infuriată de pe salteaua sa. Preotul se strecurase lângă ea. El o înconjură cu brațele sale iar ea vru să strige după ajutor, dar nu putu.

— Pleacă de aici, monstrule! Pleacă de aici, asasinule! zise ea cu o voce tremurătoare din cauza furiei și spaimii.

— Grație! Grație! zise preotul sărutându-i umerii goi. Ea îi apucă capul cu amândouă mâinile de restul de păr și îl forță să-și îndepărteze săruturile sale care îi păreau niște mușcături.

— Grație! repeta nefericitul. Dacă tu ai ști cât te iubesc! Amorul meu este foc, plumb topit, mii de cupte în inima mea!

El îi îndepărtă brațele cu o forță supranaturală. Văzând că nu are nici o șansă de scăpare, ea îi zise:

— Lasă-mă, sau te scuipe în față!

El o lăsă:

— Înjosește-mă, lovește-mă, fii real! Fă ce vei vrea, dar grație! Iubește-mă!

Atunci ea îl lovi cu o furie de copil. Își încordă frumoasele sale mâini pentru a-l lovi în față.

— Pleacă de aici, drace!

— Iubește-mă! Iubește-mă! Ai milă! striga sărmanul preot, rostogolindu-se peste ea și răspunzând la loviturile sale prin mângâieri.

Deodată, ea îl simți mai puternic decât dânsa.

— Trebuie să termin! zise el scrâșnind din dinți... Ea era subjucată, palpitândă, zdrobită în brațele sale, la discreția sa. Simțea o mână lascivă rătăcind peste corpul ei. Făcu o ultimă forțare și strigă:

— Ajutor! Un vampir! Un vampir!

Nimeni nu venea. Djali singură se ridicase și behăia cu spaimă.

— Tac! zise preotul abia respirând.

Brusc, pe când se zbătea târându-se, mâna egiptencei găsi ceva rece și metalic. Era fluierul lui Quasimodo. Ea îl apucă cu o mișcare convulsivă de speranță, îl duse la buze și suflă în el cu toată forța pe care o mai avea. Fluierul scoase un sunet clar, ascuțit, pătrunzător.

— Ce-i asta? zise preotul.

Aproape în același timp el se simți ridicat de un braț viguros; celula era întunecoasă, și el nu putu distinge bine cine îl ținea astfel, dar auzi niște dinți scrâșnind de furie și era destulă lumină în celulă pentru a-și da seama că are în față o lamă lată de satâr.

Preotului i se păru că zărește forma lui Quasimodo. Presupusese că nu putea fi altcineva decât el. Își aminti că se împiedicase când intrase de un pachet ce zăcea în fața ușii de la intrare. Cu toate că noul venit nu scotea nici un cuvânt, el nu știa ce să creadă. Preotul se aruncă asupra brațului care ținea satârul, strigând:

— Quasimodo! El uită în momentul acela de primejdie, și de faptul că Quasimodo era surd.

Într-o clipă preotul fu trântit la pământ și simți cum un genunchi de plumb îl apăsa pe piept. După genunchiul acela colțuros, el îl recunoscuse pe Quasimodo. Dar ce să facă? Cum să facă să fie recunoscut de către Quasimodo? Noaptea îl făcea pe surd să fie și orb.

Era pierdut. Tânăra fată, fără milă, ca o tigroaică mâniată, nu interveni pentru a-l scăpa. Satârul se apropia de capul său. Momentul

era critic. Deodată, adversarul său păru cuprins de o ezitare.

— Să nu vărs sânge peste eal zise el cu voce înceată.

Era într-adevăr vocea lui Quasimodo.

Apoi preotul simți cum mâna aceea puternică îl târa afară din celulă. Acolo avea el să moară. Din fericire pentru el luna apăruse de câteva momente.

Când ajunseseră la ușa camerei, raza sa palidă căzu pe fața preotului. Quasimodo îl recunoscuse, un tremur îl cuprinsese și-i dădu drumul dându-se înapoi. Egipteanca, care înaintase până în pragul celei sale, văzu cu mirare rolurile schimbându-se brusc. Acum preotul amenința și Quasimodo se ruga.

Preotul, care-i adresa surdului gesturi nervoase de mustrare, îi făcu cu violență semn să se retragă.

Surdul lăsă ochii în jos și veni să se așeze în genunchi în fața ușii egiptencei.

— Monsenior, zise el cu o voce gravă și resemnată, veți face în final ceea ce veți dori, dar omorâți-mă mai întâi.

Pe când vorbea astfel îi prezentă preotului satărul său. Preotul scos din minți se aruncă asupra sa, dar tânăra fată fu mai iute decât el. Ea smulse satărul din mâinile lui Quasimodo și începu să râdă zgomotos, cu furie.

— Apropie-te, zise ea preotului. Ea ținea satărul ridicat.

Preotul stătea nehotărât. Fata l-ar fi lovit cu siguranță.

— Nu vei mai reuși să te apropii de mine, lașulel îi strigă ea. Apoi adăugă, cu o expresie nemiloasă care știa bine că avea să străpungă cu o mie de fiare înroșite în foc inima preotului:

— Ah! Știu că Phoebus nu a murit!

Preotul îl rostogoli pe Quasimodo cu o lovitură de picior la pământ și se infundă tremurând de furie sub bolta scării.

După plecarea preotului Quasimodo ridică fluierul care o salvase pe egipteană.

— Ruginea degeaba, îi zise, înapoindu-i-l. Apoi o lăsă singură.

Tânăra fată, tulburată de scena de violență, căzu sfâșiată pe patul său și începu să plângă cu hohote. Orizontul său redevenea înspăimântător.

Pe de altă parte, preotul se întoarse în vârful picioarelor în celula sa.

Se sfârșise. Dom Claude era gelos pe Quasimodo. Repeta cu un aer gânditor fatalele sale cuvinte:

— Nimeni nu o va avea!

CAPITOLUL ZECE

I

LUI GRINGOIRE ÎI VIN MAI MULTE IDEI BUNE PE STRADA BERNARDINILOR

Gringoire avea mai multe idei bune consecutiv, pe când trecea pe strada des Bernardins.

De când Pierre Gringoire văzu ce întorsătură luase toată afacerea aceea și că avea să fie vorba cu siguranță de spânzurătoare și alte neplăceri asemănătoare pentru personajele principale ale acestei comedii, el se hotărî să nu se mai amestece în ea. Haimanalele printru care rămase, considerând că la urma urmei aceasta era cea mai bună societate a Parisului, continuară însă să se intereseze de egipteancă. El găsisse lucrul acesta foarte simplu din partea unor oameni care nu aveau, la fel ca și ea, alte perspective decât pe Charmolue și pe Torterne și care nu călăreau ca el între cele două aripi imaginare ale lui Pegas. Aflase de la ei că soția sa se refugiasse în biserica Notre Dame, lucru care îl încânta. Dar nu era deloc ispitit să se ducă să o vadă; se gândea uneori la mica capră și atât. De altfel ziua făcea tururi de forță pentru a mânca, și noaptea plăzmuia un memoriu contra episcopului de Paris, căci își amintea că fusese udat de una din roțile morii sale, și de atunci îi purta pică. Se ocupa și cu un comentariu la frumoasa lucrare a lui Baudry le Rouge, episcop de Noyon și de Toutnay, *De cupa Petrarum*, ceea ce îi provoca un gust puternic pentru arhitectură, pornire care înlocui în inima lui pasiunea pentru hermetică, căci își spunea că este o legătură intimă între hermetică și zidărie. Gringoire trecuse de la iubirea unei idei, la iubirea formelor acelei idei.

Într-o zi, el se opri lângă Saint Germaine l'Auxerrois, la colțul unei clădiri, care se numea le For l'Eveque și care stătea în fața uneia care se numea le For de Roi. Se afla la acest For l'Eveque o fermecătoare capelă a cărei parte dinapoi dădea în stradă. Gringoire îi examina sculpturile exterioare. Era într-unul din momentele acelea de satisfacție egoistă, exclusivă, supremă, când artistul nu vede nimic altceva decât arta și întreaga lume oglindită în artă. Deodată, simți o mână punându-i-se cu greutate pe umăr. Se întoarse. Era vechiul său prieten, fostul său maestru, arhidiaconul.

Rămase încremenit. Era multă vreme de când nu-l mai văzuse pe arhidiacon, și dom Claude era unul din bărbații aceia solemni și

pasionați, a căror întâlnire strică mereu echilibrul unui filozof sceptic.

Arhidiaconul păstră câteva momente o tăcere în timpul căreia Gringoire avu vreme să-l observe. El găsi că dom Claude se schimbase foarte mult, că era palid ca o dimineață de iarnă, cu ochii duși în fundul capului, cu părul aproape alb. Preotul rupse în sfârșit tăcerea, pe un ton liniștit și rosti înghețat:

— Ce mai faci, maestre Pierre?

— Ce mai fac? răspunse Gringoire. Hei! Hei! Pot spune că așa și așa. Totuși, ansamblul este bun. Eu nu mă prăpădesc cu firea după nimic. Știi secretul de a fi mulțumit, după Hipocrat? *Id est cibi, potus, somni, venus, omnia moderata sint**.

— Nu ai nici un necaz, maestre Pierre? reluă Claude privindu-l fix pe Gringoire.

— Pe legea mea, nu.

— Și ce faci acum?

— Ceea ce vedeți, maestre. Examinez pietrele și modul cum este sculptat basorelieful acesta.

Preotul începu să zâmbească, cu zâmbetul acela amar care nu ridică decât unul din colțurile gurii.

— Și lucrul acesta te distrează?

— Ca în rai! exclamă Gringoire. Și, aplecându-se asupra sculpturilor cu fața strălucitoare, spuse:

— Oare dumneata nu vezi, de exemplu, frumusețea acestei sculpturi, executată cu foarte multă grație și răbdare? Uitați-vă la coloana aceea mică; în jurul cărui capitel ai văzut frunze mai gingașe și mai mângâiate de daltă? Iată trei bosse rotunde de Jean Maillevin. Acestea nu sunt cele mai frumoase opere ale acestui arhitect. Totuși naivitatea, veselia atitudinilor și a draperiilor, drăgălășenia aceasta inexplicabilă care se amestecă în toate defectele, fac figurinele foarte atrăgătoare și foarte delicate. Credeți că nu este distractiv?

— Ba da! zise preotul.

— Dacă ai vedea interiorul capelei! reluă poetul cu entuziasmul său flecăreț. Pretutindeni sculpturile sunt așa de pioase și de deosebite încât nu am mai văzut niciodată ceva asemănător.

Dom Claude îl întrerupse:

— Ești așadar fericit?

Gringoire răspunse cu căldură:

*Măncarea, băutura, somnul și plăcerile trupești trebuie să aibă măsură. (lat.)

— Pe onoarea mea, da! Le-am iubit mai întâi pe femei, apoi pe dobitoace. Acum iubesc pietrele. Acestea sunt tot așa de amuzante ca și animalele și femeile, și pe deasupra sunt mai puțin perfide.

Preotul își puse mâna pe frunte. Acesta era gestul său obișnuit când se gândea la ceva.

— Într-adevăr?

— Uită-te! zise Gringoire, satisfă-ți curiozitatea! El apucă brațul preotului, care se lăsă în voia lui și-l conduse sub turnul scării lui For l'Eveque. Iată o scară! Ori de câte ori o văd, devin fericit. Ea este făcută în modul cel mai simplu și cel mai rar din Paris. Toate treptele sunt scobite pe dedesubt. Frumusețea constă în palele lor care sunt încolăcite, cuprinse, îmbucate, înălțuite, înșepenite una în alta și care se întrepătrund într-un mod într-adevăr ferm și gingaș!

— Și nu mai dorești nimic?

— Nu.

— Și nu regreti nimic?

— Nici nu regret, nici nu doresc. Eu mi-am aranjat viața.

— Ceea ce aranjează oamenii, zise Claude, deranjează soarta.

— Eu sunt un filozof care se îndoiește de orice, răspunse Gringoire, și țin totul în echilibru.

— Și cum îți câștigi existența?

— Fac pe ici și pe colo epopei sau tragedii; dar ceea ce-mi aduce cel mai mare venit, este ocupația pe care mi-o cunoașteți, maestre: să port piramide de scaune în dinți.

— Operația este cam grosolană pentru un filozof.

— Și ea este un echilibru, zise Gringoire. Când ai o cugetare, o regăsești pretutindeni.

— Știu acest lucru, zise arhidiaconul.

După o tăcere preotul reluă.

— Ești cu toate acestea destul de sărac.

— Sărac da; nefericit însă, nu.

În momentul acela, un zgomot de cai se auzi și cei doi interlocutori ai noștri văzură defilând la capătul străzii o companie de arcași din escorta regelui, cu sulitele în sus și cu căpitanul conducându-i.

Cavalcada era strălucitoare și tropăia pe pavaj.

— Cum vă mai uitați la cavalerul acela! zise Gringoire arhidiaconului.

— Pentru că mi se pare că-l recunosc.

— Cum se numește?

— Mi se pare, zise Claude, că se numește Phoebus de Châteaupers.

— Un nume curios! Mai există un Phoebus, conte de Foix. Îmi aduc aminte că am cunoscut o fată, care nu jura decât pe Phoebus.

— Vino încoace, zise preotul. Am să-ți spun ceva.

De la trecerea acelei trupe, oarecare agitație se observă pe fața rece a arhidiaconului. El începu să meargă, și Gringoire îl urmă, obișnuit să-l asculte pe omul acela influent. Ei merseseră în tăcere până în strada des Bernardins, care era destul de pustie la ora aceea.

Dom Claude se opri.

— Ce aveți să-mi spuneți, maestru? îl întrebă Gringoire.

— Nu găsești, răspunse arhidiaconul cu un aer de profundă gândire, că haina călăreților acelora, pe care i-am văzut, este mai frumoasă decât a dumatile și a mea?

Gringoire dădu din cap.

— Pe legea mea! Îmi place mai mult costumul meu în galben și roșu decât solzii aceia de fier și de oțel. Frumoasă plăcere de a face același zgomot când mergi ca și cheiul de la Ferraille, când se cutremură pământul!

— Așadar, Gringoire, nu i-ai invidiat niciodată pe băieții aceia frumoși în uniformă?

— Să-i invidiez! Pentru ce, domnule arhidiacon? Pentru forța lor, pentru armura lor, pentru disciplina lor? Mai mult valorează filozofia și independența în zdrențe. Îmi place mai mult să fiu cap de muscă decât coadă de leu.

— Acesta este ciudat, zise preotul visător. O uniformă frumoasă este totuși o uniformă frumoasă.

Gringoire, văzându-l gânditor, îl părăsi pentru a se duce să admire intrarea unei case vecine. El se întoarse bătând din mâini.

— Dacă ai fi mai puțin ocupat cu frumoasele haine ale soldaților, domnule arhidiacon, ți-aș ruga să mergeți să vedeți ușa aceea. Am spus întotdeauna despre casa domnului Aubrey că are cea mai superbă intrare din lume.

— Pierre Gringoire, zise arhidiaconul, ce ai făcut cu mica dansatoare egipteancă?

— Esmeralda? Schimbați foarte repede direcția conversației.

— Nu este soția dumatile?

— Da, căsătorită cu mine prin spargerea unui ulcior. O să fim căsătoriți patru ani.

— Apropo, adăugă Gringoire, privindul pe arhidiacon cu un aer

pe jumătate glumeț, vă gândiți des la ea?

— Dar dumneata nu te mai gândești?

— Puțin. Am atâtea alte treburi!... Doamne, ce frumoasă era capra aceea micuță!

— Boemiana aceea nu ți-a salvat viața?

— Asta este adevărat.

— Ei bine! Ce a devenit ea? Ce ai făcut cu ea?

— Ce să vă spun. Mi se pare că au spânzurat-o.

— Crezi?

— Nu sunt sigur. Când am văzut că vroiau să o spânzure, m-am retras din afacere.

— Asta este tot ceea ce știi despre ea?

— Așteptați. Mi s-a spus că s-a refugiat în biserica Notre Dame și că acolo este în siguranță, lucru care mă bucură. Am aflat că și capra sa este cu ea, și nimic mai mult.

— Eu îți comunic mai mult, strigă dom Claude; și vocea sa, până atunci înceată și aproape neauzită, devenise tunătoare. Ea s-a refugiat într-adevăr în biserica Notre Dame, dar peste trei zile justiția are să pună din nou mâna pe ea și va fi spânzurată în piața Grevei. Este o hotărâre a Parlamentului.

— Asta este neplăcut, zise Gringoire.

Preotul, într-o clipă, redevenise rece și liniștit.

— Și cine dracu, întrebă Gringoire, s-a amuzat să ceară o asemenea hotărâre de reintegrare? Oare nu se poate lăsa Parlamentul în pace? Ce dacă o fată se adăpostește în biserica Notre Dame, lângă cuiburi de rândunele?

— Sunt draci mulți pe lume, răspunse arhidiaconul.

— Afacerea asta este ticluită în mod drăcesc, observă Gringoire.

Arhidiaconul urmă după o pauză.

— Așadar, ea ți-a scăpat viața?

— M-a scăpat de moartea pe care mi-o hărăziseră bunii mei amici, haimanalele. Încă puțin și eram spânzurat. Dar astăzi suntem foarte buni prieteni.

— Oare nu vrei să faci nimic pentru ea?

— Vreau din toată inima, dom Claude. Dar dacă mă bag într-o păcătoasă de afacere?

— Ce are a face?

— Ba are a face. Dumneata trebuie să înțelegi, maestrel! Eu am două mari opere începute.

Preotul își lovi fruntea. Cu tot calmul pe care îl expunea, din când în când un gest violent arăta convulsiile sale sufletești.

— Cum să o scap?

Gringoire îi zise:

— Maestre, eu v-aș răspunde: *Il padelt*, ceea ce tradus din limba turcă ar însemna: Speranța noastră este Dumnezeu.

— Cum să o scap? reluă Claude gânditor.

Gringoire la rândul său își lovi fruntea.

— Ascultați, maestre. Eu am imaginație. Mi-a venit o idee. Dacă s-ar cere grațierea regelui?

— Lui Ludovic al XI-lea? O grațiere?

— De ce nu?

— Du-te și ia osul din gura tigrului!

Gringoire începu să caute noi soluții.

— Ei bine! Doriți să cer matroanelor o cerere cu declarația că fata este însărcinată?

Vorbele acestea făcură să scânteieze ochii preotului.

— Însărcinată! Păcătoarele, știți ceva în privința aceasta?

Gringoire fu înspăimântat de aerul preotului, și se grăbi să spună:

— Oh! Nu de mine, căsătoria noastră era un adevărat *foris maritagium*. Eu nu am nici un amestec. Dar s-ar obține o amânare.

— Nebunie, infamie! Taci din gură!

— Faceți rău că vă supărați, mormăi Gringoire. Obți o amânare, lucrul acesta nu face rău nimănui și le face pe matroane să câștige patruzeci de denierși parizieni, căci sunt femei sărace.

Preotul nu-l asculta.

— Trebuie, cu toate acestea, ca ea să iasă de acolo! murmură el. Hotărârea va începe să fie executată peste trei zile! De alminteri, chiar dacă n-ar fi o hotărâre, Quasimodo alal Femeile au gusturi foarte depravate! Preotul înălță vocea:

— Maestre Pierre, m-am gândit mult la lucrul acesta, și nu există decât un singur mijloc de scăpare pentru ea.

— Care? Eu nu văd niciunul.

— Ascultă, maestre Pierre, adu-ți aminte că-i datorezi viața. Am să-ți spun pe față ideea mea. Biserica este păzită zi și noapte, nu sunt lăsați să iasă din ea decât cei care au fost văzuți intrând. Dumneata vei veni; eu te voi introduce la ea și vă veți schimba hainele între voi; ea va lua tunică dumată, dumneata vei lua rochia.

— Până acum este bine, observă filozoful. Și apoi?

— Apoi! Ea va ieși cu hainele tale, dumneata vei rămâne cu ale ei. Vei fi spânzurat, poate, dar ea va fi salvată.

Gringoire se scărpină după ureche cu un aer foarte serios.

— Uite o idee care nu mi-ar fi venit niciodată! zise el.

La propunerea aceasta neașteptată a lui dom Claude, fața veselă și mulțumită a poetului se încruntă brusc, ca un frumos peisaj din Italia, când un nor acoperă soarele.

— Ei bine, Gringoire! Ce zici de plan?

— Spun, maestre, că s-ar putea să nu mă spânzure, deși sunt aproape sigur că mă vor spânzura.

— Lucrul acesta nu te privește.

— Drace! zise Gringoire.

— Ea ți-a salvat viața. Nu faci altceva decât să-ți plătești datoria.

— Sunt atâtea alte datorii pe care nu le plătesc!

— Maestre Pierre, trebuie să o faci negreșit!

Arhidiaconul vorbea poruncitor.

— Ascultați, dom Claude, răspunse poetul împietrit cu totul. Țineți la ideea aceasta și nu este bine. Eu nu văd de ce aș fi spânzurat în locul altuia.

— Ce ai de ți la viață așa de mult?

— Ah! O mie de motive!

— Care, mă rog?

— Care? Aerul, cerul, dimineata, seara, noaptea cu lună, pe bunii mei amici haimanalele, băutura caldă, frumoasele arhitecturi ale Parisului de studiat, trei mari cărți de scris, dintre care una împotriva episcopului și contra ideilor sale, și mai știu și eu? Anaxagoras spunea că trăia pentru a admira soarele. Și apoi, eu am fericirea de a-mi petrece toate zilele, de dimineata până seara, cu un om de geniu, adică eu însumi, și lucrul acesta este foarte plăcut.

— Cap prost! murmură arhidiaconul. Ei! Ia spune-mi, viața aceasta, pe care ți-o închipui așa de fermecătoare, cine ți-a salvat-o? Cui datorezi că respiri acest aer, că vezi cerul și că poți încă să-ți amuzi spiritul cu nerozii și nebunii? Dacă nu ar fi fost ea, unde ai fi fost acum? Tu vrei așadar ca ea să moară, ea de pe urma căreia tu ești în viață? Să moară ea, creatura aceea frumoasă, blândă, adorabilă, necesară luminii lumii, mai divină decât Dumnezeu! Pe când tu, pe jumătate înțelept, pe jumătate nebun, zadarnică schiță a unui ceva, un fel de plantă care crede că gândește, care crede că merge, tu vei continua să trăiești cu viața pe care i-ai furat-o, tot așa de nefolositoare ca și o

lumânare la amiază? Haide, ai puțină inimă Gringoire! Fii generos la rândul tău! Ea este aceea care a început.

Preotul era aspru. Gringoire îl ascultă mai întâi cu un aer nehotărât, apoi se înduioșă și în cele din urmă făcu o strâmbătură tragică, care făcu ca figura sa să semene cu cea a unui nou născut care are colici.

— Sunteți patetic, zise el ștergându-și o lacrimă. Ei bine, am să mă mai gândesc la asta. Năzdrăvană idee ați mai avut. La urma urmei, continuă el după o pauză, cine știe? Poate că nu mă vor spânzura. Nu te însori întotdeauna cu cine te logodești. Când ei mă vor găsi în odăița aceea, așa de caraghios gătit, în rochie și cu basma pe cap, poate că vor izbucni în hohote de râs. Și apoi, dacă mă spânzură, ei binel! Să mori spânzurat este o moarte ca oricare alta, sau, pentru a spune și mai bine, nu este o moarte ca oricare alta; este o moarte demnă de înțeleptul care a oscilat toată viața, o moarte care nu este nici carne, nici pește, ca spiritul adevăratului sceptic, o moarte care poartă pecetea nehotărârii și a ezitării, la mijloc între cer și pământ și care te lasă în suspans. Este o moarte de filozof și eu eram predestinat pentru ea, poate. Este măreț să mori după cum ai trăit.

Preotul îl întrerupse:

— Ne-am înțeles.

— Ce este moartea, în cele din urmă? urmă Gringoire cu înflăcărare. Un moment rău. Cineva, întrebându-l pe Cercidas, megalopolitan, dacă ar fi bucuros să moară, a primit următorul răspuns: De ce nu? Căci după moartea mea îi voi vedea pe oamenii aceia mari, pe Pitagora între filozofi, pe Hecataeus între istorici, pe Homer între poeți, pe Orfeu între muzicanți!

Arhidiaconul îi întinse mâna.

— Atunci, ne-am înțeles, vei veni mâine.

Gestul acesta îl readuse pe Gringoire la realitate.

— Ah! Pe legea mea, nui zise el cu tonul unui om care se deșteaptă. Să fii spânzurat! Aceasta este prea absurd, nu vreau!

— Adio, atunci! Și arhidiaconul adăugă printre dinți: Am să te mai întâlnesc eu!

— Nu vreau ca dracul acesta de om să mă mai întâlnească, se gândi Gringoire, și alergă după dom Claude.

— Ascultați, domnule arhidiacon, nu este frumos ca niște vechi prieteni să se supere. Dumneavoastră vă interesați de fata aceea, de soția mea, vreau să spun, foarte bine, și ați imaginat o stratagemă

pentru a o scoate din biserica Notre Dame, dar acest mijloc este periculos pentru mine, Gringoire. Dacă eu aş avea o idee de a o scoate din încurcătură fără să-mi risc gâtul cu cel mai neînsemnat laț, ce ai spune? Aceasta nu va ajunge? Este absolut necesar ca eu să fiu spânzurat pentru ca dumneata să fi mulțumit?

Preotul își smulgea de nerăbdare nasturii anteriorului său.

— Beție de cuvinte! Care este mijlocul tău?

— Da, reluă Gringoire, vorbindu-și singur și atingându-și nasul în semn de meditare, am găsit! Haimanalele sunt niște băieți curajoși. Tribul Egiptului o iubește. Ei se vor scula la cel dintâi cuvânt... Nimic mai ușor. O lovitură.... Grație învălmășelii, ei o vor fura lesne. — Chiar mâine seară... asta ar vrea și ei.

— Mijlocul! Vorbește! zise preotul zguduindu-l.

Gringoire se întoarse măreț spre el:

— Lăsați-mă în pace! Vedeți bine că acum îl compun. El se mai gândi câteva momente. Apoi începu să-și aplaude gândul, strigând: Admirabil! Reușită sigură!

— Mijlocul! reluă Claude înfuriat.

Gringoire strălucea de veselie.

— Veniți să vă spun lucrul acesta, încet de tot. Este o mișcare de geniu care ne va scoate din încurcătură pe toți. Pe legea mea! Trebuie să recunoașteți că nu sunt un imbecil.

El se întrerupse:

— Ah! Capra cea mică se află cu fata?

— Da. Ce dracu îți pasă de lucrul acesta?

— Și pe ea ar fi spânzurat-o, nu este așa?

— Ce-mi pasă se asta?

— Da, ar fi spânzurat-o. Doar luna trecută au spânzurat o scroafă. Călăului îi place lucrul acesta, căci el mănâncă apoi animalul. Să o spânzure pe frumoasa mea Djali, sârman mieușel!

— Blestem! exclamă dom Claude. Călăul ești tu! Ce mijloc de salvare ai găsit oare, păcătosule? Nu cumva va trebui să-ți scot ideea cu forcepsul?

— Ai răbdare, maestrul! Iată!

Gringoire se aplecă la urechea arhidiaconului și îi șopti, aruncând o privire neliniștită de la un capăt al străzii la altul, pe care nu trecea cu toate acestea nimeni. Când sfârși, dom Claude îi luă mâna și îi zise cu răceală:

— Bine. Pe mâine.

— Pe mâine, repetă Gringoire. Și pe când arhidiaconul se îndrepta într-o parte, el plecă în cealaltă zicându-și încet:

— Iată o afacere frumoasă, domnule Pierre Gringoire. Ce are a face! Cine spune că dacă ești mic ai să te sperii de o întreprindere mare. Biton purta un taur pe umerii săi, iar rândunelele traversează oceanul.

II FĂ-TE HAIMANA

Arhidiaconul, întorcându-se la mănăstire, găsi la ușa celulei sale pe fratele său Jehan du Mulin care îl aștepta și care, pentru a nu se plictisi așteptându-l, desenase pe perete cu un cărbune profilul fratelui său mai mare împodobit cu un nas imens.

Dom Claude se uită la fratele său. El avea alte ocupații. Figura aceea veselă de ștrengar, a cărei strălucire înseninase de câteva ori posaca fizionomie a preotului, nu mai era acum în stare să alunge ceața care se lăsa în fiecare zi mai groasă asupra sufletului acela corupt, înciudat și păcătos.

— Frate, zise Jehan, am venit să te văd.

Arhidiaconul nici nu ridică ochii asupra lui.

— Ei și?

— Frate, reluă ipocritul, ești așa de bun cu mine și-mi dai sfaturi așa de bune, încât mă întorc mereu la dumneata.

— Apoi?

— Vail Frate, ce dreptate aveai când îmi ziceai: Jehan, Jehan! *Cessat doctorum doctrina, discipulorum disciplina**. Jehan, fii cuminte. Jehan, învață; Jehan, nu ieși din liceu fără treabă și fără permisiunea maestrului! Nu-i bate pe Picarzi, *noli, Joannes, verberare Picardos*. Nu putrezi ca un măgar dobitoc, *quasi asinus illitteratus*, pe frecătura școlii. Jehan, lasă-te să fi pedepsit cum va dori maestrul! Jehan, du-te în toate serile la capelă și cântă un imn cu verset și cuvântare pentru glorioasa Fecioară Maria! Vail Ce sfaturi bune erau acestea!

— Apoi?

— Frate, ai în față un vinovat, un criminal, un ticălos, un desfrânat, un om ca nelumea! Scumpul meu frate, Jehan ți-a călcat în

Dacă învățăturile profesorului sunt greșite, și educația elevului va fi la fel. (lat.)

picioare sfaturile. Dar am fost foarte tare pedepsit de Dumnezeu pentru lucrul acesta și bunul Dumnezeu este foarte drept. Atâta vreme cât am avut bani, am făcut chefuri, nebunii și am dus o viață veselă. Oh! Desfrânarea este așa de fermecătoare privită din față, pe cât de urâtă și morocânoasă este privită din spate! Acum nu mai am nici o para, mi-am vândut ghiozdanul, cămașa și prosopul, adio viață veselă! Frumoasa lumânare de ceară s-a topit și eu nu mai am decât lumânarea de seu, care îmi fumegă sub nas. Fetele își bat joc de mine, iar eu beau apă. Sunt chinuit de remușcări și de creditori.

— Restul? zise arhidiaconul.

— Vai, prea scumpe frate! Ași dori să-mi fac o viață mai bună. Vin la tine plin de căință. Sunt pocăit. Mă spovedesc. Îmi lovesc pieptul cu pumnii. Ai multă dreptate ca să dorești să mă vezi într-o zi licențiat sau profesor al liceului Torchi. Acum simt o dedicație pentru slujba asta. Dar eu nu mai am cerneală, și trebuie să-mi cumpăr; nu mai am hârtie, nu mai am cărți, și trebuie să-mi cumpăr. Am mare nevoie pentru aceasta de ceva bani. Și vin la tine, frate, cu inima plină de căință.

— Asta-i tot?

— Da, zise școlarul. Vreau puțini bani.

— Nu am.

Școlarul spuse atunci, cu un aer grav și hotărât în același timp:

— Ei bine, frate, îmi pare rău că trebuie să-ți spun, dar mi se fac și pe de altă parte oferte și propuneri. Nu vrei să-mi dai bani? Nu? În cazul acesta am să mă fac haimana.

Pe când pronunța cuvântul acesta monstruos, el luă o înfățișare de Ajax, așteptând să-i cadă fulgerul în cap.

Arhidiaconul îi zise cu răceală:

— Fă-te haimana.

Jehan îl salută adânc, și coborî scara mănăstirii fluierând.

În momentul când trecea prin curtea mănăstirii pe sub fereastra fratelui său, auzi fereastra aceea deschizându-se, ridică capul și văzu ieșind pe fereastră capul sever al arhidiaconului.

— Du-te la dracu! zise Claude. Iaiă, îți dau ultimii mei bani.

În același timp, preotul aruncă lui Jehan o pungă, care-i făcu școlarului un mare cucui în frunte și cu care Jehan plecă supărat și mulțumit în același timp, ca un câine pe care l-ai lovit cu oase pline de măduvă.

III TRĂIASCĂ VESELIA!

Sperăm că cititorul nu a uitat că o parte din Curtea Minunilor era închisă prin vechiul zid de protecție al orașului, ale cărui turnuri, foarte multe, începeau să cadă în ruină chiar din epoca aceea. Unul dintre acele turnuri fusese transformat în loc de petrecere de către haimanale. În sala de jos era cârciuma și restul la etajele superioare. Turnul acela era punctul cel mai vioid, și prin urmare, punctul cel mai hidos al cerșetoriei. Era un fel de stup monstruos care zbârnăia ziua și noaptea. Noaptea, când cerșetorii dormeau, când nu mai era nici o fereastră aprinsă pe fațadele pămâtoase ale pieței, când nu se mai auzea nici un strigăt din acele nenumărate case, din acele furnicare de hoți, de fete și de copii furați sau bastarzi, recunoștea întotdeauna veselul turn după zgomotul pe care îl făcea, după lumina roșiatică care strălucea în același moment la gurile pivniței, la ferestre, la crăpăturile zidurilor, care ieșea prin toți porii săi.

Pivnița servea de cârciumă. Coborai în ea printr-o ușă joasă și o scară abruptă ca un Alexandrin clasic. Pe ușă se afla ca un fel de firmă o minunată mângâleală reprezentând soli și pui de găină tăiați, cu calamburul acesta dedesubt:

La sunătorii pentru cei decedați.

Într-o seară, în momentul când clopotele de alarmă sunau stingerea, sergenții de pază, dacă ar fi putut intra în temuta Curte a Minunilor, ar fi putut observa că se făcea mai mult zgomot decât de obicei, că se bea mai mult și se înjura mai bine. Afară se aflau foarte multe grupuri care vorbeau încet, ca atunci când se pune la cale o mare lovitură, și ici-colo câte o haimana care ascuțea o lamă de fier pe pavaj.

Totuși, chiar în cârciumă, vinul și jocul erau o puternică distracție alături de ideile care preocupau cerșetoria în seara aceea, încât ar fi fost greu să ghicești după vorbele băutorilor despre ce era vorba. Atât doar că erau mai veseli ca de obicei și vedeai la fiecare lucind o armă între picioare, un cosor, o bardă, o spadă mare sau o cange.

Sala, rotundă ca formă, era foarte vastă; dar mesele erau așa de înghesuite și băutorii așa de numeroși, încât tot ceea ce conținea crâșma, bărbați, femei, oale, bănci, cei care beau, cei care dormeau, cei care jucau, sănătoși, ologi, păreau îngrămădiți toți de-a valma, cu tot atâtă ordine și armonie cât o grămadă de cochilii de stridii. Se aflau

câteva lumânări de seu aprinse pe mese; dar adevărata sursă de lumină a cârciumii, ceea care îndeplinea rolul unui candelabru într-o sală de operă, era focul. Pivnița aceea era așa de umedă, încât nu era lăsat să se stângă niciodată căminul, nici chiar în mijlocul verii; un cămin foarte mare și sculptat, pe care erau agățate grele grătare și obiecte de bucătărie, cu unul dintre focurile acelea mari făcute cu lemne și cu turbă, care, noaptea, pe străzile unui sat, fac să se proiecteze o pânză sângerie pe zidurile din fața ferestrelor unde arde. Un câine mare, stând serios pe cenușă, adulmeca în fața jăratecului o frigare plină de cărnuri.

Oricât de mare ar fi fost confuzia la prima privire, puteai distinge în mulțimea aceea trei grupuri principale, care se îngrămădeau în jurul a trei personaje, pe care ciutorul le cunoaște deja: unul dintre acele personaje, gătit în mod ciudat cu mai multe bucăți de aramă, era Mathias Hungadi Spicali, duce de Egipt și de Bohemé. Mitocanul stătea pe o masă, cu picioarele încrucișate, cu degetul ridicat, și ținea un curs de știință a magiei albe și negre, atât cât se pricepea, unei mulțimi de gură cască care îl înconjură.

O altă ceată se îngrămădea în jurul mai vechiului nostru prieten, viteazul rege de Thunes, înarmat până în dinți. Clopin Troillefou, cu un aer foarte serios și cu voce înceată, prezida la jertfirea unui butoi plin cu arme, care era deschis în fața lui, de unde se scoteau o mulțime de securi, spade, puști și zale. Fiecare lua din grămadă câte o armă; până și copiii și ciungii se înarmau, și așa cuirasapi, treceau printre picioarele bețivilor ca niște cărăbuși imenși.

În fine, un al treilea auditoriu, cel mai zgomos, cel mai vesel și mai numeros, umplea băncile și mesele în mijlocul cărora perora și înjura o voce subțire, care se auzea dintr-o grea armură, de la coif până la pintenii. Individul care își agățase astfel pe el o armură, dispărea așa de mult sub costumul de război, încât nu se mai vedea din persoana sa decât un nas ridicat obraznic, roșu, încovoiat, o șuviță de păr blond, o gură roșie și niște ochi îndrăzneți. El avea centura plină de pumnale lungi sau scurte, o spadă mare la coapsă, o arbaletă ruginită la stânga și un ulcior cu vin în fața lui, iar la dreapta lui stătea o fată grasă și desfrânată. Toate grupurile din jurul lui râdeau, înjurau și beau.

Adăugați douăzeci de grupuri secundare, băieți și fetele de serviciu alergând cu oalele de bere pe cap, pe jucători stând pe vine în jurul bilelor, al zarurilor, al jocului pasionat de triglete, certurile dintr-un colț, săruturile dintr-altul și veți avea o oarecare idee despre

locul acela, peste care pâlpâia lumina marelui foc, care ardea și făcea să joace pe zidurile cârciumei mii de umbre mărite și caraghioase. Cât privește zgomotul, el era ca în interiorul unui clopot care sună cu toată puterea.

Tigaia în care sfârâia niște grăsimi, umplea cu pârâitul său continuu intervalele acelor vii dialoguri, care se încrucișau de la un capăt la altul al sălii.

Se afla în tîmbălăul acela, în fundul cârciumii, pe banda interioară a căminului, un filozof care medita, cu picioarele în cenușă și cu privirea în tăciuni. Era Pierre Gringoire.

— Haideți, repede! Să ne grăbim, înarmați-vă! Peste o oră plecăm! zicea Clopin Trouillefou argotierilor săi.

O fată fredona:

*Tată, bună seara, mamă, bună seara!
Focul va cuprinde toată țara!*

Doi jucători de cărți se certau.

— Valet! striga cel mai îmbujorat dintre ei, amenințându-l cu pumnul pe celălalt. Am să te însemn pe ceafă. Vei putea să-l înlocuiești pe Mistigri în jocul de cărți al regelui.

— Uf! urla un normand, pe care îl recunoșteai după accentul său nazal. Suntem îngrămădiți aici, ca niște sfinți de la Caillouville!

— Băieți, spunea auditorului său ducele de Egipt, vorbind de la cepul butoiului, vrăjitoarele din Franța se duc la sabbat fără mătură, fără grăsimi și fără animale de călărit, numai cu câteva cuvinte magice. Vrăjitoarele din Italia au întotdeauna un țap care le așteaptă la ușa lor. Toate sunt obligate să iasă pe coșul căminului.

Vocea tânărului ștrengar înarmat din cap până în picioare domina tîmbălăul.

— Nemaipomenit! striga el. Astăzi m-am înarmat pentru prima oară! Sunt o adevărată haimana, drace! Dă-mi să bea! Amicii mei, mă numesc Jehan Frollo du Moulin și sunt gentilom. Eu sunt de părere că dacă Dumnezeu era jandarm, el s-ar fi făcut hoț. Fraților, noi vom face o expediție foarte frumoasă. Suntem viteji. Vom asedia biserica, vom deschide ușile, o vom scoate de acolo pe fata cea frumoasă, o vom scăpa de judecători și preoți, îl vom arde pe episcop în episcopie, vom face toate acestea în mai puțin timp decât îi trebuie unui primar să mănânce o lingură de supă. Cauza noastră este dreaptă, așa că vom

jefui biserica Notre Dame și totul se va sfârși. Îl vom lua cu noi pe Quasimodo. Îl cunoașteți pe Quasimodo, domnișoarelor? L-ați văzut încălecat pe clopotul cel mare într-o zi de sărbătoare? Drace, este ceva foarte plăcut privirii! Ai spune că este un drac călare pe o gură de balaur. Amicii mei, ascultați-mă, eu sunt haimana în adâncul inimii, sunt argotier în suflet și hoț înăscut. Am fost foarte bogat, și mi-am mâncat toată averea. Mama dorea să mă facă ofițer, tata subdiacon, mătușa consilier la consiliul de stat, mama mare, pronotar al regelui, mătușa mare, casier al statului. Eu însă m-am făcut haimana! Am spus lucrul acesta tatălui meu, care mi-a aruncat blestemul său în față, mamei, bătrâna doamnă, care a început să plângă și să-i curgă balele ca bușteanului acela din foc. Trăiască veselie! Eu sunt un derbedeu adevărat! Tavernière, amica mea, dă-mi alt vin! Am încă cu ce să plătesc. Nu mai vreau vin de Suresnes, căci îmi zgârâie gâtul. Aș dori de asemenea să mănânc ceva.

În vremea aceasta, ceata aplauda cu hohote de râs; și văzând că tâmbălăul se mărea în jurul său, școlarul exclamă:

— Oh! Ce zgomot frumos! *Populi de bacchantis populosa debacchatio!** Apoi începu să cânte, cu privirea pierdută în extaz, și cu tonul unui călugăr care intonează vecernia:

— *Quae cantica! Quae organa! Quae cantilenae! Quae melodiae hic sine fine decantatur! Sonant melliflua hymnorum organa, suavissima angelorum melodia, cantica canticorum vua!***... Deodată se întrerupse și spuse:

— La dracu, dați-mi să mănânc.

Fu un moment de puțină liniște, în timpul căreia se ridică vocea ducelui de Egipt, care-i învăța pe boemienii săi.

— ...Nevăstuica se numește Aduine, vulpea Pied-Bleg sau Courreur des Bois, lupul Pied-Gris sau Pied-Doré, ursul le Vieux sau Grande-Père. Bonetul unui spiriduș te face nevăzut și te ajută să vezi lucrurile invizibile. Orice broască râioasă care este botezată trebuie îmbrăcată în catifea roșie sau neagră, cu un clopoțel la gât și cu alți clopoțeli la picioare. Nașul îi ține capul, iar nașa coada. Demonul Sidragasmus este acela care are puterea de a le face pe fete să danseze în pielea goală.

* Poporul bacantelor populează această dezlănțuire. (lat.)

** Ce cântecel! Ce orgi! Ce refrene! Ce melodii fără sfârșit se cântă! Sună ca mierea orga imnurilor, suava melodie îngerească, cântarea cântărilor! (lat.)

— Pe legea mea! Întrerupse Jehan, aş vrea să fiu demonul Sidragasmus.

În vremea aceea haimanalele continuau să se înarmeze, şoptind în celălalt capăt al sălii:

— Sărmana Esmeralda! zicea un boemian, ea este sora noastră. Trebuie să o scăpăm de acolo.

— Oare tot la Notre Dame se află? Întrebă o haimana cu mutră de evreu.

— Da.

— Ei bine, camarazi! strigă haimanaua. La Notre Dame! Cu atât mai mult cu cât acolo se află capela sfinţilor Ferecol şi Ferrution; două statui, una a sfântului Jean Baptiste, alta a sfântului Antoniu, amândouă de aur, cântărind împreună şase mărci de aur şi cinsprezece esteliuşi iar pedestalul lor de argint aurit, şaptesprezece mărci şi cinci onceşi. Ştiu asta deoarece sunt argintar.

Chiar atunci i se aduse mâncarea lui Jehan, şi el exclamă apucând-o de gât pe fata de lângă el:

— Pe sfântul Voulte de Lucques, pe care poporul îl numeşte sfântul Goguelu, eu sunt foarte fericit. Am aici, înaintea mea, un imbecil, care mă priveşte cu mutră de marmotă a unui arhiduce. Iată unul la stânga mea, care are dinţi aşa de lungi încât îi ascund bărbia. Şi apoi eu sunt ca mareşalul de Gié la asediul Pontoise-i, mâna mea dreaptă se sprijină pe o păţă. Ventre-Mahon! Camarade! Tu, care ai aerul unui negustor, îndrăzneşti să te azezi lângă mine! Eu sunt nobil, amice. Negustoria este incomparabilă cu nobleţea. Pleacă de aici!

— Holadé şi ceilalţi! Nu vă bateţi! Cum, Baptiste Croque-Oison, tu care ai un nas aşa de frumos, ai să ţi-l rişti contra pumnilor mari ai moşicului acela? Imbecilule! *Non cuiquam datum est habere nasum**. Tu eşti într-adevăr divină, Jacqueline Ronge-Oreille! Păcat că nu ai păr. Hei! Eu mă numesc Jehan Frolo şi fratele meu este arhidiacon. Să-l ia dracu! Tot ceea ce vă spun este adevărat. Făcându-mă haimana am renunţat din toată inima la jumătatea unei case situată în rai, pe care fratele meu mi-o promisese. *Dimidiam domum in paradiso***. Mai am o proprietate în strada Tirechappe, şi toate femeile sunt amorezate de mine, lucru tot aşa de adevărat cum este că sfântul Eloie era un excelent argintar şi că cele cinci meşteşuguri ale bunului oraş Paris sunt:

* Nu oricui îi este dat să aibă nas. (lat.)

** Jumătate de casă în paradis. (lat.)

tăbăcăria, tăbăcăria subțire, pescăria, bancheria și munca, și că sfântul Laurent a fost ars cu coji de ouă. Vă jur camarazii!

*Tot anul să n-am ce bea
Dacă vă mint cu ceva.*

Încântătoarea mea, afară este lună plină, privește prin răsuflătoarea pivniței cum mai gonește vântul norii! Așa am să-ți dau și eu la o parte gulerășul. Fetelor, ștergeți nasul copiilor și mucerile lumânărilor! Christ și Mahon! Ce dracu mi-ați dat să mănânc aici? Părul care nu se găsește pe capul desfrânatelor se găsește în omlete. Bătrâno, mie îmi plac omletele chele. Făcea-te-ar dracu cârnă! Frumoasă cârciumă a lui Belzebuth, unde fetele se piaptână cu furculițele!

După ce spuse acestea, sparse farfuria de podea, și începu să cânte de-ți spârgea urechile:

*Și vreau a vă mai spune
Că n-am pe-această lume
Nici credință, nici lege,
Nici respect pentru rege,
Și nici un dumnezeu!
Jur pe sufletul meu!*

În vremea asta, Clopin Trouillefou sfârșise de împărțit armele. El se apropie de Gringoire, care părea cufundat într-o adâncă reverie, și stătea cu picioarele pe un grătar.

— Amice Pierre, zise regele de Tunnes, la ce dracu te gândești? Gringoire se întoarse spre el cu o privire tristă.

— Îmi place focul, scumpul meu senior. Nu numai din simplul motiv că focul încălzește picioarele sau ne fierbe ciorba, ci pentru că el face scântei. Câte odată stau ore întregi privind scânteiile. Văd mii de mistere în stelele acestea pe care le posedă fundul negru al căminului. Și stelele sunt lumi.

— Să mă ia dracu dacă pricepl zise haimanaua. Știi ce oră este?

— Nu știu, răspunse Gringoire.

Clopin se apropie atunci de ducele de Egipt.

— Camarade Mathias, nu ne este de ajuns un sfert de ceas. Se spune că regele Ludovic al XI-lea se află la Paris.

— Un motiv în plus ca să i-o scoatem din gheare pe sora noastră,

răspunse bătrânul boemian.

— Tu vorbești ca un bărbat, Mathias, zise regele de Tunnes. De altfel, noi vom lucra repede. Nu avem să ne temem de nici o rezistență în biserică. Călugării sunt ca niște iepuri iar noi suntem mulți. Slugile parlamentului vor face o mutră tare frumoasă mâine, când vor veni să o ia! Pe mațele papei, nu vreau ca frumoasa față să fie spânzurată!

Clopin ieși din cârciumă.

În vremea asta, Jehan striga cu o voce răgușită:

— Beau, mănânc, sunt beat, sunt asemeni cu Jupiter! Ei! Pierre l'Assommeur, dacă tu ai să mă mai privești așa, am să-ți scutur nasul cu bobârnace.

Gringoire, scos din meditațiile sale, începu să privească la scena zgomotoasă care îl înconjură murmurând printre dinți: *Luxuriosa res vinum et tumultosa ebrietas**. Vail Ce bine fac eu că nu beau și ce bine zice sfântul Benoit: *Vinum apostatere facit etiam sapientes!***

În momentul acela Clopin se întoarse și strigă cu o voce de tunet:

— Miezul nopții!

La cuvintele acestea, care avură semnificația unui semnal de încălecare pentru un regiment, toate haimanalele, bărbați, femei și copii se aruncară afară din cârciumă cu un mare zgomot de arme și de fierărie.

Luna se ascunse printre nori. Curtea minunilor era cu totul întunecată. Nu era nici o lumină. Cu toate acestea, ea nu era pustie. Distingeai o mulțime de bărbați și de femei care vorbeau încet. Îi auzai șoptind și vedeai tot felul de arme lucind în întuneric. Clopin se sui pe o piatră mare.

— În rânduri, Argotul! strigă el. În rânduri, Egiptul! În rânduri, Galileea!

În întuneric se făcu o mișcare, și imensa mulțime se transformă într-o coloană. Peste câteva momente, regele de Tunnes își ridică iar vocea:

— Acum, tăcere, pentru a străbate Parisul! Cuvântul de trecere este: Flacăra miuitică! Torțele nu se vor aprinde decât la Notre Dame! Marș!

Peste zece minute, călăreții de pază fugeau înspăimântați din fața unei procesiuni de bărbați negri și tăcuți, care coborau spre podul Aux

* Deznăjat lucru este vinul, și produce tulburări. (lat.)

** Dezbărarea de vin te face înțelept. (lat.)

Change, prin străzile întortocheate, ce străbat în toate direcțiile marele cartier al Halelor.

IV UN PRIETEN NEÎNDEMÂNATIC

Tot în noaptea aceea, Quasimodo nu dormea. Își făcuse ultima inspecție prin biserică, dar nu observase, în momentul când închidea ușile, că arhidiaconul trecuse pe lângă el și se arătase supărat văzând cum pune lacătele cu băgare de seamă enormei armuri de fier, care dădea celor două uși rezistența unui zid. Dom Claude avea însă aerul și mai preocupat ca de obicei. De altfel, de la aventura din celulă el se purta foarte urât cu Quasimodo; dar degeaba se purta aspru cu el, degeaba îl lovea, căci nimic nu-i micșora supunerea, răbdarea, resemnarea credinciosului clopotar. Din partea arhidiaconului el suferea orice, insulte, amenințări, loviri, fără să murmure vreun reproș, fără să facă vreo plângere.

Cel mult dacă îl urmărea din ochi cu neliniște, când dom Claude urca scara turnului; dar arhidiaconul se abținuse de a se arăta în fața egiptencei.

În noaptea aceea așadar, Quasimodo, după ce aruncase o privire sărmanelor clopote uitate, Jacquelinei, Mariei, Thibauldei, se urcase până în vârful turnului nordic și acolo, punând pe acoperișul de plumb felinarul său orb foarte închis, începu să privească Parisul.

Noapte, am spus-o deja, era foarte întunecoasă. Parisul, care nu era luminat în epoca aceea, prezenta vederii o îngrămădire confuză de umbre, tăiată ici și colo de curba albă a Senei.

Quasimodo nu mai vedea lumină decât la fereastra unui edificiu îndepărtat, al cărui profil vag și întunecat se desena foarte bine deasupra acoperișurilor, pe poarta Saint Antoine. Și acolo se afla cineva care veghea.

Pe când mica sa privire plutea în orizontul acela de ceață și de noapte, clopotarul simțea în sufletul său o inexplicabilă neliniște. De mai multe zile stătea la pândă. Vedea mereu dând târcoale prin jurul bisericii oameni cu fețe îngrozitoare, care nu păraseau din ochi azilul tinerei fete.

El se gândea că se pune la cale un complot împotriva nenorocitei refugiate. Își închipuia că există o ură populară împotriva ei, cum

exista și contra lui și se putea prea bine să se întâmple în curând ceva.

De aceea stătea pe clopotniță, la pândă, visând în reveria sa, cum zice Rabelais, cu ochiul rînd pe rînd asupra celulei și asupra Parisului, păzind singur, ca un câine bun, cu mii de bănuiele în suflet.

Deodată, pe când el scurta marele oraș cu singurul său ochi pe care natura printr-un fel de compensație îl făcuse așa de pătrunzător încât putea să înlocuiască celelalte organe senzoriale care îi lipseau lui Quasimodo, i se păru că silueta cheiului Vieille Pelleterie avea ceva ciudat, că era o mișcare pe podul acela, că linia parapetului, detașată în negru pe suprafața albă a apei, nu era dreaptă și liniștită ca aceea a celorlalte cheiuri, ci se ondula precum capetele unei mulțimi în mers.

Lucru acesta i se păru ciudat. Își îndoi atenția.

Mișcarea părea că vine dinspre Cité. Nici o lumină. Ea ținu cîtva timp pe chei, apoi se scurse încetul cu încetul, ca și cum ceea ce se petrecea intra în interiorul insulei, apoi încetă cu totul și linia cheiului redeveni dreaptă și nemișcată.

În momentul când Quasimodo se frămînta în presupuneri, i se păru că mișcarea reapăru în strada du Parvis, care se prelungește în La Cité perpendicular pe fațada lui Notre Dame. În sfârșit, cu tot întunericul, văzu un cap de coloană venind prin acea stradă și răspîndindu-se deodată în piață o mulțime căreia întunericul îi apăra identitatea.

Spectacolul acela te îngrozea în felul său. Probabil că procesiunea aceea ciudată, care părea că ține mult să-și ascundă identitatea în întuneric, păstra o tăcere adîncă. Cu toate acestea, mulțimea producea un zgomot surd, ca un tropăit, ce nu putea fi auzit de Quasimodo. În mișcarea aceea tăcută mulțimea-i părea surdului o ceață de morți, mută, impalpabilă, pierdută într-o ceață. I se părea că vine spre el o ceață plină de oameni, că vede mișcându-se umbra în umbră.

Atunci temerile îi reveniră, și ideea unei încercări contra egiptencei îi reveniră în cap. Simți în mod confuz că se apropie o situație limită. În momentul acela raționă mai bine și mai grabnic decât te-ai fi așteptat de la un creier așa de prost organizat. Trebuia oare să o scoale pe egiptencă? Să o facă să fugă? Unde? Străzile erau împresurate, biserica se învecina cu râul. Nici o corabie, nici o scăpare. Nu era decât o cale, să se lase să fie omorât pe pragul lui Notre Dame, să reziste cel mult pînă apărea un ajutor, dacă avea să vină, dar să nu tulbure somnul Esmeraldei. Nenorocita avea să fie trezită cît mai târziu pentru execuție. Hotărîrea aceasta, odată luată, se apucă să-și

examineze inamicul cu multă liniște.

Mulțimea creștea în fiecare moment în piața din fața bisericii; dar el se gândi că face prea puțin zgomot, deoarece ferestrele străzilor și piețelor rămăseseră închise. Brusc, o lumină străluci și într-o clipă șapte sau opt torțe aprinse se plimbară deasupra capetelor zguduind în întuneric frunzișul lor de flăcări. Quasimodo văzu atunci în mod distinct mișcându-se în piață o mulțime de bărbați în zdrențe, înarmați cu fel de fel de arme, al căror vârf lucea. Ici și colo furci negre făceau un fel de coarne fețelor acelea înspăimântătoare. Își aminti vag drojdia aceea a societății și i se păru că recunoaște toate capetele acelea care cu câteva luni înainte îl salutaseră ca papă al nebunilor. Un bărbat care ținea o torță într-o mână, se urcă pe o piatră și păru că le vorbește. În același timp ciudata armată făcu câteva mișcări ca și cum s-ar fi rânduit în jurul bisericii. Quasimodo își luă felinarul și coborî pe platforma dintre turnuri pentru a vedea mai de aproape și a se gândi la mijloacele de apărare.

Clopin Trouillefou, sosit în fața lui Notre Dame, își așezase trupa în formație de atac. Cu toate că nu se aștepta la nici o rezistență, el vroia, ca un general prudent, să păstreze o ceată care să-i permită să facă un front contra unui atac subit al pazei sau al călugărilor. Își împrăștiase astfel detașamentele, încât văzute de sus și din depărtare, ai fi zis că era triumghiul roman al bătăliei de la Ecnome, capul de porc al lui Alexandru sau celebrul colț al lui Gustav Adolf. Baza aceluia triumghi se sprijinea pe fundul pieței, astfel încât să închidă strada du Paris; una dintre laturi privea spre palat Dieu, cealaltă spre strada Saint Pierre aux Boeufs. Clopin Trouillefou se așezase în față cu ducele de Egipt, cu amicul nostru Jehan și cu haimanalele cele mai îndrăznețe.

Nu se întâmpla deloc rar în evul mediu o astfel de faptă pe care haimanalele tocmai o încercau asupra lui Notre Dame.

Ceea ce noi numim astăzi poliție, nu exista pe atunci. În orașele cu o populație numeroasă, în capitale mai cu seamă, nu exista nici o putere centrală, nici un regulator. Feudalitatea construise aceste comune mari de seniori într-un mod ciudat. O cetate era o adunare de o mie de seniori, care o împărțeau în compartimente de toate formele și mărimile. De aici rezultă că erau o mie de poliști contradictorii, adică nu era poliție. La Paris, de exemplu, în afară de o sută patruzeci și unu de seniori care pretindeau dări, se mai aflau douăzeci și cinci care cereau dări și împărțeau dreptatea, de la episcopul de Paris, care avea o sută cinci străzi, până la starețul de la Notre Dame des Champs,

care avea patru străzi. Toți judecătorii aceștia feudali nu recunoșteau decât în mod nominal autoritatea suverană a regelui. Toți aveau dreptul de a face căi de comunicare; erau ca la ei acasă. Ludovic al XI-lea, regele acela neobosit, a început dărâmarea edificiului feudal, continuată de către Richelieu și Ludovic al XIV-lea în profitul regalității și terminată de Mirabeau în profitul poporului. Ludovic al XI-lea degeaba încercase să rupă rețeaua de seniori ai Parisului, dând două sau trei ordonanțe de poliție generală. Astfel în 1465, se dăduse ordin locuitorilor, ca odată cu căderea nopții, să-și lumineze cu lumânări ferestrele și să-și închidă câinii, sub pedeapsa cu spânzurătoarea. În același an se dăduse ordin să se închidă seara străzile cu lanț și era interzis de a purta pumnale lungi sau arme de ofensivă noaptea pe străzi. Dar în foarte scurtă vreme nici una din aceste ordonanțe de legislație comunală nu mai era respectată. Burghezii lăsară ca vântul să le sângă lumânările de la ferestre și câinii să rălacească; lanțurile de fier nu se mai întindeau decât în vreme de asediu; interzicerea de a purta pumnale lungi nu avusese ca efect decât schimbarea numelui străzii Cuope-Gueule în Coupe-Gorge, ceea ce este un progres evident. Vechiul edificiu al jurisdicției feudale rămăsese în picioare; o imensă îngrămădire de seniori și judecători încrucișându-se deasupra orașului, jenându-se, încurcându-se, trecând unul peste altul, legi încâlcându-se unele pe altele; nefolositor desigur de paznici, sub-paznici, contra-paznici, prin care trecea cu mâna înarmată vagabondajul, jaful, răzvrătirea. Loviturile date de drojdia societății la un palat sau o casă nu erau pe vremea aceea un eveniment ieșit din comun. În cea mai mare parte vecinii nu se deranjau, mai ales dacă jaful nu ajungea până la ei. Își astupau urechile la salva de flinte, își închideau ferestrele, își baricadau ușile, lăsară ca scandalul să se termine cu intervenția sau nu a paznicilor, și a doua zi se spunea în Paris: „Azi noapte, Etienne Berbette a fost jefuit”; „Mareșalul de Clermont a fost prădat”; etc. De aceea, nu numai locuințele regești, Luvru, Palatul, Basilia, Tournelles, dar chiar simplele locuințe senioriale: le Petit Bourbon, palatul de Sens, palatul d'Angouleme, aveau creștăturile lor pe ziduri și la porțile de apărare. Bisericele erau păzite de sfințenia lor. Câteva, totuși, din care Notre Dame nu făcea parte, erau fortificate. Mănăstirea Saint Germain des Prés era crenelată ca locuința unui baron; se aflau în ea mai multe arme decât clopote. Se mai vedea încă fortăreața sa în 1610. Astăzi, abia dacă a mai rămas biserica.

Să ne întoarcem la Notre Dame.

Când primele dispoziții au fost date trebuie să spunem că spre onoarea disciplinei haimanalelor, ordinele lui Clopin fuseseră executate în tăcere și cu o precizie admirabilă. Demnul șef al bandei se urcă pe parapetul du Paris și-și înălță vocea răgușită și aspră, stând întors spre Notre Dame și mișcându-și torța, a cărei lumină, chinuită de vânt și voalată în tot timpul de valul propriu de fum, făcea să apară și să dispară privirii fațada roșiatică a catedralei.

— Ție, Louis Beaumont, episcop de Paris, consilier la curtea Parlamentului, eu Clopin Trouillefou, rege de Tunnes, prinț al argotului, episcop al nebunilor, îți spun:

Sora noastră condamnată pe nedrept pentru magie s-a refugiat în biserica ta, iar tu îi datorezi azil și ocrotire. Însă Curtea Parlamentului vrea să o scoată de aici și tu consimți asta, așa că ar putea fi spânzurată mâine în piața Grevei, dacă haimanalele nu ar fi aici. Deci noi venim la tine, episcopule. Dacă biserica ta este sacră, sora noastră este și ea sacră; dacă biserica ta nu este sacră, nici sora noastră nu este sacră. De aceea noi te somăm să ne dai fata, dacă vrei să-ți păzești biserica, altfel vom lua fata și vom jefui biserica. Lucru ce va fi bine făcut. Pentru asta eu am implantat steagul aici și Dumnezeu să te apere, episcop de Paris!

Din nefericire, Quasimodo nu putu să audă cuvintele acestea pronunțate cu un fel de maiestate încruntată și sălbatică. O haimana prezentă steagul lui Clopin, care îl infipse solemn între două pietre. Steagul era o furcă de care atârna, sângerând, un hoit de câine.

După ce făcu acestea, regele de Tunnes se întoarse spre armata sa, mulțime sălbatică ale cărei priviri străluceau la fel de mult ca și vârful sulitelor.

După o pauză mică, regele strigă:

— Înainte băieți! La lucru, haimanalelor!

Treizeci de bărbați robuști, cu membre zdravene și fețe de lăcătuși ieșiră din mulțime, cu ciocane și clești, purtând pe umeri drugi de fier. Ei se îndreptară spre ușa principală a bisericii, urcară scara, și în curând puteau fi văzuți aplecați sub ogivă, ocupați cu spargerea ușii. O mulțime de haimanale îi urmă pentru a-i ajuta sau a-i privi, astfel încât cele unsprezece scări erau pline cu ei.

Cu toate acestea, ușa rezista.

— Drace, ușa este rezistentă, tare și încăpățânată! zicea unul.

— Este bătrână și are încheieturile înțepenite, zicea altul.

— Curaj camarazi! relua Clopin. Îmi pun capul că veți reuși să o

spargeți, să luați fata și să jefuiți altarul principal înainte ca vreun paraclicer să se trezească. Uite, mi se pare că broasca cedează!

Clopin fu întrerupt de un zgomot înfiorător, care se auzea în spatele său. Se întoarse. O bârnă enormă căzuse din cer zdrobind aproximativ doisprezece haimanale aflate pe treptele bisericii și sări apoi pe prag cu sunetul unei pieșe de tun, zdrobind ici și colo picioare în mulțimea haimanalelor care se fereau cu strigăte de groază. Într-o clipă locul rezervat al pieșei fu liber. Haimanalele, cu toate că erau protejate de bolta bisericii, părăsiră ușa, și chiar Clopin se retrăsese la o distanță apreciabilă față de biserică.

— Am scăpat frumos, zise Jehan. Am simțit-o trecând pe lângă mine! Dar Pierre l'Assommeur a fost omorât.

Este imposibil de descris ce mirare amestecată cu frică îi

cuprinsese pe bandiți odată cu căderea bărnei. Rămaseră câteva minute cu ochii pînă în aer, mai încremeniți de bucata aceea de lemn decât de sosirea a douăzeci de mii de arcași ai regelui.

— Satan! zise ducele de Egipt. Asta miroase a magie!

— Luna ne-a aruncat bărna asta, zise André le Rouge.

— Și mai adăugați, reluă François Chauterprune, că se spune că Luna este prietena Fecioarei!

— Mii de papi! exclamă Clopin, sunteți niște imbecili! Dar nici el nu știa cum să explice căderea bărnei.

În acest timp nu se destingea nimic pe fațadă, în vârful căreia lumina torțelor nu ajungea. Bărna cea grea zăcea în mijlocul pieței și se auzeau vaietele celor nenorociți, care fuseseră cei dintâi loviți și cărora li se tăiasă abdomenul în două de muchia treptelor de piatră.

Regele de Tunnes, după ce-i trecu puțin uimirea, găsi totuși o explicație care conveni tovarășilor săi.

— Drace! Nu cumva călugării se apără? Atunci, la jaf! La jaf!

— La jaf! repetă mulțimea cu un glas furios. Și o descărcare de arbalet și flinte avu loc asupra bisericii.

În hărmălaia aceea, liniștiții locuitori ai pieței se treziră, mai multe ferestre se deschiseră și o mulțime de bonete de noapte și mâini ce țineau lumânări apăruseră la ferestre.

— Trageți în ferestre! strigă Clopin.

Ferestrele se închiseră imediat și sărmani burghezi, care abia apucaseră să arunce o privire speriată scenei aceleia de lumini și zgomot, se întoarseră înspăimântați lângă soțiile lor, întrebându-se dacă sabbatul se ținea acum în piața din fața catedralei Notre Dame sau era vreun asalt al Bourguignonilor ca în 1446. Bărbați se gîndeau că vor fi jefuiți, femeile că vor fi violate și toți tremurau.

— La jaf! repetau argotierii. Dar nu îndrăzneau să se apropie. Se uitau la biserică, apoi la bărnă. Bărna nu se mișca. Edificiul își păstra aerul său liniștit, dar ceva tăia totuși elanul haimanalelor.

— La ureabă odată, haimanalelor! strigă Clopin. Ușa să fie forțată! Nimeni nu făcu nici un pas.

— Drace, zise Clopin, iată niște bărbați care se tem de o grindă!

O haimana bătrână îi adresă următoarele cuvinte:

— Căpitane nu grinda ne oprește, ci ușa, care este toată ferecată cu drugi de fier. Cleștele nu poate face nimic.

— Ce vă trebuie atunci pentru a o sfărâma? întrebă Clopin.

— Ah! Ne-ar trebui un berbec.

Regele de Tunnes alergă vitejește la înspăimântătoarea bârnă și se sui pe ea.

— Iată unul, strigă el, călugării l-au trimis! Și făcând un salut batjocoritor spre biserică, strigă: Mulțumesc călugărilor!

Discursul avu un efect bun, și farmecul bârnei fiind rupt, haimanalele prinseră curaj. În curând bârna fu ridicată ca un fulg de două sute de brațe viguroase și se azvări asupra ușii celei mari, pe care încercaseră să o miște. Văzând astfel, prin lumina slabă pe care torțele o răspândeau în piață, bârna aceea lungă purtată de mulțimea de bărbați, care o azvârleau asupra bisericii alergând, și se părea că ai văzut un animal monstruos, cu mii de picioare, atacând cu capul aplecat giganuca catedrală.

La lovitura bârnei, ușa de fier reacționează precum o tobă imensă; ea nu se crăpă deloc, dar catedrala întreagă tresări și sunetul se auzi în adâncile cavități ale edificiului.

În același moment, o ploaie de pietre mari începură să cadă din înălțimea fațadei asupra asediatorilor.

— Dracel! Nu cumva turnurile ne aruncă balustrada lor în cap? zise Jehan.

Dar însufățirea era mare, regele de Tunnes dădea exemplu de hotărâre, episcopul se apăra și de aceea ușa era lovită cu mai multă furie, cu toate pietrele care sfărâmau căpățâni în dreapta și în stânga. Era de observat că pietrele acelea cădeau una câte una; dar erau aruncate de aproape. Argotierii simțeau totdeauna două deodată, una între picioare și alta deasupra capului.

Puține erau acelea care nu loviseră pe nimeni și deja un mare strat de morți și de răniți sângera și palpita sub picioarele asediatorilor, care înfuriați, se reînoiau mereu. Lunga bârnă continua să lovească ușa la intervale egale de timp, ca limba unui clopot. Pietrele curgeau, ușa mugea.

Cititorul a ghicit, desigur, că rezistența aceasta venea din partea lui Quasimodo.

Întâmplarea îl servise din nenorocire pe curajosul surd.

Când el coborî pe platforma dintre turnuri, în mintea sa ideile erau amestecate. Alergase câteva minute de-a lungul galeriei, ducându-se și venind ca un nebun, și văzând de sus masa compactă a haimanalelor gata să se năpustească asupra bisericii, cerea pe rând lui Satan și lui Dumnezeu să o salveze pe egipteană.

Se gândise să se urce în turn și să sune clopotele de alarmă; dar

mai înainte ca el să fi putut pune clopotul în mișcare, mai înainte ca vocea Mariei să fi putut scoate vreun sunet, ușa bisericii avea să fie spartă. Asemenea gânduri îi treceau prin minte în timp ce haimanalele înaintau spre ușă cu clești și fiare. Ce să facă?

Brusc, își aduse aminte că niște zidari lucraseră la repararea zidului și a lemnăriei acoperișului turnului de la sud. Această idee fu pentru el ca un fulger de lumină. Zidul era de piatră și acoperișul de plumb. Lemnăria acoperișului era deasă ca o pădure.

Quasimodo alergă la turnul acela. Camerele de jos erau pline cu materiale. Se aflau acolo grămezi de pietre de zidărie, foi de plumb în suluri, lanțuri de acoperit, bărne mari deja crestate de către fierăstrău, maldăre de moloz. Un arsenal complet.

Timpul era prețios. Cleștii și ciocanele lucrau jos. Cu o forță pe care simțul primejdiei o făcea de zece ori mai mare, el ridică una din bărne, pe cea mai mare și mai grea, o scoase pe o fereastră, apoi o aruncă în abis. Enormă bărnă, în cădere de la o sută șaizeci de picioare înălțime, zgărâind zidul, dărâmând sculpturile, se învârti de mai multe ori în aer ca un braț de moară și căzu. De jos se auzi un strigăt îngrozitor, iar bărna cea neagră, sărind înapoi pe pavaj, semăna cu un șarpe care atacă.

Quasimodo văzu haimanalele împrăștiindu-se la căderea bărnei, ca cenușa când este suflată de către un copil. Profită de spaima lor, și pe când trăgeau în sfinți de piatră ai catedralei cu flintele, Quasimodo îngrămădea în tăcere bucăți de moloz, pietre de zidit, ba chiar și saci cu unelte de zidărie pe marginea acelei balustrade, de unde bărna fusese deja aruncată.

Astfel, de îndată ce ei începură să lovească ușa aceea mare, grindina de pietre începu să cadă și ei crezură că balustrada se dărâmă singură.

Cine l-ar fi putut vedea pe Quasimodo în acel moment s-ar fi îngrozit. În afara celor adunate pe post de proiectile pe balustradă, adunase o grămadă de pietre și pe platformă. Îndată ce pietrele de zidărie de pe marginea interioară fură sfărșite, el luă din grămadă. Atunci el se ridica, se apleca, se ridica, se apleca iar, cu o vitalitate de necrezut. Capul său mare de spiriduș se apleca deasupra balustradei, apoi o piatră cădea, și alta, și alta... Din când în când urmărea câte o piatră cu privirea și când ea lovea bine, își zicea mulțumit: Hm!

Totuși haimanalele nu se descurajau. Deja de mai mult de douăzeci de ori groasa ușă se cutremurase sub loviturile berbecului de

stejar, a cărui forță era mărită de puterea a o sută de oameni. Tăbliile trosneau, sculpturile zburau în zădări, balamalele săreau la fiecare izbitură, scândurile se stricau, lemnul cădea în bucățele, sfărâmat între nervurile de fier. Din fericire pentru Quasimodo, în ușa se afla mai mult fier decât lemn.

El simțea, cu toate acestea, că ușa se clătina; fiecare lovitură a berbecului se repercurta de fiecare dată în vâgăunile bisericii și în sufletul său. Le vedea de sus pe haimanale, pline de triumf, arătând pumnii întunecoasei fațade.

Ploaia sa de pietre de zidărie nu mai ajungea pentru a-i opri pe asediatori.

În momentul acela de groază el observă, ceva mai jos decât balustrada de unde îi lovea pe argotieri, două lungi burlane de piatră, care se vărsau imediat deasupra ușii celei mari. Orificiul interior al acestor burlane dădea în pavajul platformei. Îi veni o idee. Alergă să caute o legătură cu lemne în camera sa, puse deasupra legăturii aceleia un maldăr de lanțuri de acoperiș și o mulțime de suluri de plumb, muniții pe care nu le întrebuințase încă, și după ce așază bine grămada aceea de lemne în fața găurii celor două burlane, le dădu foc cu felinarul său.

Ploaia de pietre oprindu-se, haimanalele începură a se uita spre cer. Bândiți, abia respirând, ca o haită de câini care încolțește un mistreț în băltoaca sa, se îngrămădeau zgomotoși în jurul ușii celei mari, cu totul deformată de către berbec, dar încă în picioare. Așteptau tremurând marea lovitură care avea să o spargă. Toți căutau să fie cât mai aproape de ea pentru a pătrunde cel dintâi, când se va deschide, în catedrala aceea, vast rezervor unde bogățiile se adunau de trei secole.

Își aminteau unii altora, cu mugete de veselie și de poftă, frumoasele cruci de argint, frumoasele mantii de brocart, minunatele morminte de argint aurit, marile bogății din străină, sărbătorile strălucite, crăciunurile strălucitoare de atâtea lumini, paștele ca un soare, toate aceste solemnități splendide, raclele, sfeșnicele, altarele acoperite cu o crustă de aur. Cu siguranță în momentul acela toate haimanalele se gândeau mai de grabă la jaf decât la salvarea egiptencei. Noi credem că pentru cei mai mulți dintre ei Esmeralda nu era decât un pretext, dacă hoții au nevoie de pretexte.

Brusc, când ei se adunară pentru o ultimă efortare în jurul berbecului și a ușii, fiecare ținându-și răsuflarea și încordându-și

mușchii pentru a da lovitura decisivă, un urlet și mai înspăimântător decât acela care izbucnise și se stinsese sub bârnă se ridică din mijlocul lor. Cei care nu țipau și mai trăiau încă văzură două șuvoaie de plumb topit care cădeau din înălțimea edificiului în mijlocul cetei.

Marea aceea de oameni se prăbușise sub valurile de metal fierbinte, care făcuseră în cele două puncte în care cădeau două găuri negre în mulțime, cum face apa caldă în zăpadă. Vedeai mișcându-se muribunzi pe jumătate arși și mugind de durere. În jurul celor două șiroie principale cădeau picături din ploaia aceea îngrozitoare, care se împrăștiu asupra asediatorilor și intrau în capetele lor precum niște burghie de flacără. Era un foc apăsător care-i găurea pe nenorociții aceia în mii de locuri.

Toți țipau. Fugeau talmeș balmeș, aruncând bârna peste cadavre, atât cei îndrăzneți cât și cei timizi și piața se goli pentru a doua oară.

Toate privirile se ridicară spre partea de sus a catedralei. Ceea ce văzură era extraordinar. Pe galeria cea mai înaltă, mai sus decât rozeta centrală, era o mare flacără ce se înălța între două turnuri cu vârtejuri de scânteii, o mare flacără dezordonată și furioasă, din care vântul lua câte o fâșie de fum.

Dedesubtul acestei flăcări, dedesubtul tristei balustrade cu trefle de jeratec, două burlane cu guri de monștrii vărsau fără încetare ploaia aceea arzătoare, care își detașa curgerea sa argintie de întunericul fațadei inferioare. Pe măsură ce se apropiau de pământ cele două șuvoaie de plumb lichid se lărgeau în jerbe, ca apa ce țâșnește din miile de găuri ale stropitoareii. Deasupra flăcării, enormele turnuri cărora li se vedeau fiecăruia cele două fețe crestate și deosebite, una toată neagră, cealaltă cu totul roșie, păreau mai mari datorită imensității umbrei pe care o proiectau până la cer. Nenumăratele lor sculpturi de draci și de balauri luau un aspect înspăimântător. Lumina neliniștită a flăcării le făcea să se miște. Erau șerpi care aveau aerul că răd, burlane pe care le credeai lătrând, salamandre care suflau în foc, animale monstruoase care strănutau în fum. Și printre monștrii aceia deșteptați din somnul lor de piatră de către flăcări și zgomot, era unul care trecea prin fața focului ca un liliac prin fața unei lumânări.

Fără îndoială ca farul acela ciudat avea să-l deștepte în depărtare pe pădurarul colinelor de la Bicetré, înspăimântat de a vedea clătînându-se pe mărăcinișurile sale umbra gigantică a turnurilor de la Notre Dame.

Se făcu o liniște îngrozitoare printre haimanale, în timpul căreia

nu se auzi decât strigătul de alarmă al călugărilor asediați în mănăstirea lor, mai neliniștiti decât niște cai într-un grajd care arde, zgomotul ferestrelor deschise dar și mai repede închise, tăraboii din interiorul caselor palatului Dieu, vântul în flacără, ultimul horcăit al muribunzilor și picurarea continuă a ploii de plumb pe pavaj.

În vremea aceasta, principalele haimanale se retraseră sub bolta locuinței Gondelaurier și se sfătuiau. Ducele de Egipt, așezat pe o piatră, contempla cu o teamă religioasă locul fantasmagoric strălucind la două sute de picioare în aer. Clopin Trouillefou își mușca pumnii de furie.

— Imposibil de intrat! murmură el printre dinți.

— O veche biserică fermecată! murmura bătrânul boemian Mathias Hungadi Spicali.

— Pe mustățile papei! reluă un șmecher cu părul cărunț, care servise în armată. Iată niște burlane de biserică care scuipă foc mai bine decât meterezele de la Lectoure.

— Vedeți pe dracul acela care tot trece prin fața focului? exclamă ducele de Egipt.

— Pe legea mea! Acela este afurisitul de clopotar, este Quasimodo. Boemianul dădea din cap.

— Eu cred că acesta este spiritul lui Sabnac, marele marchiz, demonul fortificațiilor. El are forma unui soldat cu un cap de leu. Câteodată încalcă un cal hidos. Îi schimbă pe oameni în pietre cu care își construiește turnuri. Are sub comandă cincizeci de legiuni. El este! Îl recunosc. Uneori este îmbrăcat cu o frumoasă robă aurie, turcească.

— Unde este Bellevigne de l'Etoile? întrebă Clopin.

— A murit, răspunse o haimana.

André le Rouge râdea ca un idiot:

— Notre Dame dă de lucru palatului Dieu, zicea el.

— Nu este așadar nici un mijloc să spargem ușa aceea? întrebă regele de Tunnes bătând furios din picior.

— Ducele de Egipt îi arătă cu tristețe cele două șiroaie de plumb topit, care nu încetau să străbată fațada neagră a bisericii ca două lungi fuse de fosfor.

— Sau văzut biserici care se apărau așa singure, observă el suspinând. Sfânta Sofia din Constantinopol, acum patruzeci de ani, de trei ori, una după alta, a aruncat la pământ semiluna lui Mahon, zguduindu-i domurile, care erau capetele sale. Guillaume de Paris,

care a clădit catedrala, era un vrăjitor.

— Trebuie așadar să plecăm ca niște neputincioși? zise Clopin. Și să o lăsăm aici pe sora noastră pe care câinii aceia cu căciulițe o vor spânzura mâine?

— Și sacristia, unde se află atâtea căruțe de aur! adăugă o haimana, al cărui nume regretăm că nu-l știm.

— Barbe-Mahon! strigă Trouillefou.

— Să mai încercăm o dată, reluă o haimana.

Mathias Hungadi înălță capul.

— Deoarece nu putem intra pe ușă, trebuie să găsim defectul bătrânei catedrale. O gaură, o ușă tainică, o întăritură oarecare.

— Apropo, unde este micul școlar Jehan, cel bine înarmat?

— A murit, desigur, răspunse cineva. Nu-l mai auzim răzând.

Regele de Tunnes încrunță din sprâncene.

— Păcat, avea o inimă vitează sub armura aceea. Și Pierre Gringoire?

— Căpitane Clopin, zise André le Rouge, el s-a eschivat dispărând când încă nu ajunsesem la podul aux Change.

Clopin bătu din picior.

— Drace, el ne împinge aici și apoi ne lasă baltă! Laș, flecar, cu coif de papuc!

— Căpitane Clopin, reluă André le Rouge, iată-l pe micul școlar!

— Fie laudat Pluton! zise Clopin. Dar ce trage în urma lui?

Era Jehan, într-adevăr, care alerga pe cât de repede îi permiteau grelele armuri târând după el o lungă scară, mai obosit decât o furnică care cară un fir de iarbă de douăzeci de ori mai lung ca ea.

— Victorie! Te-Deum! striga școlarul. Iată scara descărcătorilor din portul Saint Landy.

Clopin se apropie de el.

— Copile! Ce dracu vrei să faci cu scara aceea?

— Vă spun imediat, răspunse Jehan abia respirând. Știam unde se găsea. În magazia casei locotenentului. Se află acolo o fată care mă crede frumos ca un Cupidon. M-am servit de ea pentru a obține scara, Pasque-Mahon! Sărmana fată a venit să-mi deschidă numai în cămașă.

— Bine, zise Clopin, dar ce vrei să faci cu scara asta?

Jehan îl privi cu un aer destoinic, și își făcu degetele să sune ca niște castagnete.

Era sublim în acel moment. Avea pe cap unul din coifurile acelea supraincărcate ale secolului cinsprezece, care-l înspăimântau pe

inamic cu podoabele lor himerice. Al său era compus din zece ciocuri de fier, astfel încât Jehan și-ar fi putut disputa temutul epitet atribuit corăbiei homerice a lui Nestor: *dexembolos**.

— Ce vreau să fac cu ea, auguste rege de Tunnes? Vedeți șirul acela de statui cu mutre de imbecili de deasupra celor trei intrări?

— Da!

— Ei bine! Aceea este galeria regilor Franței.

— Ce-mi pasă mie de lucrul acesta? zise Clopin.

— Așteptați! La capătul acestei galerii se află o ușă, care nu este închisă decât cu clanța; cu scara aceasta am să mă urc până acolo și am să intru în biserică.

— Copile, lasă-mă pe mine să mă urc cel dintâi.

— Nu, camarade, scara este a mea. Vino, vei fi cel de-al doilea care va intra.

— Strânge-te-ar Belzebuth de gât! zise ursuz Clopin. Eu nu vreau să fiu în urma nimănui.

— Atunci, Clopin, caută-ți și tu o scară!

Jehan începu să alerge prin piață, trăgându-și scara și strigând:

— La mine, băieți!

Într-o clipă scara fu rezemată de galeria inferioară, deasupra uneia din intrările laterale. Mulțimea haimanalelor, scoțând strigăte puternice de aclamare, se îngrămădi la picioarele ei pentru a urca. Dar Jehan își păstră dreptul și de a pune cel dintâi piciorul pe treapta scării. Spațiul de străbătut era destul de lung. Galeria regilor Franței este astăzi ridicată cu aproape șaiszeci de picioare desupra pavajului. Cele unsprezece trepte ale peronului o înălțau și mai mult. Jehan se urca încet, foarte jenat de greaua sa armură, cu o mână ținându-se de scară, cu cealaltă ținându-și arbaleta. Când ajunsese la mijlocul scării, aruncă o privire tristă sărmanilor argotieri morți, care umpleau treptele scării.

— Vai! zise el. Iată o grămadă de cadavre demne de al cincilea cânt al Iliadei. Apoi continuă să urce. Haimanalele îl urmau. Se afla câte o haimana pe fiecare treaptă. Dacă cineva ar fi privit ondulând în întuneric linia aceea de spate cuirasate, ar fi zis că este un șarpe cu solzi de oțel care se ridică contra bisericii. Jehan, care era în frunte și fluiera, completa iluzia.

Școlarul ajunsese în slășrit la balconul galeriei și îl încălecă destul de ușor în aplauzele haimanalelor. Astfel, stăpân al cetăți, scoase un

* Cu zece pinteni. (lat.)

strigăt de bucurie, dar deodată se opri ca împietrit. Îl observase în spatele unei statui de rege pe Quasimodo, ce stătea ascuns în întuneric, cu ochiul scânteind.

Mai înainte ca un al doilea asediator să fi putut pune piciorul în galerie, extraordinar de puternicul cocoșat sări la capătul scării, apucă fără să spună vreun cuvânt cele două brațe ale ei cu mâinile sale puternice, le ridică și le îndepărtă de zid, clătănând un moment, în mijlocul strigătelor de groază, lungă și mlădioasă scară plină de haimanale de sus până jos, și brusc, cu o forță supraomenească, aruncă ciorchinele acela de oameni în piață. Fu un moment când și cei mai hotărâți palpită. Scara aruncată rămase un moment dreaptă și păru că ezită, apoi oscilă, descriind un înfiorător arc de cerc cu un diametru de optzeci de picioare, și căzu la pământ cu încărcătura sa de bandiți mai repede decât puntea unui castel, ale cărei lanțuri s-au rupt. Un imens blestem se auzi, apoi totul se stinse și câțiva nenorociți mușlați se retraseră ieșind de sub grămada de morți.

Un strigăt de durere și de furie izbucni printre asediatori după primele strigăte de triumf.

Quasimodo, nepăsător, cu cele două coate rezemate de balustradă, privea. Avea aerul unui bătrân rege pletos, stând la fereastra sa.

Jehan Frolo era într-o situație criucă. Se găsea în galerie cu clopotarul, singur, despărțit de tovarășii săi printr-un zid de optzeci de picioare. Pe când Quasimodo era ocupat cu scara, școlarul alergase la ușa pe care el o credea deschisă; dar ea era închisă. Surdul intrând în galerie o închisese în urma lui. Jehan se ascunse atunci în spatele unui rege de piatră, neîndrăznind să mai respire și fixând asupra monstrului cocoșat o față îngrozită, ca omul acela care făcea curte soției unui gardian al menageriei, și care ducându-se într-o seară la o întâlnire de dragoste, se înșelă și sări peste alt zid, pomenindu-se față în față cu un urs alb.

În primele momente surdul nu-l băgă în seamă, dar în cele din urmă întoarse capul ridicându-se brusc. Îl observase pe școlar.

Jehan se pregătea să primească o lovitură zdrăvănă, dar surdul rămase nemișcat, atâta doar că-l privea pe școlar.

— Hei! zise Jehan. Cât ai de gând să mă privești cu ochiul acela chior și melancolic?

Pe când vorbea astfel, tânărul ștrengar își pregătea într-ascuns arbaleta.

— Quasimodo! strigă el. Am să-ți schimb porecla. Ai să fi numit

orbul

Și trase cu arbaleta. Săgeata porni șuierând și se înfipse în brațul stâng al cocoșatului.

Quasimodo nu se sinchisi prea mult de lucrul acesta. Își duse mâna la săgeată, o smulse și o rupse în două pe genunchi. Apoi aruncă la pământ cele două bucăți. Jehan nu avu vreme să tragă a doua oară. După ce rupse săgeata, Quasimodo, răsuflând zgomotos, se azvârli ca o lăcustă și căzu asupra școlarului, a cărui armură se turti lovindu-se de zid.

Atunci, în penumbra aceea unde plutea lumina torțelor, se văzu un lucru îngrozitor.

Quasimodo apucă cu mâna stângă cele două brațe ale lui Jehan, care nici măcar nu se mai zbătea. Cu mâna dreaptă surdul îi desfacea una după alta, în tăcere, înfiorător de încet, toate piesele armurii sale, spada, pumnalele, coiful, cuirasa. Ai fi zis că este o maimuță care curăță o nucă. Quasimodo arunca la picioarele sale, bucată cu bucată, scoica de fier a școlarului.

Când școlarul se văzu dezarmat, dezbrăcat, slab și gol în mâinile acelea temute, nu încercă să-i vorbească surdului, dar începu să-i rădă obraznic în față și să cânte cu marea sa nepăsare de copil de șaisprezece ani, cântecul pe atunci foarte popular:

*El este bine îmbrăcat,
Orașul de Cambrai,
Marafim l-a jefuit...*

Nu sfârși. Se văzu cum Quasimodo, în picioare pe balustrada galeriei, ținându-l cu o singură mână pe școlar de picioare, îl învârtea deasupra abisului ca pe o praștie. Apoi se auzi un zgomot ca al unei cutii osoase care se sparge de un zid și se văzu căzând ceva, care se opri, după ce căzuse numai pe sfert, de o ieșitură a arhitecturii. Era un corp care rămăsese agățat acolo, îndoit, cu șalele rupte, cu craniul gol.

Un strigăt de oroare se înălță printre haimanale.

— La asalt! La asalt!

— Răzbunare! strigă Clopin.

— La jaf! striga mulțimea.

Se auzi un urlet înspăimântător în care se amestecau toate limbile, toate jargoanele, toate accentele. Moartea nenorocitului școlar aruncă o însuflețire furioasă în mulțimea aceea, cuprinsă de rușine și

de furie că fusese ținută în loc de către o biserică și un cocoșat. În furia lor găsiră scări, și peste câteva minute, Quasimodo pierdut, văzu acel furnicar urcându-se din toate părțile la asaltul bisericii. Cei care nu aveau scări aveau frânhii cu noduri, cei care nu aveau frânhii escaladau zidurile catedralei. Nu era nici un mijloc de a rezista fluxului acela de fețe înspăimântătoare. Furia făcea să strălucească toate acele fețe sălbatice; frunțile lor pântecoase erau pline de sudoare; ochii le străluceau.

Toate strămbăturile acelea, toate urâteniiile acelea îl înconjurau pe Quasimodo. Ai fi zis că o altă biserică își trimisese la asediarea lui Notre Dame demonii săi, sculpturile sale cele mai fantastice. Erau un fel de monștrii vii printre monștrii de piatră ai fațadei.

În vremea aceasta piața se luminase cu mii de torțe. Scena aceea dezordonată, până atunci petrecută în întuneric, fusese deodată improșcată cu lumină. Piața lui Notre Dame arunca raze de lumină spre cer. Focul aprins pe înalta platformă ardea mereu și lumina în îndepărtare orașul. Enorme siluete ale celor două turnuri întinse departe peste acoperișurile Parisului făceau în lumina aceea o mare pată de umbră.

Orașul părea că se mișcă. Clopote de alarmă sunau în depărtare. Haimanalele urlau, respirau greu, injurau, se urcau, și Quasimodo, neputincios contra atâtor inamici, se cutremura pentru egipteană, văzând fețele furioase apropiindu-se din ce în ce mai mult de galeria sa, și cerea o minune din partea cerului, frângându-și brațele cu disperare.

V

LOCUL RETRAS UNDE ÎȘI FĂCEA RUGĂCIUNILE DOMNUL LOUIS DE FRANȚA

Ciitorul nu a uitat, poate, că cu puțin mai înainte de a zări banda nocturnă a haimanalelor, Quasimodo, inspectând Parisul din înălțimea clopotniței sale, nu văzuse strălucind decât o lumină, la un geam al etajului superior al unui edificiu înalt și întunecat, lângă poarta Saint Antoine. Edificiul acela era Bastilia. Steaua aceea era lumânarea lui Ludovic al XI-lea.

Regele Ludovic al XI-lea se afla într-adevăr la Paris de două zile, și avea să plece peste alte două zile la Montils les Tours. Nu apărea

decât rareori și pentru scurtă vreme în bunul său oraș Paris, aici nefiind decât trape, spânzurători și arcași scoțieni.

Venise în ziua aceea să se culce la Bastilia. Marea sa cameră de cinci stânjeni pătrați, pe care o avea la Luvru, cu imensul cămin decorat cu douăsprezece animale mari și treisprezece profeți, patul său lat de unsprezece și lung de doisprezece picioare, nu-i plăceau. Se pierdea în toate aceste măreții. Regelui acesta, care era un bun burghez, îi plăcea mai mult Bastilia cu un pat mic într-o cameră mică; și apoi Bastilia era mai puternică decât Luvru.

Camera pe care regele și-o rezervase în vestita închisoare de stat era destul de vastă și ocupa etajul unui turn. Era un colțisor tapetat cu un fel de rogojini de un galben lucitor, iar în tavan avea o mulțime de bărne cu flori de crin pe ele, făcute din cositor aurit, cu spațiile dintre bărne colorate, căptușite cu tăblii de lemn, semănate cu trandafiri de cositor alb și vopsite într-un verde deschis.

Camera nu avea decât o fereastră cu zăbrele de fier, întunecată de frumoase geamuri colorate, cu armele regelui și reginei, a căror pictare costase douăzeci și doi de solzi bucata. Nu avea decât o intrare, o ușă modernă cu boltă lăsată pe mijloc, împodobită cu tapițerie în interior, iar afară cu una din ușile acelea de Irlanda, gingașe și ciudate edificii de tâmplărie, cum se vedeau în foarte multe locuințe vechi acum o sută cinzeci de ani. „Cu toate că ele desfigurează și încurcă locurile, zice Seval cu disperare, strămoșii noștri nu vor să se mai despartă de ele și le păstrează.”

Nu găseai în camera aceea nimic din ceea ce nobilele apartamente obișnuiau, nici bănci, nici capre, nici scaune obișnuite în formă de ladă, nici frumoasele scaune susținute de picioare și contrapicioare a patru solzi bucata. Nu vedeai decât un scaun cu brațe; lemnul lui era pictat cu trandafiri roz pe un fond roșu, perna șezutului era din piele roșiatică împodobită cu lungi ciucuri de mătase și bătută în mii de cuie de aur.

Scaunul fiind singurul din odaie, te făcea să crezi că o singură persoană putea să stea pe scaun. Lângă scaun și foarte aproape de fereastră se afla o masă acoperită de o cuvertură cu figuri de păsări. Pe masă se afla o călimară cu cerneală, câteva pergamente, câteva pene și un vas de băut făcut din argint cizelat. Ceva mai departe se aflau o sobă și un scăunel de rugăciune din catifea stacojie cu piciorușe aurii.

În sfârșit, în spate se afla un pat simplu de damasc galben și roșu aprins, fără zorzoane. Patul era faimos pentru că în el dormise Ludovic

al XI-lea, iar acum două sute de ani fusese al unui consilier de stat, unde a fost văzut de bătrâna doamnă Pilon, celebră în Cyrus sub numele de Arricidae și de Morala vie. Așa că odaia căpătă numele de: „locul retras unde își face rugăciunile domnul Louis de Franța”.

În momentul în care noi l-am introdus pe cititor, locul acela retras era foarte întunecos. Stingerea se sunase de un ceas, era noapte și nu se mai afla decât o lumânare de ceară a cărei lumină se micșora mereu; lumânarea era așezată pe masă și lumina cinci personaje grupate diferit în cameră.

Primul pe care cădea lumina era un senior impunător, îmbrăcat cu pantaloni, cu o tunică stacojie vărgată cu fir argintiu și cu o manta cu mâneci largi de pânză având pe ea niște desene negre. Costumul acesta splendid, peste care juca lumina, părea lustruit de flăcări la toate cutele sale. Bărbatul care îl purta își avea blazonul brodat pe piept în culori vii, două căprioare ce stăteau una în fața celeilalte. Blazonul era însoțit la dreapta de o ramură de măsline și la stânga de un corn de cerb.

Omul acesta purta la coapsă o frumoasă spadă lungă al cărei mâner de argint aurit era cizelat în formă de podoabă a coifului și avea deasupra o coroană a contelui. Avea o figură răutăcioasă, înfățișarea mândră și își ținea capul sus. La prima privire vedeai pe fața sa aroganța, la cea de-a doua viclenia.

Stătea cu capul descoperit, cu o plancardă lungă în mână, în picioare în spatele scaunului cu brațe, pe care stătea îndoit dizgrațios, cu picioarele unul peste altul, cu cotul pe masă, un personaj modest îmbrăcat. Închipuți-vă doi genunchi bătătoriți, două coapse slabe, urât îmbrăcat cu un tricou de lână neagră, o tunică acoperită de o manta de stofă cu o blană din care se vedea mai mult pielea, iar pentru a încheia, o pălărie groasă și unsuroasă, făcută din cea mai proastă pânză neagră, mărginită de un cordon de figurine din plumb, cu o calotă murdară care abia lăsa să treacă un fir de păr; asta era tot ceea ce distingeai din acel personaj. Ținea capul atât de aplecat în piept încât nu vedeai nimic din fața sa acoperită de întuneric, în afară de vârful nasului pe care cădea o rază de lumină, și care părea să fie lung. După slăbiciunea mâinii sale zbârcite ghiceai că trebuie să fie bătrân. Era Ludovic al XI-lea.

La oarecare depărtare în spatele lor vorbeau încet doi bărbați îmbrăcați după moda flamandă, care nu erau destul de pierduți în umbră pentru ca cineva dintre cei care au asistat la prezentarea piesei

lui Gringoire să nu fi putut recunoaște că erau doi dintre trimișii flamanzi, și anume Guillaume Rym, pătrunzătorul primar din Grand și Jacques Coppenole, popularul ciorăpar. Vă aduceți aminte că acești doi oameni era amestecați în poliția secretă a lui Ludovic al XI-lea.

În fine, în spate de tot, lângă ușă, stătea în picioare, în obscuritate, nemișcat ca o statuie, un bărbat puternic și scund îmbrăcat militar, cu haina blazonată, a cărui față pătrată era străpunsă de niște ochi aproape de păr, tăiată de o gură foarte mare, ascunzându-și urechile sub două mari streșini de păr neted, fără frunte, făcând parte în același timp din rasa câinilor și a tigrilor. Toți erau cu capul descoperit, mai puțin regele.

Seniorul care stătea lângă rege îi citea un fel de lung memoriu pe care Maiestatea Sa părea că-l ascultă cu atenție. Cei doi flamanzi vorbeau în șoaptă.

— Drace! mormăia Coppenole, m-am săturat stând în picioare. Oare nu are scaune?

Rym răspunse printr-un gest negativ, însoțit de un surâs discret.

— Drace! reluă Coppenole, foarte plictisit că era nevoit să vorbească așa de încet. Îmi vine să stau pe jos cu picioarele încrucișate, ca un ciorăpar, ca la mine în prăvălie.

— Să nu cumva să faci asta jupân Jacques!

— Drace! Jupân Guillaume! Oare aici cineva nu poate sta decât în picioare?

— Sau în genunchi, zise Rym.

În acea clipă se auzi vocea regelui și cei doi tăcură.

— Cincizeci de solzi hainele valeților noștri și doisprezece franci mantalele funcționarilor de la curtea noastră! Dar asta înseamnă că arunci banii pe fereastră. Ești nebun, Oliver?

Pe când vorbea astfel, bătrânul ridicase capul.

Puteai vedea la gâtul său strălucind scoicile de aur ale colierului Saint Michel. Lumânarea îi lumina drept în față profilul ursuz și slab. Smulse hărțile din mâinile celui alt.

— Ne ruinezi! strigă el plimbându-și ochii înfundați în orbite peste caiet. Ce înseamnă toate acestea? Ce nevoie avem de o casă așa de costisitoare? Doi capelani a câte zece franci fiecare și un scriitor de capelă a o sută de solzi! Un fecior a nouăzeci de franci pe an! Patru rânđași la bucătărie a câte douăzeci și șase de franci pe an fiecare! Un lăncier, un grădinar, un argintar, un tocilar, un paznic al armurilor, doi valeți a zece franci pe lună fiecare! Doi băieți de bucătărie a opt

francii Un rîndaș și doi ajutori ai săi la douăzeci și patru de franci pe lună! Un purtător, un plăcintar, un brutar, doi căruțași, fiecare a șaiseci de franci pe an! Și șeful casieriei noastre o mie două sute de franci, iar controlorul cinci sute! Auzi! Asta este o nebulie! Lefurile servitorilor noștri jefuiesc Franța. Toate bogățiile Luvrului se vor duce cu o astfel de cheltuială! Avem să ne vindem și vasele de bucătărie! Și la anul, dacă Dumnezeu și Sfînta Fecioară ne mai țin în viață (aici el își ridică pălăria de pe cap), noi vom bea vinurile dintr-un pahar de cositor!

Zicînd acestea aruncă o privire asupra paharului de argint care stătea pe masă. Tuși, apoi urmă:

— Jupân Oliver, prinții care domnesc peste marile seniorii ca regi și împărați, nu trebuie să lase să se nască luxul în casele lor; căci de acolo focul acela se întinde în provincie. Deci, jupân Oliver, bagă bine de seamă. Cheltuielile noastre se măresc pe fiecare an; luxul acesta nu ne place. Cum, Pasque Dieul până în '79 ele nu au trecut de treizeci și șase de mii de franci, în '80 ele au ajuns la patruzeci și trei de mii șase sute nouăsprezece franci! Ține minte cifra! În '81, șaptezeci de mii șase sute optzeci de franci; și anul acesta, pe legea mea! ele vor ajunge la optzeci de mii de franci! Să se dubleze în patru ani, este ceva monstruos!

Se opri abia respirînd, apoi, continuă cu însuflețire.

— Eu nu văd în jurul meu decât oameni care se îngrașă în timp ce eu slăbesc! Voi îmi sugeți talerii prin toți porii.

Toți tăceau. Era o supărare trecătoare. Regele continuă:

— La cererea acea în latină a seniorilor din Franța, pentru ca noi să restabilim ceea ce ei numesc marile sarcini ale Coroanei! Sarcini, într-adevăr! Sarcini care zdrobesc! Ah! Domnilor! Dumneavoastră spuneți că nu sunt bun pentru a domni *dapiifero nullo, buticulario nullo!** Am să vă arăt eu, Pasque Dieu! dacă sunt sau nu rege!

Aici el zâmbi. Avînd simpurile puterii sale, supărarea îi mai trecu și se întoarse spre flamanzi:

— Înțelegeți, cumetre Guillaume? Marele îngrijitor de pâine, marele îngrijitor pentru băutură, marele șamberlan nu valorează nici cât cel mai neînsemnat lacheu. Țineți minte aceasta; ei nu servesc la nimic. Stînd așa nefolositori în jurul regelui, fac impresia celor patru evangheliști, care înconjoară cadavrul marelui orologiu al Palatului și

* Fără chelner și paharnic. (lat.)

pe care Filip Brille l-a reparat. Sunt aurii, dar ei nu arată ora și marele orologiu se poate lipsi de ei.

Rămase un moment gânditor și adăugă înălțându-și bătrânul cap:

— Ho! Ho! Pe Notre Dame, eu nu sunt Filip Brille, și nu-i voi auri pe marii vasali. Continuă, Oliver.

Personajul pe care el îl numi astfel, luă caietul din mâinile sale și începu să citească cu voce tare:

— „...Lui Adam Tenon însărcinat de către ministrul Justiției, pentru argintul, lucrarea și gravarea peceților, care au fost refăcute pentru că cele precedente, din cauza vechimii și uzurii nu mai puteau servi, doisprezece franci parizieni.

Lui Guillaume Frère, suma de patru franci și patru solzi parizieni pentru munca și osteneala sa, căci a hrănit porumbeii din cele două poduri ale palatului de Tournelles, în timpul lunii ianuarie, februarie și martie din acest an și pentru că a dat șapte sextierzi de orz.

Unui călugăr cordelier, pentru spovedania unui criminal, patru solzi parizieni.”

Regele asculta în tăcere. Din când în când tușea; atunci își ducea paharul la buze sorbind o înghițitură și făcea o strâmbătură.

— „În anul acesta au fost făcute din ordinul justiției, cu sunete de trompetă la răspântiile Parisului, cincizeci și șase de strigări. Socoteală de aranjat.

Pentru că s-a scotocit și căutat în anumite locuri, atât în Paris cât și aiurea, după banii care se spunea că sunt acolo, dar nu s-a găsit nimic: patruzeci și cinci de franci parizieni.”

— Să îngropi un taler pentru a dezgropa cinci paralel zise regele.

— „Pentru că s-au pus la palatul de Tournelles șase geamuri albe în locul unde se afla cușca de fier, treisprezece solzi. Pentru că a făcut și a dat în primire, din ordinul regelui, în ziua monștrilor, blazoanele cu arme ale sus numitului senior, înconjurat cu trandafiri de jur împrejur, șase franci. Pentru două mâneci noi la vechea tunică a regelui, douăzeci și cinci de solzi. Pentru o cutie cu grăsimi, necesară ungerii cismelor regelui, cinsprezece denierși. Un nou coteț făcut pentru ținerea purceilor negri ai regelui, treizeci de franci parizieni. Mai multe despărțituri, scânduri și trape făcute pentru a închide leii de la Saint Paul, douăzeci și doi de franci”

— Iată niște animale care îmi sunt scumpe, zise Ludovic al XI-lea. Nu are nici o importanță! Aceasta este un moft al regelui! Se află acolo un leu roșu, pe care îl iubesc pentru dragălaşenia lui. L-ați văzut, jupân

Guillaume? Prinții rād de animalele acestea uimitoare. Nouă regilor, cāinii trebuie sā ne fie lei, iar pisicile noastre tigri. Māreșul se potrivește cu coroana. Pe vremea pāgānilor lui Jupiter, cānd poporul oferea bisericii o sutā de boi și o sutā de oi, împārași dādeau o sutā de lei și o sutā de vulturi. Lucrul acesta era sālbatc dar foarte frumos. Regii Franței au avut întotdeauna în jurul tronului lor mugetele acestor animale. Cu toate acestea mi se va recunoaște cā eu cheltuiesc mai puțin decāt predecesorii mei și cā mā mulțumesc cu mai puțin lei, urși și elefanți. Zi-i înainte, jupān Oliver.

Guillaume Rym se înclinā adānc, pe cānd Coppenole cu mutra lui ursuzā avea aerul unuia dintre urșii aceea despre care vorbea Majestatea Sa. Regele nu observā lucrul acesta. Își înmuiase buzele în pahar și scuipā băutura zicānd:

— Piu! Ce băuturā scārboasā!

Cel care citea continuā:

— „Pentru hrana unui moic, închis de șapte luni în celula de la zalhana, așteptānd sā se vadā ce se va decide cu el, șase franci și patru solzi”.

— Ce înseamnă aceasta? Întrerupse regele. Sā hrānești pe unul pe care ai de gānd sā-l spānzuri! Pasque-Dieu! Nu am sā mai dau nici un ban pentru hrana asta. Oliver, înțelege-te asupra acestui aspect cu domnul d'Estouteville și chiar de astā seară sā faceți pregătirile de nuntā ale galantului cu spānzurātoarea. Continuā.

Oliver făcu un semn cu degetul pe articolul moicului și trecu mai departe.

— „Lui Henriet Cousin, executor al justiției Parisului, suma de șaizeci de solzi parizieni, fixatā și ordonatā sā i se plăteascā de către domnul intendent general, pentru un mare satār servind la execuția prin decapitare a persoanelor condamnate și judecate de către justiție pentru faptele lor și pentru a se împodobi cu blanā acel satār și tot ceea ce-i aparține; și pentru cā a reparat și a dres o veche spadā, care se rupsese și se știrbise pe cānd era executat Louis de Luxemburg...”

Regele întrerupse:

— Ajunge. Dau suma din toată inima. Iatā niște cheltuieli la care nu mā uit. Eu nu am regretat niciodatā banii aceștia. Urmați.

— „Pentru cā s-a făcut din nou o mare colivie...”

— Ah! zise regele apucānd cu māinile cele douā brațe ale fotoliului; știam eu bine cā venisem în Bastilia asta pentru ceva. Așteaptā, jupān Oliver. Vreau sā vad eu însumi cușca. Îmi vei citi costul

când o voi examina. Domnilor flamanzi, veniți să vedeți asta. Este ceva curios.

Regele se ridică, se sprijini de cotul interlocutorului său, și făcu un semn soldatului care stătea în picioare în fața ușii și celor doi flamanzi pentru a-l urma.

Regeasca companie formată din militari îmbrăcați în zale și din gingași paji, care purtau candelabre, se regrupă la ușa camerei retrase. Merseară câțva timp prin interiorul turnului întunecat, străbătut de scări și coridoare până și în grosimea zidurilor. Căpitanul de la Bastilia mergea în frunte și făcea să se deschidă ușile în fața bătrânului rege bolnav și încovoiat, care tușea pe când mergea.

La fiecare ușă toate capetele erau silite să se plece, afară de cel al bătrânului îndoit de vârstă.

— Hm! zicea el printru gingii, căci nu mai avea dinți, suntem gata să trecem pe ușa mormântului. Pentru o ușă joasă un trecător încovoiat.

În sfârșit, după ce trecu printr-o ultimă ușă încărcată de încuietori, încât le trebui mai bine de un sfert de ceas până să poată fi descuiată, intrară într-o sală înaltă și vastă în formă de ogivă, în care se distingeau, la lumina torțelor, un mare cub de zidărie, de fier și de lemn. Interiorul era gol. Era una dintre acele vestite cuști pentru prizonierii de stat, care se numesc plasele regelui.

Pe părți se aflau două sau trei ferestre, zăvorâte bine cu drugi de fier, încât nu li se vedeau geamurile. Ușa era o mare piatră lată, ca la morminte. Uși dintr-acelea care nu servesc decât pentru a te lăsa să intri. Atât numai că aici mortul era viu.

Regele începu să meargă încet prin jurul micului edificiu, examinându-l cu mare atenție, pe când Oliver, care îl urma, citea tare continuarea memoriului.

— „Pentru ca s-a făcut iarăși o mare cușcă de lemn din grinzi groase și mai subțiri, în lungime de nouă picioare și lată de opt, înaltă de șapte picioare între două pardosele, netezite și serecate, care a fost așezată într-una din camerele turnului de la Saint Antoine, în care cușcă este pus și ținut, din ordinul regelui, seniorul nostru, un prizonier care stătea mai înainte într-o cușcă veche și stricăță. Au fost întrebuințate la cușca aceasta nouăzeci și șase de grinzi culcate, cinezeci și două de grinzi verticale, zece bârne de trei stânjeni lungime și au lucrat la ea nouăsprezece tâmplari pentru a tăia, a lucra și a fasona sus menționatul lemn în decurs de douăzeci de zile...”

— Este lemn destul de bun, de stejar, zise regele lovind cu pumnul în lemnărie.

— „...Au intrat în cușca aceasta, urmă celălalt, două sute de drugi de fier, de nouă picioare și de opt, cu plăci și contra plăci, cântărind tot sus zisul fier trei mii șapte sute treizeci și cinci de livre, în afară de cele opt echere folosite la încheierea cuștii, cu cârlige și cuie atârând în total două sute optsprezece livre de fier, fără a socoti fierul de la zăbrelele camerei, unde a fost așezată cușca, barele de fier de la ușa camerei și alte lucruri...”

— Iată destul fier pentru a cuprinde ușurința unui spirit!

— „...Totul costă trei sute șaptesprezece franci, cinci solzi și șapte denierși.”

— Pasque Dieul exclamă regele.

La înjurătura aceasta, care era favorită lui Ludovic al XI-lea, se păru că cineva se trezi în mijlocul cuștii, căci se auziră lanțuri care se târau pe podea cu zgomot și se înălță o voce ce părea că vine din mormânt:

— Sire, sire! Grație!

Nimeni nu-l vedea pe acela care cerea îndurare.

— Trei sute șaptesprezece franci, cinci solzi și șapte denierși? reluă Ludovic al XI-lea.

Vocea tremurătoare, care ieșea din cușcă, îngheță pe toată lumea, chiar și pe Oliver. Regele singur avea aerul că nu a auzit-o. La porunca sa, Oliver își reluă citarea către Maiestatea Sa, și regele își reluă cu răceală inspecția cuștii.

— „...În afară de aceasta s-a plătit unui zidar, care a făcut găurile pentru a pune drugi ferestrelor și podeaua camerei, unde se afla cușca, deoarece podeaua existentă nu ar fi putut susține cușca asta din cauza greutateii, douăzeci și șapte de franci și paisprezece solzi parizieni...”

Vocea reîncepu să geamă.

— Grație! Sire, vă jur că domnul cardinal d'Angers a fost autorul trădării și nu eu.

— Zidăria este puternică! zise regele. Continuă, Oliver.

Oliver continuă:

— „...Unui tâmplar pentru ferestre, culcuș, privată și alte lucruri, douăzeci de franci și doi solzi parizieni”.

Vocea continuă:

— Vai! Sire! Nu mă ascultați! Eu vă declar că nu sunt omul care a

scris lucrul acela monseniorului de Guyenne, ci domnul cardinal Baluc!

— Tâmplarul costă scump, observă regele. S-a sfârșit?

— Nu, Sire! „...Unui geamgiu, pentru geamurile numitei camere, patruzeci și șase de solzi și opt denierși parizieni.”

— Grația-mă, Sire! Nu este oare de ajuns că toate bunurile mele au fost date judecătorilor mei, vesela mea domnului de Torey, biblioteca mea domnului Pierre Dariolle, tapițeriile mele domnului guvernator du Roussillon? Eu sunt nevinovat! Sunt paisprezece ani de când tremur de frig într-o cușcă de fier. Grația-mă Sire, veți fi răsplătit în cer.

— Jupân Oliver, cât este totalul?

— Trei sute șazeci și șapte de franci, opt solzi și trei denierși parizieni.

— Sfântă Fecioară! zise regele. Iată o cușcă cumplit de scumpă!

Smulse caietul din mâinile lui Oliver și începu să socotească el însuși pe degete, examinând rând pe rând hârtia și cușca. În vremea asta se auzea cum prizonierul plângea în hohote. Scena era înfrigorantă în întuneric și fețele se priveau îngălbenindu-se.

— Paisprezece ani! Sunt paisprezece ani! Din luna aprilie 1469. În numele sfintei mame a lui Dumnezeu, sire, ascultați-mă! Dumnezeu voastră vați bucurat tot timpul de căldura soarelui. Eu, slab, nu voi mai vedea niciodată ziua? Grație, sire! Fiți bun. Clementa este o frumoasă virtute regală, care rupe cursul furiei. Crede Majestatea Voastră că în ora morții este o foarte mare mulțumire pentru un rege de a nu fi lăsat nici o ofensă nepedepsită? Dealminteri, Sire, eu nu am trădat-o deloc pe Majestatea Voastră, ci domnul d'Angers. Și eu am legat de picior un lanț foarte greu și o ghiulea mare de fier la capătul lanțului, cu mult mai grea decât ar trebui. Sire! Aveți milă de mine.

— Oliver, zise regele înălțându-și capul, văd că mi se socotește butoiul de ghips la douăzeci de solzi și el nu valorează decât doisprezece solzi. Vei reface acest memorial.

Se întoarse cu spatele la cușcă și se pregăti să iasă din cameră. Nenorocitul prizonier, la îndepărtarea candelabrelor și a zgomotului, simți că regele pleacă.

— Sire! Sire! striga el cu disperare.

Ușa se închise. Nu mai auzi decât vocea răgușită a temnicierului, care îi cânta în urechi cântecul:

*Jupânul Jean Baluc
E bun de dus la balamuc.
Căci a fost foarte bogat,
Iar acum s-a ruinat.
Nu mai are nici moșie,
Nici castele și nici vie.*

Regele urcă în tăcere la locul său retras și întregul cortegiu îl urmă, îngrozit de ultimele gemete ale condamnatului. Brusc, Maiestatea Sa se întoarse spre guvernatorul Bastiliei.

— Apropo, nu se află cineva în cușca aceea? întrebă el.

— Ba da, sirel răspunse guvernatorul, încremenit de întrebarea aceea.

— Și cine este?

— Domnul episcop de Verdun.

Regele știa lucrul acesta mai bine ca oricine. Dar aceasta era o manie a lui.

— Ah! zise el cu un aer naiv, ca și când s-ar fi gândit pentru prima oară. Guillaume de Haraucourt, prietenul domnului cardinal Baluc, un păcătos de episcop.

Peste câteva momente, ușa camerei regelui se deschise, iar cele cinci personaje, cu care cititorul a făcut cunoștință în același decor la începutul capitolului, își reluară locurile, convorbirile lor încete și atitudinile lor.

În timpul absenței regelui fuseseră depuse pe masa sa câteva depeșe, pe care le desfăcu chiar el. Apoi începu să le citească îndată, una după alta. Îi făcu semn lui jupân Oliver, care părea că are pe lângă el însărcinarea de ministru, să ia o pană și fără să-i spună conținutul depeșelor, începu să-i dicteze cu voce joasă răspunsurile, pe care acesta le scria ingenunchiat destul de incomod în fața mesei.

Guillaume Rym observa.

Regele vorbea așa de încet, încât flamanzii nu auzeau nimic din dictarea sa, afară de câteva crâmpoie izolate și neînțelese ca acesta:

— ...Să se mențină locurile fertile prin comerț și cele sterile prin manufactură... Să se arate seniorilor englezi că cele patru cetăți, Londra, Brabant, Bourg-en-Bresse și Saint Omer... Artileria este cauza pentru care războiul se face acum mai cu judecată... Domnul de Bressuire, amicul nostru... Armatele nu se întrețin fără tribute...etc...

Deodată, el înălță vocea:

— Pasque Dieul Regele Siciliei îmi pecetluiește scrisorile cu ceară galbenă, ca un rege al Franței. Poate facem rău acceptând aceasta. Măreția caselor asigură integritatea prerogativelor. Notează asta, cumetre Oliver.

Altă dată:

— Oh! Oh! zise el. Ce mare scrisoare! Ce ne cere fratele nostru împăratul? Și parcurgând cu ochii misiva își întrerupea citirea cu exclamații:

— Desigur! Germanii sunt așa de mari și de puternici încât abia îți vine să crezi. Dar noi nu uităm vechiul proverb: „Cel mai frumos comitat este Flandra, cel mai frumos ducat Milano, cel mai frumos regat Franța. Nu este așa, domnilor Flamanzi?”

De astă dată Coppenole se înclină în același timp cu Guillaume Rym. Patriotismul ciorăparului era măgulit.

O ultimă depeșă îl făcu pe Ludovic al XI-lea să încrunte din sprâncene.

— Ce este asta? Plângeri împotriva garnizoanelor noastre din Picardial exclamă el. Oliver, scrie prin poștă domnului Mareșal de Renault că disciplina este slabă, că jandarmii din corpul de gardă, nobilii, franc-arcașii, elvețienii fac rele nenumărate mitocanilor. Că militarii, nemulțumindu-se cu bunurile pe care le găsesc în casele plugarilor, îi silesc prin bătăi să le aducă vin din oraș, pește, coloniale, și alte lucruri excesive. Că regele știe lucrul acesta, și înțelege să scutească poporul de neplăceri, furturi și jafuri.

Că aceasta este voința noastră, pe Sfânta Fecioară! Și, în afară de aceasta, nu ne-ar place ca vreun lăutar, bărbier și servant la trupe să fie îmbrăcat ca un prinț, cu catifele, mătase și inele de aur, deoarece aceste vanități nu-i plac lui Dumnezeu; că noi ne mulțumim, noi care suntem gentilomi, cu o tunică de pânză de șaisprezece solzi cotul la Paris. Poruncește și ordonă domnului de Rouanet, amicul nostru. Bine.

Dictă scrisoarea cu voce tare, cu un ton hotărât și cu pauze. În momentul când termină, ușa se deschise și lăsă să intre un nou personaj, care alerga cu totul speriat strigând:

— Sire! Sire! Este o răzvrătire a drojdiei poporului din Paris!

Grava figură a lui Ludovic al XI-lea se contractă: dar ceea ce se putu observa din emoția sa trecu ca un fulger. El se stăpâni și zise cu o severitate liniștită:

— Cumetre Jaques, intrați foarte repede!

— Sirel Sirel! Este o revoltă! reluă cumătrul Jaques abia respirând.

Regele, care se ridicase, îl apucă puternic de braț și-i zise la ureche, astfel încât să nu fie auzit decât de către el, cu o supărare stăpânită și cu o privire piezișă către flamanzi:

— Taci, sau măcar vorbește încet.

Noul sosit înțelese, și începu să-i nareze foarte ușor și înspăimântat, pe când regele îl asculta liniștit și pe când Guillaume Rym atrăgea atenția lui Coppenole asupra feței și îmbrăcăminții noului venit, a cărui căciulă îmblănită și robă de catifea neagră arătau că este un președinte al Curții de conturi.

Abia dăduse personajul acela câteva explicații regelui și Ludovic al XI-lea exclamă, izbucnind în hohote de râs:

— Într-adevăr! Vorbește mai tare, cumetre Coictier! Ce aveți de vorbiți așa încet? Fecioara Maria știe că noi nu avem nimic de ascuns față de bunii noștri amici flamanzi.

— Dar, sire...

„Cumătrul“ Coictier rămase mut de mirare.

— Așadar, reluă regele, este o răscoală a mitocanilor în bunul nostru oraș Paris?

— Da, sirel

— Și care se îndreaptă asupra domnului judecător al Palatului de justiție?

— Așa cred, răspunse cumătrul, care bâlbăia cu totul zăpăcit de noua și inexplicabila atitudine a regelui.

— Unde s-au întâlnit paznicii cu ceata? reluă Ludovic al XI-lea.

— În drumul de la Grand-Truaderie spre podul aux Changeurs. Am întâlnit-o eu însumi, pe când veneam aici în urma poruncii Majestății Voastre. Am auzit pe câțiva care strigau: „Jos judecătorul Palatului!“

— Și ce supărare au ei contra judecătorului?

— Ah! zise cumătrul Jacques, pentru că el este seniorul lor.

— Într-adevăr!

— Da, sire. Sunt mitocanii din Curtea Minunilor. Este multă vreme de când ei se plâng de judecător, ai cărui vasali sunt. Ei nu vor să-l recunoască nici ca împărțitor de dreptate, nici ca funcționar însărcinat cu întreținerea drumurilor.

— Înțeleg, reluă regele, cu un surâs de satisfacție pe care încerca fără succes să-l ascundă.

— În toate cererile lor către Parlament, reluă cumătrul Jacques,

ei pretind să nu aibă decât doi stăpâni: pe Majestatea Voastră și pe Dumnezeu lor, care mi se pare că este chiar Satana.

— He! He! zise regele.

El își freca mâinile, râdea cu râsul acela interior, care face să-ți strălucească fața. Nu putea să-și ascundă bucuria cu toate că încerca să-și compună o față serioasă. Nimeni nu-l înțelegea, nici măcar Oliver. Rămăsese un moment tăcut, cu un aer gânditor, dar mulțumit.

— Sunt mulți? întrebă el deodată.

— Da, sire, răspunse cumătrul Jacques.

— Câți?

— Cel puțin șase mii.

Regele nu se putu abține să nu zică: „Buni!” și reluă:

— Sunt înarmați?

— Sunt înarmați cu tot felul de arme puternice.

Regele nu păru cătuși de puțin neliniștit de răspunsul primit. Cumătrul Jacques găsi de cuvință că este bine să adauge:

— Dacă Majestatea Voastră nu trimite repede ajutor judecătorului, el este pierdut.

— Vom trimite, zise regele cu un fals aer serios. Bine. Desigur, vom trimite. Domnul judecător este amicul nostru. Șase mii. Acești ștregari sunt hotărâți. Îndrăzneala lor este mare și noi suntem foarte mârniți din cauza asta. Dar în noaptea asta avem musafiri. O să fie vreme mâine dimineață.

Cumătrul Jacques exclamă:

— Ajutorul trebuie trimis îndată, sire! Judecătoria ar putea fi prădată de douăzeci de ori în acest timp, senioria violată și judecătorul spânzurat. Pentru Dumnezeu, sire! Trimiteți mai curând.

Regele îl privi în față.

— V-am spus că voi trimite mâine de dimineață.

Era una din privirile acelea care nu acceptă nici un răspuns.

După o tăcere, regele Ludovic al XI-lea ridică din nou vocea:

— Cumetre Jacques, dumneata trebuie să știi lucrul acesta: care era... Care este jurisdicția feudală a judecătorului?

— Sire, judecătoria Palatului are din strada de la Calandre până în strada de l'Herberie, piața Saint Michel și locurile populare numite les Mureaux, situate lângă biserica Notre Dame des Champs (aici Ludovic XI își ridică borul pălăriei sale), care palate sunt în număr de treisprezece, plus Curtea Minunilor, plus la Maladrerie numită Mahalaua, plus toată șoseaua care începe de la aceea Maladrerie și se

sfârșește la poarta Saint Jacques. Este însărcinat cu întreținerea acestor locuri, este judecător de gradul întâi, de al doilea și de al treilea și deplin senior al lor.

— Hm! zise regele scărpinându-se după urechea dreaptă, are o bună parte din orașul meu! Ah! Domnul judecător este rege peste toate acestea.

De astă dată el nu se opri; continuă gânditor, ca și cum ar fi vorbit cu el însuși:

— Foarte frumos, domnule judecător, aveți în mâini o bună bucată a orașului nostru!

Deodată, el izbucni:

— Pasque Dieul Cine sunt oamenii aceștia care se pretind întreținători de drumuri, judecători și stăpâni în țara noastră? Care au taxele lor de trecere la orice capăt de câmpie, justiția și călăul lor la orice răspântie, pentru poporul nostru? Astfel încât, ca și grecul care avea tot atâția zei câte lăntâni, ca și persanul care avea tot atâția zei câte stele a văzut, francezul socotește că are tot atâția regi câte spânzurători vede! Pe legea mea, lucrul acesta este rău, iar mie nu-mi place confuzia. Aș vrea să știu dacă din grația lui Dumnezeu se află la Paris un alt întreținător al drumurilor decât regele, o altă justiție decât Parlamentul nostru, un alt împărat decât noi în imperiul acesta! Pe credința sufletului meu! Va trebui să vină ziua când nu va mai fi în Franța decât un rege, un senior, un judecător, un călău, după cum în rai nu se află decât un Dumnezeu!

Își ridică iar pălăria și continuă, gândindu-se mereu cu aerul și accentul unui vânător, care își întărește haita de câini:

— Bun! Bravo poporul! Ești curajos! Zdrobește-i pe acești falși seniori! Îndeplinește-ți treaba. Sus! Sus! Jefuiește-l! Spânzură-l! Pradă-i!... Ah! Dorii să fiți regi, domnilor? Înainte, poporul! Înainte!

Aici se întrerupse brusc, își mușcă buzele, ca pentru a-și retrage cuvintele ce-i scăpaseră, privi rând pe rând cu ochii săi pătrunzători către cele cinci personaje, și deodată, apucându-și pălăria cu amândouă mâinile și privind-o în față, zise:

— Oh! Te-aș arde, dacă ai ști ce-mi trece prin cap!

Apoi plimbându-și iarăși privirea în jur, neliniștită și vicleană ca a unei vulpi, care se întoarce vicleană la viziunea sa, spuse:

— Nu are a face! Îl vom ajuta pe domnul judecător. Din nenorocire nu avem decât foarte puține trupe aici în acest moment contra unei populații așa de numeroase. Trebuie să așteptăm până

măine de dimineată. Se va restabili ordinea în Cité și vor fi spânzurați toți cei care vor fi prinși.

— Apropo, sire! zise cumătrul Coictier, am uitat să vă spun că paznicii i-au prins pe doi din coada bandei. Dacă Majestatea Voastră dorește să-i vadă pe oamenii aceștia, ei sunt aici.

— Mă mai întrebi dacă vreau să-i văd? strigă regele. Cum, Pasque Dieul Uiți un asemenea lucru! Aleargă repede, Oliver! Du-te și adu-i încoace.

Oliver ieși și se întoarse peste un moment cu cei doi prizonieri, înconjuțați de arcașii din corpul de gardă.

Primul avea o față de idiot, transfigurată de mirare. Era îmbrăcat în zdrențe și mergea îndoindu-și un genunchi și trăându-și un picior. Al doilea avea o figură vânăta și surâzătoare, pe care cititorul o cunoaște deja.

Regele îi examinează un moment, fără să scoată nici un cuvânt, apoi se adresă brusc celui dintâi:

— Cum te numești?

— Gieffroy Pincebourde.

— Ce ocupație ai?

— Haimana.

— Ce aveai de gând să faci în nenorocita aia de răscoală?

Haimanaua privi spre rege, balansându-și brațele cu un aer năuc. Avea unul din capetele acelea rău făcute în care inteligența se află în largul ei la fel ca un pește pe uscat.

— Nu știu, zise el, mă duceam și eu.

— Nu cumva vă duceați să atacați și să prădați pe seniorul judecător al Palatului?

— Știu că ne duceam să luăm ceva de la cineva, atâta tot.

Un soldat arătă regelui un cosor, pe care îl luase de la haimana.

— Recunoaști arma aceasta? întrebă regele.

— Da, este cosorul meu, căci sunt veterinar.

— Și recunoști că omul acesta este tovarășul tău? întrebă Ludovic al XI-lea, arătând spre celălalt prizonier.

— Nu, nu-l cunosc deloc.

— Ajunge, zise regele. Și, făcând un semn cu degetul personajului tăcut și nemișcat de lângă ușă, pe care noi l-am arătat deja cititorului, zise:

— Cumetre Tristan, iată un om pentru dumneata.

Tristan l'Hermite se înclină. El chemă doi arcași și le dădu un

ordin în șoaptă, iar aceștia plecară cu nefericita haimana.

În vremea aceasta, regele se apropiase de cel de-al doilea prizonier, căruia sudoarea îi curgea în broboane mari pe frunte.

— Cum te numești?

— Sire, Pierre Gringoire.

— Ocupația ta?

— Filozof, sire.

— Cum îți permiți, păcătosule, să te duci să-l ataci pe prietenul nostru judecătorul și ce ai de spus despre răscoala asta populară?

— Sire, eu nu făceam parte din ea.

— Ce spui desfrânatule, nu ai fost prins în tovărășia aceea rea?

— Nu, sire, este o greșală. Este o fatalitate, eu fac tragedii. Sire, o rog pe Majestatea Voastră să mă asculte. Eu sunt poet. Tristețea oamenilor de profesia mea îi îndeamnă să meargă noaptea pe străzi. Treceam din întâmplare pe acolo și s-a întâmplat să fiu arestat pe nedrept. Nu sunt amestecat în furtuna aceea civilă. Majestatea Voastră a văzut că haimanaua nu m-a recunoscut. O rog pe Majestatea voastră...

— Taci! zise regele, între două înghițituri din pahar. Spui numai tâmpenii.

Tristan l'Herminte înaintă și arătând cu degetul pe Gringoire, zise:

— Sire, îl putem spânzura deasemenea și pe acesta?

Erau primele cuvinte pe care le scotea.

— Hm! Eu nu văd nici un inconvenient, răspunse cu nepăsare regele. Cine se opune la asta?

— Eu văd foarte multe inconveniente, zise Gringoire.

Filozoful nostru era în momentul acela mai verde decât o măslină. Văzu după mutra rece și indiferentă a regelui că nu mai are nici o scăpare decât în ceva patetic și se aruncă la picioarele lui Ludovic al XI-lea exclamând cu o gestică exagerată:

— Sire, o rog pe Majestatea Voastră să binevoiască a mă asculta. Sire, nu vă înfuriați asupra unui lucru așa de neînsemnat cum sunt eu. Trăznetul lui Dumnezeu nu lovește o lăptucă. Sire, sunteți un august monarh, foarte puternic. Aveți milă de un sărman om cinsut care ar fi mai neîndemânatic să ațâțe o răscoală decât un sloi de gheață de a da o scânteie! Preamărite, bunătatea este o virtute de leu și de rege.

Vail Asprimea nu face decât să înrăiască spiritele, adierile puternice ale vântului nu l-ar putea face pe trecător să-și lepede mantaua, dar soarele dând din razele sale puțin câte puțin îl încălzește

astfel încât îl va face să se îmbrace în cămașă. Sire, dumneavoastră sunteți soarele. Eu vă declar suveranul meu stăpân și senior, căci nu sunt o haimana, hoț și dezordonat. Revolta și brigandajul nu fac parte din echipajul lui Apollo. Nu sunt eu omul care s-ar duce în norii aceia, care izbucnesc din zgomote de răzvrătire. Eu sunt un credincios vasal al Majestății Voastre. Aceeași gelozie pe care o are soțul pentru onoarea soției sale, resentimentul pe care îl are fiul pentru dragostea tatălui său, un bun vasal trebuie să le aibă pentru regele său, și trebuie să se străduiască pentru casa sa, pentru mărirea puterii sale. Orice altă pasiune care l-ar distra nu ar fi decât furie. Iată, sire, acestea sunt maximele mele. Deci, nu mă judecați ca pe un răzvrătit și jefuitor după haina mea roasă la coate. Dacă mă grațiați, sire, eu îmi voi rupe genunchii rugându-mă la Dumnezeu seara și dimineața pentru dumneavoastră! Vai! Nu sunt bogat din cale afară, este adevărat, ba sunt chiar sărac; dar nu sunt vicios din această cauză. Asta nu este greșeala mea. Oricine știe că marile bogății nu se câștigă din literatură și că cei care au scris cele mai bune cărți nu au întotdeauna foc în sobă iarna. Singură avocatura ia tot grăul și nu lasă decât paie celorlalte profesii științifice. Există peste patruzeci de proverbe foarte bune despre hainele găurite ale filozofilor. Oh! Sire! Clementa este singura care poate lumina interiorul unui suflet mare. Clementa poartă făclia în fața celorlalte virtuți. Fără ea, ele nu sunt decât niște orbi, care-l caută pe Dumnezeu pe dibuite. Mila, sinonimă cu clementa, face să se nască iubirea supușilor, care este cel mai puternic corp de gardă al persoanei prințului. Ce vă pasă dumneavoastră dacă există un nenorocit de om mai mult pe pământ? Un sărman filozof nevinovat înotând în întunericul nenorocirii, cu punga goală care se lovește de stomacul său gol? De altfel, sire, eu sunt un literat. Regii cei mari își adaugă o perla la coroana lor protejând litere. Hercule nu disprețuia titlul de Musagète, Mathias Corvin îl proteja pe Jean de Monroyal, podoaba matematicilor. Ori este un mod urât de a proteja literele spânzurându-i pe literați. Ce pată ar fi fost pentru Alexandru dacă l-ar fi spânzurat pe Aristotel! Fapta asta nu ar fi fost o simplă aluniță pe fața împăratului pentru a o înfrumuseța, ci un ulcer, care i-ar fi desfigurat-o. Sire! Eu am făcut un epitalam pentru domnișoara de Flandra și pentru monseniorul prea august moștenitor al tronului. Majestatea Voastră vede că eu nu sunt un scriitor oarecare. Am studiat foarte mult și am foarte multă elocvență naturală. Grațiați-mă, sire! Făcând lucrul acesta, veți face o faptă plăcută Sfintei Fecioare, și eu vă jur că sunt foarte

îngrozit de ideea de a fi spânzurat!

Pe când vorbea astfel, dezolantul Gringoire săruta pantofii de casă ai regelui și Guillaume Rym îi zicea încet de tot lui Coppenole:

— Face foarte bine că se târăște.

Ciorăparul răspunse cu un surâs greoi și cu ochii fixați asupra lui Gringoire:

— Oh! Ce spectacol frumos! Mi se pare că-l aud pe cancelarul Huguenet cerându-mi grație.

Gringoire se opri în sfârșit, abia răsuflând de oboseală, și ridică capul tremurând spre rege, care-și răcăia cu unghia o pată de pe pantaloni. Apoi, Majestatea Sa începu să bea din paharul de pe masă. De altfel, el nu sufla nici un cuvânt și tăcerea aceea îl chinuia pe Gringoire. Regele îl privi, în sfârșit.

— Iată un lingău fără perechel zise el. Apoi, întorcându-se spre Tristan l'Hermite:

— Ei! Dă-i drumul.

Gringoire căzu, cu totul înspăimântat de bucurie.

— În libertate? întrebă Tristan. Majestatea Voastră nu dorește să fie ținut pușin în cușcă?

— Cumetre, reluă Ludovic al XI-lea, crezi oare că pentru asemenea păsări am poruncit să se facă colivii, care costă trei sute șazeci și șapte de franci, patruzeci de bani și trei denierși? Dați-i drumul numaidecât desfrânatului, (lui Ludovic al XI-lea îi plăcea foarte mult acest cuvânt, care împreună cu Pasque Dieu făcea fondul veseliei sale) și dă-l afară cu o lovitură!

— Uf! exclamă Gringoire, iată un rege mare! Și, de teama unui contra-ordin, fugi spre ușa pe care Tristan i-o deschise cu scârbă. Soldații ieșiră cu el împingându-l înaintea lor cu pumni zdraveni, lucru pe care Gringoire îl suportă ca un adevărat filozof stoic.

Buna dispoziție a regelui, de când îi fusese anunțată răzvrătirea contra judecătorului, se vedea în totul. Clementa aceea nemaipomenită era un semn al bune dispoziții. Tristan l'Hermite avea mutra unui câine care a văzut osul și nu a avut parte de el.

În vremea aceasta, regele bătea vesel cu degetele pe brațele scaunului marșul lui Pont Audener. Era un prinț prefăcut, dar care știa să-și ascundă grijile mult mai bine decât bucuriile. Manifestările acestea de bucurie la orice veste bună, mergeau câteodată foarte departe; astfel, la moartea lui Charles le Téméraire, el merse până la a-i fâgădui balustrade de argint lui Saint Martin de Tours; la suirea sa

pe tron merse până la a uita să ordone înmormântarea tatălui său.

— Hm! Sire! exclamă deodată Jacques Coictier, ce s-a făcut cu criza pentru care Majestatea Voastră ne-a chemat?

— Oh! zise regele, într-adevăr sufăr foarte mult, cumetre. Urechile îmi ţiuie şi greble de foc îmi sfâşie pieptul.

Coictier luă mâna regelui şi începu să-i caute pulsul cu o mustră de om priceput.

— Priviţi, Coppenole! zise Rym încet. Iată-l între Coictier şi Tristan. Aceasta este toată curtea lui; un medic pentru dânsul şi un călău pentru ceilalţi.

Examinând pulsul regelui, Coictier lua un aer din ce în ce mai alarmat. Ludovic al XI-lea îl privea cu nelinişte. Coictier se întuneca văzând cu ochii. Bravul om nu avea altă moşioară decât sănătatea subredă a regelui, şi din acest motiv o explota cât putea de bine.

— Oh! Oh! murmură el în sfârşit, boala aceasta este într-adevăr gravă.

— Nu este aşa? zise regele neliniştit.

— *Pulsus creber, anhelans, crepitans, irregularis**, continuă medicul.

— Pasque Dieu! exclamă regele speriat.

— În mai puţin de trei zile asta poate omorî un om.

— Sfântă Fecioară! exclamă regele. Şi, remediul, cumetre?

— Mă gândesc la el, sire.

El îl făcu pe Ludovic al XI-lea să scoată limba, se strâmbă, şi în mijlocul acelei maimuţărieli, spuse brusc:

— Pe legea mea, sire, vroiam să vă spun că se află o slujbă regală vacantă şi cu am un nepot.

— Dau slujba nepotului, cumetre Jacques, zise regele, dar numai scoate-mi focul ăsta din piept.

— Deoarece Majestatea Voastră este aşa de clementă, nu va refuza să mă ajute puţin la clădirea casei mele din strada Saint-André des Arcs.

— Hm! zise regele.

— Mi-am sfârşit banii, urmă doctorul, şi ar fi într-adevăr păcat ca imobilul să nu aibă acoperiş. Nu pentru casă, care este simplă şi burgheză, ci pentru picturile lui Jehan Foubault, care înveslesc pereţi. Se află o Diană în aer care zboară, dar aşa de perfectă, aşa de gingaşă, aşa de delicată, cu capul aşa de bine coafat şi încoronat de o

* Pulsul e precipitat, găfăitor, zornăitor, neregulat. (lat.)

semilună, cu carnea așa de albă, încât îi ispitește pe cei care o privesc atenți. Se află deasemenea o Cérés. Și aceasta este o foarte frumoasă divinitate. Ea stă pe jerbe de grâu și poartă o frumoasă ghirlandă de spice împletite cu barba caprei și cu alte flori. Nu se poate vedea nimic mai frumos și mai drăgăstos decât ochii săi, mai rotund decât picioarele sale, mai nobil decât aerul său, mai bine făcut decât rochia sa. Este una din frumusețile cele mai nevinovate și cele mai perfecte pe care le-a produs penelul.

— Călăule! mormăi Ludovic al XI-lea, unde vrei să ajungi?

— Îmi trebuie un acoperiș pentru picturile acestea și cu toate că este un lucru de nimic, eu nu am bani pentru ele.

— Cât costă acoperișul tău?

— Să mă gândesc. Un acoperiș de aramă împodobit cu flori și aurit, două mii de franci cel mult.

— Ah! Asasinul! strigă regele. El nu-mi scoate nici un dinte care să nu coste cât un diamant.

— Am acoperișul? zise Coictier.

— Da! Și du-te la dracu, dar vindecă-mă.

Jacques Coictier se înclină adânc și zise:

— Sire, vă voi salva cu o pomadă. O să vă aplicăm pe șale marele defensiv, compus din ceară, hap de Armenia, albuș de ou, untdelemn și oțet. Veți continua ceaiurile și noi vom răspunde de sănătatea Majestății Voastre.

O lumânare care strălucește nu atrage numai o muscă. Jupân Oliver, văzându-l pe rege bine dispus și crezând că momentul este prielnic, se apropie la rândul său:

— Sire...

— Ce mai este? zise Ludovic al XI-lea.

— Majestatea Voastră știe că Simon Radin a murit?

— Ei bine?

— El era consilier al regelui în domeniul justiției finanțelor.

— Ei bine?

— Sire, locul său este vacant.

Pe când vorbea astfel, figura mândră a lui Oliver se schimbă într-una supusă. Este singura schimbare pe care o au de obicei figurile de curtezan. Regele îl privi drept în față și-i răspunse pe un ton aspru:

— Înțeleg, jupân Oliver. Mareșalul de Boucicaut zicea că numai regele poate dărui. Eu văd că sunteți de părerea domnului Boucicaut. Noi avem memorie bună. În '68, v-am făcut ucenic nobil al camerei

noastre; în '69, păzitor al castelului de la Saint Cloud cu o sută de franci tournezi (dumneata îi doreai parizieni). În noiembrie '73, prin decretul dat la Gergeole, v-am numit păzitor al pădurii Vincennes în locul lui Gilbert Aclé, scutaş; în '75, păzitor al pădurii Rouvray des Saint Claude, în locul lui Jacques Le Maire; în '78, v-am asigurat, prin decret pecetuit cu dublă coadă de ceară verde, o rentă de zece franci parizieni, pentru dumneata şi soţia dumitale, plătită din veniturile pieţei negustorilor aflată la şcoala Saint Germain; în '79, v-am făcut păzitor al pădurii Senard, în locul acelui sârman Jehan Daize; apoi căpitan al castelului de Loches; apoi guvernator de Saint Quantin, apoi căpitan al podului Meulau, unde ai fost ridicat la gradul de conte. Din cei cinci solzi amendă pe care îi plăteşte fiecare bărbier care rade într-o zi de sărbătoare, trei solzi îi iei dumneata şi noi luăm restul.

Am binevoit să vă schimbăm numele din Le Mauvais, care vi se potrivea foarte bine. În '74 v-am dat, spre marea neplăcere a nobleţei noastre, un blazon cu mii de culori, care vă face un piept ca de păun. Pasque Dieul Nu eşti murdar? Nu te temi că un somn în plus s-ar putea să-ţi răstoarne corabia? Orgoliul te va pierde, cumetre. Orgoliul este întotdeauna urmărit îndeaproape de ruşine şi ruină. Gândeşte-te la aceasta şi taci.

Cuvintele astea, spuse cu seriozitate şi severitate, făcură pe Olivier să-şi reia figura obraznică.

— Bun, murmură el, se vede bine că regele este bolnav astăzi. El dă totul medicului.

Ludovic al XI-lea, în loc să se supere de obrăznicia aceasta, reluă cu o oarecare blândeţe.

— Vezi, uitam că te făcusem ambasadorul meu la Gand pe lângă doamna Maria. Da, domnilor, adăugă regele întorcându-se spre flamanzi, acesta a fost ambasador. Haide, cumetre, adăugă el adresându-i-se lui Oliver, să nu ne supărăm, noi suntem vechi prieteni. Acum este foarte târziu. Ne-am terminat lucrul. Rade-mă.

Ciitorii noştri, desigur, nu au aşteptat până acum pentru a-l recunoaşte în jupân Oliver pe acel îngrozitor Figaro, pe care Providenţa, acea mare făcătoare de drame, l-a amestecat aşa de artistic în lunga şi sângeroasă comedie a lui Ludovic al XI-lea. Nu aici vrem să arătăm figura aceasta ciudată. Bărbierul regelui avea trei nume. La curte era numit politicos Oliver le Daim; în popor, Oliver Dracu. Pe adevăratul său nume se chema Oliver le Mauvais.

Oliver le Mauvais rămase nemişcat, supărat pe rege şi îl privi pieziş

pe Jacques Coictier.

— Da! Da! Medicul, zicea el printre dinți.

— Ei, da! Medicul! Reluă Ludovic al XI-lea cu o blândețe ciudată, medicul are mai multă trecere decât tine. Este foarte natural. El ne stăpânește prin tot corpul, nu doar prin bărbie. Haide, sârmanul meu bărbier, îți va veni apa la moară. Ce ai zice oare, și ce ar deveni însărcinarea ta, dacă eu eram un rege care, ca și regele Chiperic, avea obiceiul să se țină de barbă cu o mână? Haide prietene, fă-ți meseria, rade-mă! Du-te și adu ce-ți trebuie.

Regele se ridică, se apropie de fereastră și, brusc, o deschise cu o agitație extraordinară.

— Oh! Da! exclamă el, bătând din mâini, iată o roșeață pe cer în dreptul lui le Cité. Este judecătoria care arde. Nu poate fi decât ea. Ah! Bunul meu popor! Iată că tu mă ajuți la prăbușirea seniorilor!

Atunci, întorcându-se spre flamanzi:

— Domnilor, veniți să vedeți. Nu este așa că se vede un foc, care înroșește cerul?

Cei doi gandezi se apropiară.

— Un foc mare, zise Guillaume Rym.

— Oh! adăugă Coppenole, ai căror ochi scânteiară brusc, asta îmi amintește de arderea casei seniorului d'Hymbercout. Trebuie să fie o mare revoltă acolo.

— Așa credeți, jupân Coppenole?... Și privirea regelui era aproape tot așa de veselă ca și cea a ciorăparului. Nu este așa că ar fi greu să-i rezisti?

— Pe legea mea! Sire! Majestatea Voastră și-ar zdrobi acolo multe companii militare!

— Ah! Mie îmi este indiferent lucrul acesta, reluă regele. Dacă eu vroiam...

Ciorăparul răspunse îndrăzneț:

— Dacă revolta aceasta este ceea ce presupunem, degeaba ați vrea, sire...

— Cumetre, zise Ludovic al XI-lea, cu două companii din corpul meu de gardă și cu o aruncătură de serpentine, înfrângi o armată de mitocani.

Ciorăparul, cu toate semnele pe care le făcea Guillaume Rym, părea hotărât să-l înfrunte pe rege.

— Sire, elvețienii erau de asemenea niște mitocani. Domnul duce de Bourgogne era un mare gentilom și își bătea joc de mojicii accia. La

bătălia de la Grauson, sire, el striga: „Tunari! Foc spre ticăloșii aceia!”. Și înjura de Saint Georges. Dar primul magistrat al elvețienilor, Scharnachatal, se repezi spre frumosul duce cu armura sa și cu poporul său, și din întâlnirea cu țaranii cu pielea tăbăcită, armata bourguignonă se sfărâmă ca un geam la lovitura unei pietre. Mulți cavaleri își găsiră moartea acolo, și domnul de Chateau-Guyon, cel mai mare senior din Bourgogne, fu găsit mort într-o câmpie a mlaștinei cu tot cu calul său cenușiu.

— Amice, reluă regele. Dumneata vorbești despre oătălie. Aici este vorba despre o răzvrătire. Și eu o voi zdrobi, când mi-o plăcea să încrunt din sprâncene.

Celălalt răspunse cu nepăsare.

— Se poate, sire. În cazul acesta, înseamnă că ceasul poporului nu a sosit.

Guillaume Rym crezu că este cazul să intervină:

— Jupân Coppenole, dumneata îi vorbești unui rege puternic.

— O știu, răspunse grav ciorăparul.

— Lasă-l să spună, domnule Rym, amicul meu, zise regele. Îmi place sinceritatea aceasta. Tatăl meu, Carol al VII-lea, spunea că adevărul este bolnav. Eu credeam că murise și că nu găsisese nici un duhovnic. Jupân Coppenole mă face să văd că mă înșelam.

Atunci, punându-și familiar mâna pe umărul lui Coppenole:

— Spuneți, așadar, jupân Coppenole că...?

— Spun, sire, că aveți dreptate, că ceasul poporului încă nu a sosit la dumneavoastră în oraș.

Regele îl privi cu ochii săi pătrunzători.

— Și când va veni ora aceea?

— Aveți să o auziți sunând.

— La ce orologiu, mă rog?

Coppenole, în liniște, îl invită pe rege să se apropie de fereastră.

— Ascultați, sire! Aici se află un turn, un clopot de alarmă, tunuri, burghezi, soldați. Când clopotul de alarmă va suna, când tunurile vor bubui, când turnul se va prăbuși cu zgomot, când burghezii și soldații vor urla și se vor omorî unul pe altul, atunci va suna ora.

Fața lui Ludovic se întunecă și deveni gânditoare. Rămase un moment tăcut, apoi lovi încet cu mâna grosul zid al turnului.

— Oh! Nul zise el. Nu-i așa că tu nu te vei prăbuși prea ușor, buna mea Bastilie?

Și întorcându-se cu un gest brusc spre îndrăznețul flamand:

— Ați văzut vreodată o revoltă, jupân Jacques?

— Am condus una!

— Cum faceți, zise regele, pentru a avea una?

— Ah! răspunse Coppenole, lucrul acesta nu este prea greu. Sunt o sută de mijloace. Mai întâi trebuie ca lumea să fie nemulțumită în oraș; lucru deloc rar. Și apoi, caracterul locuitorilor. Aceia din Gand se revoltă foarte lesne. Ei îl iubesc întotdeauna pe fiul prințului, dar pe prinț niciodată. Ei bine, într-o dimineață, presupun că cineva intră în prăvălia mea și-mi zice. „Moș Coppenole, este vorba despre asta, domnișoara de Flandra vrea să-și salveze miniștrii sau altceva. Ceea ce vor. Eu îmi las lucrul, ies din ciorăpăria mea și încep să strig în stradă: „La jaff!“ Aproape totdeauna se află pe acolo un butoi gol. Mă sui pe el și spun tare ceea ce-mi trece prin cap, ceea ce am pe inimă; și când faci parte din popor, sire, totdeauna ai ceva pe inimă. Atunci lumea se adună, strigă, se sună clopotele de alarmă, și mitocanii se înarmează cu arme luate de la soldații dezarmați; oamenii din piață se alătură, și lumea pornește! Și asta se va întâmpla întotdeauna, atâta timp cât vor fi seniori, burghezi la orașe și țărani la sate.

— Și contra cui vă răsculați așa? întrebă regele. Contra judecătorilor voștri? Contra seniorilor voștri?

— Câteodată. Depinde. Și contra ducelui uneori.

Ludovic al XI-lea se duse și se așeză pe scaun cu un surâs:

— Ah! Aici nu s-a ajuns decât pâna la răzvrătirea contra judecătorului!

În acel moment, Oliver se întoarse. El era urmat de doi paji care purtau toaletele regelui; dar ceea ce-l miră pe Ludovic, fu că el mai era însoțit și de către intendentul general al Parisului și de comandantul paznicilor, care păreau consternați. Acest aer îl avea și bărbierul regal. El luă cuvântul:

— Sire, cer iertare Majestății Tale pentru știrea rea pe care v-o aduc.

Regele, întorcându-se repede, agăță covorul cu piciorul scaunului său.

— Ce vreți să zici?

— Sire, reluă Oliver cu mutra răutăcioasă a unui om care se bucură de o lovitură violentă, răscoala aceea a poporului nu se îndreaptă contra judecătorului.

— Dar contra cui?

— Contra dumneavoastră, sire.

Bătrânul rege se ridică în picioare, drept ca un om tânăr.

— Explică-te, Oliver! Explică-te! Și ține-ți bine capul, cumetre, că eu îți jur pe crucea lui Saint-Lô, că dacă minți la ora aceasta, spada care a tăiat gâtul domnului de Luxemburg nu este așa de șurbită încât să nu-l poată tăia și pe al tău! Jurământul era îngrozitor. Ludovic al XI-lea nu jurase decât de două ori în viața sa pe crucea sfântului Lô.

Oliver deschise gura pentru a răspunde:

— Sire...,

— Pune-te în genunchi! îl întrerupsese violent regele. Tristan, veghează asupra omului acesta.

Tristan deschise gura pentru a vorbi:

— Sire, o vrăjitoare a fost condamnată la moarte de Curtea parlamentului dumneavoastră. Ea s-a refugiat în biserica Notre Dame. Poporul dorește să o ia cu forța de acolo. Domnul intendent general și domnul comandant al paznicilor, care vin de la răscoală, sunt de față pentru a mă dezminți dacă lucrul acesta nu este adevărat. Poporul asediază biserica Notre Dame.

— Da! zise regele încet, palid de tot și tremurând de furie. Ei asediază catedrala Notre Darnel! Ridică-te, Oliver. Îți dau slujba lui Simon Radin, căci ai dreptate. Pe mine mă atacă. Vrăjitoarea este în paza bisericii, biserica este în paza mea. Și cu care credeam că este vorba despre judecător! Răscoala este contra mea!

Atunci, înviorat de furie, nu mai răsă. Era îngrozitor, se ducea și venea. Vulpea se schimbă în hienă, părea așa de sufocat de vești încât nu mai putea vorbi, buzele i se mișcau și pumnii săi slăbiți se strângeau furioși. Brusc ridică capul, apoi ochii duși în fundul capului părură plini de lumină și vocea sună ca o trompetă.

— Pune mâna, Tristan! Pune mâna pe tâlharii aceia! Du-te, Tristan, amicul meu! Omoară! Omoară!

După ce trecu izbucnirea aceea, el veni să se așeze și zise cu o furie rece și stăpănită:

— Aici Tristan! Lângă noi, în Bastilia acesta, se află cincizeci de lăncieri ai vicontelui de Gif, ceea ce face trei sute de cai, îi vei lua. Se mai află de asemenea compania de arcași din corpul nostru de gardă a domnului de Châteaupers, o vei lua. Dumneavoastră sunteți intendent al mareșalilor, aveți oamenii intendenței dumneavoastră, îi veți lua. La palatul Saint Pol veți găsi patruzeci de arcași din noua gardă a monștenitorului tronului, îi veți lua și pe aceștia, și alergați la Notre Dame. Ah! Domnilor mitocani de la Paris, vă aruncați astfel asupra

coroanei Franței, asupra sfințeniei lui Notre Dame și asupra păcii acestei republici! Extermină, Tristan, extermină! Și nici unul să nu scape decât pentru Montfaucon.

Tristan se înclină.

— Bine, sire!

El adăugă după o pauză:

— Și ce voi face cu vrăjitoarea?

Întrebarea aceasta îl făcu pe rege să se gândească.

— Ah! zise el, vrăjitoarea? Domnule d'Estouteville, ce dorea poporul să facă cu ea?

— Sire, răspunse intendentul general al Parisului, îmi închipui că, din moment ce poporul vine să o ia din azilul său de la Notre Dame, el vrea să o spânzure pentru că nepedepsirea aceasta îl ofensează.

Regele păru că se gândește profund, apoi adresându-se lui Tristan l'Hermite:

— Ei bine, cumetre, extermină poporul și spânzur-o pe vrăjitoare.

— Tocmai așa, zise încet de tot Rym lui Coppenole, pedepsești poporul pentru ce vrea și apoi faci ceea ce el dorește.

— Am înțeles, sire, răspunse Tristan. Dacă vrăjitoarea se află încă în biserica Notre Dame, va trebui să o spânzur fără să țin seama de azil?

— Pasque Dieu! Azilul! zise regele scărpinându-se după ureche. Cu toate acestea, femeia trebuie spânzurată!

Aici, ca și cuprins de o idee subită, se așeză în genunchi în fața scaunului său, își scoase pălăria din cap, o puse pe scaun, și privind cu credință spre una din amuletele sale de plumb care o împodobeau, zise:

— Oh! Notre Dame de Paris, grațioasa mea stăpână, iartă-mă. Nu o voi face decât de data asta. Trebuie pedepsită criminala. Vă încredințez, Sfântă Fecioară, buna mea stăpână, că aceea este o vrăjitoare, care nu este demnă de protecția Voastră. Știți, Doamnă, că foarte mulți prinți foarte cucernici au trecut peste privilegiile bisericilor pentru gloria lui Dumnezeu și necesitatea de Stat. Sfântul Hugues, episcop al Angliei, i-a permis regelui Eduard să spânzure un vrăjitor de biserica sa. Sfântul Ludovic de Franța, stăpânul meu, a călcat pentru același motiv biserica lui Saint Paul; și domnul Alfons, fiul regelui Ierusalimului, a călcat chiar biserica Sfântului Mormânt. Iertați-mă pentru aceasta, Notre Dame de Paris. Eu nu voi mai face așa ceva și vă voi dărui o statuie de argint, la fel ca aceea pe care am dat-o, anul trecut, bisericii Notre Dame d'Ecouys. Amin.

El făcu semnul crucii, își puse pălăria pe cap și-i zise lui Tristan:

— Grăbește-te, cumetre. Luați-l și pe domnul de Châteaupers cu dumneavoastră. Veți pune să se sune clopotele de alarmă. Veți zdrobi poporul. Veți spânzura pe vrăjitoare. Am zis. Și înțeleg ca totul să se facă sub supravegherea dumneavoastră. Îmi vei spune ce ai făcut. Haide, Oliver, că nu mai pot să dorm în noaptea asta. Rade-mă.

Tristan l'Hermite se înclină și ieși. Atunci regele, concediind cu degetul pe Rym și pe Coppenole, spuse:

— Dumnezeu să vă aibă în pază, domnilor și bunii mei amici flamanzi. Haide să ne odihnim puțin. Noaptea înaintează și suntem mai aproape de dimineață decât de seară.

Amândoi se retraseră și pe când se îndreptau spre odăile lor, sub conducerea căpitanului Bastiliei, Coppenole îi zicea lui Guillaume Rym:

— Hm! Sunt sătul până în gât de regele acesta care tușește! L-am văzut pe Charles de Bourgogne beat, dar era mai puțin răutăcios decât Ludovic al XI-lea bolnav.

— Jupân Jacques, răspunse Rym, pentru regi vinul este mai puțin periculos decât ceaiurile.

VI MICA FLACĂRĂ

Ieșind din Bastilia, Gringoire coborî pe strada Saint Antoine cu iuțeala unui cal scăpat. Ajuns la poarta Baudoyer, se duse direct la crucea de piatră, care se înălța în mijlocul acestei piețe, ca și cum ar fi putut distinge în întuneric un om îmbrăcat în negru care stătea pe treptele crucii.

— Dumneata ești, maestre? zise Gringoire.

Personajul în negru se ridică.

— Mă faci să fierb de nerăbdare, Gringoire. Omul care este pe turnul lui Saint Gervais a strigat ora unu și jumătate de dimineață.

— Oh! zise Gringoire, nu este vina mea, ci a paznicilor și a regelui. Am scăpat ca prin urechile acului. Mereu scap de spânzurătoare. Acesta este destinul meu.

— Tu scapi mereu, zise celălalt. Dar să mergem repede; ai cuvântul de trecere?

— Închipuie-ți maestre, l-am văzut pe rege. Vin de la el. L-am

văzut în pantaloni de lână. Este o adevărată aventură.

— Oh! Ce beție de cuvinte! Ce-mi pasă mie de aventura ta? Ai cuvântul de trecere al haimanalelor?

— Îl am, fiți liniștit. Mică flacăra.

— Bine, astfel vom putea pătrunde până la biserică. Haimanalele închid toate străzile. Din fericire, se pare că li s-a opus rezistență. Poate că vom ajunge la timp.

— Da, maestre, dar cum vom intra în Notre Dame?

— Am eu cheia turnurilor.

— Și cum vom ieși de acolo?

— Se află în spatele mănăstirii o mică poartă, care duce la Terrain și de acolo spre apă. Eu i-am luat cheia și am închiriat o barcă azi de dimineață.

— Am scăpat ca prin urechile acului să nu fiu spânzurat! reluă Gringoire.

— Ei, iute! Haide! zise celălalt.

Amândoi coborâră cu pași mari către la Cité.

VII CHÂTEAUPERS ÎN AJUTOR

Ciutorul își amintește poate de situația critică în care l-am lăsat pe Quasimodo. Bravul surd asaltat din toate părțile, pierduse, dacă nu tot curajul, cel puțin orice speranță de a salva, nu pe el, căci nu se gândea deloc la el, ci pe egipteană. Alerga pierdut prin galerie. Notre Dame urma să fie luată de către haimanale. Deodată, un ropot de copite de cai umplu străzile vecine, și un lung șir de torțe purtate de o coloană de călăreți cu lăncile întinse și cu frâul lăsat liber, lumină piața.

— Franța! Franța! Tăiați-i pe mitocanii Châteaupers într-ajutor! Intendența generală! Intendența generală!

Printre haimanalele speriate se făcu o schimbare completă.

Quasimodo, care nu auzea, văzu spadele trase din teacă, făcliile, fierul sulitelor, toată cavaleria aceea în capul căreia îl recunoscă pe căpitanul Phoebus; văzu și zăpăceala haimanalelor, spaimă la unii, tulburare la cei mai viteji, și ajutorul acela nesperat îi dădu atâta putere, încât îi aruncă în afara bisericii pe primii invadatori, care încălecau deja balustrada.

Erau într-adevăr trupele regelui, care soseau.

Haimanalele ținură piept cu bărbăție. Ei se apărară ca niște desperați. Prinși în flanc pe strada Saint Pierre aux Boeufs și în spate pe strada du Pavis, înghesuți spre biserica Notre Dame, asediată de ei și apărată de Quasimodo, în același timp asediatori și asediați, ei se găseau în situația în care se va găsi mai târziu, la vestitul asediu al Turinului, în 1640, între prințul Thomas de Savoie, pe care îl asedia și marchizul de Legunez care îl asedia, contele Henri d'Harcourt, *Taurinum obsessor idem et obsessus**, după cum spune epitaful său.

Încurcătura este îngrozitoare. La carne de lup trebuiesc dinți de câine, cum zice P. Mathieu. Cavalerii regelui, în mijlocul cărora Phoebus de Châteaupers se purta vitejește, nu cruțau pe nimeni.

Haimanalele prost înarmate, țipau și mușcau. Bărbați, femei, copii se aruncau în spatele și pe pieptul cailor și se agățau de ei, ca niște pisici, cu unghiile celor patru membre și cu dinții. Alții izbeau cu torțele în fața arcașilor. Alții înfigeau cângile în gâtul cavalerilor și îi trăgeau spre ei, apoi îi ciopârțeau pe aceia care cădeau.

Putea fi observat unul care secera picioarele cailor cu o coasă lucitoare. Era înspăimântător. Cânta un cântec pe nas, întindea și trăgea apoi coasa. La fiecare mișcare trăgea spre el un cerc de membre tăiate. Înainta, astfel, în partea cea mai deasă a cavaleriei, liniștit și încet, cu respirația regulată a unui secerător care secera un câmp de grâu. Era Clopin Trouillefon. O salvă îl culcă la pământ.

În vremea aceasta, ferestrele se deschiseră din nou. Vecinii, auzind strigătele militarilor regelui, se amestecaseră în treabă și de la etaje gloanțele curgeau asupra haimanalelor. Piața din fața bisericii Notre Dame era plină de fum gros, pe care împușcăturile îl vârgau cu foc. Se distingea în mod confuz fațada lui Notre Dame și spitalul Dieu, ruinat, că câțiva bolnavi slăbiți, care priveau din înălțimea acoperișului său găurit de o mulțime de ferestre.

În sfârșit, haimanalele cedară. Oboseala, lipsa armelor bune, spaima cauzată de surprinderea aceea, împușcăturile de la ferestre, curajosul asalt al soldaților, totul îi învinsese. Ei forțară linia asediaților și începură să fugă care încotro apuca, lăsând în piață o grămadă de morți.

Când Quasimodo, care nu încetase nici un moment să lupte, văzu retragerea aceea, căzu în genunchi și-și ridică mâinile spre cer; apoi, beat de bucurie, alergă, se sui cu iuțeala unei păsări în celula

*Asediatorul Turinului, deopotrivă asediat. (lat.)

Esmeraldei, pentru care luptase așa vitejește. Nu mai avea decât un gând acum, acela de a îngenunchia în fața celei pe care o salvase pentru a doua oară. Dar când intră în celulă, o găsi goală.

CAPITOLUL UNSPREZECE

I

MICA GHEATĂ

În timp ce haimanalele asaltau biserica, Esmeralda dormea.

În curând, zgomotul din ce în ce mai mare din jurul bisericii și behăitul neliniștit al caprei sale deșteptate înaintea ei o sculară din somn. Ea se ridică din pat, ascultă, privi, apoi, înspăimântată de zgomot și de lumină, fugi afară să vadă despre ce este vorba. Aspectul pieței, vederea agitației din ea, dezordinea acelui asalt nocturn, oamenii aceia oribili sărind ca o mulțime de broaște, abia zăriți prin întuneric ca locuri de noapte care vegheză suprafața cețoasă a mlaștinilor, toată scena aceea îi făcu impresia unei bătălii misterioase între fantomele sabbatului și monștrii de piatră ai bisericii. Îmbuibată din copilărie cu superstițiile poporului boemian, primul ei gând fu că le-a surprins pe ciudatele ființe ale nopții făcând farmece. Atunci alergă înspăimântată să se pitească în celula sa, cerând patului său de mizerie un vis mai puțin îngrozitor.

Încetul cu încetul, primele fumuri ale fricii se răspândiră. Cu toate acestea, la zgomotul acela crescând și după mai multe semne ale realității, ea se simți împresurată nu de spectre, ci de ființe omenești. Atunci frica, fără a se mări, se transformă. Se gândise la posibilitatea unei revolte populare pentru a o smulge din azilul său. Ideea de a-și pierde iar viața, speranța, pe Phoebus al ei, pe care ea îl întrevedea mereu în viitorul ei, profund neant al slăbiciunii sale, orice fugă imposibilă, nici un ajutor, paza sa, izolarea sa, gândurile acelea și alte o mie o copleșiră. Căzu în genunchi cu capul pe pat, plină de neliniște, și cu toate că era o egipteană păgână, se puse pe plâns cerându-i grație bunului Dumnezeu creștin și rugându-se la Sfânta Fecioară, gazda sa. Căci, chiar dacă nu ai crede în nimic, sunt momente în viață când treci la religia templului pe care îl ai la îndemână.

Ea rămase astfel prosternată foarte mult timp, tremurând mai mult decât se ruga, înghețată de suflarea din ce în ce mai apropiată a

mulțimii aceleia furioase, neînțelegând nimic din dezlănțuirea aceea, ignorând ceea ce se punea la cale, dar presimțind un sfârșit îngrozitor.

În mijlocul neliniștii aceleia auzi pe cineva venind lângă ea. Se întoarse.

Doi bărbați, dintre care unul purta un felinar, intraseră în celula sa. Scoase un strigăt slab.

— Nu te teme de nimic, zise o voce, care nu-i era necunoscută, sunt eu.

— Cine? întrebă ea.

— Pierre Gringoire.

Numele acesta o liniști. Ridică ochii și-l recunoscă într-adevăr pe poet. Dar lângă el se afla o figură înaltă și voalată din cap până în picioare, care o neliniști.

— Ah! reluă Gringoire. Djali mă recunoaște înaintea dumatăle.

Mica capră într-adevăr nu așteptase ca Gringoire să se prezinte. El abia intrase și capra deja se freca gîngăș de genunchii săi, acoperind pe poet cu mîngăieri și cu fire de păr alb, căci năpârlea.

Gringoire o mîngăie și el.

— Cine este cu dumneata? întrebă egipteanca cu voce înceată.

— Fii liniștită, răspunse Gringoire. Este unul din prietenii mei.

Atunci poetul, punând jos felinarul, se așază pe scări și luând pe Djali în brațe, exclamă:

— Oh! Ce animal grațios, deosebit mai mult prin curățenie decât prin mărime, mai ingenios, mai subtil, mai învățat decât un literat. Ia să vedem, Djali, nu ai uitat nimic din vechile tale trucuri? Cum face Jacques de Charmolue?...

Omul în negru nu-l lăsă să termine. Se apropie de Gringoire și-l împinse puternic în umăr, gest care avu ca urmare ridicarea filozofului.

— Este adevărat, zise el, suntem grăbiți. Acesta nu este un motiv, maestre, pentru care să maltratezi lumea. — Scumpa mea copilă, viața ta este în primejdie, ca și cea a lui Djali. Vroiau să pună mîna din nou pe voi. Noi suntem amicii voștri și o să vă salvăm. Urmați-ne.

— Este adevărat? întrebă ea tulburată.

— Da, foarte adevărat. Veniți iute.

— Bine, dar prietenul dumatăle de ce nu vorbește?

— Ah! zise el. Tatăl și mama sa erau niște oameni curioși și l-au făcut cu un temperament mai posac.

Trebui ca ea să se mulțumească cu explicația aceasta. Gringoire o luă de mână, preotul ridică felinarul, și plecară. Spaima o zăpăcea pe

tânăra fată și ea se lăsa dusă. Capra sărea așa de înveselită de reîntâlnirea cu Gringoire, încât îl făcea să se împiedice, tot băgându-se cu coarnele printre picioarele sale.

— Așa e viața, zicea filozoful de câte ori era să cadă, ne face să-i trântim pe cei mai buni prieteni ai noștri.

Coborârea repede scara turnurilor, traversară biserica plină de întuneric și singurătate, și ieșiră pe poarta roșie a mănăstirii, prin curtea plină de zgomot, care contrasta cu biserica adâncită într-o liniște mută. Mănăstirea era pustie, călugării se refugiaseră la episcopie pentru a se ruga acolo în comun. Curtea era goală, doar câțiva servitori se piteau în colțurile întunecoase. Se îndreptară spre poarta care dădea spre Terrain. Omul în negru o descuie. Călătorii noștri știu că Terraine era o limbă de pământ încercuită cu ziduri dinspre Cité și aparținând de Notre Dame, care termina insula la răsărit în spatele bisericii. Ei găsiră locul acela cu totul pustiu. Acolo era mai puțin zgomot în aer, căci zgomotul asaltului haimanalelor ajungea la ei mai estompat. Vântul răcoros care urma cursul apei mișca frunzele arborelui mic plantat la marginea insulei cu un foșnet apreciabil. Cu toate acestea erau foarte aproape de primejdie. Edificiile cele mai apropiate erau episcopia și biserica. În interiorul episcopiei se vedea că era o mare zăpăceală. Masa ei întunecată era toată brăzdată de lumini, care alergau de la o fereastră la alta, ca atunci când ai ars hârtii și rămâne un edificiu de cenușă prin care mii de scântei fac curse ciudate. Alături, enormele turnuri ale lui Notre Dame, văzute din spate cu lungă lor tindă, și care se înălțau tăiate în negru pe marea și roșia lumină care umplea piața din fața bisericii, păreau două grătare gigantice ale unui foc de ciclopi.

Ceea ce se vedea în Paris oscila în fața ochilor între umbră și lumină. Rembrandt are asemenea fonduri în tablourile lui.

Bărbatul cu felinarul mergea drept spre capătul lui Terrain, spre malul extrem al apei, spre rămășițele mâncate de viermi ale unui gard, pe care o viță de vie își agăța câteva ramuri subțiri întinse ca degetele unei mâini deschise. În spate, în umbra pe care o făcea pomișorul acela, era ascunsă o mică barcă. Omul făcu semn lui Gringoire și tovarășei sale să vină în barcă. Apoi tăie parâma, o îndepărtă de țărm cu o cange lungă și apucând două lopeți, se așază înaintea, vâslind din toată puterea spre larg. Sena, care era rapidă în acel loc, îi dădu multă bătaie de cap până părăsi capătul insulei.

Prima grijă a lui Gringoire când ajunsese în barcă, fu să o ia pe Djali

pe genunchi. El luă loc în spatele tinerei fete, căreia necunoscutul îi inspira neliniște, și care veni să se așeze și să se înghesuie lângă poet.

Când filozoful nostru simți barca mișcându-se, aplaudă și sărută capra între coarne.

— Oh! zise el. Iată-ne salvați toți patru. Ești silit câte o dată să mergi la noroc pentru a reuși în marile înureprinderi, adăugă el cu o mustră de adâncă gândire.

Barca mergea încet spre țărmul drept, și tânăra fată îl observa cu o spaimă ascunsă pe necunoscut. Acesta micșorase cu băgare de seamă lumina felinarului. Îl zăreai în întuneric, înaintea bărcii, ca un spectru. Borul pălăriei sale, mereu lăsat, îi făcea un fel de mască, și de fiecare dată când își îndepărta mâinile pentru a văli, mânecile sale mari și negre îi atârnavu asemenea unor aripi mari de liliac. Dealtfel rămăsese tăcut, până și respirația îi era abia perceptibilă. Nu se auzea decât zgomotul produs de mișcarea lopeților amestecat cu sunetul lin al undelor de-a lungul bărcii.

— Pe sufletul meu! exclamă deodată Gringoire. Noi cei voioși și veseli, păstrăm o tăcere de pitagoricieni sau de pești! Pasque Dieu! Amicii mei, aș vrea ca unul din voi să-mi vorbească. Vocea umană este o muzică pentru urechea omenească. Nu eu am spus asta, ci Didyme din Alexandria, care nu este un filozof tocmai mediocru. O vorbă, frumoasa mea copilă, spune-mi doar o vorbă! Apropo, ai o strămbătură foarte nostimă, ai s-o faci? Știi, amica mea, că Parlamentul are putere asupra locurilor de azil și că erai amenințată în mica duminică de la Notre Dame? Vai! Micuța pasăre si-a făcut cuibul în gura crocodilului. Maestre, iată că apare luna. Numai de nu am fi văzuți! Noi facem un lucru foarte frumos salvând-o pe domnișoara, și cu toate acestea am putea fi spânzurați în numele regelui, dacă am fi prinși. Vai! Acțiunile omenești se judecă în două moduri. Se critică la mine ceea ce se laudă la tine. Cutare admiră pe Cezar și critică pe Catilina. Nu este așa, maestre? Ce părere aveți de filozofia aceasta? Eu posed filozofia instinctului, a naturii, *ut apes geometriam**. Ei, nimeni nu mai răspunde. Rea dispoziție mai aveți amândoi! Trebuie să vorbesc singur. Lucrul acesta noi îl numim în tragedie, monolog. Pasque Dieu! Vă anunț că l-am văzut pe regele Ludovic al XI-lea și am reținut de la el această înjurătură. Pasque Dieu, așadar! Ce tâmbălău este în Cité! Regele Ludovic al XI-lea este un bătrân rău și ticălos. Este îmbrăcat

* Geometria albinci. (lat.)

numai în blănuri; îmi datorează și acum bani pentru piesa mea și am scăpat ca prin urechile acului astă seară de spânzurătoare, lucru care n-ar fi fost tocmai plăcut. Este zgârcit cu oamenii de merit. Ar fi trebuit să citească cele patru cărți ale lui Salviciu din Colonia: *Adversus avaritiam**. Este un rege mitocan în purtările sale față de oamenii de litere și are apucături foarte barbare. Este un fel de burete care sughe banii poporului. Economia sa este asemănătoare cancerului, care se mărește din slăbirea celorlalte țesuturi. De aceea poporul se plânge de el. Sub acest rege blând și cucernic, furcile trosnesc de atâția spânzurați, butucii putrezesc de atâta sânge, închisorile plesnesc ca niște pânțecuri prea pline. Regele acesta are o mână cu care ia și una cu care spânzură. El este procurorul domnului bir și doamnei spânzurătoare. Celor mari li se iau demnitățile, iar cei mici sunt copleșiți de noi dări. Este un prinț peste măsură de mare. Eu nu-l iubesc pe acest monarh. Dar dumneata, Maestre?

Omul în negru îl lăsa să vorbească pe flecarul poet. Continua să lupte contra puternicului curent, care depărta poarta lui le Cité de pupa insulei Notre Dame, pe care noi o numim astăzi insula Saint-Luis.

— Apropo, maestre, reluă Gringoire brusc, în momentul când noi ajunsesem în piața din fața bisericii, printre haimanalele acelea înfuriate, sfințenia voastră l-a observat pe acel mic nenorocit căruia surdul dumneavoastră se pregătea să-i rupă țeasta de rampa galeriei regilor? Eu am vederea proastă și nu l-am putut recunoaște. Șuți cine ar putea fi?

Necunoscutul nu răspunse, dar încetă brusc de a mai vâsli, brațele i se înmuieră ca zdrobite, capul îi căzu pe piept, și Esmeralda îl auzi suspinând convulsiv. Ea tresări. Nu mai auzise suspine asemănătoare.

Barca lăsată în voia ei merse dusă de apă câțva timp. Dar omul în negru își ridică capul, apucă în slăbșit lopețile și continuă să urce pe fluviu; trecu de capul insulei Notre Dame și se îndreptă spre debarcaderul lui Pont au Foin.

— Ah! zise Gringoire, iată acolo locuința Barbeau. Uite, maestre, priviți grupul acela de acoperișuri negre care fac unghiuri ciudate, acolo, dedesubtul acelei mulțimi de nori joși, lăptoși și murdari, unde luna este împrăștiată ca un albuș de ou. Este o locuință frumoasă. Se află acolo o capelă cu o boltă împodobită cu statui superbe, iar deasupra puteți admira delicatețea clopotniței, înconjurată de o

* Împotriva avariției. (lat.)

grădină plăcută, cu un heleșteu, un umbrar mare, o alee și un labirint, o cușcă pentru animale sălbatice și o mulțime de poteci stufoase plăcute lui Venus. Se mai află acolo și un arbore denumit Desfrănatul, pentru că a servit plăcerilor unei vestite prințese și unui general al Franței, galant și deștept. Vail Noi filozofii suntem față de un general, ceea ce este o grădină cu varză față de grădina Luvrului. La urma urmei, ce-mi pasă? Viața omenească este pentru cei mari la fel ca și pentru cei mici, plină și de bine și de rău. Durerea stă întotdeauna lângă bucurie. Maestre, am să vă povestesc istoria acestei locuințe. Are un sfârșit tragic.

Era în 1319, în timpul domniei lui Filip al V-lea, cel mai înalt dintre regii Franței. Morala poveștii este că plăcerile cărnii sunt primejdioase și rele. Să nu ne uităm prea mult la femeia vecinului, oricât de gădilată ne-ar fi simțurile de frumusețea ei. Păcatul cărnii este de a cunoaște voluptatea altuia... Oh! iați că zgomotul se mărește!

Zgomotul se mărea într-adevăr în jurul lui Notre Dame. Se auzeau destul de clar strigăte de victorie. Brusc, sute de făclii, care făceau să strălucească coifurile militarilor, se răspândiră deasupra bisericii la toate înălțimile, pe turnuri, pe galerii, pe sub bolți. Făcliile acelea păreau a căuta ceva; și în curând țipetele îndepărtate ajunseră în mod distinct la fugari:

— Egipteanca! Vrăjitoarea! La moarte cu ea!

Nenorocita lăsă să-i cadă capul în mâini și necunoscutul văslă mai cu putere spre mal. În vremea asta, Gringoire se gândea. El strângea capra în brațe și se depărta ușor de egipteancă, care se lipea din ce în ce mai mult de el, ca de singurul azil care îi mai rămânea.

Desigur că Gringoire se afla într-o mare nelămurire. Se gândea că și capra, după legislația în vigoare, ar fi spânzurată dacă ar fi prinsă și lucrul acesta nu-i era tocmai plăcut, sărmana Djali! Că erau prea mult două condamnate agățate de el, și în sfârșit că tovarășul său nu dorea să o salveze decât pe egipteancă. Între aceste gânduri se dădea o mare bătălie, în care cântărea rând pe rând pe egipteancă și pe capră; și le privea cu ochi negri și umezi de lacrimi, zicând printre dinți:

— Nu pot, cu toate acestea, să le salvez pe amândouă.

O zdruncinătură înștiință că barca se afla în sfârșit pe țarm. Zgomotul îngrozitor se auzea încă din Cité. Necunoscutul se ridică și vru să vină la egipteancă, s-o apuce de braț pentru a o ajuta să coboare din barcă. Ea îl respinse și se agăță de mâneca lui Gringoire, care ocupat fiind cu capra, aproape că o îmbrânci. Atunci, ea sări singură

din barcă. Era așa de tulburată încât nu știa unde se ducea și nici ce făcea. Rămase astfel un moment incremenită, privind culoarea apei. Când își reveni puțin, era singură cu necunoscutul în port. Se pare că Gringoire profitase de clipa debarcării pentru a o șterge cu capra prin mulțimea de case din strada Grenier-sur-l'cau.

Sărmana egipteană se cutremură văzându-se singură cu necunoscutul acela. Vru să vorbească, să strige, să-l cheme pe Gringoire, dar limba îi stătea nemișcată în gură și nici un sunet nu ieși printre buzele sale. Deodată simți mâna necunoscutului atingând-o. Era o mână rece și puternică. Dinți îi clănțăniră. Omul nu spuse nici un cuvânt.

El începuse să urce cu pași repezi spre piața Grevei ținând-o de mână. În momentul acela, simți în mod vag că soarta este o forță irezistibilă. Ea nu mai avea putere să se opună și se lăsa dusă, alergând pe când el mergea. Deși cheiul urca în locul acela, ei i se părea că coboară.

Se uită în toate părțile. Nici un om. Cheiul era absolut pustiu. Nu auzea nici un zgomot și nu simțea nimic. Din le Cité, zgomotoasa insulă care era luminată în roșu, de care nu era despărțită decât de un braț al Senei, își auzea numele strigat printre sunete de moarte. Restul Parisului se așeza în jurul ei printre blocuri mari de umbră.

În tot acest timp, necunoscutul o târa mereu cu aceeași rapiditate. Esmeralda nu recunoștea nici unul din locurile pe care le traversau. Trecând prin fața unei ferestre luminate, ea făcu o efortare, se înțepeni brusc, și strigă:

— Ajutor!

Stăpânul fereastrei o deschise, apăru în cămașă cu o lampă în mână, privi pe chei cu un aer mirat, pronunță câteva cuvinte pe care ea nu le auzi și apoi închise fereastra. Era ultima lucire de speranță care se stingea.

Omul în negru nu pronunță nici o silabă, o strânse însă și mai bine și mări pasul. De data aceasta ea nu se mai opuse, ci îl urmă zdrobită.

Din când în când, ea prindea puțină putere și întreba cu o voce întretăiată de zdruncinăturile pavajului și de respirația grea provocată de mers:

— Cine sunteți?

El nu răspundea.

Ei ajunseră, mergând de-a lungul cheiului, într-o piață destul de

mare. Luna lumina pușin.

Era piața Grevei. În mijloc se distingea un fel de cruce neagră în picioare. Era spânzurătoarea. Ea o recunoscă.

Omă se opri, se întoarse spre ea și își descoperi fața.

— Oh! bălbăi ea împietrită, știam eu bine că tot tu ești!

Era preotul, și avea aerul unei fantome datorită luminii lunii. Se pare că la lumina lunii nu mai vezi decât spectrele lucrurilor.

— Ascultă, îi zise el; și ea se cutremură la sunetul acelei voci funebre, pe care nu o mai auzise de mult timp. El continuă. Vorbea scurt și abia respirând, ceea ce îi implica mari tulburări sufletești.

— Ne aflăm aici ca să-ți vorbesc. Suntem în piața Grevei, într-un punct extrem. Destinul ne dă unul pe mâna altuia. Eu nu am să hotărâsc în privința vieții tale, iar tu în privința sufletului meu. Iată o piață și o noapte atât de întunecoasă încât nu se mai vede nimic. Ascultă-mă, așadar. Dar mai întâi te rog să nu-mi vorbești de Phoebus al tău. (Zicând acestea, se plimba de colo-colo și o trăgea după el). Să nu-mi vorbești de el. Înțelegi tu? Dacă ai să pronunți numele acesta, n-am să mă mai pot controla, și voi face un lucru îngrozitor.

După ce spuse acestea, ca un corp care își găsește centrul de greutate, rămase nemișcat. Cuvintele sale arătau o mare agitație. Vocea sa era din ce în ce mai înceată.

— Nu întoarce capul. Ascultă-mă. Este o afacere serioasă. Mai întâi, iată ce s-a petrecut. Nu ai de ce să râzi, îți jur. Ce spuneam oare? Adu-mi aminte! Ah! Este o hotărâre a Parlamentului, care te dă din nou pe mâna eșafodului. Eu te-am scăpat din mâna lor. Dar iată că ei te urmăresc, privește.

El întinse brațul spre Cité. Căutările păreau într-adevăr că continuă. Zgomotele se apropiau. Turnurile casei Lieutenant, situată în piața Grevei, erau pline de zgomot și de lumini, și se vedeau soldați alergând pe cheiul opus, cu torțe și, care strigau:

— Egipteanca!

— Vezi bine că te urmăresc și nu te mint. Te iubesc. Nu deschide gura, nu-mi vorbi prea curând dacă vrei să-mi spui că mă urăști. Sunt hotărât să nu mai ascult lucrul acesta. Eu te-am salvat. Lasă-mă întâi să termin. Am pregătit totul. Numai de tine depinde să vrei. Cum vei dori tu, așa voi face. Dar hai să-ți arăt ceva.

Și alergând, obligând-o și pe ea să alerge, căci nu-i dădea drumul la mână, se duse direct la spânzurătoare, și arătându-i-o cu degetul, spuse cu o voce rece:

— Alege între noi doi.

Ea se smulse din mâinile sale și căzu la picioarele spânzurătorii, îmbrățișând pedestalul puternic al acesteia. Apoi își întoarse frumosul cap și privi pe deasupra umărului. Ai fi zis că este Sfânta Fecioară la picioarele crucii. Preotul rămase nemișcat, cu degetul ridicat spre spânzurătoare, păstrându-și gestul ca o statuie.

În sfârșit, egipteanca zise:

— Ea îmi face mai multă plăcere decât dumneata.

Atunci el lăsă să-i cadă încet brațul, și privi pavajul cu durere.

— Dacă pietrele acestea ar putea vorbi, murmură el, ar spune: iată un om foarte nenorocit.

Tânără fată, ingenunchiată în fața spânzurătorii și cu părul despletit, care îi acoperea umerii și spatele, îl lăsă să vorbească fără să-l întrerupă. El avea acum un accent plângăreț și blând, care contrasta dureros cu asprimea trăsăturilor sale.

— Eu te iubesc. Oh! Lucrul acesta este foarte adevărat. Oare nu se vede nimic din focul acesta, care îmi arde inima? Vai! Tânără fată, nu merit nici un pic de milă? Este o iubire imensă, îți spun, este un chin. Oh! Sufăr prea mult, sărmană copilă. Sunt demn de milă. Vezi, eu îți vorbesc blând. Aș dori totuși să nu ai oroare față de mine. În sfârșit, un bărbat care iubește o femeie nu este vinovat! Dumnezeu! Mă vei ierta oare vreodată? Sau mă vei urî pentru totdeauna? Așadar, s-a sfârșit! Tocmai lucrul acesta mă face rău, vezi, și oribil față de mine însumi! Nici nu te uii la minel Te gândești la altceva poate, pe când eu îți vorbesc în picioare și tremurând pe marginea veșniciei noastre! Dar bagă de seamă să nu-mi vorbești despre ofițer!

Cum m-aș arunca la picioarele tale! Cum ți-aș mai săruta nu numai picioarele, ci și pământul pe care calci. Cum aș plânge ca un copil. Mi-aș smulge din piept nu cuvinte, ci inima și toate măruntaiele să-ți spun că te iubesc, și totul ar fi zadarnic, totul! Și în vremea asta, tu, care ai în suflet numai gingășie și clemență, iar pe față îți strălucește cea mai dulce blândețe, ești toată suavă, milosivă, bună și fermecătoare, nu ai nici un pic de milă față de mine! Oh! Ce fatalitate!

El își ascunse fața în mâini, și tânără fată îl auzi plângând pentru prima oară. Astfel, în picioare și zguduit de plâns, era mai nenorocit și mai rugător decât în genunchi.

— Uite! continuă el, după ce încetă de a mai plânge, nici nu-mi mai găsesc cuvintele. Cu toate acestea, mă gândisem la ceea ce-ți voi spune. Acum tremur și mă codesc în momentul decisiv, simt ceva

suprem care mă învăluie și mă face să mă bălbăi. Oh! Am să cad pe paval și nu-ți va fi milă de mine, și nici de dumneata. Nu ne condamna pe amândoi. Dacă ai știu cât de mult te iubesc! Ce este în inima mea! Oh! Ce dezertare de la orice virtute! Ce părăsire disperată de mine însumi! Doctor, eu bațocoresc știința; gentilom, eu îmi nesocotesc numele; preot, eu fac din cartea de rugăciuni o pernă pentru desfrânări, scuipe în fața lui Dumnezeu! Și toate acestea pentru tine, fermecătoare ființă! Pentru a fi mai demn de infernul tău! Și tu nu vrei să știu de afurisitul de mine! Oh! Să-ți spun totul! Mai mult încă! Ceva mai înspăimântător!...

Pe când pronunța aceste ultime cuvinte, aerul său deveni cu totul rece. Tăcu un moment, apoi cu o voce puternică vorbi ca pentru sine:

— Cum, ce ai făcut cu fratele tău? Ce ai făcut cu el, nenorocitul? L-am cules, l-am crescut, l-am adorat și apoi l-am omorât! Da, Doamne, iată, adineauri i s-a zdrobit capul în fața mea de piatra casei Tale, și asta din cauza mea, din cauza acestei femei, din cauza ei...

Privirea sa era rece. Vocea i se stingea și el repeta, la intervale destuli de mari, ca un clopot ce-și prelungește ultima vibrație:

— Din cauza ei... Din cauza ei...

Apoi, limba nu-i mai articulă nici un sunet perceptibil deși buzele i se mai mișcau.

Brusc, se prăbuși și rămase acolo cu capul între genunchi. O atingere a tinerei fete, care își retrăgea piciorul de sub el, îl făcu să-și revină în simțiri. Își trecu ușor mâna peste obrazii săi slăbiți și își privi câteva momente degetele ude de lacrimi.

— Ce, murmură el, am plâns!

Și întorcându-se spre egipteană cu o neliniste inexprimabilă:

— Vai! M-ai privit cu răceală cum plângeam! Copilă, știu tu că lacrimile astea sunt lavă? Oare este adevărat că omul pe care-l urăști nu te poate mișca? Tu ai râde dacă m-ai vedea murind! Oh! Eu nu vreau să te văd murind! Un cuvânt, un singur cuvânt de iertare! Nu-mi spune că mă iubești, spune-mi doar că vrei să mă iubești, și asta va fi de ajuns, te voi salva. Dacă nu...

Oh! Timpul trece. Te rog cu tot ceea ce este mai sfânt, nu aștepta ca eu să redevin de piatră, asemenea acestei spânzurători care te cere! Gândește-te că eu țin destinele noastre în mâna mea, că sunt un nebun și că pot lăsa totul să cadă, și că sub noi se află un abis fără fund, nenorocito, în care a mea cădere o va urma pe a ta în veci! Un cuvânt de bunătate! Spune un cuvânt! Nimic mai mult decât un cuvânt!

Ea deschise gura ca să-i răspundă. El se aruncă în genunchi în fața ei pentru a auzi cu adorare cuvântul, poate duios, care avea să iasă dintre buzele ei. Ea îi zise:

— Ești un ucigaș!

Preotul o luă în brațe cu furie, și începu să rădă cu un râs înspăimântător.

— Ei bine, da! Ucigaș, dar te voi avea! Tu nu mă vrei ca sclav, mă vrei ca stăpân. Am un loc unde te voi țări. Și mă vei urma, va trebui să mă urmezi, sau te voi da pe mâna autorităților! Trebuie să mori, frumoaso, sau să fii a mea! Să fii a preotului! Să fii a ucigașului! Chiar în această noapte, înțelegi tu asta? Haide, bucură-te! Haide, sărută-mă, nebuno! Alege, mormântul sau patul!

Ochii săi scânteiau de necurătenie și de furie. Gura sa desfrânată înroșea gâtul fetei. Ea se zbătea în brațele lui, iar el o acoperea cu săruturi pline de spumă.

— Nu mă mușca, monstrule! strigă ea. Oh! călugăr scârbos și infect! Lasă-mă! Am să-ți smulg firele cărunte de păr și am să ți le arunc în față.

El schimbă fețe-fețe, apoi îi dădu drumul și o privi cu un aer întunecat. Ea se crezu victorioasă și urmă:

— Îți spun că eu sunt a lui Phoebus, și că pe Phoebus îl iubesc, pentru că Phoebus este frumos! Tu, preotule, ești bătrân și urât! Pleacă de aici!

El scoase un strigăt puternic, ca ars cu un fier înroșit în foc.

— Atunci, mori! zise el scrâșnind din dinți. Ea văzu privirea înfricoșătoare a preotului și vru să fugă. Dar acesta o prinse și o zgudui, o trânti la pământ și merse repede spre unghiul lui Tour Roland, trăind-o după el pe pavaj de frumoasele sale mâini.

Ajuns acolo se întoarse spre ea:

— Pentru ultima oară te întreb: Vrei să fii a mea?

Ea răspunse cu putere:

— Nu.

Atunci el strigă:

— Maică Gudule! Iată egipteanca! Răzbună-te! Tânăra fată se simți apucată de cot.

Era un braț slab care ieșea dintr-o fereastră lăcută în zid și care o ținea ca o mână de fier.

— Ține bine, zise preotul. Aceasta este egipteanca scăpată. Nu-i da drumul. Mă duc să-i caut pe sergenți, apoi ai să o vezi spânzurată.

Un râs răgușit îi răspunse din interiorul zidului la cuvintele acelea groaznice.

— Ha! Ha! Ha!

Egipteanca îl văzu pe preot cum alerga în direcția podului Notre Dame. Din partea aceea se auzea un tropăit de cai.

Tânăra fată o recunoscuse pe răutăcioasa schimnică. Abia respirând de spaimă, încercă să scape.

Se răsuci, făcu mai multe salturi de agonie și de disperare, dar cealaltă o ținea cu o forță de necrezut. Degetele osoase și slabe care îi țineau cotul, se fixau pe carnea sa și îi cuprindeau brațul. Ai fi zis că mâna aceea era bătută în cuie de brațul său. Era mai mult decât un lanț, mai mult decât un inel de fier, era un clește inteligent și viu, care ieșea dintr-un zid.

Epuizată, Esmeralda se lovi de zid și atunci teama de moarte o cuprinse. Se gândi la frumusețea vieții, la vederea cerului, la priveliștile naturii, la dragostea pentru Phoebus, la tot ce se întâmplase în viața ei, la preotul care tocmai o denunța, la călăul care avea să sosească, la spânzurătoarea care era acolo. Atunci simți cum frica o cuprinde, și auzi încet de tot râsul schimniciei:

— Ha! Ha! Ha! Ai să fii spânzurată!

Ea se întoarse spre fereastră și văzu figura sălbatică a schimniciei prin barele de fier.

— Dar ce v-am făcut? zise ea abia însufleșită. Schimnica nu răspunse; ea se puse să mormăiască cu intonație un cântec, supărată și bașjocoritoare: fică a Egiptului, fică a Egiptului!

Nefericita Esmeralda lăsă să-i cadă capul sub părul său, înțelegând că nu avea de a face cu un om normal.

Deodată schimnica exclamă, ca și cum abia atunci auzise întrebarea fetei :

— Ce mi-ai făcut? Ei bine! Ascultă! Eu aveam un copil, înțelegi tu, aveam un copil! O frumoasă fetiță mică! Agnes a mea, reluă ea, năucă și sărutând ceva în întuneric. Ei bine, înțelegi tu, fică a Egiptului? Mi s-a luat copilul, mi s-a furat copilul, mi s-a mâncat copilul. Iată ceea ce mi-ai făcut tu.

Tânăra fată răspunse cu o voce slabă:

— Vai! Eu nici nu mă născusem pe atunci, poate!

— Oh! Ba da! reluă schimnica, tu erai născută. Ea ar fi de vârsta ta! Iată, sunt cincisprezece ani de când sunt aici, cincisprezece ani de când mă rog, cincisprezece ani de când mă dau cu capul de cei patru

pereti. Îți spun că niște egiptence mi-au luat-o, înțelegi asta? Și ele mi-au mâncat-o, cu dinții lor. Ai tu inimă? Închipuiește-ți ce înseamnă un copil care se joacă, care suga la sân, care doarme. Este ceva așa de nevinovat! Ei bine! Asta mi-au luat, asta mi-au omorât! Bunul Dumnezeu o știe bine! Azi a venit rândul meu să mănânc o egipteană. Oh! Cum te-aș mai mușca dacă barele de fier nu m-ar împiedica! Am capul prea mare! Sărmana mititică! Mi-au furat-o pe când dormeam! Și dacă ei ar fi deșteptat-o când o luau, degeaba ar fi țipat, căci eu nu eram acolo! Ah! Mame egiptence, voi mi-ați mâncat copilul! Veniți să-l vedeți pe al vostru!

Atunci ea începu să rădă și să scrâșnească din dinți. Ziua începea să se ivescă. Un reflux de cenușă lumina în mod nedeslușit zona aceea și spânzurătoarea devenea din ce în ce mai distinctă în piață. De cealaltă parte, spre podul Notre Dame, sărmana condamnată credea că aude apropiindu-se cavaleria.

— Doamnă! strigă ea împreunându-și mâinile și căzând în genunchi, cu părul despletit, pierdută, nebună de spaimă. Aveți milă! Călăii se apropie. Eu nu v-am făcut nimic. Doriți să mă vedeți murind în felul acesta, în fața dumneavoastră? Sunteți miloasă, sunt sigură de lucrul acesta. Este înfrorător să fii spânzurată. Lăsați-mă să scap. Vă rog dați-mi drumul! Grației! Nu vreau să mor așa!

— Înapoiază-mi copilul! zise schimnica.

— Grației! Grației!

— Înapoiază-mi copilul!

— Dați-mi drumul, în numele cerului!

— Înapoiază-mi copilul.

Și de data asta, tânăra fată recăzu, zdrobită, epuizată, având privirea sticloasă a cuiva care este coborât în mormânt.

— Vai! bălbâi ea. Dumneata îți cauți copilul, eu îmi caut părinții.

— Înapoiază-mi pe iubita mea Agnes! urmă schimnica. Nu știi unde este? Atunci, mori! Stai să-ți spun. Eu eram o fată de petrecere, aveam un copil, și copilul mi s-a luat. Egiptencele mi l-au luat. Vezi bine că trebuie să mori. Când mama ta egipteanca va veni să te ceară, eu îi voi spune: Mamă, privește spânzurătoarea această! Sau dă-mi înapoi copilul. Știi tu unde se află mica mea copilă? Uite, să-ți arăt. Iată ghetuța sa, tot ceea ce mi-a mai rămas de la ea. Știi tu unde se află cealaltă ghetuță? Dacă o știi, spune-mi și chiar dacă ar fi la capătul celălalt al pământului, eu mă voi duce să o caut mergând în genunchi.

Pe când vorbea astfel, cu celălalt braț arată egiptencei ghetuța

brodată. Era destulă lumină pentru a i se distinge forma și culoarea.

— Arătați-mi ghetuța aceea, zise egipteanca tresărind. Dumnezeu! Dumnezeule!

În același timp, cu mâna pe care o avea liberă, ea deschise repede mica punguliță împodobită cu pietre verzi, pe care o purta la gât.

— Haide! Haide! murmura schimnica, scotocește-ți amuleta ta păcătoasă!

Deodată, se întrerupse, tremură din tot corpul și cu o voce care îi venea din adâncul plămânilor exclamă:

— Fata mea!

Egipteanca scosese din pungă o mică ghetuță absolut identică cu cealaltă. De acea mică gheată era legat un pergament, pe care era scris:

*Când o vei găsi și pe cealaltă
Mama ta îți va întinde brațele.*

Mai repede ca un fulger, schimnica compară cele două ghete, citise inscripția pergamentului și își lipise de bările de fier fața ce strălucea de o bucurie cerească, strigând:

— Fata mea! Fata mea!

— Mamă! răspunse egipteanca.

Aici noi renunțăm să comentăm.

Zidul și barele de fier se găseau între ele.

— Oh! Zidul! strigă schimnica. Oh! Să o văd și să nu o pot îmbrățișa! Dă-mi mâna ta!

Tânăra fată își întinsese brațul prin ferestruică, schimnica se apucă de mâna aceea, își lipi buzele de ea și rămase cu ele lipite, cufundată în sărutul acela, fără să mai dea nici un semn de viață. În vremea asta plângea cu hohote, în tăcere, în întuneric, ca o ploaie de noapte. Sărmana mamă golea în valuri pe mâna aceea adorată adâncul puț de lacrimi care era în sufletul ei, și unde durerea fusese filtrată picătură cu picătură, vreme de cincisprezece ani.

Deodată, ea se ridică, își dădu la o parte lungul păr cărunt ce-i cădea pe frunte și fără să spună vreun cuvânt, începu să zguduie cu amândouă mâinile barele de fier ale celulei, mai furioasă ca o leoaică. Barele rezistară. Atunci se duse și luă dintr-un colț al celulei sale o piatră care îi servea drept pernă și lovi cu violență. Barele se rupseră aruncând mii de scântei. O a doua lovitură sfărâmă de tot vechea cruce de piatră care baricada ferestruica. Cu amândouă mâinile rupse și

îndepărtă restul de bare ruginite. Sunt momente în care mâinile unei femei capătă forțe supranaturale.

După ce-și făcu loc de trecere în mai puțin de un minut, o apucă pe fiica sa de mijloc și o trase în celulă.

— Vino! Să te scap de prăpastie, îi murmură ea.

Când fiica sa fu în celulă, ea o așează încet pe pământ, apoi o luă din nou și o purtă în brațe sale ca și cum ar fi fost tot mica ei Agnes.

Se plimba prin celulă veselă, strigând, cântând, sărutându-și fiica, vorbindu-i, izbucnind în hohote de râs, apoi în plâns și toate în același timp și cu însuflețire.

— Fiica mea! Fiica mea! zicea ea. O am pe fiica mea! Iat-o! Bunul Dumnezeu mi-a înapoiat-o! Ei, voi! Veniți toți! Se află pe aici cineva pentru a o vedea pe fiica mea? Isuse Cristoase, cât este de frumoasă! M-ai făcut să aștept cincisprezece ani, bunul meu Dumnezeu, dar numai pentru a mi-o înapoia frumoasă. Așadar, egiptencele nu mi-au mâncat-o. Cine spusese lucrul acesta? Mica mea fiică! Mica mea fiică! Sărută-mă. Bunele egiptence! Le iubesc. Tu ești, într-adevăr. De aceea îmi tresărea inima de câte ori treceai pe aici. Și eu care credeam că îmi tresare datorită urii! Iartă-mă, Agnes, iartă-mă. Tu m-ai găsit foarte rea, nu-i așa? Dar sunt mama ta și te iubesc. Mai ai micul tău semn de la gât? Ia să vedem. Uite-l aici! Oh! Ce frumoasă ești! Eu ți-am făcut ochii așa mari, domnișoară. Sărută-mă. Te iubesc. Acum puțin îmi pasă dacă celelalte mame au copii; puțin îmi pasă de ele acum! Iat-o pe copila mea! Iată-i gâtul, ochii, mâna, părul. Găsiți-mi ceva tot așa de frumos, dacă puteți! Oh! Vă asigur că nu există! Am plâns cincisprezece ani, dar toată frumusețea mea trecută o văd acum la ea. Sărută-mă!

Și ținea mii de alte discursuri extravagante, o dezbrăca pe sărmana fată făcând-o aproape să roșească, îi netezea părul ca de mătase cu mâna, îi săruta piciorul, genunchiul, fruntea, ochii, se extazia de tot. Tânăra fată o lăsa să facă tot ceea ce-și dorea și doar uneori rostea încet și cu o blândețe fără margini:

— Mamă!

— Înțelegi tu, mica mea fată, reluă schimnica întrerupându-și vorbele cu sărutări, înțelegi tu, am să te iubesc mult. Vom pleca de aici. Vom fi foarte fericite. Eu am moștenit ceva la Reims, în ținutul nostru. Tu cunoști Reimsul? Ah! Nu-l știi! Tu erai prea mică! Dacă ai știi cât de frumoasă erai când aveai patru luni! Aveai niște piciorușe mici pe care lumea venea să ți le vadă tocmai de la Epernay, ce se află la o depărtare de șapte leghe! Noi vom avea o moșioară și o casă. Te voi culca în patul

meu. Dumnezeu! Dumnezeu! Cine ar fi crezut asta? Să-mi regăsesc fata!

— O, mamă! zise tânăra fată găsind în sfârșit forța de a vorbi în emoția sa. Egipteanca mi-a spus asta. Era o bună egipteană, care a murit anul trecut și care a avut întotdeauna grijă de mine ca o doică. Ea mi-a pus punga aceasta la gât. Ea îmi zicea mereu: „Mititico, să păstrezi bine punga aceasta. În ea este o comoară, care te va face să-ți găsești mama. Tu o porți pe mama ta la gât.” Egipteanca prezisese lucrul acesta! Schimnica își strânse din nou fiica în brațe.

— Vino să te sărut! Când ne vom întoarce în orașul nostru, vom încălța pe un Isus de la biserică cu ghetuțele astea. Datorăm lucrul acesta bunei și Sfintei Fecioare. Doamne! Ce voce frumoasă ai! Când îmi vorbeai, mai devreme, credeam că este un cânt! Ah! Dumnezeu! Mi-am regăsit copilul! Oare este de crezut povestea aceasta?

Și începu să aplaude, să strige și să râdă.

În momentul acela, celula răsună de galop de cai și zgomet de arme, care se părea că vin dinspre podul Notre Dame și înaintează din ce în ce mai mult pe chei. Egipteanca se aruncă cu spaimă în brațele schimnicei.

— Scapă-mă! Scapă-mă! Mamă! Uite-i că vin!

Schimnica se îngâlbeni.

— O cerule! Ce tot spui tu? Uitasem! Ești urmărită! Ce ai făcut?

— Nu știu, răspunse nenorocita copilă, dar sunt condamnată la moarte.

— La moartea zise schimnica. La moartea repetă ea încet și privindu-și copila cu ochii fiți.

— Da, mamă, ia, tânăra fată pierdută, vor să mă omoare. Ia-i că vin să mă ia. Spânzurătoarea aceea este pregătită pentru mine! Scapă-mă! Scapă-mă! Sosesc! Scapă-mă!

Schimnica rămase câteva momente nemișcată, ca de piatră, apoi își mișcă capul în semn de îndoială și brusc izbucni într-un râs îngrijorător:

— Ho! Ho! Ho! Nul Ceea ce-mi spui tu nu poate fi adevărat. Ah, da! Să o fi pierdut, lucrul ăsta să fi ținut cincisprezece ani, să o fi regăsit și asta să țină numai un minut! Să mi-o ia din nou acum când este frumoasă, când este mare, când îmi vorbește, când mă iubește! Oh! Nu, lucrul acesta nu este posibil. Bunul Dumnezeu nu permite asemenea lucruri.

Aici cavalerii păreau că s-au oprit și se auzi o voce îndepărtată,

care spunea:

— Pe aici, domnule Tristan! Preotul a spus că o vom găsi la Gaura Guzganilor.

Zgomotul de cai reîncepu.

Schimnica se ridică cu un țipăt disperat:

— Salvează-te! Fugi, copilul meu! Ai dreptate! Este moartea ta! Oroare! Blestem! Fugi!

— Rămâi, zise ea apoi cu voce înecată, scurtă și înfiorătoare, strângând convulsiv mâna egiptencei, mai mult moartă decât vie. Rămâi. Nu te mișca! Sunt soldați pretutindeni. Nu poți ieși. Este prea multă lumină afară.

Ochii îi erau ușați și înflăcărați. Stătu un moment fără să spună nimic. Mergea prin celulă cu pași mari și se oprea din când în când pentru a-și smulge părul din cap, păr pe care ea îl rupea apoi cu dinții.

Deodată zise:

— Se apropie. Am să le vorbesc. Ascunde-te în colțul acela. Nu au să te vadă. Eu le voi spune că ai fugit, că ți-am dat drumul.

Își puse fiica, pe care o ținea mereu în brațe, într-un colț al celulei care nu se vedea din afară. O înghesui acolo și o aranjă în așa fel încât nici mâinile și nici picioarele să nu-i iasă la iveală, îi desfăcu părul cel negru pentru a-i acoperi rochia cea albă, puse în fața sa ulciorul și piatra, singurele obiecte pe care le avea, închipuindu-și că acestea o vor ascunde. Și când toate acestea fură terminate, mai liniștită, ea se așeză în genunchi și se rugă. Zorile care abia mijeau lăsau încă mult întineric în Gaura Guzganilor.

În momentul acela, vocea preotului, vocea aceea infernală, se auzi foarte aproape de celulă, strigând:

— Pe aici căpitane Phoebus de Chateaupers!...

La numele acesta, la vocea aceea, Esmeralda, pitiă în colțul său, făcu o mișcare.

— Nu te mișca! zise schimnica.

Abia termină și un zgomot de arme, de oameni și de cai se opri în fața celulei. Mama se ridică și se duse repede să se posteze în fața ferestrei pentru a o închide. Atunci văzu o trupă numeroasă de soldați pedestri și călări în piața Grevei. Acela care îi comanda veni spre ea.

— Bătrâno, zise omul acela, care avea o figură înfiorătoare, noi căutăm o vrăjitoare, pentru a o spânzura. Ni s-a spus că o ții tu.

Sărmana mamă luă cea mai indiferentă figură pe care o putea lua și răspunse:

— Nu prea știu ce vrei să spunei.

— Tête Dieu, ce tot trângănea zăpăcitul ăla de arhidiacon? Unde este?

— Monsenior, zise un soldat, a dispărut.

— Ascultă, bătrână nebună, reluă comandantul, nu minți! Ți s-a dat să păzești o vrăjitoare. Ce ai făcut cu ea?

Schimnica nu vru să nege totul, de teama de a nu deștepta bănuieli și răspunse cu un accent sincer și ursuz:

— Dacă mă întrebați despre o tânără fată, care mi-a fost dată să o țin adineauri, atunci aflați că ea m-a mușcat de mână și i-am dat drumul. Asta este totul. Lăsați-mă în pace.

Comandantul făcu o strâmbătură de dezamăgire.

— Să nu mă minți, fantomă bătrână! reluă el. Eu mă numesc Tristan l'Hermite și sunt cumătrul regelui. Tristan l'Hermite, înțelegi tu? Și adăugă, privind piața Grevei din jurul său: Numele acesta are un ecou aici.

— Chiar de a-ți fi Satan l'Hermite, răspunse schimnica, care prindea puțină speranță, și tot nu aș avea altceva de spus și nici nu m-aș teme de dumneata.

— Tête Dieul zise Tristan, iată o mahalagioaică! Ah! Tânăra vrăjitoare a fugit! Și pe unde a apucat?

Gudule răspunse pe un ton nepăsător:

— Pe strada du Monton, mi se pare.

Tristan întoarse capul și făcu semn trupei sale să se pună în formație de marș. Schimnica răsufală ușurată.

— Monsenior, zise deodată un arcaș, ia întrebați de ce barele de fier de la celula bătrânei ursitoare sunt deslăcute.

Întrebarea aceasta făcu să revină spaima în inima bieteii mame, care nu-și pierdu, cu toate acestea, prezența de spirit.

— Ele au fost mereu așa, bălbâi ea.

— Ba nu, chiar ieri ele făceau o frumoasă cruce neagră care te făcea cucernic, reluă arcașul.

Tristan aruncă o privire chiorășă schimnicei.

— Mi se pare că cumătra se tulbură.

Nefericita simți că totul depindea de stăpânirea sa de sine și cu moartea în suflet începu să zâmbească.

Mamele au astfel de putere.

— Aș! zise ea, omul acesta nu știe ce spune. Este mai bine de un an de când o căruță cu pietre s-a lovit cu partea dinapoi de fereastra

mea și a lovit grilajul. Eu chiar l-am ocărât pe căruțaș.

— Este adevărat, zise un alt arcaș, eram și eu de față.

Se gălesc, întotdeauna, pretutindeni, oameni care au văzut totul. Mărturia aceasta nesperată a arcașului îi dădu speranțe schimnicei, pe care interogatoriul acela o făcea să traverseze o prăpastie pe muchia unui cuțit.

Dar ea era condamnată la o alternativă continuă de speranță și alarmă.

— Dacă o căruță ar fi făcut lucrul acesta, continuă celălalt soldat, resturile barelor ar fi trebuit să fie îndoite spre interiorul celei, nu în afara ei.

— He! He! zise Tristan. Tu ai nas de anchetator, domnule Châtelet. Răspunde la ce a spus, bătrâno!

— Doamne! exclamă ea strânsă din toate părțile și cu o voce plină de lacrimi, fără voia ei, vă jur, monseniore, că o căruță a rupt barele acestea. Ați auzit că omul acela a văzut lucrul acesta. Și apoi, ce are de a face cu egipteanca dumneavoastră?

— Hm! murmură Tristan.

— Dracel reluă soldatul măgulit de elogiul intendentului, fiarele sunt rupte de curând.

Tristan ridică capul. Schimnica se îngălbeni.

— Cât timp este de când le-a rupt căruța aceea?

— O lună, cincisprezece zile, nu mai știu, monseniore.

— Ea a spus mai înainte că este mai bine de un an, observă soldatul.

— Iată încurcătura afacerii! zise intendentul.

— Monseniore, zise ea stând mereu în fața fereștricii și tremurând la gândul că bănuiala i-ar face să-și bage capul și să privească în celulă, monseniore, vă jur că o căruță a rupt barele acelea. Vă jur pe sfinții îngeri din rai. Dacă nu este așa cum vă spun să fiu veșnic afurisită!

— Tu juri cu prea multă căldură! zise Tristan cu uitătura sa inchizitorială.

Sărmana femeie părea că-și pierde din ce în ce mai mult prezența de spirit. Ajunsese să facă greșeli, și înțelegea cu groază că începuse să spună ceea ce nu trebuia.

Aici, un alt soldat alergă strigând:

— Monseniore, bătrâna ursitoare minte. Vrajitoarea nu a fugit pe strada du Monton. Lanțul străzii a rămas întins toată noaptea și

paznicul lanțului nu a văzut trecând pe nimeni.

Tristan, a cărei fizionomie devenea din ce în ce mai îngrozitoare, întrebă pe schimnică:

— Ce ai de răspuns la aceasta?

Ea încercă să înfrunte și acest nou incident.

— Nu știu, monseniore, poate că m-am înșelat. Mi se pare că ea a trecut apa.

— Asta este în partea opusă, zise intendentul. Cu toate acestea nu cred că ea ar fi vrut să se întoarcă în la Cité, unde era urmărită. Tu minți, bătrâno!

— Și apoi, adăugă primul soldat, nu se află bărci pe nici o parte a apei.

— Poate a trecut înot, răspunse schimnica apărându-și terenul pas cu pas.

— Dar ce, femeile înoată? zise soldatul.

— Tête Dieu! Bătrâno! Tu minți! Tu minți! reluă Tristan înfuriat. Îmi vine să las vrăjitoarea și să te spânzur pe tine. Un sfert de ceas de tortură ți-ar scoate poate adevărul din gură. Haide, ai să ne urmezi.

Ea se agăță de cuvintele acestea cu nădejde.

— Cum doriți, monseniore. Faceți ce vreți. Vreți să mă torturați, bine. Luați-mă. Repede, repede! Să plecăm îndată.

În vremea asta, se gândea ea, fiica mea va fugi.

— Drace! zise intendentul, câtă dorință de a fi chinuită! Eu nu înțeleg nimic de la nebuna asta.

Un bătrân sergent de pază, cu părul cărunt, ieși din rânduri și adresându-i-se intendentului, zise:

— Este nebună, într-adevăr, monseniore. Dacă ea i-a dat drumul egiptencei, asta nu este vina sa, pentru că ea nu le iubește pe egiptence. Sunt cincisprezece ani de când eu fac de pază aici, și o tot aud înjurând boemienele cu fel de fel de insulte. Dacă aceasta pe care o urmărim, este, după cum cred, mica dansatoare cu capra, pe aceasta o urăște cel mai mult.

Mărturia a fost confirmată unanim de toți paznicii.

Tristan l'Hermite, fără să șpere că va mai afla ceva de la schimnică, îi întoarse spatele și ea îl văzu cu o neliniște inexprimabilă îndreptându-se încet spre calul său.

— Haideți, le zise soldaților săi printre dinți. La drum! Să continuăm cercetările. Nu voi dormi până când egipteanca nu va fi spânzurată.

Cu toate acestea, el mai ezită puțin înainte de a urca pe cal. Maica Gudule palpita între viață și moarte văzându-l preumblându-și prin piață privirea neliniștită ca a unui câine de vânatoare, care simte aproape de el culcușul animalului și nu vrea să plece. În sfârșit, el dădu din cap, încălecă și plecă. Inima atât de strânsă a Gudulei se relaxă, și ea zise cu voce înceată spre fata sa, pe care nu îndrăznise să o privească pe când ei se aflau acolo: „Ești salvată!”

Sărmana copilă rămăsese în tot acest timp în colțul său, fără să respire, fără să miște, cu ideea morții în fața ei. Ea nu pierduse nimic din scena dintre Tristan și Gudule și fiecare din temerile mamei le simțise și ea. Auzise toate pârâiturile firului care o ținea agățată deasupra prăpastiei, crezuse de douăzeci de ori că acesta se va rupe și acum abia începea să respire și să-și simtă picioarele pe pământ. În momentul acela ea auzi o voce care îi zicea intendentului:

— La dracu! Domnule intendent, asta nu este treaba mea, eu, un ofițer, să spânzur vrăjitoare. Răscoala poporului a fost înăbușită. Vă las să cercetați singur. Veți recunoaște că trebuie să mă duc să-mi întâlnesc compania, căci ea este lipsită de comandant.

Vocea aceea era a lui Phoebus de Chateaupers. Ceea ce se petrecu în sufletul ei nu se poate exprima. El se afla așadar acolo, amicul său, sprijinul său, azilul său, Phoebus al său! Ea se ridică și mai înainte ca mama sa să o poată împiedica, se aruncă la fereastră strigând:

— Phoebus! Vino aici! Phoebus!

Phoebus nu mai era acolo. El dispăruse în galop după colțul străzii de la Coutellerie. Dar Tristan nu plecase.

Schimnica se aruncă asupra fetei sale cu un muget. Ea o trase repede înapoi, înfingându-i unghiile în gât. O mamă tigroaică nu ține seamă de toate nimicurile. Dar era prea târziu. Tristan văzuse.

— He! He! exclamă el cu un râs care îi arăta toți dinții și care îi făcea fața să-i semene cu un bot de lup, sunt doi șoareci în cușcă!

— Bănuiam lucrul acesta! zise soldatul.

Tristan îl bătu pe umăr:

— Tu ești o pisică bună! Haide, adăugă el, unde este Henriet Cousin?

Un om care nu purta uniforma soldaților ieși din rândurile lor. El purta un costum jumătate negru, jumătate cenușiu, părul negru, mănuși din piele și un pachet de frânghii în mâinile sale mari. Omul acesta îl însoțea de fiecare dată pe Tristan, care la rândul său îl însoțea mereu pe Ludovic al XI-lea.

— Amice, zise Tristan l'Hermite, iată vrăjitoarea pe care o căutăm. Tu ai să mi-o spânzuri. Ai scara cu tine?

— Se află una în magazinele lui Maison aux Piliers, răspunse omul.

— Ad-o repede! zise Tristan.

În momentul acesta, pe când Tristan o văzuse pe Esmeralda și orice speranță fusese pierdută, schimnica nu spusese nici un cuvânt. Ea o aruncase pe sărmana egipteană pe jumătate moartă într-un colț al celulei și se așezase iarăși la fereastră, cu mâinile sprijinite de unghiurile de sus ale zidului care susținea acoperișul ca două gheare. În atitudinea aceea, o vedeai preumblându-și privirea către soldați, privirea ei care redevenise sălbatică și nebună. În momentul când Henriet Cousin se apropie de celulă, ea se uită la el așa de sălbatic încât el se dădu înapoi.

— Monsenior, zise el întorcându-se la intendent, pe care trebuie să o spânzurăm?

— Pe cea tânără.

— Cu atât mai bine! Căci bătrâna pare neliniștită.

— Sărmana mică dansatoare cu capral zise bătrânul sergent de pază.

Henriet Cousin se apropie din nou de ferestruică. Privirea mamei îl făcu să-și lase ochii în jos. El zise destul de timid:

— Doamnă.

Ea îl întrerupse cu o voce foarte înceată și furioasă:

— Ce vrei?

— Nu pe dumneata, zise el, pe cealaltă.

— Care cealaltă?

— Cea tânără.

Ea începu să dea din cap strigând:

— Nu se află nimeni aici! Nu se află nimeni aici! Nu se află nimeni aici!

— Ba da! reluă călăul, dumneata o știi foarte bine.

Lasă-mă să o spânzur pe cea tânără. Nu vreau să vă fac rău.

Ea zise cu un rânjat ciudat:

— Ah! Tu nu vrei să-mi faci rău, mie!

— Lăsați-mi-o pe cealaltă, doamnă; așa vrea domnul intendent.

Ea repetă cu un aer de nebună:

— Nu se află nimeni aici.

— Și eu spun că da! răspunse călăul. Doar am văzut toți că sunteți două aici.

— Privește mai de aproape! zise schimnica zâmbind. Bagă-ți capul prin fereastră.

Călăul examinează unghiile mamei și nu îndrăzni.

— Grăbește-te! strigă Tristan, care își aranjase trupa în semicerc în fața Găurii Guzmanilor și stătea călare lângă spânzurătoare.

Henriet se întoarce la intendent încă o dată, foarte încurcat. El își puse frânghia jos și își învârtea cu un aer stângaci pălăria în mâini.

— Monsenior, întrebă el, pe unde să intru?

— Pe ușă.

— Nu există ușă.

— Pe fereastră.

— Este prea strâmtă.

— Lărgește-o, zise Tristan infuriat. Nu ai cazmale?

Din fundul tindei sale, mama, mereu hotărâtă, privea. Nu mai spera nimic, nu mai știa ce dorea, dar nu vroia să i se ia fiica.

Henriet Cousin se duse să caute cutia cu instrumentele sale din magazia lui Maison aux Piliers. El luă de acolo scara, pe care o rezemă de spânzurătoare. Cinci sau șase oameni ai intendenței se înarmară cu cazmale și cu pârghii și Tristan se îndreptă împreună cu ei spre fereastră.

— Bătrâno, zise intendentul cu un ton sever, dă-ne fata de bună voie.

Ea îl privi ca și cum nu l-ar fi înțeles.

— Tête Dieu! reluă Tristan. De ce vrei să împiedici spânzurarea acestei egiptence, după cum vrea regele? Și ticălosul începu să râdă cu râsul său sălbatic.

— Pentru ce? Pentru că este fiica mea.

— Găuriți zidul, zise Tristan.

Ajunse, pentru a practica o deschizătură destul de largă, să scoată un strat de pietre de dedesubtul fereștrăușii. Când mama auzi cum cazmalele și pârghiile îi dărâamă fortăreața, scoase un strigăt deznădăjduit și începu să se învârtască cu o iuțeală îngrozitoare prin celulă, obicei de animal sălbatic dobândit în cei cincisprezece ani de captivitate. Nu mai spunea nimic, dar ochii săi scânteiau. Soldații erau înspăimântați.

Brusc, ea apucă pietroiul, răsă și îl azvârli cu amândouă mâinile sale tremurânde spre lucrători. Pietroiul, aruncat fără prea multă precizie, nu atinse pe nimeni și veni să se oprească la picioarele calului lui Tristan. Ea scrâșni din dinți.

În vremea aceasta, cu toate că soarele nu se ivise încă, afară era lumină; o frumoasă nuanță roz înveselea vechile coșuri mâncate de vreme ale lui Maison aux Piliers. Era ora când ferestrele marelui oraș se deschid vesele pe acoperișuri. Câțiva mitocani și câțiva precupeți de fructe mergând spre hală cu măgarul lor, începeau să traverseze piața Grevei. Ei se opreau în fața soldaților și apoi își vedeau de drum.

Schimnica se duse să ia loc lângă fata sa, acoperind-o cu corpul său, în fața ei, cu privirea fixă, ascultând-o pe sârmana copilă care nu se mișca și care murmură încet, drept orice vorbire: „Phoebus! Phoebus!” Pe măsură ce ferestruica se mărea datorită cazmalelor și pârghiilor, mama se dădea înapoi în mod mașinal și o înghesuia din ce în ce mai mult pe tânăra fată în zid. Deodată schimnica văzu piatra (căci ea făcea de sentinelă și nu o pierdea din privire) mișcându-se, și auzi vocea lui Tristan care-i încuraja pe lucrători. Atunci ieși din descurajarea care o cuprinsese pentru câteva momente. Vocea sa aici îți străpungea urechea ca scârțâitul unui fierăstrău, aici bălbaia ca și cum toate blestemele se îngrămădeau spre a ieși de pe buzele sale, și izbucni:

— Ho! Ho! Ho! Ce lucru îngrozitor! Sunteți niște tâlhari! Oare într-adevăr vreți să-mi spânzurați fiica? Vă spun că ea este fata mea! Oh! Lașilor! Oh! Călăilor, ticăloși, moșici, asasini! Ajutor! Ajutor! Foc! Dar ce, ei au să-mi spânzure copila în modul acesta? Cine este acela care se numește „Bunul Dumnezeu”?

Atunci, spumegând, cu privirea rătăcită, stând pe patru labe ca o panteră și cu părul zbârlit, i se adresă lui Tristan:

— Apropie-te puțin ca să-mi spânzuri fiica! Oare tu nu înțelegi când eu îți spun că este fiica mea? Știi tu ce înseamnă să ai un copil? Hei! Răpitorule, nu ai stat nici o dată la un loc cu nevasta ta? Nu ai avut nici o dată un copil? Și dacă tu ai micuț, când ei țipă, nu ai nimic care să se miște în tine?

— Scoateți piaura, zise Tristan, căci nu mai este înțepenită.

Pârghiile ridicară greaua piatră. Aceasta era, cum am mai spus-o, ultimul meterez al mamei. Ea se aruncă asupra pietrei, vru să o rețină, o zgârâie cu unghiile, dar blocul masiv, pus în mișcare de șase oameni, îi scăpă și alunecă încet până la pământ, de-a lungul pârghiilor de fier.

Mama, văzând intrarea făcută, căzu în fața deschizăturii de-a curmezișul, baricadând spărtura cu corpul său, frângându-și brațele, lovind pavajul cu capul și strigând cu o voce răgușită de oboseală, care abia se auzea:

— Ajutor! Foc! Foc!

— Acum luați fata, zise Tristan tot nepăsător.

Mama îi privi pe soldați într-un mod așa de înspăimântător încât ei ar fi vrut mai bine să dea înapoi decât înainte.

— Haideți, odată, reluă intendentul. Henriet Cousin!

Nimeni nu făcu nici un pas. Intendentul înjură:

— Tête Dieu! Militarii mei! Să aibă frică de o femeie!

— Monsenior, zise Henriet, dumneavoastră numiți asta o femeie?

— Ea are o coarnă de leu! zise altul.

— Haideți! reluă intendentul, gaura era destul de largă. Intrați doi deodată, ca la spărtura de la Pontoise. Să sfârșim odată! Pe primul care dă înapoi îl tai în două!

Așezați între intendent și mamă, amândoi amenințatori, soldații stătură puțin pe gânduri, apoi înaintară spre Gura Guzanilor.

Când schimnica văzu aceasta, se ridică repede în genunchi, își dădu la o parte părul de pe frunte, apoi își puse mâinile sale slabe și zbârcite pe coapse. Lacrimi mari ieșiră una câte una din ochii săi, și coborau pe o zbârcitură de-a lungul obrazilor. În același timp, ea începu să vorbească, dar cu o voce așa de rugătoare, așa de blândă, așa de supusă și de înduioșătoare, încât mulți paznici bătrâni din jurul lui Tristan își ștergeau ochii.

— Monseniorilor! Domnilor sergenți, un cuvânt. Este un lucru pe care trebuie să vi-l spun. Aceasta este fiica mea, înțelegeți? Fiica mea scumpă, pe care o pierdusem! Ascultați. Este o poveste lungă.

Gândiți-vă că eu îi cunosc foarte bine pe domnii sergenți. Ei au fost întotdeauna buni cu mine pe vremea când copiii aruncau cu pietre în mine, pentru că eram o fată de petrecere. Boemianele mi-au furat copilă. Eu i-am păstrat chiar o ghetuță timp de cincisprezece ani. Priviți, o am aici. Fiica mea avea piciorul așa de mic pe vremea aceea. La Reims? La Chantefleur! Strada Folle Penie! Ați cunoscut poate toate acestea.

În tinerețea voastră, atunci, era o vreme frumoasă. Se petrecea foarte bine. Veți avea milă de mine, nu este așa, monseniorilor? Egiptencele mi-au furat-o, ele mi-au ascuns-o timp de cincisprezece ani. Închipuți-vă, bunii mei amici, că eu o credeam moartă. Am petrecut cincisprezece ani de zile în pivnița aceasta, fără foc iarna. Lucrul acesta este greu de suportat. Sărmana mea ghetuță! Am strigat atât de mult încât Dumnezeu m-a auzit. În noaptea aceasta mi-a

înapoiat fiica. Este o minune a bunului Dumnezeu. Dumneavoastră nu mi-o veți lua, sunt sigură de lucrul acesta. Dacă ar fi vorba despre mine, nu m-aș opune, dar ea, o copilă de șaisprezece ani! Dați-i timp să vadă soarele!

Ce va făcut ea? Absolut nimic. Nici eu nu v-am făcut nimic. Dacă ați ști că nu o am decât pe ea și că sunt bătrână, că aceasta este o binecuvântare pe care mi-a trimis-o Sfânta Fecioară! Și apoi, sunteți așa de buni cu toții! Nu știți că este fata mea, acum știți lucrul acesta. Oh! Eu o iubesc! Domnule mare intendent, aș dori să mi se găurească pantecele decât să-i zgâriați vreun deget! Dumneavoastră aveți aerul unui mare senior! Ceea ce vă spun vă explică reacția mea, nu-i așa? Oh! Dacă ați avut o mamă, monseniore! Dumneavoastră sunteți căpitan, lăsați-mi copila! Priviți, vă rog în genunchi, cum se roagă lumea în fața lui Isus Cristos! Nu cer nimic nimănui, eu sunt din Reims, monseniorilor, și am o mică moșioară moștenită de la unchiul meu Mahiet Pradon. Nu sunt o cerșetoare, nu vreau nimic, o vreau doar pe copila mea! Oh! Vreau să-mi păstrez copila! Bunul Dumnezeu, care este stăpânul nostru, mi-a înapoiat-oi Regele! Spuneți că așa vrea regele! Nu-i va face multă plăcere să-mi omoare fiica! Și apoi regele este bun! Este fiica mea! Este fiica mea, a mea! Ea nu este a regelui! Ea nu este a voastră! Noi vrem să plecăm de aici! În sfârșit, două femei care vor să treacă, una este mama, alta este fiica, sunt lăsate să treacă! Lăsați-ne să trecem! Noi suntem de la Reims. Oh! Sunteți foarte buni, domnilor sergenți. Eu vă iubesc pe toți... dumneavoastră nu o veți spânzura pe scumpa mea mititică, aceasta este imposibil! Nu-i așa că lucrul acesta este imposibil? Copilul meu! Copilul meu!

Nu vom încerca să explicăm gestul său, nici să vorbim despre accentul său, despre lacrimile pe care ea le bea în timp ce vorbea, despre mâinile pe care și le împreuna și apoi le frângea, despre surăsurile care îi făceau rău, despre privirile rugătoare, despre strigătele ce-ți străpungeau inima și pe care ea le amesteca cu cuvintele sale dezordonate, nebune și fără legătură. Când tăcu, Tristan l'Hermite încrunță din sprâncene, dar nu făcu aceasta decât pentru a-și ascunde o lacrimă ce curgea din ochiul său de tigru. Își stăpâni în cele din urmă slăbiciunea și zise pe un ton scurt:

— Regele vrea asta.

Apoi se aplecă la urechea lui Henriet Cousin și-i zise încet de tot:

— Să termini repede! Temutul intendent simțea poate că inima i se înduioșa și lui.

Călăul și sergenții intrară în celulă. Mama nu se opuse deloc, doar se târî și se aruncă orbește peste copila sa.

Esmeralda văzu cum se apropiau soldați. Oroarea morții o reînsufleți.

— Mamă! strigă ea cu un accent de deznădejde. Mamă! Vin! Apără-mă!

— Da, amorul meu, te apăr! răspunse mama cu vocea stinsă; și strângând-o puternic în brațele sale o sărută. Amândouă, stând una peste alta la pământ, făceau un spectacol plin de milă.

Henriet Cousin o apucă pe fată de mijloc, pe sub frumoșii săi umeri. Când ea îi simți mâna, leșină. Călăul, căruia îi curgeau lacrimile în broboane mari peste ea, vru să o ia în brațe. Încercă să o dezlipească de mamă, care își înnodase mâinile în jurul fetei; dar ea era așa de puternic agățată de mama sa, încât îi fu imposibil să le despartă. Atunci Henriet Cousin fu nevoit să le scoată afară pe amândouă.

Soarele tocmai răsărea și în piață se afla o mulțime de popor, care privea de la distanță cum cele două erau târate de la celulă spre spânzurătoare. Căci acesta era obiceiul lui Tristan la execuții.

El avea mania de a nu lăsa curioșii să se apropie.

Pe la ferestre nu se afla nimeni. Se vedea numai în depărtare, în vârful turnului Notre Dame, care domina piața Grevei, doi oameni în negru, detașați pe cerul limpede al dimineții, care păreau că privesc.

Henriet Cousin se opri cu povara sa la picioarele spânzurătorii și abia respirând, căci era înduioșat de atâta durere, trecu frânghia spânzurătorii în jurul adorabilului gât al tinerei fete. Nenorocita copilă simți atingerea rece a cârpei. Ea își deschise ochii și văzu brațul ros de vreme al spânzurătorii de piatră atârând deasupra capului său. Atunci, ea se scutură și strigă cu o voce puternică și sfâșietoare:

— Nu! Nu! Nu vreau!

Mama, al cărei cap era băgat și pierdut printre veșmintele fiicei sale, nu spusese nici un cuvânt; i se văzu numai cutremurându-i-se tot corpul și se auzi cum săruta cu furie pe copila sa. Călăul profită de momentul acela pentru a-i desface brațele cu care o ținea pe condamnată. Fie din epuizare, fie din disperare, ea îi permise lucrul acesta.

Apoi o ridică pe tânăra fată pe umăr, și puse piciorul pe scară.

În momentul acela, mama, doborâtă la pământ, deschise brusc ochii. Fără să scoată vreun sunet, ea se ridică cu o expresie îngrozitoare, apoi se aruncă ca o fiară asupra prăzii la mâna călăului și o mușcă.

Aceasta se petrecu cu iușeala unui fulger. Călăul urlă de durere. I se veni în ajutor. Cu multă greutate, i se scoase mâna sângerândă dintre dinți bătrânei. Fu îmbrâncită destul de brutal și căzu pe pavaj. Fu ridicată, dar căzu iarăși, căci murise.

Călăul, care nu dăduse drumul fetei, continuă să urce scara.

II

LA CREATURA BELLA BIANCO VESTITA*

(DANTE)

Când Quasimodo văzu că celula era goală, că egipteanca nu se mai afla acolo, că pe când el o apăra cineva o răpise, își smulse părul și bătu din picioare de mirare și durere. Apoi începu să o caute prin toată biserica, scoțând sunete și făcând gesturi ciudate pe la fiecare colț, împrăștiindu-și părul său roșu pe pardoseală. Aceasta se întâmpla chiar în timp ce arcașii regelui intrau victorioși în Notre Dame, căutând-o de asemenea pe egipteană. Quasimodo îi ajută la asta, fără să le cunoască adevăratele intenții; el credea că dușmanii egiptencei erau haimanalele. Îl conduse chiar el pe Tristan l'Hermite prin toate ascunzătorile posibile, îi deschise toate ușile secrete, dublele funduri ale altarului, odăile dinapoia sacristiilor. Dacă nenorocita s-ar fi aflat încă acolo, el personal ar fi dat-o în mâinile călăilor.

Când văzu că n-a găsit nimic, Tristan fu cuprins de descurajare. Quasimodo continuă să caute singur. El făcu de douăzeci de ori, de o sută de ori poate înconjurul bisericii, în lung și-n lat, de sus până jos, suind, coborând, alergând, mirosind, scotocind, băgându-și capul prin toate găurile, înălțând torța peste toate bolțile, disperat, nebun. Un mascul care și-a pierdut femela nu ar fi mugit mai mult și nu ar fi avut o privire mai rătăcită.

În sfârșit, când ajunsese la concluzia că ea nu mai era acolo și că-i fusese furată, urcă încet scara turnurilor, scara pe care o urcase cu atâta însufleșire și triumf în ziua în care o scăpase. Trecu cu capul plecat prin acele locuri, fără a spune nimic, fără a face nimic, fără să plângă, aproape fără să respire. Biserica era pustie și tăcerea o îmbrățișase din nou. Arcașii o părăsiră pentru a o căuta pe vrăjitoare prin le Cité. Quasimodo rămas singur în vasta Notre Dame, atât de

* Frumoasa făptură îmbrăcată în alb. (ital.)

asediată cu câteva momente în urmă, se îndreptă spre celula în care egipteanca dormise în ultimile săptămâni sub atenta sa supraveghere.

Apropiindu-se, el își imagina că poate o va găsi acolo. Când la cotitura galeriei care dă pe acoperișul părților laterale, zări celula cu mica ei fereastră, ca un cuib de vrăbii sub o ramură, inima i se înduioșă și se rezemă de un stâlp să nu cadă. Își închipuia că poate ea se întoarce acolo, că un geniu bun o va aduce, că odăița aceea era prea liniștită, prea singură și prea fermecătoare pentru ca ea să nu fie acolo și nu îndrăznească să facă un pas mai mult de teamă de a nu-și zdrobi iluzia. Își zicea sieși „Da, ea doarme poate, sau poate se roagă. Să nu o tulburăm.”

Când își găsi curajul, înaintă pe vârful picioarelor, privi și intră. Celula era goală!

Nenorocitul surd îi făcu înconjurul cu pași începi, ridică patul și se uită dedesubt, ca și cum ea s-ar fi putut ascunde între saltea și pardoseală, apoi se retrase și rămase înmărmurit. Deodată zdrobi cu piciorul torța și fără a scoate un cuvânt sau suspin, își izbi capul de zid cu putere și căzu leșinat pe lespezi.

Când își reveni în simțiri, el se aruncă pe pat, se rostogoli pe el, sărută cu frenezie locul unde tânăra fată dormise, rămase câteva momente nemișcat ca și cum ar fi murit acolo, apoi se ridică plin de sudoare, abia răsuflând, zăpăcit, și începu să lovească zidul cu capul regulat precum ritmul clopotelor lui și cu hotărârea unui om care vrea să și-l zdrobească. În sfârșit, pentru a doua oară el căzu epuizat, se târî pe genunchi afară din celulă și se lăsă jos înaintea ușii, într-o atitudine de mare mirare.

El rămase astfel mai bine de o oră fără să miște, cu singurul ochi fix asupra celulei goale, mai posac și mai gânditor decât o mamă care stă între un leagăn gol și un coșciug plin. Nu pronunță nici un cuvânt; dar la lungi intervale un sughiț de plâns îi zguduia puternic tot corpul. Era un plâns fără lacrimi, ca fulgerele din timpul verii, care nu fac zgomot. Se pare că atunci când căuta să-și dea seama cine putea fi răpitorul neașteptat al egiptencei, se gândi la arhidiacon. Își aminti că dom Claude era singurul care avea o cheie a scării, care conducea la celulă, își aminti încercările sale nocturne asupra fetei, prima la care el dăduse ajutor, a doua pe care o împiedicase. El își aminti mii de amănunte și în curând nu se mai îndoi că arhidiaconul i-o luase pe egipteană. Cu toate acestea, așa de mare era respectul său față de preot, așa de mare îi era recunoștința, dragostea față de omul acela avea rădăcini așa de adânci în inima sa, încât ele rezistau, chiar în

momentul acela, la unghiile geloziei și ale disperării.

El se gândea că arhidiaconul făcuse lucrul acesta și ura de sânge și de moarte, pe care el ar fi simțit-o față de oricare altul, din moment ce era vorba de Claude Frollo, se transformă la sărmanul surd în cea mai mare durere.

În momentul când gândirea sa se fixa asupra preotului, pe când zorile albeau stâlpii bisericii, văzu la etajul superior al bisericii Notre Dame, la cotitura pe care o face balustrada anterioară care se învâрте în jurul absidei, o figură care umbla. O recunoscuse. Era arhidiaconul.

Claude mergea cu un pas grav și încet. Nu se uita în fața sa pe când mergea și se îndrepta spre turnul nordic, dar fața îi era întoarsă spre malul drept al Senei și își ținea capul sus, ca și cum ar fi căutat să vadă ceva pe deasupra acoperișului. Doar bufnița are asemenea apucături. Ea zboară spre un punct și privește în altul. Preotul trecu astfel pe deasupra lui Quasimodo fără să-l vadă.

Surdul, pe care apariția aceea bruscă îi împietrise, îl văzu înfundându-se pe sub ușa scării turnului nordic. Cititorul știe că din acest turn se vedea Primăria. Quasimodo se ridică și-l urmări pe arhidiacon.

El sui scara turnului, pentru a afla de ce o urcase preotul. De altminteri, sărmanul clopotar era plin de furie și teamă. Arhidiaconul și egipteanca se loveau în inima sa.

Când ajunse în vârful turnului, înainte de a ieși din întunericul scării și de a intra pe platformă, el examină cu băgare de seamă locul unde se afla preotul. Preotul stătea cu spatele la el. Exista o balustradă care înconjura platforma clopotniței. Preotul, a cărei privire plutea deasupra orașului, stătea cu pieptul de acea parte a balustradei care privește spre podul Notre Dame.

Quasimodo, înaintând cu pași de lup în spatele lui, se duse să privească.

Atenția preotului era așa de distrasă de ceva, încât el nu-l auzi pe Quasimodo.

Era un spectacol măreț și încântător Parisul de atunci, văzut din înălțimea turnurilor lui Notre Dame la lumina zorilor unei zile de vară. Cerul era foarte senin. Câteva stele întârziate se stingeau, doar la răsărit mai era una strălucitoare, în partea cea mai senină a cerului. Soarele era gata să răsară, Parisul începuse să se miște. O lumină foarte curată și albă făcea să apară în fața privirii toate planurile pe care mii de case ale sale le face la răsărit. Umbra gigantică a turnurilor mergea

din acoperiș în acoperiș, de la un capăt al marelui oraș la celălalt. Erau cartiere care vorbeau și care făceau zgomot. Aici un sunet de clopot, acolo o lovitură de ciocan, dincolo zgomotul unei căruțe în mers; deja câteva fumuri ieșeau ici și colo pe toată suprafața aceea de acoperișuri. Râul, care își încrunta apa la arcuirile atâtor poduri, la capătul atâtor insule, era dungat de cute de argint. În jurul orașului, în afara parapetilor, vederea se pierdea într-un mare cerc de arbori stufoși prin care se distingea în mod confuz luna nedefinită a câmpiilor și grațioasa ridicătură a colibelor. Tot felul de zgomote plutitoare se împrăștiu pe cetatea aceea pe jumătate deșteptată.

Spre răsărit, vântul dimineții gonia pe cer câteva crâmpele albe smulse din lâna de ceață a colinelor.

În piața din fața bisericii, câteva femei simple, în mână cu cana lor de lapte, își arătau cu uimire ușa dărmată a bisericii Notre Dame și două răușoare de plumb întărite între crăpăturile gresiei. Aceasta era tot ceea ce mai rămăsese din tîmbălăul de peste noapte.

Focul aprins de Quasimodo între cele două turnuri se stinsese. Tristan curățase piața și pusese să se arunce morții în Sena. Regii de teapa lui Ludovic al XI-lea au grijă să spele repede pavajul după un masacru.

În afara balustradei turnului, tocmai dedesubtul punctului unde se oprise preotul, era unul din acele burlane de piatră, fantastic făcute, care acoperă edificiile gotice, și în crăpăturile acestui burlan se aflau două garoafe înflorite, mișcate, ce păreau vii datorită adierii blânde a vântului. Deasupra turnului, sus, foarte departe de fondul cerului se auzeau mici țipete de păsări.

Dar preotul nu asculta și nu se uita la nimic din toate acestea. El era dintre oamenii aceea pentru care nu există dimineți, cer, flori. În orizontul acela nemărginit, care lua atâtea aspecte în jurul lui, contemplarea sa era concentrată asupra unui singur punct.

Quasimodo ardea de dorința de a-l întreba ce făcuse cu egipteanca. Dar arhidiaconul părea în acel moment că nu mai face parte din lumea aceasta.

El se afla în mod vizibil într-unul din acele momente violente ale vieții, când nu poți simți nici pământul prăbușindu-se. Ochii îi erau ațintiți asupra unui loc. Stătea nemișcat și tăcut, și acea atitudine avea ceva așa de temut în ea încât sălbaticul clopotar privea înspăimântat și nu îndrăznea să se atingă de el. Dar și acesta era un mod de a-l întreba pe arhidiacon. Îi urmărea privirea observând că aceasta cădea asupra

pieței Grevei.

Văzu, de asemenea, scena pe care o privea preotul. Scara era ridicată lângă spânzurătoarea permanentă. Se afla oarecare popor și foarte mulți soldați în piață. Un om târa pe pavaj un lucru alb de care era agățat un lucru negru. Omul acela se opri la piciorul spânzurătorii.

Atunci se petrecu ceva pe care Quasimodo nu-l văzu bine. Nu pentru că ochiul său unic nu putea să facă acest lucru, dar era un soldat gras care îl împiedica să observe ceea ce se întâmpla acolo jos. De altfel, în acel moment soarele apăru și un val de lumină se revărsă deasupra orizontului, încât ai fi zis că toate punctele Parisului, turnuri, coșuri, poduri, luau foc deodată.

În vremea asta, omul începu să urce scara. Atunci Quasimodo văzu în mod distinct ce se întâmpla. Omul purta o femeie pe al său umăr, o fată tânără îmbrăcată în alb și fata aceea avea un laț la gât.

Quasimodo o recunoscuse.

Era Esmeralda.

Omul ajunsese în partea de sus a scării. Acolo el aranjă lațul. Atunci, preotul, pentru a vedea mai bine se așeză în genunchi pe balustradă.

Deodată omul împinse scara cu piciorul și Quasimodo, care nu mai respira de câteva momente, văzu balansându-se la capătul frânghiei, la doi stânjeni deasupra pavajului, pe nenorocita copilă cu omul care stătea pe vine, rezemată cu picioarele pe umerii săi. Frânghia se răsuci de mai multe ori și Quasimodo văzu niște convulsii îngrozitoare străbătând corpul egiptencei. Preotul, din partea-i, cu gâtul întins, cu ochii ieșiți afară din cap, contempla cuplul acela îngrozitor al omului și al fetei, al păianjenului și al muștei.

În momentul când se petrecea spectacolul acesta atât de înfiorător, un râs de drac, un râs pe care nu-l poți avea decât atunci când nu mai ești om, izbucni pe fața vânăta a preotului. Quasimodo nu auzi acel râs hidos, dar îl văzu.

Clopotarul se dădu câțiva pași înapoi arhidiaconului și brusc se repezi asupra lui cu furie. Cu mâinile sale mari el îl împinse pe preot, de la spate, în prăpastia deasupra căreia dom Claude stătea aplecat.

Preotul strigă:

— Blestem! Și căzu.

Burlanul deasupra căruia el se afla îi opri căderea. Se prinse de el cu niște mâini disperate și, în momentul în care deschise gura pentru a scoate un al doilea strigăt, văzu trecând peste margina burlanului, deasupra capului său, figura răzbunătoare și înspăimântătoare a lui

Quasimodo.

Atunci tăcu.

Abisul era dedesubtul său. O cădere de la două sute de picioare înălțime și... pavarajul.

În asemenea situație îngrozitoare, arhidiaconul nu scoase nici un sunet, nici un geamăt. Atât numai că el se răsuci deasupra burlanului cu sforțări neauzite pentru a urca. Dar mâinile sale nu puteau să se agațe de granit, picioarele-i zgăriau zidul înnegrit fără a găsi sprijin. Persoanele care s-au suit deasupra turnurilor lui Notre Dame știu că se

afară o ieșitură de piatră deasupra balustradei. Pe acea ieșitură se chinuia ticălosul arhidiacon. El nu avea de a face cu un zid drept, ci cu unul care îi aluneca de sub picioare.

Quasimodo pentru a-l scoate din prăpastie nu ar fi avut altceva de făcut decât să întindă mâna, dar el nici nu-l privea. Privea în piața Grevei; privea spânzurătoarea; o privea pe egipteană.

Surdul stătea rezemat cu coatele pe balustradă, acolo unde stătuse arhidiaconul cu câteva momente mai înainte, nedezipindu-și privirea de la singurul obiect care exista pentru el în lume în momentul acela. Stătea nemișcat și mut ca un om trăznit, și șiroaie de lacrimi îi curgeau în tăcere din ochiul său, care până atunci nu vărsase nici o lacrimă.

În vremea asta, arhidiaconul abia respira. Fruntea sa cheală era plină de sudoare, unghiile îi sângerau pe piatră, genunchii i se zgăriau de zid.

Auzea cum pârâie și se descoase anteriorul său agățat de burlan la fiecare smucitură pe care o făcea. Și, ca o culme a nenorocirii, burlanul acela era terminat printr-un burlan de plumb, care se îndoaia sub greutatea corpului său. Arhidiaconul simțea cum burlanul cedează ușor, ușor.

Își zicea ticălosul că atunci când mâinile sale vor fi zdrobite de oboseală, când anteriorul său va fi sfâșiat, când plumbul acela va ceda, va cădea, și spaima îi îngheța sufletul. Uneori, privea rece un platou strâmt, format la câteva zeci de picioare mai jos de către accidentele sculpturii, și cerea cerului, în fundul sufletului său deznădăjduit, să-și continue viața în spațiul acela de două picioare pătrate, chiar dacă ar fi fost ca ea să dureze o sută de ani. O dată privi dedesubtul său, în piață, în abis; când ridică capul avea ochii închiși și părul zbârlit.

Era ceva înfiorător în tăcerea celor doi.

Pe când arhidiaconul, la câteva picioare de el, se chinuia în agonie în chipul acela îngrozitor, Quasimodo plângea și privea spre piața Grevei.

Arhidiaconul văzând că toate eforturile sale nu duceau la nimic decât să slăbească unicul său punct de sprijin care îi rămăsese, se hotărî să nu mai miște. Stătea acolo, îmbrățișând burlanul, abia respirând, ca o statuie. Nu mai avea alte mișcări decât convulsia pântecelui, pe care o simți în vis atunci când visezi că ești în cădere. Ochii săi ficși erau larg deschiși. Încet-încet el pierdea teren, degetele sale alunecau pe burlan, simțea din ce în ce mai mult slăbiciunea brațelor sale și sub propria greutate, curba de plumb care îl susținea se înclina mai mult spre

prăpastie. Vedeă dedesubtul lui, lucru îngrozitor, acoperișul lui Saint-Jeau-le-Rond, mic, ca o carte de joc îndoită. Privea una după alta nepăsătoarele sculpturi ale turnului, suspendate ca și el deasupra prăpastiei.

Se aflau în piața din fața bisericii câteva grupuri de curioși, care căutau liniștiți să ghicească cine ar fi nebunul care se amuza într-un mod așa de ciudat.

Preotul îi auzea zicând, căci vocea lor ajungea până la el, clară și ascuțită:

— O să-și rupă gâtul!

Quasimodo plângea.

În sfârșit, arhidiaconul, spumegând de furie și de spaimă, înțelese că totul era zadarnic. Își adună, cu toate acestea, ultimele puteri. Se înțepeni pe burlan, se îndepărtă de zid cu ajutorul genunchilor, se agăță cu mâinile de o crăpătură de piatră și reuși să urce o distanță de un picior; dar zguduitura aceea făcu să se miște bucata de plumb pe care se rezema. În același moment anteriorul cedă. Atunci, simțind că totul îi fuge de sub picioare, nemaiavând decât mâinile sale înțepenite și slabe care se mai agățau de ceva, nefericitul închise ochii și dădu drumul burlanului. Căzu în gol.

Quasimodo îl privi căzând.

O cădere de la o înălțime așa de mare rareori este perpendiculară. Arhidiaconul pornit în spațiu, căzu mai întâi cu capul în jos și cu mâinile întinse, apoi se învârti de mai multe ori. Vântul îl împinse pe acoperișul unei case vecine, unde nenorocitul începu să se zbată, căci nu era mort când ajunsesese acolo. Clopotarul îl văzu cum încerca și de această dată să se agațe de acoperiș cu unghiile; dar planul era prea înclinat și el nu mai avea putere. Începu să alunece repede pe panta înclinată a acoperișului, asemeni unui olan care se dezlipește și se duse să se izbească de pavaj. Acolo, el nu mai mișcă.

Quasimodo își ridică ochiul asupra egiptencei, al cărui corp era atârnat de spânzurătoare, cutremurându-se în depărtare, sub rochia albă, de ultimile tresăriri ale agoniei; apoi, el și-i așină asupra arhidiaconului întins la picioarele turnului și zise cu un hohot de plâns care îi zgudui pieptul:

— Oh! Am pierdut tot ceea ce am iubit!

III CĂSĂTORIA LUI PHOEBUS

Spre seara acelei zile, când ofițerii judiciari ai episcopiei veniră să ridice de pe pavaj cadavrul dezmembrat al arhidiaconului, Quasimodo dispăruse din Notre Dame.

Întâmplarea aceea făcu mult zgomot. Lumea bănuia că venise ziua când, după învoiala lor, Quasimodo, adică dracul, avea să-l ia pe Claude Frollo, adică pe vrăjitor. Presupuseră că el îi zdrobise capul și-i luase sufletul, ca maimușele care sparg nuca pentru a-i mânca miezul.

Pentru acest motiv, arhidiaconul nu a fost îngropat în pământ sfânt.

Ludovic al XI-lea a murit în anul următor, în luna august 1483.

Cât despre Pierre Gringoire, reușise să scape capra și să obțină succese în tragedie. Se pare că după ce se ocupase cu astrologia, cu filozofia, cu arhitectura, cu hermetica, cu toate nebuniile, el s-a întors la tragedie, care este cea mai grea dintre toate. Iată, relativ la succesele sale dramatice, ceea ce se putea citi în 1483 în bugetul regatului: „Lui Jehan Marchand și Pierre Gringoire, tâmplar și compozitor, care au compus și expus piesa jucată la Châtelet de Paris, la intrarea domnului trimis al papei, care au ordonat personaje îmbrăcate astfel după cum cerea piesa și pentru facerea scenei, care era necesară pentru jucarea piesei, o sută de franci”.

Phoebus de Chateaupers avu de asemenea un sfârșit tragic, căci se însură.

IV CĂSĂTORIA LUI QUASIMODO

Quasimodo dispăruse de la Notre Dame în ziua morții egiptencei și a arhidiaconului. Într-adevăr nu se mai auzi nimic despre el.

În noaptea care urmă supliciuului Esmeraldei, ajutorii călăului dezlegară cadavrul din spânzurătoare și-l duseră, după obicei, în groapa comună de la Montfaucon.

Montfaucon era, cum zice Sauval „Cea mai veche și cea mai superbă spânzurătoare a regatului”. Între mahalalele de la Temple și de la Saint Martin, la aproape o sută șaiszeci de stânjeni depărtare de zidurile Parisului, la câteva împușcături de arbaletă de Courville, se

vedea pe vârful unei mici coline, destul de înaltă pentru a fi zărită de la câteva leghe, un edificiu cu o formă ciudată, care semăna destul de mult cu o clădire celtică și unde se făceau de asemenea sacrificii umane.

Închipuți-vă deasupra unui butoi cu ghips un mare paralelipiped de zid, înalt de cinsprezece picioare, lat de treizeci de picioare, lung de patruzeci, cu o ușă și o rampă exterioară. Pe rampa aceea se aflau șaisprezece stâlpi de piatră nelucrată, înalți de treizeci de picioare, așezați în colonadă în jurul a trei părți dintre cele patru ale masivului care îi suporta, legați între ei la vârf prin puternice bărne, din care atârnau lanțuri din loc în loc; de toate lanțurile acelea erau agățate schelete; în împrejurimi, în câmpie, o cruce de piatră și două spânzurători, care păreau răsărite în jurul furcii centrale; deasupra tuturor acestora, pe cer, un zbor veșnic de corbi. Iată Montfaucon.

La sfârșitul secolului al XV-lea, înspăimântătoarea spânzurătoare, care data din 1328, era foarte dărâmată. Bărnelor erau mâncate de carii, lanțurile erau ruginite, stâlpii înverziți de mușchi. Zidăria era toată despicată și iarba creștea pe platforma aceea unde nu călca picior omenesc. Pe cer, profilul acestui monument era ceva îngrozitor; noaptea mai cu seamă, când luna lumina puternic craniile acelea albe sau când adierea serii lovea lanțurile și scheletele și mișca totul în întineric. Ajungea ca spânzurătoarea aceea să fie prezentă pentru a face din acele locuri niște locuri înfiorătoare.

Masivul de piatră, care servea de bază odiosului edificiu, era gol. Acolo se făcuse o vastă pivniță închisă cu o ușă de fier, unde se aruncau nu numai resturi omenești, care cădeau de pe lanțurile de la Montfaucon, ci și corpurile tuturor nenorociților executați la celelalte spânzurători permanente ale Parisului. În pivnița aceea adâncă, unde atâtea pulberi omenești și atâtea crime au putrezit împreună, mulți puternici ai lumii, mulți nevinovați au venit pe rând să-și aducă oasele, de la Enguerrand de Marigny, care inaugura pe Montfaucon și care era un om drept, până la amiralul de Coligny, care îi puse capăt și care era de asemenea un om drept.

Cât despre misterioasa dispariție a lui Quasimodo, iată tot ceea ce am putut descoperi.

După doi ani de la aceste evenimente, când veni să se caute în pivnița de la Montfaucon cadavrul lui Oliver le Daim, care fusese spânzurat cu două zile mai înainte și căruia Carol al VIII-lea îi acorda grația de a fi îngropat la Saint Lauren în tovărășie mai bună, fură găsite

două schelete, dintre care unul ținea îmbrățișat, în modul cel mai ciudat, pe acela al unei femei. Cadavrul femeii avea încă câteva fâșii de rochie albă și se vedea în jurul gâtului său un colier de boabe de adrezarach cu o mică pungă de mătase, împodobită cu pietre de sticlă verde, care era deschisă și goală. Obiectele acestea aveau o așa de mică valoare, încât călăul nu le luase. Celălalt, care ținea așa de strâns scheletul de femeie, era un schelet de bărbat. Se putea observa că bărbatul avea coloana vertebrală deviată, capul între omoplați și o gambă mai scurtă decât cealaltă. Nu avea nici o ruptură de vertebre la gât și era evident că nu fusese spânzurat. Omul căruia îi aparținuse murise acolo. Când vrură să-l desfacă de scheletul pe care-l îmbrățișa, el căzu în pulbere.

SFÂRȘIT